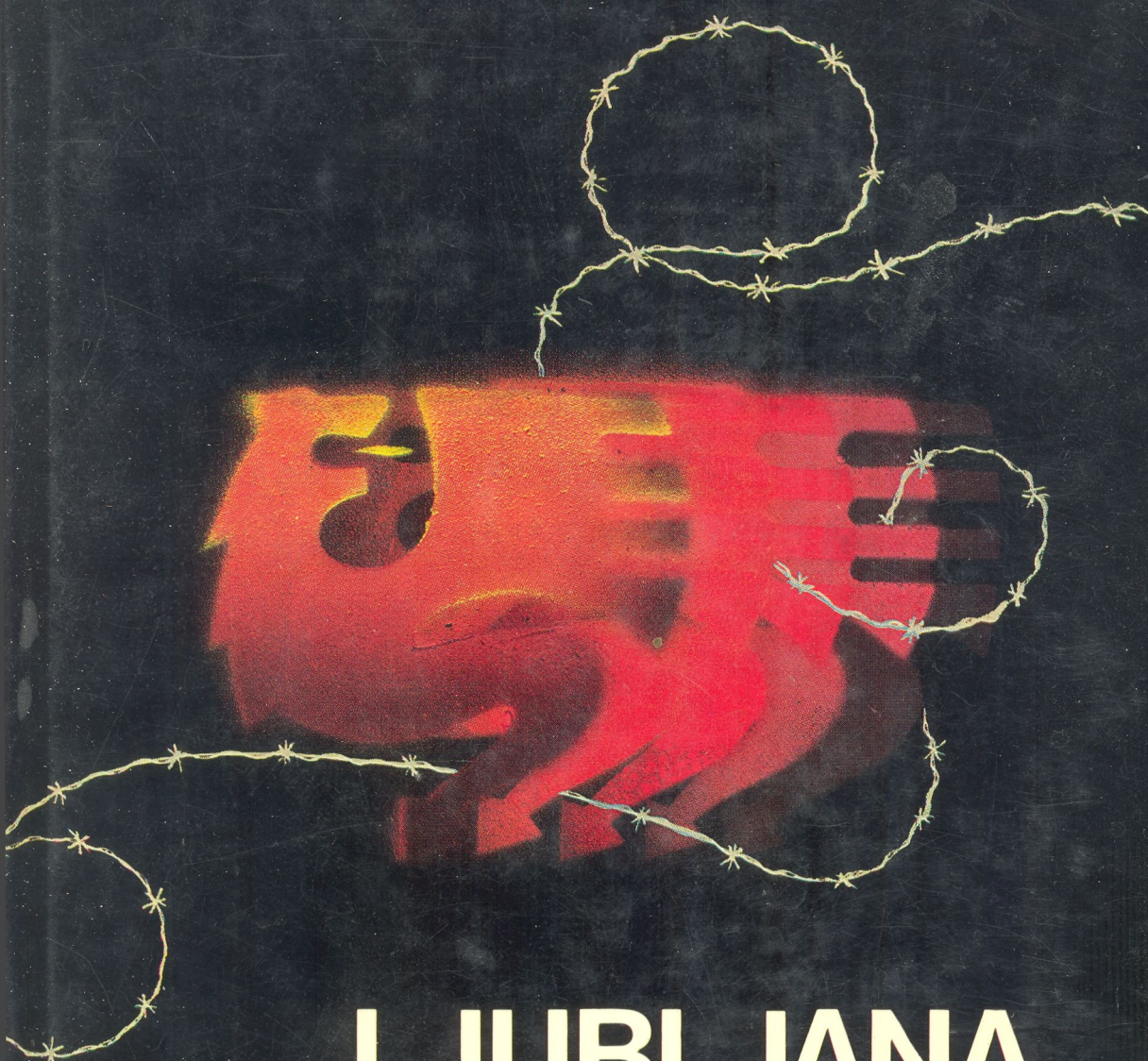

**LJUBLJANA
U BORBI
1941-45**

DRUGU *SABADOŠ BELI*

*Za sećanje na Centar
za civilnu zaštitu SSNO*

48.06/98 &
2 enoun

HGCeiN'/S
pui-ovni U
S TEVO P&ASTaco

\

«

RATNA PROŠLOST NAŠIH NARODA I NARODNOSTI

KNJIGA DVESTA SEDMA

UREĐIVAČKI ODBOR

Rahmija KADENIC, general-pukovnik, predsednik; članovi: Ali SUKRIJA, Risto D2UNOV, Dako PUAC, general-pukovnik, Zika STOJŠIĆ, general-potpukovnik, Fabijan TRGO, general-potpukovnik, Veljko MILADINOVIC, general-potpukovnik, Joco TARABIC, general-potpukovnik, Andro MILANOVIC, Metodije KOTEVSKI, general-potpukovnik, Milan DALJEVIC, general-potpukovnik, Svetozar ORO, general-major, Avgust VRTAR, general-major, Mišo LEKOVIC, pukovnik, Ahmed BONLAGIC, pukovnik, Viktor KUCAN, pukovnik, Radomir PETKOVIC, pukovnik, glavni urednik

ODGOVORNI UREDNIK

pukovnik Esad TIHIC, profesor

Pripremili za štampu: preveli sa slovenačkog i stručno redigovali: pukovnik Mihailo MIHELIC i pukovnik Milan MIHELIC

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD

LJUBLJANA U BORBI **1941 - 1945**

ZBORNIK SEĆANJA

BEOGRAD, 1978,

UDK 355.48 (497.12) »1941/1945«

LJUBLJANA U BORBI 1941—1945. ZBORNIK SEĆANJA. Ratna prošlost naših naroda i narodnosti. Knj. 207.

Beograd, Vojnoizdavački zavod, 1978; str. 608; 8°

Knjiga predstavlja deo prevedenih priloga, zbornika sećanja preživelih aktivista-boraca herojske Ljubljane, štampanih u četiri knjige na slovenačkom jeziku pod naslovom »Ljubljana u ilegali«. Ona na izvanredan način govori o stanovništvu Ljubljane, koje se po cenu najvećih žrtava u toku celog narodnooslobodilačkog rata, borilo za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje. Na primeru otpora okupatoru građana Ljubljane i sličnim primerima širom naše zemlje, moguće je steći pravu predstavu o razmerama naše narodnooslobodilačke borbe. U Ljubljani od prvog dana okupacije, organizovano deluje Komunistička partija i Osvobodilna fronta, kao faktična vlast naroda, koju do kraja rata nikakav teror nije bio u stanju da uništi. Za takvu aktivnost građana Ljubljane Predsednik SFR Jugoslavije drug Tito odlikovao je grad Ljubljanu Ordenom narodnog heroja Jugoslavije.

PREDSEDNIK
SOCIJALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE
JOSIP BROZ TITO

ZA HEROJSKA DEJANJA, JANOŽIČEN IN ENOTEN ODPOR SOVRAŽNIKU,
ZA IZPREDEN PRISPEVEK PRI ORGANIZIRANJU REVOLUCIONARNE OHLASTI,
ZDRAVSTVENE IN SANITETNE SLUŽBE, VARNOSTNE IN OBVEŠČEVALKE
SLUŽBE IN ZA USPEHE V OBOROŽENIH AKCIJAH, KAR JE BIL VELIK PRISPEVEK
K ZMAGI NAD SOVRAŽNIKOM MED NARODNOOSVOBODILNIM BOJEM

DODELJUJE
RED NARODNEGA HEROJA
MESTU LJUBLJANI

O ČEMER PRIČA OMENJENA LISTINA
V BEOGRADU, ŠTIRIINDVAJSETEGA APRILA TISOČ DEVETSTO SEDEMDSEET

PREDSEDNIK REPUBLIKE,

Tito

P R E D G O V O R

O oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi naroda i narodnosti Jugoslavije i njene radničke klase u vremenu od 1941. do 1945. godine pisano je mnogo, ne samo u nas, već i u svetu. Pa ipak, često sam se pitao, da li je na tim pisanim stranicama dat pravi odgovor na pitanje šta je to što je tu borbu i njen pobedonosni završetak učinilo ne symo veličanstvenom, nego i neverovatnom sa stanovišta do tada vladajuće teorije i prakse vođenja ratova. Intimno živim u uverenju da nije i da još uvek postoji obaveza da se na to pitanje što potpunije odgovori.

Kako je bilo moguće da se goloruk narod suprotstavi do zuba naoružanom agresoru, da se organizuje i »u hodu« naoruža, otimajući oružje od neprijatelja, i da tim oružjem razbukta plamen borbe i otpora koji nikakva sila nije mogla ugasiti? Kako je bilo moguće ostvariti sve to u vreme kada je fašistička vojna sila bila na vrhuncu svoje moći i kada su domalo svi narodi Evrope stenjali pod fašističkim terorom? I to sve u uslovima kada je naša zemlja bila bespoštedno raskomadana i kada su neprijatelji naroda i narodnosti Jugoslavije učinili sve da ostvare svoj pakleni plan da ih razjedine i nateraju na samouništenje!

Odgovori na takva i slična pitanja do sada su — po mom dubokom uverenju — samo delimično dati. Činjenica je da je u tim najsudbonosnijim danima za nacionalno biti ili ne biti naroda i narodnosti Jugoslavije na njihovo čelo stala Komunistička partija, kao jedina organizovana politička snaga u zemlji, spremna da se svim snagama bori za slobodu i jedinstvo Jugoslavije. Isto tako, narodi i narodnosti Jugoslavije imali su sreću da je na čelu KPJ bio takav čovek i voda koji je vizionarski i nadahnućem revolucionara i patriote genijalno otkrio i ukazao na puteve koji vode u pobedu nad mračnim silama, kakve do tada svet nije poznavao. Istorijska zasluga KPJ na čelu sa drugom Titom da neprijatelji naše zemlje u svojim namerama nisu nikada uspeli je u tome što je, prvo, najpotpunije ocenila opasnost koja je pretila našem nacionalnom i društvenom biću, drugo, što je jedina u okupiranoj Evropi, u vreme najljućeg fašističkog terora, ne samo uvidela i pronašla izlaz iz beskrajno teške situacije, već imala i hrabrosti da se stavi

na čelo opšteg otpora fašizmu i unutrašnjim snagama reakcije i, treće, što je shvatila i na najbolji mogući način izrazila i podstakla osobine sopstvenog naroda i njegove stvarne interese: ljubav prema slobodi, hrabrost i spremnost ne samo da se bori za spas nacionalnog dostojanstva zemlje, nego i za bolju, socijalističku sutrašnjicu.

Odgovor na pitanje kako je tekao četvorogodišnji pohod oslobodilačke borbe naroda i narodnosti Jugoslavije, predvođenih KPJ i drugom Titom, uglavnom se do sada tražio u oružanom otporu, u veličanstvenim i neviđenim bitkama sa neprijateljskim vojnim formacijama, u herojskim podvizima boraca i jedinica NOV i POJ, koji su se iz dana u dan ponavljali širom naše zemlje. Otuda i činjenica da je kroz našu posleratnu publicistiku oružana dimenzija narodnooslobodilačke borbe uglavnom dobro osvetljena, iako i o toj dimenziji rata koji smo vodili, još uvek nije sve rečeno. Insistirati samo na oružanom suprotstavljanju fašističkim osvajačima i njihovim slugama objektivno bi značilo umanjiti opštenarodne i društvene razmere koje je naša narodnooslobodilačka borba imala i po kojima je bila opštenarodna, a sa gledišta krajnjih ciljeva —• revolucionarna.

Razume se, kao što se ni jedan rat ne može dobiti bez oružane borbe, tako se ni naša narodnooslobodilačka borba ne bi mogla završiti onako kako se završila da se agresoru i njegovim pomagačima nismo odlučno suprotstavili oružjem, pretvarajući svaki deo naše nacionalne teritorije u poprište oružanog otpora.

Sve to, međutim, ne bi bilo dovoljno za pobjedu da se iza naoružanih odreda našeg oslobodilačkog pokreta nije nalazio narod, koji je bio rešen da se po cenu najvećih žrtava bori za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje. U pitanju nije bila samo moralna podrška naroda svojim oružanim snagama, već aktivno angažovanje i učestvovanje njegovog najvećeg dela u otporu i borbi protiv neprijatelja.

Zbog jasno utvrđene političke platforme narodnooslobodilačkog pokreta i jasnih ciljeva koje je od prvog dana ustanka utvrdila Komunistička partija Jugoslavije, predvođen<j drugom Titom, i genijalnog vizionarskog opredeljenja druga Tita za sveopšti ustanak, kada je izgledalo da je situacija bezizlazna, svako naše naseljeno mesto i svaki pedalj naše zemlje pretvoreni su u ratno poprište. Okupator je bio prinuđen da se suoči sa otporom ne samo »naoružanog odreda« jednog naroda, nego sa otporom celokupnog naroda. To je bio rat na neuhvatljivom frontu, na kojem neprijatelj nije mogao stvoriti odlučujuću prevagu, bez obzira na broj divizija koje je ubacivao u borbu.

Knjiga koja je pred nama na izvanredan način govori o ratu naroda koji se nije dao pokoriti i koji je bio spreman da, bez obzira na žrtve, istraje u teškoj borbi.

Na primeru Ljubljane i sličnim primerima, kakvih je bilo širom naše zemlje, ne samo u gradovima i većim naseljenim mestima, moguće je steći pravu predstavu o razmerama naše narodnooslobodilačke borbe i dubini korena iz kojih je ponikla.

Primer otpora građana Ljubljane jasno ukazuje da je u toku drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije agresor morao voditi borbu na dva fronta — po ciljevima jedinstvena, ali po sredstvima i metodama vođenja borbe i otpora različita. U ovoj činjenici i leži odgovor na pitanje zašto agresori, i pored ogromne nadmoći u vojnoj tehnici i naoružanju, nisu uspjeli, odnosno nisu mogli uspeti da ostvare svoje ciljeve.

Otpor građana Ljubljane po mnogo čemu je izuzetan primer ne samo u našoj zemlji, već i u okupiranoj Evropi. Istina je da su svi gradovi u Jugoslaviji na ovaj ili onaj način organizovano i beskompromisno pružali otpor snagama okupatora. Okupacione snage i njihove sluge ni u jednom gradu nisu mogli računati sa podrškom, a još manje sa saradnjom stanovništva. Primeri Beograda, Zagreba, Skoplja, Sarajeva, Titograda, Prištine, Novog Sada i mnogih drugih gradova, za koje se s pravom može reći — gradova heroja, najbolja su potvrda veličine, sveobuhvatnosti i neuništivosti otpora koji su vodili narodi i narodnosti Jugoslavije u toku četvorogodišnjeg oslobodilačkog rata. Ako bi, međutim, sve dimenzije otpora u našim gradovima u toku NOB trebalo iskazati primerom jednog od njih, uveren sam da Ljubljani pripada jedno od počasnih mesta, ako ne i najistaknutije mesto.

Ljubljana je primer bez presedana. Ona je u pravom smislu te reči bila »država u državi«. U njoj je od prvog dana raspada stare Jugoslavije i dolaska fašista organizovano delovala i Komunistička partija i Osvobodilna fronta, kao faktička vlast naroda, koju do kraja rata nikakav teror nije bio u stanju uništiti. Na svaku akciju neprijatelja sledila je protivakcija Osvobodilne fronte i građana ovog grada. Ni u jednoj fabrici, zanatskoj radionici i ustanovi, ni u jednoj školi, bolnici i javnoj instituciji, ni u jednom gradskom rejonu, ni u jednoj ulici, neprijatelj nije bio gospodar situacije. Čak i kada se radilo i o fašističkim vojnim i političkim ustanovama, posebno kvislinškim, aktivisti i organizacije Osvobodilne fronte su u njima bili prisutni.

Čela Ljubljana je bila pretvorena u jedinstven front borbe protiv okupatora i njegovih pomagača — domaćih izdajnika. Iz dana u dan ilegalci Ljubljane — radnici, intelektualci, mladi, stari, i žene, prkosili su fašistima sa oružjem i bez njega. Fašistima nisu pomogli ni bunker i bodljikava žica kojima su potpuno okružili grad, pretvarajući ga na taj način u najveći logor koji je do tada svet video. Patrioti Ljubljane, predvođeni komunistima i organizovani u Osvobodilnoj fronti, nastavljali su borbu i otpor bez obzira na žrtve i očajničko nastojanje fašista da ih pokore. Ograđivanjem grada i terorom nad stanovništvom fašisti ne samo što nisu uspjeli

da slome otpor građana, već ni da izoluju Ljubljanu od ostalih krajeva Slovenije, kod njenog simbola i izraza. U njoj je povremeno boravilo i rukovodstvo oslobodilačkog pokreta Slovenije. U njoj su tokom celog rata štampane publikacije — novinski listovi i časopisi oslobodilačkog pokreta. Njene ulice i zgrade svakodnevno su obasipane plakatama, parolama i nacionalnim zastavama. U njoj su prikupljena materijalna i finansijska sredstva za potrebe jedinica NOV i POS. Iz Ljubljane su partizanske jedinice neretko snabdevane municijom, oružjem, sredstvima veze i drugom tehnikom. Nad krovovima grada često se čuo eho vatrenog oružja, kojim su naoružani aktivisti kažnjavali fašiste i njihove sluge. Otpor i borba nisu jenjavali čak ni tada kada je na hiljade Ljubljančana odlazilo u redove partizanskih jedinica ili u zatvore i logore smrti širom okupirane Evrope. Na njihova mesta su uvek stupale nove snage, a među njima veliki broj žena i omladinaca, nastavljajući borbu i otpor, natapajući svojom krvlju tlo voljenog grada.

Pred nama su živa sećanja preživelih aktivista — boraca na te herojske dane Ljubljane. Ma koliko da su autori pojedinih napisa, obuhvaćenih u ovoj knjizi, bili subjektivni u svojim viđenjima svega što se događalo za četiri godine borbi i otpora stanovnika ovog grada, što je prirodno i ljudski, istina o herojskoj epopeji grada sama se po sebi nameće. Knjiga nema karakter istorijskog dokumenta. Većina autora i nije imala takve pretenzije, iako je očigledno da su svi nastojali da otrgnu od zaborava autentične događaje, locirajući ih i po vremenu i po prostoru, i po tome kako su se odigrali u okviru utvrđenih istorijskih činjenica o četvorogodišnjoj borbi i otporu građana Ljubljane. Mada su i sami bili akteri i sudionici tih istorijskih događaja, oni manje pišu o sebi, o svojoj ulozi i svojim zaslugama. Uglavnom pišu o podvizima drugih, o podvizima svojih saboraca i sugrađana, o radu organizacija oslobodilačkog pokreta, o oblicima i sredstvima borbe i otpora, o beskrajnom patriotizmu građana Ljubljane i o njihovoj rešenosti da u toj neravnoj borbi do kraja istraju.

U knjizi je dat samo deo priloga koji su štampani u četiri knjige na slovenačkom jeziku pod naslovom »Ljubljana u ilegali«. Sve ovo što je napisano, što je istrgnuto od zaborava* samo je mali deo onoga što se u Ljubljani događalo od dolaska fašističkog okupatora do njegovog isterivanja i poraza. Godinu dana sam bio aktivan učesnik otpora u okupiranoj Ljubljani. U toj godini sam mnogo toga doživeo što se u knjizi opisuje. Naučio i shvatio da nema bezizlazne situacije i da je okupator nemoćan ako su stanovnici grada jedinstveni u otporu.

Iako je svedočanstvo o vremenu prošlom, knjiga ima vrednost i za vreme sadašnje.

Ostvarujući samozaštitu i pripremajući se za odbranu, narodi i narodnosti Jugoslavije zasnivaju svoju samozaštitnu i odbrambenu koncepciju i na iskustvima narodnooslobodilačke borbe, koja

je i po formi i po sadržini bila opštenarodna. Nije preterano tvrditi da su iskustva Ljubljane po mnogo čemu izuzetan primer kako se organizuje samozaštita i vodi opštenarodni odbrambeni rat, odnosno šta znači koncepcija društvene samozaštite i opštenarodne odbrane primenjena na privremeno zaposednutom gradskom području. Čitaocu neće biti teško zaključiti da je za sve vreme narodnooslobodilačke borbe u Ljubljani besprekorno funkcionisala organizacija pokreta, da je savršeno bila organizovana propagandna i publicistička delatnost, da je bez zastoja delovao obaveštajni i kontraobaveštajni sistem, da su se stalno radale nove ideje borbe i otpora i da je ceo pokret za oslobođenje imao karakter masovnog otpora i odlučne borbe protiv okupatora i njegovih pomagača. Mnoga od tih iskustava i danas su aktuelna i mogu biti primenjena u praksi ostvarivanja društvene samozaštite i organizovanja i pripremanja opštenarodne odbrane. Stoga sam uveren da je pred nama publikacija koja zaslužuje da je pročitaju svi koji se bave poslovima priprema naše nesvrstane, socijalističke samoupravne zajednice za samozaštitu i odbranu.

*General-pukovnik
Ivan DOLNIČAR*

ODLUČUJÍCÍ DANI

ODLUČUJUĆI DANI

»U Ljubljani, drugovi i drugarice, bio je započet onaj uzvišeni pokret slovenačkog naroda koji danas žanje svoju potpunu pobjedu. Započetak je neposredno po slomu stare Jugoslavije, odmah po dolasku okupatora. Počela ga je Ljubljana. Razvila ga je tako i toliko da se već 1941. godine događalo ono za šta se ranije mislilo da slovenački narod nije u stanju da učini. Ljubljani danas pripada pre svega zahvalnost za nastanak i razvoj Osvobodilne fronte. Pripada joj zahvalnost i za sve njene velike pobjede. I za nastanak i razvoj partizanstva na slovenačkom tlu, a i za to što se slovenački narod, istovremeno s drugim jugoslovenskim narodima, svrstao u našu slavnu, nepobedivu i pobjedonosnu Narodnooslobodilačku vojsku, odnosno Jugoslovensku narodnu armiju. Sve slovenačke pokrajine i sav narod u Sloveniji podneli su žrtvu. Ali ubeđen sam da je danas svaki Slovenac svestan toga da ona ne bi dala takve plodove da zastavu oslobodilačke borbe nije tako ponosno nosila, i u vreme najžešćeg terora, naša bela Ljubljana«.*)

Svima koji su tih godina radili u uvređenoj ali nikad pokorenoj Ljubljani, u gradu koji je bio ponižavan i gažen, ali u isto vreme i hrabar, svim junacima koji nisu dočekali željeno svitanje, svim majkama koje su poslale sinove i kćeri u šumu, svima koji su patili i umirali u mučilištima i logorima, svima koji su čvrstom rukom vodili borbu, a pre svega svim malim ljudima bez imena koji su dan za danom, uprkos neprijateljskim stražama i policajcima, izvršavali zadatke radi podizanja novog, svetlog doma — njima svima je posvećena ova knjiga.

*) Iz govora predsednika prve slovenačke vlade Borisa Kidriča 10. maja 1945, godine u Ljubljani.

RAD KPJ U LJUBLJANI OD PROLEĆA 1941. DO PROLECA 1942. GODINE

O radu komunističke organizacije u Ljubljani za vreme rata nije moguće raspravljati izvan ondašnjih događaja. On je bio neposredno vezan za dva činioca: prvo, Ljubljana je celu prvu godinu narodnooslobodilačke borbe bila sedište Centralnog komiteta KP Slovenije, Izvršnog odbora Osvobodilne fronte i Glavne komande slovenačkih partizanskih četa. Već i to je moralo neposredno uticati na sav rad komunističke organizacije u Ljubljani i u ljubljanskoj okolini. Drugo, o radu i ulozi partijske organizacije nije moguće raspravljati odvojeno od celokupne političke akcije revolucionarnog pokreta u Ljubljani, koji se izražavao pre svega u razvoju i učvršćivanju organizacije Osvobodilne fronte, razvoju i učvršćivanju najrazličitijih oblika oružanog otpora (Narodna zaštita, partizanske jedinice), kao i u razvoju i učvršćivanju obaveštajne i bezbednosne službe. Prema tome, ako želimo da govorimo o radu i ulozi komunističkih organizacija na ljubljanskom području, neminovno moramo poći, prvo, od celokupnih političkih događaja u Sloveniji i Jugoslaviji u to vreme i, drugo, od razvoja političkih prilika u Ljubljani na svim područjima rada, a to znači na području političke, oružane, partizanske i bezbednosne aktivnosti.

U vreme komadanja Jugoslavije i italijanske okupacije Ljubljane Komunistička partija je bila jedina snaga koja je imala jasnu koncepciju borbe jugoslovenskih naroda, jedina partija koja u prošlosti nije ukaljala svoj lik, nego je, naprotiv, pravovremeno, odlučno i jasno upozoravala na opasnost od ropstva koje je jugoslovenskim narodima pretilo od osovine Rim — Berlin. Zato je potpuno pogrešno govoriti da je KPJ iskoristila povoljnu priliku da bi se domogla vlasti, odnosno vodstva u oružanoj borbi jugoslovenskih naroda; naprotiv, njena je dužnost bila da primi svu odgovornost i inicijativu na sebe i da bude u službi jugoslovenskih naroda, ako je htela dosledno da ide putem na koji je ukazivala jugoslovenskim narodima u godinama što su ratu prethodile.

Nije bila slučajnost to što je nakon beogradskih demonstracija 27. marta 1941. godine policijski službenik u ljubljanskim zatvorima izjavio nekim komunistima koji su tada slučajno bili zatvoreni da

dalja istraga nema značaja pošto je jasno da su sada komunisti jedina snaga koja može spasavati Jugoslaviju od hitlerizma. Ako je to tih dana bilo jasno policijskom službeniku, očigledno je dokle je jugoslovenska buržoazija bila dovela jugoslovenske narode, kao i to da tada komunisti nikako nisu iskorišćavali nekakvu slučajnu povoljnu priliku, nego su samo nastojali da, u granicama svojih moći, ostvare ono što su od njih jugoslovenski narodi očekivali.

Kako su komunisti bili stekli toliko poverenje i takav ugled, šta je navelo radne ljude Jugoslavije da nakon 27. marta u Beogradu upru pogled u KPJ i da je tako reći plebiscitarno pozovu da preuzme na sebe dalje vođenje političke, narodnoodbrambene i vojne akcije? Odgovor na ta pitanja je pre svega u dvema činjenicama iz dotadašnje aktivnosti KPJ. Prvo, Komunistička partija je bila u tom času jedina partija koja je u godinama pred drugi svetski rat odlučno dokazivala kako je potrebno da se radni ljudi Jugoslavije i jugoslovenski narodi u svojoj borbi za nezavisnost oslone pre svega na sopstvene snage, da ih razvijaju i učvršćuju, da produbljuju jedinstvo političke akcije, jer ne mogu i ne smeju očekivati pomoć ni od jedne strane sile ako ne budu sami dovoljno odlučni, jedinstveni, otporni i sposobni za vođenje oslobodilačke borbe. KPJ je uspela da ljude ispravno usmeri kada je ocenjivala odnose među silama u tadašnjem svetu. Mobilisala je sve napredne ljude u borbu protiv fašističke opasnosti koja je pretila čovečanstvu, a pre svega malim narodima, upozoravajući u isto vreme na opasnosti od iluzionizma i nesebičnosti i doslednosti antifašističke akcije zapadnih velesila u Evropi i Americi.

Važno je upozoriti na činjenicu da ni KP Slovenije nikada nije zalutala, da nije skrenula na pozicije defetizma i izjednačavanja uloge ratnohušakačkog fašističkog bloka Rim—Berlin s anglo-francuskim blokom. Takođe se nije stavljala u ulogu običnog pobornika i poslušnog privrženika sovjetske spoljne politike i taktike. Tražila je svoj samostalan put da bi što bolje rešavala probleme tadašnje Jugoslavije, svoju sopstvenu samostalnu orijentaciju u međunarodnim odnosima i u ocenjivanju tadašnjih realnih mogućnosti u pogledu izbora direktnih i indirektnih saveznika u borbi protiv fašizma. Pri tome je pravilno ukazivala na to da je pre svega Sovjetski Savez sila koja mora pre ili posle doći u sukob s fašizmom i koja zbog svog klasnog ustrojstva i osobenog položaja u svetu objektivno može uspešno da vodi borbu protiv fašizma. I zato Komunistička partija Jugoslavije nije mogla podleći defetizmu, što se dogodilo nekim drugim komunističkim partijama u tadašnjem svetu, koje su sebi umnogome otežale put ka oslobodilačkim stremljenjima toga vremena, a i u mnogim kasnijim godinama.

Takva dugogodišnja politička koncepcija jugoslovenskih komunisti je u času komadanja Jugoslavije potvrđena kao ispravna, jer je svakom čoveku koji je umeo politički da misli bilo potpuno jasno da je deoba Jugoslavije posledica kratkovidosti, neprincipijelnosti i kolebljivosti u odnosima između ose Rim—Berlin. Tada je bilo posve

jasno da jugoslovenski narodi ne mogu tražiti sebi saveznike ni u jednom ni u drugom taboru buržoaskog sveta.

Potpuno je netačno i pogrešno mišljenje da je verovanje u moć i politiku tadašnjeg Sovjetskog Saveza donelo poverenje i simpatije Komunističkoj partiji Jugoslavije. Upravo obrnuto. Staljin je svojom politikom savezništva s Hitlerom, avanturom u finskom ratu i pode-lom Poljske u velikoj meri bio pokolebao antifašističke, radničke, demokratske i miroljubive mase, a upravo je CK KPJ, zahvaljujući ispravnoj proceni događaja, sprečio dezorijentaciju koja je bila na-stala u nekim drugim zemljama (na primer, u Francuskoj).

I imperijalisti Zapadne Evrope su svoj spas videli u usmeravanju Hitlerove agresivne politike protiv Sovjetskog Saveza, a CK KPJ je uspešno raskrinkavao tu štetnu i jalovu politiku označivši je kao opasnu za male narode Evrope. Nakon komadanja Jugoslavije sva-kome je bio jasan cilj te politike, kojom se potvrdila druga teza CK KPJ. Tada je, naime, CK KPJ objašnjavao Staljinovu politiku i nje-govo povezivanje s Hitlerom isključivo kao privremenu taktiku, da bi se koliko-toliko odgodio ratni sukob i omogućilo antifašističkim i antihitlerovskim snagama i Sovjetskom Savezu da se što bolje pri-preme za rat, zatim da se prinude velesile Zapadne Evrope da se odreknu politike potiskivanja Hitlera prema Istoku i da se što dublje upletu u sukob s Hitlerom, čime bi sebi onemogućile povlačenje iz rata. Tom politikom velike zapadne sile bi bile prinuđene da, htele — ne htele, postanu saveznik antifašističkim i narodnooslobodilačkim pokretima u borbi protiv Hitlera.

Takvo ocenjivanje događaja i politike je pomoglo te napad na Sovjetski Savez narode Jugoslavije nije iznenadio niti ih je zatekao nespemne. Za njih je to bio logičan čin i rasplet događaja u tadašnjoj Evropi. Zato nisu bili iznenađeni kao što je bio Staljin. Zasluga je CK KPJ što su naši narodi u najtežim svojim trenucima u potpunosti očuvali veru u snagu Sovjetskog Saveza i u njegovu spremnost i spo-sobnost da uspešno vodi rat protiv Hitlera.

Drugo što je učvrstilo poverenje u Komunističku partiju bila je njena dosledna borba za jedinstvenu narodnu odbranu i zauzimanje za jedinstven pokret radnih ljudi radi boljeg života, borbe protiv skupoće, protiv nezaposlenosti, nesocijalne, izrabljivačke privredne politike jugoslovenske buržoazije.

Komunistička partija Jugoslavije je svojom aktivnošću dokazala da ne želi ostvarivanje uskih stranačkih koristi i da, prema tome, nije od onih stranaka koje se bore za vlast nad ljudima, već da je samo najsvesnija organizacija radničke klase i radnih ljudi u borbi za udruživanje svih poštenih i iskrenih miroljubivih i naprednih, demo-kratskih i socijalno solidarnih snaga u Jugoslaviji.

Veoma važan činilac koji je suštinski doprineo jačanju povere-nja u Komunističku partiju, osobito u Sloveniji, bila je jasnoća u ideološkoj obradi osnovnih aktuelnih pitanja tadašnjeg vremena. Spomenuo bih pre svega objašnjenje slovenačkog nacionalnog pita-

nja u Kardeljevoj knjizi »Razvoj slovenačkog narodnog pitanja«. S tim u vezi spomenuo bih velik značaj objašnjenja važnih načelnih pitanja tadašnje politike koja su dali drugovi Kardelj, Kidrič i Zihnerl u svojim člancima i prilogima u onovremenoj reviji »Savremenost«.

Konačno bih spomenuo kao veoma važan činilac organizacionu spremnost Komunističke partije Slovenije i ljubljanske organizacije. Njenu čvrstinu, pouzdanost i sposobnost javnost je primila kao dovoljnu garanciju za izvršenje zadataka kojih se bila prihvatila. S tim u vezi posebno bih spomenuo organizaciju Komunističke partije u kojoj je odlučujuću ulogu odigrao pre svega tadašnji organizacioni sekretar Komunističke partije Slovenije Tone Tomšič.

Najpre na osnovi pobrojanih činjenica KPJ je zadobila opšte poverenje jugoslovenskih radnih ljudi i prvenstveno zato je tih dana sva jugoslovenska javnost očekivala od nje inicijativu za dalju borbu. Mislim da moramo, što se tiče KP Slovenije, upozoriti na još neke tadašnje političke akcije kojima je učvršćen politički uticaj i na najšire slojeve radnih ljudi Slovenije i poverenje u ispravnost i iskrenost njene politike. Reč je, pre svega, o istrajnoj i doslednoj borbi komunista Slovenije da ujedine sve napredne snage slovenačkog naroda radi njihova učešća u jedinstvenoj narodnoodbrambenoj i unutrašnjoj političkoj akciji. To njeno uporno nastojanje je donelo dva najvažnija uspeha. Jedan je bio osnivanje opštenarodne demokratske organizacije Saveza radnog naroda Slovenije. Na sastanku te organizacije bili su delegati iz cele Slovenije. Oni su izdali svoj proglas pod naslovom »Šta hoćemo«. Njime je jasno određen put u rešavanju svih aktuelnih pitanja, kako unutrašnjih tako i spoljno-političkih. Drugi velik uspeh bilo je osnivanje Društva prijatelja Sovjetskog Saveza, koje se razgranalo po celoj Sloveniji i koje je, raskrinkavanjem kolebanja između dva buržoasko-imperijalistička bloka pridobilo širok krug aktivnih članova i pristalica. U to društvo su stupali i predstavnici rukovodstava nekih starih političkih grupa u Sloveniji.

Partijska organizacija u Ljubljani je upravo sa te dve političke akcije postigla lepe uspehe. Tu se misli na to što su Savez radnog naroda i Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza udružili najšire slojeve radnih ljudi, radnika, seljaka i napredne inteligencije s ljubljanskog područja. U to vreme, pred okupaciju Ljubljane, bila je veoma važna akcija Saveza radnog naroda protiv skupoće. To je mobilisalo tako reći sve radnike ljubljanskih fabrika, a i veliki deo seoskog stanovništva iz ljubljanske okoline i srednjih slojeva radnih ljudi Ljubljane.

Komunističke organizacije su, prema tome, zadobile poverenje najširih narodnih masa, jer su umele da poslednjih godina pred rat narodu pokažu koliko su potrebni jedinstvena akcija radnih ljudi i jasno formulisani spoljnopolički i unutrašnji politički program. Sem toga, znale su da tih godina svojim požrtvovanjem i organizacionom sposobnošću (bile su jezgro i pokretač sveukupne napredne, demokratske političke akcije u to vreme) rasprše strah od komunista, koji

je u radnim masama pokušala da širi buržoazija uveravajući ih da je komunistima stalo samo do toga da stvore plašt pod koji će sakriti svoje uske stranačke interese.

Iako je komunistička organizacija u Ljubljani u to vreme bila mala (imala je tek oko 200 članova), njen politički uticaj je bio izuzetno velik. Politička snaga komunista izvirala je iz njihove potpuno jasne i ispravne političke usmerenosti koju je određivalo vodstvo KPJ, njen Centralni komitet pod rukovodstvom druga Tita. Jasna politička orijentacija u spoljnim i unutrašnjim političkim pitanjima bila je okosnica i temelj rada komunističkih organizacija. Ona je i kod širokih narodnih masa, a i kod rukovodstva nekih političkih stranaka, kod onih koja su uvidela izdajničku i protivnarodnu usmerenost zvaničnog vodstva slovenačke i jugoslovenske buržoazije, učvršćivala poverenje u Komunističku partiju. Komunisti su se, zahvaljujući čistoti svoje politike, oslobodili sektaštva i stekli su čvrstu poziciju u političkom životu. Već u vreme okupacije Ljubljane su predstavljali tako reći sve radništvo ljubljanskih fabrika, koje je tada složno bilo uz Komunističku partiju. To je bio prvi uslov za kasnije uspešno izvođenje akcija.

Zato su u presudnim trenucima nakon beogradskih demonstracija svi iščekivali da vide šta će uraditi Komunistička partija. Bilo je nekako samo po sebi razumljivo da je jedino ona ne samo sposobna već i dužna da izvede narod na put što vodi u budućnost i da podstakne njegovu dalju borbu. Time što su komunisti pred samo komadanje Jugoslavije svim silama pokušavali da povećaju otpornost Jugoslavije, učvrste redove Jugoslovenske vojske, time što su pozivali sve svesne ljude da se odazovu mobilizaciji, što su stvarali dobrovoljačke jedinice Jugoslovenske vojske — konačno su u najsudbonosnijem trenutku dokazali da je prazna i zlonamerna neprijateljeva kleveta kako je komunistima stalo samo do vlasti, da nema osnove strahu od komunista, kojima, navodno, nije stalo do nacionalnih interesa, već samo do uskih stranačkih koristi. Tako su komunisti iznova, u poslednjem trenu, dokazali svoju iskrenost, požrtvovanost i odlučnu rešenost da uklone sve što bi na bilo koji način moglo sprečavati ostvarivanje jedinstva jugoslovenskih naroda u njihovoj borbi za nezavisnost i slobodu. Ne zbog krivice komunista, već zbog izdajničke politike jugoslovenske buržoazije, taj otpor zavojevaču nije mogao uspeti i Jugoslovenska se vojska, koja je nekoliko dana bila pod teretom sramote, raspala.

Kada je Jugoslovenska vojska kapitulirala i položila oružje Nemcima i kada je Narodno veće, pod rukovodstvom bana Natlačena, uputilo poziv svima u Sloveniji da polože oružje i izruče ga okupatoru, Komunistička partija je bila ta koja je odmah organizovala prikupljanje i skrivanje oružja, koja se odmah prihvatila poslova da bi organizovala otpor okupatoru, istovremeno osnivajući vojne komitete. Blagodareći radu partijske organizacije i vojnih komiteta,

tih dana je uskladišteno mnogo oružja. Te su zalihe kasnija mnogo značile: omogućeno je formiranje prvih partizanskih jedinica na tom području.

Kao i u celoj Jugoslaviji tako je i u Sloveniji, i posebno u Ljubljani, partijska organizacija bila jedina politička grupacija koja je organizaciono ostala jedinstvena, čvrsto povezana, koja se u vreme komadanja Juogslavije politički nije bila kompromitovala, već je, naprotiv, dokazala da su jedino njena predviđanja bila tačna. Ona je bila jedina koja je ukazala na put dalje borbe radnih ljudi i orgnizovana snaga sposobna, i zato dužna, da uzme na sebe ulogu začetnika i organizatora borbe za očuvanje jedinstva jugoslovenskih naroda, za ujedinjenje slovenačkog naroda, za organizovanje borbe protiv okupatora i za stvaranje uslova koji bi omogućili jugoslovenskim radnim ljudima da slobodno odluče o svojoj sudbini. Dalje, od svih organizacija jedino ona nije bila predala oružje, već je počela da organizuje oružani otpor i formira vojne jedinice za borbu protiv okupatora.

Prvi zadaci komunista po okupaciji Ljubljane

Slovenačka buržoazija, s tadašnjim šefom klerikalaca banom Natlačenom na čelu, nije se ni na koji način pripremala za otpor okupatoru. Već prilikom okupiranja Ljubljane pokazala je koliko je protiv jugoslovenske zajednice i slovenačkog naroda. Ona nije razmišljala o tome kako da se odupre okupatoru, već se brinula samo o daljoj taktici održavanja »reda i mira« i o tome kako da sačuva barem deo svoje vlasti. Zaključila je da se prividno podeli: jedan deo vodstva Klerikalne stranke, s nekim predstavnicima drugih grupa slovenačke buržoazije, određen je da ide u emigraciju, kako bi u slučaju anglo-američke pobeđe imala veze potrebne za taktiziranje s anglo-američkim blokom, a drugi, pod Natlačenovim rukovodstvom, da kod kuće taktizira s Nemcima i Italijanima. Taj zaključak slovenačke buržoazije bio je, u isto vreme, i njena dalja politička orijentacija i određivao je sudbinu slovenačkog naroda koju mu je ona bila namenila. To je značilo: očuvati red na zaposednutoj teritoriji, prepustiti se okupatoru i tako osigurati barem nešto vlasti. Time se, razume se, taj deo bužoazije bio odlučio da podržava osovinu Rim—Berlin i da je više ili manje čak pomaže da bi pobedila u ratu. Prema tome, to je bila kvislinška politika, ali su njeni predstavnici ipak zadobili težak udarac već prvih dana okupacije, kada su im Nemci i Italijani dali do znanja da ne računaju na njihovu podršku i da, stoga, nisu dužni da im predaju ni delić vlasti. Zahtevali su isključivo poslušnost i pokornost.

Druga grupa, koja se bila oslonila na anglo-američki blok, odlučila se da čeka, da priprema pomoć »oslobodilačkim« anglo-američkim armijama kada budu došle na područje Slovenije i da ostvaruje plan kojim se predviđalo da se, uz pomoć Engleza i Amerikanaca, bar nešto postigne za slovenačku buržoaziju u budućnosti.

Međutim, obe grupe su potpuno omalovažavale volju, želje i potrebe radnih ljudi, a ni jedna nije bila spremna da uzme na sebe brigu o njima i da rešava njihove teškoće, jer nisu verovale u vlastite snage. Tako su oba dela buržoazije samo prosila kod odgovornih i u jednom i drugom imperijalističkom taboru.

Zadatak komunista bio je, pre svega, da odmah, u samom početku, onemoguće slovenačku buržoaziju da takvom, kapitulantskom i špekulantskom orijentacijom stekne bilo kakav oslonac u radnim masama.

Iako je najširim slojevima radništva bilo potpuno jasno da ih jedino komunisti mogu povesti u borbu, ipak moramo znati da je raspad Jugoslavije — neočekivano brza kapitulacija Jugoslovenske vojske, podela Slovenije između tri države, italijanska okupacija Ljubljane — bio veoma demoralisao mase. U toj situaciji bi jedino buržoaska politika zadovoljavanja mrvicama i puzanja pred okupatorom mogla nešto da donese kapitalistima. Zato je prva i osnovna dužnost Partije i njenih organizacija bila da učini sve kako bi to stanje i njegov uticaj što pre prestali. U tom pogledu je ljubljanska organizacija relativno brzo uspela sa geslom da je potrebno prikupljati sva materijalna sredstva, pre svega vojni materijal, kako bi se što pre bilo spremno za otpor okupatoru. Odmah je počela da stvara raspoloženje za bojkotovanje okupatora i njegove vlasti i vojske i u isto vreme je stala da razgara narodnu samosvest.

Centralni komitet KP Slovenije je u Ljubljani odmah pripremio sve što je bilo potrebno za otpočinjanje jedinstvenog pokreta otpora okupatoru nastavljanjem borbe za izvršenje političkog programa koji je uglavnom bio načinjen još pre okupacije Ljubljane. Trebalo je dodati samo još to da se ne priznanje cepanje Jugoslavije, da se borba protiv okupatora proširuje na one slovenačke krajeve koji su bili izvan granica stare Jugoslavije, pre svega na Primorje i Trst i da će se odlučno nastupati protiv svake saradnje s okupatorom. Sve je to bilo moguće sprovesti u život zato što je osnovna politička orijentacija bila pripremanje najširih narodnih masa za to da se sopstvenim snagama bore za svoje interese, bez oslanjanja na ovaj ili onaj imperijalistički tabor, i da ostvare veze s istinski naprednim demokratskim snagama u tadašnjem svetu. Ta je snaga tada bio pre svega Sovjetski Savez. I nakon okupacije osnovna orijentacija je ostala ista i bila je masama mnogo više razumljiva nego pre nje. Otvarala se mogućnost da počne rasti narodna samosvest i da nestaje malodušnosti.

Zbog svega toga je CK KP Slovenije objavio neposredno po okupaciji Ljubljane letak u kojem je objasnio svoj politički kurs. Ujedno su sve partijske organizacije u Ljubljani dobile zadatak da u svojim redovima temeljito pretresu glavno političko pitanje, a to je pitanje dalje borbe, kao i druge za budućnost značajne zadatke. Jednovremeno se, osim objašnjavanja političkog pravca, jačanja partijskih organizacija i preduzimanja potrebnih organizacionih mera

da bi se stvorile mogućnosti za dalju široku političku akciju, pojačavala aktivnost rejonskih komiteta u ljubljanskom okrugu. Reč je pre svega o organizovanju ilegalnog tehničkog aparata koji će osigurati redovan rad partijskih organizacija, redovno izdavanje partijske i druge štampe i pribavljanje svih drugih pomoćnih tehničkih sredstava potrebnih za aktivan politički rad (tehnika za izradu dokumenata, pripremanje ilegalnih stanova, izrada bunkera itd.).

Stvaranje Osvobodilne fronte

Iako se očekivalo da će komunisti preduzeti političku akciju radi organizovanja naroda za otpor, Partija je bila mišljenja da, s obzirom na iskustva i uspehe iz proteklog vremena, treba nastaviti masovan pokret, tj. da nastave rad dve organizacije: Savez radnog naroda i Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza. Naročito je Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza služilo CK KP Slovenije kao osnova za organizovanje pokreta otpora, najpre u obliku antiimperijalističkog fronta. Rezultat toga je bio događaj od 27. aprila 1941. godine, kada je održan osnivački sastanak Osvobodilne fronte slovenačkog naroda, koja se u početku zvala Antiimperijalistička fronta.

Mada u vreme tog osnivačkog sastanka naša tehnika još nije mogla redovno da izdaje publikacije u ime snaga otpora, misao Antiimperijalističke fronte je brzo prodrla u mase, a u Ljubljani je osnivanje jedinstvenog fronta veoma brzo postalo javna tajna. Osnovne smernice za političku akciju u tom času date su u letku CK KP Slovenije, a prihvatila ih je, uglavnom, i nova organizacija. Predstavnici nove organizacije otpora nisu mogli odmah svi do jednoga da pristanu na neke od tačaka tog programa, zbog čega su bili potrebni novi razgovori i razjašnjenja. Komunističkoj organizaciji je bilo jasno da brzina uspeha nove organizacije najviše zavisi od toga da li će široke mase prihvatiti pravac koji je predložavao CK KP Slovenije. Zato je najvažniji zadatak organizacija u maju bio da izvedu široku političku akciju za prihvatanje stavova CK. Partijske organizacije su odmah počele da pripremaju i održavaju političke konferencije. Na njima su istaknuti komunisti ljubljanske organizacije objašnjavali političke prilike i glavne političke zadatke. Potpuno je pogrešno mišljenje da su organizacije Osvobodilne fronte nastajale same od sebe, spontano. Naprotiv, ljubljanska partijska organizacija je morala sistematski da organizuje sastanke i konferencije da bi se na njima objašnjavali i utvrđivali politički zadaci. Radi izvršavanja tih zadataka stvarale su se zatim nove organizacije otpora, koje u maju i junu još nisu bile organizaciono potpuno uobličene, ali su u biti udruživale prijatelje i istomišljenike partijskih organizacija i komunista. Tako su se borbom za uvažavanje političkih smernica koje su dali CK KPJ i CK KP Slovenije stvarale okolnosti koje su omogućavale preduzimanje daljih mera za političko širenje antiimperijalističkog fronta.

CK Slovenije je potražio mogućnosti za dodire s nizom novih predstavnika raznih političkih grupa u Ljubljani i pokušao je da ih uvrsti u Osvobodilnu frontu.

Partijska organizacija u Ljubljani je u to vreme povećala svoje osnovne organizacije, u prvom redu u glavnim ljubljanskim fabrikama, a i na drugim mestima. Da bi što uspešnije organizovala ilegalnu partijsku tehniku, posebno se obratila onim krugovima koji su mogli da olakšaju taj posao. Tako se komunistička organizacija brzo širila među grafičkim radnicima, građevinarima i drugima. Istovremeno se partijska organizacija u Ljubljani učvršćivala među nameštenicima, gradskim i banovinskim službenicima, zanatlijama, trgovačkim pomoćnicima i među studentima Ljubljanskog univerziteta.

Nova nemačko-italijanska granica, koja je išla između Dravija i Šentvida, zatim neposredno oko Ljubljane, kroz Ježicu i druga mesta, podelila je partijsku organizaciju ljubljanskog okruga, ali je ona ipak još dugo ostala neokrnjena na celoj teritoriji koja je preokupacije ulazila u područje ljubljanskog okruga. Uprkos granici, partijska organizacija i ljubljanski Okružni komitet su redovno održavali veze sa svojim organizacijama na drugoj strani nemačko-italijanske granice.

Početak juna je u Ljubljani održano partijsko savetovanje predstavnika svih organizacija KP Slovenije. Partijska organizacija grada je već bila savladala prve teškoće nastale italijanskom okupacijom. Početne demoralizacije, koja je nastupila po okupaciji Ljubljane, uglavnom više nije bilo. Politici pokornosti okupatoru, koju je vodila slovenačka buržoazija, oduprli su se gnevni Ljubljančani. Uverenje da treba jačati i razvijati jedinstven pokret otpora bilo je ovladalo među ljubljanskim stanovništvom.

Vojni komiteti

Na tom savetovanju, koje je već bilo posvećeno pripremanju fašista za napad na Sovjetski Savez i na kom se u vezi s tim predviđalo rasplamsavanje oslobodilačke borbe protiv okupatora, određeno je da se preduzme sve što je potrebno preduzeti kako bi se osnivale vojne jedinice, koje bi, čim prilike budu dopustile, postale udarna snaga u oružanoj borbi protiv okupatora. Tada su već postojali vojni komiteti i oni su pripremali sve što je bilo potrebno za predviđenu oružanu borbu.

Sve to ljubljanska organizacija nije uzimala kao nekakav suštinski preokret, već samo kao jasniju orijentaciju, koje se u to vreme već bila pridržavala. I za većinu ostalih organizacija u tzv. ljubljanskoj pokrajini tada ta orijentacija nije značila suštinsku promenu, već samo potvrdu, učvršćenje dotadašnjeg reda stvari i potpuno razjašnjenje programa borbe. Nešto manje je bio jasan taj pravac nekim partijskim organizacijama u područjima što su bila pod nemačkom

okupacijom, uglavnom zbog posebne taktike Nemaca u Štajerskoj i Gorenjskoj prvih dana okupacije, pre njihovog napada na Sovjetski Savez. Na savetovanju je takođe tačno ocenjena ta posebna taktika Nemaca, tako da su 22. juna, kada je Nemačka napala Sovjetski Savez, za taj događaj bile spremne sve organizacije KP Slovenije i većina radnih ljudi, pogotovu u Ljubljani i njenoj okolini.

Odluka o otpočinjanju oružane borbe

CK KP Slovenije je na svojoj sednici održanoj u Ljubljani nekoliko časova nakon napada Nemačke na Sovjetski Savez rešio da odmah pozove slovenački narod u oružanu borbu protiv okupatora, da organizuje Glavnu komandu oružanih jedinica Slovenije, da se od vojnih komiteta stvore štabovi i da se odmah obrazuju prve partizanske jedinice. U svim događajima u to vreme nije bilo ničeg neočekivanog ni za CK, ni za organizacije komunista, ni za organizacije Osvobodilne fronte. Centralni komitet je zatim sazvaio sednicu Izvršnog odbora Osvobodilne fronte. Odlučeno je da se otpočne oružana borba protiv okupatora i obrazovana je Glavna komanda partizanskih četa Slovenije.

Ljubljanska organizacija je bila spremna za taj zadatak i preduzela je organizacione mere kako bi njen rad bio uspešniji i gipkiji, a istovremeno i bezbedniji od neprijatelja. Odmah zatim mobilisala je u partizanske jedinice sve one komuniste i pripadnike Osvobodilne fronte koji nisu bili nužno potrebni za dalji politički rad u partijskim organizacijama, ilegalnoj partijskoj tehnici i u obavljanju drugih neodložnih partijskih zadataka. Partija je odmah počela da organizuje Narodnu zaštitu, sabotaže, diverzije itd. Glavni organizacioni zadaci nakon mobilizacije bili su trojaki:

1. Što pre obrazovati partizanske jedinice, mobilisati i pridobijati za borbu što više sposobnih ljudi, osobito mladih, organizovati Narodnu zaštitu, sabotaže, diverzije, formirati poseban aparat za tehničko opremanje grupa za sabotaže i diverzije, ustrojiti intendanturu za partizanske jedinice, prikupljati opremu za pojedine partizanske jedinice, osnovati partizanski sanitet itd. •

2. Dalje učvršćivati i razvijati partijske organizacije, ilegalnu tehniku i sve drugo što je neophodno kao oslonac, organizacijsko jezgro celokupne oslobodilačke borbe.

3. Učvršćivati, razvijati i širiti Osvobodilnu frontu kao masovnu političku osnovu i jemstvo da je oružana oslobodilačka borba obuhvatila najšire slojeve naroda, bolje rečeno — sve stanovništvo Ljubljane.

Osvobodilna fronta je u to vreme bila čvrsto organizovana i razvijala se u masovnu, politički izvanredno aktivnu organizaciju koja je mogla blagovremeno da odgovori na sve pokušaje okupatora da razbije njenu odlučnost, otpornost, jedinstvenost, da poljulja poverenje stanovništva u njenu snagu, da poseje klicu ljubomore i nepove-

renja među grupama koje su stupile u Osvobodilnu frontu. U to vreme se Osvobodilna fronta s punim pravom već mogla proglasiti za jedinu predstavnicu slovenačkog naroda jer je samo ona bila organizovana snaga koja je povezivala sav slovenački narod, koja je vodila otpor protiv okupatora i u Ljubljani uživala potpunu podršku sveg stanovništva. Ipak, CK KP Slovenije je učinio sve što je bilo potrebno da bi u Osvobodilnu frontu uvrstio sve druge političke grupe koje nisu bile stupile u službu okupatora. Potražio je vezu s predstavnicima svih stranaka i pokreta da bi ove potonje, ako ispune tri glavna uslova, uključio u Osvobodilnu frontu. Ti su uslovi bili: prvi pristanak da će ići u akciju, učešće u akciji, u borbi protiv okupatora; drugi, borba za osnovna demokratska prava, s napomenom da se sva mogućna sporna pitanja i pitanja koja bi mogla prouzrokovati nejedinstvo u grupama u Osvobodilnoj fronti rešavaju demokratski, odlučivanjem slobodnog slovenačkog naroda kada okupator bude proteran; treći, potpuna ravnopravnost svih grupa u Osvobodilnoj fronti i lojalnost među njima u zajedničkoj akciji.

Na toj osnovi je CK razgovarao s predstavnicima najrazličitijih grupa i pozvao ih je u Osvobodilnu frontu. Njena su vrata bila otvorena svim grupama koje nisu bile u službi okupatora, odnosno koje nisu bile ukaljale svoj ugled saradnjom s njim. Na toj podlozi su ta pitanja pretresale najrazličitije organizacije Osvobodilne fronte na mnogobrojnim političkim konferencijama. Pošto je glavni zadatak Osvobodilne fronte bio organizovanje i privlačenje sveg stanovništva u oružanu borbu protiv okupatora, u njenim terenskim organizacijama nije moglo biti ni govora, razume se, o bilo kakvom koalicionom obliku njenom. Već od samog početka ona je bila potpuno jedinstvena, monolitna. Svaki njen aktivista i svaki pristalica vredio je onoliko koliko je bio sposoban, požrtvovan i aktivan u radu. U njenim osnovnim organizacijama su se komunisti — članovi Partije uvažavali samo prema njihovim sposobnostima, usmerenosti, borbenosti i požrtvovanju, i kao članovi Partije nisu imali nikakvih povlastica. Stoga je smešno i govoriti o tome da je Partija organizovala Osvobodilnu frontu samo da bi joj ova bila plašt u akcijama. Osvobodilna fronta je bila neophodna osnova, nužna masovna podloga oružane borbe, zbog čega je rad komunista u njenom sklopu bio njihova revolucionarna dužnost.

Pošto je Osvobodilna fronta postala jedina predstavnik slovenačkog naroda i u masama i u vrhu, u kojem su bile zastupljene sve političke grupe koje nisu sarađivale s okupatorom, morala se pripremiti i za borbu protiv okupatora i njegovih agenata (koji su pokušali da preduzimaju diverzantske, razbijačke i provokatorske akcije). Da bi mogla izvršavati zadatke u borbi protiv okupatora, morala je osnovati svoju obaveštajnu službu, a da bi zaštitila svoje redove od neprijateljskih diverzantskih akcija, bila je primorana da formira i svoju kontraobaveštajnu službu i, u vezi s njom, službu bezbednosti. Tako je CK u to vreme počeo da stvara obaveštajnu i bezbednosnu službu, pa je u tu svrhu obrazovao posebnu komisiju.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je tu meru CK potvrdio i ovlastio ga je da, iz posebnih razloga, konspirativnosti radi, samostalno vodi rad komisije za obaveštajnu i bezbednosnu službu.

S tim u vezi su se okružnoj organizaciji Komunističke partije nametnuli novi zadaci. Partijske organizacije su izabrale iz svojih redova i iz redova komunističke omladine drugove i drugarice koji su bili sposobni za taj posebno osetljiv zadatak i stavili su ih na raspolaganje komisiji. Osim toga, član Okružnog komiteta Ljubljane je postao jedan od vodećih članova komisije CK za obaveštajnu i bezbednosnu službu. Tako je bilo osigurano ostvarenje zamisli da cela partijska organizacija, na poseban, potajan način po potrebi sudeluje u izvršavanju pojedinih zadataka s područja bezbednosti i obaveštavanja.

Da bi se u oslobodilačkoj borbi mogli uspešno izvršavati zadaci bila su potrebna i materijalna sredstva. Zato je Osvobodilna fronta raspisala narodni porez i narodni zajam. Porez su ljudi plaćali njenim osnovnim organizacijama. Postojala je i organizacija Narodna pomoć, koja je prikupljala pre svega novčana sredstva za pomoć žrtvama terora i za izdržavanje onih aktivista i njihovih porodica koji se, zbog njihovog rada za Osvobodilnu frontu i zato što ih je policija progonila, nisu mogli brinuti o svojim porodicama. Iako su ta sredstva prikupljale pre svega organizacije Osvobodilne fronte, ipak je to bila jedna od najvažnijih akcija organizacije Komunističke partije u Ljubljani.

Organizovanje oružane borbe bilo je veoma težak zadatak. Mora se uzeti u obzir da istorija slovenačkog naroda već četiri stotine godina, od seljačkih buna naovamo, nije poznavala nikakve tradicije oružane borbe. Iako su Partija i članstvo Osvobodilne fronte 22. juna shvatili da treba bezuslovno i odmah organizovati oružani otpor, prelazak na nj ipak nije bio lak. Partijska organizacija morala je strah od rata iskoreniti. Ona se tog posla i poduhvatila, nastojeći da što pre uspe. I taj svoj zadatak je časno izvršila, a prva puška koja je pukla u Sloveniji 22. jula 1941. godine (taj dan proslavljamo kao početak oružane borbe slovenačkog naroda), pukla je u Točnu, mestu koje je tada pripadalo ljubljanskom okrugu. To dokazuje da su prve partizanske jedinice obrazovali pre svega komunisti, radnici iz ljubljanskih fabrika. Tek kada su te prve, pionirske jedinice naše partizanske vojske stekle ugled kao borbene formacije, kada se pokazalo da okupator nije spreman za rat kakav su mu one nametale, 1941. godine se akcija u Sloveniji razbuktala. Partijska organizacija u Ljubljani je svaki dan regrutovala nove partizane i potajno ih slala u najbliže partizanske čete. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte, koji je bio 28. jula u Ljubljani, uputio je narodu odlučan poziv na oružanu borbu. Pripreme za ustanak su obavljene u julu, partizanska aktivnost se već u avgustu bila razvila u celoj Sloveniji, a u jesen te, 1941. godine okupator je bio ozbiljno ugrožen.

Izdajnička buržoazija se odmah počela otvoreno suprotstavljati oružanoj borbi nastojeći na sve načine da je suzbije i spreči. Posebno

je u avgustu bila agilna verolomna Nagodeova grupa, koja je nastupala s parolom da treba čuvati oružje za kasnije, da valja izbeći takozvane nepotrebne žrtve, a akciju Osvobodilne fronte je označavala kao trockističku, koja nije u skladu s interesima Sovjetskog Saveza i slovenačkog naroda. Zato su partijske organizacije morale tu grupu razobličavati, a isto tako i onemogućavati njenu razbijačku akciju, koja je, bez obzira na subjektivnosti, objektivno bila agentura određenih anglo-američkih klika u našem području. Značajno je da su se parole te grupe podudarale sa stavovima koje je širila londonska radio-stanica. Takvim parolama razbijači su pokušali da utiču na kolebljivce u redovima Osvobodilne fronte. Zbog toga je glavni zadatak bio da odlučno, ubedljivo i s čvrstom verom u snagu slovenačkog radnog čoveka razbiju tu neprijateljsku akciju i da učvršćuju Osvobodilnu frontu.

Prvi začeci nove, narodne vlasti

Vodstvo Osvobodilne fronte, pre svega CK KP Slovenije, odlučno se borilo protiv razbijača pokreta, širenja malodušnosti i unošenja pometnje u narod, a na drugoj strani je intenzivno pregovaralo s predstavnicima svih grupa koje su bile izvan Osvobodilne fronte. Rukovodstvo Osvobodilne fronte je u to vreme nastavilo razgovore s takozvanim srednjim krugovima (Gosareva grupa iz Slovenačke narodne stranke, mlada Jugoslovenska nacionalna stranka). Radi celovitog razvoja oslobodilačke borbe, radi razmaha partizanske akcije i, s druge strane, zbog pokušaja srednjih krugova da podriju Osvobodilnu frontu, bilo je potrebno učvršćivati oružanu borbu i oslobodilačku akciju slovenačkog naroda. Osvobodilna fronta se, pre svega u Ljubljani i u ljubljanskoj pokrajini, bila rasplamsala. Staviše, bila je već prešla u svenarodni politički oslobodilački pokret i dobijala je svojstva vlasti, postajući nekakva država u državi. Stoga više nikako nije bilo moguće dopustiti da se razni politički špekulanti obraćaju Osvobodilnoj fronti kao ravnopravni partneri. Ona je još otvarala vrata svima koji su se hteli uvrstiti u njene redove ravnopravno sa ostalim grupama koje su u vrhu činile Osvobodilnu frontu, ali nije više mogla dopustiti da bilo ko bude ravnopravan predstavnik slovenačkog naroda pored Osvobodilne fronte, što je tada pokušavala pre svega tzv. sredina. Pošto bi srednji krugovi uneli zbrku u redove oslobodilačkog pokreta, bio je poslednji čas da se na teritoriji Slovenije obrazuje predstavnički organ revolucionarne vlasti slovenačkog naroda. Radi toga se na III plenumu Osvobodilne fronte, 16. septembra 1941. godine, Vrhovni plenum Osvobodilne fronte reorganizovao u Slovenački narodnooslobodilački odbor, SNOO, koji je tada doneo i svoje prve odluke. Možemo reći da je to bio prvi korak slovenačkog naroda u njegovoj istoriji ka samostalnoj slovenačkoj državnoj vlasti, koju Slovenci do tog časa nikada nisu imali.

Mislim da vreme od 6. aprila do obrazovanja SNOO, 16. septembra 1941, moramo smatrati presudnim razdobljem slovenačkog naroda, odlučujućim i najuspešnijim u delovanju Komunističke partije Slovenije i, s tim u vezi, presudnim i najuspešnijim razdobljem u radu ljubljanske komunističke organizacije. To je bilo vreme kada je CK Sloveniji svestrano vodio akciju za prevazilaženje najtežih pogrešaka počinjenih u prošlosti slovenačkog naroda. On je morao da savladava teškoće — tradicionalnu neusmerenost slovenačkog naroda i njegovu razbijenost na najrazličitije grupe, koje su — neka manje, neka više — bile snishodljive pred raznim tuđim vlastodržcima. Morao je da suzbije malodušnost koja se bila javila zbog okupacije zemlje i koja je bila posledica istorijske činjenice da se slovenački narod od seljačkih buna naovamo nikada nije prihvatao oružja da bi se borio za svoje životne interese. Morao je da shvati činjenicu da slovenački narod nije imao sopstvenu državnost, sopstvenu građansku svest. Morao je da savlada mnoštvo najtežih organizacionih zadataka što su bili povezani s potpuno novom političkom ulogom KP Slovenije koju je morala odigrati kada se za nekoliko meseci iz opozicione stranke razvila u glavnu udarnu snagu nove, revolucionarne vlasti radnog naroda Slovenije. Ljubljana je u tom za Slovence presudnom času odigrala odlučujuću ulogu, jer je bila narodnorevolucionarno središte slovenačkog naroda.

Učvršćivanje Osvobodilne fronte

Idućih meseci se učvršćivala i potvrđivala nova, revolucionarna vlast, a partizanske čete Slovenije su se reorganizovale i pripremale za odlučujuće vojne operacije na proleće 1942. I u to vreme je Ljubljana odigrala odlučujuću ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi Slovenije. Žiža oslobodilačke aktivnosti bila je ona. Takođe su u to doba ljubljanski komunisti izvršili zadatke značajne za dalji razvoj oslobodilačke akcije. Svrha tadašnje revolucionarne delatnosti u Ljubljani bila je: dokazati nepresušnu i odlučujuću snagu oslobodilačkog pokreta, potvrditi široko priznatu vlast SNOO, razobličiti i razbiti sve kolebljivce i tzv. srednje krugove u Sloveniji, ugušiti svaki pokušaj raspisivanja građanskog rata, koji je htela da nametne reakcionarna slovenačka buržoazija, pripremiti se za narodnooslobodilačku borbu, za odlučujuće akcije na proleće 1942. godine. To su bili glavni taktički zadaci KP Slovenije u to vreme, kojih se bila prihvatila pre svega komunistička organizacija Ljubljane.

Da bi se sve to izvršilo bilo je potrebno pre svega u pojedinostima organizovati Osvobodilnu frontu, čiji su odbori na terenu bili počeli da uzimaju na sebe neke funkcije nove, revolucionarne vlasti. Trebalo je onemogućiti reakciju da, posle neuspeha u frontalnoj borbi protiv Osvobodilne fronte, iznutra podrije Osvobodilnu frontu time što će proširiti koaliciju u njenom vrhu. Počele su se pojavljivati

parole kojima se tražio nekakav grupni separatizam pojedinih grupa u Osvobodilnoj fronti. Da bi se to sprečilo valjalo je najpre raskrinkati razbijačke parole. Njih su širili neki krugovi iz redova mlade JNS, a u njima se govorilo o podeljenosti Osvobodilne fronte, o ljudima upućenim na London i Moskvu, borbi Draže Mihailovića, čijoj bi samostalnoj akciji trebalo podrediti partizanske čete.

U Ljubljani je sva ta pitanja Partija, pod rukovodstvom CK Slovenije, uglavnom bila raščistila u oktobru, novembru i decembru 1941. godine. Da ne bi bilo ničeg nejasnog, ona je u to vreme podstakla utvrđivanje osnovnih programskih tačaka Osvobodilne fronte. Njihovim određivanjem je Osvobodilna fronta bila jasno uobličila svoje stavove o aktuelnim političkim pitanjima. Nadalje, Partija je sprovela masovnu akciju i u temelju je razobličila aktivnost Draže Mihailovića. To je postignuto pre svega pismom Vrhovnog štaba u kojem je raskrinkana Dražina izdaja posle razgovora između Tita i njega. Sva ta pitanja su raščišćena kako u vrhu Osvobodilne fronte tako i na masovnim političkim konferencijama, kojih je tih dana bilo tako reći bezbroj, u svim krajevima Ljubljane.

Posebnom odlukom SNOO je bio utvrdio da su partizanske jedinice i Narodna zaštita, koje su bile pod komandom Glavnog štaba NOV Slovenije, jedina oružana snaga slovenačkog naroda na slovenačkoj zemlji i da su sve druge vojne formacije kojih bi moglo biti na tom području izdajničke, zbog čega će ih revolucionarna vlast silom ugušiti. Takvih vojnih formacija u to vreme u Sloveniji još nije bilo, tako da je ta odluka unapred potpuno jasno upozoravala na to šta će se dogoditi ako ko pokuša da unosi razdor i izaziva građanski rat na slovenačkoj teritoriji.

Obaveštajna služba, koja je u to vreme bila otkrila nameru reakcije da otpočne sabotaže, atentate i provokacije, preduzela je sve da se neprijateljsko delovanje u klici šatre i onemogući. Javno su osuđeni Januš Emer i neki drugi izdajnici. Bezbednosna i obaveštajna služba tada se veoma razvija i stupila je u odlučnu akciju kao prva zaštita mlade revolucionarne vlasti.

Da bi potkopala revolucionarnu vlast reakcija je počela optuživati KP Slovenije za izdaju naroda i klevetati je da priprema verske progone. Svrha tih kleveta je bila očigledna, pa je Partija preduzela sve što je bilo potrebno da im neobavešteni ljudi ne bi nasedali. Ona je iznova jasno i javno saopštila svoj stav u verskim pitanjima, kao i stav prema udruženoj Sloveniji. Partijska organizacija Ljubljane je i tada široko organizovala propagandnu aktivnost: održavane su političke konferencije, stavljeni su u njenu službu štampa, ilegalna radio-stanica, koja je u to vreme počela da emituje svoj program u Ljubljani, itd. Tako su zle namere i manevri izdajnika naroda bili razobličeni i onemogućeni.

S tim u vezi valja posebno upozoriti na to da je upravo ljubljanska politička organizacija bila ta koja se prva zauzela da se oslobodilačka borba proširi na Trst a uopšte na Slovenačko primorje. Prema

zaključku CK KP Slovenije, partijska organizacija u Ljubljani je prikupila sve svoje članove koji su imali bilo kakvih mogućnosti da deluju u Trstu, Gorici ili Italiji, i u zimu 1941—1942. godine poslala ih je na to područje. Upravo su ti komunisti doprineli punom razmahu oslobodilačke borbe krajem 1942. i početkom 1943. godine u Trstu, Gorici i na Slovenskom primorju.

*»Država u državi« — pripreme za prolećnu ofanzivu
partizanskih četa*

Za dalje jačanje vlasti i autoriteta SNOO i jedinstva slovenačkog naroda bile su veoma značajne manifestacije od 29. oktobra, 1. decembra i 3. januara. Politički, one su izrazile samostalnost, nezavisnost i na samoopredeljenju slovenačkog naroda utemeljenu povezanost i jedinstvo borbe jugoslovenskih naroda, kao i nedeljivost Jugoslavije. Jasno su pokazale da slovenački narod ne priznaje komadanje Jugoslavije i da je, iako je protiv daljeg postojanja stare jugoslovenske vlasti, odlučno za kontinuitet Jugoslavije kao jedinstvene tvorevine. Demonstracije od 3. januara su značile pre svega manifestovanje jedinstva i povezanosti slovenačkog naroda, bez obzira na postojanje različitih okupacionih vlasti (italijanske, nemačke, mađarske) i izražavanje podrške i privršenosti sveg slovenačkog naroda njegovoj partizanskoj vojsci i oružanoj borbi.

Možemo reći da je u početku 1942. godine u Ljubljani i takozvanoj ljubljanskoj pokrajini Osvobodilna fronta bila jedini politički predstavnik i jedina priznata vlast slovenačkog naroda, da je tada reakcija bila dezorganizovana i dezorijentisana, a okupator potpuno nesiguran u vršenju svoje vlasti, zbog čega je počeo da razmišlja o beznadežnosti borbe protiv revolucionarne vlasti, tj. protiv slovenačkog naroda, da traži nove načine potpirivanja građanskog rata i podriivanja jedinstva, odlučnosti i otpornosti slovenačkog naroda. Prvi put počinje da traži pomoć od slovenačke buržoazije da bi se borio protiv oslobodilaca. U njegovim redovima nastaje nejedinstvo, počinju se međusobno optuživati vojne i civilne vlasti tražeći krivca za tako snažan otpor slovenačkog naroda. Iako partizanske jedinice tih zimskih meseci nisu bile u punoj aktivnosti i akciji, okupator je bio svestan opasnosti koja će doći s prolećem.

U to vreme partijska organizacija u Ljubljani najvećom mogućom brzinom regrutuje nove borce. Valjalo je razvijati partizanske čete. Prikupljalo se sve što je bilo potrebno za opremanje partizanskih jedinica. Mobilisani su lekari da pojačaju sanitetsku službu, učvršćena je i razvijena Narodna zaštita. Bezbednosna služba je neumorno radila i izvršavala presude nad izdajnicima naroda i predstavnicima slovenačke buržoazije koja je u tom času bila počela da na najsramotniji način nudi svoje usluge okupatoru. Tih meseci je uklonjen jedan od najokorelijih predstavnika anacionalne korumpirane slovenačke buržoazije, Avgust Praprotnik.

Cim je prošla zima partizanske jedinice su u celoj tzv. ljubljanskoj pokrajini prešle u ofanzivu. Brzo su oslobodile velika područja u Dolenjskoj, Notranjskoj i Beloj krajini. U maju je postojala tolika slobodna teritorija u tim trima pokrajinama da se blokada koju su Italijani bili napravili oko Ljubljane da bi prekinuli vezu između rukovodstva oslobodilačke borbe i operativnog područja partizanskih četa, uistinu bila pretvorila u blokadu okupirane Ljubljane od strane okolnih partizanskih područja. Težište oslobodilačke borbe slovenačkog naroda prenelo se na izvođenje vojnih operacija, i zato je samo po sebi bilo razumljivo i ispravno to što su na to području otišli i političko vodstvo i vrhovni organi revolucionarne vlasti slovenačkog naroda koja se radala.

Nema sumnje da je prva godina narodnooslobodilačke borbe u Ljubljani bila odlučujuća za oslobodilačku borbu Slovenaca i da je Ljubljana u tom razdoblju, zahvaljujući izuzetno uspešnom rukovođenju od strane CK KP Slovenije, primerno izvršila svoj zadatak. Izvesno je, takođe, da taj uspeh nije bio posledica nikakvog sticaja pogodnih okolnosti, već je pre svega bio rezultat ispravne političke usmerenosti CK KP Slovenije u sklopu jedinstvene politike CK KP Jugoslavije i druga Tita i uspešnih organizacionih mera i metoda rada komunista u Ljubljani. Potonje proučavanje političke taktike ljubljanskih komunista u toj godini dovešće nas dakako na tlo izvanredno uspešne borbe komunista za mobilizaciju najširih narodnih masa, za stvaranje jedinstvene opštenarodne masovne političke organizacije i za pravo mesto komunista u toj borbi.

Boris KRAJGER

KRATKA SKICA RAZVOJA OF I SADAŠNJE POLITIČKE PRILIKE U SLOVENIJI

Političke i socijalne razmere ustanka protiv okupatora u Sloveniji sažeto je opisao drug Boris Kidrič 1944. godine u informativnom pismu Moskvi, pod nazivom »Kratka skica razvoja Osvobodilne fronte i sadašnja politička situacija u Sloveniji«. Navodimo najvažnije delove tog dosad neobjavljivanog dokumenta.

U uvodnom delu se govori o inicijativi CK KP Slovenije radi uspostavljanja, na temelju platforme CK KPJ, akcionog jedinstva sa hrišćansko-socijalističkom grupom, demokratskim krilom u »Sokolu« i s grupom uglednih slovenačkih kulturnih radnika. U sporazumu postignutom u drugoj polovini 1940. godine bile su ove tačke:

1. Da se Jugoslavija ne oslanja ni na jedan od dva tabora što među sobom ratuju već da se u spoljnoj politici čvrsto osloni na Sovjetski Savez, što je i za slovenački narod jedino rešenje.
2. Unutrašnja demokratizacija Jugoslavije.
3. Uspostavljanje narodne demokratske vlade.

U drugom delu, s podnaslovom »Antiimperijalistički front slovenačkog naroda«, opisuje se nastanak i razvoj Osvobodilne fronte.

Na temelju opšte jugoslovenske narodnooslobodilačke platforme, koju je utvrdio CK KPJ, CK KP Slovenije je poslednjih dana aprila nazvao osnivački sastanak Osvobodilne fronte "slovenačkog naroda". Osnivači se danas više ne sećaju tačno datuma kada je osnovana Osvobodilna fronta. Za zvaničan datum je proglašen 27. april. Najverovatnije je da to nije tačan datum, ali je u svakom slučaju istina da je osnivački sastanak održan potkraj aprila 1941, otprilike 14 dana po kapitulaciji Jugoslavije.

Osim delegacije CK KP Slovenije, na osnivačkom sastanku su bili i predstavnici hrišćansko-socijalističke grupe, slovenačkih kulturnih radnika i demokratskog krila u »Sokolu«, znači, zastupnici onih grupa s kojima je KP Slovenije imala akcioni sporazum još od pre aprilskog sloma. Osnivački sastanak je održan u stanu Josipa Vidmara; od hrišćanskih socijalista tu je bio Tone Vajfar, iz »Sokola«

dr Jože Rus, od kulturnih radnika Josip Vidmar, Ferdo Kozak i dr Fran Šturm, od komunista Boris Kidrič, dr Aleš Bebler i Boris Ziherl.

Osnivački sastanak Osvobodilne fronte održan je u najmračnije dane slovenačke istorije. U unutrašnjosti zemlje je u tom trenutku uspevala Hitlerova demagogija. U Ljubljani su visile italijanske i hitlerovske zastave, a bivši vlastodršci, službeni političari i njihove pristalice, koji su se još nedavno penili od nacionalističkih fraza, odmah su se počeli javno dodvorivati okupatoru. Izgledalo je da je narod izgubio perspektivu. Uprkos tome, osnivački sastanak Osvobodilne fronte se i na predlog Komunističke partije, saglasio u ovim tačkama:

1. Da je za uspeh hitlerovske demagogije u slovenačkom narodu krivac protivnarodna politika nekadašnjih vlastodržaca, da su ti uspesi samo prolazni i da je na vidiku masovan pokret za oslobođenje i ujedinjenje porobljenog i podeljenog slovenačkog naroda.

2. Da će se nosioci protivnarodne politike u predaprilskoj Jugoslaviji razotkriti kao protivnarodni i petokolonaški elementi.

3. Da su sudbina i budućnost slovenačkog naroda najčvršće vezani za sudbinu i budućnost velikog ruskog naroda i celog Sovjetskog Saveza.

4. Da je potrebno odmah početi okupljanje slovenačkih masa na osnovama borbe za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda.

Osnivačkim sastankom je počelo prvo razdoblje slovenačkog narodnooslobodilačkog pokreta, a to je bilo vreme između sloma stare Jugoslavije i nemačkog napada na Sovjetski Savez. U to vreme su obavljene pre svega pripreme za masovnu oružanu oslobodilačku borbu.

S obzirom na tadašnje opšte spoljnopolitičke prilike, Osvobodilna fronta se tada nazivala »Antiimperijalistički front slovenačkog naroda«, a idejni naglasak je bio na zamisli da se slovenački narod u svojoj oslobodilačkoj borbi bori protiv imperijalizma uopšte, ali da je neposredan oblik imperijalističkog porobljavanja Slovenaca nemačko-italijansko-mađarska okupacija, nemačko-italijansko-mađarska podela Slovenije i nemačko-italijansko-mađarsko odnarođavanje slovenačkih masa.

Još pre nemačkog napada na Sovjetski Savez Osvobodilna fronta je bila u svim slovenačkim centrima međusobno povezala predstavnike svojih osnivačkih grupa i održavala je sastanke i konferencije, što je veoma podsticajno uticalo na slovenačku narodnu svest, obuzdalo hitlerovsku demagogiju i stvorilo uslove za masovnu borbu. Istovremeno je tim sastancima omogućeno KP Slovenije da uspostavi čvrstu vezu sa slovenačkim patriotima kojima je do tada njen rad bio stran, a koje je narodna katastrofa bila usmerila putem borbe.

U okupljanju patriotski raspoloženih pojedinaca i grupa, KP Slovenije je još pre aprilskog sloma stare Jugoslavije bila uspostavila

čvrste veze s raznim političkim grupama i društvenim organizacijama. Kidrič navodi veze sa »Savezom seoskih mladiča i devojaka«, čije je rukovodstvo bilo pod uticajem šestojanuarske reakcionarne i fašističke JNS, sa »Seljačko-radničkom strankom«, koja je bila povezana s Mačekom HSS, s takozvanom grupom »Stara pravda«, koja je nastala tek nakon okupacije, od najkonfuznijih elemenata bivše JNS.

U tom razdoblju svog razvoja, dakle, u vreme između aprilskog sloma stare Jugoslavije i nemačkog napada na Sovjetski Savez, Osvobodilna fronta je počela da izdaje svoje centralno glasilo »Slovenski poročevalec«, koje se nadovezalo na istoimene novine iz vremena Slovenačkog narodnog fronta. »Slovenski poročevalec« je u početku izlazio nedeljno, a o njegovom redovnom izlaženju i rasturanju starao se ilegalni aparat KP Slovenije. Ubrzo je postao ne samo glasilo Osvobodilne fronte i njen agitator već i organizator oslobodilačke borbe.

Već u to vreme je KP Slovenije nastojala da se održi konferencija Radničkog jedinstva Slovenije. I održana je. Na njoj su bili predstavnici CK KP Slovenije, hrišćansko-socijalističkog »Jugoslovenskog strukovnog saveza« i amsterdamskih strukovnih organizacija. Nakon nemačkog napada na Sovjetski Savez Radničkom jedinstvu su se pridružili predstavnici socijalista kao političke struje.

Time je organizacija »Radničko jedinstvo« bila u svakom pogledu uspostavljena. Slovenačka radnička klasa će učestvovati u oslobodilačkom pokretu kao jedinstvena celina. Radničko jedinstvo je stupilo u Osvobodilnu frontu i kao celina i u pojedinim svojim delovima. U Ljubljani je obrazovan Glavni odbor Radničkog jedinstva Slovenije.

Predstavnici vodstva socijalističke političke stranke nisu hteli ni u Glavni odbor Radničkog jedinstva ni u vodstvo Osvobodilne fronte. Izgovarali su se da njihovo rukovodstvo nije prikupljeno, jer su Nemci neke njegove članove proterali u Srbiju. Oni su, međutim, pristali da stupe u lokalne organizacije Radničkog jedinstva Slovenije i Osvobodilne fronte. Time su u stvari poništili svaku političku ulogu socijaldemokratije, jer se Radničko jedinstvo ubrzo razvilo u potpuno jedinstven pokret.

Kada je fašistička Nemačka napala Sovjetski Savez počelo je drugo razdoblje u narodnooslobodilačkom pokretu — vreme izrazitog poleta i omasovljenja Osvobodilne fronte i oružane partizanske akcije.

Borbu sovjetskog naroda i sovjetskih armija narod Slovenije je od samog početka smatrao jemstvom i svoje sopstvene pobeđe. Stanovište osnivačkog sastanka Osvobodilne fronte o povezanosti sudbine i budućnosti Slovenaca sa sudbinom i budućnošću Sovjetskog Saveza postalo je gledište najširih narodnih masa. U Sloveniji se razvila politička aktivnost u sklopu narodnooslobodilačke borbe. U ljubljanskoj pokrajini su održavani politički sastanci gotovo u svakom selu.

Osvobodilna fronta je osnivala svoje okružne i rejonske odbore, a u narodu su nicali terenski odbori, budući organi narodne vlasti.

Omasovljenjem Osvobodilne fronte stvorena je podloga za partizanstvo u Sloveniji. Mora se, naime, biti svestan činjenice da bi u Sloveniji, s obzirom na gustinu saobraćajniča i nemačkih i italijanskih posada u njoj, partizanski pokret bio potpuno onemogućen da nije imao čvrsto i pouzdano, planiski stvarano i vođeno, masovno političko zaleđe. Osim toga, slovenački narod nije imao nikakvih partizanskih tradicija.

Svega toga je vodstvo narodnooslobodilačkog pokreta bilo svesno, i zato se, već od samog početka, trudilo da oružanoj partizanskoj borbi osigura najšire političko zaleđe. U tome je u potpunosti uspeło. Već prve partizanske grupe, koje su bile veoma malobrojne i još po svemu diverzantske, dobile su, a to je zasluga Osvobodilne fronte, podršku u širokim narodnim masama. Uprkos okupacionoj vojsci, koja je u Sloveniji imala izuzetno gustu mrežu utvrđenja i koja je slala preko Slovenije svoje mnogobrojne transporte, partizanske grupe su za sve vreme narodnooslobodilačke borbe ostale na svojoj zemlji i, uporedo s razvojem borbe, razvile su se u Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede Slovenije, sastavni deo jedinstvene Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Nemačkim napadom na Sovjetski Savez počela se naglo omasovljivati Osvobodilna fronta. Tada su CK KP Slovenije i Izvršni odbor Osvobodilne fronte ponovo pozvali u borbu sve slovenačke grupe i organizacije, nezavisno od njihove političke, idejne i tradicionalne opredeljenosti. Odbačena je veza jedino s onima koji su saradivali s okupatorom.

Platforma Osvobodilne fronte je tada bila:

1. Ujedinjenje u Osvobodilnu frontu svih Slovenaca i svih slovenačkih grupa koje žele da na bilo koji način sudeluju u narodnooslobodilačkoj borbi, radi oslobođenja i ujedinjenja slovenačkog naroda. Osvobodilna fronta ne priznaje fašističku i imperijalističku podelu Jugoslavije.

2. Osvobodilna fronta nema nikakav drugi program osim oslobođenja naroda. Sva pitanja koja izlaze iz okvira narodnog oslobođenja demokratski će se rešavati nakon oslobođenja. Grupe udružene u Osvobodilnu frontu zadržavaju, u sklopu opšte discipline u njoj, koja je istovremeno izraz opšte narodne discipline i jedinstva, svoju autonomiju. Obavezuju se na međusobnu lojalnost. Nakon oslobođenja Osvobodilna fronta preuzima vlast kao celina.

3. Pruža se sva podrška oružanoj partizanskoj akciji.

Od izigravanja narodnooslobodilačke borbe od strane bilo kojih i bilo kakvih političkih špekulanata, KP se osigurala time što je u akcionom programu Osvobodilne fronte stavila oružanu akciju na prvo mesto.

Osim pomenutih političkih grupa i organizacija, Slovenija je uspela da okupi na političkoj platformi Osvobodilne fronte i mnoge druge.

Kidrič spominje tzv. ministarsku grupu, koju su predstavljali bivši banovi i ministri dr inž. Dušan Sernec i dr Marušić i s kojom je sarađivao i bivši ministar Novak. Iako ona formalno nije imala svoju organizaciju, svojim ugledom je uticala na jedan deo slovenačke buržoazije — industrijalce, finansijere, privrednike i veletrgovce i pridobila ih je da pristupe Osvobodilnoj fronti, odnosno da je novčanim priložima i drugim materijalnim sredstvima pomognu. U toku narodnooslobodilačke borbe dr inž. Sernec i dr Marušić imali su u Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije značajne funkcije. Druga grupa koja je pristupila Osvobodilnoj fronti bila je Stara slovenačka narodna stranka sa doktorom Antonom Brecljom na čelu. Ona se prethodno odcepila od Slovenačke narodne stranke (SLS) dr A. Korošeca, koji je, kao eksponent velikosrpske hegemonije, bio napustio prvobitni federalistički, odnosno autonomni i demokratski program SLS.

Osvobodilna fronta je nastojala da uvrsti u svoje redove i grupu aktivnih oficira bivše Jugoslovenske vojske, koji, prema Kidričevim rečima, nisu bili sasvim bez političkog uticaja na malograđansku sredinu, a postojala je i mogućnost da postanu klica širenja uticaja izdajnika D. Mihailovića u Sloveniji. Za Osvobodilnu frontu i njen program oružane borbe ta je grupa bila značajna i sa stanovišta stručnih vojnih kvalifikacija koje su njeni članovi imali.

Od devedeset oficira deseterica su istupila iz Osvobodilne fronte kao Mihailovićeve agenti, nekoliko ih je otišlo u partizanske jedinice, a većinu su Italijani, zbog opasnosti da pristupe partizanskim oružanim formacijama, internirali.

Osvobodilnoj fronti su, sem navedenih, pristupile i mnoge druge grupe kao što su: dobrovoljci koje su organizovali razni nacionalistički krugovi u vreme fašističkog napada na Jugoslaviju, emigranti iz Štajerske sa advokatom i piscem doktorom Maksom Šnuderlom na čelu, društvo slovenačkih dobrovoljaca iz prvog svetskog rata (na strani Antante) i mnoge druge kulturne, sportske, ženske i profesionalne organizacije i društva.

Od grupa što su dolazile u obzir da budu primljene u Osvobodilnu frontu — više po tome šta su značile za slovenačku političku tradiciju nego što su bile realna politička snaga — bile su: katolički krug univerzitetskog profesora doktora Gosara, tzv. Mlada JNS i Samostalna demokratska stranka. Sporazum s njima o zajedničkoj borbi protiv okupatora na političkoj platformi Osvobodilne fronte nije mogao biti postignut zbog izrazito reakcionarnog opredeljenja njihovih rukovodstava. Izuzev jednog dela rukovodstva Samostalne demokratske stranke, koji je pristupio Osvobodilnoj fronti, ostali su se ubrzo našli na okupatorovim pozicijama. Zbog toga što su svi oni odbili da priđu Osvobodilnoj fronti, potpuno su politički diskreditovani u slovenačkom narodu.

U Osvobodilnu frontu se bilo svrstalo više od dvadeset različitih političkih, kulturnih i drugih grupa i organizacija. Zato je ona i s formalne strane postala jedini pravi predstavnik slovenačkog naroda.

*Između Ljubljane i drugih jugoslovenskih
revolucionarnih žarišta*)*

U maju je drug Kardelj dva puta dolazio u Ljubljano. Tu je obavio mnogo razgovora i savetovanja s komunistima i drugim prvoborcima iz svih krajeva Slovenije. Takođe je prisustvovao plenumima i širim sastancima mesnih partijskih i frontovskih organizacija i preneo je dragocena uputstva. Isto tako, radio je i u Zagrebu. Stalno je saradivao i sa slovenačkim i s hrvatskim komunistima, nastojeći da se osnovna linija CK KPJ u vezi s borbom protiv okupatora sprovedi u Hrvatskoj i Sloveniji. Uslovi u raznim krajevima Jugoslavije bili su različiti pošto su okupatori primenjivali različite metode da bi što bolje razjedinili jugoslovenske narode.

U tom razdoblju Kardelj je prvenstveno nastojao da učvrsti partijske redove i da što više produbi uticaj Partije na najšire mase. Bio je utemeljitelj antiimperijalističke, kasnije Osvobodilne fronte, koja je u programu imala stvaranje najšireg jedinstvenog fronta borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje. Kardeljevu zamisao je ostvario Boris Kidrič, čovek koji je neposredno stvarao i razvijao Osvobodilnu frontu. U prvoj etapi je u Sloveniji bilo posebno važno raskrinkati okupatorovu političku demagogiju. Nacisti su prikrivali svoju fašističku prirodu iza socijalne demagogije, a italijanski fašisti iza svoje »popustljivosti« i priznavanja »autonomnosti« slovenačke teritorije. Takve parole su mogle ga uspavati podjarmljeni narod. Zato je bilo potrebno prisiliti okupatore da pokažu svoju pravu boju i ljudima otvarati oči pred opasnošću od nacionalnog istrebljenja.

Zbog svoje izvanredne širine, Osvobodilna fronta je ubrzo objedinila sve pozitivne snage slovenačkog naroda, pa i one ljude koji ranije nisu bili u Narodnom frontu. Tako je prvi put u istoriji bilo postignuto jedinstvo slovenačkog naroda, u kojem su prijašnji režimi sejali stranačku mržnju. To je jedinstvo bilo osnovni uslov za uspešnu borbu protiv fašizma. Za Narodni front i kasniju Osvobodilnu frontu Kardelj je nekoliko godina pred rat, predviđajući opasnost od fašizma, pripremao i utvrđivao ideološke temelje. On je u svojoj knjizi »Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja« naglasio da je za uspeh narodnoodbrambene politike veoma značajno i potrebno da se naš narod udruži pod vodstvom naprednih snaga i da se opredeli za borbu protiv imperijalizma, a ako bude razjedinjen i privredno i politički iskorišćavan, na čemu nastoje imperijalisti, neće biti mo-

*) Odlomci o životu i radu druga Kardelja i njegovih najbližih saradnika u 1941. godini.

gućnosti za samostalno odlučivanje. Tu je drug Kardelj istakao i nužnost borbe za demokratsku Jugoslaviju u kojoj će se postići ravnopravnost.

Već prve sedmice nakon aprilskog sloma pokazalo se da je slovenački narod prihvatio tu ideologiju kao spasonosnu i da su sve građanske ideologije, skupa sa svojim političkim nosiocima, u tim odlučujućim iskušenjima propale u jednoj jedinoj sedmici. Zato je važan zadatak Partije u to vreme bio da objašnjava narodu prave uzroke tragičnog rasula Jugoslavije. Kardelj se i u taj vid borbe bio upustio sa žarom strasnog revolucionara. Zbog takvog rada aktivnost Partije u pripremanju otpora već je od samog početka bila plodna i uživala je podršku u narodu. Ljudi su, delom prema uputstvima Partije, a često i sami, skrivali i čuvali oružje. Ipak, postavljala su se pitanja kako otpočeti borbu s neujednačenim snagama, kada se latiti oružja da ustanak ne bi postao samoubistvo, kako iz ničega stvoriti vojsku, gde pokrenuti ustanak, kuda usmeriti glavne snage? Valjalo je na njih odgovoriti brzo, jer se, pod pritiskom okupatora, u narodu bilo počelo misliti da treba pričekati, da bi ustanak značio krvavljenje slovenačkog naroda. Okupatore su u svemu podržavali domaći pomagači, kojima je bilo osnovno da sebi osiguraju mesto nakon rata. Zato nisu dopuštali da neko okupatora uznemirava.

Kardelj je prvih sedmica, povrhom praktičnih organizacionih poslova, odgovarao i na ta pitanja, i s tim u vezi je ideološki raščišćavao različite probleme. Centralni komitet se u to vreme redovno sastajao. Među njegovim zaključcima donesenim na tim sednicama bili su i o osnivanju Antiimperijalističkog fronta, o organizovanju Vojne komisije pri CK KP Slovenije, o ubrzanom prikupljanju oružja i vojnog materijala i o planskom pripremanju vojnog kadra. Stalna tema rasprava bilo je pripremanje i konkretizovanje političke i idejne osnove narodnog ustanka, za koji su uslovi veoma brzo sazrevali, i naglašavanje da je potrebno suzbijati defetističke, kolaboracionističke i razne druge izdajničke parole suprotne kursu koji vodi u oružani ustanak. Istovremeno su pripremane sabotaže i održavani su tečajevi za omladinu na kojima se ona učila da rukuje oružjem i eksplozivom.

Uporedo s tim bile su preduzete mere za zaštitu kadra, organizovanje punktova i skloništa od neprijateljskih špijuna. Po Kardeljevom savetu je zaključeno da se aktivistima daju nova imena. Kardelj je postao »Krištof«, Kidrič »Peter«, Leskošek »Luka«, Tomšič »Gašper«, Boris Krajger »Janez«, Bebler »Primož«, itd.

Prvih meseci okupacije Kardelj se ovako seća: »U Ljubljani su tada okolnosti bile takve da nikada ranije, pre rata, u ilegalstvu, nisam imao osećaj tako slobodnog kretanja kao tih dana. Sve je bilo na našoj strani. Slobodno sam išao ulicama, čak su me neki slovenački policajci, oni koji su me poznavali, pozdravljali. Izolacija okupatora bila je već tada potpuna.

Do juna 1941. godine politički rad je uglavnom bio usmeren na stvaranje jedinstvenog fronta protiv okupatora, pri čemu smo se oslanjali na ljude s kojima smo već radili neposredno pred rat, na one iz Saveza radnog naroda, Saveza prijatelja Sovjetskog Saveza, i na one koje je sama okupacija aktivirala za borbu protiv osvajača».

Prvog i drugog juna je održana partijska konferencija. Učestvovalo je preko 30 delegata, među njima i predstavnici Štajerske i Gorenjske.

U svom referatu Kardelj je naglasio da je potrebno suprotstaviti se okupatoru svim silama i da valja organizovati narodni ustanak. Objašnjavajući međunarodne prilike, predvideo je skori Hitlerov napad na Sovjetski Savez. Zato je već tada kao najvažnije naznačio čisto vojne zadatke. Zašto? Pre svega stoga što je predviđao da će Hitler biti prisiljen da povuče veći deo svojih snaga na istočno bojište, ako krene u rat protiv Sovjetskog Saveza. A to bi bio pogodan trenutak za oružanu borbu, jer se okupatori ne bi mogli svim silama baciti na ustaničko ljudstvo. Istovremeno, borbu su kao neizbežnu nametali i planovi okupatora o masovnom preseljavanju i uništenju slovenačkog naroda iz Gorenjske, Štajerske i dela Dolenjske.

Kardelj je delegatima posebno poručio da počnu predano politički delovati u narodu pošto su tada samo u Ljubljani bili dobro organizovani odbori Osvobodilne fronte, a bez njih začelo ne bi moglo biti ni širokog narodnog otpora, a kamoli ustanka. Miha Marinko je pročitao referat o kadru, a Aleš Bebler je raspravljao o vojnim prilikama u Sloveniji i šire i o zadacima s tim u vezi.

Prvog dana konferencije, kojoj su prisustvovali svi delegati, bilo je govora o pripremama za ustanak, o tome da je potrebno postaviti prikupljanje oružja i drugog vojnog materijala i o pojačanju sabotaža i diverzija, posebno u onim fabrikama, radionicama i na saobraćajnim uređajima koji okupatoru služe za vojne potrebe. Sutradan su Tomšič, Marinko i Bebler razgovarali sa sekretarima okruga, koji su tada istovremeno bili i sekretari vojnih komiteta, i s drugovima predviđenim za organizatore partizanske vojske na terenu. Raspravljalo se o konkretnim uputstvima za organizovanje partizanske vojske i o pripremama za početak opšteg otpora slovenačkog naroda.

Tako 22. jun nije iznenadio organizatore borbe. Nekoliko časova pošto su saznali za nemački napad na Sovjetski Savez, u Siški³ su se sastali Kardelj, Tomšič, Marinko, Kidrič, Leskošek, Bebler i Krajger. Jednoglasno su utvrdili da su tim napadom nastupili uslovi za oružani ustanak koji je rukovodstvo KPJ predviđalo i pripremalo i da je organizovanje oružanog otpora sada najpreči zadatak svih partijskih i frontovskih organizacija. Doneseni su mnogobrojni politički i organizacioni zaključci. Najvažniji je bio da sve organizacije neodložno pristupe organizovanju dobrovoljaca za prve partizanske čete. Obrazovano je i vojno rukovodstvo, Glavna komanda

*) Ljubljanska četvrt.

slovenačkih partizanskih četa. Određeno je da partizanske jedinice odmah počnu vojne akcije. U tom smislu je izdat poziv na oružani ustanak.

Svi ti zaključci su u potpunosti odgovarali politici CK KP Jugoslavije, već ranije formulisanoj za slučaj opšteg ustanka u trenutku kada za nj budu sazreli uslovi. Taj trenutak je nastao napadom Nemaca na SSSR, i zato se ni CK KP Slovenije nije kolebao oko proklamovanja ustanka. »Linija CK KPJ o pitanju narodnooslobodilačke borbe bila je tako jasna«, ističe Kardelj, »da se zaključci koje smo usvojili 22. juna u Ljubljani ni po čemu nisu razlikovali od zaključaka koji su u isto vreme, pod Titovim rukovodstvom, prihvaćeni u Beogradu«. Zaključci sa sednice CK su upućeni plenumu Osvobodilne fronte, koji se sastao nekoliko dana kasnije, i on ih je prihvatio kao osnovne zadatke Osvobodilne fronte, kako je posle te sednice nazvan dotadašnji Antiimperijalistički front.

»I ako bismo naleteli na otpor zahtevu da odmah idemo u neposrednu vojnu akciju i oružani otpor za nacionalno i socijalno oslobođenje, mi komunisti smo bili spremni da borbu sami nastavimo«, seća se Kardelj i napominje: »To treba jasno podvući s obzirom na to da se još i danas nisu utišali glasovi koji tvrde da su komunisti parolu o socijalnom preobražaju tek kasnije prokrijumčarili u program Osvobodilne fronte. Naprotiv, program Osvobodilne fronte, koji je mobilisao najšire mase, bio je pobedonosan upravo zato što se istovremeno borio i za oslobođenje radnih ljudi od iskorištavanja i neravnopravnosti naroda u staroj Jugoslaviji«.

Na Kardeljev podsticaj, Leskošek i Bebler su izradili predlog partizanskog zakona i partizanske zakletve. Konačan oblik je tim tekstovima dao Kardelj. Ubrzo zatim, na sednici Glavnog štaba, on je govorio o tome da je potrebno odlučno otpočeti oslobađanje većih područja i dao je uputstva o izradi vojnog plana za oslobađanje određenih delova Gorenjske.

Nakon obrazovanja Glavne komande, ilegalne grupe su se počele okupljati u šumama, a već posle prvojuanske konferencije prešle su na izvršavanje diverzantskih akcija, razvijajući se u prave partizanske čete. Već 22. jula u Sloveniji je bilo dvanaest četa osim mnogobrojnih borbenih grupa u Ljubljani i u drugim¹ mestima. U Gorenjskoj su dejstvovala Jesenička, Jelovička, Kranjska, Lofjanska i Tržička četa, u Štajerskoj Savinjska, Celjska, Revirska i Pohorska i, konačno, tri čete na području ljubljanske pokrajine — Molaniška, Ribniška i Borovniška. Njihove sabotaže su bile planske i izvođene su na vojnički način. U drugoj polovini jula Glavna komanda slovenačkih partizanskih četa je izradila jedinstven plan akcije svih partizanskih četa koje su imale da počnu ustanak. Dvadeset drugog jula je jedna grupa boraca iz Rašičke čete, koja je formalno bila osnovana dva dana kasnije, ispalila u Točenu*) signalni hitac kojim je dat znak

*) Danas predgrađe Ljubljane.

za početak opšteg ustanka u Gorenjskoj. U noći između 27. i 28. jula su čete u Kamniškom kraju počele akcije po jedinstvenoj zamisli.

Do 22. jula Italijani beleže (što se vidi iz njihovih dokumenata) šesnaest napada na svoje vojnike, od tih u aprilu, maju i junu sedam. U Ljubljani su 6. juna ispaljeni prvi hici na dva stara jugoslovenska policijska agenta, koji su bili u službi okupatora. Nakon tih i drugih akcija sledili su neprekidni nemački napadi na gorenjske i štajerske čete, ali prve slovenačke partizanske jedinice ipak nisu razbijene.

Kardelj je, osim kratkotrajne posete Zargebu, ceo jul bio u Ljubljani. Sem razvijanju oružanog otpora, mnogo pažnje je posvetio i organizovanju centralne tehnike. Po njegovim uputstvima je počela gradnja bunkera za sve grane delatnosti centralne tehnike, skloništa za literaturu i uporišta ilegalaca. Pre svega je nastojao da i u Ljubljani počne da radi dokumentaciona tehnika, koja je u Zagrebu pre rata dobro funkcionisala.

»Ljubljanska tehnika je kasnije čak postala najbolja tehnika koju je bilo kada imala ilegalna KPJ« — ističe sam Kardelj. On je podstakao organizovanje bezbednosne i obaveštajne službe (VOS*), koja će štititi narodnooslobodilački pokret od provokatora, kažnjavati izdajnike i prikupljati potrebne informacije.

Od septembra 1941. do marta 1942. godine drug Kardelj je bio zauzet radom u Vrhovnom štabu, najpre u Srbiji, a zatim u Bosni. Nakon povratka u Ljubljanu, po zadatku CK KPJ, nastavlja da organizuje i razvija ustanak u Sloveniji.

U jesen 1941. i u zimu 1942. godine u Sloveniji su se razvile vojne operacije do velikih razmera. Partizani su napadali okupatorova uporišta u manjim mestima. Zidanšek je s Prvim štajerskim bataljonom upao 7. oktobra u Šoštanj, a Serčer 19. oktobra s Krimskim bataljonom u Lož. U oktobru su velike partizanske snage pokušale da spreče preseljavanje stanovništva na Krškom Polju. Prvih dana novembra je bila oštra borba, kada su partizani napali nemački garnizon u Bučki. U decembru je tek obrazovani Drugi štajerski bataljon vodio krvave borbe s Nemcima kada je hteo da napadne Litiju. U Gorenjskoj, na Mladom vrhu, Cankarjev bataljon je potpuno uništio nemačku policijsku kolonu, tako da je na bojištu ostalo 54 mrtvih i 7 teško ranjenih Nemaca.

Krajem decembra 1941. Gorenjsku je od Mojstrane preko Bohinja do Poljanske i Selške doline zahvatio narodni ustanak. O tome, ubrzo po dolasku u Ljubljanu, u svom pismu od 29. marta 1942. godine Kardelj piše drugu Titu: »Naši su stvarno digli u borbu celu Gorenjsku južno od Save. Celi odredi seljaka su se priključivali partizanima. Teške borbe su se uspešno vodile u Poljanskoj dolini i Bohinju«.

^f Varnostna obavešćevalna služba.

Pobedndöki Cankarjev bataljon je već imao 600 boraca. Nemci su bili prinuđeni da traže pojačanja radi gušenja ustanka u Gorenjskoj, a i za svoju najveću ofanzivu, koja će se završiti dvodnevnom krvavom bitkom za Dražgoše. Dražgoška bitka je bila jedna od najblistavijih partizanskih borbi u Gorenjskoj u tom ratu, a za Nemce najkrvavija, jer ih je na stotine izginulo i ranjeno.

Oružani ustanak u Sloveniji se, doduše, postepeno razvijao, ali je neprekidno jačao. To je ostvareno blagodareći organizovanju i neprestanoj pomoći gotovo sveg stanovništva. Partija je preko Osvobodilne fronte i njenih odbora neprestano mobilisala nove borce, pa je partizanska vojska u Sloveniji postala neuništiva. Mnogobrojni aktivisti Osvobodilne fronte su, isto kao i partizani, svakodnevno rizikovali svoje živote da bi se mobilisali novi borci, da bi delovala obaveštajna služba, da izdajnici ne bi ostali nekažnjeni, da bi se vojska snabdela hranom, odećom i svim drugim što joj je bilo potrebno. Učestvovali su u sabotажama, rasturali štampu i u odborima Osvobodilne fronte obavljali funkcije narodne vlasti.

Kardelj je organizovao, povezivao i usklađivao poslove, pa je mnogo putovao. U početku, dok okupatori i njihovi pomagači nisu bili dovoljno organizovani, nekako je išlo, ali su kasnije ilegalna putovanja ponekad bila pravi podvig, jer je bilo neočekivanih i nepredvidljivih događaja.

Dokumentaciona tehnika je oslobodilačkom pokretu činila ogromne usluge, jer je po pravilu istog dana kada bi na snagu stupio kakav novi dokument ili obrazac okupatorske vlasti snabdela ilegalce istim takvim papirima. Ali i ilegalci su bili veoma snalažljivi, hladnokrvni, hrabri i neverovatno izvežbani. Svaku opasnost su osećali, na svaku u pravi čas reagovali, inače svi ti dokumenti ne bi pomogli.

U to vreme je Kardelj najviše putovao između Ljubljane i Zagreba.

Kada je u Ljubljani dolazio vozom najčešće je silazio na dolenskoj stanici, pa je odatle obično nastavljao biciklom, koji mu je dovozila kurirka Vesna Strančič. Tako je bilo i poslednjih dana avgusta 1941, kada je ponovo došao u Ljubljani. Sišao je na dolenskoj stanici, pošto bi izlazak na glavnoj bio vrlo rizičan, jer je on bio dobro poznata ličnost. Voz je mnogo kasnio, a policijski čas je bio prošao. Kardelj je tada stanovao blizu karmelićanske crkve u Mostama i morao je ići kroz grad. Na Karlovom mostu ga je dočekala prva italijanska noćna patrola. Pokazao je dokumenta i nastavio put nezainteresovano. Ubrzo ga je zaustavila druga patrola. Isti postupak, ali se sve srećno svršilo. I treća patrola ga je zaustavila. Sa sobom je već vodila pet zakasnelih. Sve su ih doveli u kasarnu. Počelo je saslušavanje. Svi su još imali stare legitimacije, samo na slovenačkom jeziku, jedino je Kardelj imao najnoviju, dvojezičnu, dobijenu od italijanskih okupacionih vlasti, izrađenu u partijskoj tehnici. To ga je spasilo, inače bi ga kao i druge odveli u policiju, a tu bi ga svakako poznali.

Među onima koji su s Kardeljom bili privedeni bio je i jedan čovek koji se više puta kuglao s jednim od prisutnih karabinijera. Taj karabinijer se zauzeo za njega, i tako su Kardelju i tom čoveku naredili da se odmah izgube, oslobodili su ih.

Bio je jedan čas posle pola noći. Kardelj je predložio karabinijerskom naredniku da ga pusti da ostane u kasarni do ujutru, inače će, čim izađe na ulicu, opet imati teškoća. Pijani narednik ga je po kratkom postupku i bez reči izgurao na ulicu. Čovek kojeg su zajedno s njim pustili stanovao je u blizini kasarne, pa je ponudio Kardelju da prenoći kod njega. Tako je i bilo. Razume se, domaćin nije ni sanjao da je dao prenoćište najtraženijem ilegalcu.

Boris KIDRIČ

IZ ZAPISA PREDRATNOG PARTIJSKOG RADNIKA

Bilo je to u prvoj polovini maja 1941, u dane kada se u ljubljanskim fabrikama, ustanovama i domovima rasplamsavao otpor.

Kod Jože Stopara, u Mostama, sastali smo se Ivan Osenjak, Lojze Nusdorfer, Gusti Rozman i ja. Došli su i Edvard Kardelj i Vida Tomšič. Osnivali smo rejonski komitet u Mostama — prvi rejonski komitet u Ljubljani.

Osnivanje rejonskih komiteta bilo je prekretnica u našem tadašnjem radu. Pre rata u Ljubljani ih nije bilo. Okružni komitet je bio u neposrednoj vezi s ćelijama u fabrikama, ustanovama i na terenu. Jedino u Polju je još 1934. obrazovan rejonski komitet za dosta široko područje, a i on je bio vezan za Okružni komitet.

Sastav Okružnog komiteta se pred rat menjao. Neke članove su zatvarali i slali u logore, drugi su odlazili na rad u druge krajeve Slovenije. U drugoj polovini 1940. godine i sve do napada Nemaca na Sovjetski Savez, juna 1941, u Okružnom komitetu KP Slovenije za Ljubljanu bili smo Tone Dolinšek, Zdenka Kidrič, Dolfe Jakhelj, Tone Sušteršič, Rudi Genziti, Tone Zalar, Franc Ravbar i ja.

Da bismo uspešno radili na dosta širokom području, koje je obuhvatalo Ljubljanu i širu okolinu do Borovnice i Medvoda, međusobno smo podelili poslove po sektorima. Na sastanke ćelija na terenu, u ustanove i u fabrike članovi komiteta su išli naizmenično. Vreme je bilo veoma dinamično. Događaji su se preticali. Partija je znala pravilno da oceni situaciju i da ukaže ljudima protiv koga i kako se treba boriti. Našla je, takođe, ispravne oblike mobilisanja masa kako za borbu protiv Trećeg Rajha, tako i protiv vlasti i nasilja domaćih izdajnika.

Naša borba protiv sve pohlepnijeg nacifašizma bila je dvojaka — borba za mir i protiv rata i, u isto vreme, borba za odbranu domovine, jer je bilo sve jasnije da svetsko javno mnjenje neće moći da zaustavi Hitlera.

Borbi za mir bili su namenjeni omladinski mirovni kongres u Beogradu i razni drugi skupovi. Posebno dobro se sećam zbora protiv imperijalističkog rata u jesen 1940. godine ispod Toškog čela. Na njemu je učestvovalo šezdeset do sedamdeset ljudi, najviše komunista. Po nalogu Okružnog komiteta, tada sam govorio o napadu nacifašista na miroljubive narode.

Mnogo ljudi smo pridobili 1939. i 1940. godine akcijama protiv skupoće, koja je bila sve veća, pre svega zbog izvoza namirnica u Nemačku. Tim delovanjem Partija je zapravo izašla iz ilegalnosti i sada je radila javno, u sklopu Narodnog fronta. U Ljubljani je Okružni komitet pripremio mnoge sastanke, odnosno zborove protiv skupoće, koji su održavani u gostionicama i privatnim stanovima. Osim toga, održane su i dve veće konferencije i savetovanja na kojima su učestvovali i članovi CK Franc Leskošek i Boris Krajger, a i drugi. Na njima su prisutni raspravljali o teškom materijalnom položaju radnih ljudi i dogovarali su se da održe demonstracije zbog skupoće. Na najvećoj od demonstracija u Ljubljani bilo je, uprkos lošem vremenu, oko četiri hiljade osoba. Neke fabrike, kao recimo fabrika duvana, pivara Union, Unitas, Eifler i dr., obustavile su rad, a radnici su izašli na ulice. U demonstracijama je učestvovalo i mnogo naprednih službenika i studenata, a isto tako i članica Saveza domaćica pod vodstvom Vike Krajger. Posle demonstracija ljubljanskim ulicama, masa je odlazila pred magistrat.

Tadašnji predsednik ljubljanske opštine dr Jure Adlešič u početku nije hteo da primi delegaciju demonstranata. Policija i žandarmerija su, s bajonetima na puškama, čuvale magistrat i rasterivale ljude. Demonstranti su se dogovorili da ne dopuste hapšenja. Kada su policajci pokušali da uhapsu Viktora Stopara, koji je javno govorio, Viktora Abvelja i Toneta Dolinška, masa ih je bukvalno iščupala iz njihovih ruku, ali se oni nisu usudili da pucaju. Konačno je predsednik opštine ipak bio primoran da primi tročlanu delegaciju i da obeća da će učiniti sve što je u njegovoj moći kako bi se prilike poboljšale. Mnogobrojni zborovi što su sazivani zbog skupoće održavani su i u okolnim selima Zadobravi, Dobrunjama, Polju i Tacnu. Cilj je bio da se spreči izvoz namirnica u Nemačku, kojim je Jugoslavija pomagala Hitlera u ostvarivanju osvajačke politike.

Mnoge fabrike su imale posebne odbore za borbu protiv skupoće, kao u Saturnusu, fabrici tutkala, Pletenini i drugde. U Pletenini tada još nije postojala partijska organizacija, zbog čega smo odbor za borbu protiv skupoće sastavili od najuglednijih i najnaprednijih funkcionerki Jugoslovenskog stručnog saveza — hrišćansko-socijalističkog sindikata. Članice tog odbora su u početku oslobodilačkog pokreta postale prve komunistkinje u Pletenini. Slično smo postupili i u drugim fabrikama u kojima još nije bilo partijske organizacije. Ponegde su odbori za borbu protiv skupoće bili i na terenu, kao u Novim Jaršama, recimo.

Poseban odbor za borbu protiv skupoće bio je za celo područje Mosta. Rukovodio je radom svih odbora u Mostama i bio klica kasnijeg rejonskog komiteta i rejonskog odbora Osvobodilne fronte.

Bezmalu u svim fabrikama u kojima je bilo odbora za borbu protiv skupoće bilo je i odbora Narodne pomoći, a ponegde su postojali i na terenu. Oni su oko sebe okupljali veliki broj naprednih ljudi, koji su se brinuli o ljudima što su čamili u domaćim zatvorima i logorima, o španskim borcima u francuskim logorima i o drugim

žrtvama »belog terora«, odnosno o porodicama zatvorenika, o nespособnima i drugima, a uporedo s tim su širili među ljudima misao o borbi protiv fašizma. Iz organizacije Narodne pomoći, koja se pred rat i u početku rata bila veoma proširila, regrutovano je mnogo komunista.

Partija se osobito starala o omladini. Pokušali smo da pridobijemo poštene i napredne mlade ljude. Takođe smo izvršili »diferenciranje mladeži« u grupi građanske omladine, među takozvanim kogojevcima. To su bili mladi ljudi koji su, doduše, bili svesni socijalnih nepravdi i potrebe borbe protiv fašizma i koji su bili spremni da sudeluju u opštoj borbi naprednih snaga, ali su se, pod uticajem nekih neozbiljnih i nasilju sklonih omladinaca, bili pogrešno usmerili i nepoverljivo su gledali na rad CK i Partije uopšte. Način partijskog rada s narodom, »kogojevcima« se činio da je oportunistički, prespor. Zato su izabrali svoj vlastiti »CK revolucionarne omladine u Mostama« i počeli su svoju vlastitu »revoluciju« s ranim terorističkim akcijama, koje je policija mogla da iskoristi za pooštreno nasilje protiv Partije. Tada smo čak pomišljali da se u grupu prokrijumčario kakav policijski agent koji omladinu navodi na te akcije da bi Partiji srozao ugled.

Pošto je grupa imala snažan uticaj na omladinu u Mostama i u okolnim selima, na različne načine smo pokušali, pre svega radi poštenih omladinaca koji su bili u njoj, da prodremo u nju. Gusti Rozman, koji je tada već bio član Partije, upoznao me je s Francom Pokovcem, s kojim sam od tada stalno bio u vezi. Kada sam o tome na sednici Okružnog komiteta podneo izveštaj, Tone Tomšič je rekao da u grupi moramo izvršiti diferencijaciju i povezati sve koji su uz napredni pokret, a ostale izolovati. U zimu 1940. godine je obavljen razgovor s »kogojevcima«. Prisustvovao mu je i sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a Viktor Stopar. Grupa se ubrzo zatim rasturila. Pošteni su, a bila ih je većina, među njima i Rado Kogoj, po kojem je grupa i dobila ime, prišli naprednom pokretu i odmah u početku rata su stupili u borbu. Neki su se veoma istakli.

Po napadu na Poljsku rad ćelija je živnuo. Članovi Okružnog komiteta su redovno obilazili sve ćelije, a sastancima su, osim nas, prisustvovali i članovi najužeg rukovodstva. Sem Borisa Kidriča i Borisa Krajgera, sećam se u prvom redu Mihe Marinka, koji se u jesen 1940. godine bio vratio iz Bosne u Ljubljano da bi uređivao ilegalnu »Ljudsku pravicu«. Tada smo zajedno obišli partijske ćelije u svim okolnim selima.

Usled raznovrsnog i temeljitog rada s komunistima i simpatizerima Partije, kao i s najširim masama, Partija se pred sam rat razmahнула. Partijske organizacije su bile u Saturnusu, fabrici duvana, Auto-montaži, fabrici Unitas, Eifleru, u papirnici Vevče, hemijskoj fabrici, fabrici tutkala, u Eki, u pivari Union i drugde. Jake su bile i na Univerzitetu i u nekim ustanovama, a i na terenu, kao u Bežigradu, Siški, Viču, Hrušici, Zadobravi, Dobrunju, Zalogu itd. Do na-

pada na Jugoslaviju mreža se bila proširila pre svega onde gde je bilo radništvo.

Okružni komitet je s teškoćama održavao redovne veze sa organizacijama. Nakon okupacije Ljubljane nametala se potreba za još čvršćim vezama, prije svega sa radnicima. Zato je on, u dogovoru s CK, odlučio da se najpre osnuje rejonski komitet u izrazito radničkoj četvrti Mostama. Potom je osnovan rejonski komitet u Siški, a tek posle u centru. Da bi ti komiteti što pre počeli da rade, neki članovi Okružnog komiteta su otišli u novoosnovane rejonske komitete.

I danas se sećam suštine Kardeljevih reči koje je izgovorio na osnivačkom sastanku rejonskog komiteta u Mostama. Veoma opširno nam je izlagao o opštem stanju u zemlji i svetu, o izdajničkoj vladi i posebno o stanju nastalom s okupacijom i rasparčavanjem Jugoslavije. Naglasio je da je jedan od najvažnijih zadataka Partije da se bori za jedinstvo, bratsku saradnju i međusobnu pomoć naroda Jugoslavije i istovremeno za saradnju svih poštenih Slovenaca u Antiimperijalističkom frontu slovenačkog naroda. Da bismo to postigli Partija mora, istakao je, najpre da učvrsti i proširi svoju mrežu, i to ne samo među radnicima u fabrikama već i na terenu.

Kako smo ostvarivali zaključke sa osnivačkog sastanka rejonskog komiteta?

Novu, veličanstvenu građevinu počeli smo da gradimo na čvrstim temeljima koje je Partija još pre rata postavila. Oslonac su bile partijske i simpatizerske grupe, odbori za borbu protiv skupoće i odbori Narodne pomoći, Društvo prijatelja SSSR-a i razne stručne organizacije. Sirili smo i učvršćivali partijsku organizaciju i pridobijali poštene i slobodoljubive ljude za Osvobodilnu frontu. Ljudi koji su pred rat bili u nekoj od navedenih organizacija pridobijali su za pokret svoje prijatelje i poznanike i tako su nastajali prvi odbori Osvobodilne fronte, s tim što smo ih proširili članovima Sokola i hrišćanskim socijalistima. Mnogi su bili u dva odbora istovremeno — u preduzeću i na terenu.

Od izjutra do policijskog časa održavani su sastanci u fabrikama, radionicama, gostionicama i privatnim kućama. Ljude je veoma zanimalo sve što se događalo i s poverenjem i ljubavlju su primali zadatke koje su postavljali Partija i Osvobodilna fronta.

Na mnogim tajnim sastancima čitali smo proglas CK KP Slovenije, čiji su zahtevi odgovarali željama velike većine naroda, i zato su ga ljudi s oduševljenjem primili. Kasnije smo objašnjavali najvažnije tačke programa Osvobodilne fronte. Sve koji su prihvatili program CK i Osvobodilne fronte primali smo u odbore i odmah smo im davali posao. Da bismo s tim dokumentima upoznali i ljude koji još nisu bili u odborima Osvobodilne fronte, proglase smo noću delili po ulicama i kućama, a u jutarnjim časovima, pred početak rada i u fabrikama. Rasturali smo, zajedno čitali ili objašnjavali ljudima i »Slovenski poročevalec«. Sredinom leta 1941. Moste su već imale svoju ciklostilsku tehniku.

Odbori Osvobodilne fronte su odmah počeli da prikupljaju novac, odeću i sanitetski materijal i da traže prostor za skladište i tehniku. Takođe smo se odmah dali na traženje stanova za ilegalce i ubrzano smo radili za Narodnu pomoć, za koju je u našem rejonu bila odgovorna Marija Leskošek. Pre svega, u prvo vreme smo sakupljali oružje koje je bilo ostalo od stare Jugoslovenske vojske.

U jednoj ljubljanskoj fabrici pred rat

Fabrika Saturnus je bila škola naprednih političkih radnika-boraca. Dala je nekoliko poznatih revolucionara. Plamen revolucionarne borbe razbuktao je u njoj Franc Leskošek. Njegovo delo su nastavili Pepica Maček, Angela Dovč, Tone Dolinšek, Cilka Maček i drugi. Mnogo radnika je otišlo u partizane, mnogi su bačeni u tamnice ili odvedeni u internaciju.

Klasna borba koju je pod rukovodstvom komunista vodila radnička klasa Ljubljane bila je najžešća 1935. i 1936. godine i kasnije. U to vreme su komunisti u Saturnusu, iako su bili malobrojni, uspeli da steknu potpuno poverenje i podršku među radnicima (u fabrici su pretežno radile žene) u borbi protiv kapitalista i njihovih saveznika iz rukovodstva socijaldemokrata s poznatim kolaboracionistom Vinkom Vrankarom na čelu. Mobilišući radnike na temelju socijalno-političkog programa koji je sadržavao i zahtev za kolektivnim pogodbama, potom, da se uvede plaćeni odmor, da se ne otpuštaju radnici s posla i, pre svega, da se povećaju nadnice, komunisti su stalno sticali nove simpatizere i postajali su istinski politički činilac i predvodnik radničke klase. Zahvaljujući tome, predvečerje drugog svetskog rata komunisti i radnici Saturnusa su dočekali potpuno spremni.

O tome članovi KPJ Angela Dovč, sekretar partijske ćelije, i Miha Berčič, oboje radnici te fabrike, vele:

U 1937. i 1938. godini u fabrici su se trvenja bila veoma pojačala. Osim socijaldemokrata, dobili smo novog protivnika. Fabrika je ranije bila vlasništvo holandskog kapitala, a sada je prešla u ruke domaćih klerikalnih moćnika, koji su u njoj htgli da imaju političke pozicije. Ljubljanski biskup Rožman i ban Natlačen slali su u fabriku svoje brižljivo izabrane ljude preko kojih su stvarali tzv. zeleni klerofašistički sindikat, da bi razbili »crveni«, tj. socijaldemokratski, koji je bio član Saveza metalških radnika Jugoslavije. »Zeleni« sindikati nisu pridobili hrišćanske socijaliste, jer su ovi uglavnom prišli naprednom pokretu. U Saturnusu je i tada, kao i pre, bio samo jedan sindikat, koji je idejno vodila Partija.

Sto se više bližio rat to je klerofašistička vlast više nastojala da uništi komunistički uticaj. Godine 1940. ukinuta su mesta radničkih poverenika, jer je vlast uvidela da radnici neće glasati za njene istomišljenike, a mi, radnički i sindikalni rukovodioci, osumnjičeni kao komunisti, poslati smo u logor u Bileću.

Tada je partijska organizacija u Saturnusu već bila dosta velika i jaka. Njeni članovi su politički radili ne samo u fabrici već i u odborima za borbu protiv skupoće, u ćelijama na terenu, u rejon-skom komitetu Polje, u Okružnom komitetu za Ljubljano, u SKOJ-u, a dvojica čak u CK. Sećam se da smo mnogo noći probdeli na sastancima, s knjigama u rukama, a i u rasturanju letaka i parola. Važnije sastanke smo, tajnosti radi, uvek održavali daleko izvan grada, na Smarnoj gori i drugde u ljubljanskoj okolini, pa smo zbog toga često dolazili biciklima na posao, u fabriku, pravo sa tih skupova.

»Mi žene smo takođe bile kurirke, posebno u održavanju veze između tadašnjeg sekretara CK Franca Leskoškega, koji je stanovao preko puta fabrike, i partijskih organizacija i rukovodilaca« — veli drugarica Angela. »Simpatizerke iz Saturnusa su davale stanove za ilegalce i prostorije za skladišta i skrovišta za literaturu. Preko njih smo dopirale u sva sela; nosile smo napredne listove i pričale meštanima o svemu što smo u fabrici čule. Veoma svečano i masovno smo proslavljale radničke praznike.

Posebnu pažnju Partija je posvećivala ženama, jer su u staroj Jugoslaviji bile zapostavljene. Među njima je pokret bio osobito razvijen 1937. godine, u vreme kada je Partija sakupljala dobrovoljce i sredstva za pomoć španskoj revolucionarnoj vojsci. Održano je mnogo sastanaka i razgovora. Širile smo i literaturu o španskoj revoluciji. Dobile smo i zadatak da pripremimo sastanak naprednih žena Ljubljane. On je održan, ali ga je policija otkrila i sve je učesnice zatvorila. Ali mi smo bile odlučne, pa su one nakon tri dana gladovanja puštene. Većini žena je to bio prvi susret s policijom.

Pred izbore 1938. godine Partija je povelu radnice pre svega u borbu za izbornu pravo. U Radničkoj komori je održan veliki protestni zbor, na kojem su žene prihvatile rezoluciju istakavši zahtev da dobiju izbornu pravo. Pri CK KP Slovenije postojala je posebna komisija za žene, koju je vodila Vida Bernot. Njene članice su uvodile u napredni pokret žene na terenu i u onim fabrikama u kojima su pretežno one radile, kao što je to bilo u Saturnusu. Na inicijativu Partije, pri međumесnom sindikalnom veću za Ljubljano je obrazovana ženska komisija, ali je ona kasnije raspuštena, jer su socijaldemokrati želeli da je pridobiju za sebe.

Pošto je raspuštena ženska sindikalna komisija pronašle smo druge oblike povezivanja žena s Partijom, i to u sklopu terenskih sindikalnih organizacija, u društvima »Uzajamnost« i Savezu radnih ljudi. Zahvaljujući različitim oblicima rada, za pokret smo pridobile mnogo žena. Stalno smo ih snabdevale literaturom. Partijska literatura

— kako ilegalna, tako i polulegalna — i tada je bila najuspešnije vaspitno-propagandno sredstvo.

Okupaciju smo dočekale potpuno pripremljene, i odmah smo prihvatile geslo Partije da borba tek počinje. Rezultat toga je bio taj što smo odmah nakon okupacije u Saturnusu imali, u velikoj akciji prikupljanja oružja, koju je organizovala Partija, prvog oružara i već u jesen 1941. godine prvu četu Narodne zaštite.

Za svoj dugogodišnji rad Partija je bila bogato nagrađena. U pokret su se svrstali svi poštteni i nacionalno svesni ljudi. Od nekolicine klerofašista koje su u nj bili ubacili biskup Rožman i ban Natlačen, ispoljili su se izdajnici, koji su, godinu dana kasnije, skrivili smrt Vide Piregarčeve*) i hapšenje oko 30 ljudi.

Ali ti narodni neprijatelji nisu mogli da razruše jedinstvo radnika. Naprotiv. Radnice su već krajem leta 1941. javno prikupljale u fabrici priloge za Osvobodilnu frontu. U nju su ubrzo ušle i službenice i službenici, od kojih su neki već bili u naprednoj organizaciji službenika »Botič«, koja je u leto 1941. povelala svoje članove u oslobodilački pokret.

Partijska organizacija u Saturnusu se u leto 1941. bila veoma proredila. Od predratnih komunista je bio ostao samo Lojze Nudorfer. On je obrazovao novu ćeliju od ljudi koji su se pre rata ispoljili kao simpatizeri Partije, a sada su smelo nastavili rad svojih drugova.

Trinaestog jula 1941. komunisti Saturnusa su sazvali sastanak u brdima za Urhom, na kojem je trebalo obrazovati odbor Osvobodilne fronte.

»Posle sastanka, narednih meseci« — seća se Miha Berćić — »KP i Osvobodilna fronta u fabrici dobro su se učvrstili. Već avgusta 1941. je od dotadašnjih naših saradnika osam bilo izabrano i primljeno u Partiju. Kada sam na završetku skupa rekao da dolazim iz upravo formirane partizanske ćete u Zadvorskim brdima i da se rastajem od njih i zajedničkog rada u fabrici, svi smo osetili da smo kroćili putem odluke.

Do novembra 1941. sa Saturnusom sam stalno bio u vezi. Dva puta sam se još sastajao s pokojnim Nudorferom i s njim razgovarao o prilikama u fabrici, o radu Osvobodilne fronte, odnosno o delovanju partizanske jedinice na terenu. Na prvom sastanku smo utvrdili da su ranijim radom ćelije stvorene široke mogućnosti za napredak Osvobodilne fronte i za prijem novih ljudi u Partiju, ali da su se stvari u isto vreme i zaoštrile. Socijaldemokrati — kolaboracionisti su bivali sve opasniji, ćak i više nego neki klerikalci, kasnije belogardejci. Kada smo na drugom sastanku pretresali to stanje, znali smo da se u fabrici mora nešto dogoditi. Ili će Partija i Osvobodilna fronta u njoj dobiti udarac od socijaldemokrata — koji su fabriku smatrali tvrđavom, ili će Partija i Osvobodilna fronta taj udarac preduhitriti.

U decembru je naša ćeta dobila zadatak da smakne Vrankara, sekretara Saveza metalških radnika Jugoslavije, koji je Saturnus i neke druge fabrike smatrao svojim zabranom i u kojima je formirao 'dopolavoro'. Pao je među putnicima koji su odlazili sa stanice u Polju. Niko nije pokušao da mu pomogne ili da spreći izvršioća da pobegne«.

Lojze OCEPEK

*) Radnica Saturnusa, streljana javno pred radnicima i službenicima Saturnusa.

REVOLUCIONARNI SINDIKATI GRAĐEVINARSTVA

Predratni savez građevinskih radnika zauzima među klasnim sindikatima značajno mesto. Iz njegova razvoja i revolucionarnog poleta zrače nove smernice, koje je Partija dala svojim članovima posle Titovog i Kardeljevog povratka iz tuđine.

Mi komunisti smo iz stroge ilegalnosti ušli u sindikalne organizacije, u prosvetna i druga društva, svuda gde su ljudi živeli i radili. Odbacili smo načelo tzv. crvene sindikalne opozicije, po kojem su komunisti samo rečima raskrinkavali oportunističke vođe sindikata. Sada smo imali da radom i primerom pokažemo masama šta je pravo a šta nije i kako treba raditi.

Radnici u Sloveniji su pred rat politički bili razbijeni na tri sindikata, kasnije čak na četiri, a mnogi uopšte nisu bili organizovani, jer se, usled zbrke i nepravilnog političkog rada, nisu snašli. Partija je tada nastojala da organizuje sve radnike, bez obzira na njihova politička mišljenja, u jednu organizaciju i da u isto vreme učvrsti i razvije njihovo jedinstvo, pre svega u borbi za ekonomska i politička prava. U tome su građevinski radnici potpuno uspeli.

Građevinski radnici u Ljubljani i u ostalim krajevima Slovenije nisu imali, posle raspuštanja Nezavisnih sindikata, do 1933, svoj sindikat. Pa ni tada osnovni sindikat nije mnogo značio sve dok, januara 1936, nisu preuzeli vodstvo komunisti. Tu njihovu slabu stranu preduzimači su svojski iskoristili. Pošto su bili neorganizovani, građevinski radnici su ubrzo ostali bez svih prava. Radno vreme je bilo neograničeno, plate krajnje niske, o socijalnoj zaštiti nije bilo ni govora. Preduzimači su ih otpuštali kada god bi im se to prohtelo. Nezaposlenost su najviše iskorišćavali u ekonomskoj krizi od 1930. godine pa dalje. Na radu su ih nemilosrdno gonili. Radnika koji nije mogao da obavi zadani mu posao odmah su otpuštali. Tom iskorišćavanju je bio vrhunac godine 1935, kada je većina preduzimača, usled velike nezaposlenosti, bila snizila plate kvalifikovanim građevinskim radnicima za oko 48 odsto od inače niskih plata u 1930. godini. Ništa bolje nisu prošli ni nekvalifikovani.

Mi komunisti koji smo januara 1936. bili izabrani u rukovodstvo građevinskih sindikata snašli smo se uprkos takvom stanju u građevinarstvu i odgovornim i teškim zadacima. Ispravno radeći, a i uži-

vajući obilatu pomoć Partije i njenih pojedinih članova, posebno Franca Leskoška, za nepunih šest meseci smo uspeli da vratimo u sindikat preko šest hiljada građevinskih radnika, da osnujemo više novih sindikalnih podružnica i da pripremimo, i već 1936. godine izvedemo, generalni štrajk građevinskih radnika Slovenije. To je bio prvi generalni štrajk nakon ugušenja štrajka železničara iz 1924. godine. Trajao je osam dana i završio se uspehom. Ubrzo posle njega Sloveniju je zapljusnuo talas pokreta za povećanje plata, kao i štrajkovi u raznim strukama, među njima i štrajk tekstilnih radnika.

Svuda i u svakoj prilici smo činili sve da učvršćujemo jedinstvo radnih ljudi. Iako je naš sindikat obuhvatio više od devedeset odsto građevinskih radnika, u pregovore s preduzećima smo uvlačili i predstavnike ostalih organizacija, pa i ljubljansku javnost. Posredstvom štampe i letaka obaveštavali smo Ljubljančane o ozbiljnosti prilika u kojima žive građevinski radnici, o našim opravdanim zahtevima i o svim događajima u našem pokretu. I na dan štrajka obratili smo im se tražeći da nas moralno podrže i materijalno pomognu da pobedimo. Ljubljana — grad službenika i malog radnog čoveka — otvorila je, uprkos vladinom zastrašivanju, svoje srce i pokazala svoje pravo lice. Ljubljančani su se odazvali u neočekivano velikom broju. Osim nekih izuzetaka, nije bilo čoveka koji nije nešto dao našim grupama što su prikupljale pomoć. Svaki radnik i službenik je pomogao koliko je mogao, i to ne iz sentimentalnosti već zato što su svi oni bili uvereni da pomažu pravednu stvar. Istakle su se i zanatlije i sitni trgovci, osobito pekari i mesari. Tu pomoć nije bilo uputno meriti samo novcem. S obzirom na ekonomski položaj štrajkača, bez pomoći bi bilo veoma teško izdržati do kraja, jer je u početku štrajka sindikat građevinskih radnika imao veoma malo sredstava.

Da bi zaustavila taj revolucionarni polet, vlast je u leto 1936. proterala Tomu Brejca, jednog od istaknutih komunista, koji je bio italijanski državljani. Kada je policija pokušala da ga ukrca u voz da bi ga poslala preko granice, na glavnoj železničkoj stanici u Ljubljani bilo se okupilo mnogo građevinskih radnika radi oproštaja s njim. Razume se, bilo bi i demonstracija, ali policija je saznala šta se sprema i prebacila ga je na stanicu u Šiški. Kasnije je proterano iz naše zemlje više dobrih aktivista pobeglih iz Primorja. Neki su predati italijanskim fašistima.

Naša partijska organizacija je odgojila mnogo radnika koji su u potpunosti shvatali značaj sindikalne aktivnosti. Zato nije bila retkost da su preko svojih poznanika pomagali sindikatima ostalih struka, osobito prilikom osnivanja i učvršćivanja jedinstvenog fronta u preduzećima i na selu i pri stvaranju odbora narodne odbrane, za akcije odbora itd.

Ti su radnici zdušno učestvovali i u državnim izborima 1938. godine. Naši kandidati sa jedinstvene liste dobili su mnogo glasova uprkos javnosti izbora i pretnjama vlasti da će radnici i službenici biti otpušteni, zanatlije izgubiti radnje, a seljaci na neki drugi način

osetiti posledice. Pred izbore je naš aktiv bio i dan i noć na nogama. Klerofašisti su bili veoma zabrinuti zbog naše aktivnosti. Pre njihovog predizbornog skupa, na kojem je govorio nosilac njihove liste jugoslovenski fašist Stojadinović, policija je pohapsila sve sumnjive ljude, komuniste i njihove simpatizere, među njima i mnoge iz našeg sindikata. U zatvoru smo odmah počeli da demonstriramo. Predveče su nas pustili.

U prikupljanju potpisa za osnivanje Društva prijatelja Sovjetskog Saveza tako smo razvili agitaciju da su potpise počeli da prikupljaju čak i radnici koji do tada nisu politički delovali. Članovi našeg sindikata su prikupili hiljade potpisa.

Sindikati građevinskih radnika su neprekidno bili u akciji. Učestvovali su u svim političkim demonstracijama, kao što su bili protesti zbog okupacije Čehoslovačke, Austrije i Poljske, zbog skupoće i za zaštitu svojih političkih prava i socijalnog položaja. Radnička solidarnost se osobito ispoljavala u tzv. mrtvoj građevinskoj sezoni, kada su neki radnici ostajali bez posla. Više puta su berza rada i banovinska uprava bile prinuđene da popuste zahtevima sindikata građevinskih radnika. Borba se vodila ne samo protiv poslodavaca i kapitalista već i protiv pokušaja vladajućeg režima da otrgne radnike od uticaja komunista.

Radnici nisu imali poverenja ni u jedan režimski sindikat, zato su ovi imali malo članova. Članove su pridobijali među nezaposlenima, loveći ih na novčanu pomoć. U to vreme su mnogi građevinski radnici preživljavali velika iskušenja. Nezaposleni, bez sredstava, morali su da biraju: ili da ostave porodice da stradaju i smrzavaju se, ili da prodaju svoja uverenja i upišu se u režimski sindikat. Malo ih se odlučilo za ovo drugo. Radije se trpelo nego što se klonulo. Radnici su bili i dobri i brižljivi očevi, ali iznad svega je bila njihova svest. Znali su da je naš klasni sindikat uistinu njihov, jer se bori za njihove, a ne za režimske, interese i za dosledne demokratske odnose. U svakoj većoj akciji savetovali smo se s članstvom. Pa i kada njih nije bilo članstvo smo uvek obavestavali o radu odbora. Najmanje svaka tri meseca sazivali smo na sastanak članove i izveštavali ih o situaciji i najznačajnijim pitanjima i akcijama, o organizacionim poslovima i o kretanju članstva, a i o tome za šta smo upotreбили novčana sredstva. Obaveštavali smo ljude, znači, o svemu, a oni su nam davali ovlašćenja za dalji rad.

Organizovali smo i predavanja i studijske sastanke na kojima smo obrađivali težišna pitanja rada i partijsko gradivo. Da bismo bili u vezi s radnicima koji nisu imali posla i koji su stanovali u unutrašnjosti, zimi smo sastanke održavali po selima. U zimu 1937/38. održali smo tromesečni dopisni tečaj.

Godine 1936. u našem sindikatu smo osnovali sekciju kamenolomaca i zidara peći. Takođe smo obrazovali osnovnu partijsku organizaciju molera i njihovu sindikalnu sekciju. Ona je marljivo sarađivala u svim akcijama koje su pripremali Partija ili naš sindikat.

Borila se za povećanje nadnica, pripremala nacрте kolektivnih ugovora. Osnovna organizacija tih ljudi je radila i po raspuštanju našeg sindikata, sve do prelaska u Osvobodilnu frontu.

Što se režim JRZ*) više povezivao s nemačkim i italijanskim fašizmom, to je kod kuće bivao drskiji. Njegovi sindikati (zeleni) među radnicima su imali veoma malo članova. Sve je govorilo da će na izborima za Radničku komoru propasti kao što je pre toga propao režimski sindikat JNS**). Zato je režim JRZ, umesto da raspiše izbore, u Radničku komoru nezakonito imenovao za članove i službenike svoje najokorelije pristalice, koje su kasnije postale belogardejci.

U takvom raspoloženju su godine 1940. građevinski radnici izveli dva velika štrajka. Prvi je bio krajem maja, i dobro je uspeo, a drugi u drugoj polovini septembra, i imao je karakter narodnoodbrambenog i političkog protesta i otpora zbog izvoza namirnica u fašističku Nemačku. Štrajk smo proglasili i izveli u jednom danu, i zato nismo mogli da ga pripremimo onako kako smo želeli. Na poslu je bio ceo partijski aktiv, a teškoća smo imali s nekim radnicima što su radili u preduzećima, koja su ih primila pod uslovom da uđu u režimske sindikate. Nedaća je bilo i sa sezonskim radnicima sa sela. Uprkos tome, štrajkovi su i politički i ekonomski uspeli.

Posle septembarskog štrajka režim je raspustio Savez građevinskih radnika Jugoslavije. Pošto smo to očekivali, novac smo sklonili na sigurno mesto, da bismo ga kasnije predali Partiji. Otada smo, umesto članarine za sindikat, prikupljali po građevinama priloge za Crvenu pomoć, za Partiju i za fond za štampu. Na građevinama su, umesto sindikata, osnivani akcioni odbori radničkog jedinstva.

Zbog štrajka je policija kaznila dosta naših ljudi. Ja sam kao potpredsednik, s Berdajsom kao predsednikom Podsaveza za Sloveniju, izveden pred sud zbog letka koji smo u vezi sa štrajkom izdali (sastavio ga je Boris Kidrič). Optužili su nas po Zakonu o zaštiti države. Da bismo se izvukli, odmah na početku rasprave uzeo sam na sebe svu odgovornost za sadržaj letka. Na sudu je tada stažiralo više pravnika komunista, a i među sudijama je bilo naših simpatizera. Uveren sam da je njihova zasluga bila to što moj predmet nije došao u ruke sudijama koje su obično rešavale predmete po Zakonu o zaštiti države, već sudiji koji je inače obrađivao predmete za uvredu časti. Tako mi je sudio Josip Rus, a Vlado Krivic je bio zapisničar. Posle tri rasprave su me oslobodili.

Za četiri godine smišljenog sindikalnog i političkog rada među građevinskim radnicima tako smo se međusobno upoznali i povezali da smo i posle, kada su sindikati raspušteni, ostali jedinstveni i udruženi. Naša osnovna organizacija se u međuvremenu omasovila i veoma osnažila. Već nas je bilo oko 20 članova KP, bez onih što su bili proterani ili su se u međuvremenu preselili.

*) Jugoslovenska radikalna zajednica, vladajuća profašistička stranka

**) Jugoslovenska nacionalna stranka takiođe nenarodna politička stranka.

Događaji su se naglo smenjivali. Demonstracije protiv pakta Nemačka—Jugoslavija, nemački, italijanski i mađarski napad. Ceo naš aktiv je tada bio na nogama. U stanu Ivana Kavčiča u Tomačevu umnožili smo proglas KP o odbrani domovine. Trebalo ga je što pre poslati u narod. Janez Jakič i Jože Kopitar su, ne čekajući noć, krenuli, biciklima, s materijalom prema Ljubljani. Trošarinac na Tomačevskoj cesti zaustavio ih je kao i svakoga koji je nešto nosio u grad.. Pošto ga nisu mogli drugačije ubediti da ih pusti da idu dalje, pištoljem su ga uterali u zgradu trošarine.

Mnogi građevinski radnici koji nisu bili mobilisani dobrovoljno su se tada javili u vojsku. Odmah po raspadu stare Jugoslavije tražili su vezu s pojedincima u vodstvu našeg nekadašnjeg sindikata da bi saznali šta i kako od sada da rade. Naše stare veze su još postojale. Teže je bilo sa onima koji su ostali na nemačkoj strani. Ubrzo više nisu mogli da dolaze u Ljubljano, ali su i tamo gde su bili našli puta i načina da stupe u narodnooslobodilački pokret. U početku smo tražili i sklanjali oružje, rasturali letke i sarađivali u raznim drugim akcijama. U julu je održano u Ljubljani više stotina manjih sastanaka građevinskih radnika. Mnoge smo držali usred dana, čak u radno vreme, kako bi na njima bilo što više radnika. Ti su skupovi mnogo značili u podizanju svesti građevinskih radnika i pokrenuli su na saradnju sa Osvobodilnom frontom.

Ubrzo po napadu Nemačke na Sovjetski Savez naša osnovna organizacija se poslednji put sastala. Tada smo, prema uputstvima CK, zahtevali od svakog člana da se izjasni da li je spreman da se bori u partizanskim redovima ili nije. Osim jednog, svi su izrazili spremnost da stupe u borbu. CK KP Slovenije je rasporedio građevince komuniste na nove dužnosti. Ceo naš aktiv se odmah u početku uključio u rad Osvobodilne fronte na terenu, kako u samoj Ljubljani tako i u okolnim selima.

Mnogo građevinskih radnika je od samog početka rata pa do njegovog svršetka učestvovalo u akcijama Osvobodilne fronte i u radu Centralne tehnike. Već 1941. godine pedeset ih je bilo primljeno u Partiju. Godine 1942. gotovo u svim partizanskim jedinicama u Dolenjskoj, Gorenjskoj i Štajerskoj mogli su se sresti bivši članovi ljubljanske podružnice građevinskih radnika. Mnogi od njih su pali u ilegalnom radu ili u borbi.

Rudi GANZITI

IZ ŽIVOTA UČENIKA U PRIVREDI I MLADIH RADNIKA

U borbenim grupama, koje su gotovo od prvog dana okupacije počele da sakupljaju oružje i razoružavaju italijanske vojnike po Ljubljani, i u prvim partizanskim jedinicama, koje su nastajale 1941. godine, bilo je mnogo proleterske omladine. Razume se, njena ljubav prema domovini i osećaj dužnosti prema sopstvenom narodu nisu se razvili tek u vreme okupacije i zbog nje, nego je ona bila delo upornog rada Partije i SKOJ-a s omladinom. Na žalost, većina mladih radnika koji su tada vodili tu omladinu je izginula, a arhivskih podataka o tome gotovo i nema.

Položaj mladih se poslednjih godina pred rat pogoršao. Mnogo je bilo nezaposlenih, nadnice niske, a skupoća iz dana u dan veća. Mi mladi smo osećali nezaposlenost utoliko više što smo bili prvi na udaru kada su radnike otpuštali. Mnogi nisu mogli da dobiju posao. Upravo to nas je udruživalo. Bilo nam je sve jasnije da se tako neće moći dugo živeti. Uvideli smo da je rešenje u čvrstom radničkom jedinstvu. Zato smo se za svoja prava borili zajedno sa starijim drugovima. U svim akcijama mi mladi radnici smo imali posebne zadatke. U velikom štrajku 1936. godine, na primer, omladince smo organizovali kao stražare odredivši im zadatak da spreče dolazak razbijača štrajka u Ljubljano.

Rukovodioci Partije su se u organizovanju radnika najviše oslanjali na nas mlade, a mi smo bili puni Revolucionarne vatre. U godinama pred rat u mnogim ljubljanskim fabrikama su se razvila prava skojevska jezgra u kojima su stasali glavni organizatori radničke omladine. Najbolje je bilo onde gde je Partija imala najjači uticaj — u Saturnusu, Auto-montaži, u Hemijskoj fabrici, Eifleru, u Eki, Unitasu i drugde. Omladini smo objašnjavali da je potrebno ekonomsku borbu mladih radnika usmeriti preko »crvenih« sindikata i da u njih valja svrstavati omladinu. U opštim radničkim akcijama postavljali smo i zahteve mladih radnika: za slobodu udruživanja, za veću nadnicu, za kraće radno vreme, za jednake plate za jednak rad, protiv noćnog rada omladine, za nedeljni i godišnji odmor.

Bili smo svesni toga da ćemo uspeti samo ako budemo učesnici revolucionarne borbe radnog naroda, ali i toga da je za tu borbu potrebno, osim visoke svesti i odanosti, i mnogo znanja. Pošto smo uvidali da nam ono nedostaje, održavali smo u fabrikama tečajeve na kojima smo učili, a najviše smo izučavali istoriju SKP (ib).

Mlade radnice su takođe predano radile u ženskoj sekciji pri Stručnoj komisiji za Sloveniju, preko koje je Partija pokušala da ostvari uticaj na radnice. Tu su održavana razna predavanja. Izda" vale smo zidne novine s priložima o našem radu i našim zahtevima. Socijaldemokrati su nastojali da onemoguće uticaj Partije na sekciju. Zato smo mi članice Partije zaključile da potražimo druge oblike rada i da više u sekciji radimo. Osim ostalog, za mlade radnice smo osnivali krojačke tečajeve, na kojima su održavana i razna predavanja.

U vreme raspuštanja Ursovih sindikata bilo je krupnih akcija, protestnih zborova i demonstracija, u kojima je učestvovalo mnogo omladine. Najviše klasno još neprobuđene omladine pridobili smo u društvima »Uzajamnost«, koja su u Ljubljani većinom bila u rukama Partije. Tu se omladina vaspitavala, išla na izlete i radnička logorovanja, tu se sretala sa studentskom i seoskom omladinom, tu se, dakle, počela udruživati mladež svih slojeva. Nju smo počeli da okupljamo i u Slovenačko planinarsko društvo. Zahvaljujući tako razvijenom radu uspelo se da u vodstvo skojevske organizacije uđe dosta mladih radnika. U Pokrajinskom komitetu SKOJ-a bili su radnici Viktor Stopar, kao sekretar, Ervin Dolgan i Ida Kovačeva, a u Okružnom Darko Marušić, Mile Babiavila, Jože Boban, Gusti Rozman, braća Franc i Maks Prijatelj i Francka Kraljeva. Osim Kraljeve, svi članovi Okružnog komiteta su u NOB-u izginuli.

Alenka NEDOG

Najbolji uslovi za rad su bili u zanatskim školama, u koje su dolazili učenici iz najrazličitijih ljubljanskih radionica. Učenici u privredi u tim školama prestali su da budu bespravna raja s kojom svako može da radi šta hoće. Zahtevali smo osmočasovni radni dan, školovanje o trošku majstora, jedinstveno trogodišnje školovanje, raspust plaćen od strane bolničke blagajne i veću brigu za naše zdravlje. Prvo čega smo se prihvatili bio je zahtev (godine 1939) da se uvedu pregledi svih učenika u privredi. Morali su da pristanu. Pregled koji je pripremio Okružni ured dao je poražavajuće rezultate. To ništa nije bilo čudno, jer je većina učenika spavala na stolovima po radionicama, ili čak na podu, a hrana kod majstora je bila oskudna i slaba, te je gro učenika bio slabo uhranjen. Mnogi su morali neprekidno da rade po ceo dan do kasno u noć. Majstori su bili prinuđeni da pristanu na to da Okružni ured pripremi petnaestodnevni odmor, odnosno karantin, za najslabije i za bolesne. Tako

su učenici u privredi prvi i poslednji put dobili raspust, i to većina — protiv volje svojih majstora. A nama je taj uspeh ulio snagu, smelost i svest da ćemo, udruženi, ostvariti svoje zahteve. Članovi Partije koji su radili u sindikalnom pokretu predlagali su da se pri Stručnoj komisiji za Sloveniju obrazuje poseban odbor za pitanja učenika u privredi, da bi se preko njega uticalo na vodstvo sindikata da se više brine o radništvu. U isto vreme je taj odbor trebalo da postane jezgro, klica legalne organizacije radničke omladine. Vodstvo sindikata nije htelo o tome ni da čuje. Ipak, sastavili smo svoj odbor. Okupljali smo se u sobici koju smo iznajmili. Naš odbor je bio povezan sa svim školama učenika u privredi. Osim toga, njegovi članovi su bili u vezi s pojedinim učenicima u raznim preduzećima. Gotovo u svakoj radionici u Šiški i Dravljama imali smo nekog od učenika ikoji je bio povezan s nama. Sećam se nekih uporišta i u centru grada — u Mostama i u Polju. Odbor je usmeravao učenike da stupaju u društvo »Uzajamnost«, gde će doći u dodir sa ostalom omladinom i s radnicima. Vodstvo sindikata, koje nije htelo da nas prihvati, i nehotice nam je učinilo uslugu pošto je naš odbor (koji nije bio prijavljen) nakon raspuštanja Ursovh sindikata 1940. godine nesmetano mogao da nastavi rad. Rezultati takvog našeg rada videli su se već 1940. godine, kada smo u Ljubljani organizovali prvu konferenciju učenika u privredi i kada su i oni učestvovali u akcijama protiv skupoće i u demonstracijama besposlenih.

U radu smo imali posla i s uticajem klera, koji je, razume se, pokušao da za sebe pridobije i učenike u privredi i da tako onemogući borbu mladih radnika. Kler je imao osobito pouzdano uporište u domu učenika u privredi u Kersnikovoj ulici, gde nismo mogli šire da prodremo.

Mnogi učenici su se u radu prekalili i postali uzorni borci, te im je Partija još pre rata davala poverljive zadatke. Tako smo uoči rata preneli mnogo ilegalne literature. Da bismo je preneli uveče u Dravlje, izgradili smo čitav sistem. Prenosili smo je biciklima. »Straža« je išla ispred i iza bicikla na kojem je vožena literatura. Tako smo izneli celo izdanje Istorije SKP (b) izvučeno na ciklostilu i mnogo letaka, a u početku rata proglas CK KPJ.

Ida KOVAČEVA

Iskustva iz ilegalnog rada — seća se Franc Martinuč — veoma su mnogo koristila omladini u NOB-u, kada je njen rad dobio novu i širu sadržinu: rasplamsavati otpor među učenicima u privredi, uvoditi ih u akcije Osvobodilne fronte u Ljubljani i pripremati za odlazak u partizane. Nikada nećemo uspeti da sakupimo imena i broj svih učenika koji su već u prvoj, najtežoj godini otišli u partizane. Gotovo u svakoj borbenoj grupi koje su odmah po okupaciji zemlje

počele da rade u Ljubljani i koje su sa skupljanja oružja prešle na poznate, sada već legendarne akcije VOS, bilo je i mladih radnika i učenika u privredi. Osobito je mnogo učenika bilo u grupi VOS u Siški. Oni su bili junaci, a posebno braća Babnik. Drugi, uglavnom mlađi učenici su učestvovali u masovnim omladinskim akcijama i gotovo svaki dan su presecali telefonske i električne žice i telegrafske kablove, za šta su ubrzo postali pravi stručnjaci. Koliko su njih pobili u zatvorima i logorima! Danas ne znamo imena većine njih, jer su bili iz nižih društvenih slojeva, pa smo svakog poznavali uglavnom kao šegrta. Mnogi su se razvili u vojne i političke rukovodioce, jer je narodnooslobodilačka borba oslobodila sve njihove stvaralačke snage i sposobnosti.

Ervin DOLGAN

NAPREDNA STUDENTSKA OMLADINA UOČI RATA

U proleće 1936. godine je, na zahtev policije, univerzitetski senat raspustio Klub nezavisnih akademaca »Mladi Triglav«, koji je u to vreme, pored akademskog agrarnog kluba »Njiva«, udruživao visokoškolsku levičarsku omladinu. To je veoma snažno odjeknulo među profesorima i studentima. Uzrok i motiv su bili jasni: vodeću reč u klubu su imali studenti marksisti, što je, razume se, bolo oči reaktivarima i na Univerzitetu i u organima vlasti.

Posle raspuštanja »Mladog Triglava« od levo usmerenih društava delovala je još samo »Njiva«, u kojoj je bilo najviše seljačkih sinova. Levičarima je bilo stalo do toga da imaju više klubova pošto je neprekidno pretila opasnost da »zbog prekoračenja delokruga« vlast raspusti ovaj ili onaj klub. Zato je levičarska omladina ubrzo po raspuštanju »Mladog Triglava« prijavila univerzitetskoj upravi akademski klub Slovenije, Slovenački akademski klub (SAK) i Narodno-akademski klub (NAK). Ipak, ni jedan od njih nije počeo da radi. Osnivači su se, naime, u jesen 1936. godine dogovorili da se udruže u jedno društvo. Dali su mu ime Slovenački klub. Od svih naprednih akademskih društava ono je najduže postojalo, iako mu je više puta pretila opasnost da bude raspušteno. Delovalo je sve do rata, i zaslugom mlade generacije, koja je 1939. godine u njemu ostvarila idejno raščišćavanje, prošlo je revolucionarnim putem koji možda nije ni jedan drugi klub pre njega. Zato se nekadašnji njegovi članovi s ponosom sećaju svog članstva u Slovenačkom klubu i svoga tadašnjeg delovanja u njemu.

Pošto je osnovan, 6. decembra 1936. godine, Slovenački klub je u svom delovanju sve više prihvatao napredne ideje, uprkos snažnom otporu klerikalaca i nacionalista — njegovih članova.

Komunisti su uticali i na studentska strukovna društva — Savez strukovnih klubova Tehničkog fakulteta, Društvo slušalaca Medicinskog fakulteta, Društvo slušalaca Filozofskog fakulteta, Akademsko društvo Doma visokoškolki i organizaciju Akademska akcija. U svim tim organizacijama levica je bila zastupljena i aktivna. Za zbivanja na Ljubljanskom univerzitetu karakterističan je »slučaj« organizacije Akademska akcija.

Centralna studentska organizacija je od jeseni 1933. godine bila Akademska akcija, kao nasljednica Saveza slušalaca Aleksandrovo univerziteta, koji je beogradska vlada godine 1932. raspustila zbog »separatističkog i marksističkog delovanja«. Povod za to su bile velike demonstracije akademske omladine protiv tadašnjeg Zivkovićevog režima. U početku je Akademska akcija bila strogo po strani od uskih stranačkih interesa i borbi, i jedini cilj joj je bio popunjavanje univerziteta. Izdavala je informativni list Akademski glas. Njen program je bio potpuna izgradnja slovenačkog univerziteta. Ali pošto je zavladao Stojadinovićev režim, vodstvo su preuzeli klerikalci, a Akademska akcija je postala oruđe vladajuće stranke. Mnogobrojni studenti su bili gluvi za svaku akademsku diskusiju, jer su im njihovi politički oci mogli da ponude jeftinije menze i studentske domove. Demokratska studentska omladina je zato reagovala protestnim rezolucijama, štrajkovima i demonstracijama. U to vreme je levičarska omladina priredila velike demonstracije zbog fašističko-terorističkih nastupa dela visokoškolaca na Beogradskom i Zagrebačkom univerzitetu, gde su ubili studente Ljubičica i Srzentića. Značajno je bilo demonstriranje levičara na predavanjima doktora Pikmajera, koji je, kao bivši podban, bio izraziti nosilac centralističkog režima, pa je stalno nastupao protiv zahteva naprednih studenata. Zbog toga je univerzitetski disciplinski sud, koji je bio sastavljen od profesora klerikalaca i nacionalista, saslušao nekoliko studenata: Vidu Tomšič, Vladu Krivica, Jožu Kerenčiča i druge. Ipak, svi su oslobođeni osim V. Krivica, koji je opomenut.

Posebno je bio važan interni rad vodstva i članova Slovenačkog kluba. Redovno su se jednom nedeljno održavala predavanja na kojima su članovi izučavali razna politička, kulturna i stručna pitanja. U raspravama su se izgrađivali stavovi. Posebno su uporni i uverljivi bili Boris Zihlerl i Boris Krajger u dokazivanju ispravnosti marksističkih pogleda. Lagano ali neprekidno je stasao naraštaj koji će probleme ocenjivati i rešavati marksističkim metodom i ubrzo pronaći vezu s Partijom.

Osim internih, u klubu su ponekad održavana i javna predavanja na kojima su govorili dr Jože Vilfan, dr Rudolf Bičanić, dr Aleš Stanovnik i drugi politički, kulturni i privredni radnici.

Slovenački klub je veoma uspešno delovao u pogledu udruživanja studenata u narodnoodbrambeni pokret.

Počelo je Anšlusom. Slovenački klub je, s drugim svesnim studentima, organizovao demonstracije povodom Hitlerovog zaposedanja Slovenačke Koruške. Ljubljanska policija je tukla demonstrante. Zbog toga su Društvo slušalaca Medicinskog fakulteta i Savez strukovnih klubova Tehničkog fakulteta, koji su bili u rukama levičara, napisali protestnu rezoluciju banu Natlačenu, u kojoj su optužili policiju da je na varvarski način, nespojiv s dvadesetim stolećem, tukla studente kada su održavali patriotske manifestacije za Slovenačku Korušku. Filozofi i bogoslovi nisu hteli da potpišu rezoluciju, ali su je

potpisali pravnici, na predlog predstavnika levice Jože Pavličiča. Ban je sve potpisnike — pet članova Slovenačkog kluba i jednog nacionalistu — optužio za uvredu države i državnih organa. Sudio im je dr Teodor Tominšek, a optužene su branili dr Marjan Breclj, dr Vladimir Šuklje i dr Oton Letih. Okrivljeni su predlagali da dokaz o istini budu saslušanja mnogobrojnih svedoka studenata koje je policija prilikom manifestovanja tukla. Pošto je izveden dokazni postupak sud je sve optužene oslobodio.

U leto 1938. je Slovenački klub počeo, po ugledu na Dom visokoškolski, da priređuje radna logorovanja u nacionalno i socijalno ugroženim krajevima. Začetnice su bile visokoškolke, koje su to pitanje postavile još 1936. godine, na trećem opštem zboru visokoškolski.

Akademsko društvo Dom visokoškolski je udruživalo stanovnike Doma visokoškolski i veći broj slovenačkih visokoškolski. U društvu, koje je bilo »sasvim nadstranačko i isključivo je služilo socijalnoj nameni«, studentkinje levičarke su svojim radom stekle vodeća mesta u užem odboru i davale mu ton i boju raznim predavanjima i razgovorima. Zbog toga je policija 10. marta 1937. zabranila držanje predavanja u društvu.

U razvoju napredne misli među studentima veoma značajna su bila česta radna logorovanja studenata u raznim krajevima Slovenije, koja su se, uprkos pokušajima reakcije da ih spreči, uvek pretvarala u manifestovanje međusobne solidarnosti svih progresivnih snaga. Tako su članice Akademskog društva Doma visokoškolski za vreme svojih logorovanja odlazile u kuće, čuvale i negovale decu, držale predavanja, delile progresivnu literaturu itd. Na tim radnim logorovanjima neretko su bili, i aktivno su radili, ugledni kulturni i javni radnici — pisci, slikari, učitelji, lekari i drugi.

Okupacija Čehoslovaške je još više sjedinila i združila studentsku omladinu u narodnoodbrambenom radu. Posle velikih demonstracija usledili su dani još predanijeg rada studenata svih političkih smerova. Marta (16) 1939. osnovan je Narodni akademski blok. Možda je prvi put tada akademska omladina bila jedinstvena. Ciljevi Partije su bili privlačni većini studenata, i upravo tom akcijom je Slovenački klub dobio u snazi. Leve frakcije nacionalističkih i katoličkih društava su se osamostaljivale i sve čvršće su stalno sarađivale sa Slovenačkim klubom.

Narodni akademski blok je počeo uspešno da radi. Izvođene su vežbe u streljaštvu, držala se predavanja iz vojnih veština, za studentkinje tečajevi prve pomoći itd. U isto vreme je Narodni akademski blok izdao proglas bioskopskim preduzećima u kojem je, u ime studenata, zahtevao da s programa skinu filmove koji vredaju narodnu čast i ponos, ubijaju njegov duh i time pomažu sakaćenje odbrambene sposobnosti naroda. Izdao je i poziv slovenačkim umetnicima i slovenačkoj javnosti u kom je stajalo da »ko se u ovom trenutku suprotstavlja težnji sjedinjavanja narodnih snaga, pokušava da koči

narodnoodbrambeno delo i iskorišćava ga za stranačke ciljeve, napušta narodne redove, radi ruku pod ruku s neprijateljem, izdajnik je domovine i države».

Ali to je jedinstvo bilo kratka veka. Stranački interesi su nadvladali narodne. Pošto su uvideli da se nikako ne mogu domoći pozicija u vodstvu, klerikalci su 5. maja 1939. istupili iz bloka. U jesen je to učinilo ljotićevisko društvo »Sloga«.

U Narodnom akademskom klubu su ostali Slovenački klub, »Zora« i »Jugoslavija«. Izdavali su letke i brošure s narodnoodbrambenim sadržajem, priređivali masovne izlete, zahtevali javne radove i smanjenje poreza u ugroženim krajevima i okupljali razne omladinske organizacije, kao skaute, sokole i druge.

Uoči rata je Slovenački klub pojačao svoju aktivnost. Među studentima je sprovodio akcije koje je pokretala Partija. Najveće su bile prikupljanje potpisa za »Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza« i oslobađanje španskih boraca i zatvorenih potpisnika proglasa Saveza radnog naroda »Sta hoćemo«. Prilikom proglašenja ministra doktora Antona Korošca za počasnog doktora Ljubljanskog univerziteta policija je zatvorila osam studenata, među njima i nekoliko članova Slovenačkog kluba, jer je napredna omladina odlučno protestovala protiv tog čina.

Veliku masovnu akciju je Slovenački klub izveo u aprilu 1940, prilikom odlaska delegata na omladinski mirovni kongres u Beograd. Održan je zbor, na kojem je medicinar Mirko Bagar govorio o opasnosti od nemačkog i italijanskog imperijalizma i o stavu Jugoslavije i napredne omladine o tom pitanju. Kada su klerikalni studenti, naoružani noževima, kamenjem i ciglama, napali nenaoružane manifestante, policija im se pridružila i manifestante rasterala, a neke i zatvorila. Odgovarajući na antifašistički mirovni kongres, klerikalna »Straža u vohoru« je osnovala na Univerzitetu antikomunistički front, u čemu su je svesrdno pomogli članovi »Sloge«.

Otpočelo je zatvaranje studenata antifašista. Neki od njih su, zajedno s mnogim komunistima, poslali na »vojnu vežbu« u Ivanjicu. U stvari je to bio logor za internirce, iz kojeg su se vratili tek u vreme izbivanja rata — iako nikada nisu služili vojsku, odnosno za nju su bili nesposobni. Slovenački klub je tada organizovao na fakultetima mitinge i sakupljao je potpise radi puštanja interniraca na slobodu.

Studenti Slovenačkog ikluba su bili izvanredno aktivni i izvan univerziteta. Mnogi su radili među srednjoškolicima, pogotovu sa osmoškolicima, i pridobijali su ih, pre njihovog stupanja na univerzitet, u svoje redove. Gimnazijski list »Srednjoškolac« i »Slovenačka omladina« vidan su izraz tog rada. Srednjoškolska omladina, koja je pisala u obema revijama, kasnije se gotovo sva upisala u Slovenački klub. Njen rad je posebno došao do izraza u društvima »Uzajamnost«. Zajedno s radničkom omladinom je učestvovala u izletima, predavanjima i drugim kulturnim priredbama. Sem toga, imala je odgovorne

položaje u raznim omladinskim organizacijama i društvima. Gotovo nije bilo člana koji nije bio aktivan i izvan Slovenačkog kluba, odnosno izvan Univerziteta.

Ta delatnost, razume se, nije mogla da se sakrije. Univerzitetski senat je 1. oktobra 1940. poslao Slovenačkom klubu pismo kojim ga je izvestio da je na svojoj sednici zaključio da opomene Slovenački klub zbog komunističke delatnosti koja se kosi s pravilima društva. Bilo je određeno da se za dvadeset dana iz Slovenačkog kluba isključe svi komunisti. Slovenački klub je taj zahtev odbacio obrazloživši svoj postupak time da univerzitetski senat zahteva od vodstva kluba da prijavi policiji koji su njegovi članovi komunisti. Gotovo istovremeno je policija zatvorila sve članove Slovenačkog kluba zbog letka u kojem su bili objasnili svoj stav prema spoljnim i unutrašnjim pitanjima, posebno prema sporazumu Maček — Cvetković.

Podjednako su bile aktivne i članice Doma visokoškolki. Neke od njih su bile članovi KP s prilično odgovornim zadacima. Studentkinja tehnike Mira Ružić izrađivala je u Domu klišeja za partijski glasnik »Delo«. U radu su joj pomagale mnoge njene koleginice, jer je trebalo motriti da je na radu ne zateče policija, ili koleginice drugačijeg političkog uverenja. Studentkinje Mira Tomšič, Ana Dekval i Vesna Stranic obavljale su važne kurirske poslove održavajući vezu između CK KPJ Slovenije i CK KPJ, koji je tada bio u Zagrebu. To nisu bili obični kurirski zadaci. Mira Tomšič je prisustvovala jednim i drugim sastancima, a zaključke, pouke i uputstva je morala da nauči napamet kako ne bi nosila pisani materijal, koji bi mogao da padne u ruke policiji. Slične poslove je obavljala i studentkinja Draga Tavčarova, koja je bila kurir između CK KPJ i KP Italije. Te i druge drugarice su pomagale u partijskom radu, a još više u radu raznih ženskih društava.

Međutim, i tu se umešao univerzitetski senat. Predložio je odboru Doma visokoškolki da isključi iz svoje sredine šest najaktivnijih i zato, razume se, najsumnjivijih članica. To se i dogodilo. Univerzitetski senat je 22. septembra 1940. raspustio društvo, a imovinu je uzela u svoje ruke uprava Univerziteta. Dom visokoškolki je postao običan internat.

Ali omladina nije mirovala. Tada su se već bili počeli prikazivati prvi sovjetski filmovi, koji su izazivali oduševljenje i manifestacije u redovima napredne omladine. Kada je prikazan film »Cirkus« čak je bilo fizičkog obračunavanja.

Došao je 25. mart 1941. Nekoliko časova po potpisu sramnog pakta napredni studenti su počeli da demonstriraju. Vrhunac demonstracija bio je 27. marta, a one su trajale do izbijanja rata. Tada je omladina Slovenačkog kluba bila među prvima u odazivanju pozivu Partije za odbranu domovine. Ceo Slovenački klub je već prvim transportom otišao u Novo Mesto, a odatle u Zagreb, gde se zatekao u vreme sloma stare Jugoslavije.

Kada su se, 10. aprila, u kioscima pojavili prvi leci Narodnog veća, koji su nagovestili okupaciju Ljubljane, arhiva Slovenačkog kluba je spaljena da okupatoru ne bi pala u ruke. Klub je morao da obustavi svoj rad. Zapravo, radio je i dalje, ali tajno. Već krajem maja su članovi Slovenačkog kluba i »Zore« odlučili da osnuju organizaciju Osvobodilne fronte na univerzitetu. Na osnivačkom sastanku Slovenački klub su zastupali pravnik Boris Ziherl i geograf Mirko Novak, a »Zoru« pravnik Janez Stanovnik i slavist Maks Jeza. Oni su, osim B. Ziherla, koji ja radio u partijskim organima, činili prvi univerzitetski odbor Osvobodilne fronte.

Miroslav LUSTEK

NA LJUBLJANSKOJ ŽELEZNICI

Koreni aktivnosti železničara između dva rata sežu duboko u predratno vreme. Koliko se sećam, prva partijska ćelija železničara obrazovana je već 1932. ili 1933. godine. Posle godine 1935. je partijskih. jezgara među železničarima još bilo u Mariboru i Ptuj. U svom smo radu stalno bili povezani s Kidričem i Kardeljom. Oni su se veoma interesovali za rad među železničarima. Boris Kidrič mi je pomagao u izradi pravilnika za socijalno osiguranje železničara, a isto tako i u sastavljanju predloga za doterivanje pravilnika o pomoćnom osoblju. Tim predlozima, koji su, razume se, bili veoma progresivni, stekao sam poverenje među saradnicima u nacionalnom sindikatu, iako se neki ideološki nisu slagali sa mnom. Onima koji su mi se učinili najpošteniji počeo sam da dajem naprednu literaturu, i to najpre lepu književnost: Cankareve knjige, »Mati« od Gorkog i dr. Kada se probudila njihova socijalna svest, počeli su rado da čitaju raznu ilegalnu literaturu koja je najjasnije izražavala radničke zahteve.

Kao član radničkog odseka Udruženja jugoslovenskih nacionalnih železničara i brodara (UNŽB), a zatim i kao član Okružnog komiteta KP Slovenije za Ljubljano, drug Sušteršič je, zajedno sa svojim drugom Tonetom Zalarom, takođe železničarom, politički delovao među železničarima i u drugim mestima Slovenije. Neposredno po raspadu stare Jugoslavije bilo je izabran u Vojnu komisiju CK KP Slovenije.

Posle kapitulacije Jugoslavije neprekidan golitički rad se preplitao sa svakodnevnim manjim ili većim akcijama, koje su često prelazile okvire rada železničara, jer su ovi uvlačili u nj i svoje prijatelje i poznanike.

Odmah po kapitulaciji stare Jugoslovenske vojske stupili smo u vezu s ljudima koji su se vraćali iz vojske. Svaki nam je morao tačno reći koliko je imao oružja i gde ga je bacio, sakrio ili zakopao. Tako smo dobili dosta oružja od pojedinaca, a još više smo našli na skladištima. Dosta oružja i municije železničari su prikupili iz železničarske zadruga i vagona kojima su se vojnici vraćali s fronta. Mnogi vojnici su bacali oružje u Savu dok su prelazili most kod Črnuča. S obe strane Save su odmah postavljene vojne straže — s jedne nemačke, s druge italijanske. Uprkos tome, izvadili smo mnogo oružja

i municije. U tome su se istakli omladinci. Ronili su u vodu i dole vezivali sanduke s municijom ili oružjem, a zatim su ih vukli ispod površine do skrivenih mesta uz obalu, odakle su zatim odnosili daije. Isto tako su izvlačili oružje i municiju iz Ljubljance kod Kodeljeva. Dosta oružja smo našli u provaliji blizu Podutika, u koju su ga bacali vojnici što su se pešice vraćali iz Gorenjske. Kako smo šta prikupljali upućivali smo iz Ljubljane preko Viča i Sostrega. U prevoženju smo bili veoma snalažljivi. Prevozili smo ga u đubrivu, pod senom, na motornoj drezini i na druge načine. U tome su se najviše isticali članovi KPJ Marin i Lojze Žargi.

Dok su jedni sakupljali oružje drugi su, pretežno u radionicama, izrađivali male »španske jahače«, koje smo odmah po okupatorovom dolasku razbacivali, na hiljade, po ulicama i tako uništavali automobilske gume.

Najvažniji posao železničara prvih nedelja po okupaciji bio je, verovatno, uništavanje železničkih mašina i vozova. Jože Gruden, iz železničke ložnice, čovek koji je od pre rata bio komunist, obrazovao je u ložionici grupu za sabotaže, koja je kvarila i uništavala mašine, osobito na teretnim vozovima. S tom grupom je sarađivala i Grudenova supruga, koja je u ložionicu donosila sve što je grupi bilo potrebno za rad.

Mašine su uništavali na više načina.

Pre nego što bi mašina otišla sa stanice u kotao su sipali sumpurnu kiselinu kako bi razjela i kotao i ležajeve na lokomotivi i vagonima. Kiselinu je Grudenova supruga donosila u staklenim bocama, pored brane, iz železničkih radionica u Šiški. Mašine su kvarili i pomoću čeličnih opiljaka, koje su stavljali u ležajeve mašina. Isto tako su u ležajeve zabijali olovne klinove kako bi se sprečio normalan dotok maziva u njih. Kada bi se sve zajedno dobro zagrevalo, olovni klin bi se istopio, tako da italijanski nadzornici nikad nisu mogli da pronađu prave uzroke kvarova. Jednovremeno s olovnim klinom topio se i ležaj. Mašina bi stala, i morali su je zameniti drugom. Svim tim se otežavalo prevoženje italijanskog vojnog materijala, a i mašine su polako ali sigurno uništavane. Slične sabotaže su činili i sprovodnici vozova. Sem toga, više puta su čupali ili prignječivali cev kojom se ulje prenosi do ležajeva.

Ubrzo po okupaciji pronašli smo odličan način za prenošenje pošte. Mnogo važnih obaveštenja su preneli železničari iz Ljubljane u brzinomerima mašina i u posudama za ulje s dvostrukim dnom.

Odmah nakon okupacije Ljubljane železničari su izabrali prvi komitet KP na železnici. U nj su ušli predratni komunisti. Na prvom sastanku su određene dužnosti organizacijskih jedinica ljubljanskog železničkog čvora. Komitet je bio posebno aktivan u vođenju železničara u Osvobodilnu frontu.

Dugo smo razgovarali o tome kako da što pre uvrstimo železničare u Osvobodilnu frontu i da se što uspešnije radi. Svi zaključci su upućivani ćelijama, a komunisti su nastojali da pridobiju za Osvo-

bodilnu frontu sve osobe koje su bile protiv okupatora. Taj je posao bio proba za svakog komunistu. Nakon mnogobrojnih razgovora i objašnjavanja osnovnih tačaka programa Osvobodilne fronte, postepeno smo utvrđivali i uobličavali organizacijske oblike. Osnovali smo odbore Osvobodilne fronte u Gorenjskoj i u Glavnoj stanici, a isto tako i u železničarskoj zadruzi, radionici mostova i u direkciji. Svako područje je imalo posebne uslove za rad. U pokret se uvodilo prema uslovima. U radionicama su, između ostalog, već 1941. godine izradili veliki sanduk od pocinkovanih ploča, u koji su postavili radio-odašiljač. Sanduk ja bio veličine 60X60X100 cm i mogao se hermetički zatvarati.

Tone ŠUŠTERŠIC

BOTIČ

Sindikalna organizacija — Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih, industrijskih činovnika Jugoslavije — Botič u početku se bitno razlikovala od ostalih sindikata. Drugi su rano bili potpali pod uticaj napredne misli, ali Botič je bio ogrezao u malograđanskim vodama, uživljavajući se priređivanjem zabava. Za »stari Botič«, kako su ga neki nazivali, bilo je značajno to što se ograničavao samo na banke i činovnike osiguravajućeg zavoda, koji su tada živeli u relativno dobrim uslovima, i što u organizaciju nije primao trgovačke i industrijske činovnike. Pre svega, štitio se od pomoćnih službenika koji bi se u sklopu organizacija borili za poboljšanje svog materijalnog položaja.

Organizacije u Beogradu i Zagrebu su već 1937. godine potpale pod snažan uticaj naprednog pokreta, a sledio ih je Botič u Sloveniji.

U proleće 1938. godine je došao iz Zagreba u Ljubljanu dr Marjan Dermastija. Pripremljen je štrajk činovnika osiguravajućih zavoda. Nakon Marjanovog dogovora s predsednikom osiguravajuće sekcije Botič Francom Kremerom, sazvan je prvi sastanak u tadašnjem Domu sindikata. Došlo je dosta ljudi. Tu je, sam ostalog, izabran odbor za pripremu štrajka. Drugi sastanak je održan u gostionici »Šestica«, gde su botičevci dolazili na kuglanje. I taj skup je bio dobro posećen: prisustvovalo je oko osamdeset osoba.

Mada prvi štrajk nije u potpunosti uspeo, a nije pre svega zbog kolebljivosti starog socijaldemokratskog rukovodstva cele organizacije, ta je akcija bila presudna za organizaciju.

U jesen 1939. godine su u rukovodstva dveju sekcija sindikata — osiguravajuće i trgovačke — ušli samo komunisti. Staro rukovodstvo je već u toku priprema za opštu skupštinu bilo uvidelo da mu se bliži kraj i zato nije htelo da je sazove, već ju je, protivno pravilima, stalno odlagalo pokušavajući, lukavim provokacijama, da koči rad naprednog krila organizacije. A ono se bilo oslonilo na centralnu upravu sindikata, koja je razrešila ljubljansku podružnicu zbog kršenja pravila i imenovala komesarijat u sastavu: dr Marjan Dermastija, dr Jože Brilej i Edo Keržan.

Novi Botič se podmladio i osvežio bankarskim, gradskim i trgovačkim službenicima, a prišli su mu i građevinski radnici kada

je njihov sindikat raspušten. Iako ga organi vlasti — policija — nikada nisu registrovali (uvek su mu zabranjivali da održi opšti zbor), odgovorio je svojoj ulozi i dao je dobar broj naprednih ljudi. Botičevci su izveli mnoštvo dobro i čvrsto vođenih političkih i privrednih akcija, počev od pokreta za povećanje plata opštinskim službenicima i sličnih aktivnosti u ljubljanskim preduzećima, do široke aktivnosti radi slanja pomoći španskim borcima i do nastojanja da se uspostave i održavaju prijateljski odnosi sa Sovjetskim Savezom.

Botičeve prostorije u Aleksandrovoj ulici su postale »crveni univerzitet«, mesto gde su se okupljali tadašnji napredni službenici i partijski radnici.

Botič je i posredstvom publikacija širio među ljudima nove poglede na svet. Krajem 1940. botičevci su u sudu organizovali legalnu književnu zadrugu. »Rasprava o poljoprivredi« od Voznesenskog je bila prva brošura koju je ta zadruga izdala. Sve njene sledeće publikacije — od periodičnog časopisa »Pogledi na Sovjetski Savez« do raznih naprednih proglašenja — štampao je Vajt u Domžalama, a našto i Kolman u Ljubljani. Treba napomenuti da je iza sve delatnosti zadruge stajala Partija, odnosno njeno agitaciono-propagandno odeljenje, a materijal se delio u Botičevoj kancelariji i u Dermastijinom stanu.

Kao i druge sindikalne organizacije u kojima su komunisti bili aktivni, i Botič je učestvovao u pripremama za opštenarodni otpor onih sudbonosnih dana uoči drugog svetskog rata.

Franc VREČAR

»Fašistička vojna mašina se ubrzano približavala granicama Jugoslavije. Bilo je očito da je neće poštediti. Pre nego što je italijanski okupator došao u Ljubljanu, Boris Kidrič je dao uputstva Marjanu Dermastiji i Joži Kopitaru o tome ko od članova KP treba da ide u dobrovoljce, a ko da ostane u Ljubljani. Ko bude otišao u vojsku s njom mora ostati do kraja, a oni koji budu ostali u Ljubljani moraju sakupljati oružje. Marjana Dermastiju je CK uputio u Kamnik da organizuje komitete za odbranu. Nakon kapitulacije Jugoslovenske vojske on se vratio u Ljubljanu, gde je prema dogovoru s narodno-oslobodilačkim odborom, preuzimao oružje. Prvu pošiljku je prevezao* automobilom prema Vrhniki, a drugu u Radomlje.

Botičevci su se aprila i maja 1941. još sastajali u svojim klupskim prostorijama, gde su se dogovarali o daljem radu. Najaktivniji među njima su organizovali preko svojih poznanika grupe od po tri do pet ljudi, koje su se povezivale pod parolom »Prijatelji SSSR«. Ovo se povezivanje ubrzo proširilo na blizu hiljadu ljudi iz trgovačkih, industrijskih i zanatskih preduzeća i bankarskih i drugih službenih ustanova. Sastanke su održavali u Tivoliju, na Rožniku i na Golov-

cu*'), a njihovi organizatori su na njih dolazili s programima koje su pripremali Maks Stermecki i Boris Ziherl.

Jednog dana u maju, ubrzo po osnivanju Osvobodilne fronte, održan je sastanak između Borisa Kidriča i još nekih članova CK KPJ Slovenije, s jedne, i grupe istaknutih botičevaca, s druge strane, na kojem je zaključeno da sva Botičeva delatnost bude u sklopu rada Osvobodilne fronte. Ubrzo potom su organizatori Botiča počeli da osnivaju odbore Osvobodilne fronte u ustanovama i trgovačkim i industrijskim preduzećima, gde je bilo najviše članova Botiča.

Iz nekadašnjeg Botiča, koji su Italijani raspustili, razvio se Matični odbor službenika, pripadnika Osvobodilne fronte, čiji je osnivački sastanak održan u maju 1941. godine u zgradi nekadašnje Realne gimnazije u Betovenovoj ulici. Tada se 40 predstavnika službenika svih struka izjasnilo da stupi u Osvobodilnu frontu. Oni su takođe prihvatiti protestni memorandum o sluganskom odnosu nekih vlasnika preduzeća prema okupatoru i o rđavom postupanju tih vlasnika sa službenicima, jer su mnogi poslodavci odmah u početku ilegalnog pokreta zabranjivali svojim službenicima da pripadaju Osvobodilnoj fronti.

Pošto je osnovan Matični odbor usledio je talas masovnih sastanaka Osvobodilne fronte u većim i manjim preduzećima i ustanovama, na kojima su službenici saznavali o ciljevima i zadacima Osvobodilne fronte i u nju masovno stupali.

Milan ŠKERLAVAJ

*) Tivoli je poznati park u Ljubljani, a Rožnik i Golovac su uzvišenja u okolini grada.

CENTRALNA TEHNIKA SE RAZVILA IZ PREDRATNE PARTIJSKE TEHNIKE

Predratna partijska tehnika

Ilegalna tehnika nije nastala tek u godinama narodnooslobodilačkog rata. Razvila se iz predratne partijske tehnike, koja se začela u vreme kada je Partija morala, usled nasilja protivnarodnih režima, da pređe u ilegalnost. Već tada je Partija počela da organizuje ilegalnu štampu i ilegalne veze, kojima su, iz kraja u kraj, išli štampani materijali i pošta, a isto tako i partijski radnici. Pošto su potrebe bile sve veće, tokom godina su stvoreni i posebni ilegalni izvori za nabavku raznog materijala, izgrađivala su se tajna skloništa, a u isto vreme je počela i izrada falsifikovanih dokumenata. Jednom rečju, stvorena je tajna tehnika bez koje ilegalni pokret ne može da postoji.

U najužem partijskom rukovodstvu partijskoj tehnici su posebnu pažnju posvećivali Edvard Kardelj, sekretar CK KP Slovenije Franc Leskošek, a u godinama pred rat, sve dok ga nisu zatvorili, pre svih organizacioni sekretar CK Tone Tomšič.

Kada danas slušamo ili čitamo uspomene ljudi koji su radili u tehnici neposredno posle Obznane, koja je Partiju potisnula u ilegalnost, ili kasnije, pred rat, čini nam se gotovo neverovatno s kakvim je požrtvovanjem i s kakvom snalažljivošću Partija pronalazila put i izvore da bi, uprkos nasilju i velikoj nestašici materijalnih sredstava, stalno štampana svoja glasila i održavala veze među svojim organizacijama. Iskustva iz predratnog ilegalnog rada bila su od pomoći u stvaranju Centralne tehnike u ratu. Glavni oslonac u tom radu bili su partijski radnici provereni i očeličeni u dugotrajnoj borbi.

Pošto je slovenačka partijska tehnika bila deo partijske tehnike Jugoslavije, s njom se dopunjavala. Slovenija je dobijala centralna glasila, letke i plakate štampane u Beogradu ili Zagrebu, ali je i ona, osobito docnije, kada je imala svoju grafičku štampariju, pomagala tehnici u Zagrebu i Beogradu.

Što se više približavao drugi svetski rat Partija se više trudila da razvija svoju tehniku, jer je stalno morala da upozorava, objašnja-

va i da pridobija ljude za borbu protiv fašizma. U leto 1939. godine CK KPJ je organizovao u Splitu tečaj za rukovodioce ciklostilskih tehnika za celu Jugoslaviju. Vodio ga je Tone Tomšič, koji je tada bio — kao organizacioni sekretar slovenačkog CK — rukovodilac slovenačke partijske tehnike i u isto vreme instruktor partijske tehnike za Jugoslaviju. Nakon tog tečaja po celoj Jugoslaviji su se razvile i tehnički snažne ciklostilske tehnike.

Posle Prve pokrajinske konferencije, CK KP Slovenije je organizovao partijsku tehniku kao posebno područje partijske organizacije, s vlastitim aparatom profesionalaca, većinom ilegalnih radnika. Množile su se ciklostilske tehnike i u Ljubljani i u njenoj okolini. Radile su za celu Sloveniju, jer je Ljubljana bila središte partijske tehnike. Kada je to bilo potrebno, radile su i u nekim okruzima, kao na primer u mariborskom, novomeštanskom, celjskom, u Trbovlju i na drugim mestima. Najveći uspeh u to vreme bila je prva grafička štamparija, koja je aktivirana 1940. godine.

Veoma su proširile i veze između Ljubljane i pokrajina i između pokrajina i krajeva u kojima je delovala partijska organizacija. Preko svih njih je išla partijska štampa, a takođe i partijski radnici.

U ilegalnim štamparijama i ciklostilskim tehnikama radili su mnogi istaknuti partijski radnici. To je bilo krupno priznanje svakom komunisti, jer se taj posao poveravao samo najodanijima. U ilegalnoj grafičkoj štampariji, koja je počela da radi u februaru 1940, u početku su čak radili članovi najužeg rukovodstva. To nije ni čudno kada se ima na umu da je od uspeha partijske tehnike umnogom zavisio uspeh u čitavom partijskom radu.

Predratna partijska štampa

U godinama pred drugi svetski rat izlazilo je mnogo legalne, polulegalne i ilegalne štampe. Osim redovnih publikacija, izdavale su se razne brošure. U vreme oštih političkih borbi sve je više bilo potrebno razobličavati klasnog i narodnog neprijatelja, te je Partija svojim članovima i simpatizerima i, preko njih, mnogim drugima uz pomoć štampe širila vidike, upozoravala ih na sve veću opasnost od fašizma i mobilisala. Po obnovi partijske organizacije, u Sloveniji je, od 1932. do 1941. godine, izdato 36 partijskih knjiga i brošura, među kojima su bili prevodi Marksa, Engelsa i Plehanova, Kardeljova knjiga »Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja« i Leskošekovi napisi »Šta mora znati radnik« i »Za jedinstvo slovenačkih radnika«. U isto vreme je izdato i više brošura »Male knjižice«, u kojima su obrađivana aktuelna svetska i unutrašnja pitanja. Od septembra 1939. do aprila 1941. godine u Sloveniji je izašlo i 8 brošura u kojima se popularizovao SSSR, njegovo društveno uređenje i značaj u međunarodnoj zajednici.

Sem knjiga i brošura izlazila su i mnoga periodična glasila. Najvažnija ilegalna glasila su bila »Delo« (»Rad«), »Ljudska pravica« (»Narodna pravda«) i »Slovenski poročevalec« (»Slovenski izveštač«).

»Delo«, »Ljudska pravica« i »Slovenski poročevalec« su imali veoma burnu predistoriju. »Delo« je počelo da izlazi odmah posle prvog svetskog rata, najpre kao glasilo CK KP Italije, a zatim kao »zajedničko glasilo CK KPJ i CK KPI«, da bi najzad postalo organ slovenačkih komunista. Nekoliko brojeva je štampano u Ljubljani, pod vodstvom Ivana Regenta, i u Parizu, gde su ga uređivali drugovi E. Kardelj i B. Kidrič. Tek je godine 1940. Centralni komitet KP Slovenije uspeo da ga štampa u svojoj štampariji u Ljubljani (u ilegalnoj štampariji u Tacnu, predgrađu Ljubljane).

»Ljudska pravica«, koja je počela da izlazi 1934. godine, iako se, za razliku od »Dela«, bilo planiralo da bude legalno glasilo, takođe je bila na udaru vladajućih režima. Najpre je štampana u Prekomurju, pod uredništvom Miška Kranjca, a od godine 1935. u Ljubljani, pod uredništvom Ivana Krefta. Zbog zabrana, menjala je ime u »Staru pravdu«, odnosno u »Slovensku zemlju« — kada je bila glasilo slovenačkog radničko-seljačkog pokreta. Tradiciju »Ljudske pravice« nastavljao je i list »Tabor«, koji je bio glasilo Saveza radnih ljudi. Godine 1939. je, pod rukovodstvom Edvarda Kardelja, jedan broj izašao u Zagrebu pod nazivom »Nova ljudska pravica«.

Posle prekida od godinu i nešto više, »Ljudska pravica« je štampana, kao strogo ilegalni list, u partijskoj štampariji u Sadnjoj Vasi. Miha Marinko, koji se, po nalogu CK KP Slovenije, bio vratio iz Sarajeva u Ljubljanu da bi uređivao »Ljudsku pravicu«, pripoveda: »U vreme najintenzivnijih priprema za oružani sukob s fašizmom, januara i februara 1941, izašla su tri broja »Ljudske pravice«, koja sam uredio zajedno s Tonetom Tomšičem. Ti su brojevi imali veoma široko, rekao bih gotovo odbrambeno obeležje, i s njima je Partija prekoračila granice uske zakamufliranosti. Krug njenih čitalaca je bio veoma velik, izlazila je čak u više od deset hiljada primeraka. Tehnički je bila izvanredno izrađena, tako da su mnogi mislili da je štampana u legalnoj štampariji«.

U partijskoj štampi je veoma važno mesto zauzimao »Slovenski poročevalec«, koji je počeo da izlazi 1938. godine.

Za prva dva broja »Poročevalca« najviše je napisao Tone Tomšič, a osim njega i Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Franc Leskošek i Miha Marinko. »Poročevalec« je izašao samo jula i oktobra 1938. godine, a zatim se morao ugasiti.

Posebna vrsta štampe su bili leci i plakati. Njih je Partija izdavala u veoma velikom tiražu uvek kada je bilo potrebno o nečemu brzo obavestiti ljude, a pre svega kada ih je trebalo uvesti u kakvu masovnu akciju protiv kapitalizma, režima ili spoljnog neprijatelja. Razume se, radilo se strogo ilegalno. Ti su tekstovi odigrali važnu ulogu u propagandi i u mobilisanju ljudstva.

Ciklostilske tehnike

Ciklostil je uvek bio veran saveznik ilegalne tehnike. U partijskoj tehnici se, već u početku rada, upotrebljavao ciklostil za umnožavanje letaka, redovnih ilegalnih publikacija i brošura. Čak je Istorija SKP (b) umnožena na ciklostilu.

Već u 1934. godini nailazimo na tragove veoma razvijene aktivnosti ciklostilske tehnike. Učestvovao je relativno širok aktiv, a to zbog toga što je, radi stroge tajnosti, pojedinac smeo da zna samo delić delatnosti. Tako je, na primer, dosta ljudi bilo zaposleno u nabavci papira, boja i drugog potrebnog materijala. Tada među trgovcima nije bilo široke saradnje kao kasnije, po napadu na Jugoslaviju, kada su ljudi, poneseni nacionalnim osećanjem i svešću, masovno sudelovali u borbi protiv fašizma. Uprkos širokom krugu saradnika, za ciklostilske tehnike je retko ko znao: uglavnom oni koji su u njima radili, a to su bili svestrano provereni komunisti.

Za potrebe Ljubljane i njene okoline je, koliko je poznato, od 1932. godine do početka rata i dalje radila ljubljanska ciklostilska tehnika, koja se, radi bezbednosti, morala više puta seliti. Ako je bilo potrebno pripremiti više stvari, radilo se u isto vreme na više mesta, ponekad samo jednokratno. Zbog toga se za mnoga mesta danas ne zna.

Nema gotovo područja Ljubljane u kojem duže ili kraće vreme nije radila ilegalna ciklostilska tehnika. Zbog izvanredne tajnosti, policija nikada nije otkrila ta mesta. Najduže je delovala u radničkoj Šiški. Sem u Ljubljani, ciklostilska tehnika je radila i u njenoj okolini — u Zgornjem Kašlju, Hrastju, Borovnici, Semiču i u rejonu Grosuplja. Između ostalog, u ciklostilskoj tehnici se umnožavala i literatura (Istorija SKP (b) i si.).

Ciklostilske tehnike su osobito bile razvile svoju aktivnost pred državne izbore 1938. godina. Tada je Partija izdala više stotina hiljada letaka. Pošto je u samoj Ljubljani bilo teško nabaviti onoliko papira koliko je bilo potrebno i pošto je bilo teško uputiti mnoštvo letaka u sve krajeve Slovenije, saradnik partijske tehnike Vlado Kozak nabavio je dvadeset ciklostila i poslao ih u sve ofcruge i veće radničke centre, gde su, na matricama dobijenim iz Ljubljane, na licu mesta umnožavani leci. Veoma upotrebljive ciklostile je bio izradio neki član Partije po svom nacrtu. Tom »decentralizacijom« KP je zavarala policiju. Policija je mislila da leci i dalje, kao i pre, stižu iz Ljubljane.

Pomoć ilegalnih štamparija

Neki grafičari i cinkografi iz legalnih štamparija su svesno saradivali s partijskom tehnikom. Pomoćni grafički radnik Jože Mokrič, koji je bio član Partije od 1928. godine, pridobio je mnoge da u toku rada ili u večernjim časovima tajno štampaju časopise, brošure i. osobito, i letke. Osim drugih, pridobio je i mladog sлагаča Franca

Ljubljane ili u njenoj bližoj okolini, izvan trošarinskih stanica. Bezbednosti radi, javke za tehniku su se više puta menjale. Osim tih javki, odnosno skladišta za tehniku, bilo je još dosta stanica, u kojima su se pripremale matrice, prepisivali rukopisi i ostavljale razne stvari potrebne štamparijama i cirklostilskim tehnikama.

U prenošenju štampe su veoma važnu ulogu imali kuriri. U partijskoj tehnici su bili spiskovi vozača članova ili simpatizera KP koji su vozili materijale iz Ljubljane u razne krajeve Slovenije i obratno. Ti su vozači, osim štampe prevozili i ilegalce. Dosta štampanog materijala su pred rat prevezli i napredni železničari (i u Trst).

Dokumentarna tehnika

Deo partijske tehnike koji se čuvao u najvećoj tajnosti bila je tzv. dokumentarna tehnika. Već iz samog naziva se vidi da su se u njoj izrađivali ilegalni dokumenti. Doduše, partijska tehnika je nekoliko godina pred rat izrađivala falsifikovane dokumente, a masovnije je to počela da čini u proleće 1940, kada su mnogi komunisti odvedeni u logor u Bileću. Oni koji su izbegli hapšenje morali su u ilegalnost, zbog čega su im bili potrebni ilegalni dokumenti.

Sredstva kojima je tada raspolagala dokumentarna tehnika bila su dosta skromna: hekrografska koža i razna mastila.

Mara Ružič, koja je tada radila u dokumentarnoj tehnici, kazuje: »Godine 1939. izradila sam, po narudžbi Toneta Tomšiča, prve dokumente. Nacrtala sam potrebne žigove, a Oskar i Lav Kovačić su ih zatim pomoću mermerne ploče umnožili. To su bili naši prvi pokušaji. Nisu mnogo uspeli. Među manje-više početničke pokušaje spada i falsifikovanje putnog lista s kojim se drug Tito krajem 1939. godine preko Turske vratio iz Moskve. Centralni komitet me je bio odredio da odnesem Titu u Carigrad putni list, koji je bila izradila zagrebačka tehnika. Na dokumentu su bili dosta površno izrađeni žigovi. Posebno je jedan bio neprirodno pomešten, pa se videlo da je rađen na šapirografskoj koži. Zato sam za svaki slučaj ponela malo želatinske mase i mastila. Jugoslovenski pasoš tada nije dolazio u obzir, jer je drug Tito nastavio put sa pasošem na ime kanadskog državljanina Spiridona Mekasa. Ali nedostaja mu je još turska izlazna viza. Pošto se upravo tada, kad sam došla u Carigrad, menjao štambilj na turskim izlaznim kartonima, pokušala sam da na jednom komadiću kože izradim žig. Pred moj put u Tursku neko mi je bio rekao da kožu treba pokvasiti pre nego što se stavi crtež — toliko malo smo tada imali iskustva. Razume se, žig se na rubovima malo razlio, te nisam smela da ga pritisnem na turski dokumenat. Sa svojim skromnim znanjem francuskog jezika pokušala sam u carigradskim papirnicama da kupim još želatinske kože, ali nisam uspela. Zato nije bilo druge nego da popravim žig na koži. To sam i učinila.

U dokumentacionoj tehnici je, zbog njenog izuzetnog značaja u vođenju borbe, a posebno u ilegalnom radu, takođe radilo mnogo aktivista, i to na više mesta u okupiranoj Ljubljani. O tome Slavica Hočevar piše i ovo:

»Pokušaću da dočaram postupak u falsifikovanju dokumenata. Najpre smo morali da pronađemo izvore za blanko dokumente, tj. neispunjene obrasce, i za ispunjene originalne legitimacije. To je mnogo zavisilo od ličnih poznanstava. Tek kasnije je obrazovana mreža. Tako smo neke izrađene jugoslovenske i italijanske legitimacije dobijali preko Janeza Reška, kojeg sam poznavala iz Gorenjske i koji je radio u policiji. Godine 1941. slučajno sam ga srela, i oprežno sam počela razgovor s njim o radu Osvobodilne fronte. Brzo smo se sporazumeli. Od tada je bio naš stalni 'nabavljač' legitimacija. Februara 1942. godine kada su Italijani počeli da stavljaju na legitimacije i suvi žig, odmah nam ga je nabavio da ga kopiramo, i počeli smo ga upotrebljavati istovremeno kad i italijanske vlasti. Razne obrasce i legitimacije dostavljao nam je i Franc Mihelj Maksi, čovek koji je radio u banskoj upravi, kao i Dona Zagar, službenica gradske uprave. Najbolji izvor su bile štamparije u kojima su Italijani u početku štampali svoje legitimacije. Stane Cimperman nam je pomogao da karabinjerima što su čuvali štampariju ispred nosa pronesemo sto izvoda 'lascia pasare' — putnih listova. U štampariji Merkur Italijani su štampali 'carta d'identita' — lične isprave, a kliše za njih je radila Jugografika na Nasίου sv. Petra. Za italijanske vlasti su izrađivali svaki put po deset klišea. Pri tom se izrađivao i jedanaesti, koji se ustupao dokumentacionoj tehnici. Iz anagrafskog ureda smo dobijali prijavne i odjavne liste. Preko frontovaca smo dobijali različite legitimacije. S nemačke strane su nam stizale, preko kurira ili na neki drugi način, nemačke legitimacije. Tramvajske legitimacije za ilegalce smo dobijali 'legalno' na tramvajskoj transformatorskoj stanici, gde je bio u službi Janez Matulj.

Stare jugoslovenske dokumente nismo štampali, jer smo neupotrebljavane dobijali iz bivših ureda, a upotrebljavane od naših saradnika. Od starih jugoslovenskih dokumenata izdavali smo radničke knjižice, univerzitetske i železnioke legitimacije, službeničke legitimacije za povlašćenu vožnju, tramvajske karte, knjižice za bicikliste, krštenice, prijave, odjave itd.

Kada su Italijani počeli da štampaju za okupiranu teritoriju posebne legitimacije, morali smo i njih da pribavimo. Većina italijanskih, kao i nemačkih, legitimacija i drugih ličnih dokumenata je štampana u radionici Cirila Sitara starijeg. Najteže je bilo nabaviti nemačke legitimacije, jer su ih štampali na nemačkoj strani, a uz to, za njih je bilo teško nabaviti odgovarajući papir. A on je bio veoma važan. Trebalo je voditi računa o njegovom kvalitetu, debljini, boji i veličini.

Legitimacije koje su morale biti štampane s klišeima odnosila sam najpre na foto-kopiranje i uveličavanje u Dravlje, fotografu

Ivanu Troben Milanu, koji je inače izrađivao i foto-kopije starih slika ilegalaca, jer su nam bile potrebne za nove legitimacije. Na podlozi uvećanih foto-snimaka crtači su na prozirnom papiru crnim tušem izrađivali crteže. Njih sam zatim nosila Zlatku Močniku u cinkografiju. On je crteže foto-kopiranjem sveo na veličinu originala, a zatim ih je kopiranjem prenosio i urezivao na ploču od cinka i na taj način pripremao za štampanje. Radio je i na originalu, ako je bio u jednoj boji.

Najviše brige su nam zadavali suvi žigovi i vodeni znaci. Njima su okupatori hteli da se zaštite od falsifikovanja. Ali ni tu naši ljudi nisu zatajili. Suve žigove je dosta dugo izrađivao dentist Drago Vajs, a sve što je bilo potrebno za vodene znake kasnije je pripremao Vlasto Kopač sa dvojicom svojih saradnika.

Uspesi tehnike za izradu dokumenata su došli u potpunosti do izražaja već od samog početka, a posebno kada se razvila naša sopstvena cinkografija i štampa. Mnogi naši predratni komunisti, ilegalci i organizatori narodnooslobodilačkog pokreta, kao i mladi borci i aktivisti, putovali su, uz pomoć ilegalno izrađenih dokumenata, po našoj domovini i prenosili ideju otpora na sve strane, pletući mrežu brigada, bataljona, i terenskih organizacija, koje su uporno prkosile neprijatelju. Ali sve to je bilo rezultat ne samo stručnosti i snalažljivosti ljudi, pretežno amatera, već i to ponajviše njihovog uverenja i idejne čvrstine. Rad u tehnici, posebno dokumentacionoj, bio je poseban način učestvovanja u narodnooslobodilačkoj borbi, koja je bila jednako vredna kao i borba s oružjem u ruci. Naše oružje su bili dokumenti kojima smo naoružavali naše ljude da bismo ih mimo slali u središta neprijateljskog delovanja da bi tamo slamali njegovu snagu«.

Začeci Centralne tehnike

Godine 1941. i prvih meseci 1942. Ljubljana je bila glavna i jedina snažna baza partijske tehnike u Sloveniji. Iz nje su se granale tehnike u drugim krajevima. Zato je ljubljanska partijska tehnika dobila naziv Centralna tehnika (CT).

Pošto je Tone Tomšić u godinama neposredno pred rat vodio partijsku tehniku i kako je Centralnoj tehnici, koja se razvila iz nje, postavio takvu osnovu da je na njoj podignuta postojana građevina, s pravom ga nazivamo osnivačem Centralne tehnike.

Već 1941. godine je CK s Tonetom Tomšićem na čelu, kada je stvarao i učvršćivao CT u samoj Ljubljani, otpočeo da osniva baze u unutrašnjosti (na području Novog Mesta, u Gorenjskoj i drugde). To se pokazalo kao dobro, osobito kada je Ljubljana opasana žičanom ogradom, zbog čega je saobraćanje bilo veoma otežano. Tada je CT ubrzano širila i učvršćivala tehničku mrežu u okruzima i vojnim jedinicama. U isto vreme je plela svoju mrežu u samoj Ljubljani, koja je dala za nova uporišta ne samo svoje stručne i politički ispro-

bane radnike već i sva materijalna sredstva. Kada je stvorena prva slovenačka slobodna teritorija, težište CT je tamo preneseno, i tu je i ostalo. Jedino posle roške ofanzive, koja je pokretu zadala teške udarce, sedište tehni-ke je privremeno opet bilo u Ljubljani.

Centralna tehnika je posebnu pažnju posvećivala štampi, jer je ona, osobito 1941. i 1942. godine, bila ne samo najjače propagandno sredstvo već i organizator oslobodilačkog pokreta. Ko je dobio u ruke list »Poročevalec« ili letak Osvobodilne fronte, ili čak publikaciju KP, osećao se povezanim s pokretom.

Tako je Partija lecima, koje je bilo moguće brzo umnožiti i rasturiti, gotovo svakodnevno reagovala na svaki važan događaj i odmah je ljude obaveštavala i mobilisala ih.

Ubrzo nakon osnivanja Osvobodilne fronte izašao je novi broj »Slovenskog poročevalca«, glasila koje je već 1938. godine bilo vesnik borbe protiv fašizma. Avgusta 1941. je izašao prvi ratni broj »Dela«. U njemu je Edvard Kardelj pisao:

»Teritorije ugnjetavanih naroda moraju se pretvarati u poprišta najupornije svenarodne akcije za uništenje okupatora. Neprijatelj se na tim teritorijama mora osećati kao u opsednutoj tvrđavi — to je postalo geslo borbe koju su prihvatili ugnjetavani narodi«.

Kada je okupator video da u borbi s pokretom trpi sve teže poraze, da ljudi odbacuju njegove novine, da se ne obaziru na njegove pretnje, koje su — krupnim slovima ispisane — opominjale sa zidova i pozivale na poslušnost, da je narod svim srcem vezan za ilegalnu štampu, započeo je pretiti da će streljati svakog kod koga nađe ilegalnu štampu i tu je grozotu kasnije počeo da ostvaruje. Poznat je primer berberina koga su tirani ubili zato što su kod njega našli frontovski časopis, a zatim ga bacili kroz prozor predstavivši to kao da je izvršio samoubistvo. Ljubljance je najviše potresla vest o smrti Vide Pregar, koja je ubijena u Saturnusu zato što su kod nje našli »Delo«.

Navešćemo jedan od mnogobrojnih primera koji uverljivo pokazuju šta je i koliko tada ljudima značila ilegalna štampa.

U kiosku kod gorenjske stanice prodavačica novina i časopisa takođe je imala javku za ilegalnu štampu. Mnogima koji su kupovali »Jutro«, »Sloven« ili italijanski »Pikolo« nudila je i »Slovenski poročevalec« napominjući da će im taj list pravu istinu reći. Tako je radila celu 1941. godinu i do maja 1942, dok je neko nije izdao. U policiji su je strahovito mučili, jer su hteli da saznaju ko joj je davao »Poročevalec«. Od mučenja joj se um pomračio. Umrla je 1943. godine u bolnici za duševne bolesnike, ali ništa nije rekla.

Godine 1941. su u Ljubljani izašla 32 broja »Poročevalca« u ukupno 132 hiljade primeraka. Zanimljivo je kako se tiraž povećavao: prvi brojevi su štampani u dve hiljade, peti broj u dve i po, već deseti u tri hiljade, petnaesti u tri hiljade i dve stotine, dvadeseti u pet hiljada i dalje u pet hiljada i dve stotine primeraka.

»Osvobodilne fronte« je izašlo šest brojeva, svaki u približno šest hiljada primeraka.

Pošto su Italijani dobro znali šta znači ilegalna štampa, svim silama su nastojali da je onemoguće. Grozničavo su tražili mesta gde su radile štamparije i ciklostilske tehnike, gde su bila skladišta i javke, a pre svega ljude koji su radili u tehnicima. Svako koga su uhvatili na delu unapred je bio osuđen na smrt. Pošto su u tehnicima radili najprovereniji komunisti, Italijani su u početku, dok im nisu počeli pomagati domaći izdajnici, malo uspevali. Pa i oni koje su hapsili zbog sumnje da sarađuju s tehnikom, radije su podnosili mučenja i odlazili u smrt nego pomisao da izdaju svoje saradnike. Besni od svoje 'nemoći, fašisti su se na sve načine trudili da u aparatu CT budu njihovi ljudi. U neprestanoj borbi s okupatorom rukovodstvo CT je uvek moralo da bude izuzetno budno, da proverava svoje ljude i često menja mesto boravka CT. Uprkos tome, gestapovci su uspeali da pridobiju kurirku Gretu Ranzinger, koja je bila skrivila hapšenje Toneta i Vide Tomšič, Mihe Marinka, Mice Slander i Pepice Kardelj, decembra 1941, Tone Tomšič je prevalio trnovit put: iz standardnih fašističkih u gestapovske i opet u fašističke mučionice, dok ga nisu, 21. maja 1942, u Ljubljani streljali u Gramoznoj jami.*) Njegova hrabrost i smrt su postali uzor njegovim saradnicima i svim kasnijim radnicima CT koje su mučili ili pobili. A njih nije bilo malo. Osim dva ili tri nečasna izuzetka, oni su zahvaljujući svom vladanju sačuvali saradnike i baze CT.

Zbog prilika nastalih s okupacijom, kada su događaji počeli jedan drugog da pretiču, a i zbog prelaska u još dublju ilegalnost, koja je bila nužnost, tehnika je morala biti veoma pokretljiva. Zato je bila veoma značajna ciklostilska tehnika, jer se mogla prenositi. Osobito su bile važne ciklostilske tehnike u mesecima posle napada na Jugoslaviju, dok CT nije osnovala nove grafičke štamparije.

Blagodareći njihovoj pokretljivosti, u prvoj godini borbe, kao i kasnije, u vreme najtežih blokada i racija, neprekidno su izlazila glasila i leci. Pošto je tih štamparija bilo u svim delovima grada, štampu je bilo moguće prenositi. Razume se, ljudi koji su to radili morali su da budu snalažljivi, hrabri, a organizacija posla uzorna. To što je štampa neprekidno izlazila i u najteže dane držalo je ljude i ulivalo im veru u snagu i uspeh ilegalnog pokreta.

Partija se i posle napada na Jugoslaviju koristila, preko svojih simpatizera, legalnim štamparijama na području Ljubljane u svojoj publicističkoj delatnosti. Korišćene su čak i štamparije u kojima su Italijani izrađivali obrasce za dokumenta, karte za racionirano snabdevanje i si. Nije tako reći bilo štamparije u kojoj, uprkos strogoj kontroli i zastrašivanju, uključujući i pretnju smrću grafičari nisu radili i za oslobodilački pokret. Na primer, u štampariji »Slovenija« štampani su i »Delo« i razni materijali za Osvobodilnu frontu.

*) Mesto u Ljubljani gde su Italijani streljali taoce.

*»Podmornica« — prva ilegalna štamparija u okupiranoj
Ljubljani*

Već u prvom mesecu po okupaciji Ljubljane srušio se dugogodišnji trud CK — tehnika je izgubila obe grafičke štamparije — i u Sadnjoj Vasi i, ubrzo za njom, u Vnanjim Goricama. To je bio veoma težak udarac za Partiju jer je ostala bez vlastite štamparije baš kada joj je bila najpotrebnija. Istina, grafičari u legalnim štamparijama su štampali poneku publikaciju, odnosno letak, ali su potrebe bile sve veće, a Italijani su pooštrili kontrolu u štamparijama, tako da se često nije moglo ništa ilegalno štampati. Partiji je više nego ikad bila potrebna ilegalna štamparija. U njoj bi ilegalci mogli da rade i dan i noć da bi ispunili prazninu koja je bila nastala s prestankom rada predratnih štamparija.

Tek posle nekoliko meseci truda celog CK, a pre svega rukovodioca CT Dušana Krajgera, pronađene su prostorije za štampariju. U leto 1941. CK se odlučio da to bude kuća na Brdu 95, koja se nalazila na pogodnom mestu, na granici između grada i njegove okoline. CK je tu kuću kupio, a da bi to prikrrio od vlasti, postavio je »legalnog« vlasnika.

Ubrzo je počela gradnja bunkera. Bila je to prva štamparija pod zemljom. Građena je prema Kardeljevim iskustvima iz Zagreba. Septembra 1941. u štampariju je iz Sadnje Vasi preseljen ceo slovni materijal, a štamparska mašina — tugal na ručni pogon — kupljena je u preduzeću »Papirnica« u Šiški.

Krajem septembra 1941. Stane Ciperman je, u popodnevnom i večernjim časovima, odštampao prve letke, a početkom oktobra prvi broj »Dela«. Ubrzo zatim je Dušan Krajger uveo u štampariju stalnu grupu grafičara ilegalaca, koji su tu radili i živeli. Tu su bili Srećko Pleško i Rudi Burić, mladi i odani komunisti, koji su tek nekoliko meseci pre bili primljeni u Partiju. Rukovodstvo CT s Tonetom Tomšičem na čelu je zato posvećivalo posebnu brigu izgrađivanju tih ljudi. Dat im je u pomoć pre rata provereni komunist Pavle Kudiš, a kasnije i Majda Vrhovnik.

Ko sada poseti »podmornicu« i pogleda u crni podzemni rov, u kojem je bila štamparija od septembra 1941. do avgusta 1942. godine, teško može pretpostaviti da su u tom bezdanu živeli ljudi i da su u njemu gotovo neprekidno radili — gladni, prozebli i mokri. Kada je Tone Tomšič prvi put posetio »podmornicu« rekao je da je živio u strašnim zatvorima, ali da nikada nije bio u takvim, nemoćnim životnim uslovima kakvi su bili u »podmornici«, gde je na nekoliko kvadratnih metara stalno živelo četiri do pet ljudi i gde voda curila niz zidove, a na podu stajala lokva, pa se voda najčešće prelivala preko stopala, da bi je u kišne dane bilo na stotine litara, zbog čega se morala kantama iznositi.

U bunkeru je vladao strogi red. Kada je u »podmornicu« došla stalna »posada«, Dušan Krajger je sastavio dvanaest ili trinaest

tačka »kućnog reda« i zahtevao najčvršću disciplinu i tajnost. Ilegalci su smeli samo s vremena na vreme da napuste bunker, i to jedino, po koji sat, noću. Takođe su morali strogo da obrate pažnju na svakoga ko je bilo šta znao o štampariji. »Kućni red« im je nalagao da dva dana nedjeljno neprekidno rade, a svake druge nedelje jedanput i celu noć.

Italijani su u februaru 1942. ogradili Ljubljanu žičanom mrežom. Rad u štampariji je tada bio veoma otežan, jer se ograda nalazila tek nekoliko desetina metara od kuće u kojoj je bila štamparija. Posebno je teško bilo prenositi štampani materijal u Ljubljanu.

Pre nego što je, zbog postojanja žičane ograde, »podmornica« bila odsečena od Ljubljane, počela je u središtu grada, u Ekonomskoj ulici, da radi druga grafička štamparija, koja je dobila naziv »Tunel«.

Veze i ekspedicija

Posle zaposjedanja Slovenije jedan od najtežih zadataka Centralne tehnike bio je uspostavljanje veza. Sloveniju su bili međusobno podelili Nemci, Italijani i Mađari. Ali njoj su se u borbi pridružile slovenačke pokrajine pod Austrijancima i Italijanima, Slovenačka Koruška i Slovenačko primorje. Centralna tehnika je morala da organizuje veze preko svih tih granica, jer su za jedinstvo pokreta bile nadasve značajne. Njihovim posredstvom su išli iz Ljubljane u razne okruge i obratno organizatori pokreta, a kuriri su prenosili pismene i usmene izveštaje i štampu. Zbog značaja kurirske službe, kuriri su veoma savesno odabirani. Posebni kuriri su održavali vezu između rukovodstva u Ljubljani i u prvim partizanskim jedinicama i obrnuto. Za prelazak preko strogo čuvanih granica bili su uspostavljeni posebni »kanali«: kod Podutika više Ljubljane put je vodio u Gorenjsku; preko Smartnoga kod Ljubljane (preko Save u kamnički okrug); preko Zaloga (železnicom u revire i ostale delove Štajerske); kod Planine (kod Rakeka put je vodio preko stare granice u Primorje) i preko Cerknice (takođe veza s Primorjem).

Svi ti »kanali« su vodili iz centra Ljubljane i njima su se koristili isključivo Centralni komitet i Centralna tehnika. Osim navedenih veza i kanala, bile su iz Ljubljane uspostavljene i veze sa svim pokrajinama i okruzima železnicom. One su bile upotrebljive celu 1941. i 1942. godinu, a i kasnije, gotovo do kraja rata. Posebne veze su vodile iz Ljubljane u Trst i Zagreb.

Rasturanje štampanog materijala bilo je tako organizovano i u samoj Ljubljani i u unutrašnjosti — da praktično nije bilo predela koji se nije redovno snabdevao partijskim i partizanskim publikacijama. Celokupnu tu mrežu, sve jaVke i veze u Ljubljani, organizovao je, zajedno sa svojim saradnicima, Mirko Zlatnar. Bio

je uspostavljen ilegalni sistem koji je besprekorno funkcionisao iako je u njemu bilo relativno mnogo aktivista i mada se morao dokazivati u uslovima bezobzirnog terora od strane okupatora i njegovih pomagača — domaćih izdajnika.

Izrada predmeta za maskiranje

Izrada predmeta za maskiranje se posle zasedanja Ljubljane brzo razvila. Iz dana u dan su ljudi u tome bivali spretniji. To je bilo i potrebno jer se za svaki kamuflažni predmet koji bi okupator otkrio morala pronaći bolja zamena, nešto što je jemčilo veću sigurnost. Predmete za maskiranje su izrađivale najsvesnije zanatlije. Ti su ljudi bili vrlo spretni i pronicljivi majstori, i mnogo su pomogli da kuriri bezbedno prenose poštu i mimo najopreznijih neprijateljskih patrola, da se najrazličitija skladišta dobro sakriju, da u bunkerima aktivisti budu bezbedni.

Najpoznatija maskirna sredstva su tada bila razne torbice i tašne s tajnim pregradama, pregrade u muškim kapama, šuplji valjci i panjevi, sanduci za ugalj s dvostrukim dnom, tajni prostori u ormanima i drugim delovima nameštaja, knjige s duplim koricama, kante i kutije sa dva dna, duple korice, posebna zaprežna vozila s izdubljenim delovima, šuplje pegle itd. Taj sektor rada je vodio Branko Ivanuš. Centralna tehnika je raspolagala i predmetima u kojima su mogle da se prevoze velike količine knjiga i drugog pisanog materijala. Tako je, na primer, već od kraja 1941. godine i dalje u posebnim kantama za ulje s dvostrukim dnom, u bitumenskim posudama itd. — železnicom prevožena iz Ljubljane u partizane i sve pokrajine Slovenije partijska i frontovska štampa.

Marica ČEPE

PRVE CIKLOSTILSKE TEHNIKE

Kada se danas, posle toliko godina, vratim prošlosti i pokušam da govorim o osnivanju i delovanju prvih ciklostilskih tehnika u okupiranoj Ljubljani, znam da će moje kazivanje biti slično uzbudljivoj legendi, nečemu što se graniči s neverovatnim. Jer to je priča o zauzetom gradu koji se za nekoliko dana oporavio, stao na noge i počeo da odiše borebnom spremnošću i nadom u slobodu, da bi mu se ubrzo zatim na leđa svalilo nesnosno teško breme u vidu italijanske okupacije, i o ljudima koji su prihvatili za svoju dužnost, za svoj zadatak to da podignu duh utučenim sugrađanima, pokažu im put i cilj i uvere ih u to da ni jedna ideja nije mrtva dok su ljudi spremni da za nju i umiru — pa ni ideja o slobodi malog naroda i pravednijem društvu uopšte. U vreme kada su ljubljanskim ulicama patrolirale prve grupe karabinjera predočavajući stanovništvu eru nove, rimske »pravde«, Centralni komitet je, radeći na osnovi bogatih iskustava iz predratnog, ilegalnog delovanja, pa i organizujući partijsku štampu, zaključio da se u Ljubljani neodložno osnuje nova ciklostilska tehnika koja bi zadovoljila najnužnije tadašnje potrebe u ilegalnoj literaturi.

Ko je nekada umnožavao ciklostilom pomisliće, možda, da taj rad u doba okupacije nije bio poseban problem. Sredstva za umnožavanje su, istina, prosta. Međutim, manje jednostavno je bilo praktično odgovoriti na pitanja gde da se umnožava, kako da se neopaženo donose stotine kilograma papira i odnosi literatura i, konačno, gde da se ddbiju matrice, boja, ciklostilske mašine? Veoma retki su bili pojedinci koji su imali sopstvene ciklostilske mašine. Imale su ih uglavnom veće ustanove i uredi, ali su oni bili pod strogim okupatorovim nadzorom. I u trgovinama je bilo gotovo nemoguće bez veze dobiti ciklostilske aparate. Kako se tek teško organizovala tehnika koja je morala da radi dani i noći a da je okupator ne pronade. A on se svim silama trudio da uguši štampanu propagandu. Pre svega, trebalo je naći odvažne, radničkoj klasi do kraja odane ljude, ljude spremne da rizikuju sve, baš sve — i svoj život.

U centralnoj tehnici je tada bilo neprikosnoveno pravilo: smeš znati samo ono što je potrebno za tvoj rad. Tako mi je štošta postalo jasno tek kasnije. Mnogo docnije sam saznao kakve su zadatke imali drugovi s kojima sam se svaki dan sretao i ko su sve bili ti, tada za mene bezimeni, saiborci, koji su sarađivali u stvaranju svakog pojedinog lista i brošure — od idejne zamisli, redakcije i nabavlja-

nja materijala do predaje publikacija nepreglednoj mreži ilegalaca koji su dopirali do nebrojenih čitalaca! Ali mogu reći da smo svi mi koji smo makar malo učestvovali u tom kolektivnom radu bili potpuno svesni toga da ugled naše štampe, a samim tim i pokreta, zavisi od toga da li će svaki od nas obaviti svoj rad na najbolji moguć način, u ondašnjim prilikama.

Prvi letak koji je u toku rata izašao iz ilegalne ciklostilske tehnike u Ljubljani izradio je Viktor Avbelj. Njime je CK KP Slovenije krajem aprila nagovestio borbu protiv okupatora i odredio cilj i pravac razvoja narodnooslobodilačkog pokreta. Nekoliko dana kasnije usledio je letak CK KP Slovenije povodom 1. maja, s pozivom na opšti otpor. Iako Viktor Avbelj nije znao da kuca na mašini, prihvatio se posla i otkucio matrice, a zatim je umnožio letke na ručnom ciklostilu. Isto tako je umnožio prvi broj »Slovenskega poročevalca«. Nešto kasnije, u maju 1941, na ciklostilu su radili Albert Zornado Marko i Mitja Ribičič Ščuka. Mitja je kucao matrice kod kuće, a Zornado je umnožavao listove i brinuo se o nabavci materijala. Tekstove za matrice je donosio Tonček Zerjal, koji je u to vreme bio jedan od organizatora tehnike.

Rukopisi koje su primali Ribičič i Zornado većma su bili preopširni, te ih nije bilo moguće složiti na četiri ili šest stranica, koliko ih je obično »Slovenski poročevalec« imao. Članci su se morali skraćivati. Zanimljiv je povod nastanka skraćenice »Osobodilna fronta« i mnogih drugih koje su se kasnije odomaćile: Ribičič i Zornado su ih upotrebljavali da bi uštedeli u prostoru i papiru.

Septembra 1941. je ciklostilska tehnika dobila veoma pogodan prostor u ložionici litografije Čemažar. Tako je kao ložač i vozač bio zaposlen Stane Pogačar Tepka, jedini čovek u toj kući koji je znao za tu tehniku. On je za naše potrebe uzimao papir iz skladišta litografije i odvezio je odštampanu literaturu. Ciklostilska tehnika u Čemažarovoj ložionici je, bez sumnje, tada bila najjača i najorganizovanija ciklostilska tehnika u Ljubljani. Tu smo po trojica ili četvorica radili bezmalo svake noći. Iz kratkih zapisa koje sam iz tog vremena sačuvao može se videti da smo u noć između 26. i 27. januara 1942. umnožili brošuru »Dva mejaša u razvoju slovenačke misli« u tri hiljade izvoda od po osam stranica, a u sledećih osam dana, bolje rečeno u idućih osam noći, pesme Mateja Bora u preko hiljadu i pet stotina izvoda. U toj tehnici su umnožena i sva poglavlja SKP (b), u 1.550 izvoda.

Kada su me Ribičič i Zornado, u novembru 1941, uveli u rad ciklostilske tehnike, u Ljubljani je njena organizacija već bila veoma razvijena. Radilo je više ciklostilskih tehnika u raznim njenim rejonima. Umnožavao se pre svega »Slovenski poročevalec«. Avgusta 1941. počela je da radi prva rejonska tehnika, i to u Mostama, ali se ona bezbednosti radi više puta selila.

Pomenuta tehnika u Čemažarovoj litografiji je, kao najveća i najopremljenija, dobila naziv Centralna ciklostilska tehnika. Njen

je zadatak bio da umnožava samo veće brošure. Našim aktivom je rukovodio Tonček Zerjal. Zornado je, osim toga što je rukovodio Centralnom ciklostilskom tehnikom, odgovarao i za nabavku materijala za sve ciklostilske tehnike u Ljubljani, pa i izvan nje. Mitja Ribičič je održavao veze s legalnim štamparijama koje su radile za Centralnu tehniku. Jože Bradeško Boštjan je vodio rejonske ciklostilske tehnike. Pošto je delokrug njegova rada bio veoma širok, ja sam mu bio pridodat za pomoćnika. Bila mi je dužnost da podučavam ljude u novoosnovanim tehnikama u rukovanju ciklostilskim mašinama.

Da još jedanput napomenem da je u celokupnoj našoj organizaciji vladala najstroža tajnost. Tome, i činjenici da je naš pokret pomagala ogromna većina stanovništva, možemo da zahvalimo što u tom razdoblju nije pao okupatoru u ruke ni jedan naš važniji objekat.

Početakom 1942. godine su ciklostilske tehnike počele da niču kao gljive posle kiše. Tada je jedan od najvažnijih problema bio nabavka matrica, papira, boje, pisaćih i ciklostilskih mašina. Naše rukovodstvo nam je stavilo na raspolaganje dosta velika finansijska sredstva. Njima je Zornado upravljao. Posredstvom raznih saradnika on je ostvario veze s velikim trgovinama papira i pisaćih mašina. Jednom je zbog brzog porasta cena papira kupio od trgovca Bonača celo skladište papira. Jedna od glavnih njegovih saradnica je bila Marija Golob-Ziherl, koja je bila zaposlena kod trgovca Preloga. Uz njenu pomoć je stupio u vezu s vlasnikom trgovine »Prolog«, i od njega je zahtevao da ga snabde sa tri stotine kilograma tekuće i ciklostilske boje. Toliko trgovina nije imala pa je trgovac pružio otpor izgovarajući se da bi se tolika boja mogla nabaviti u najboljem slučaju u Milanu. Zornado mu je na to poručio da ode po boju u Milano. I zaista, trgovac je oputovao i nabavio boju, a sâm je ostao u Milanu. Najverovatnije je, da se plašio da će mu posle toga u Ljubljani biti prevruće.

Uprkos tome što su finansijska sredstva kojima je raspolagala tehnika bila relativno velika, potrebe su bile veće i rasle su iz dana u dan. Zato smo mnogo materijala, osobito pisaće i ciklostilske mašine, nabavljali izvođenjem akcija, kao što je bilo odnošenje velikog ciklostilskog aparata iz ljubljanskog okružnog ureda i tri pisaće mašine iz službenih prostorija Zavoda za penzionere.

Na desetine drugova je u to vreme radilo u ciklostilskim tehnikama i tu steklo bogata iskustva. U proleće 1942, kada je naš oslobodilački pokret bio stupio u novu etapu, a to je bilo razdoblje njegovog poleta, ljudi koji su radili u tehnikama morali su da napuste Ljubljanu i da, po odluci SK, odu u odrede i grupe i da tamo organizuju partizansku štampu. To je bilo potrebno da bi se pomoću nje još više učvrstila i razvila Osvobodilna fronta, koja je tada bila počela veoma da jača i razvija se u svim krajevima naše zemlje.

Adolf ARIGLER

IZ OKUPIRANE LJUBLJANE

Već prvih dana okupacije ljubljanski komunisti su se suočili s problemom zaštite i očuvanja od okupatora i kadra, i oružja, i štamparske tehnike, i drugog materijala potrebnog za pružanje otpora agresoru. To se moralo rešavati iako su građani Ljubljane bili, u ogromnoj većini, spremni ne samo da pomognu već i da aktivno učestvuju u borbi protiv okupatora. Jer neprijatelji su dobro znali da ako onemoguće komuniste, koji su udarna snaga otpora, lakše će održavati svoju okupacionu vlast. Upravo zbog toga je Partija odlučila da se na celom području Ljubljane izrade odgovarajuća tajna podzemna skloništa i bunker. I taj zadatak su morali da izvrše komunisti. Jedan od njih, Rudi Ganziti, radio je na nekoliko takvih objekata — u Obriju, u Tomačevu, na Brdu (u »podmornici«), u Siški, na Ižanskoj cesti, na Emoninoj cesti (poznati »tunel«), pod Drenikovim vrhom, u Ljubljana-Polju, na Rakovoj cesti, u Dravljama, u Smartnom na Savi, u Kozirju, u Podutiku itd.

Rudi Ganziti ovako opisuje izradu jednog od tih skloništa:

»Otišao sam u Obrije, naselje između Tomačeva i Šmartna u Posavlju. U kućici radnika Petača, koja se nalazila gotovo uz samu Savu, počeli smo da gradimo prvi bunker. Zadatak nije bio lak. Sem toga, trebalo je biti oprezan da ne bi niko ni naslutio, a kamoli saznao, šta se tu radi. Sam prostor i ulaz u njega bilo je potrebno skriti tako da ih neprijatelj ni najsavesnijim načinom pretraživanja ne može da pronađe. Neka iskustva o kućnim pretragama smo imali još iz stare Jugoslavije, a proučavali smo i okupatorove kućne pretrage. Dušan Krajger je od svoje mreže i poznanika dobijao podatke o metodima pretresanja koje su primjenjivali Italijani i Nemci i ti su metodi bili opasniji. Najveće zlo su za nas bili dresirani psi i minodetektor. Psi su mogao nekim sredstvima i onemogućiti, ali je teže bilo s minodetektorima, s kojima su Nemci njuškali po zgradama i vrtovima u potrazi za oružjem. Minodetektor reaguje na železo i čelik. Razmišljao sam o tome čime da zamenim železne i čelične konstrukcije ulaznih mehanizama. Pokušao sam s drvetom, ali zbog njegove rastegljivosti, a i zato što se i najtvrdje drvo brzo istroši, taj je pokušaj sasvim propao. U obzir je mogao doći

samo duraluminijum, kako zbog njegove tvrdoće, tako i što na njega minodetektor ne reaguje. Ali kako da se on nabavi? Trgovci stare Jugoslavije ga nisu imali u zalihama. Italijani su sve što se od njega našlo zaplenili kao strategijsku sirovinu za vojne potrebe'. Prema tome, za besprekorno funkcionisanje mehanizama za ulaze preostali su nam samo železo i čelik.

Supružnici Petač su bili radnici. On je radio u fabrici eksera, a ona u fabrici tutkala u Ljubljani. Dali su nam svoju kućicu na raspolaganje, da bismo u njoj izgradili tajne prostorije. Jedan podrum je postojao, a mi smo izgradili još jedan, tajni. Morali smo da ozidamo tri zida i izradimo tavanicu. (Tada je Partija imala još nešto malo novca.) Materijal je bio skup, a i teško ga je bilo nabaviti. Zato smo se preko Jože Kopitara obratili Koentarovoj. Bez dvoumljenja nam je dala oko dve hiljade i pet stotina kilograma cementa. Mačkovi iz Zadobrave su dali drvenu građu. Velike teškoće nam je pričinjavao iskopani šljunak. Svaki kubni metar korisnog prostora davao je tri kubna metra šljunka. Susedi su, doduše, znali da Petač povećava, odnosno produbljuje, svoj podrum, ali materijala je bilo previše, Petač je morao noću da ga odvozi u Savu.

S Petačem sam radio sam. Njegova supruga je stražarila da nas neko ne bi u radu iznenadio i primala je i ispraćala ljude koji su dolazili u kuću. Prilikom takvih poseta morali smo da prekidamo rad. I u samom poslu smo imali teškoća. Sitan savski pesak u kojem smo gradili prostoriju često se osipao ispod zidova i zadavao nam više posla nego što smo to u početku mogli da predvidimo. Zbog tih teškoća posao se odužio, a potreba za tim objektom je bila sve veća. Poslednjih dana kopanja pomagao nam je Miha Marinko. Iz bunkera u podrumu sam izveo na tavan, brižljivo je skrivajući, ventilaciju, a u bunkeru sam namestio električni ventilator. Kroz otvor od bunkera do tavana sam sproveo električni vod. Bunker je imao tu manu što mu tavanica nije bila nezapaljiva. Kada je prostorija bila izgrađena, Petač i ja smo ustanovili da bismo sledeći bunker napravili mnogo bolje. Za jedno iskustvo smo bili bogatiji«.

Rudi GANZITI

OD DVADESET PETOG MARTA DO DOLASKA OKUPATORA

Dvadeset petog marta je ljubljanska policija bila posebno pripravna, ali masovne demonstracije koje su počele nekoliko časova po potpisivanju pakta nije mogla da spreči.

Toga dana je bio crkveni praznik. Fabrike, uredi, trgovine, gradilišta i škole su bili zatvoreni. Kao i obično, ljubljanske ulice su bile prazne. Cim se pronela vest o potpisivanju pakta, ulice su oživele. Policajci su, s puškama, neprestano kružili gradom probijajući se kroz masu sveta. Ali, uprkos svemu, studentska omladina je pred veče počela pred Univerzitetom da demonstrira. Pevale su se borbene pesme i uzvikivalo: »Dole kapitulanti! Živela odbrana domovine! Živela Komunistička partija!«, itd. Demonstranata je bilo sve više. Policija je navalila i počela da ih tuče gumenim palicama. Ljudi su krenuli s Kongresnog trga u Selenburgovu i Aleksandrovu ulicu, gde su demonstrirali do pola noći. Policija je bila nemoćna. Tek kada su demonstracije završene počela je da u opustelim ulicama lovi pojedince i tera ih u zatvor. Htela je da prodre u Oražnov dom u Volfovoj ulici, ali nije uspela, a u Akademskom kolegijumu u Kolodvorskoj ulici studentima je oduzela legitimacije.

Dvadeset šestog marta su demonstracije pred Univerzitetom počele već u jutarnjim časovima. Rektor dr Slavic je zatvorio Univerzitet, a policija je postavila straže kako bi sprečila studentske akcije. Prosvetno odeljenje Kraljevske banske uprave je poslalo svim školskim upravama okružnicu s naređenjem »da se đaci uzdrže od bilo kakvih izgređa, manifestacija ili čak demonstracija, jer bi krivci bili najstrože »kažnjeni«. Posledice bi bile tim teže što policija ima naređenje, s obzirom na ozbiljnost prilika, da sve neuobičajene pojave svim sredstvima sprečava, a krivce, bez obzira na to kojem srednjoškolskom zavodu pripadaju, kazni. Kraljevska banska uprava određuje da se đaci do daljnega ne zadržavaju na ulicama posle 20 časova.

Međutim, te mere nisu bile uspešne. Za uveče, u sedam časova, Slovenački klub je sazvao zbor u predvorju Tehničkog fakulteta. Odziv je bio velik. Govorili su Dušan Bravničar i Pepe Zornado.

Policija je saznala za taj skup i pokušala je da ga spreči, ali bez uspeha. Posle zбора su se sastali predstavnici Slovenačkog kluba, »Zorje« i disidenti »Jugoslavije« na dogovor o daljim akcijama. Na sastanku su zaključili da se demonstracije nastave sve dok pakt ne bude opozvan.

Uveče su se demonstracije nastavile u centru grada, naročito pred nemačkim konzulatom, gde je izbio sukob s policijom. Policija je, po naređenju bana Natlačena, demonstrante surovo rastevala i zatvarala. Svi koji su uhapšeni osuđeni su na hiljadu dinara globe ili deset dana zatvora. Pustili su ih tek početkom rata.

Centralni komitet KP Slovenije je izdao letak u kojem je pisalo: »Narodni gnev je strmoglavio vladu Cvetković-Maček-Kulovec, koja je podlo i izdajnički predala nezavisnost naroda Jugoslavije nemačkim i italijanskim imperijalističkim razbojnicima. Ali nova vlada nije ona kakvu je narod tražio, narodna vlada, koja bi sklopila pakt o uzajamnoj pomoći sa SSSR i tako obezbedila narodima Jugoslavije mir i slobodu«.

Dvadeset sedmog marta su po ljubljanskim ulicama bile ceo dan manifestacije studenata nacionalista, kojima se pridružila srednjoškolska omladina. Na čelu povorke su nosili sliku kralja Petra II i jugoslovenske zastave. Osim toga, posle podne su održali zbor pod spomenikom kralju Aleksandru, pred Univerzitetom, u klerikalnim studentskim društvima i drugde, gde su se govornici zaklinjali na vernost kralju i novoj vladi. Međutim, uveče su se prilike suštinski izmenile. Na ljubljanske ulice su posle rada izašli radnici i pridružili se levičarskoj studentskoj omladini. Manifestacije su se pretvorile u demonstracije protiv postojećeg stanja. Prepodnevne manifestacije su imale samo gledaoce, a večernje su Okupile mnogo Ljubljančana, koji su uzvikivali revolucionarne parole. Grupa profašističkih studenata ljotičevaca je pokušala da svojim parolama uguši borbeno raspoloženje. Ali uzalud. Ni pokušaj fizičkog obračunavanja sa studentima članovima Slovenačkog kluba nije im uspeo. Demonstranti su ih naprosto »nosili«.

I sledećih dana su održavane demonstracije. Policija nikako nije mogla da ih spreči. Zbog toga je kraljevska banska uprava 29. marta izdala proglas u kojem je pisalo da je stanovništvo »... manifestacijama dostojno pokazalo svoju odanost Nj. V. kralju Petru II i svoju odanost državi Jugoslaviji. Opšte koristi međutim zahtevaju da se svi odmah vratimo na redovan rad i da se život nastavi uobičajenim putem. Zato je svako dalje skupljanje i manifestovanje po ulicama i trgovima zabranjeno«.

Ali ni taj proglas nije pomogao. Demonstracije su se nastavljale.

»U dane pred napad na Jugoslaviju« — seća se Viktor Stopar »Centralni komitet je neprestano zasedao. Veze s organizacijama su bile tako uspešne da se svakog časa, i danju i noću, mogao dobiti odgovorni drug koji je izdavao uputstva o našim akcijama.

To je bio štab koji je žrtvovao i rizikovao sve kako bi sačuvao narod od katastrofe. U tim odlučujućim trenucima ljudi su jasno pokazali svoje verovanje u Partiju, s tim što su dolazili da pitaju komuniste kako i šta da rade, kakav odnos da imaju prema novoj politici, kakav prema odbrani domovine, i izjavljivali su da od svojih političkih stranaka ne mogu da dobiju nikakve jasne smernice.

Posao koji su komunisti obavili dao je bogate plodove. Glavni zadatak Partije bio je odbrana domovine. Iako je bila ilegalna, Partija je imala bolji uvid u situaciju od administracije petokolonaške vlasti. Mada je bila proglašena delimična mobilizacija određenih godišta, vojni okruži, posebno oni koji su bili zatrovani petokolonaštvom, nisu izvršavali svoje zadatke. Pod raznim izgovorima, praktično su kočili stupanje vojnih obveznika u vojsku. Da bi zbrka bila veća, u nekim garnizonima je vojska imala odeću a oružje nije, drugde je imala oružje bez remenja, ponegde je bila bez hrane, u jednom kraju se municija gomilala, u drugom oružje, itd. Sve je to demoralisalo ljude«.

Na sličan način tadašnje događaje opisuje i Ivan Kreft u »Uspomenama narodnog agitatora«: »Partija je bila svesna da će Nemačka napasti Jugoslaviju bez većeg odlaganja, i zato je počela da priprema otpor. Svaki član je dobio svoj zadatak. Bio sam zadužen da radim među mobilisanimima koji su se Skupljali u klasičnoj gimnaziji. Partija je ustanovila da je peta kolona tako sistematski delovala da je zbunila i ljude koji su bili saglasni s Partijom. Trubila im je da je zbog nemačkHsovjetskog savezništva besmisleno boriti se protiv Nemačke i Italije. Zato borba protiv petokolonaških rovarjenja nije bila laka. Prvih dana nije bilo moguće postići skoro ništa. Posle nekoliko dana planske i uporne propagande, raspoloženje među ljudima se poboljšalo«.

Tih dana je CK pripremio tekst letka koji je izdao 3. aprila. Njegov početak je glasio: »Radnici, seljaci, građani, vojnici, podoficiri i oficiri! Svi kojima je na srcu sloboda i nezavisnost slovenačkog naroda«, a nešto dalje se nastavljao:

»Slovenačkom narodu ne pretili samo opasnost spolja, nego iza busije čekaju i njegovi unutrašnji neprijatelji. Ti unutrašnji neprijatelji nismo mi, komunisti, koji smo se uvek odlučno borili za slobodu i nezavisnost naroda, nego oni koji već desetljećima slovenački narod iskorištavaju i prodaju svakome koji je za tu cenu spreman da garantuje dalje iskorištavanje slovenačkog naroda.

Bez učestvovanja komunista i bez ukidanja terora nad komunistima uspešnu odbranu slovenačkog i svih naroda Jugoslavije uopšte nije moguće zamisliti!

Mi, komunisti Slovenije, smatramo da je u životnom interesu, slovenačkog naroda, u interesu očuvanja mira, u interesu jedinstva i sloge svih naroda Jugoslavije, u interesu odbrambene snage koja treba da obezbedi slobodu i nezavisnost slovenačkog naroda i svih naroda Jugoslavije:

— zatvoriti i izvesti pred sud agente pete kolone, protivnarodne elemente Natlačenovog kova (Kulovca, Kreka, Odlešiča itd.), koji su svojim protivnarodnim merama i nasiljem slabili i još slabe odbrambenu snagu naroda i država, kao i krvnike, koji su po policijskim glavnjačama mrcvarili političke zatvorenike, očistiti ceo državni i vojni aparat od kapitalističkih elemenata i njihovih plaćenika;

— proglasiti nevažećim sve vanredne zakone i dati narodima Jugoslavije sva demokratska i nacionalna prava i slobode;

— dati slobodu sindikalnog i političkog organizovanja;

— dati punu amnestiju svim političkim i vojnim osuđenima i isposlovati povratak hrabrih sinova našeg naroda — španskih dobrovoljaca iz francuskih logora;

— preduzeti i dosledno sprovesti najstrože mere protiv špekulacija, ratnih šičardžija i mešetara!

Živela sloga i nezavisnost naroda Jugoslavije!

Dole imperijalistički rat!

Ziveo Sovjetski Savez, tvrđava mira i zaštitnik nezavisnih malih naroda!»

Jednovremeno s letkom CK KP Slovenije, izašao je i letak studentske omladine »Za nezavisnost Jugoslavije«. Njegova sadržina svedoči o tome da je tada omladina Ljubljanskog univerziteta pažljivo i sa osećanjem odgovornosti pratila političke događaje.

U nedelju, 6. aprila, u 7 časova izjutra, nad Ljubljano je doletelo 9 nemačkih bombardera. Radio je objavio da je Nemačka napala Jugoslaviju.

Natlačen je toga dana pozvao predstavnike svih građanskih političkih stranaka i predložio im da, zbog vanredne vojne situacije, obrazuju Narodni savet. Kada je CK saznao za to, pokušao je, preko doktora Darka Černeja, da KP Slovenije uđe u Narodni savet. Rat s Nemačkom, briga za sudbinu slovenačkog naroda, problematičnost većine članova Narodnog saveta naterali su Partiju na to. Ali Natlačen je, kao predsednik Narodnog saveta, tu ponudu odbio. Partiji nije preostalo drugo do da, kao i do tada, sama rešava probleme.

Odmah je trebalo rešiti dva najvažnija tadašnja pitanja: osloboditi iz zatvora uhapšene komuniste i antifašiste i izbrisati tragove za njima, odnosno uništiti policijsku i sudsku arhivu za slučaj da Ljubljano zaposednu Nemci i Italijani, i okupiti što više dobrovoljaca za odbranu domovine.

Sastavljeno je više delegacija od članova CK i studentske omladine. One su posetile državnog pravobranioca Lavrenčaka, predsednika suda Keršiča, istražnog sudiju Gregorca i upravnika policije Hacina. Osim Hacina, svi su stvar razumeli i ubrzo po objavi rata pustili su sve komuniste iz zatvora, među kojima je bio i Tone Tomšič, a u sudu su spalili sudsku arhivu.

Kada je CK saznao za objavu rata, odlučio je da Boris Kidrič i Aleš Bebler odu komandantu vojne oblasti i ponude mu pomoć Partije. Ali pre nego što su oni otišli (general Lavadinović ih je primio tek sledećeg dana), Ljubljanski radio je objavio vest Inicijativnog odbora primorskih Slovenaca da će se po podne, u četiri časa, u Narodnom domu održati zbor primorskih Slovenaca i Hrvata i ostalih koji žele da stupe u dobrovoljce za odbranu napadnute domovine. Zato je partijsko rukovodstvo pozvalo članove i simpatizere KP da prisustvuju zboru i da se prijave u dobrovoljce.

Na zbor je došlo izuzetno mnogo ljudi. Glavni govornik je bio dobrovoljac iz prvog svetskog rata dr Ernest Turk. Pošto je opisao situaciju, istakao je da, u takvom, presudnom trenutku moraju prestati stranačke suprotnosti i da svi moraju misliti o odbrani napadnute domovine. Prisutni su odobravali govornikove reči. Tada je iz mase progovorio Aleš Bebler. Nastavio je izrečenu misao i svojim neplaniranim govorom oduševio prisutne.

Na kraju zbora je zaključeno da se dobrovoljačka jedinica nazove Soški (Sočanski) odred. Za njegovog komandanta je izabran dr Ernest Turk. Komandant dobrovoljaca je iste večeri razgovarao s komandantom dravske divizijske oblasti i predložio mu je da dobrovoljci ostanu u Ljubljani, da ih tu opreme, naoružaju i uvežbaju. General Lavadinović se saglasio s tim da se akcija izvede, ali je odredio da odmah odu sa Štabom u Novo Mesto, gde će dobiti nova uputstva.

Dobrovoljci su se, prema dogovoru, sutradan okupili pred Narodnim domom. Ali umesto da dobiju opremu i oružje, određeno im je isto zborna mesto za dan kasnije, u tri po podne.

Revolucionarna omladina je zato odlučila da interveniše kod vojnih vlasti. One su delegaciju, doduše, veoma lepo primile, ali im je predstavnik štaba rekao da oružje ne može da da, jer ga ni sam nema.

U utorak, 8. aprila, vojni delegat pri Direkciji državnih železnica pripremio je prvu kompoziciju za prevoz dobrovoljaca. Njihov odlazak u Novo Mesto Viktor Stopar ovako opisuje:

»Grupe dobrovoljaca koji su odlazili obično vozovima prema Novom Mestu ispraćali su ne samo prijatelji i poznanici već su na stanicu dolazile hiljade i hiljade ljudi da se oproste. Pored toga, svaku grupu dobrovoljaca pozdravljao je neko od funkcionera CK u ime Narodnog fronta i Partije. Najčešće je na stanici govorio Franc Leskošek. Događalo se da mladi, napredniji oficiri stanu na govornički podijum, zahvale za tople oproštajne reči i masovnu posetu, obećavajući da će učiniti sve da narod ne razočaraju«.

Miroslav LUSTEK

DOBROVOLJCI

Kada su kasno u noći između nedelje i ponedjeljka, tj. između 6. i 7. aprila u Novo Mesto došli prvi dobrovoljci, za njih ništa nije bilo pripremljeno. Dežurni oficir im je predlagao da sačekaju do ujutru. Ali sutradan nije više bilo ni uniformi ni oružja. Uzalud smo zahtevali da nam se da oružje, uzalud slali delegacije u komandu mesta. Ni u sredu se situacija nije izmenila.

Širili su se glasovi da Nemci prodiru u Sloveniju, da su već u Mariboru, da idu prema Zagrebu, da su ušli u Srbiju. Neprestano su se ponavljale vesti o bombardovanju Beograda. Ali, dečački naivni, mi smo se još nadali da će ih naša vojska zaustaviti, da ćemo i mi ubrzo doći do izražaja, da ćemo u borbi pokazati svoju patriotsku svest.

U sredu se u Novom Mestu nije ništa promenilo, ali se prvi put čulo da je vojska u rasulu. Političko vodstvo Slovenačkog kluba se posle tih priča sastalo. Skojevce je Partija obavestila da je jugoslovenska vojska zaista u rasulu. Komanda mesta je već izvestila da ćemo naveče oputovati u Zagreb i da će nas tamo naoružati.

Na sastanku Slovenačkog kluba je utvrđeno da je u akciji Partije i Slovenačkog kluba preduzetoj radi mobilizacije dobrovoljaca postignut ogroman uspeh. Prijavilo se mnogo mladih ljudi. Uprkos tome što je sve bilo jasno i što su neki komunisti zbog očigledne kapitulacije vojske već bili napustili dobrovoljce i Novo Mesto i otišli na drugi posao, rukovodstvo je bilo odlučilo da Slovenački klub ide dalje, u Zagreb, gde će otići većina koja je zbog akcije Slovenačkog kluba došla u Novo Mesto. Mi smo o analizi situacije i o zaključku prihvaćenom na sastanku saznali tek kasnije.

Vožnje u Zagreb manje se sećam od vožnje iz Ljubljane u Novo Mesto. Umarširali smo u kasarnu. Vojne zgrade usred grada, okružene visokim zidom, s velikim kasarnskim krugom u sredini, bile su življe nego grad. Odmah po dolasku vojnici su nam rdkli da su u kasarni u toku noći eksplodirale tri paklene mašine, koje su postavili frankovci. U dvorištu su bile raspoređene vojne jedinice, oficiri su leteli tamo-amo, među četama je bilo nekoliko odreda četnika s crnim šubarama.

Rasporedili smo se u sobe. U kasarni smo sreli i četicu Mariborčana, članova Slovenačkog kluba. Bili su u uniformama i naoru-

žani. Mariborska komanda je, prema tome, bila blagodarnija. Sa zavišću smo ih gledali i probali njihove kape.

Jedinice su, jedna za drugom, odlazile iz kasarne. Niko nam nije rekao kud se žure, kakva je situacija u gradu, šta će biti s nama, svako nas je težio: »Pričekajte«.

Oko deset časova, kad se krug kasarne gotovo ispraznio, u automobilu se dovezao neobično krupan pukovnik. Iskočio je iz automobila i potrčao ka grupi oficira. Držao je šlem u jednoj, pištolj u drugoj ruci, a znoj mu je u mlazevima curio sa čela. Sav uzbuđen, počeo je da priča kako se automobilom vozio prema stanici, kako ga je na ulici zaustavila naoružana grupa i pozvala da se odmah vrati u kasarnu, inače će ga ubiti. Neko od oficira ga je upitao: »Ali zašto nisi pucao, ta imaš pištolj u ruci!?« Pukovnik je besno odgovorio: »Razume se, da me ne ubiju«.

Nekako čudan mi se činio taj razgovor, ali tih dana su se događale tako čudne stvari da ni oficirove reči na mene nisu ostavljale dublji utisak.

Video sam Rapušu, našeg komandanta, kako se žuri preko kasarnskog kruga. Rekao mi je da mu je stiglo naređenje da se mora s grupom oficira odmah probiti do stanice i ukrcati se u oklopni voz, koji će ubrzo krenuti prema Siäku. Šta će biti s nama — to nije znao da kaže. Tako smo ostali bez starešine.

Ostali smo gotovo sami. Čuli smo prve glasove o tome da su Nemci već u Zagrebu i da nas mogu zarobiti. Tada je Fric Novak pozvao sve članove Slovenačkog kluba. Rukovodstvo je odlučilo da se sami naoružamo. Međutim, bilo je prekasno. Pretražili smo kasarnu, ali nigde nikakvog oružja nije bilo. Tada je neko povikao: »Nemci!« S prozora se veoma dobro videla ulica. Njome su jurili veliki kamioni, a među njima i motori s prikolicama na kojima su bile lake strojnice, koje su se mirno njihale na polugama desno i levo...

Zapazili smo kako su u kasarnski krug ušli automobili s naoružanim civilima u smeđim narodnim nošnjama. Pozvali su nas da se odmah svi okupimo u krugu kasarne. Dobrovoljci su počeli da se postrojavaju pred pobesnelim ustašama. Članovi Slovenačkog kluba su ostali u sobama. Rečeno je da ostanemo zajedno i da se organizovano pogađamo oko toga što će biti s nama. Na krug kasarne su, u ime cele grupe, otišli Peterlin, Novak i Sever. Kroz prozor smo videli kako ustaše nešto živahno i odlučno dokazuju našim izaslanicima. Naši drugovi su došli natrag i obavestili nas da moramo odmah svi da izađemo u krug kasarne. S teskobom u srcu, i mi smo se postrojili. K nama je došao jedan sitan ustaša s malom lovačkom puškom u ruci i ispred nosa nam mahao njome. Bio je pijan. Grdio nas je: »Aha, dobrovoljci, aha!« Kao da je hteo da kaže: »Sad ste mi pali šaka, samo to sam još čekao«. Ovde-onda udario bi poneki metak, ulica je bučala, a mi smo stajali i čekali. Tako se naše dobrovoljstvo žalosno završilo.

Janez VIPOTNIK

ČLANOVI CK MEDU DOBROVOLJCIMA

April 1941. godine je bio najteža proba za naše narode i, posebno, za našu političku organizaciju. Među krupnim zadacima Komunističke partije bio je jedan osnovni — organizaciono učvršćenje veza između fronta i pozadine, njihovo održavanje i moralno podržavanje vojske koja se bori. Centralni komitet je ostavio u pozadini više svojih najpožrtvovanijih ljudi koji će obaviti taj zadatak. U Ljubljani su ostali Tone i Vida Tomšič, Zdenka Kidrič i Aleš Bebler, da što pre stupe u dodir s drugovima u vojsci. U Trebnju smo se sastali Franc Leskošek, Boris Krajger, Slavko Slander, Oskar Kovačič, Boris Ziherl, Ignac Tratar, Vladimir Krivic, Sergej Krajger, ja i neki drugi čijih se imena ne sećam. Miha Marinko je otišao među dobrovoljce u Kostanjevicu, i tu doživeo prve sukobe između srpskih rodoljuba i ustaša. Boris Kidrič se uputio u Novo Mesto. Ubrzo zatim, kada smo došli u Trebnje, zapazili smo da je situacija dosta neprijatna: viših oficira gotovo nije bilo, a niži nisu imali jedinstvenih uputstava i bili su prepušteni sami sebi.

U nadi da će u Novom Mestu odbrana biti dobro organizovana, i pošto još nismo znali da su Nemci prešli Dravu i dokle su uopšte stigli, pokušali smo da utičemo na borbeni duh oficira i vojnika i na stanovništvo kako bi pomoglo vojsci. U noći između četvrtka i petka smo saznali najnovije vesti. Odlučili smo da sledeće jutro pođemo u Novo Mesto i da se probijemo pored Karlovca u Bosnu, gde je trebalo da bude središte otpora zavojevačima, ukoliko ne bude dobra odbrana na Krki u Gorjancima. Rano izjutra smo saznali da su fašisti u Hrvatskoj proglasili samostalnu državu, da je Pavelić uzeo u svoje ruke njeno vođenje i da razoružavaju redovne vojne jedinice. Bilo je jasno da se u Bosnu ne možemo probiti.

Nemoć i izdaja vojnih komandanata bili su očigledni, kapitulacija neizbežna. Trebalo je brzo preduzimati mere: najpre utvrditi pravo stanje stvari, a zatim odrediti smernice za dalji rad.

Sednicu CK od 12. aprila nikada neću zaboraviti, jer je bila neobična kako po svom istorijskom značaju tako i po vremenu i mestu održavanja. Na poljskoj stazi iznad Trebnja, naslonjeni na

bicikle, odlučivali smo o novoj, daljoj ulozi Partije u tim sudbonosnim danima. Dobro se sećam snažne pojave sekretara CK Franca Leskoška i njegovih reči, zapravo poruke nama komunistima:

»Drugovi, imajući u vidu očiglednu kapitulaciju Jugoslavije i potpuno rasulo njene armije, suvišno, je gubiti reči. Od sada se možemo braniti samo još na gerilski način, bez obzira na to šta će zaključiti davno raskrinkana vladajuća dvorska klika. Neodložno moramo izvršiti zadatak za koji se Partija pripremala još pre napada: da vojne jedinice i civilno stanovništvo zadrže i sakupljaju oružje i municiju, sačuvaju ih do vremena kada naši narodi budu organizovali ne samo odbranu domovine nego i borbu do potpunog istrebljenja okupatora. Naš sledeći zadatak je da na svakom mestu raskrinkavamo bivše političare i generale, koji su izdali domovinu, i da u isto vreme razobličujemo sve unutrašnje izdajice, koje su pomagale pripremanje kapitulacije Jugoslavije i koje će i sada prve pomoći u uništavanju naših naroda, u odnarođavanju ljudi i u preseljenju življa u koncentracione logore«.

Ustanovili smo da u okupatorovim vojnim jedinicama, osobito u italijanskim, ima dosta antifašista. Trebalo je stupiti s njima u vezu. Još smo resili da svi naši drugovi kojima se ušlo u trag pređu u ilegalnost. S tim zaključcima i mislima smo otišli svako na svoju stranu.

U Ljubljanu sam stigao u ponoć. Tu su mi ispričali šta se sve događalo. Neki slovenački političari, s bivšim banom Natlačenom na čelu, poručili su stanovništvu da se pokori okupatoru, da poštuje njegove naredbe i zakone i da redovno obavlja svoje poslove. Ali u ljudima je tinjao otpor. O poziv okupatora da mu se predaju oružje i vojni materijal narod se u potpunosti oglušio. Staviše, taj je apel postigao obrnuto dejstvo: pokrenuo je ljude da brižljivije prikupljaju i skrivaju oružje, da ga podmazuju, zamotavaju u nepromočiv papir, zakopavaju po šumama i vrtovima, da ga zadržuju u podrumima, potkrovljima, itd. Čak su i mnogi predsednici opština grdili one koji su oružje donosili u opštinske kancelarije. Važno je bilo stupiti u vezu i s naoružanim grupama vojnika, podoficira koji se nisu hteli predati neprijatelju nego su išli u šume i pokušavali da organizuju otpor. To nisu bili članovi Partije i komunisti, već narodu odani ljudi, od kojih su kasnije mnogi stupili u partizansku vojsku.

Većina drugova za koje je policija saznala ko su i šta su pridržavala se zaključka da treba preći u ilegalnost. Ali relativna blagost italijanske policije prvih nedelja uspavala je neke, pa je uhapšeno nekoliko odgovornih drugova. Neki dan kasnije pustili su ih održavši im pridiku. Taj italijanski korak smo tada ocenili kao mamac. Trebalo je postići to da svi ilegalci pređu u legalnost, pa da ih u pogodnom trenutku pohvataju i interniraju.

U to vreme su Nemci postavili graničnike između tzv. ljubljanske pokrajine i Štajerske i Gorenjske. Granica, obeležena bodljikavom žicom i osigurana minama, delila je do tada jedinstven deo Slovenije na dva područja. Ali u to vreme je već bila osnovana Osvobodilna fronta. Valjalo je ideju o organizovanoj i povezanoj borbi pronaći svakom radionicom i fabrikom i svakim selom. Zato su se mnogi vratili u Štajersku, Gorenjsku i Prekomurje, a tamo su iz Ljubljane odlazili novi aktivisti.

Ocena prilika u Jugoslaviji koju je CK dao na sednici u Trebnju u trenutku raspada Jugoslavije bila je ispravna, a uputstva jasna. Prvih meseci okupacije postigli smo istorijski značajne rezultate. Najvažniji je bio taj što smo za veoma kratko vreme sve pripremili za oružani ustanak.

Prikupljanje oružja

Mnogo pre napada sila osovine na Jugoslaviju CK KP Slovenije je, preko svojih organizacija i preko Vojne komisije, obrazovane 1940. godine, počeo da priprema prikupljanje oružja.

Komunisti su u svojim vojnim jedinicama (u koje su uoči rata bili mobilisani ili su dobrovoljno otišli) počeli da prikupljaju oružje. Ervin Dolgan Janez navodi primer da je s nekim komunistima iz jedinice dobrovoljaca »Saški odred« u povratku u Ljubljanu sakupljao oružje koje su vojnici bacali pored železničke pruge. Martin Kokalj iz Železničarske zadruge zajedno je s Ervinom Dolganom i nekim železničarima komunistima odneo mnogo oružja kojeg je bilo po vagonima.

Komunisti su pridobili za sakupljanje oružja svoje simpatizere i druge poznanike, a preko svih njih i mnoge narodu odane ljude. Sakupljanje oružja bila je akcija u sklopu borbe protiv okupatora. Možda se čak može reći da je to bio plebiscit protiv okupatora, o vođenju borbe protiv njega, ali se ona, eto protiv volje naroda, tako neslavno završila.

Stalnim apelima i pod pretnjom okupator je tražio od stanovništva da preda oružje. Ali ti su pozivi samo ubrzali rad revolucionara pošto se oružje moralo ili predati okupatoru ili dati drugovima koji su ga sakupljali u ime Partije. Mnogi ljudi koji inače nisu bili simpatizeri Partije dali su ga za pokret. Drugi, koji još nisu imali nikakve veze s događajima, privremeno su ga zakopali ili na drugi način skrivali, a kasnije su ga predavali, ili su ga, pak, sa sobom nosili u partizane.

Već tada su u svakoj fabrici i ustanovi postojali posebni oružari koji su primali i skrivali oružje. Ponegde se oružje zakopavalo, na drugim mestima su za nj izrađivana posebna skrivališta u uglju ili među kakvim fabričkim stvarima.

Ubrzo po okupaciji, već u junu, ljubljanske borbene grupe su počele da pribavljaju oružje i razoružavaju italijanske vojnike. To nije prestajalo u svim godinama borbe, i na taj način je nabavljeno mnogo oružja.

Pošto je CK već krajem leta predviđao da bi Ljubljana mogla biti blokirana, naredio je da se oružje iznese u njenu okolinu. U Zalogu, na Brdu, u Kozesama, u trgovini Ban, u školi u Šmartinskoj ulici i drugde izgrađeni su bezbedni bunker. Oružje su od grada do skladišta uglavnom prenosile požrtvovane kurirke, a i vozači su ga prevozili raznim prevoznim sredstvima, pa i kamionima. Mnogo oružja, osobito municije, izneto je iz grada u dečjim kolicima (ispod odojčadi), u sulundarima, među životnim namirnicama, u dubrivu, senu i si. Veoma zanimljiv kamuflažni predmet bila je peć za kupatilo koju je bio izradio Peter Leštnjak. Tajni prostor u njoj je bio zavaren i u njemu su se mogle preneti četiri puške. U samoj Ljubljani je bilo nekoliko skladišta oružja. Ona su bila kod zanatlija i drugih građana. Veliko skladište oružja, municije i ekrazita bilo je u grobnici klerikalnog prvaka doktora Antona Korošeca.

Ubrzo po osnivanju Glavnog štaba Slovenije počela je, po nalogu Franca Leskoška Luke, da radi i prva radionica za opravku oružja. Nalazila se u Saturnusu. Ubrzo posle nje osnovana je i druga, u papirnici u Vevčama.

O razmerama prikupljanja oružja u Ljubljani govore drugovi koji su u tom poslu neposredno učestvovali: Niko Trojar, Pavle Zibelnik i Franc Nebec, na primerima pivare »Union«, Španovih Jelša i Brda.

U danima pre napada na Jugoslaviju pa do njene kapitulacije u pivari »Union« bilo je nastanjeno mnogo pripadnika jugoslovenske vojske. Kada su Italijani zaposeli Ljubljanu, gotovo svi vojnici su, da ih ne bi uhvatili kao vojne zarobljenike, ostavili oružje u fabrici.

»U nedelju smo došli u fabriku« — seća se Trojar — »pretresli sve skrivene kutke i oružje i sakrili u tzv. katakombe. To su bili rovovi koji su vodili iz zgrade u zgradu, i u njima su bile cevi za paru i vodu. Među tim rovovima bio je i rov kojim se ječam iz zgrade za slad otpremao u varionicu, prostoriju za kuvanje piva. Naše zalihe oružja su se stalno povećavale i na taj način što su radnici iz naše fabrike počeli da donose oružje koje su ili imali kod kuće ili dobijali od poznanika. Donosili su ga i aktivisti s terena. Već u letnjim mesecima se sem oružja dobijao i intendantski i sanitetski materijal.

Krajem leta i početkom jeseni 1941. počeli smo da praznimo naše katakombe. Puške i automate smo stavljali u kamione, između spoljnog lima i unutrašnjeg zida kabine. Tako smo ih odvozili na više strana u ljubljanskoj okolini. Sanitetski materijal smo uglavnom prevozili u posudama za pivo. Ukoliko težina posuda nije bila

odgovarajuća, u njih smo stavljali i pesak. Čak smo tako i municiju prevozili, a uvek smo prenosili 'Poročevalec'. To pivo sam vozio Vrhovčevima u Kožarje, koji su imali ugostiteljsku radnju pored glavnog puta.

Sve vreme rata, koliko se sećam, u 'Unionu' je bilo rejonsko skladište oružja, a neko vreme su ga naši drugovi tu i popravljali.

»Još pre rata smo govorili da ne smemo dozvoliti da nas neprijatelj razoruža, a sada je taj zadatak bio neposredno pred nama« — seća se Pavle Zibelnik akcije u Jelšama. — »Odmah posle raspada države, u našoj opštini je bilo mnogo malih skladišta, u koja su seljaci iz okoline ili vojnici krili oružje i municiju. Mi komunisti i naši simpatizeri pridobili smo i druge svesne ljude za to da skupljaju oružje. Oni su dobro znali šta znači u takvim okolnostima dobro čuvano oružje i da je u takvim stvarima ćutanje najvažnije. Zato su malo govorili a mnogo radili.

Usred Španovog jošika (Španove Jelše) bio je ogroman hrast. Bio nam je tada nekakav orijentacioni toranj, pod kojim je, u visokom žbunju, bilo naše skladište. Štefan Ivan i ja smo iz noći u noć bili na straži, jer je naše skladište bivalo sve bogatije. Iz svih okolnih sela — Dravlja, Zapuža, Komne Gorice, Glinca, Delnica, Podutika, Kosera i drugih — dobijali smo oružje i municiju.

Pošto smo računali da će oružje ostati zakopano duže vreme, dobro smo ga podmazali, i velik deo hermetički zatvarali u unutrašnje automobilske gume. Ove smo najpre prorezivali, pa smo potom trpali pištolje i municiju, a zatim ponovo zalepili. Gume smo posle toga zakopavali na raznim mestima u Španovom jošiku, da gubitak ne bi bio velik ukoliko bi Italijani (ili ko drugi) pronašli neko od skrovišta. U zimu 1941/42. to oružje i municiju predali smo dolomitским i gorenjskim borcima«.

Viktor STOPAR

Ljubljanska policija je u vreme kapitulacije Jugoslavije bila sklonila i vojnu opremu u Šenpetersku kasarnu. Tadašnji glavni ekonom policije, Ivan Razbaršek, koji je bio u vezi s Beblerom i Golobom, javio je da je oružje na raspolaganju oslobodilačkom pokretu. Njemu je poručeno da u radionici u kojoj rade zatvorenici izradi sanduke za oružje. Izradio je 28 komada. U svaki je moglo da stane 10 do 12 pušaka i nešto opreme. Oružje su tovarili policajci, koji su mislili da su u sanducima pločice za oblaganje zidova. Prevoz je obavljalo transportno preduzeće Ranzinger, takođe ne znajući šta prevazi. Prevoznik se više puta u toku tog posla žalio da su kola preopterećena, i to je bilo istina, jer su sanduci težili oko 4.000 kilograma. Vozilo s opremom i s 298 pušaka prošlo je mimo mnogobrojnih patrola preko Marijinog trga i stiglo u jednu vilu u ulici Lepa pot. Pratila ga je i čuvala naša borbena grupa. Kada smo nastavili dalje, prema Brdu, u klancu pred Brdom konji

nisu mogli da izvuku, pa smo zamolili ljude što su bili na putu i koji su radili u polju da pomognu. Ni oni ni novi prevoznik nisu znali o kakvom je teretu reč. Sanduke smo predali na privremeno-čuvanje pojedinim vlasnicima kućica na padinama Brda. Za nekoliko noći izgradili smo bunker u blizini trošarinske stanice na Brdu, u Smrekarovoj šupi. Smrekareva supruga je zatim na malim kolima prenela sve sanduke.

Bunker kod Smrekara smo nazvali 'Zečeva Micka', jer je ulaz u njega bio skriven kavezima za zečeve. Iz tih zaliha smo opremili prve partizanske jedinice u rejonu Kožarja, a među njima i Rašišku. čet.

Franc NEBEC

RAŠIŠKA ČETA

U sela između Šmarne gore i Rasice je već u godinama pre rata neprestano prodirala napredna misao. Partijska organizacija, koju su vodili Lojze Kebe i Ivan Novak, odgajila je u Esperantskom društvu i, kasnije, u Uzajamnosti mnogo simpatizera Partije, koji su se ubrzo po okupaciji odazvali pozivu na oružani ustanak i formirali jednu od prvih partizanskih jedinica.

Krajem juna smo pripremili sastanak svih komunista iz Pirniča, Točna, Šentvida, Vižmarja i Gomeljna, pozvavši na njega i neke ljude koje smo ranije bili pridobili za borbu protiv okupatora. Pošto su Nemci već bili počeli da traže neke komuniste, trebalo je odlučiti ko će ići u partizane, a ko ostati da radi na terenu. Drugovi koji su toga dana bili određeni za partizane činili su jezgro grupe koja se kasnije, u Crnučama, udružila i stvorila Rašišku četetu. Bili su to prvi partizani iz Točna, Pirniča i Gomeljna.

Od junskog sastanka nadalje organizovali smo rad na terenu. U Točnu, Gomeljnama, Šentvidu, Smledniku, Črnučama i Medvodama*) osnovali smo odbore, a u drugim selima oko Rašice i Šmartne Gore uveli smo rad za Pokret pojedince — poverenike. Ti su odbori tada, kada je osnovana Rašička četa, odigrali veoma važnu ulogu. Bez obzira na okupatorov teror oni su bili jezgra iz kojih se širio narodnooslobodilački pokret. U njima su ponikli naši prvi terenski aktivisti i odbornici narodnooslobodilačkih odbora, kasnije predstavnici naše nove, narodne vlasti.

Devetnaesti jul je bio preloman trenutak u našem dotadašnjem radu. Na zajedničkom sastanku prvih partizana i ilegalaca Stane Kosec nam je saopštio da je Glavni štab Slovenije izdao naređenje o početku opšteg ustanka u Sloveniji. Pre svih moramo stupiti u oružanu borbu s domaćim izdajnicima i okupatorskim jedinicama mi koji smo jedna od prvih organizovanih vojnih grupa. Posle dužeg razgovora, osudili smo na smrt bivšeg žandara Znidaršiča, kulturbundovca Gatringera i hitlerovca Debeljaka, s tim da se kazna izvrši 22. jula. Na tom sastanku nam je saopšten i zaključak Glavnog štaba da se što pre osnuje Rašiška četa, od boraca iz sela ispod Šmartne gore i Rašice.

*) Danas sastavni delovi gradskog područja Ljubljane.

Dvadeset drugog jula izjutra, u vreme kada se izdajnik Žnidaršič vozio na posao, sačekala ga je zaseda između Točna i Šmartna. Iako Žnidaršič igrom slučaja nije ubijen, nego samo teško ranjen iz puške Mihe Novaka, i mada u noći između 22. i 23. jula nismo uspeli da smaknemo Gatringera i Debeljaka, to je bio znak da smo počeli i nagoveštaj opšteg ustanka u Sloveniji.

Prema dogovoru, 23. jula smo se sastali u Dubravi iza Smartne gore, prvi put kao naoružani borci. Zaista smo bili pravi partizani — svaki naoružan i opremljen na svoj način. Čak smo i šlemove imali, ali su polagano nestajali, jer su nam samo smetali. Ubrzo smo se na brežuljku severozapadno od Rašice sastali s grupom iz Črnuča i s njom se udružili. Time je, 24. jula, i formalno bila osnovana Rašička četa. Zakleli smo se da ćemo se nemilosrdno boriti protiv okupatora i domaćih izdajnika, protiv svega starog i nazadnog, protiv mraka i zaostalosti. Posle tog svečanog događaja pomerili smo se dublje u rašičke šume. Bili smo oko 8 km (vazdušnom linijom) udaljeni od Ljubljane.

Svakog dana su nam pristizali novi borci. Komandir čete je postao Stane Kosec, komesar Mile Špacapan, a njihovi zamenici Miha Novak i Maks Pečar. Sredinom avgusta četa je imala 56 boraca.

Ubrzo smo počeli da izvodimo akcije. Mnoge uspešno, a neke su, iako ddbro isplanirane, ipak propale. Naime, radili smo šta i koliko smo s našim tadašnjim znanjem o ratovanju mogli. Bilo nas je mnogo koji do kapitulacije Jugoslavije nikada nismo pušku u rukama ni imali.

Prvu akciju je Rašička četa izvela 27. jula. Nemci su preselili paroha iz Smartna i tamo stvorili svoje uporište. Mobilisali su ljude da požanju parohove njive, ali mi to nismo mogli dozvoliti. Zato smo celu gomilu spalili. Iste večeri je druga grupa izvela sličnu akciju na jedno imanje u Repnjama. Čvrsto smo odlučili da okupatoru ne damo ni zrna pšenice.

Trećeg avgusta smo minirali mostić na rečici Gameljščici. Tom prilikom smo razbacivali letke od Spodnjih do Srednjih Gomelja. Pozivali smo ljude u borbu. Zbog nedostatka eksploziva, most nismo srušili, ali smo zato ohrabрили ljude, i oni su šaputali o tome koliko je bilo partizana, čime su bili naoružani i šta smeju da učine čak i na nepuna 2 km od nemačkog uporišta. Dva dana kasnije smo na dva mesta istovremeno, na putu između Trzina i Črnuče u Sp. Gomeljama i na brežuljku Straži, zapalili nekih 15 telefonskih stubova, isekli žicu i razbili izolatore.

Najviše akcija četa je u to vreme izvodila po grupama. Sedmog avgusta je ubijen jedan izdajica iz Črnuča, desetog je porušena pruga u Šmartnoj gori, a tog istog dana je zaplenjen i nemački kamion s alatom za opravku i održavanje telefonske mreže, 11. avgusta je iz zasede dočekan nemački automobil i tom prilikom su ranjena dva gestapovca, itd.

Osim Rašičke čete, koja je bila u najbližoj okolini Ljubljane,, oko Kamnika su bile Radomeljska, Kamnička, Moraška, Mengeška i Domžalska četa. Zbog sve češćih akcija partizanske jedinice su se povećavale. Zbog toga je partijsko rukovodstvo kamničkog područja na svom sastanku od 27. jula zaključilo da se formira Kamnički partizanski bataljon. Za komandanta je postavljen Marjan Dermastija Urban, za komesara Anton Šturm. U bataljonu su bila 92 borca.

Iako je formalno bila u sastavu Kamničkog bataljona, Rašička četa je nastavila da izvodi akcije u neposrednoj okolini Ljubljane, u njenom predgrađu. Ubijena je baronica Lazarini, okupatorova oduševljena pristalica. U rejonu Rašice smaknuto je 5 Nemaca gestapovaca. Četa je neprekidno sekla neprijateljeve telefonske veze i, što je, u to vreme bilo veoma značajno, svojim prisustvom na samoj periferiji grada podizala je stanovništvu borbeni moral i veru u pobedu. Kao što se moglo i očekivati, neprijatelj je pokrenuo širu akciju da bi uništio četu i ugušio otpor uopšte.

U noć između 19. i 20. septembra Nemci su spalili prvo slovenačko selo, Rašicu. Dvadesetoga oko osamnaest časova napali su nas. Ubili smo četvoricu njih, a zatim smo se razvili u nekoliko grupa. Bio sam u grupi od 24 borca. Negde između sela Polja i Vešča naleteli smo na zasedu, ali smo se srećno probili i otišli u smladničke šume.

U napadu na Rašicu i Rašičku četu neprijatelj je samo delimično ostvario svoj cilj. Četa kao vojna formacija je razbijena, ali nije uništena. Borci koji nisu uspeali da se prebace preko Save prešli su na teritoriju koju su kontrolisali Italijani. Većina je ušla u samu Ljubljanu, a mali broj ih je stradao, među kojima je bio i komandir čete Stane Kosec, koga su Nemci kao teškog ranjenika, kada ga je neko izdao, uhvatili sa još tri ranjenika. Potom su ih strahovito mučili dok sva četvorica nisu izdahnula. Borci koji su ostali na okupu posle ofanzive i dalje su bili meta žestokih napada neprijateljskih jedinica. Veoma žestoke borbe su se vodile 31. oktobra, kada se četa nalazila u selu Ožboltu, u domaćinstvu porodice Kopač.

U tri po podne Nemci su nas iznenada napali. Razvila se oštra borba. Trajala je sat i po. Ubili smo nekih 15 Nemaca, među njima i njihovog komandanta. Zbog toga je u neprijateljskim redovima nastala panika. Iskoristili smo to i probili se iz obruča, koji se sve više stezao oko nas. U toj borbi smo opet izgubili nekoliko dobrih drugova.

Po odluci Glavnog štaba Slovenije, jedno vreme smo ostali u Dolomitima. Početkom decembra se četa, u kojoj su prevladavali Rašičani, osvežila novim borcima, drugovima iz Ljubljane. Posle odmora u Dolomitima pušteno nam je na volju da se odlučimo ili

ćemo ići u Primorje ili u Gorenjsku. Mi Rašičani, i s nama većina Ljubljančana, odlučili smo se za Gorenjsku. Komandir naše čete je postao Tine Lukman Matija.

Petog decembra je naša četa, zajedno s novoformiranom Primorskom četom i grupom za sabotaže iz Ljubljane, srušila železnički most na Ljubljanici pobivši pri tom Italijane koji su ga čuvali. Dvadeset četvrtog decembra smo se u Pasjoj ravni sastali s Cankarevim bataljonom. U njegov sastav je ušla i naša četa, od koje je jedan deo 12. i 13. januara učestvovao u Dražgošama u dvodnevnim borbama protiv Nemaca. To je do tada bila najveća i za partizane najuspešnija bitka na slovenačkom tlu.

Cveto NOVAK

USPOMENE BIVŠEG MEDICINARA

Na starinskom stepeništu u Dekanatu Medicinskog fakulteta stoji skromna uzidana ploča s imenima 34 slovenačka medicinara izginula u prošlom ratu. O njima još nije sve napisano, a izvesno je da nije bilo slovenačke brigade i odreda koji nisu imali svojeg lekara.

Uprkos svemu što donosi okupacija, koja je zadesila i Sloveniju,, ubrzo smo se mi napredni slovenački medicinari u Ljubljani snašli i dobili smo konkretne zadatke u pripremama za borbu protiv okupatora. Partizani... To ime je nas tadašnje mladiće ispunjavalo zanosom i poštovanjem. Boriti se protiv okupatora — činilo nam se tih prvih dana, kada smo upoznali ulickana i na prvi pogled bezopasna lica ljubljanskih karabinjera — kao nešto obično i malo opasno. Još ni pojma nismo imali o tome kako je tvrda zima u slovenačkim šumama, kako je okrutna glad, koliko podmuklosti ima u gerilskom ratovanju. Na smrt nismo ni mislili.

Došlo je leto 1941. godine, a s njim i naši prvi, sasvim opipljivi zadaci. Sakupljali smo razne stvari potrebne partizanima i ilegalcima — hranu, sanitetski materijal, instrumente. Odnosili smo borcima sve što se odneti moglo. Iz bolnica i ambulanti je u naše nebrojene džepove i torbice oticala i njima neprekidno tekla reka najrazličitijeg materijala za buduću partizansku sanitetu. Mislim da početak partizanske sanitetske intendature datira negde od sredine juna ili početka jula 1941. godine.

Nekako u isto vreme Osvobodilna fronta je postavila medicinarima zadatak da počnu sistematsko regrutovanje pojedinaca za partizanske sanitetije i da obavljaju stručne pripreme za rad u partizanskom sanitetu. Tako je u julu počeo tečaj na kojem je trebalo osposobiti za sanitetije drugove što su se bili prijavili za odlazak u partizane. Osim tečaja na kom je obavljana hospitalizacija na hirurgskom odeljenju bolnice, održavao se i drugi tečaj — na klinici prof. Božidara Lovriča. Na njemu su medicinarima, koliko se sećam, predavali prof. Lovrič i docent Martin Benedik. To je zapravo bio početak partizanskog sanitetskog školstva u Sloveniji. Tečaj je bio uređen tako da smo u grupama išli na Hirurško odeljenje Opšte bolnice, gde smo učili ono što je najnužnije iz hirurgije rana. Učili

su nas dr Damjana Bebler i dr Boža Sernec. U popodnevnim časovima smo išli na teoretsku nastavu kod doktora Nojbergera, u njegovu ordinaciju, gde nam je objašnjavao sve o ranoj dijagnozi i osnovama lečenja najčešćih akutnih oboljenja. U jednoj prostoriji za anatomske sekcije održavao se tečaj za previjanje ranjenika. Dok smo se mi mlađi medicinari pripremali za nove zadatke, u raznim ustanovama su se jednovremeno osposobljavali apsolventi i mlađi lekari.

Još nekoliko reči o začetku partizanske sanitetske intendature. U sklopu velikog intendantskog sabirališta koje je u leto 1941. godine obrazovano kod Romana Goloba, slio se i sanitetski materijal u Golobovu vilu na Mirju. Tu sam pomagao dr Beblerovoj, Majli Golob i drugima, a i Smečevoj u pripremanju i sređivanju sanitetskog materijala. Ubrzo zatim se počeo puniti i podrumski bunker kod doktora Nojbergera. Tako smo sastavljali i prve poljske sanitetske komplete, koje smo stavljali u posebne, sive sanduke. Izgledali su nam lepi i praktični, jer su se mogli uprtiti i nositi kao ranci. Kasnije, kada smo ih nosili po jamama oko Molnika, Mokreca i Krma, đavolski su nas žuljali. Jedan od prvih sanduka je upućen u Gorenjsku, a drugi, koji smo brižljivo pripremali, partizanima u Štajersku. Mislim da je docnije pripadao doktoru Dušanu Mravljaku, i možda je negde pored velike grobnice pohorskih junaka.

Krajem jula 1941. godine Aleš Bebler Primož me je obavestio da je partizanskoj četi na Moluku potreban lekar. To je zauvek bio kraj mom ilegalnom radu u Ljubljani.

U Ljubljani je nastavljeno organizovanje partizanskog saniteta. Medicinari su se i dalje stručno osposobljavali. Bunker kod Nojbergera je postao dosta bogata riznica materijala. Sve više medicinara i mlađih lekara se prijavljivalo za odlazak u partizanske jedinice.

Ivan MATKO

PRVE MASOVNE DEMONSTRACIJE

Hitler je naredio raseljavanje Slovenaca iz Gorenjske i Štajerske već 22. maja 1941. godine. Tek nekoliko dana nakon zaposjedanja Slovenije, Nemci su obrazovali dva štaba za raseljavanje — u Mariboru i na Bledu.

U Gorenjskoj su naše ljude počeli da zatvaraju nekoliko dana kasnije nego u Štajerskoj. Ta je pokrajina bila mnogo manja, a sem toga Nemci su se za raseljavanje bili slabije pripremili. Ljude nisu odmah iseljavali, već su ih dovodili u logore. Logori su bili u Šentvidu, Škofjoi Loki i Begunju.

U svim zaposednutim krajevima Nemci su obrazovali po dve komisije: rasističku i političko-privrednu. Prva je raspoređivala ljude po »čistoti rase«, a drugo je podelila sve Slovence na pet grupa: na Nemcima aktivno naklonjene, Nemcima nenaklonjene, na indiferentne, na protivnike Nemaca i na aktivne protivnike Nemaca.

Za Štajersku je centar ponemčivanja bio Grac, a za Gorenjsku Celovec. Poslednjih dana pred rat u Celovcu je održana posebna konferencija na kojoj su učestvovali visoki nacistički rukovodioci. Himler im je objasnio plan napada na Jugoslaviju i rekao im je da će odmah po zaposedanju Gorenjske i Mežičke doline početi iseljavanje Slovenaca. On je smatrao da iz Gorenjske treba iseliti oko 100.000 ljudi, i to u tri grupe: najpre »sve obrazovane, zatim sve koji su se u nju doselili posle 1919. godine i konačno sve stanovnike u pojasu širokom 20 km između Šentvida i Save kod Litije i sve one koji su bili nepouzdati.

Pre nego što je iseljavanje počelo, u Zagrebu je, 4. juna 1941, održan sastanak između Nemaca i ustaških funkcionera. Tu su se oni sporazumeli da se veći broj Slovenaca iseli i u Hrvatsku, a ne samo u Srbiju, kako su Nemci pre toga nameravali da učine.

Ubrzo potom je počelo iseljavanje. Prema konstatacijama komisije za raseljavanje, ogromna većina Gorenjaca je bila »rasno neprikladna za ponemčavanje«. Hitler je nameravao da mali slovenački narod, kakav je on tada bio, izbriše sa geografske karte i iz istorije. Taj sablasni plan je pogađao sve Slovence.

Ljubljana, kao središte Slovenije koje je tada bilo pod italijanskom okupacijom, primila je na hiljade begunaca, ljudi koji su bili

pobegli od Nemaca. Iseljenici iz Štajerske su prevoženi prugom Celje — Zidani Most — Zagreb, tako da Ljubljanci nisu mogli javno i otvoreno da daju oduška svom ogorčenju. Međutim, drukčije je bilo kada je počelo iseljavanje ljudi iz Gorenjske. Nemci su morali da ih prevoze kroz Ljubljanu, kroz srce njihove domovine, i Ljubljana se prvi put masovno suprotstavila.

Crveni krst je saznao kada će približno transporti iseljenika proći kroz Ljubljanu, a aktivisti Osvobodilne fronte su novost širili od usta do usta. Na ulicama, pred trafikama, u trgovinama, radio-nicama — svuda gde su se ljudi Okupljali nagovarali su ih da ih što više dođe i da stanu duž gorenjske pruge. Ljudi su dolazili. Napuštali su rad i satima noću čekali transporte. Ljubljanci su sačekivali samo transporte, i masovno demonstrirali protiv Nemaca, Italijana, fašizma, za slobodu, za Sovjetski Savez.

Obaveštajni vesnik 11. italijanskog armijskog korpusa u Ljubljani 17. jula 1941. godine piše o tim masovnim demonstracijama:

»Manifestacije protiv Nemaca i protiv država osovine, pored vozova s koruškim iseljenicima, koji su vozili kroz Ljubljanu u Srbiju, su nastavljene; mi smo morali preduzeti oštre mere za održavanje javnog reda. Zadnja veća manifestacija bila je 5. ovog meseca, prilikom dolaska voza u 00.12. Masa civilnog stanovništva se takođe okupila 8. ov. meseca u 23.00 na stanici i duž železničke pruge.

Prilikom dolaska nemačkog voza masa je nagnula na ograde s neprijateljskim poklicima protiv Nemačke i Italije i s veličanjem Rusije. U međuvremenu, dok su naše snage pokušavale savladati mase, oko pedeset lica se približilo vozu, nudilo jelo i cigarete i tek po odlasku voza i brojnih hapšenja masa se razila.

U letku Osvobodilne fronte od 13. jula između ostalog je pisalo:

»Zadnje noći bili smo svedoci najteže tragedije koja može pogoditi jedan narod. Kroz Ljubljanu je svaku noć prolazio voz s najboljim slovenačkim porodicama, koje je varvarska Nemačka istrkla iz slovenačke zemlje i poslala u izgnanstvo.

Na stotine praznih slovenačkih kuća čeka da ih zaposedu nemački emigranti.

Bela Ljubljano, ti koja si srce Slovenije, osetila si sve bolove majke Slovenije, kojoj su čupali dete s prsiju. U tim noćima poslala si hiljade svoje dece duž železničke pruge, da bi se oprostili od proteranih ...«

Takvih akcija je u to vreme bilo mnogo. To su bile prve masovne demonstracije Ljubljančana u toku rata. Prvo iskušenje je revolucionarni otpor dobro izdržao: znali smo da nas ima mnogo.

Nemci su, upravo zbog masovnih protesta Ljubljančana, ubrzo počeli da grade železničku prugu između Šentvida i Zaloga. Pošto su je izgradili nikada više nisu vozili internirce kroz Ljubljanu.

Branka JURCA

U TOJ KUĆI SE RODIO .

Tako obično počinju napisi na spomen-pločama koji obaveštavaju ljude da se ovde ili onde rodila neka značajna ličnost. Na spomen-ploči na kući u Vodnikovoj ulici br. 27 u Ljubljani napis je nešto drukčiji, jer se u njoj »rodila« Glavna komanda slovenačkih partizanskih četa.

Zato će i moje uspomene biti nešto drugačije od uspomena uopšte.

U zgradi ispred ljubljanske Opere, u Knafljevoj ulici, već petu godinu smo pokušavali da probudimo klasnu svest muzičara, pozorišnih radnika, članova hora i ostalih pozorišnih ljudi. U početku smo bili samo nas četvorica: Ivančič, Bajda, Vego i ja. Kao svesni socijalisti vodili smo organizaciju muzičara, odbor Ljubljanske filharmonije, predstavnike operskog orkestra, radio-orkestra i trio kafanških orkestara. Ideju proleTERSke revolucije takođe smo prenosili u organizaciju operskih i dramskih umetnika, u Muzičku akademiju itd.

U našoj sindikalnoj organizaciji — Savezu muzičara — zahtevali smo veće plate, pravo na odmor i slično. Postigli smo dosta uspeha, osobito u pogledu plata početnika i odmora članova radio-orkestra i kafanških orkestara.

S nekim članovima Partije bio sam staflno u vezi. To su bili pre svega otac i braća Zlatnar. Od njih sam kao simpatizer KP primao ilegalnu literaturu i davao im novac za »Crvenu pomoć«, koji sam prikupljao među poznanicima i muzičarima. U proleće 1940. godine, kada su političke prilike u zemlji i u svetu bivale sve zamršenije, jednog dana me je posetio Tone Sušteršič i saopštio mi da u sindikatu odmah osnujemo partijsku ćeliju. Nekoliko dana posle toga smo je i osnovali. Najpre je imala 4 člana (spomenute drugove), a posle izvesnog vremena smo primili Ravbarja. Za sekretara su izabrali mene. O našem teorijskom uzdizanju starao se Aleš Bebler,

Početkom jeseni 1940. godine pripremali smo, u sklopu Društva prijatelja Sovjetskog Saveza, koncert sovjetske muzike. Za to smo pridobili nekoliko istaknutih umetnika. Bili su spremni da sarađuju iako je policija stvarala velike teškoće. Pošto nismo hteli da odu-

stanemo, koncert je ipak odobren. Odmah smo pripremili i ulaznice i podelili ih radničkim organizacijama i organizaciji činovnika Botič. Za nekoliko dana su sve ulaznice prodate.

Koncert je trebalo da se održi u dvorani Filharmonije. Međutim, u poslednji čas, kada se dvorana već bila ispunila, policija ga je zabranila. Zbog toga su se posetioci uzburkali i protestovali su protiv policije kličući Sovjetskom Savezu. Nisu hteli da odu. Pokličići »Hoćemo sovjetsku muziku« i slični bili su sve glasniji. Policija je počela da prazni dvoranu. Kada smo konačno isterani, protesti protiv policije i manifestacije za Sovjetski Savez su nastavljeni na Kongresnom trgu. Uhapšeno je više ljudi, a ja sam se jedva izvukao iz mase sveta.

Do početka zime je naša ćelija počela do'bijati i osjetljivije zadatke. U moj stan su više puta dolazili pojedini drugovi iz drugih krajeva da bi prenočili. Bilo nam je saopšteno kuda ih moramo sledeći dan poslati ili gde da ih sklonimo. Da ne bismo izazvali sumnju, smenjivali smo se kao vodiči. Katkad je pojedine drugove morao da vodi moj dvanaestogodišnji sin.

Jednog dana nam je Bebler doveo nekog druga Jovu iz Beograda. Rekao nam je da Jovo ne sme izlaziti iz kuće, da ga ne bi primetili. K njemu su dolazili na razgovor rukovodeći ljudi radničkog pokreta Slovenije, među njima i Boris Kidrič. Pošto se Kidrič skrivao od policije, a naš stan je bio veoma prikladan za tako što, Jovo je posle 14 dana morao da se preseli na drugo mesto, a kod nas se uselio Boris Kidrič. Kidriču su svakog dana dolazili Miha Marinko, Tone i Vida Tomšič, Franc Leskošek, Aleš Bebler i drugi. Svakim trenutkom kada je bio sam koristio se da piše. Ilegalci su sve češće dolazili i odlazili. U sobi su se okupljali članovi CK, ali nikada nisu dolazili svi u isto vreme. Jedni su dolazili iz grada, drugi preko brda, sa suprotne strane kuće. Sastanci su se održavali u zadnjoj sobi, odakle se moglo pratiti ko dolazi. Često su tu ostajali po ceo dan i odlazili su kasno uveče.

Tako su prolazile nedelje. Došlo je presudno proleće 1941.

Predviđanja naših ilegalaca su se uskoro ostvarila, i napad na Jugoslaviju je ubrzo usledio. Znali su da odbrana države nije u sigurnim rukama, i zato su već tada počeli da mobilišu radnike, da bi, ako budu pozvani, po potrebi sami mogli da organizuju odbranu zemlje. Tih dana je većina komunista otišla na »front«, a meni je naređeno da se pridružim jednoj od poslednjih grupa što su se biciklima bile uputile prema Dolenjskoj. Zvanično sam imao položaj rezervnog vojnog kapelnika, a pošto nisam bio mobilisan, nameravajo sam da stupim u neku od četa kao borac, ali su me oficiri svuda gde sam hteo tu nameru da ostvarim udaljavali i slali jnapred. U petak, poslednji dan pre raspada, sreo sam jednog potpukovnika poznanika iz vremena kada sam bio aktivni vojni kapelnik. I njemu sam rekao da sam došao kao dobrovoljac, ali me je on savetovao da idem kući, jer će se rat brzo završiti. Oko podne sam se uverio da je to istina i krenuo sam natrag, prema Ljubljani.

Sledećih dana smo čekali naše ilegalce razmišljajući šta je s njima. Duže vreme o njima nije bilo vesti, i tek nakon nedelju dana prvi se pojavio Leskošek. Posle njega su došli, jedan za drugim, Marinko, Kidrič, Tomšič, Bebler i Zihlerl. Odmah su se prihvatili rada; trebalo je pripremiti mere u vezi s novonastalom situacijom.

Kidrič i ja smo nekoliko dana ostali sami. Između ostalog mi je rekao da su neki od njih sami po raspadu pregledali na području Kočevja neke terene koji bi odgovarali za partizansko ratovanje. Mada je to tada bila veoma drska d za mnoge možda neverovatna misao, bio sam uveren da će Partija organizovati partizansku borbu i pobediti.

U to vreme su sve partijske organizacije imale, osim drugih, poseban zadatak: da prikupljaju oružje i municiju. To je itada važilo i za ćeliju u pozorištu. Pošto su njeni članovi skrivali važne ilegalce, takve stvari smo morali da radimo veoma pažljivo, da se ne bismo razotkrili.

Previše opasne zadatke smo prenosili na druge drugove. Sećam se druga Nandeta, koji je, na žalost, brzo poginuo, i druga ložača, koji je u podrumu Opere imao skladište oružja. U tom podrumu i u drugim podrumskim prostorijama osnovane su i neke grupe Osvobodilne fronte. Jednu od njih! je vodio književnik Prežihov Voranc. Da bismo stvar bolje sakrili, prostorije smo ustupili ljudima izvan pozorišta. S članovima Osvobodilne fronte iz pozorišta smo se sastajali u posebnim stanovima. Međutim, dok su Operu i Dramu Italijani relativno slabo kontrolisali, Radio-stanicu su faktički preuzeli odmah, od prvih dana. Kada su Nemci bombardovali predajnik u Domžalama, Italijani su postavili novi na Mirju i počeli su da obnavljaju prostorije za emitovanje i da okupljaju ljude za orkestar. Za one koje je bivša uprava označila kao sumnjive tražili su podatke. Tako su i po mene dva puta slali svoju policiju. Iako sam već nekoliko meseci bio bez službe, ipak, zbog novih prilika, nisam nameravao da se vratim radiju. Da bih bio sigurniji od fašista, drugovi iz sindikata su hteli da me sakriju — da me uvrste u orkestar Ljubljanske Opere. Sve su objasnili upravniku Otonu Zupančiču, i on me je veoma rado primio. Jednog dana pre toga policija je pratila moju kćerku kada se vraćala iz grada. Znala je da članovi CK kod nas imaju sastanak i zato je požurila da ih upozori. U poslednjem trenutku je uspela u tome. Žena i kći su primile policajce u prednjoj sobi i pozvale ih u kuhinju. Pitali su ih za mene i tražili su neke lične podatke. U međuvremenu je u sobi 5 ili 6 ljudi, među kojima su bili Kardelj i Marinko, nestrpljivo čekalo da vidi šta će se dogoditi. Imali su hrpu planova i druge građe koja je mogla da padne neprijatelju u ruke ukoliko bi se policajci setili da pregledaju sobu.

Nekoliko dana pre napada Nemaca na Sovjetski Savez opet su se svi prikupili kod nas: Kidrič, Tomšič i Leskošek su se jednostavno uselili, a ostali su dolazili samo preko dana. Samo izuzetno

su kod nas noćivali. Dolazili su uvek novi. Među njima su sada bila 'tri Borisa. Kada bismo govorili o nekom od njih uvek smo morali da dodajemo: »veliki« (Kidrič), »srednji« (Ziherl) ili »mali« (Krajger). Kidrič je uvek bio zauzet radom. Ako bi sa sastanka došli u kuhinju, da bi se odmorili, sedao je u svoj ugao, za pisaću mašinu, i počinjao da radi. Zbog prevelikih napora bio je veoma nervozan, pa su pokušavali da ga malo odvrate od rada, da bi se koliko-toliko razvedrio.

Proleće prve godine rata bližilo se kraju. Centralni komitet je pripremao osnivanje Glavne komande slovenačkih partizanskih četa i zato je u kuću svaki dan dolazio i Kardelj. Počele su i manje akcije oružanog otpora. Kuriri su sa svih strana donosili izveštaje. Većinom su dolazili na biciklima, koje su ostavljali iza kuća. Povremeno bi se nakupilo bicikla kao kod kakvog mehaničara. Da to ne bi izazvalo sumnju, Leskošek je izričito zabranio da se bicikli ostavljaju uz našu kuću. Na sreću, to je učinio u pravi čas, jer su nekoliko dana posle toga italijanski vojnici zaposeli prostor oko kuće i susednih zgrada. Tada su u kući bili Kardelj i Leskošek. Pozvali su moju suprugu i rekli joj da odmah sakrije sve papire kako najbolje zna i ume. Ona je uzela materijal i stavila ga u staro vedro za vodu, pokrila prljavom krpom li sve zajedno iznela iz kuće. Pored vojnika je otišla prema kokošinju, napunila vedro đubrivom i odnela u baštu, gde je počela lopatom da prevrće zemlju. Vojnici su je neko vreme posmatrali, i kada su videli da »obrađuje baštu« nisu više obraćali pažnju na nju. Ali ostalo je još jedno važno pitanje: kako da se drugovi izvedu iz kuće, koja je još bila opkoljena. U toku takvog razmišljanja supruga je primetila da se ljudi iz Siške, koji su bili otišli u šumu da beru borovnicu pre nego što je došla vojska, vraćaju. To joj je dalo novu ideju. Upravo tada se kćerka bila vratila iz grada. Supruga je uzela kanticu i nekoliko lonaca, dala svakom po jednu u ruke i poslala kćerku s Kardeljom u šumu. Pošto ih vojnici nisu zadržali, nešto kasnije je i sama otišla s Leskošekom »u borovnice«. Ubrzo potom su u stan došli italijanski oficir i nekoliko vojnika. Površno su pregledali kuhinju i sobu i otišli ne našavši bilo šta sumnjivo.

Okupator je svakim danom povećavao pritisak i teror, a naših akcija je bilo sve više. Bili smo sve aktivniji. U šumama su se okupljali prvi partizani. Množili su se kućni pretresi i hapšenja. Ilegalci nigde više nisu bili sigurni. Policijski čas je sada počinjao već u 21. Italijani su jedne večeri ponovo opkolili i pretresli našu kuću. Sve su u njoj ispreturali, ali ništa sumnjivo nisu našli. Sve što je bilo važno bilo je dobro sakriveno. Tek u poslednjoj sobi su nabasali na Leskošeka, koji je tada nosio konspirativno ime Lipovšek. Rekli smo da je naš rođak, da je došao pred veče i da smo ga zbog policijskog časa zadržali. Pregledali su mu legitimaciju. Bila je »u redu«. Međutim, pošto nije bio prijavljen, povelili su ga sa sobom. To nas je veoma uzbudilo. Odmah smo obavestili Marinka.

Ubrzo smo počeli da radimo da bi bio oslobođen. U jednoj od tih akcija učestvovao sam i ja, iako je »Lipovšek« pobegao iz šentpeterskog zatvora bez moje pomoći i pre nego što je izveden pred agenta Hacina. Od tada su ilegalci kod nas rede dolazili, a i kada bi došli bili su to uglavnom oni koji su stizali iz drugih krajeva.

Jedne večeri početkom decembra, ubrzo nakon početka policijskog časa, opet je neko zakucao na prozor našeg stana. Polako i oprezno smo otvorili. Mada je bio mrak, prepoznali smo Veru Slander i Miloša Zidanšeka. Rekli su da su prispeli u Ljubljanu po mraku i da su pokucali na vrata neke kuće u našoj blizini, u kojoj su imali dogovor, sastanak. Tamo im je domaćica rekla da su toga dana u njenom stanu uhapsili Vidu i Toneta Tomšiča, a u nekom drugom stanu Miha Marinka, Micu Slander i Pepcu Kardelj. Svi smo znali da to hapšenje mnogo znači za Partiju, da je pogađa. Brinuli smo se da se i kod nas tako nešto ne dogodi. Odmah smo, za svaki slučaj, pripremili sklonište u potkrovlju, gde se moglo doći lestvama. Tamo bi se, a'ko bi 'zapretila opasnost, Vera i Miloš mogli skloniti, pošto taj prostor prilikom pretresa do sada još nisu pregledali. Srećom, dokle god su bili kod nas nije bilo nikakvog pretresa.

Godina 1942, koju smo počeli u dobrom raspoloženju, donela nam je nesreću. Prvih dana januara Zidanšek je otišao na zadatak u Notranjsku. Ubrzo za njim je otišla i Vera u Štajersku. U februaru su najpre zatvorili mene, dva dana potom i celu porodicu. Pre nego što su nas uhapsili saznali smo za junačku smrt Miloša Zidanšeka. Da je i Vera Silandrova dala svoj mladi život za našu pobedu, saznali smo tek posle rata. Moja kći je bila osuđena na 30 godina strogog zatvora, a ja sam dopao nebrojenih italijanskih zatvora, da bih godine 1943. konačno došao u partizane. Tako je naša porodica zahvaljujući srećnim okolnostima preživela taj strašni rat.

Filip BERNARD

BEKSTVO FRANCA LESKOŠEKA IZ ZATVORA

Sreli smo se u avgustu 1941. godine u šentpeterskom zatvoru. Mi politički zatvorenici uvek smo se Interesovali za nove zatvorenike, jer smo hteli da saznamo političke novosti i da u isto vreme upozorimo te ljude na opasnosti i provokacije. Da je među novim zatvorenicima i Franc Leskošek saznao sam kada sam delio hranu po ćelijama. Dok sam je raznosio ugledao sam na vratima ćelije broj 17 zatvorenika. Njega je, doduše, policija zvala Franc Lipovšek, ali sam ipak u njemu prepoznao Franca Leskoška, po njegovom divovskom rastu, po karakterističnim crtama lica i po kretnjama. Naočari, koje ranije nije nosio, nisu mogle da sakriju njegov osoben pogled. Pošto nisam smeo da pokažem da ga znam, pravio sam se da ga ne poznajem. Mada je više nas znalo da je on u zatvoru, sve do njegovog bekstva ime mu niko nije izgovorio.

U zatvoru su bili i bivši jugoslovenski policajci koji su dobro poznavali Leskoška. On je bio svestan te opasnosti, pa se odmah pošto je prošao kroz okovana vrata šentpeterske kasarne hladnokrvno i samouvereno okrenuo jednom od svojih stanih »poznanika« iz policije, brkatom policajcu Mihi, i tiho ali zapovednički mu rekao: »Miha, reci svim policajcima da se zovem Franc Lipovšek i da me niko ne sme zvati pravim imenom!« Leskošek je dobro procenio situaciju: narodna svest, podređena uloga kod tuđih gospodara, širenje i jačanje oslobodilačkog pokreta i strah od narodnog suda, sve je to ukazivalo na to da situacija, uprkos njenoj ozbiljnosti, nije bezizlazna. Miha se sklonio i klimnuo glavom. Ipak to još nije značilo da ga neko od starih policajaca neće izdati. Zato se pretežno držao ćelije i retko se mogao videti u hodniku ili u šetnji.

Ubrzo po dolasku u šentpeterski zatvor pozvali su ga na saslušanje. Ispitivali su ga naši policajci, a s njima su bili i Italijani. Najpre su ga pitali kako se zove. Leskošek nije mogao odmah da se seti, ali se snašao: mirno je izvadio legitimaciju iz džepa i podneo je policajcu pod nos, a ovaj je upisao ime u zatvorsku knjigu.

U to vreme je bila značajna zgoda s policijskim agentom s kojim je Leskošek već u staroj Jugoslaviji imao nekoliko nemilih susreta.

Sreli su se u hodniku. Leskošek nije mogao da se skloni s puta. Ovaj mu je prišao i, kao ranije Mihi Marinku, zapretio mu. Međutim, potom se sa strahom osvrnuo naokolo i brzo mu ugurao u ruku pismo rekavši: »To je od Toneta Tomšiča!«

Kasnije sam saznao da ga je Tone Tomšič obavestio da Partija nastoji da Leskošeka spase iz zatvora. Poručili su mu da se odmah prijavi za lekarski pregled i da se žali na bolove karakteristične za upalu slepog creva. Istovremeno ga je obavestio da će u opštoj bolnici tog i tog dana biti spremna grupa lekara koja će mu pomoći da pobjegne. To se mora ostvariti pre nego što ga pozovu u policiju. Leskošek je tako postupio, i baš kada je očekivao da ga Italijani dovezu u opštu bolnicu, tamo sam bio i ja, u nameri da pobjegnem, ako ne na putu u bolnicu onda iz nje. Međutim, nisam znao da Leskošek namerava da pobjegne. Ali nesreća je bila u tome što, kao za inat, toga dana nije bilo ni jednog italijanskog karabinjera koji bi nas odvezao, a u naše policajce nisu imali poverenja.

Tomšič je predlagao da se spolja izvede akcija, a Leskošek je sam pokušavao da pripremi bekstvo uz pomoć partijskog aktiva u zatvoru. Sećam se da se prvim planom predviđalo da pobijemo straže i oslobodimo sve zatvorenike. Verovatno je da ih to bilo nemoguće ostvariti, jer je straža bila dobro naoružana. Zato smo se odlučili da prerežemo rešetke na prozoru.

Leskošek je ubrzo u vekni hleba dobio testeru za sečenje gvožđa. Kasnije sam saznao da su još jednu testeru doneli šegrti iz Vatovčeve bašte, prema kojoj je bio okrenut prozor na Leskošekovoj ćeliji. Preko tih učenika Leskošek je primao poštu. Oni bi nitali paradajz na motku i dodavali mu kroz prozor.

O tome kako su pripremili bekstvo, tada sam veoma malo znao. U tome su uglavnom sarađivala samo trojica drugova. Začetnik poduhvata bio je Leskošek, a sarađivali su Milan Majcen i Tone Zalar.

Iz ćelije bi bilo teško pobeći pošto nisu u njima svi zatvorenici bili poverljivi, a i ne bi bilo moguće spasiti veći broj drugova iz različitih ćelija. Leskošek se dosetio: treba pobeći s takvog mesta na kom se sve moglo tajno pripremiti i gde bi se u isto vreme moglo osloboditi više zatvorenika. Odgovarajuća prostorija je bila ložionica pored kupatila u koju osim policajaca i zatvorenika što su prali posuđe niko nije smeo da ulazi. Jedan od zatvorenika, Ludvik Smrekar, koji je prao posuđe, bio je mlad napredan dečko iz okoline Ljubljane.

Smrekar je jednog dana kada je prao sudove spustio u ložionicu komunistu Zalarja da preseče rešetke na prozoru ložknice. Moralo se raditi danju, u vreme kada su neki zatvorenici bili u šetnji po dvorištu. Na svakom uglu je bilo puno karabinjera i stražara. Iznad ložioničkog prozora čak su bili stanovi policajaca, a ispod, u bašti, radili su radnici.

Kada je Zalar počeo da »radi« Smrekar je što je mogao jače zviždao i pravio je buku posuđem da bi nadjačao zvuk testere,

koja se sve dublje usecala u nekoliko santimetara debele, veoma guste i jake gvozdene rešetke. Trebalo je dseoi četiri šipke, koliko da se načini otvor kroz koji može da prođe čovek.

Posle izvesnog vremena sve je bilo pripremljeno, samo je još; trebalo uticati na pažnju naših stražara. Pobeći se nije moglo ni danju ni noću, jer smo veći deo dana i noći bili zaključani u ćelijama sa okovanim vratima i stražom, pred njima. Noću nas ni u kom slučaju nisu puštali iz ćelije, a danju ne bi mogla veća grupa neprimetno da pobegne kroz prozor ložionice i zatim preko' bašte na ulicu. Samo po mraku se to moglo izvesti. Zbog toga je trebalo izdejstvovati da nas barem jednom do mraka puste u dvorište. Leskošek je znao da italijanski policajci, kao i naši, vole da popiju i više nego što mogu i što bi smeli, pa je poručio da jedan zatvorenik ponudi stražaru novac da bi doineo nekoliko litara vina. u zatvor. Policajac je doneo. Njime je »zaduženi« zatvorenik častio« sve stražare u blizini. Računali smo da će policajci nakon toga omekšati i da će nas do mraka pustiti u dvorište. Ali izgleda da je bilo premalo krepke kapljice. U ćelije smo se morali vratiti još za dana. Namesto kroz prozor u slobodu, nakon šetnje smo otišli natrag u ćelije.

Kada su se sledećeg jutra straže smenile, Leskošek je opet naručio vina, ali više nego pre. Stražari su se nalivali ceo dan, doduše u početku opreznije, ali kako se bližila noć sve više su pili dok se nisu dobrano podnapili.

Kasno po podne, dok smo bili u šetnji, primetili smo da su se policajci pošteno uhvatili u zamku. Sve više se potvrđivala pretpostavka da ćemo toga dana ipak u šetnji dočekati večer. Tako je i bilo.

U gužvi među zatvorenicima što su se šetali, pojedinci su pogledom tražili drugove za koje su znali da će svojim odlaskom, dati znak za početak odlučujućeg trenutka.

U hodniku se pojavio Leskošek. To nam je bio znak da se pripremimo. Morali smo da budemo potpuno hladnokrvni, jer nas je najmanja nepremišljenost mogla izdati.

U umivaonicu smo ulazili jedan za drugim. Najpre Majcen, za njim Revelante, pa Leskošek, Zalar i drugi. Napukla vrata prema ložionici pod pritiskom jakih leđa Milana Majcena odmah su popustila. Trebalo je još dići rešetke. I taj posao je obavio Milan Majcen, s nekim od nas, a mi drugi smo čuvali stražu. Kroz prozor je prvi iskočio Leskošek, a za njim mi ostali.

Izgledalo je da više nema prepreka. Međutim, pod prozorom, je bila gomila složenih dasaka, pa niko nije mislio da će nastati buka, a još manje da će pas čuvar u Vatovčevoj bašti uzbuniti,, da će prosto podivljati. Besomučno je nasrtao na nas. Bilo je i drugih iznenađenja. Recimo, tačno iznad ložioničkog prozora nad kojim je bio stan policajaca u tom trenutku su počele da se pale

svetiljke i da se spuštaju zavese. Ipak je buka nakon nekoliko sekundi prestala i četiri siluete su krenule između cvetnih greda ka izlazu.

Vatovčeva bašta je bila prostrana i ograđena visokim zidovima. Baštovan je, razume se, svake večeri zaključavao vrata na njoj, o čemu se u planu bekstva nije vodilo računa. Spoljna vrata, prema ulici, izuzetno su te večeri bila otvorena, za šta su se, po narudžbini, pobrinula oba Vatovčeva šegrti, ali su oni zbog te svoje »zaboravnosti« kasnije morali da ispaštaju: odležali su koji mesec u zatvoru, dok nisu dokazali da su te večeri slučajno »zaboravili« da zaključaju vrata.

Dok je grupa s Leskošekom na čelu izlazila na vrata, čula se nova buka, u dva razdela. To smo bili Smrekar i ja, koji smo poslednji iskočili kroz prozor.

Franc POKOVEC

U KUĆI NA GRADIŠČICI

Već prvih dana po raspadu Jugoslavije kod nas su održavani sastanci i studijski kružoci. Krajem maja 1941. godine nagovestili su mi dolazak dvojice drugova. Kasnije sam saznala da su to bili Tone Tomšič i Aleš Bebler. Molili su me da pristanem da u našoj kući održe konferenciju kojoj bi prisustvovalo desetak ljudi. Razume se da sam pristala, svesna da će to biti skroman doprinos borbi koja nas je očekivala. Posetioo su mi rekli da treba da verujem njihovoj organizaciji i da će se sve dobro svršiti.

Odredili su da konferencija bude 1. juna 1941. Prethodnog popodneva je, prosto obučena i suncem opaljena drugarica u velikom cegeru donela hrane — hleba, kobasica i slično. Činilo mi se da toga ima previše za 11 ljudi, a ni njoj nisam mnogo verovala, jer uopšte nisam imala poverenja u žensko ćutanje. Kasnije sam saznala da je to bila Mica Šlandrova, a zbog toga nepoverenja se i danas stidim.

Tog istog dana, u 17.30, prvi su došli Tone Tomšič i Aleš Bebler. Drug Bebler mi je dao spisak u kojem su bili detaljno ispisani red i vreme dolaska učesnika. Dolazili su po dva i dva, u razmacima od po 15 minuta. U prvoj koloni na spisku bili su navedeni oni drugovi koji će ući na prednja, a u drugoj oni koji će ući na bočna vrata. Pošto je sat na zvoniku trnove crkve otkucao ugovoreno vreme, vrata su se ubrzo otvorila i gosti koji su bili označeni na papiru ušli su. Ali nije ih bilo 11, kao što je bilo najavljeno, već 17. Za 6 ljudi me je Aleš obmanuo. Razume se, on me je onog dana kada smo se dogovarali o sastanku »pročitao«, pa se plašio da kaže pravi broj, da mi ne bi zadavao preveliku brigu i da ne bi izazvao nevericu u uspeh, a na kraju i da ja ne bih sve skupa odbila. Pet minuta pre početka policijskog časa došli su poslednji, Vida Tomšič i Franc Leskošek. To su bili sve sami članovi CK KP Slovenije, koji su došli na partijsku konferenciju. Osim pomenutih, na konferenciji su učestvovali i Boris Kidrič, Edvard Kardelj, Miha Marinko, Boris Krajger, Slavko Slander, Boris Zihlerl, Miloš Zidanšek i drugi, koje nisam poznavala. Konferencija je trajala, s kratkim odmorima za skromnu užinu

i za večeru, do 19 časova. Tada su se gosti počeli razilaziti — po grupama i kraćim razmacima kao što su i došli, jer su se mnogi žurili na voz.

Ubrzo posle konferencije k nama je došao Aleš Bebler. Tu je živeo ilegalno punih pet meseci, do odlaska u partizane s proleća 1942. Prvih meseci preko dana nikad nije bio kod kuće. Nekoliko pulta je nestajao čak po sedam dana. Govorio nam je da je bio kod partizana, gde je organizovao prve borbe i rukovodio njima. U Alešovoj sobi su se održavali sastanci. Ponekad su trajali i po ceo dan ili više dana uzastopno, posebno kada su upućivali komandante u partizane. Pomoću mnogo posebnih karata proučavali su zemljište i pravili planove. Sa svim potrebnim uputstvima komandanti su se vraćali na položaje, spremni i odlučni da izvrše svaki zadatak, bez obzira na žrtve. Ni vlastiti život oni nisu žalili.

U proleće 1942. godine, kada su u Ljubljani izvođene blokade i hapšenja, ceo štab je otišao u partizane pošto je redovnu vezu s partizanskim odredima bilo gotovo nemoguće održavati. Posebno je opasno bilo izlaziti iz grada, jer su prolazi bili pod nadzorom. Sa štabom je otišao i Bebler.

Nakon njegovog odlaska kod nas su boravili i drugi članovi CK koji su vodili organizaciju otpora u Ljubljani. Zbog sve oštrijih okupatorovih represalija nad našim ljudima, bilo je potrebno pripremiti sklonište. Dvojica poverljivih zidara su izradila, opremila, i spretno maskirala bunker. U njemu su boravili ilegalci, ponekad, po više dana i nedelja. Sećam se da je Boris Ziherl jednom ceo mesec spavao u bunkeru zapremine od 9 m³. Zbog toga što je u toj utvrdi bilo malo vazduha a dosta vlage, obolela su mu pluća. Dosta vremena je tu proboravio i Vlado Krivec. Pisači sto je bio stolarski pult. Ziherl nije izlazio iz kuće, a Krivec jest.

Nekoliko puta su Italijani obavljali kućne pretrese. Dobro se sećam kada sam sasvim ljubazno vodila italijanske vojnike kroz kuću nad bunkerom i s njima živahno brbljala na italijanskom. Oni su prilikom odlaska s poznatom italijanskom uljudnošću zahvaljivali i izvinjavali se.

U januaru 1943. Gorazd (Ziherl) je dobio poziv da ide u partizane. Presrećan, sa ^arom u očima, saopštio nam je tu vest. Već sledećeg dana, je otišao na taj težak put. Opasan zato što ga je kroz kontrolisani izlaz iz grada na saonicama vozio belogardista koji je bio uveren da vozi svog čoveka. Posle njegovog odlaska u partizane, kod nas su boravili, iia smenu, Vlado Krivec, Lidija Ōentjuro i Mira Tomšič. Bili smo sve oprezniji. Naši gosti su dolazili i odlazili samo izjutra i pred večer. U izvršavanju svojih zadataka više puta su morali da kroz blokadu odlaze na oslobođenu teritoriju¹, odakle su se luvek 'srećho- vraćali i mnogo lepoga nam pričali o životu rta slobodnoj teritoriji.

Posebno smo se divili Miri. Bila je veoma nežnog zdravlja, a ipak je izvršavala veoma teške zadatke. 'U kišne dane je češće

odlazila na slobodnu teritoriju, više dana je ipešačila preko gorenjskih gora i dolina da hi se probila, zajedno s drugovima, do cilja. Jednom mi je opširno pričala o tome šta je osećala dok je prolazila pored 7 osoba što su visile o stablu pored puta. Bila je obučena kao seoska devojka, a partizanima je nosila u brižljivo prikrivenoj korpi — automate. Svaki put kada bi došla s tih napornih putovanja bez odmora je sedala za sto i otpočinjala da radi. Čak i kada se razbolela i kad joj je lekar savetovao da se nekoliko dana odmori, ona je radila, a njena postelja je bila puna ispisanih papira. Dijetalnu hranu joj uopšte nismo mogli da ponudimo. Moji ukućani su uvek govorili da je ta devojka od gvožđa.

Jednog decembarskog dana 1943. Mira Tomšič je posle ručka čekala svoju kurirku Zoru Regancin Mariju, koja je trebalo da joj donese važan materijal. Nje nije bilo. Uveče je došao policijski službenik, naš simpatizer, i saopštio nam da je u blizini kuće kurirku uhapsio jedan član tajne obaveštajne službe belogardista i da su je odvezli u zatvor u srednjo-tehničkoj školi, odakle se više nije vratila. Kasnije je proglašena za narodnog heroja. Belogardist, koji je bio naš sused, kasnije se hvalisao da je ulovio zlatnu ribicu, dodavši da je njegova »ribica« stalno dolazila u našu kuću, ali da nam je, kao dobrim susedima, to jedanput oprostio.

Pa ipak, uprkos toj sračunatoj susedovoj uviđavnosti, Mira mu nije pala u ruke. Ali kuća je sada bila pod prismotrom i zato se više nije mogla koristiti u dotadašnje svrhe.

Marija IVANČIČ

OMLADINSKE AKCIJE U ŠIŠKI

Rad Osvobodilne fronte među odraslima u početku oslobodilačkog pokreta je više bio agitaciono-propagandnog značaja, bila je to pretežno priprema za oružani otpor. Omladinska organizacija i SKOJ su, međutim, odmah počeli oružane akcije pod vodstvom KP.

Mesni komitet SKOJ-a, čiji sam tada bio član, odmah je postavio sekretare za pojedine delove grada. U pridobijanju novih omladinaca nismo se ograničavali na omladince iz Gornje Šiške, već smo organizaciju širili, pa je u 'omladinskoj organizaciji i u SKOJ-u u Gornjoj Šiški bilo dosta drugova iz Dravljaja, Donje Šiške, pa i iz centra Ljubljane. Tek u početku 1942. godine se, na osnovi »teritorijalnog principa« Osvobodilne fronte, svako bio povezao onde gde je stanovao ili gde je bio zaposlen. Nekoliko najboljih omladinaca iz naše grupe je kasnije bilo dodeljeno rukovodstvima drugih organizacija, kao na primer VOS-u na železnici, pošti, stamparijama itd.

Odmah nakon početka rata u omladinskoj organizaciji u Gornjoj Šiški je obrazovana borbena grupa, koja će kasnije biti poznata celoj Ljubljani. U njoj su bili sve sami članovi SKOJ-a i KP. Doduše, pripadali su različitim omladinskim grupama, ali u većim akcijama su se zbijali u čvrstu jedinicu i zajednički su snosili odgovornost za svoj rad. Svi su tada bili celoj Ljubljani primer o tome kako se treba boriti. Od 23 omladinca, koliko ih je u našoj grupi bilo, polovina je kasnije izginula, ili u Ljubljani ili u partizanima.

Nekako sredinom jula 1942. dobili smo izveštaj da svako veče oko 10 časova iz Šiške u Rožnu dolinu odlazi italijanska patrola od 20 ljudi. Dugo smo razmišljali o tome kako da je napadnemo. Uspeli smo da nabavimo samo 7 karabina, koje su Stane i Vinko Mihelič bili zakopali, i oko 20 pištolja. Zaključili smo da akciju izvede što manje ljudi — tajnosti radi, a i zato što je većina drugova stanovala u centru grada, pa bi morali da se vraćaju kada počne policijski čas.

Sa Dankom Marušićem sam nekoliko dana pre izradio detaljan plan. Napali smo u subotu. Već u 21 čas postavili smo veće grupe uz put kojim je patrola prolazila. U napetosti smo iščekivali patrolu da naiđe. Prošlo je 10 časova, ali nje nije bilo. Drugovi su postajali nestrpljivi. Tražili su da se vrate kućama. Razgovarali su gotovo

glasno i zbijali šale na račun italijanske vojske i italijanske kulture. Ubrzo smo ućutali: čuli smo korake, kojđ su nam se približavali, i razgovor na italijanskom. Bila je to patrola. Osetild smo teskobu u grudima. Svi smo bili naučeni na ilegalan rad, ali većina se još nije bila okušala u oružanoj borbi, što su se koraci više približavali živci su se više zatezali. Kasnije su neki pričali da su čuli kako im je srce lupalo kada je patrola prolazila. Pošto se udaljila nekih 10 metara, čuo se poklič: »Na juriš«, d mi smo je obasuli mnoštvom kugli. Vojnici su odgovorili samo s nekoliko pucnjeva. Bacili smo na njih nekoliko bombi. Eksplozija je osvetlila okolinu. Videli smo da Italijani beže, jedan preko drugoga, s puta prema šumi. Na putu su ostala osmorica.

Oko ponoći okupili smo se u šumi na početku puta, predali oružje d otišli svojim kućama. Kasnije smo saznali da je tu pet Italijana poginulo. Broj ranjenih nismo mogli da ustanovimo, jer su Italijani iste noći izbrisali tragove borbe. Nije bilo nikakvih represalija zbog našeg napada. Italijani su verovatno mislili da su ih napali ostaci Jugoslovenske vojske.

Avgusta 1941. smo na sastanku SKOJ-a rešili da uništimo električni dalekovod Dravljje—Koseze—Laze—Brdo. Sem oružja za obezbeđenje akcije, nabavili smo i odgovarajući alat. Na izvršenje zadatka pošlo je 7 skojevaca. Međutim, sve se nije moglo predvideti.

Kada je prvi stub prerezan (metar iznad zemlje), računali smo da će sam pasti. Pošto su ga zadržavale žice debele 10 mm, vukli smio ga u stranu kako bi se žice prekinule, ali ni u tome nismo uspeli. U jednom trenutku žice su se spojile i zažarile na dužini od 150 do 200 metara. Zasvetlelo je d videlo se kao po danu. U italijanskom bunkeru, udaljenom oko 80 metara, data je uzbuna. Iz njega su izleteli italijanski vojnici. Odmah smo se sklonili. Akcija je uspela. Italijani su morali da promene žice, ali je dalekovod za nekoliko dana bio prekinut. Još veći je bio naš moralni uspeh: okupatoru smo pokazali da nije gospodar na našem tlu.

Bio je septembar 1941. kada su se oko Ljubljane formirale prve partizanske čete. Jednog dana smo dobili zadatak da snabdemo oružjem partizansku četę na Molmku kod Ljubljane. Saznali smo da seljaci u Polhovom Gradcu imaju za prodaju više čeških puško-mitraljeza i poprilično municije. Tražili su 80.000 lira, a md smo hteli da besplatno dobijemo oružje. Dogovorili smo se da naša grupa, zajedno s nekim drugovima iz Brda koji su sarađivali s aktivom intendature Glavnog štaba, izvede tu akciju. Radi tajnosti, a i zbog zahteva da se akcija što pre izvede, rešeno je da se oružje uzme od seljaka na prepad i bez mnogo ubeđivanja, odnosno da se ne stavlja na probu njihovo patriotsko osećanje. Zato se grupa predstavila kao ozbiljan kupac. Trebalo je najpre tačno saznati gde je oružje Skriveno, a zatim ga uzeti ibez obzira na držanje njegovog »vlasnika«. Plan je u potpunosti uspeo.

Brzo smo pronašli mitraljeze i mnogo municije. Da bismo se mogli braniti od seljaka ukoliko bi se Ubrzo pojavili, kao i od italijanskih patrola, koje su u to vreme veoma često išle glavnim putem preko Polhovog Gradca, napunili smo mitraljeze. Nameravali smo da ih prenesemo preko glavnog puta, a zatim na određeno mesto bliže Ljubljani. Edo Brajnik, koji se oduševljavao uspehom u akciji, legao je s mitraljezom na sredinu glavnog puta i tako obezbeđivao prenošenje oružja. Oko 9 časova izjutra već smo bili preneli sve oružje na oko kilometar od mesta gde smo ga našli i tu smo ga sakrili.

Idućeg dana smo Edo Brajnik, Risto Jelačdn i ja došli automobilom po oružje. Sva trojica smo bili dobro naoružani. Vozili smo, veoma brzo, preko Horjula prema Ljubljani. Pored puta je bilo na stotine Italijana, koji su tu imali jaka uporišta i logore. Srećno smo došli do trošarine -na Viiču, gde je moralo da stane svako vozilo. Samo što smo bili prešli železničku prugu, Risto je punom snagom poterao automobil, i tako smo preleteli pored trošarine. Iste večeri smo otpremili mitraljeze na Molnik, partizanskoj četi koja je tada logorovala blizu Ljubljane.

Naša grupa je izvela mnogo manjih akcija. Napadala je i železničku prugu u Brezovici i italijansko uporište na Dobrovi.

Franc NEBEC

NA LJUBLJANSKOM UNIVERZITETU

Bio je topao prolećni dan. Grupa sa Filozofskog fakulteta se sastala s grupom s Pravnog u ibaišci pokojne Vere Moskovičeve na Vrtači. Svi smo bili na neki poseban način nemirni. Neko neuobičajeno iščekivanje. Došao je Jože Brilej i objasnio nam proglas CK KPJ o oružanom ustanku. Posmatrali smo ga i slušali kao omamljeni. Svi smo radoznali i pitali se kako će da se sve to izvrši. Sa dva fakulteta bilo je samo 10 prisutnih. Na ostala dva bilo je doduše više, ali šta je nekoliko desetina studenata prema nekoliko hiljada na Univerzitetu. I upravo mi ćemo morati da pokrenemo ceo Univerzitet, i to sada, kada nema predavanja. U početku ćemo ići od čoveka do čoveka i uveravati u nužnost oružane borbe protiv okupatora, slamati moguću nevericu, strah, oportunizam, buditi ono što je pozitivno i usmeriti to na borbu bez prezanja i milosti.

Mobilizacija i pokretanje Univerziteta u borbu na platformi Partije i Osvobodilne fronte bio je jedan od najozbiljnijih i najsloženijih zadataka komunista u to vreme. Pošto su bili relativno malobrojni, osobito na Filozofskom i Pravnom fakultetu, članovi KP i SKOJ-a su morali da ulože ogroman umni i fizički napor kako bi za ideju o pružanju opšteg otpora okupatoru što pre zainteresovali većinu studenata koja je do tada bila politički nezainteresovana i neangažovana. Komunisti su u tome uspeli za veoma kratko vreme. Tada sam bio član univerzitetskog partijskog biroa.

Kako je maloj partijskoj i skojevskoj organizaciji na Univerzitetu to uspelo? Bilo je to vreme prvog masovnog poleta Osvobodilne fronte u Ljubljani, doba kada se je svako morao odlučiti. Uprkos tome, trebalo je mnogo ustrajnog i rizičnog rada od strane svakog komunista. Bili smo svesni kud nas vodi borba protiv okupatora i domaćih izdajnika, i zato nam nikakav posao nije bio suvišan ni težak, nismo se plašili ni jedne opasnosti, bili smo spremni da žrtvujemo sve. Vodila nas je Partija i u nju smo imali neograničeno poverenje.

Za nešto više od mesec dana su na svim fakultetima stvoreni odbori Osvobodilne fronte, broj članova Partije i SKOJ-a se pove-

čavao, organizacija se učvršćivala. Ali sve više su se otvoreno pojavljivali i neprijatelji. Univerzitet je oživeo.

Uprkos grozotama okupacije, u nama je ibio poseban osećaj sreće. Zašto? Radili smo za veliku zajedničku stvar u koju smo bezgranično verovali. I upravo to nam je ulivalo neizmeran mladalački polet, i mi nismo znali za umor. U to vreme smo bili spremni i za prvu masovnu akciju na kojoj bismo ispitali koliko smo uzburkali Univerzitet i povelili ga na proslavu 29. oktobra. Tri dana pred praznik su u pojedinim ulicama morale biti ispisane najrazličitije parole, a na dan praznika izjutra morali su svuda da budu leci i zastavice. Isto tako smo morali potpuno da bojkotujemo predavanja, a između 19 i 20 časova nikog nije smelo biti na ulici. U 20 se morala pred zgradom Univerziteta upaliti logorska vatra, i ulice su imale da ožive. Slavlje toga dana bilo je uspeh ne samo Univerziteta već cele Ljubljane. To je bio prvi masovan plebiscit Ljubljančana.

Nakon toga uspeha talas je povukao i one koje do tada još nismo bili pridobili. Organizacija se učvrstila. Svi fakulteti i odseci su imali svoje odbore Osvobodilne fronte, svaki član odbora je za nešto odgovarao. Takođe je svaki fakultet imao svog vojnog referenta koji je organizovao i vodio sve akcije i brinuo se da u njima učestvuje što više studenata. Zato je proslava 1. decembra bila veoma uspešna. Svaki član Osvobodilne fronte morao je nešto da uradi na univerzitetu. Na'kon toga je usledila velika mobilizacija u Narodnu zaštitu. U zimu 1941/1942. svaki student je po najvećem mrazu morao da stoji na određenom mestu. Ta je mobilizacija u potpunosti uspela. Zatim smo prešli na još drskije akcije. Organizovali smo trojke da razoružaju italijanske vojnike. Fakulteti su se takmičili među sobom u tome čiji će studenti više crnokošuljaša razoružati. Čak su studenti sami smakli dvojicu izdajica u svojim redovima. Ljubljanski univerzitet je, ukratko, bio neiscrpan izvor radnika za sva područja ilegalnog rada. Već ft jesen i u zimu 1941. u partizane je otišao znatan broj studenata.

Osim akcija, mnogo se i ddeološko^politički radilo. Trebalo je sprečavati najrazličitije reakcionarne uticaje i pokušaje da se studenti demoralizuju, odvrate od borbe i zaslepljuju parolom o čekanju, valjalo je razgoniti strah i malodušnost.

Na Univerzitetu se organizacija bila veoma učvrstila, pa se pojavila potreba za jedinstvenim univerzitetskim odborom Osvobodilne fronte. Osnovan je decembra 1941, na inicijativu izvršnog odbora omladinske Osvobodilne fronte, čiji su članovi bili Lidija Šentjurs, Jože Zemljak i Franc Lubej. Svaka osnovna grupa Osvobodilne fronte je odredila u univerzitetski odbor Osvobodilne fronte po dva svoja člana iz redova studenata.

Tako je Univerzitet radio celo leto 1941. i sve do proleća 1942. godine, kada su počela masovna hapšenja i kada su mnogi studenti odvedeni u Gonars, na Rab i drugde. Tada je obavljena masovna mobilizacija radi odlaska naroda u partizane i celokupna organizacija škola i ustanova uglavnom se bila prenela na teren. Sa završetkom letnjeg semestra 1942. godine vrata Univerziteta su se svima naprednim studentima zatvorila. Bilo je jasno da više nije vreme za studiranje, nego za nemilosrdnu borbu. Univerzitet je prestao da radi. Svoju misiju je obavio uspešno, jer su, osim šačice izdajica, na ovaj ili onaj način svi studenti i studentkinje postali borci za slobodu slovenačkog naroda.

Živa KRAJGER

POČELO JE I MEĐU POŠTARIMA

Ilegalni rad ljubljanskih poštara bio je raznolik, kao što je bio raznovrstan i njihov službeni posao. Neki su odmah posle okupacije, pre nego što je u poštanskim ustanovama bila uspostavljena organizacija Osvobodilne fronte, sakupljali oružje i poštanskim automobilom ga dovozili u trgovinu Pavla Magdića (u današnjoj Cankarjevoj ulici). Ubrzo zatim su iz skladišta Crvenog krsta krišom odneli sanitetskog materijala u vrednosti od 4.000 predratnih dinara i prebacili ga na kliniku doktora Božidara Laviriča.

Kada je u leto 1941. ljudstvo poštanskih ustanova organizovano stupilo u oslobodilački pokret, krug pristalica Osvobodilne fronte među poštarama se veoma proširio, a težište rada je preneseno u ustanove.

U Glavnoj pošti je uspešno delovala pre svega obaveštajna služba. U odeljenju za pisma odabirane su one pošiljke koje su bile namenjene italijanskoj komandi ili policiji, jer su to obično bila pisma potkaziivača. Mnogo takvih pisama je uništeno, a druga su davana na uvid obaveštajnoj službi Osvobodilne fronte. Tako je sprečeno mnogo hapšenja i omogućeno je obaveštajnoj službi da prati izdajice. I dostavljači telegrama i ekspresnih pisama namenjenih italijanskim vlastima su davali te pošiljke obaveštajnoj službi na uvid pre nego što bi ih uručili adresatima. Službenici ekspedicije telegrama su, osim toga, u večernje sate ili noću prisluškivali razgovore italijanskih fašističkih i vojnih funkcionera koji su telefonirali u Italiju ili u razne krajeve »ljublanske pokrajine«. To su radili samo prvih meseci, jer su ih Italijani kasnije počeli pratiti.

U pošti Ljubljana 2 poštari su obavljali uglavnom kurirske poslove. Sanitetskim kolima su vozili raznu poštu i literaturu iako je svako vozilo pratio fašistički milicioner. Drugi su prenosili poštu i oružje iz Ljubljane u okolna sela u kojima su stanovali, ili su sarađivali u prenošenju radio-prijemnika u Polje i u Slape.

Telefonška sekcija i radionica su prikupljale tehnički materijal za partizansku telefonsku i telegrafsku mrežu, i to od najmanjeg zavrtnja i kabla do Morzeovih aparata. Izrađivali su i opremu za razne telefonske i telegrafske instalacije za partizane.

Kada je u Ljubljani počeo ilegalan pokret, član Okružnog odbora Osvobodilne fronte Andrej Lasić mi je rekao da ima vezu s poštanskom direkcijom i s poštom Ljubljana 1. Poverio mi je zadatak da otpočnem da radim oko osnivanja Osvobodilne fronte u pošti Ljubljana 2 i u udruženju. Udruženje je ubrzo zatim jednoglasno odlučilo da učestvuje u oslobodilačkom pokretu. Nekako u to vreme sam pripremio u Poštanskom domu prvi sastanak službenika pošte na železničkoj stanici. Sazvali smo ga pod »firmom« udruženja, iako je svako znao da je reč o osnivanju Osvobodilne fronte. Na sastanku je učestvovalo 25 do 30 poverljivih službenika. Bio je i Lasić. Objasnio nam je značaj i zadatke Osvobodilne fronte. Posle njegove reči razvio se živahan razgovor. Izlagali su pre svega oni koji su, doduše, bili protiv okupatora, ali su imali predrasuda o Partiji ti Sovjetskom Savezu. Posle dugog raspravljanja i pošto je Lasić ponovo predstavio Partiju kao jedinu snagu koja je vodila i koja vodi borbu protiv fašizma, raščistili smo sve što je bilo nejasno i izjasnili se za Osvobodilnu frontu. Izabrali smo i odbor Osvobodilne fronte. Odmah smo počeli da radimo. Svakom članu smo odredili relativno visoka davanja za Osvobodilnu frontu. Od tada smo službenike delili samo na one koji su davali doprinos za Poštansku pomoć (davali su je svi) i na one koji su davali i za Poštansku pomoć i za Osvobodilnu frontu. Razume se da smo se trudili da pridobijemo što više njih za Osvobodilnu frontu. Održano je mnogo sastanaka s manjim grupama naših službenika, na kojima smo, pored ostalog, razgovarali i o unapređenju sadržaja »Slovenskega poročevalca« i drugih listova i letaka. Ubrzo smo počeli da prikupljamo sredstva za intendanturu i da izvršavamo druge zadatke. U početku je svako radio samo na službenom mestu, a kasnije i onde gde je stanovao.

U novembru, kada je već svaka poštanska ustanova imala svoj odbor, održan je sastanak službenika svih ljubljanskih pošta i direkcija. Govorilo se o saradnji naših službenika s vojnom intendanturom i o odlasku u partizane. Krajem novembra i početkom decembra 1941. drJože Brilej je pozvao sekretare svih poštanskih ustanova na sastanak. Sećam se da smo raspravljali o osobenostima rada u pojedinim našim ustanovama i o njegovom objedinjavanju. Ubrzo zatim su sve poštanske ustanove dobile svoj matični odbor koji je rukovodio poslovima odbora svih ustanova i koji je bio vezan za rejon Centra.

Jože KUMAR

DELOVANJE MEDU KULTURNIM RADNICIMA

U redove naprednih slovenačkih kulturnih radnika organizovano sam stupio 1940. godine, kada sam se pridružio Društvu prijatelja Sovjetskog Saveza. Pod njegovim okriljem su se tada počeli da okupljaju li napredni naučnici, umetnici, publicisti: dr France Kidrič, Boris Kidrič, pisac Vinko Košaf, kompozitor Slavko Osterc, dr Avgust Pirjevec, dr France Šturm i drugi. Posredstvom Borisa Kidriča smo povezani s CK KP Slovenije, a kulturne veze sa Sovjetskim Savezom smo održavali preko Beograda. Društvo se bilo učvrstilo ne samo u Sloveniji već u celoj Jugoslaviji, i organizovalo je prve koncerte sovjetskih kompozitora u Beogradu i Ljubljani, zatim, prikazivanje prvih sovjetskih filmova i prvo izvođenje Sostakovićeve opere »Ledi Magbet mscenskog okruga (Katarina Izmajlova)«.

Istovremeno s tim uspesima u društvu su usledile mnoge dalekosežne pramene. Ono je postalo središte 'organizacije slovenačkih kulturnih radnika, koja je obuhvatala sve veći broj tih poslenika. Nakon sloma stare Jugoslavije, kada je nastupio odlučujući trenutak, nekadašnji članovi Društva prijatelja Sovjetskog Saveza ne samo što su, u većini, stupili u Osvobodilnu frontu već je ta organizacija postala začetnik organizacije kulture u Sklopu Osvobodilne fronte. Čak je dr France Šturm, predsednik naše predratne organizacije, postao član Izvršnog odbora Osvobodilne fronte.

Organizovanu formu u sklopu Izvršnog odbora Osvobodilne fronte su kulturni radnici dobili u septembru 1941, u vreme kada se među Slovencima Osvobodilna fronta bila veoma dobro učvrstila i kada je postizala prve veće uspehe. Tada je održan plenum kulturnih radnika, na kojem su bile zastupljene sve umetničke, pedagoške i naučne delatnosti. Likovne umetnike su predstavljali slikari Drago i Nande Vidmar i arhitekt Jože Plečnik, književnike Prežihov Voranc, dr France Šturm, Josip Vidmar, Oton Zupančič, Franc Saleški-Firinžgar, Matej Bor, Filip Kumbatovič, Tone Čufar, Tone Seliškar i Ignac Koprivec, naučnike dr France Kidrič, pedagog Večeslav Topič, muzičare Franci Šturm mlađi i ja, kao kompozitor i predstavnik Muzičke akademije i muzičkih škola. Na tom plenumu je obrazovan i akcioni odbor.

Sastancima akcionog odbora uvek je prisustvovao Boris Kidrič, kog smo ubrajali u članove naše organizacije, a dolazili su i Mira Tomšič i Boris Ziherl. Moj rad se sastojao i u povezivanju odbora sa operskim i dramskim pozorištem. Kasnije sam uspostavio vezu s univerzitetskim profesorom ing. Zelenkom, koji je u isto vreme bio zaposlen u železničkoj direkciji, a preko njega i sa inženjerima i tehničarima te direkcije.

Ubrzo po svom obrazovanju, organizacija kulturnih radnika je objavila bojkot ćutanjem. Ko to nije doživeo teško može da zamisli kako je taj zaključak odjeknuo u Ljubljani. Ni jedan koncert, ni jedna izložba, ni jedno književno veče, ništa, ni skromna školska priredba nije smela više da privuče građane. Potpun muk u slovenačkom kulturnom životu. Trebalo je jasno i glasno pokazati da ne priznajemo stanje nastalo okupacijom, da to nije život, da umetnost, koja može da živi samo u slobodi, nećemo i ne možemo ponižavati. To ćutanje ne samo što je duboko izražavalo opštu narodnu žalost već je bilo i aktivan otpor. Njime smo dokazivali da tu, pored neprijatelja, u bajonetima načičkanom okupiranoj Ljubljani živi dovoljno snažna i sposobna organizacija da i »ćutanjem kulture« pripremi hiljade ljudi da se odreknu retkih trenutaka razvedravanja i da navede na ćutanje stvaraoce — umetnike, kojima je iskazivanje njihovog unutrašnjeg sveta prirodna potreba, nužnost.

»Ćutanje kulture« značilo je ne samo kraj izražavanja slovenačke umetnosti već u isto vreme i odbijanje italijanskih priredbi i, čak, odricanje od predstava slovenačkog pozorišta. Ljubljansko pozorište je, naime, s dozvolom organizacije nastavilo da radi. Smelo je da daje predstave, izuzev dela onih autora koji su bili za fašiste, kakav je bio na primer D'Anucio. Tako smo zaključili zato što Osvobodilna fronta nije imala sredstava da izdržava glumce.

Međutim, ćutanje kulturnih radnika bilo je samo paravan iza kojeg se razvijalo stvaralaštvo naprednih umetnika, koje je za vreme rata došlo delom među ljude ilegalnim putevima, a delom je čekalo dan oslobođenja da bi se u potpunosti ispoljilo.

To je stvaralaštvo uživalo svestranu pomoć Osvobodilne fronte, nastajalo je pod njenim rukovodstvom i pod njenom zaštitom, jer je Osvobodilna fronta veoma rano dala, preko plenuma kulturnih radnika, svim slovenačkim umetnicima zadatak da stvaraju umetnost dostupnu najširim masama, onu koja izražava najdublji pad i najviši uspon slovenačkog naroda u isto vreme. To je bilo doba kada je Oton Zupančič napisao borbenu pesmu »Znaš li, pesniče, svoj dug?«, Tone Oufar novu dramu, Matej Bor svoje pesme »Previshorimo vihore«, a ja sam komponovao »Šume Pevaju« d »Dumu«. I Tone Seliškar je tada pisao pesme, ali su se one, na žalost, izgubile. Bio ih je dao na čuvanje doktoru Mesesneru, a ovaj ih je tako dobro sakrio da ni do danas nisu nađene.

Našoj organizaciji su se u svim kulturnim pitanjima obraćali i stariji priznati umetnici. Povezivala je naše kulturne radnike čvršće

nego bilo koja legalna organizacija u predaprilskoj Jugoslaviji. Italijansko kulturno društvo uopšte nismo priznavali. Osvobodilna fronta je posredstvom organizacije kulturnih radnika pomagala umetnike kako materijalno ne bi zavisili od izložbi i priredbi. Pomagala je i njihove porodice.

Ubrzo je prošlo vreme -mobilizacije kulturnih 'radnika: naši stvaraoći su otišli u narod iz kojeg i za koga su stvarali. Kasnije su mnogi napustili dom i porodicu i otišli u borbu, jer su osećali da im je tamo mesto. Na izvoru su doživljavali borbu, koju su zatim odslikavali u svojim delima. Sada su stvarali u slobodi, -a ne više u zatvoru, u zaposednutoj i ograđenoj Ljubljani.

Blaž ARNIC

IZ HRONIKE NOB-e U KOLEZIJU

Područje Kolezije, pregrada Ljubljane koje pripada današnjoj opštini Vič, zahvatio je talas otpora okupatoru kao i sve druge delove Ljubljane. Neposredno nakon obrazovanja Osvobodilne fronte održavani su i informativni sastanci s ciljem da se što više građana upozna sa svim što je čekalo Ljubljanu u danima koji su dolazili. Već su u maju i junu održavani prvi ilegalni skupovi radnika, službenika, profesora i omladine. Učesnici nekih od tih sastanaka su se pod zakletvom prihvatili obaveze da aktivno učestvuju u otporu okupatoru.

Avgusta je obrazovan rejonski komitet KP za Trnovo, a uporedo s njim i rejonski odbor Osvobodilne fronte. Prve naoružane borbene grupe, od po 8 do 10 ljudi, obrazovane su već u junu, da bi u leto i u jesen 1941. počele da razoružavaju italijanske vojnike i oficire i da uklanjaju fašiste. Na području Kolezije u to vreme je ibilo u bunkerima opreme i naoružanja za oko 180 ljudi. Osim tih grupa bile su formirane i posebne trojke od pripadnika Osvobodilne fronte koje su imale da izvršavaju hitne zadatke. I u Koleziji je omladina bila jedan od stubova otpora.

Preživeli borci Jože Kavčič, Lojzka Ropičeva, Miro Vidmar i Josip Tomič govore o nekim akcijama iz tog vremena.

Jedan od prvih zadataka skojevskog aktiva u gimnaziji u Koleziji bio je da vlastitim primerom i uticajem na sve učenike ostvari bojkot italijanskog fašističkog pozdrava, koji su neki plašljivi profesori zahtevali od učenika. Bojkot je u potpunosti uspeo. Čak i retki kolebljivci i nesvesni pojedinci su se uplašili većine i prestali su da dižu ruku. Međutim, odmah posle 22. juna naši zadaci su izmenjeni. Na prvom sastanku smo govorili o Osvobodilnoj fronti i osnovali smo omladinski aktiv fronta. Dobili smo zadatak da rasturamo »Slovenski poročevalec« i prikupljamo novčanu pomoć. Zatim smo počeli da dobijamo letke, koji su s jedne strane bili premazani lepilom, tako da smo ih mogli lako lepiti. Dešavalo se da smo u 12 časova, u podne, nalepljivali na izlog trgovina »Bata«, ispred Glavne pošte, letke sa srpom i čekićem. Ponekad smo se na sastancima aktiva dogovarali o zajedničkom odlasku u bioskop, gde smo letke lepili na sedišta. Svake nedelje smo rasturali letke u Tivoliju,

jer je tada u njemu uvek bilo mnogo Ljubljanačana. Pošto su to osetili, Italijani su nedeljom pretraživali Tivoli. Početkom avgusta smo izvodili i druge akcije. Rezali smo telefonske kablove, u rezervoare kamiona sipali šećer, itd.

Aktivnost omladine, uključene u Osvobodilnu frontu, bila je Italijanima trn u Oku. Zbog nedovoljne predostrožnosti jednog od omladinaca, kojeg su Italijani uhvatili prilikom rasturanja letaka i koji je kod sebe imao izveštaj o svim akcijama omladinskog aktiva, avgusta 1941. godine su na našem terenu prvog uhapsili Jožu Kavčiča. Počele su strašne torture nad njim. Italijanska zverstva, međutim, nisu mogla ugušiti polet i aktivnost Osvobodilne fronte, koja se i u Koleziji širila. U tom ljubljanskom predgrađu su članovi rejonskog komiteta za Trnovo osnivali aktive Osvobodilne fronte sa po 5 do 10, pa i više članova. Oni su bili u isto vreme i aktivni za sabotaže. Imali su zadatak da prikupljaju dobrovoljne priloge za »Narodnu pomoć« d dobrovoljce za partizane, da pronalaze stanove za ilegalce itd. Izrađeni su tačni spiskovi ljudi po ulicama i kućama i u njima je bio naveden odnos svakog od njih prema Osvobodilnoj fronti. Prikupljala se i odeća, oružje i ostala oprema za partizane. U sklopu priprema za oružani otpor održavani su i sanitetski tečajevi koje je pohađalo dosta žena. Godine 1941. Kolezija je bila gotovo najsigurniji kraj Ljubljane. Stoga je i bilo moguće da se u Tomičevoj gostionici u Riharjevoj ulici sastaje Glavni štab slovenačkih partizana, i to svakog dana od septembra 1941. do maja 1942. godine.

Aktivan otpor u Koleziji je trajao bezmalo devet meseci, i za sve to vreme nije bilo izdaje niti čega sličnog. Nije prestajao sve dok nije došlo vreme da svi aktivisti odu u šumu. Kolezija je bila pouzdan 'oslonac otpora u Ljubljani. To se vidi i po tome što su na taj teren često dolazili Boris Kidrič, Dušan Kveder, Stane Semič Daki, Tone Tomšič, Vida Tomšič, Zdenka Kidrič, Lidija Sentjurc, Rudi Janhuba i drugi poznati komunisti. Jednom prilikom je došao i Franc Rozman Stane, koji se prethodnog dana borio u okolini Ljubljane. Bio je došao na sastanak s Leskošekom. Iako je gro aktivista bio otišao u partizane, Kolezija je do kraja rata ostala jedno od žarišta otpora okupatoru u okupiranoj Ljubljani.

Stefan ROZKA

DRŽAVA U DRŽAVI

DVA DOKUMENTA

Iako je Jugoslaviju bilo raskomadalo više okupatora a borbe se neprekidno vodile na ogromnim razdaljinama Centralni komitet KP Jugoslavije je stalno bio u vezi s partijskim rukovodstvima svih jugoslovenskih naroda, pa i sa CK KP Slovenije. To je bila kurirska veza, koja je delovala i u najtežim uslovima. Istina, ponekad je za kraće vreme bila onemogućavana, ali nijedan okupator je nije mogao zauvek sprečiti. Posredstvom kurira su strujala pisma i izveštaji, koji se danas ubrajaju među najdragocenije dokumente o oslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji.

Objavljujemo dva pisma koja je CK KP Slovenije pisao CK KP Jugoslavije. Na žalost, neke reči su na originalu nečitljive, zbog čega su zamenjene tačkicama.

*Pismo Borisa Kidriča Petera i Franca Leskoškega Lojzeta
Centralnom komitetu KP Jugoslavije*

»Politička situacija u Sloveniji postaje svakim danom sve više nestabilna. Karakteristike: 1. U Ljubljanskoj oblasti je OF obuhvatila veliku većinu slovenačkih masa. Karakter terenskih odbora OF je veoma monolitan. Na terenu izrasta jedinstvena ideologija OF, koja je — pored toga što je narodnooslobodilačka — takođe izrazito i plebejska, levičarska. Ugled KP je veoma velik. 2. I-pored terora, masovni pokret se dobro razvija u Gorenjskoj. Prema zadnjim izveštajima, već postoji 108 terenskih odbora. Ugled KP — velik. 3. I u Štajerskoj je stvar bila na dobrom putu. Provala je upropastila skoro sve. U tome je, pre svega, žalosno to što se provala proširila iz Partije na OF, a što takođe politički neprijatno deluje. Pa ipak, terenski odbori OF su ponegde ostali netaknuti i sada traže veze. To će nam dobro poslužiti i za uspostavljanje partijskih organizacija. 4. U Ljubljani je masovna ukorenjenost OF imunizirala mogućnost uništavajućih provala. Iako Italijani iz dana u dan odvođe aktiviste OF u zatvore, stvar se nesmetano kreće napred, pošto ju više uopšte nije moguće iskoreniti. U Ljubljani list Poročevalec svaki dan prosečno čita oko pedeset hiljada

ljudi. Ljubljana mesečno daje OF oko 250.000 lira prihoda. Pret-hodnog meseca, kada organizacija oporezivanja nije bila do kraja izvedena, porez je plaćalo preko deset hiljada ljubljanskih poreskih obveznika. Plebiscitarne akcije od 29. oktobra i 1. decembra pot-puno su uspele. (Odsustvo sa ulica i javnih lokala između sedmog; i osmog časa navečer). Da bi paralizovali 'Jugoslovene', i mi smo proslavili 1. decembar, ali na svoj način. U pozivu na proslavu dao je Izvršni odbor sledeću izjavu: 1. da proslava treba da pro-tekne u znaku sloge i jedinstva naroda koji se bore za slobodu s oružjem u ruci; 2. da se više nikada ne sme vratiti stanje stare Jugoslavije; 3. da OF stoji na stanovištu svih prava koja proističu iz slovenačke narodne individualnosti. 'Poročevalec' je objavio čla-nak da je moralno političko jedinstvo sovjetskih naroda skovalo pravo samoopredeljenja, uključujući tu i pravo do otcepljenja. Po ulicama je bilo razbacano na hiljade slovenačkih zastavica. Na nekim vidnim mestima bile su izvešane slovenačke zastave sa petokrakom zvezdom. Tako je 1. decembar stvarno ispao kao mani-festacija protiv okupatora i versajaca istovremeno, što su mase tako i shvatile. Italijani su pobesneli.

I Gorenjska je manifestaciju izvela skoro stopostotno. Istovre-meno su toga dana u Gorenjskoj ubili devet denuncijanata, a desetog teško ranili. 5. Danas se može reći da je OF stvarni pred-stavnik celog slovenačkog naroda i da je prvi put u istoriji na čelu slovenačkog naroda slovenački proletarijat. S druge strane, ona slovenačka buržoazija koju su prilike prisilile da se uključi u OF, sve neugodnije se oseća. Intrigira naveliko i besno škripi zubima zbog toga što se nalazi pod vodstvom plebejske frakcije. U zraku se svakim danom odeća sve veća klasna napetost u slovenačkom narodu. Njeno preuranjeno izbijanje pruža mogućnost slabljenja partizanske akcije, koja još uvek traje, mada se stanje u zadnje vreme znatno poboljšalo uspelom eksplozijom u Preserju i borbama većih razmera u Gorenjskoj. Međutim, jasni su takođe i objektivni uslovi koji kod buržoazije pobuđuju klasni antagonizam... 'Bela garda' (Natlačen, Kramer, Praprotnik) izuzetno je aktivna, ali u masama nema uspeha iako ima podršku samog Gregorija Rož-mana sa celokupnim crkvenim aparatom. Tučemo ih na svakom koraku. Nedavno smo likvidirali njihovog vojnog šefa Fanouša Emmerija iz Kranja, koji je istovremeno bio i agent Gestapoa. Kuhar i Krek se iz Londona sve jasnije izjašnjavaju za 'belu gardu'. Povodom vesti koje su mu o poredama OF slali neki katolici, Krek je odgovorio tako što je preko radija napao slovenačke parti-zane i uprkos ruskih pobeda govorio da će o Sloveniji odlučivati samo Amerika i Engleska. Mi ga sada javno, glasno i jasno napa-damo kao petokolonaša u londonskoj vladi i raskrinkavamo ga i zbog njegovih starih petokolonaških grehova. Mihailovićev slučaj ohrabruje 'Jugoslovene', ali ovi nemaju hrabrosti da bi postali glas-niji ... 6. S obzirom na sve to, naša je taktika sada, u toj novoj i prema našem mišljenju trećoj etapi OF, kada i ona buržoazija

koja se nalazi unutar OF počinje razbijati već izrazito ostvareno-narodno jedinstvo, sledeća: a) i nadalje kao i do sada razvijati narodno jedinstvo i borbu protiv okupatora; b) bez milosti raskrinkavati stare i nove izdajice; c) širiti i učvršćivati OF u njenoj masovnoj dubini; d) nikome više ne davati koncesije, već ustrajati na dostignutim rezultatima; e) više nego do sada popularizirati SSSR i KP; f) svim sredstvima ojačati — a to je najvažnije — oružane akcije protiv okupatora, zaposedati teritorije. Izvršni odbor će izdati 'Magnu cartu' slovenskih prava, gde će otvoreno napasti Kreka i Jugoslavensku londonsku vladu i gde će naglasiti: a) o svojoj sudbini, spoljnim odnosima i unutrašnjem uređenju odlučivaće slovenački narod sam; b) slovenački narod i sada kao i pre izražava volju da živi zajedno sa svim narodima Jugoslavije, itd., ali naglašava svoje neokrnjeno pravo samoodlučivanja, uključujući i pravo na otepljenje; c) naša narodna vojska izrasta iz partizanskih odreda i Narodne zaštite. Svaki pokušaj da se organizuje bilo kakva druga vojna formacija biće u klici ugušen, pošto bi to — između ostalog — značilo potpirivanje građanskog rata«.*'

Pismo Borisa Kidriča Petera

Izveštaj o političkoj situaciji u Sloveniji, 7. I 1942.

Raskrinkavanje Draže Mihailovića smo uspešno završili. Izvršni odbor OF je primio sa terena preko pet stotina rezolucija u kojima se osuđuje Dražina izdaja. Velika i mala buržoazija se delimično 'kiselo' držala, ali je opšte javno mnjenje bilo takvo da je činjenično stanje morala progutati bez osobitih reakcija. Pokazalo se kao sasvim pravilno i blagovremeno što je Izvršni odbor objavio Vašezvanično pismo o Draži. Brzi udarac je sprečio zakulisni nacrt i snažno učvrstio ugroženo slovenačko narodno jedinstvo. Odmah posle kampanje kojom je raskrinkan Draža, predložili smo svim grupama da se načelnim tačkama koje zastupa OF i koje su i Vama poznate-dodaju i sledeće: 1. da će posle oslobođenja o svojoj sudbini, o svojim spoljnim odnosima i unutrašnjem uređenju, u skladu sa svečanim izjavama Čerčila, Ruzvelta i Staljina, odlučivati slovenački narod sam; 2. da narodna vojska na slovenačkoj zemlji izrasta isključivo iz slovenačkih partizanskih jedinica i Narodne zaštite. Sve grupe, pa i predstavnici 'jugoslovenske' buržoazije u OF, taj predlog Izvršnog odbora su prihvatile... Ove tačke će u sledećim brojevima 'Poročevalca' i 'Osvobodilne fronte' biti svečano objavljene. Kampanja protiv Draže je takođe prisilila i aktivne oficire da zajedno sa nama potpišu sporazum, u kojem se kaže: 1. narodna

*) Pismo je bez datuma, iako se lako može zaključiti da je napisano između 5. i 9. decembra, tj. neposredno posle partizanskog napada na Preserski most i pre hapšenja Toneta Tomšiča, Mihe Marinka, Vide Tomšič, Pepce-Kardelj i Mice Slander, 9. odnosno 10. decembra 1941. godine.

-vojska na slovenačkoj teritoriji sastoji se isključivo od partizanskih jedinica i Narodne zaštite, a što je pod političkim i vojnim rukovodstvom OF; 2. OF prima ili odbija oficire u zavisnosti od pouzdanosti; 3. primljeni oficiri su obavezni izvršavati kurs prema narodno-političkim pogledima koje će određivati OF. Sa ovim sporazumom, koji za sada ne objavljujemo da ih Italijani ne bi internirali, oficirima su vezane ruke u pogledu kakvih separatnih pokušaja. Ako bi do takvih pokušaja došlo, sporazum ćemo objaviti, prekršiće raskrinkati i pobiti. Zbog naših udaraca su, dakle, razni ljudi bili prisiljeni da održe jedinstvo. Mi smo ostali gospodari situacije. Klasna napetost u slovenačkom narodu se ponovo umirila. Naravno, svima Skupa ipak baš ništa ne verujemo; njihovi pokušaji će se ponovo javljati u ovom ili onom obliku i sve češće. Postoje tri stvari gde ih ne puštamo blizu, već ih sami čvrsto držimo: 1. teren; 2. Izvršni odbor OF; 3. rukovodstvo. Odmah posle kampanje odredili smo 3. januar kao praznik sećanja na partizanske i druge žrtve (uhapšeni, mučeni, iseljeni). Izvršni odbor OF je odredio da u znak komemoracije Slovenci ostanu kod kuća između sedmog i osmog sata naveče. Stvar je vanredno uspela. Sve ljubljanske ulice bile su zastrvene slovenačkim zastavicama sa crnim obrubom, sa pozivima Izvršnog odbora i crno obrubljenim listićima sa imenima Slandra i Serčerja ...

Cim smo dotukli velikosrpsku jugoslovensku formu reakcije, pojavila se nova — separatistička. Kuhar je preko londonskog radija održao govor, u kojem je jasno naglasio da će Slovenija potpasti pod 'zapadni uticaj', dok bi Srbija došla pod 'istočni'. Mi smo to u propagandi krstili kao ANTISLOVENSKI SEPARATIZAM. 'Bela garda' je izdala letak za 'slovenačku srednju Evropu'. Naše parole su: pojačana oružana borba protiv okupatora; samoodlučivanje slovenačkog naroda; sloga i jedinstvo naroda... zajednički život svih jugoslovenskih naroda... samoodlučivanjem; sloga i jedinstvo svih slovenskih naroda pod vodstvom velikog ruskog naroda.

Sto se tiče našeg položaja u Sloveniji, bilo bi veoma korisno ako bi se na slobodnoj teritoriji održala konfeticija predstavnika oslobodilačkog pokreta svih naroda Jugoslavije. (OF bi tamo poslala Tyrša i Veru... Konferencija bi mogla da bude u smislu jedinstva i sloge naroda Jugoslavije u borbi protiv okupacije. S našeg staništa posmatrano, mislimo da bi bilo dobro da se na toj konferenciji formira Narodnooslobodilački odbor... za celu Jugoslaviju... Kada bi takav odbor mogao... pouzdanu delegaciju u inostranstvu, bilo bi najbolje. Javite što pre šta mislite o tome...

Pozdrav Peter

RAZVOJ OF I POLITIČKA SITUACIJA U SLOVENIJI

»Pošto je OF sigurno rasla u širinu i dubinu, politički špekulanti su pokušali razbiti borbenu jedinstvo slovenačkog naroda tako što su u oslobodilački pokret unosili najrazličitije 'planove za budućnost' i što su nastojali zametnuti papirnatu diskusiju kojom bi se potkopala istinska oružana oslobodilačka borba. KPS i druge grupe u sastavu OF su takve pokušaje odlučno odbijale. Postigle su to da su se sve grupe obuhvaćene OF ujedinile na stanovištu da se pitanja koja izlaze iz okvira narodnog oslobođenja rešavaju posle oslobođenja.

Petokolonska reakcija, kojoj su na čelu bili Natlačen, Erlih, Pucelj i drugi izdajnici, nastojala je da spreči oslobodilački pokret u srednjim slojevima. Zato je prikazivala OF kao komunističku tvorevinu, a sve saradnike KPS kao ljude kojima će KPS prirediti 'sudbinu Kerenskoga'. Petokolonska reakcija bi rado razbila jedinstvo oslobodilačke borbe raspirivanjem klasne borbe. KPS je taj pokušaj sprečila. Raskrinkala je namere petokolonske reakcije i njenu izdaju, udesetostručila je svoje napore za borbenu jedinstvo naroda, a svojim saradnicima u OF je stvarnim primerom na svakom koraku dokazivala svoju lojalnost.

Treći način na koji su protunarodni elementi pokušali potkopati OF bio je agitacija za Dražu Mihailovića. To se dešavalo u vreme kada Mihailovićeve zločine slovenačkom narodu još nisu bili poznati i kada je Mihailović ponegde u Sloveniji još uživao glas narodnog junaka. Bilo je to u jesen 1941. Kao što smo već pomenuli, OF je tada organizovala masovnu političku borbu za raskrinkavanje Mihailovića i namera koje su sa njim imali neljudski i protunarodni bivši vlastodršci. Slovenački narod je skoro jednodušno osudio Mihailovićevu izdaju. Na stotine rezolucija u kojima je žigosan Mihailović u jesen 1941. je pristizalo Izvršnom odboru OF. Mihailovićeve pokušaji da u Sloveniji organizuje svoje odrede jadno su propali. Poštteni slovenački oficiri su Mihailovića odbili i opredelili se za OF. Zbog toga ih je okupator slao u konfinaciju, ukoliko nisu blagovremeno prešli na partizansku teritoriju. Mihailovićevim agentima: majoru Karlu Novaku, Debeljaku, Vošnaru, Strniši i drugim izdajnicima,

koji su pljunuli na svoju oficirsku i patriotsku čast, uspjelo je da osvoje jadno roblje 'regularne jugoslovenske vojske' tek godinu dana kasnije, nakon ofanzive šezdeset hiljada Italijana i dvadeset hiljada Nemaca. Okupator je sada bio taj koji je za ovu 'jugoslovensku vojsku' nasilno mobilisao najzaostaliye elemente. 'Regularna jugoslovenska vojska' Draže Mihailovića u Sloveniji dobila je ime 'Milizia Volontaria Anticomunist'.

Borba koju je krajem 1941. i početkom 1942. OF politički vodila protiv Mihailovićevog uticaja u Sloveniji, u slovenačkom narodu je podstakla niz pitanja i postavila zahtev da ih OF razreši. Tom borbom je još tada raskrinkana velikosrpska hegemonistička tendencija londonske jugoslovenske vlade, dok je s druge strane slovenačkim narodnim masama objasnila da će se i slovenačka reakcija odlučiti za krajnji separatizam i razne habzburgovske koncepcije, samo ako im to dozvole međunarodna i domaća politička situacija. Plod takve borbe bila je i formulacija treće među osnovnim tačkama OF, -koju je plenarna sednica Vrhovnog plenuma OF krajem 1941. ovako formulisala: 'Stojeći na stanovištu prirodne i sudbinske povezanosti južnoslovenskih naroda, OF ne priznaje rasparčavanje Jugoslavije i svim silama se bori za slogu i jedinstvo njenih naroda. Istovremeno teži povezivanju slovenskih naroda pod vodstvom velikog ruskog naroda na osnovu prava svakoga naroda na samoodlučivanje'.

Već u to vreme se OF izjasnila kao jedina stvarno jugoslovenski orijentisana snaga u Sloveniji. Jugoslovenstvo kao osnova je prvi put među Slovencima dobilo jasno i potpuno napredno opredeljenje, povezano sa borbom za ravnopravnost naroda i za pravo naroda na samoopredeljenje.

Četvrti način na koji je petokolonaška reakcija pokušala da razbije borbenu jedinstvo naroda bio je njen napor da razdvoji slobode željne Slovence na one koji su 'za London' i na one koji su 'za Moskvu'. OF je takvu podelu sprečila, naglašavajući da je saveznik antihitlerovske koalicije Sovjetskog Saveza, Velike Britanije, Severne Amerike i svih drugih slobodoljubivih naroda i država. Podvukla je da nije eksponent 'ni Moskve ni Londona', već da je predstavnik slovenačkog naroda. Istovremeno je kao predstavnik jednog od najmanjih slovenskih naroda naglasila da sudbinu svoga naroda vezuje za sudbinu velikog slovenskog ruskog naroda i da je oslanjanje na Sovjetski Savez za slovenački i sve druge južnoslovenske narode garancija narodnog oslobođenja i trajne slobode naroda.

U vreme kada je vodila političku borbu protiv Mihailovićevog uticaja u Sloveniji, OF je obuhvatila najšire mase slovenačkog naroda. Njeni terenski, rejonski i okružni odbori upravo su svuda dejstvovali. Slovenački narod je sabotirao odluke okupatora i izvršavao uputstva Izvršnog odbora OF. Po celoj Sloveniji vršene su masovne sabotaže u tvornicama, na železnici, u autobuskom saobra-

ćaju, u električnim centralama, telefonskim i telegrafskim centralama, na uređajima i svim javnim institucijama.

Seljaci su masovno skrivali letinu od okupatora. Iz dana u dan se povećavao tiraž letaka i časopisa protiv okupatora. Partizanske jedinice, kao plod svenarodne oslobodilačke borbe i njenog političkog zaleđa, uprkos nedostatku partizanskih tradicija, uspešno su se množile i sve drskije nastupale po celoj Sloveniji. Slovenački narod je OF dobrovoljno plaćao narodni porez. Samo u Ljubljani OF je mesečno sakupljala po 400.000 lira narodnog poreza. Svake noći ljubljanske ulice su bile zasute lecima OF, a bukvalno sve kuće ispisane parolama o oslobodilačkoj borbi.

Muškarci koji još nisu otišli u partizane stupili su u Narodnu zaštitu. OF je Narodnu zaštitu osnovala kao prelaznu masovnu vojnu organizaciju, koja u stvari postaje masovni izvor iz kojega se vrši partizanska regrutacija. Pokušaj Draže Mihailovića da u Sloveniji organizuje svoje jedinice Narodne zaštita je potpuno paralizovala. Narodna zaštita je vršila masovne sabotaže, široko razgranatu obaveštajnu službu, razoružavala okupatorske vojnike i oficire, a njeni članovi su postepeno prelazili u partizanske jedinice.

OF je takođe organizovala svoju SIGURNOSNU I OBAVEŠTAJNU SLUŽBU (VOS), koja je nemilosrdno otkrivala i likvidirala petokolonaše. Likvidacija petokolonaša u Ljubljani 1941. i 1942. godine vršena je u po bela dana, što je silno podiglo moral naroda, a među belogardističkim izdajicama posejalo strah i trepet, zbog čega su počeli emigrirati u Italiju. Osim likvidacija, organi Sigurnosne i obaveštajne službe su — uprkos okupatorskim vlastima — vršili kod petokolonaša kućne pretrese. Iz okupatorskih zatvora spasavali su žrtve narodnooslobodilačke borbe.

Za opštenarodni masovni pokret, za Osvobodilnu frontu je u tom periodu bilo značajno to što je OF uspela da u svoje redove — u 'ljubljskoj provinciji' — uključi veći deo bivšega jugoslovenskog policijskog i žandarmerijskog aparata, koji je inače prešao u službu okupatora, ali koji je u stvari davao Osvobodilnoj fronti sve podatke koji su joj bili potrebni.

U to vreme je OF organizovala i masovne plebiscite. Prvi takav plebiscit je proglasom objavljen i izveden 29. oktobra 1941. godine (godišnjica oslobodenja Slovenije ispod austrougarskog jarma), a drugi 1. decembra 1941. godine (godišnjica stvaranja Jugoslavije). Tada je petokolonaška reakcija počela da širi glasine da su oba plebiscita uspela samo stoga što je OF iskoristila dva tradicionalna nacionalna praznika. Zato je OF proglasila treći plebiscit — 2. januara 1942. — posvećen žrtvama narodnooslobodilačke borbe. Ni ovoga puta na ulicama nije bilo ni jednog Slovenca. Zatim je OF oglasila i četvrti plebiscit — dan sveslovenačke solidarnosti. Nedelju dana pre plebiscita sve kuće u Ljubljani i drugim mestima bile su ispisane slovenskim parolama, parolama posvećenim velikom ruskom narodu, Staljinu, Sovjetskom Savezu, Crvenoj armiji itd. Okupatora

je zahvatila silna nervoza. Da bi sebi olakšao situaciju, okupator je te sedmice zaveo policijski sat, koji je počinjao već od tri posle podne.

Ilegalne štamparije Osvobodilne fronte su u to vreme izvanredno radile. U Ljubljani su izlazili časopisi, leci i revije. Osim toga, cinkografije Osvobodilne fronte su falsifikovale sve italijanske i velik broj nemačkih dokumenata, legitimacija, štambilja i karata za namirnice.

OF je, dakle, postala prava 'država u državi'.

Za širinu i dubinu Osvobodilne fronte je u to vreme bilo značajno sledeće:

1. Osvobodilna fronta je u svakom pogledu opštenarodni pokret. Zahvatila je i onaj deo buržoazije koji se posle aprilskog sloma nije bio vezao za okupatora.

2. Osvobodilna fronta ujedno predstavlja izrazitu aktivizaciju osnovnih masa slovenačkog naroda, masa radničke klase, seljaka, inteligencije, zanatstva, najrazličitijih srednjih slojeva.

3. Radnička klasa Slovenije postaje osnovno borbena jezgro slovenačkog narodnooslobodilačkog pokreta. Najveće žrtve dala je upravo radnička klasa, iz njenih redova formiraju se prve partizanske jedinice, ona daje osnovni pečat masovnim akcijama i sabotazama, ona je skovala čvrsto jedinstvo naroda u borbi protiv okupatora. A pod njenim okriljem omladina je uvek bila u prvim redovima, uvek spremna na najveće žrtve. U takvim uslovima KPS je još više učvrstila svoju vodeću ulogu u OF i tako postala jedina politička snaga priznata i prihvaćena od širokih narodnih masa i svih slojeva društva.

4. Buržoazija se, iz klasnih interesa, sve više odvaja od naroda, izdaje njegove interese, vezuje se za okupatora i faktički postaje drugi okupator. Jedan deo buržoazije, i protiv sopstvenih klasnih interesa, iz nacionalnih i patriotskih osećanja opredelio se za saradnju sa pokretom, jer je shvatio da se radi o marnom opstanku slovenačkog naroda.

5. Posebno mesto u sklopu OF zauzima VOS, koja se u svojoj aktivnosti — pored prikupljanja obaveštenja, likvidacije izdajnika, oslobađanja zatvorenika i mnogih drugih zadataka — brine o merama bezbednosti i sigurnosti svih značajnih faktora Osvobodilne fronte.

6. Slovenačka inteligencija se u narodnooslobodilačkoj borbi sve tešnje povezuje sa radničkom klasom i seljačkim masama.

Organizacijska struktura OF izgledala je ovako:

Na čelu OF bio je Vrhovni plenum OF. Članovi Vrhovnog plenuma bili su predstavnici pojedinih političkih grupa i drugih organizacija i društava udruženih u Osvobodilnu frontu. Vrhovni plenum je u to vreme prosečno zasedao jedanput mesečno, imao je svoj Izvršni odbor Osvobodilne fronte, koji je postao istinsko

političko, organizacijsko i akciono rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Sve grupe su se saglasile sa stanovištem da Izvršni odbor ostane onakav kakav je bio u vreme obrazovanja Osvobodilne fronte. Tako su u Izvršni odbor ušle samo takozvane osnivačke grupe OF, a to znači Komunistička partija, kršćanski socijalisti, 'Sokoli' i kulturni radnici. Predstavnici ovih grupa u Vrhovnom plenumu bili su istovremeno i članovi Izvršnog odbora Osvobodilne fronte. Izvršni odbor je već na početku oslobodilačkog pokreta imao veliki autoritet.

Neposredni niži forumi posle Vrhovnog plenuma i Izvršnog odbora OF bili su okružni odbori OF. Obično su nastajali — naročito u Ljubljani — iz svojih plenuma, koje su predstavljali predstavnici grupa i organizacija sa dotičnog terena i Izvršnog odbora.

Iza okružnih odbora postojali su rejonski, a zatim i terenski odbori. U ovim odborima već se gubio koalicijski karakter — oni su izrastali iz samih masa. Terenski odbor je u vreme masovnog zanosa i oduševljenja predstavljao sve svesne Slovence na svom terenu, a to znači u selu, u tvornici, u ustanovama, ulicama, stambenom kvartu itd. Bio je, dakle, masovni odbor. Kao takav, imao je svoje tajništvo, odnosno sekretarijat, koji je u praksi počeo da figurira kao terenski odbor.

Radi boljeg razumevanja političko-organizacionog značaja Osvobodilne fronte, potrebno je naglasiti da je posle aprilskog sloma i rasula 1941. godine Komunistička partija bila jedina stranka u Sloveniji koja je očuvala svoj organizacijski aparat na celoj slovenačkoj teritoriji i koja je raspolagala ilegalnom tehnikom i dovoljnim brojem kadra sposobnog za ilegalni rad. Već sama ta činjenica je, pored svega ostalog, sama po sebi pomogla ostvarenje vodeće uloge Komunističke partije. Cela ilegalna tehnika, kao i organizacija VOS, bila je od samoga početka isključivo u rukama Komunističke partije. Ostale grupe u Osvobodilnoj fronti u tom periodu nisu imale ništa protiv toga, s obzirom na to da su same bile nesposobne za takvu organizaciju i što je takav posao za njihov mentalitet tada izgledao suviše riskantan. Iz istih razloga su od samog početka u ruke Komunističke partije došla takođe komandna i politkomesarska mesta u partizanskim jedinicama.

Jedine grupe koje su, osim Komunističke partije, imale izvesnu organizacijsku mrežu bile su hrišćansko-socijalistička i sokolska grupa. Zato je, u to vreme, za širinu i početnu solidarnost Osvobodilne fronte bilo veoma korisno da su se upravo Oko ove dve grupe skupljale i koncentrisale pristaše bivših zvanionih političkih stranaka koje je aprilski slom 1941. godine bacio na tlo.

U celini uzevši, OF je tada predstavljala — u svojim vrhovima — koaliciju, dok je na svojem terenu, u borbi narodnih masa, uglavnom predstavljala jedinstven narodnooslobodilački pokret.

Po svim fabrikama postojali su jedinstveni odbori Radničkog jedinstva Slovenije. Oni su istovremeno bili i terenski odbori OF u fabrikama, čime je vodeća uloga radničke klase — naročito u Ljubljani — još više ojačana.

Iz unutrašnjih diskusija u Vrhovnom plenumu OF, kao i iz političke borbe u masama, koju je OF vodila protiv najrazličitijih razbijačkih pokušaja petokolonaške reakcije, krajem 1941. godine izrastao je sledeći program Osvobodilne fronte, na kojem su se ujedinile sve grupe i koji je Vrhovni plenum, odnosno Izvršni odbor, i službeno objavio javnosti:

1. Protiv okupatora treba voditi nemilosrdnu oružanu borbu.
2. Ova borba predstavlja izlaz za oslobođenje i ujedinjenje svih Slovenaca.

3. Stojeći na stanovištu prirodne i sudbinske povezanosti južno-slovenskih naroda, Osvobodilna fronta ne priznaje rasparčavanje Jugoslavije i svim silama će se boriti za slogu i jedinstvo njenih naroda. Istovremeno, OF teži povezanosti slavenskih naroda, pod vodstvom velikog ruskog naroda, na temelju prava svakoga naroda na samoopredeljenje.

4. Oslobođilačkom borbom i aktivizacijom slovenačkih narodnih masa Osvobodilna fronta, u suštini, preobražava slovenački nacionalni značaj. Slovenačke narodne mase, koje se bore za svoja nacionalna i ljudska prava, ostvaruju novi lik aktivnoga slovenstva.

5. Sve grupe i koje sarađuju u okviru Osvobodilne fronte obavezale su se da se biti lojalne u međusobnim odnosima.

6. Posle oslobođenja vlast na slovenačkoj zemlji preuzima Osvobodilna fronta kao celina.

7. Nakon oslobođenja Osvobodilna fronta će uvesti stvarnu narodnu demokratiju. Sva pitanja koja prevazilaze okvire nacionalnog oslobođenja rešavaće se na dosledan, ljudski i demokratski način.

8. U skladu sa svečanim izjavama Čerčila, Ruzvelta i Staljina, nakon oslobođenja će o unutrašnjem uređenju ujedinjene Slovenije i o njenim spoljnim odnosima odlučivati slovenački narod sam. Ovo elementarno pravo slovenačkog naroda Osvobodilna fronta će poštovati i braniti svim sredstvima.

9. Narodna vojska na slovenačkoj nacionalnoj teritoriji izrasta iz slovenačkih inarodnooslobodilačkih partizanskih jedinica i Narodne zaštite, i u nju se pozivaju svi Slovenci.

Iz masovnog narodnooslobodilačkog pokreta Osvobodilne fronte, u svojoj suštini istinski demokratskoga, i pored okupacije, pa i tamo gde je postojala vlast okupatora, nicali su elementi nove, narodne vlasti u Sloveniji. Ta narodna vlast je rasla i izrasla u oslobodilačkoj borbi u kojoj je učestvovao celi narod.

Zbog masovnosti Osvobodilne fronte, u uslovima narodnooslobodilačke borbe počeli su se politički forumi Osvobodilne fronte na elementaran način razvijati u organe narodne vlasti u uslovima okupacije. Na osnovu takvog razvoja se 1941. god. konstituisao tadašnji Vrhovni plenum OF u SLOVENAČKI NARODNOOSLOBODILA-

ĆKI ODBOR, kao vrhovni organ narodne vlasti u Sloveniji. Već 1941. g. ovaj odbor je doneo potrebne odluke, kao, na primer, odluku o smrtnoj kazni za izdajnike naroda (odluku je izvršavala Sigurnosna i obaveštajna služba), odluku o narodnom porezu za potrebe narodno-oslobodilačke borbe (porez su sakupljali terenski odbori OF), odluku o uključenju slovenačkih partizanskih jedinica u jedinstvenu jugoslovensku Narodnooslobodilačku vojsku (Glavni štab za Sloveniju je do proleća 1943. godine imenovao Izvršni odbor OF, ali se na predlog Centralnog komiteta KPS Izvršni odbor toga odrekao, pa je tada Glavni štab za Sloveniju imenovao Vrhovni štab NOVJ).

Boris KIDRIC

NEKE OSOBENOSTI I PROBLEMI LJUBLJANSKE OSVOBODILNE FRONTE U LETO 1941.

Novi politički oblik udruživanja i jedinstva slovenačkog naroda — Osvobodilna fronta — po svom sadržaju je tako pun revolucionarne dinamike i snage da ga je veoma teško ukratko pregledno prikazati u celoj njegovoj širini i raznovrsnosti, a da se pri tom ne zasene osnovni problemi, tokovi i snage koje su usmeravale njegov razvoj, ubrzavale ili kočile njegov rast.

Da bi se objasnila ta politička formacija, tako važna za razumevanje istorije naše revolucije, trebalo bi odgovoriti pre svega na ova pitanja:

— na koje se društvene snage oslanjala i na kojim se snagama zasnivala;

— kakva je bila uloga Partije u stvaranju OF;

— kakve su bile objektivne okolnosti početkom okupacije i u vreme stvaranja OF;

— kakva su bila iskustva i rezultati predratnih antifašističkih organizacija;

— kakva je bila orijentacija i praksa u radu OF, posebno kada je reč o oružanoj borbi?

Na sva ta pitanja treba odgovoriti ako telimo da Objasnimo izvanrednu revolucionarnu snagu OF i njenu širinu, koja je osobito bila karakteristična za Ljubljanu, gde je cele prve godine okupacije bilo stvarno središte oružanog otpora i revolucije u Sloveniji.

Osvobodilna fronta se u to vreme razvila — ne samo politički već i u vojnom pogledu — u faktor od prvorazrednog značaja.

S obzirom na svoju osobenu strukturu i razvoj, OF u Sloveniji se umnogom oslanjala na iskustva stečena u stvaranju organizacija OF u Ljubljani prvih meseci okupacije.

Poslednjih pet godina pred rat Partija je zajedno s drugim antifašističkim snagama razvila u Ljubljani i svuda po Sloveniji niz oblika polulegalnog i legalnog rada. Svi su oni bili zastupljeni osobito u vreme kada je radnička klasa u nebrojenim revolucionarnim okršajima, štrajkovima i drugim oblicima borbe, naročito 1935—1936.

godine, postigla vidne rezultate, pre svega u pogledu svog akcionog jedinstva i ostvarivanja sindikalnog jedinstva. Na takvoj osnovi, kao i zbog dosledne revolucionarne demokratske prakse, među radnim ljudima i svim demokratskim i antifašističkim snagama porasli su politički uticaj i uloga Komunističke partije Slovenije.

Istorijski osnivački kongres KPS, koji je održan u aprilu 1937. godine i koji je pripremio Edvard Kardelj odmah po povratku iz tuđine, nije samo analizirao rezultate postignute minulih godina već je dao jasnu i dalekovidu smemicu za budući rad. Pokazao je puteve koji vode rešenju slovenačkog nacionalnog pitanja, kakvi su zadaci svih demokratskih i antifašističkih snaga u tom trenutku i kakva je uloga radničke klase koju ona u tom procesu mora da odigra.

Uticaj Partije poslednjih godina pred rat, osim aktivnosti u pravcu jačanja političke svesti radničke klase, karakteriše svestran napor za prestanak razdeljenosti slovenačkog naroda, za prevladavanje oštre podele na katolički i liberalni deo, koji je bio posledica protivnarodne politike slovenačke buržoazije. Ta je politika u prošlosti mnogo pomogla u deljenju slovenačkog naroda na tri dela: sada, u vreme pretnji hitlerizma u Evropi, ta bi rasparčanost morala biti sudbonosna za sam fizički opstanak slovenačkog naroda.

Napori Partije u vezi s prikupljanjem antifašista bili su svestrani: od prikupljanja dobrovoljaca za odbranu Španije i Čehoslovačke do razvijanja raznih oblika Narodnog fronta — »Saveza radnih ljudi«, »Društva prijatelja SSSR-a«, mirovnih odbora, narodno-odbrambenih odbora, odbora protiv skupoće, »Narodne pomoći« itd.

Bez obzira na to što je Partija oko antifašističkih organizacija i časopisa okupila najšire demokratski i antifašistički raspoložene snage, ipak treba naglasiti da su jedinstvena radnička klasa i jedinstvena radnička omladina, a s ovom i veći deo studentske omladine, već tada bile osnovna revolucionarna snaga antifašističkog pokreta.

Akcionni sporazum, koji je, na predlog CK KPS, postignut u drugoj polovini 1940. godine sa grupom hrišćanskih socijalista, demokratskim krilom Sokola i s progresivno orijentisanim kulturnim radnicima, bio je u stvari početak postojanja Antiimperijalističkog fronta, koji je formalno utemeljen 27. aprila 1941. Već godine 1938. izašla su dva broja Slovenskog poročevalca, koji je 1941. godine postao zvanično glasilo Antiimperijalističkog fronta, odnosno Osvobodilne fronte, u koji se Antiimperijalistički front preimenovala posle napada Nemačke na Sovjetski Savez.

Pomenuti akcionni sporazum je značajan kao neposredan prethodnik Osvobodilne fronte.

Masovne demonstracije u Ljubljani zbog sramnog pristupanja Jugoslavije fašističkom Trojnom paktu trajale su od 25. do 27. marta 1941, kao i masovan odziv dobrovoljaca za odbranu domovine od nemačke agresije na Jugoslaviju posle 6. aprila, dovoljno svedoče o tome da su stanovnici Ljubljane bili prihvatili stanovište Partije za svoje i da radnička klasa pod rukovodstvom Partije počinje da prerasta u novog narodnog predvodnika.

Brza kapitulacija kraljevske vojske i propast stare Jugoslavije :samo su potvrdili istinu o izdaji i o tome da je stari režim počivao na trulim temeljima.

Vrhovi stare vlasti i crkve, sa Natlačenom, Puceljom, biskupom Rozmanom i drugim na čelu, javno i sluganski su se klanjali italijanskom i nemačkom okupatoru. Verovatno je da je u istoriji bilo malo primera tako jadne uloge kakvu je, u pomanjkanju i najmanje mrvice ljudske i nacionalne časti i ponosa, odigrala jugoslovenska buržoazija, pa i slovenačka. Zanimljivo je da te ljude nimalo nisu istreznili opšti prezir i razočaranje slovenačkog naroda. Svoju kapitalističku — klasnu i stranačku uskost, sebičnost i poniznost ispoljili su tako i toliko da su čak i predstavnici slovenačke buržoazije u londonskoj emigrantskoj vladi zbog toga imali neprimlik.

Opijeni brzim poredama, Nemci i Italijani su u početku odbijali da prime pomoć koju im je ponizno ponudila slovenačka buržoazija, koja — zaslepljena antikomunističkom mržnjom — nije uviđala da okupator želi da uništi ceo slovenački narod, zajedno s njegovom buržoazijom. I jedni i drugi su počeli da hvataju i zatvaraju komuniste po spiskovima koje su bili dobili od narodnih izdajnika. A Nemci su počeli da iseljavaju slovenačke intelektualce i da ubrzano pripremaju ostvarivanje starih planova o germanizaciji Štajerske i Gorenjske i iseljenju svih Slovenaca iz tih krajeva.

Slom stare Jugoslavije nije, međutim, značio samo trenutnu poredu fašističkog okupatora već i slom starog vodstva slovenačkog naroda, koje je u tom trenutku bilo izgubilo poslednji oslonac u narodu i pravo da na bilo koji način nastupa u njegovo ime.

Veoma brzo, nepune dve nedelje po kapitulaciji Jugoslavije, onda kada su okupatori nemilosrdno komadali Sloveniju, CK KP Slovenije je pozvao slovenački narod da organizuje opštenarodni otpor i oružanu borbu, da obrazuje Antiimperijalistički front (kasnije Osvobodilna fronta). Partija je bila svesna toga da je u njenim rukama i u rukama radničke klase sudbina slovenačkog naroda.

Jedinstvo radničke klase i omladine i iskustva i rezultate predratnih antifašističkih organizacija Partija je i u najtežim trenucima okupacije smatrala kao jemstvo uspešne borbe slovenačkog naroda za njegove životne interese i za sam njegov opstanak. Iskustva iz borbi i ilegalnog rada u staroj Jugoslaviji, povezanost borbe slovenačkog naroda s revolucionarnim pokretima drugih naroda Jugoslavije i predviđanje skorog sukoba između Nemačke i Sovjetskog Saveza, ulili su joj snagu i veru u uspeh otpora. Pripremanje otpora Partija je počela već prvi dan po kapitulaciji kraljevske jugoslovenske vojske, i to tako što je svojim organizacijama naredila da sakupljaju i kriju oružje koje je za sobom ostavila Jugoslovenska vojska.

Osvobodilna fronta je bila ustanovljena dva meseca pre napada Nemačke na Sovjetski Savez, dakle, u trenutku kada je još važio pakt tih dveju zemalja o međusobnom nenapadanju. Kasniji doga-

đaji su pokazali da upravo tako ranom formiranju Osvobodilne fronte treba zahvaliti što okupator — osobito Italijani — uprkos svojoj demagogiji i taktici, nije mogao da pusti koren na okupiranom području, što nije mogao da ostvari planove o raseljavanju slovenačkog naroda i što petokolonaška izdajnička buržoazija nije uspjela da izazove građanski rat u korist okupatora pod parolom borbe protiv komunizma. Ovo posljednje se osobito odnosi na područje koje su Italijani bili okupirali.

Sam čin formiranja OF, u akeionom pogledu, ništa još nije značio. OF je trebalo organizaciono učvrstiti, imajući na umu uslove okupacije, rasparčanost Slovenije i Jugoslavije i uslove za ilegalan rad.

Posebno je bila značajna uloga konferencije Radničkog jedinstva, koju je Partija sazvala nekoliko dana posle osnivačkog sastanka Osvobodilne fronte. Na tom skupu su, osim predstavnika CK KPS, bili i hrišćanski socijalisti iz Jugoslovenskog strukovnog saveza i predstavnici organizacija tzv. amsterdamskog smera. Taj je sastanak u isto vreme značio i formalno ostvarenje sindikalnog jedinstva. Nakon napada na Sovjetski Savez, njima su se priključili kao politička struja i predstavnici socijalista. Radnička klasa je, prema tome, jedinstveno ušla u odlučnu borbu.

Nemci su odmah u početku pokazali svoje pravo lice, povezujući socijalnu demagogiju s terorom, a Italijani, koji nisu imali dobro organizovanu petu kolonu, hteli su da dobiju u vremenu i da se usidre na novoj teritoriji taktikom davanja »kulturne autonomije« i prikazivanjem sebe kao »podnošljivijeg« okupatora od Nemaca. Ta uspavljujuća taktika je bila veoma opasna pošto je pogodovala oportunističkom raspoloženju, izraženom u paroli: »S borbom treba pričekati« ili: »Ne smemo izazivati Italijane, jer su manje zlo«, ili pak: »Mali slovenački narod mora izbegavati žrtve«, itd. Takva italijanska taktika je bila opasnija i zbog toga što je nemačko-italijan" ska granica u početku više puta bila ispravljana u korist Nemaca i što je na kraju prolazila kroz severna predgrađa Ljubljane. Više puta se mogla čuti pretnja da će Ljubljanu zaposesti Nemci ukoliko se stanovništvo ne bude »dobro ponašalo«.

U duhu takve taktike, Musolini je 27. maja imenovao »Savet za ljubljansku pokrajinu«, tzv. Konzulto, od predstavnika slovenačkog političkog i ekonomskog života. U stvari su to bili predstavnici slovenačke buržoazije, uključujući i predstavnike Socijaldemokratske stranke.

Ne potcenjujući ni na koji način značaj 27. aprila 1941. godine, dana kada je formalno bila ustanovljena OF, ipak treba konstatovati da je OF u osnovi politički bila oblikovana ranije — poslednjih godina pred rat, a da se organizaciono i akciono formirala tek prvih meseci okupacije, kada je imala propagandni i organizacijski politički aktiv, prvenstveno komuniste.

Tadašnji sekretar Okružnog komiteta KPS Boris Krajger je zajedno s Borisom Kidričem na prvim sastancima na koje su bili

pozivani prvenstveno članovi bivših raspuštenih URS-ovih sindikata, objašnjavao stanovište CK KPS o neophodnosti organizovanog otpora i o potrebi da se u svim fabrikama, preduzećima i na terenu osnuju odbori Osvobodilne fronte. U Ljubljani su je gotovo u celini sačinjavali članovi li simpatizeri Partije, a posebno članovi sindikata, članovi odbora Narodne pomoći, bivših radničkih kulturno-prosvetnih društava »Sloboda« i »Uzajamnost«, te SKOJ i pripadnice naprednih ženskih društava.

Svoje »matične« odbore imali su metalci, moleri, grafičari, obućari, krojači, službenici, trgovci, učitelji, profesori, lekari, poštari, sportisti, stambene organizacije, zanatska društva, veće ustanove —• banke i osiguravajući zavodi, magistrat (gradska uprava), policija i drugi. Veoma uticajan matični odbor je bio onaj koji je Partija osnovala u krugovima kulturnih radnika.

Prve organizacije OF u Ljubljani bile su, dakle, formirane u fabrikama, preduzećima, na Univerzitetu i u ustanovama. Članovi prvih odbora u fabrikama i ustanovama bili su istovremeno i začetnici OF na terenu, tj. u gradskim četvrtima i u okolnim selima, dakle onde gde su ti ljudi stanovali. Sekretari odbora su tako reći bez izuzetka bili članovi Partije koji su se bili istakli svojim organizacionim sposobnostima i borbenošću.

U to vreme je u Sloveniji bilo 14 okružnih komiteta KPS. Okružni komitet KPS za Ljubljanu obuhvatao je područje Ljubljane i njenu širu okolinu. U tročlanom komitetu jedan član je posebno odgovarao za rad u Okružnom odboru OF, u kome su bili predstavnici osnivačkih grupa. Ljubljanski Okružni odbor OF je uz pomoć rejonskih komiteta Partije ubrzo formirao prve rejonske odbore OF za Centar, Šiška — Bežigrad, Moste, Vič, Polje i za železnice.

Organizacije OF su odmah u početku morale da propagandom i agitacijom deluju protiv okupatorske propagande. Da bi se suzbio uticaj štampe koja je izlazila pod okriljem okupatorskih vlasti, rukovodstvo OF je odlučilo da izdaje svoj list »Slovenski poročevalac«. On je prvi put pod okupacijom izašao u maju, a počev od juna je redovno izlazio jednom nedeljno. U njemu su najviše pisali Boris Kidrič i Tone Tomšič, i prvih meseci okupacije odigrao je značajnu ulogu u agitaciji i propagandi.

Smernica prvim organizacijama OF u njihovu radu bio je proglas CK KPS što je objavljen krajem aprila i iz kojega je u majskom broju »Slovenskog poročevalca« objavljen ceo programski deo.

U to vreme su partijske organizacije zajedno s partijskim rukovodstvom nastojale da Osvobodilnom frontom obuhvate sve patriote koji su bili spremni da se odupru okupatoru u interesu odbrane slovenačkog naroda i njegovih interesa. Kao što se vidi, nastojalo se da se pridobiju pojedini predstavnici određenih demokratskih i patriotskih grupa i svi poštjeni ljudi, bez obzira na njihove verske i opšte nazore.

U prvoj etapi borbe za širenje odbora OF partijsko rukovodstvo je, osim sektaštva u vlastitim redovima, moralo da savlada i otpor nastojanju da se privuku saradnici iz verskih redova i borci iz bivših liberalnih i nacionalističkih redova. Posebno je Partija morala da se potruži da se prevaziđe nerazumevanje potrebe uvršćenja žena u redove OF, pošto su u staroj Jugoslaviji žene bile isključene iz političkog života.

Pod naslovom »Parole naše oslobodilačke borbe« »Slovenski poročevalec« je 22. juna 1941. objavio prvi program Antiimperijalističkog fronta slovenačkog naroda:

1. Pravo slovenačkog naroda na samoodlučivanje, podrazumeva-jući i pravo na otcepljenje i ujedinjenje s drugim narodima.
2. Oslobođenje i ujedinjenje razjedinjenog slovenačkog naroda, uključujući i koruške i primorske Slovence.
3. Sloga i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije i celog Bal-kana u njihovoj borbi za oslobođenje.
4. Sovjetski Savez je vodeća sila i glavni je oslonac slovenačkom narodu i svim ugnjetenim narodima u njihovoj oslobodilačkoj borbi.
5. Slovenački narod se može osloboditi samo na ruševinama imperijalizma.
6. Bez borbe protiv vlastite izdajničke kapitalističke gospode ugnjeteni narod se ne može osloboditi.
7. Bratstvo i mir među narodima! Takav mora biti pobedonosni rezultat protiv borbe imperijalista, u kojoj će se imperijalizam sru-šiti iz osnova.

Te su parole verovatno bile usvojene na prvom zasjedanju Vrhov-nog plenuma Osvobodilne fronte — 15. juna 1941.

Zato što su pravilno, marksistički bile procenjene međunarodne prilike u to vreme, napad Nemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941, nije iznenadio CK KPJ i CK KPS. Naše partijsko rukovodstvo je taj napad blagovremeno predvidelo.

Rezultat pravilnih procena i predviđanja partijskog rukovod-stva u Jugoslaviji bio je u tome što su partijske organizacije sve vreme posle kapitulacije usmeravane na pripremanje za oružanu borbu. Partijsko rukovodstvo u Sloveniji je dejstvovalo bez okle-vanja: na svojoj sednici u Trebnju, održanoj već na dan rasula stare Jugoslovenske vojske pod rukovodstvom Franca Leskoška, donelo je odluku o neodložnom sakupljanju oružja. Isto tako je na dan na-pada Nemačke na Sovjetski Savez u Ljubljani formiran Glavni štab slovenačkih partizanskih jedinica i donesena je odluka da se odmah počnu pripreme za oružani ustanak. Neposredne političke pripreme za oružani ustanak bile su, međutim, stvarno završene tri nedelje pre, na partijskoj konferenciji delegata iz cele Slovenije održanoj 1 i 2. juna u Ljubljani.

Odmah po obrazovanju Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica održana je, 28. juna, proširena sednica rukovodstva OF. Na njoj je bio i Edvard Kardelj. Posle duže diskusije, tu je u celini prihvaćen stav Partije da se počne oružani ustanak.

U isto vreme su se partijski okružni komiteti reorganizovali u tročlane i četvoročlane komitete. Komitet za ljubljanski okrug vodio je Boris Krajger, a Tone Dolinšek je kao njegov član rukovodio vojnim komitetom.

I sve organizacije OF u Ljubljani su dobile — u skladu s novom situacijom — nove smernice za rad. Osnovni zadatak OF je sada bio: organizovanje pozadine oružane borbe, odnosno prikupljanje finansijskih sredstava, organizovanje obaveštajne službe, neprekidan priliv novih partizanskih boraca i slično. Ali organizacije OF u Ljubljani morale su da se brinu i o organizovanju i akcijama borbenih i sabotažnih grupa u gradu. Njih je već krajem juna 1941. bilo mnogo, pre svega u sklopu partijskih ćelija i skojevskih aktiva.

Oružana borba u Sloveniji je, dakle, u Ljubljani počela već krajem juna 1941, i tu je te godine postala najmasovnija. Pošto je trebalo za nju mobilisati sve patriote bez izuzetka, i Osvobodilna fronta je bila razuđena u širinu. Širina, za koju se Partija borila, nije bila nikakav oportunizam ili izraz slabosti, kako to misle čak i neki dobronamerni kritičari i na Zapadu i na Istoku, već dokaz snage Partije i sposobnosti slovenačkog partijskog rukovodstva da razvije najdosledniji i najdublji revolucionarni demokratizam.

Koncepcija CK KPS o razvoju OF i narodnog ustanka u Sloveniji, u širinu, koju je Edvard Kardelj u svojim člancima svestrano utemeljivao i razvijao, Boris Kidrič je sa izuzetnom doslednošću i energijom u Izvršnom odboru OF sprovodio u delo, kao što je to činio i ceo partijski aktiv u organizacijama OF.

Početak organizovanog oružanog ustanka

Uprkos povoljnoj okolnosti što su partijske organizacije blagovremeno počele da sakupljaju oružje ostalo od bivše Jugoslovenske vojske u rasulu i što je bio počeo rat između Nemačke i Sovjetskog Saveza, otpor u Sloveniji je bilo veoma teško organizovati iz više razloga.

Prvo, italijanski okupator je na području Slovenije imao velike vojne i policijske snage — u ljubljanskom području 40—50 hiljada, a samo u Ljubljani 25—30 hiljada ljudi. To znači da je tu jedan vojnik dolazio na 6—7 stanovnika, a u samoj Ljubljani čak na tri. Međutim, Nemci su na području Gorenjske i Štajerske imali približno oko deset hiljada vojnika i policajaca, ali su se oslanjali na dosta snažnu petu kolonu i na Wermanšaft.

Drugo, cela slovenačka teritorija je i onda bila ispresecana putevima, železničkim prugama i poštanskim vezama, pa je to neprija-

telju omogućavalo da se s lakoćom koristi svojom motorizacijom, da se brzo pokreće i koncentriše u određenim područjima i da opkoljava bilo borbe, bilo stanovništvo. S tim u vezi je i okolnost da su okupatori bili u mogućnosti da, zbog blizine njihovih matičnih zemalja, brzo dovode rezerve. I dalje: oni su bili osjetljivi na svaku vojnu i političku akciju ne samo zbog mogućeg uticaja ovih na njihove zemlje već pre svega zato što je slovenačko područje bilo veoma važno raskršće puteva, drumskih i železničkih, i veoma značajan izvor za snabdevanje nemačkih i italijanskih jedinica na Balkanu i na istočnom frontu, a taj je kraj isto bio važan i kao veza među njima.

Rukovodstvo oružanog otpora u Sloveniji moralo je da računa i na to da slovenački narod nema nikakvog iskustva u vođenju partizanskog rata, pošto se još od seljačkih buna nije laćao oružja da bi branio sebe i svoja prava.

Povrh svega, Sloveniju su bila podelila tri okupatora, i to na pet delova, s obzirom na to što se i dalje održavala stara jugoslovensko-italijanska i jugoslovensko-austrijska granica, s ciljem da se na taj način što više onemogući održavanje veza između pojedinih područja Slovenije.

Kada se pravilno ocene te objektivne, zaista teške okolnosti nije teško shvatiti koliko je u organizovanju otpora bilo važno jedinstvo pozadine, organizovane u sklopu opštenarodne Osvobodilne fronte.

U razvoju ljubljanske organizacije OF bili su osobito značajni meseci jul i avgust 1941. Početkom jula su održane uspešne masovne demonstracije na železničkoj stanici povodom otpremanja — iseljavanja Gorenjaca u Srbiju. Demonstracije su se ponavljale uvek kada bi se saznalo da idu novi transporti. To su bile prve demonstracije u Sloveniji, i u njima je iskazana snaga Osvobodilne fronte u Ljubljani. Ujedno su poslužile za obaveštavanje najširih narodnih slojeva o opasnosti što preči celom slovenačkom narodu. Gestapo, koji se tada i cele 1941. godine u Ljubljani ponašao kao da je to područje bilo nemačko, ubrzo je upriličio opštu noćnu raciju da bi pronašao sve one koji rade protiv Nemačke, a pre svega ljude izbegle iz Gorenjske i Štajerske.

U ljubljanskim organizacijama OF u to vreme se bio izvanredno razvio borbeni polet. Osvobodilna fronta je organizovala mnogobrojne sabotaže, propagandne i druge akcije, a osobito su bile aktivne borbene grupe koje su razoružavale italijanske vojnike i uklanjale pojedine izdajnike. Odlukom Glavnog štaba od 16. jula počele su u celoj Sloveniji organizovane oružane akcije partizanskih jedinica.

Dvadeset osmog jula 1941. je Vrhovni plenum OF posebnim proglasom podržao otpočinjanje oružanog ustanka u Sloveniji.

U tom trenutku su u rukovodećem telu OF bile još četiri nove grupe: mariborski nacionalisti, mačekovci, socijaldemokrati i oficiri, tako da ih je sada bilo osam.

Avgusta je u Ljubljani obrazovana i Obaveštajno-sigurnosna služba (VOS), čija će uloga biti veoma značajna u raskrinkavanju

okupatorskih i petokolonaških namera i u sprečavanju izdaje i građanskog rata u korist okupatora.

Za dalji razvoj oslobodilačke borbe posebno je bio značajan i avgustovski broj partijskog glasila »Delo«, u kojem je objavljen Kardeljev članak »Za Osvobodilno fronto slovenskega naroda«. Tu je bilo naglašeno da OF, koja je obuhvatila ogromnu većinu slovenačkog naroda, i dalje nikome ne zatvara vrata samo ako prihvata platformu, izraženu u sledećem:

1. Slom i uništenje nemačkog i italijanskog fašizma i njihovih istomišljenika; oslobođenje i ujedinjenje svih Slovenaca; sloga i jedinstvo naroda Jugoslavije u njihovoj zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja; nerazrušiva povezanost slovenačkog i ostalih naroda Jugoslavije sa SSSR-om.

2. Akcije treba otpočeti odmah i svim sredstvima; očekivanje da će se naša sloboda roditi iz krvi sovjetskih naroda i da ćemo je dobiti kao dar jednako je dezertiranju iz Osvobodilne fronte.

3. Međusobna lojalnost svih grupa koje sarađuju u Osvobodilnoj fronti jedan je od glavnih uslova za zajedničku pobedu.

U tom smislu je partijsko rukovodstvo pozvalo na saradnju u okviru Osvobodilne fronte i krugove takozvane katoličke sredine. S njima su predstavnici hrišćanskih socijalista održali poseban sastanak 21. i 22. avgusta, ali on nije dao pozitivne rezultate. Na isti način su se završili i razgovori s tzv. nacionalističkom sredinom (»Mlada JNS« i drugi).

*Prerastanje organa OF u organe slovenačke narodne vlasti
i prvi zameci slovenačke državnosti*

Uloga organa OF i njihov ugled u najširim narodnim masama su veoma porasli, te nije bilo čudno što su organizacije OF u Ljubljani, pa i u drugim krajevima Slovenije, počele da atiču ugled kao organi narodne vlasti, osobito na području Ljubljane. Osvobodilna fronta je u tom trenutku bila prodrila duboko i u okupatorski aparat. Njene jake organizacije su postojale čak i u »Visokom komesarijatu«, u Anagrafskom birou koji su bili osnovali Italijani radi lakšeg otkrivanja ilegala, u policiji i među bivšim oficirima. Značajno je i to što su organizacije OF bile ovladale i tako važnim institucijama kakve su pošta, železnica i magistrat (gradska uprava).

Razvoj Osvobodilne fronte najbolje se može sagledati iz odluka Vrhovnog plenuma OF, koji se sastao 16. septembra i konstituisao se u Slovenački narodnooslobodilački odbor. U to vreme su u Vrhovnom plenumu već bili predstavnici osamnaest grupacija. Odluke što su prihvaćene na tom plenumu nedvosmisleno su odražavale prvu revolucionarnu pravnu formulaciju volje oslobodilačkog pokreta i bile su, štaviše, vidljiva klica nove slovenačke državnosti.

Formiranje Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora (SNOO) bilo je, dakle, početak slovenačke državnosti, razvijanja vlastite državotvorne svesti, koja je znatno pomogla u razvijanju nacionalne samosvesti i revolucionarnog otpora. Koalicioni oblici su do tada još nešto i značili u rukovodećim organima OF, ali s tim dostignućima narodne revolucije oni su počeli da gube značaj. Sada se počelo snažno učvršćivati unutrašnje jedinstvo i jačati revolucionarna udarna snaga oslobodilačkog pokreta i oružanog otpora. To će se potvrditi idućih meseci.

U to vreme je nemački okupator što je bio u neposrednoj blizini Ljubljane, severno od Save, u svom nemoćnom besu, i u nameri da zastraši narod zbog akcija Rašičke čete, 20. septembra popalio selo Rašicu. To je bilo prvo paljenje naselja u Sloveniji. Ali taj čin je u Ljubljani sasvim drukčije odjeknuo nego što su to Nemci želeli i očekivali.

Zbog razmaha partizanskog pokreta, početkom oktobra je u Sloveniji, na osnovi Musolinijeve odluke od 3. oktobra, uvedeno ratno stanje. Šestog je počela 14-dnevna Robotijeva ofanziva na krimsko područje, što se podudaralo s prvom nemačkom ofanzivom u Srbiji. U toku te ofanzive, Krimski bataljon, koji je bio sastavljen uglavnom od ljubljanskih partizana, uspešno je izveo napad na Lož i Bezuljak.

Usred Robotijeve ofanzive, 12. oktobra, rukovodstvo OF je sazvalo konferenciju okružnih odbora OF s područja tzv. ljubljanske pokrajine. Njen značaj je bio pre svega u tome što je učvrstila i jasno usmerila organizacije OF na jačanje partizanske vojske i na pomaćanje partizanima u akcijama.

Zbog sve većeg pritiska fašista na škole i usled osnivanja fašističkih omladinskih organizacija »GIL« i »GUF«, rukovodstvo OF je odlučilo da, osim komunističke skojevske organizacije, koja je već od početka okupacije stala u prve redove revolucionarne borbe, obrazuje i »Omladinsku Osvobodilnu frontu«. To je i učinjeno, i ona je, čim je formirana, počela da izdaje svoj list »Mlada Slovenija«. »Omladinska Osvobodilna fronta«, kojoj je na čelu stajala Lidija Šentjunc, brzo se razvijala i gotovo svu školsku i radničku omladinu je aktivirala za oslobodilačku borbu. Okupatorovom je pritisku slovenačka omladina pružila frontalan otpor, tako da je okupator bio prisiljen da cele razrede isključuje iz škola i da zatvara te prosvetne ustanove.

Sredinom oktobra su Izvršni odbor OF i Glavni štab slovenačkih partizanskih jedinica doneli odluku o formiranju Narodne zaštite. Iz višemesečnih iskustava sa izvesnim brojem borbenih grupa u Ljubljani i nekih primera organizovanja seoske zaštite u Sloveniji videlo se da je veoma korisno organizovati masovnu oružanu organizaciju stanovništva u selima i gradovima, radi zaštite od okupatorovog terora i petokolonske izdaje. Narodna zaštita je bila u isto vreme osnovica za regrutovanje novih boraca partizana i za njihovu pripremu za borbu. Ipak treba reći da ljubljanska organizacija

Narodne zaštite u toku 1941. godine nije bila »odbrambenog« (zaštitnog) već izrazito ofanzivnog karaktera, a to je i razumljivo pošto je nastala iz borbenih grupa koje su već prvih meseci okupacije bile obrazovane u celoj Ljubljani. Teško je tačno reći koliko je tih borbenih grupa bilo, ali se zna da je sredinom godine bilo najmanje 150 organizovanih i aktivnih, sa oko 600 boraca. Njihova aktivnost, koja se sastojala u sabotazama, uklanjanju izdajnika, razoružavanju okupatorovih vojnika, skupljanju oružja i izvršavanju najtežih propagandnih i drugih akcija, postala je kasnije sadržaj rada većine organizacija Narodne zaštite u Ljubljani. Narodna zaštita je osnovala i vojne i sanitetske tečajeve. To znači da borbene grupe, pa i Narodnu zaštitu u Ljubljani, moramo uzimati kao deo partizanske vojske u Sloveniji.

U širenju uticaja OF i istovremenom ublažavanju posledica okupatorovog terora posebno se istakla Narodna pomoć, organizacija koju je Partija osnovala već u vreme Narodnog fronta, pre rata. Narodna pomoć je okupljala sve dobronamerne ljude koji iz bilo kojih razloga nisu bili sposobni da učestvuju u težim akcijama Osvobodilne fronte ili koji nisu imali hrabrosti za to. Njen moralno-politički uticaj bio je ogroman, i izlazio je daleko izvan granica Slovenije: dopirao je u sve okupatorove zatvore i koncentracione logore u koje su odvođeni svesni Slovenci.

Kada se razmišlja o ulozi i razvoju Osvobodilne fronte, veoma je važno shvatiti da ona nikada nije bila koalicija u kojoj su se delile nadležnost i vlast. Razvijala se samo kao opštenarodni revolucionarni pokret za oslobođenje. Istina, nikada nije odbijala ni oblike koalicije ukoliko su oni bili korisni (pridobijanje naroda i njegovo učešće u borbi protiv fašizma i za zaštitu demokratije). Osvobodilna fronta je menjala, prema potrebi, oblike borbe i organizovanja i metode svog rada, ali je posle svake pobede ili poraza bivala jedinstvenija i čvršća. Istina, ona je u svojem vrhu u početku bila koalicija, ali je u toku borbe to odumiralo, jer se OF na terenu već od prvih dana počela da razvija kao jedinstven opštenarodni pokret, kao demokratski savez radnika, seljaka, radničke inteligencije i drugih slojeva slovenačkog naroda. To se osobito ispoljilo u vreme osnivanja prvih organa narodne vlasti, to jest kada je Osvobodilna fronta počela da prerasta u revolucionarnu demokratsku vlast.

Da bi sprečio služenje sveštenstva okupatoru i iskorišćavanje crkve i vere za borbu protiv naroda, Izvršni odbor OF je 30. novembra poslao biskupu doktoru Rožmanu opširnu poslanicu o njenim ciljevima i njezinoj ulozi. Na tu poruku, međutim, rukovodstvo oslobodilačkog pokreta nije dobilo nikakav odgovor. Isto tako je rukovodstvo Osvobodilne fronte uputilo obaveštenje o oslobodilačkom pokretu londonskoj izbegličkoj vladi, ali ni s te strane nije bilo odgovora, već su pojačani napadi na oslobodilački pokret preko londonskog radija, na slovenačkom jeziku.

Neprijatelji slovenačkog naroda su, nakon svojih neuspešnih napada na Osvobodilnu frontu spolja, pokušali da ostvare svoje ciljeve

delovanjem u njoj samoj, i to sprečavanjem njenih akcija i unošenjem razdora u njene redove saopštavanjem nekakvih planova o budućnosti, provokatorskim predlozima o potrebi osnivanja slovenačke crvene armije i o pokušajima cepanja OF na pristalice Londona i pristalice Moskve i slično. Krajem novembra je stigla informacija od Vrhovnog štaba i CK KPJ o otvorenoj izdaji Draže Mihailovića i o njegovoj saradnji s okupatorom. Organizacije OF su jednodušno mnoštvom rezolucija potvrdile ispravnost stavova političkog i vojnog rukovodstva Jugoslavije i zahtevale su odlučan obračun s Mihailovićevim petokolonskim simpatizerima u Sloveniji i sprečavanje pokušaja raspirivanja građanskog rata u njoj.

Oslobodilački pokret se krajem godine proširio po celoj Sloveniji. Ljubljana je bila središte revolucije i otpora u svakom pogledu i odigrala je odlučujuću ulogu u borbi za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda, jer je bila sedište CK KP Slovenije, Izvršnog odbora OF i Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica, a isto tako i Centralne tehnike, VOS-a, Narodne pomoći i drugih foruma oslobodilačkog pokreta.

Izrazite odlike ljubljanske organizacije OF u to vreme bile su:

1. Nastala je i razvila se na jedinstvu radničke klase u Ljubljani; radnička klasa je bila njeno osnovno revolucionarno jezgro.

2. Zbog takve aktivnosti i zbog ispravnosti koncepcije partijskog rukovodstva, Osvobodilna fronta u Ljubljani je, i u vrhovima i na terenu, osim radničke klase u celini obuhvatila i srednje slojeve, inteligenciju i patriotski raspoloženu buržoaziju, ali nikad nije odstupala od svojeg revolucionarnog programa oslobođenja i ujedinjenja slovenačkog naroda.

3. Svim raspoloživim političkim, kadrovskim, finansijskim i materijalnim sredstvima pomagala je partizansku vojsku i njenu borbu u celoj Sloveniji.

Širina aktivnosti Osvobodilne fronte ogledala se i u tome što su 1941. godine održana četiri zasedanja Vrhovnog plenuma OF, što su izašla 32 broja lista »Slovenski poročevalec«, kao i druge publikacije — »Mlada Slovenija«, »Osvobodilna fronta«, »Slovenski partizan«, što je već tada u Ljubljani bilo više od 400 terenskih odbora OF i nekoliko bataljona Narodne zaštite, što je postojalo mnoštvo borbenih grupa, što je u partizane otišlo oko 500 ljudi, a na rad po celoj Sloveniji desetine političkih i vojnih radnika, što je u gradu bilo na stotine odbora Narodne pomoći, kao i ilegalna štamparija, mnogo ilegalnih ciklostilskih tehnika, skladišta, javki, bunkera itd.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine slovenački narod su potresla dva monstruoza procesa — tržaški i preserski. Na prvom su bila optužena 72 Slovence, a na drugom pedeset. Oba su svakom Slovencu bila nepobitan dokaz o tome da italijanski okupator ne samo što vodi borbu protiv komunizma već želi da uništi ceo slovenački narod, da italijanski fašizam ni za dlaku nije bolji od nemačkog, pošto su

u tim procesima Slovenci osuđivani bez obzira na njihovo političko ubjeđenje i na to da li su pripadali Osvobodilnoj fronti ili nisu.

S razvojem oslobodilačke borbe i oružanog ustanka u Ljubljani se stvorilo stanje dvovlašća: u gradu su o svim političkim pitanjima i pitanjima vlasti, uključujući i oružane sankcije, u isto vreme rešavale italijanska i partizanska vlast. Tako je Osvobodilna fronta postala neka vrsta »države u državi«.

Da bi onemogućio vlast OF, ili da bi je barem ograničio, a aktivnost OF suzbio, okupator je krajem zime 1941/42. godine Ljubljani bio potpuno opasao bodljikavom žicom i bunkerima, pretvorivši je tako u najveći koncentracioni logor u Evropi.

Ali Osvobodilna fronta u Ljubljani je imala duboke korene i bila masovna, te otpor tog grada nije bilo moguće slomiti, niti su ga neprijatelji mogli odseći od njegovog zaleđa. Koja vlast će iz dvovlašća izaći kao pobednik bilo je jasno u vreme prolećne ofanzive partizanskih jedinica i stvaranja prve veće i stabilnije slobodne teritorije, koja je počinjala odmah južno od Ljubljane i prostirala se sve do Kupe, obuhvatajući tako velike delove Notranjske, Kočevske i Suhe krajine.

Rezultat takvog razvoja ustanka u Sloveniji bio je, može se reći, i taj što je slovenački proletarijat, pod rukovodstvom KPS, već krajem 1941. godine postigao prve odlučujuće pobede u borbi za ostvarenje slovenačkog nacionalnog programa: prvi put u svojoj istoriji ostvario je revolucionarnu demokratsku vlast, klicu suverene slovenačke državnosti, vlastitu revolucionarnu armiju radnika i seljaka, a prenošenjem borbe u Korušku i Primorje i rušenjem veštačkih granica ostvario je i nacionalni program ujedinjenja Slovenije. Odlukom SNOO o dobrovoljnom svrstavanju slovenačkih partizanskih jedinica u NOV Jugoslavije, u isto vreme je osigurano jedinstvo sa drugim jugoslovenskim narodima na ravnopravnoj osnovi.

Broj odbora OF na teritoriji Ljubljane — koji su ujedno bili i organi nove, narodne vlasti — već početkom 1942. godine (januar—februar) bio je velik: 440—450 (Centar 178, »ežigrad 38, Moste 53, Šiška 57, Vič 44, Trnovo 34, na železnici 15—18, itd.). Svoja jaka uporišta oslobodilački pokret je imao i u mnogim okupatorovim ustanovama: Visokom komesarijatu za ljubljansku pokrajinu, sudu, magistratu (gradskoj upravi), poreskoj upravi, u policiji, Anagrafskom uredu, pošti, železničkoj stanici, železničkoj direkciji, železničkim radionicama i ložionicama i drugde.

Vladimir KRIVIC

O RADU GLAVNOG ŠTABA SLOVENAČKIH PARTIZANSKIH JEDINICA U 1941. GODINI

Kada je Nemačka napala Sovjetski Savez bio je formiran Glavni štab slovenačkih partizanskih jedinica. Sistematski rad Partije u vojsci počeo je s dolaskom draga Tita na čelo Partije. CK KPJ je formirao poseban partijski organ, Vojnu komisiju pri CK KPJ, čija je obaveza bila da partijski radi u vojsci. Ubrzo zatim su vojne komisije obrazovane i u nacionalnim i pokrajinskim komitetima, a u okružnim su bili poverenici. Komisiju pri CK KP Slovenije vodio je Franc Leskošek. Osobito je značajan bio rad vojnih komisija u jesen 1939. godine i kasnije, kada se masovno pozivalo na vojne vežbe.

Na Petoj partijskoj konferenciji, održanoj oktobra 1940. u Zagrebu, bilo je dosta govora o radu Partije u vojsci. Mnogi delegati, oni koji do tada nisu ništa znali o toj aktivnosti CK KPJ, s najvećim interesovanjem su slušali izveštaj o irezultatima toga, relativno kratkotrajnog ali uspešnog rada.

U martu 1941. CK KPJ je izdao letak »Protiv kapitulacije«, kojim je pozvao sve radne ljude da se odupru pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu i rasparčavanju jugoslovenske teritorije. Letak je bio odštampan i na slovenačkom jeziku, a urađen je u partijskoj štampariji u Sadinjoj Vasi (Sadmjem Selu).

Nedugo zatim došao je 25. mart, potpisivanje pakta, pa 6. april — napad na Jugoslaviju.

Rad Partije u tom razdoblju dobro je poznat: pozvala je komuniste, simpatizere i sve svesne Slovence da se dobrovoljno javljaju u vojsku radi odbrane domovine.

Kada su se članovi CK, nakon raspada stare Jugoslavije, vraćali kućama, održali su sastanak pokraj sporednog puta iznad Trebnja i doneli zaključke koji su bili stvarni početak priprema za oružanu borbu u Sloveniji. Na toj sednici je odlučeno da se odmah pristupi raskrinkavanju politikanata i generala koji su izdali domovinu, da se svi članovi CK vrate na svoja mesta i započnu političku akciju protiv Okupatora, da svi kompromitovani članovi pređu u ilegalnost i da se odmah počne prikupljati oružje koje je Jugoslovenska vojska u rasulu za sobom ostavljala kuda je prolazila.

Krajem aprila su Tone Tomšič, Boris Kidrič i Miha Marinko pripremili letak, s potpisom CK KPS, koji je u suštini bio proglas Antiimperijalističkog fronta. S konceptom letka su se Tone Tomšič i Miha Marinko uputili u Zagreb, da bi ga pregledali Tito i Edvard Kardelj. Letak je bio ispisan, rastvorom stipse, na papirnoj kesi. Tekst se mogao videti tek pošto bi se preko kese prešlo peglam. S manjim ispravkama Tito i Kardelj su taj letak prihvatili. Po povratku u Ljubljani on je umnožen.

U maju su Miha Marinko i Franc Leskošek još jednom bili u Zagrebu. Prisustvovali su sastanku CK KPJ. Taj je skup poznat pod nazivom »Majsko savetovanje«. Tada je utvrđena osnovna linija borbe protiv okupatora. Bilo je govora o pripremama za oružani ustanak, o obrazovanju vojnih komiteta, o prikupljanju oružja, stvaranju skladišta i o drugim zadacima. Na sastanku je konstatovano da u Partiji vlada jedinstvo čvršće no ikada pre i doneta je odluka da partijski kadar pređe iz centara u unutrašnjost. U vezi sa Slovenijom odlučeno je da njena KP otpočne oslobodilački pokret u Primorju, Trstu i Koruškoj. U skladu s tom odlukom, u Primorje i Trst je upućen član CK i vojne komisije Oskar Kovačič. Za relativno kratko vreme on je postigao velik uspeh, i to zahvaljujući pre svega tome što je narod s oduševljenjem primio uputstvo o akcijama protiv okupatora.

U radu Vojne komisije, obrazovane još 1939. godine, nastupio je predkret posle okupacije. Počele su se osnivati i vojne komisije pri okružnim partijskim komitetima, jer je trebalo početi rad: prikupljati oružje i podatke o okupatoru i njegovim vojnim snagama, osnivati prve borbene grupe, obučavati ljudstvo u rukovanju oružjem, odabirati podesne terene za buduće partizanske jedinice i organizovati sanitetske, radiografske i druge tečajeve.

Vojna komisija se proširila jer je dobijala sve više zadataka. Njome je rukovodio Franc Leskošek, a njegovi pomoćnici su bili Aleš Bebler i Stane Zagar. Pojedini njeni članovi imali su posebne dužnosti počev od organizovanja sabotaža i osnivanja hemijske laboratorije do rukovođenja prikupljanjem pomoći i priprema za organizovanje partizanskih jedinica, Narodne zaštite itd. U hemijskoj laboratoriji se izrađivao i eksploziv, koji se upotrebljavao za izvođenje različitih sabotažnih akcija. Pirotehnika, kako je nazvana hemijska laboratorija, prešla je kasnije u sastav Centralne tehnike, kao samostalan sektor.

Za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta bila je veoma značajna proširena partijska konferencija što je održana 1. i 2. juna — prema zaključku donetom na Majskom savetovanju CK KPJ u Zagrebu. Međutim, važan je bio i posao koji je obavljen odmah posle zvaničnog dela konferencije, osobito razgovori Toneta Tomšiča, Mihe Marinka i Aleša Beblera sa sekretarima pojedinih komiteta i sa drugovima koji su u njima bili odgovorni za vojna pitanja, kao

i razgovori o vojnoj organizaciji, strukturi vojnih komiteta i svim drugim aktuelnim pitanjima vezanim za pripreme za oružanu borbu.

Odmah posle konferencije, a pre napada Nemačke na Sovjetski Savez, Aleš Bebler je dobio zadatak da proveriti kako se ostvaruju uputstva i zadaci dobijeni na konferenciji.

Sve do 22. juna pripreme za oružani ustanak vodila je samo Partija, koja je istovremeno pripremala Osvobodilnu frontu na neizbežnost i nužnost te borbe.

Na dan napada na Sovjetski Savez na sednici CK KPS obrazovan je Glavni štab slovenačkih partizanskih jedinica. Na tom skupu je prihvaćena odluka da se pripreme za oružani ustanak počnu odmah. Ona je upućena i rukovodstvu OF, da bi je potvrdilo. Na sednici su bili imenovani i članovi Glavnog štaba: Franc Leskošek za komandanta, Boris Kidrič za komesara i Aleš Bebler za komandantovog zamemika.

Nekoliko dana po obrazovanju Glavnog štaba, 29. juna 1941, održana je i sednica rukovodstva OF. Na njoj je referat podneo Edvard Kardelj. On je izvestio skup o tome da je CK KPS doneo odluku o neodložnom otpočinjanju oružane borbe i ustanka. Nakon dosta duge rasprave, svi učesnici sednice su se saglasili sa stavom da je neophodno voditi oružanu borbu.

Da bi Boris Kidrič mogao potpuno da se posveti radu u Osvobodilnoj fronti, nešto kasnije je za komesara imenovan Miha Marinko. Osim toga, Glavni štab je proširen novim članovima. U njega su ušli članovi Centralnog komiteta Oskar Kovačič, Stane Žagar i Miloš Zidanšek, čija je dužnost bila organizovanje ustanka u pojedinim krajevima Slovenije, i predstavnici hrišćanskih socijalista i demokratskog krila Sokola dr Marijan Breclj i Dušan Podgornik. Istina, u Glavnom štabu je osim njegovih članova bilo i više saradnika za razna pitanja.

Težište u radu Glavnog štaba od početka je bilo na pripremama za oružani ustanak. Svoju ulogu su u to vreme obavili i partizanski vojni komiteti. U Gorenjskoj, Štajerskoj i Zasavljju već je u šumama bilo više grupa komunista, koji su posle 22. juna, kada su i Italijani i Nemci sistematski počeli da traže i gone komuniste, stvarali jezgra prvih slovenačkih partizanskih jedinica.

Glavni štab je na svojoj sednici od 16. jula odlučio da se s priprema za borbu pređe na delo, tj. na oružani ustanak.

Istovremeno s planom ustanka Glavni štab je izdao Partizanski zakon, prvi pisani dokument o ustrojstvu, zadacima i delovanju partizanskih jedinica. Predlog da se on izradi potekao je od Edvarda Kardelja, a izradili su ga Franc Leskošek i Aleš Bebler. Partizanski zakon je imao osamnaest članova, kojima su bili regulisani dužnosti i prava partizana, kao i pitanja komandnog kadra, zastave, pozdrava, partizanskog suda i kazni i partizanske zakletve. Glavni štab je uputio taj zakon organizatorima i svim aktivistima pokreta i on se primenjivao sve vreme narodnooslobodilačkog rata. Da Parti-

zanski zakon nije bio za partizane samo formalan akt već istinsko uputstvo o delovanju njihovih jedinica, pokazala je praksa prvih partizanskih formacija. Njihova unutrašnja organizacija je bila potpuno u skladu s članovima Partizanskog zakona. Jedinice su se odlikovale čvrstom disciplinom, visokim moralom, razvijenim drugarstvom i borbenošću. U svakoj partizanskoj jedinici je, u duhu zakona, morala da se položi zakletva.

Već krajem jula, odnosno početkom organizovanog ustanka, u Ljubljani su dejstvovalе mnogobrojne borbene grupe. U celoj Sloveniji bilo je 14 partizanskih četa, a do kraja godine je formirano još 17. Neke od njih i pojedine od grupa organizovale su se u bataljone. Do kraja godine obrazovano ih je šest: Kranjsko-tržički, ili Storžniški (4. avgusta), Gorenjski, ili Cankarev (5. avgusta), Prvi štajerski (oktobra), Kamniški (15. avgusta), Krimski, ili Treći partizanski (17. oktobra) i Drugi štajerski (15. decembra). Tako je Slovenija — osim Prekomurja i, donekle, Slovenačkog primorja — već 1941. godine imala velik broj partizanskih jedinica.

Važnu ulogu u partizanskim jedinicama imali su španski borci, koji su se u njih odmah svrstali. Od 200 Jugoslovena što su se borili u Španiji trećina su bili Slovenci. Neki su "uspeli da pobjegnu iz francuskih logora, kuda su bili internirani posle propasti Španske Republike, i da se pripoje partizanima. Od 54 španska borca koji su otišli u partizane 18 je poginulo u marodnooslobodilačkoj borbi.. Franc Rozman, Dušan Kveder, dr Aleš Bebler i drugi »Španci« su kao komandanti i komesari prvih partizanskih jedinica prenosili svoje bogato iskustvo iz borbi u Španiji na svoje saborce.

Edvard Kardelj je bio začetnik stvaranja Narodne zaštite. U septembarskom broju lista »Delo« objavljen je njegov članak »Organizujmo seosku zaštitu«, u kojem je naveo i njene zadatke. Mesec dana kasnije, oktobra 1941, Glavni štab je zajedno sa Izvršnim odborom OF doneo odluku o osnivanju Narodne zaštite. To je imala da bude, i bila je, masovna vojna organizacija i prva stepenica partizanstva. Osnovana je u fabrikama, preduzećima, ustanovama i na terenu. Njeni pripadnici su bili podeljeni i organizovani u vodove, čete i bataljone. Prema članu 6. odluke o njenom osnivanju, Narodna zaštita je bila podređena Glavnom štabu.

Posebno važnu ulogu je Narodna zaštita imala u Ljubljani. Još pre nego što je formalno osnovana postojale su mnogobrojne sabotažne i borbene grupe, koje su bile većinom sastavljene od članova Partije SKOJ-a, mladih radnika i studenata. Od najboljih pojedinaca iz sastava NZ nastala su odeljenja VOS. Hrabrost i odanost njihovih pripadnika mnogo puta je dokazana u akcijama na ljubljanskim ulicama.

Radi što uspešnijeg i svestranijeg rada, Glavni štab je osnovao i komisiju za mobilizaciju, organe za održavanje veze između Glavnog štaba i partizanskih jedinica, intendanturu, sanitet i pirotehniku.

Ljubljanska okružna komisija OF za mobilizaciju, koju je vodio Tone Dolinšek, imala je veoma važne zadatke. Njeno je bilo da proverava ljude koji su odlazili u partizane, pošto je rukovodstvo dobro znalo da će neprijatelj pokušavati da i iznutra razbija partizanski pokret upućivanjem svojih agenata u partizane. Mnogi su pred odlazak u partizane lekarski pregledani, jer je bilo teško izdržati napore koje je nametao partizanski život, osobito zimi. One koji su odlazili trebalo je — zbog lošeg vremena i dolaska zime — snabdeti dobrom odećom, obucom i drugom opremom.

Komisija je morala da vodi tajni spisak osoba koje su odlazile u partizane kako bi se imala neka evidencija o njima. Istina, u njemu nisu bili svi, pošto su mnogi bili otišli u partizane i mimo posredovanja komisije. U novembru su zadatke komisije za mobilizaciju uzeli na sebe okružni i rejonski štabovi Narodne zaštite. Mobilizacijska komisija je uvažavala, koliko je to bilo moguće, želje ljudi, i slala ih u Dolenjsku, Notranjsku, Gorenjsku ili Štajersku, već prema tome gde je ko želeo da ode u partizane. U radu joj je pomagala organizacija za veze Glavnog štaba, kojom je rukovodio Ivan Jakič Jerin. On je imao vodiče i kurire koji su dobrovoljce vodili u partizane posebnim vezama.

Sve masovnija partizanska vojska morala je da ima dobru intendantsku službu. Intendantura Glavnog štaba je osnovana u leto 1941. godine, a zadatak joj je bio da snabdeva partizanske jedinice najraznovrsnijim materijalom i da osniva obučarske, krojačke i druge radionice u kojima će se raditi isključivo za partizansku vojsku..

Posle većih partizanskih akcija trebalo je zbrinuti ranjenike. Matični odbor lekara nije 1941. godine uspeo da privoli lekare da idu u partizane. Istina, u nekim jedinicama je bilo studenata medicine, ali oni nisu imali dovoljno ni znanja ni iskustva da bi lečili teže ranjenike, a pogotovu nisu bili vični hirurškim zahvatima. Zbog toga je ljubljanska lekarska organizacija pružala prvim ranjenicima organizovanu lekarsku pomoć u samoj Ljubljani, najčešće u privatnom sanatorijumu »Emona« i u bolnicama. Pošto hi se zalečili, ranjenici bi do potpunog ozdravljenja dobijali utočište u privatnim kućama. Osim toga, lekari bi po završetku borbi odlazili na teren i tamo pružali lekarsku pomoć ranjenim i bolesnim partizanima. Kada je okupator podigao žičanu ogradu oko Ljubljane,, nastale su teškoće oko propusnica. Ali to je bilo samo za kratko vreme, pošto je već maja 1942. iz grada otišla u partizane veća grupa lekara, koji su počeli da osnivaju improvizirane bolnice po šumama.

Oktobra 1941. Glavni štab je počeo da izdaje svoje centralno glasilo »Slovenački partizan«. Pokrenuo ga je Aleš Bebler. Štampan je na ciklostilu, i namena mu je bila da se komandnom kadru i ostalim partizanima prezentiraju odgovarajući stručni članci.

Glavni štab je izdao i brošuru »Kratak kurs za partizanske komandante«. Cilj je bio da se komandnom kadru olakša savlađi-

vanje teškoća u komandovanju partizanskim jedinicama, a prva mera je bila da mu se pruže najosnovnija znanja. Knjižicu je napisao, kasno u jesen 1941. godine, dr Marjan Dermastija, čovek sa dosta vojničkog iskustva, jer je bio rezervni oficir Jugoslovenske vojske, a partizanska iskustva je bio stekao kao komandant Kamničkog bataljona.

Krajem avgusta je Miha Marinko dobio zadatak da otputuje u Bosnu kao instruktor CK KPJ. Za komesara Glavnog štaba ponovo je bio imenovan Boris Kidrič. Dok je Miha Marinko još bio u Zagrebu, gde je imao prilično teškoća zbog posedovanja falsifikovanih dokumenata, u Zagreb je posle nekoliko dana došao i Franc Leskošek, s pozivom da zajedno s Mihom Marinkom ide na savetovanje u Stolicu kraj Krupnja, koje je Vrhovni štab bio organizovao za komandante i komesare glavnih štabova.

Savetovanje u Stolicama i Titova procena stanja u Sloveniji poznati su iz Titovog izveštaja na V kongresu i iz knjige Rodoljuba Čolakovića »Zapisi iz oslobodilačkog rata«. Titova ocena i kritika partizanskog pokreta u Sloveniji temeljile su se na nepotpunim podacima. Bila je, naime, namera da o tome u Stolicama govori Edvard Kardelj, koji je kao član Vrhovnog štaba i Politfairoa CK KPJ bio dužan da prisustvuje tom savetovanju, ali on zbog nepredviđenih teškoća nije mogao tamo da stigne iz Beograda.

Po povratku Franca Leskoška i Mihe Marinka iz Stolica Glavni štab se, na osnovi kritike i saveta dobijenih na savetovanju, počeo pripremati za opsežniju akciju. Bilo je određeno da se ona izvede na teritoriji između Save i italijanske okupacione granice, gde su Nemci obavljali pripreme za iseljavanje Slovenaca i naseljavanje kočevskih Nemaca. Glavni štab je nameravao da tom akcijom spreči iseljavanje. Prema njegovoj zamisli, trebalo je napasti malo doljenjsko selo Bučko na italijansko-nemačkoj okupacionoj granici. To su imali da učine: Prvi štajerski bataljon, Brežiška, Novomeška, Belokranjska, Stiška i Mokronoška partizanska četa i deo Krimskog bataljona. Međutim, plan Glavnog štaba o Idmcentraciji tih jedinica, koji je bio pripremio Aleš Bebler, nije uspeo, jer neke jedinice nisu stigle na zbornu mesto, na Otavnik, zbog visokog snega, neke zbog pretrpljenih gubitaka na maršu, a neke zbog drugih nepredviđenih! teškoća. Došao je samo 31 borac. Pod komandom Mihe Marinka oni su krenuli prema Bučku, i 1. novembra su tu napali nemačku posadu. Bilo je dosta puškaranja, ali napad nije uspeo pošto su Nemce dobro štitili zidovi župske zgrade. Jedan partizan je poginuo i dva su ranjena. Uprkos odlučnim pokušajima da Nemce isteraju iz zidane zgrade na čistinu, partizani su bili prisiljeni (i zbog nedostatka težeg oružja) da se, kasno noću, počnu povlačiti na italijansku stranu. Međutim, upali su u italijansku zasedu. Pokušali su da se vrate u zonu predviđenu za iseljavanje stanovništva, ali su jake nemačke i italijanske snage zatvorile granicu. Zbog toga su partizani krenuli na Okroge iznad Št. Ruperta, i tu su ponovo

prešli granicu. Nemci i Italijani su ih sve vreme sledili, ali se jedinica, posle deset dana manevrisanja na prostoru Moravče—Litija—Kum—Št. Rupert, izvukla. U tim borbama poginuo je još jedan borac.

Sledeća akcija, kojom je neposredno rukovodio Glavni štab, bio je napad na most kod Preserja. Izvedena je noću između 4. i 5. decembra, i u njoj su učestvovali Samotorska četa i deo bivšeg Krimskog bataljona. Zadatak tih jedinica bio je da uklone stražu s mosta i da štite sabotažnu grupu Ljubljanačana dok ona bude minirala most. Zbog vlažnosti eksploziva, most je samo delimično porušen, ali je i to bilo dovoljno da saobraćaj između Ljubljane i Trsta bude nekoliko dana onemogućen. Ta je akcija ozbiljno zabrinula italijanske vlasti, pre svega zbog neizvesnosti sudbine Borovniškog vijadukta, koji je upravo u to vreme bio popravljen.

Zbog pojačane aktivnosti partizanskih jedinica, okupator je bio prisiljen da odustane i od izvršenja svog prvobitnog plana o iseljenju stanovnika Gorenjske, započetog u julu 1941. godine. Italijani su od 6. do 29. oktobra 1941. preduzeli ofanzivu južno od Ljubljane, u rejonu Krim—Mokrec—Kurešček, ali u njoj nisu postigli ono što su očekivali. Čak su u toku nje jedinice Ljube Šercera i Mirka Bračiča napale Lož, odnosno Bezuljak.

Početkom decembra 1941. uhapšen je komesar Glavnog štaba Miha Marinko, zajedno s Tonetom i Vidom Tomšič, Pepcom Kardelj i Mdom Slander, čemu je doprinela izdaja jedne kurirke.

Izuzetno žestoka zima 1941/1942. godine dovela je slovenačke partizane u veliko iskušenje. Zbog neprekidnih italijanskih i nemačkih hajki, partizanski pokret je u italijanskoj okupacionoj zoni i u Štajerskoj tada počeo privremeno da jenjava. Međutim, u nekim krajevima Gorenjske je upravo u decembru počeo masovan narodni ustanak. Zahvatio je Poljansku, Potkorensku i Selšku dolinu, Bohinj i područje Bleda, Tuhinja i Jesenica. Gorenjski partizani su se gotovo mesec dana ogorčeno borili s jakim nemačkim jedinicama. Vrhunac tih okršaja bila je borba za Dražgoše, vođena od 9. do 12. januara 1942. Iako je neprijatelj nanosio partizanima velike gubitke, ipak nije uspeo da ih uništi.

U proleće 1942. partizanski pokret se ponovo razbuktao. Male čete su u 1941. godini prerasle u odrede i grupe odreda, koji su svakodnevno vodili borbu sa okupatorom. Rezultat te borbe bio je taj što je u maju stvorena prva oslobođena teritorija. Tada je, zajedno sa CK i IO OF, iz Ljubljane otišao li Glavni štab. To je ujedno bio početak novog, uspešnijeg razdoblja partizanskog pokreta.

Miroslav LUŠTEK

IZ ODBRANE U NAPAD

Prva i najvažnija pouka iz dotadašnjih partizanskih dejstava potvrdila je staru istinu da je najbolja odbrana — napad. Ako ta istina vredi za redovnu vojsku, utoliko pre i više važi za partizansku. Najveća slabost naših partizanskih odreda je do tada bila — defanziva, tj. čekanje neprijatelja duboko u šumi. Inicijativu je imao neprijatelj, pa je zato u najviše slučajeva uspevao da iznenadi partizanske odrede. Zbog takve taktike partizani su pretrpeli teške udarce pod Tržičem, kod Krškog i delimično na Možaklji; zbog takve taktike, partizanski odred na Jelovici nije mogao da iskoristi svoju relativnu premoć na prostoru između Kranja, Jesenica i Bohinja; zbog takve taktike su partizani iz rudarskih revira u Trbovlju doživeli teške trenutke. Otuda su vodile poreklo nestabilnost i unutrašnja slabost nekih odreda u drugim krajevima, osobito u Štajerskoj. Takva taktika je stalno dovodila u opasnost odrede. Defanziva je omogućavala neprijatelju da se usredsredi na jednu tačku. To su Nemci do tada i činili u našim krajevima. Nekolikim automobilima su prevozili jedne te iste jedinice iz jednog kraja u drugi i opkoljavali su pasivne partizanske odrede. Samo onde gde su partizani stalno bili u napadu i u pokretu neprijateljevi manevri su bili onemogućeni. Obračun primenimo ofanzive, neprekidno napadanje na unapred određene neprijateljske položaje i pozicije — to je prvi i najvažniji zadatak partizana.

Partizanski odredi moraju da budu pokretljivi, pokretljivi i opet pokretljivi. Veliki logori i veliki stacionarni odredi pokazali su se kao slabi, nepogodni i lako ranjivi. S druge strane, premali i raštrkani odredi nemaju dovoljno snage i akcione sposobnosti. Pokazalo se da su najuspešniji veći odredi što su podeljeni u više vodova s jedinstvenom komandom i koji su međusobno u neprekidnoj vezi. Manji, ali međusobno povezani odredi koji čine jednu celinu — to je forma koja najviše odgovara sadašnjim uslovima partizanskog ratovanja.

Pogrešno je misliti da je šuma pravi teren za partizanske akcije. Partizanima je ona samo pribežište u krajnjoj nuždi, osobito pred početak akcije. Partizani moraju stalno da drže inicijativu, a to

znači da neprekidno moraju da traže neprijatelja onde gde se on zadržava i da mu zadaju udarce onde gde ih on najmanje očekuje i u času kada je za odbranu najmanje spreman. Zasede na glavnim putevima, napadi na manje i veće neprijateljske odrede, na žandarmerijske stanice i kasarne, privremeno zauzimanje sela i gradova, napadi na straže pokraj mostova i saobraćajnih čvorova radi izvršenja diverzija, razoružavanje manjih i većih odreda, zauzimanje neprijateljevih skladišta sa hranom i odećom itd. — to su oblici partizanske borbe. Partizanski odredi ne smeju da dozvole da se uspostavi front, pošto bi ih nadmoćan neprijatelj lako razbio. Oni prihvataju borbu samo onde i onda gde i kada to sami žele. Zato moraju stalno da menjaju područje svog boravika. U svojim akcijama moraju da budu veoma snalažljivi, okretni i lukavi, kako bi od neprijatelja prikrili svoje kretanje, smer kretanja, mesto zasede itd. Kretati se valja, dakle, onuda kuda se i neprijatelj kreće. Valja tražiti neprijatelja i napadati ga na najosetljivijem mestu. To je glavni uslov uspeha partizana u ofanzivnim dejstvima.

Važan oblik toga dejstva su patroliranja, odnosno kontrolisanje terena od strane manjih partizanskih odreda, koji neprestano nadziru deo saobraćajnice ili naselja. Te se patrole uglavnom koriste zasedama i uništavaju sve što je na njihovom sektoru u vezi s neprijateljem: neprijateljeve patrole, osobe što su u neprijateljevoj službi, denuncijante itd. Na taj način u potpunosti sprečavaju neprijatelja da kontroliše slovenačku teritoriju. Dakle, po celoj Sloveniji treba uspostaviti partizanske patrole.

Partizani, kao i organizacije OF i Partije, moraju široko da razviju svoj obaveštajni aparat. Svako selo, svaki gradski rejon, svako naselje moraju da imaju ljude koji će tačno da prate kretanje neprijatelja i njegovih špijuna i koji će o tome da obaveštavaju partizane. Bez pouzdane obaveštajne službe ozbiljna i trajna partizanska aktivnost je nemoguća.

Partizani i aktivisti OF moraju bezobzirno da uništavaju špijune, potkazičare i druge neprijateljeve saradnike bilo da su oni to postali svesno ili nesvesno. Naša sela i gradove treba očistiti od špijuna, a to se postiže krajnjom odlučnošću, tako da neprijatelj ni najžešćim pritiskom na slovenački živalj ne može da iznudi ništa o kretanju partizana. Selo, grad i partizanski odredi moraju da budu jedno. Bez nemilosrdnog fizičkog istrebljenja svih vrsta špijuna i neprijateljskih agenata partizani neće biti bezbedni u svojim pokretima, niti će dobiti hranu, oružje, odeću i informacije.

Neprijatelj će pokušati da zverstvima demoralise borbeno raspoloženi slovenački narod. Najstrašnije i krajnje nehumano oružje kojem on u tome pribegava je kupljenje talaca. Svaki pošten čovek će zbog toga zgražava. Zato je jedini odgovor na to i jedina zaštita

od toga: klin se klinom izbija, krv za krv, talac za taoca. I partizani moraju da uzimaju taoce: okupatorske slugе, fašističke oficire, vojnike, funkcionere, itd. Na ubijanje Slovenaca neka odgovore ubijanjem fašističkih lakeja. Slovenački partizanski ratnici ne mrze nemački i italijanski narod, ali zato neizmerno mrze nemačke i italijanske fašiste i njima neće ostati dužni ni kapi krvi. Jedini odgovor na fašističke represalije jest uzimanje talaca iz redova okupatora. Taj put vodi ukidanju represalija nad slovenačkim narodom.

Velika prepreka razvoju partizanskih dejstava je i nevojničko gledanje na to u koje ciljeve treba da bude upereno naše oružje. Dva osnovna zadatka našeg naroda u oružanim akcijama su: uništiti neprijateljevu živu silu, njegovu vojsku, i sva njegova materijalna uporišta na našoj teritoriji, kao što su saobraćajna sredstva, hrana, skladišta, fabrike itd., dakle, sve čime bi neprijatelj mogao da se koristi. U svojoj borbi partizani ne smeju da prave razliku između žandara, gestapovaca i vojnika. Uništavati treba sve, i upravo time će se u neprijateljske redove uneti demoralizacija i uslediće prelazak neprijateljskih vojnika na našu stranu. Uništavanje neprijateljeve žive sile svim sredstvima — najpouzdaniji je put ka slobodi.

To ipak ne znači da partizani uvek Ubijaju neprijateljske vojnike niti da se odriču političkog rada s njima kad ih zarobe. Naprotiv. Partizani su bezobzirni u borbi, ali se prema zarobljenicima ne ponašaju nehumano. Neprijateljske vojnike koji se predaju (osobito italijanske) oni odvođe kao zarobljenike i uporno s njima politički rade. O daljem postupku sa zarobljenicima odlučuje najviša komanda. Odlučnost u borbi i ljudski odnos prema zarobljenicima najbolji je način demoralisanja neprijateljske armije.

Hranu i sva druga materijalna sredstva partizani borbom oduzimaju od neprijatelja (iz skladišta, zaplenom od neprijateljskih agenata, zaplenjavanjem komore, itd.), ili ih pribavljaju dobrovoljnim sabirnim akcijama u narodu. Krajnje* je štetno i u suprotnosti je s težnjama OF nasilno rekviriranje bilo kojih sredstava od Slovenaca i radnih ljudi, bez obzira na narodnost i socijalni položaj stanovništva, sem ako je neko u službi neprijatelja.

Komunisti i svi pripadnici OF slovenačkog naroda moraju da se brinu o bezbednosti porodica partizana i drugih boraca koji su pobjegli od neprijatelja.

Da bi uživali svu podršku naroda, partizani s njim moraju i politički da rade. Svuda gde borave treba da sazivaju masovne zborove stanovništva i da mu objašnjavaju situaciju, ciljeve i neminovnost partizanske borbe. Dužnost partizana je da i pisanim sredstvima (lecima, plakatama, brošurama itd.) neprekidno politički rade s narodom.

Politički komesari i komandanti su dužni da svakom partizanskom odredu omoguću političko i vojnostručno obučavanje. U tom smislu, partizanski odredi moraju biti snabdeveni svom potrebnom literaturom. V a s p i t n o - o b r a z o v n i r a d j e u s l o v b o r b e n e s p r e m n o s t i i n j e n o g s t a l o g o d r Ź a v a n j a n a p o t r e b n o m s t e p e n u.

Partizani, a pogotovu politički komesari i komandanti, moraju budno da paze da se u partizanskim odredima ne pojave dezerterstvo, defetizam i prikrivena destruktivna i druga neprijateljska aktivnost, a ako se jave — njihovo je da to iskorene. Pogotovu je nedopustivo da se u odrede uvuku neprijatelji, dakle, oni ljudi koje je Partija raskrinkala u političkoj borbi. Samo potpuno unutrašnje jedinstvo je osnova potrebne udarne i borbene snage partizanskog odreda.

Svuda kud se kreću partizani treba da sarađuju sa stanovništvom. Priliv novih boraca iz neposredne okoline partizanskom odredu je od najveće koristi.

U partizanskim odredima treba pojačati disciplinu, zasnovanu na svesti o ciljevima borbe u koju je svaki partizan dobrovoljno stupio. Dezertere i izdajice osudiće na smrt partizanski sudovi.

Edvard KARDELJ

U PARTIZANE

U svom prilogu »U partizane« drug Edvard Kardelj upućuje čitaoca na iskustva prvih partizanskih odreda, na neuspeh taktike »još nije vreme«, na uspehe partizana u prvim borbama i na širinu narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji. Kao izuzetan uspeh istaknuto je sprečavanje iseljavanja slovenačkih porodica u Srbiju i Hrvatsku i odvođenja stanovništva na prisilan rad u Nemačku. Svestrano razvijanje partizanskog pokreta u Sloveniji i njegovo prerastanje u svenarodni otpor okupatoru bili su i ostali glavni zadatak oslobodilačkih snaga slovenačkog naroda. Edvard Kardelj je prikazao ostvarivanje tog cilja na nekoliko zadataka, koje je ovako formulisao:

1. Treba postepeno ali tiho obaviti opštenarodnu mobilizaciju za oružanu borbu protiv fašističkog okupatora. Najboljim sinovima slovenačkog naroda, koji su se već svrstali u partizanske jedinice, moraju se stalno pridruživati novi borci. U celoj Sloveniji treba razviti masovno regrutovanje, iskoristiti raspoloživo oružje, naoružati odrede i odmah ih staviti na raspolaganje lokalnim partizanskim komandama. Neprijatelj teži fizičkom uništavanju svega što je u Sloveniji sposobno za otpor. Jedini odgovor na takvo nastojanje fašističkih bandita je neodložno svrstavanje u partizanske redove svih Slovenaca sposobnih da nose oružje, svih koji vole svoj narod i koji mrze okupatora, dakle, svih ljudi bez obzira na njihovu političku opredeljenost. Mobilizacija hiljada novih Slovenaca odmah i bez oklevanja — to je danas glavni zadatak aktivista OF, a u prvom redu svakog komunista.

2. Partizanske akcije su se sve doskora izvodile uglavnom u onom delu Slovenije koji je pod nemačkom okupacijom. Veoma je štetno što se one ne izvode na teritoriji koju su Italijani okupirali. Posledica te pasivnosti je brže udruživanje slovenačkih reakcionara sa okupatorom i širenje teorije raznih kapitulantskih i špekulantskih elemenata i politikanata da je za oružanu borbu »još prerano«. Osim toga, pasivnost sputava razmah oružanih dejstava u ostalim delovima Slovenije. Razvoj partizanskih dejstava na terito-

riji pod italijanskom okupacioni — to je drugi zadatak oslobodilačkih snaga slovenačkog naroda.

3. Potrebno je pojačati i proširiti sabotaže. Oslobodilačke snage slovenačkog naroda moraju tom aktivnošću da obuhvate ceo narod. Odlučno i svim sredstvima treba udariti na neprijatelja, i to ne samo na njegove saobraćajnice i skladišta već i na njegov celokupan državni aparat i njegovu živu silu. Pozivi na sabotaže moraju biti u središtu agitacionog i propagandnog rada komunista i aktivista oslobodilačkog rata uopšte.

4. U svakom selu i naselju treba osnovati seosku zaštitu. Njeni pripadnici će, sa oružjem u ruci, braniti svaku kuću i svakog Slovenca od okupatorovog nasilja, sprečavaće rekviziciju, progone, iseljavanje i ujedno će čistiti slovenačka sela i gradove od špijuna i ostalih okupatorovih sluga. Svi poštteni i svesni Slovenci moraju postati saradnici seoske zaštite.

5. Sakupljanjem novca, odeće, ćebadi, toplog rublja i drugih stvari potrebnih za zimu, kao i sanitetskog materijala, oružja i municije, treba omogućiti organizovanje opštenarodne pomoći partizanima. U svakom selu, zaseoku, gradu valja obrazovati obaveštajnu službu. Najprisnija saradnja OF s partizanima jedan je od najvažnijih uslova za uspešno izvođenje partizanskih dejstava.

6. Svuda, na svakom koraku, treba onemogućavati sve pokušaje, akcije i klevetničke kampanje raznih kapitulanta koji se plaše za svoje pozicije i svoju službu (pogotovu u italijanskom delu okupirane Slovenije), političkih špekulanata i drugih neprijatelja, koji na svaki način pokušavaju da ometu razvoj partizanske borbe. U borbi za slobodu svoga naroda, za uništenje fašističkog varvarizma već je mnogo ljudi izginulo, kako u Sloveniji tako i na ostalim frontovima. Zato svakoga ko kleveta herojsku borbu slovenačkih partizana treba svrstati u neprijatelje i izdajnike slovenačkog naroda.

Protiv našeg naroda neprijatelj nastupa krajnje surovo, zverski. Ali ni time nas neće slomiti. U svakom Slovencu razbuktajmo nepomirljivo neprijateljstvo prema okupatoru, na svaki udarac odgovorimo još jačim udarcem, uništimo okupatorsko leglo na našoj zemlji. Krv za krv! Talac za taoca! Glava za glavu!*

Edvard KARDELJ

*) Oba članka Edvarda Kardelja objavljena su u septembarskom broju časopisa »Delo« 1941.

SEĆANJA NA PRVU PARTIZANSKU GODINU

Bombe koje su 6. aprila 1941. godine padale na aerodrom u Polju kraj Ljubljane isterale su me iz postelje. Na ploči pred uredništvom lista »Slovenec« bilo je nalepljeno odštampano obaveštenje da je te noći Nemačka objavila rat Jugoslaviji i da je pre nekoliko časova Beograd bombardovan. Potražio sam drugove iz CK. Pronašao sam ih lakše i brže nego inače. Sećam se da sam tik pred poštom sreo Vidu i Toneta Tomšiča. Sa osmehom su mi rekli da se tuda mnogo godina nisu smeli slobodno šetati.

Mislim da mi je iste večeri Boris Kidrič saopštio da ćemo sledećeg jutra zajedno da posetimo komandanta Dravske divizije i otvoreno mu, u ime CK KPS, ponudimo saradnju Partije. Kada smo se idućeg jutra pojavili u kasarni na Taboru, dežurnom oficiru smo jednostavno rekli da smo predstavnici CK i da želimo da govorimo s komandantom divizije. Izgledalo mi je da se nije mnogo začudio. General nas je ubrzo primio. Kidrič mu je objasnio naš stav, tj. da smo spremni da najaktivnije učestvujemo u odbrani napadnute domovine, i izložio je tri zahteva: da nam omogući da preko ljubljanskog radija, takođe u ime CK, pozovemo slovenački narod na oružje, da nam pomogne u organizovanju dobrovoljnih radničkih i studentskih odreda i da nam stavi na raspolaganje rezervno oružje, za naoružavanje pomenutih odreda. General je bio veosna ljubazan. Pažljivo nas je saslušao, a zatim je odgovorio da je uvek bio uveren da će se komunisti iskazati u kritičnom trenutku kao odani sinovi svojega naroda, kao što je 1914. godine postupio i srpski socijalistički vođa Dimitrije Tucović, da bi nam rado pomogao i da smatra da su naši zahtevi prihvatljivi, ali da tako dalekosežne odluke ne može da donosi sam, bez odobrenja Generalštaba, da se Generalštab povukao iz Beograda, da ne zna gde se u tom trenutku nalazi i da s njim nije u vezi, i obećao je da će to pitanje postaviti nadležnim čim vezu uspostavi. Rekao je da ga ponovo posetimo za dva do tri dana.

Ponovnog susreta s komandantom divizije nije bilo. Posle mnogo obrta, drugovi Boris Kidrič i dr Aleš Bebler su uhapšeni i izručeni policiji, ali su nakon nekoliko časova bez objašnjenja pušteni. Drug Bebler nastavlja svoja sećanja:

»Odmah zatim sam s jednim drugom, opet prema dogovoru sa CK, otišao predsedniku suda Koršiču. Zahtevao sam da pusti iz sudskih zatvora sve političke zatvorenike. Taj korak je uspeo: Koršič je pustio sve naše ljude, i oni su tako izbegli sudbinu drugova u Zagrebu.

Partija je, međutim, nastavila da mobiliše dobrovoljce, iako to nije imalo nikakve veze s kraljevskom vojskom. Pošto je preovladalo uverenje da će Generalštab ipak uspeti da se održi još neko vreme i da će organizovati odbranu na tzv. rezervnim položajima, najverovatnije negde u Bosni, naši dobrovoljci su počeli da odlaze prema Bosni, tj. prema Novom Mestu i Kupi.

Sećam se sastanka u gostionici 'Pri kmetu' u Gosposvetskoj ulici, kojem su prisustvovali Boris Kidrič, Leskošek, Vida i Tone Tomšič i, ako se ne varam, Zihel. Tu smo zaključili da i članovi CK treba da stupe u dobrovoljce i da krenu prema Novom Mestu, tj. na front. Bilo je, naime, jasno da na granici kod Rakeka, Jesenica i Spilja fronta neće biti. Pošto zbog teške rane koju sam zadobio u Španiji nisam bio vojni obveznik u kraljevskoj vojsci, ostao sam s Vidom Tomšič u Ljubljani. Kasnije je odlučeno da tu ostane i Tone Tomšič. Svi ostali su se idućeg jutra biciklima prebacivali k Novom Mestu.

U Ljubljani je tih dana bilo veoma neobično. Nikakva vlast se nije opazala, nije bilo vojske ni policije, ulice su bile gotovo puste. Kada se proneo glas da su Nemci i Italijani prešli granice Slovenije, da su Nemci ušli u Kranj a Italijani u Vrhniku, na ljubljanskim ulicama je zavládala još veća pustoš. Otišao sam u ilegalan stan u Zasavju. Tu je sutradan navratio Tone Tomšič. Saopštio nam je da su u grad ušli Italijani, a da su se Nemci zaustavili u Šentvidu.

Idućeg dana, ili dan kasnije, svi članovi Centralnog komiteta, kao i mnogi drugi drugovi, vratili su se iz Dolenjske razočarani što nigde nije bilo fronta i što je kraljevska vojska propala. Ubrzo smo u italijanskoj štampi pročitali da je Generalštab Jugoslovenske kraljevske vojske kapitulirao.«

Prvi časovi okupacije

Prethodne zime sam, sem ostalog, rukovodio kružokom simpatizera Partije u Ljubljanskoj operi.

Centralni komitet se u početku redovno sastajao u kući Bernarda, muzičara opere, koja nije bila pod sumnjom niti je njen vlasnik bio kod policije zapisan kao komunist. Tu je, na jednoj sednici, kojoj je prisustvovao i Edvard Kardelj, bilo odlučeno da se osnuje OF. Obrazovana je i Vojna komisija CK, koju sam, prema odluci, u početku vodio ja, ali ju je koji mesec kasnije, negde u prvoj polovini juna, preuzeo Franc Leskošek, a Stane Zagar i ja smo postali njegovi glavni pomoćnici. Amo su dolazili drugovi iz drugih krajeva Slovenije i podnosili su izveštaje. Sećam se da je Slavko Slander izveštavao o situaciji u Štajerskoj. On je tom prilikom kooptiran u CK KPS.

Jedne večeri, dok smo se odmarali, Kardelj je rekao da je vreme da uzmemo tajna partijska imena, pošto nas očekuje još dublja ilegalnost. Tako je Kardelj postao 'Krištof', Kidrič 'Peter', Leskošek 'Luka', Tomšič 'Gašpar', a ja 'Primož'. Sutradan je došao Boris Krajger. Predložio je da njegov pseudonim bude 'Janez'.

Po savetu i uz pomoć članova CK, već prve sedmice posle okupacije aktivno sam počeo da radim u sklopu Vojne komisije. Jednom je na sednicu tog tela došao Edvard Kardelj. U maju je CK KPS, po direktivi CK KPJ, organizovao partijsku konferenciju za celu Sloveniju. Kao organizacioni sekretar CK, pripremanjem konferencije je rukovodio Tone Tomšič. Skup je održan u privatnom stanu. Tajnost je bila potpuna, tako da ni ukućani nisu zapažali ništa neobično.

U toku priprema za konferenciju već su bile, na osnovi opštih uputstava Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i naših iskustava, oblikovane dosta jasne i određene smernice za rad u vojnom sektoru. Kardelj mi je dao zadatak da ih u svom izlaganju na konferenciji opišem. Kasnije se, međutim, predomislio, pa je, radi što veće tajnosti, dogovoreno da govorim samo o značaju vojnog sektora, o glavnim oblicima rada i o važnosti jačanja partijskih organizacija u onim krajevima i preduzećima u kojima je okupatorska 'vojna mašina' bila najosetljivija i gde se sabotazama najlakše mogla podrivati. Uputstva za organizovanje rada u vezi s vojnim pitanjima, informaciju o strukturi vojnih komisija i slično saopštio sam sutradan svakoj grupi delegata posebno. Ipak, to nije rečeno svim delegatima iz pojedinih krajeva, već samo sekretarima okruga i onima koji su bili određeni da rade vojne poslove.

Nekoliko nedelja posle konferencije, koja je održana 1. i 2. juna, biciklom sam obišao celu ljubljansku pokrajinu da bih svim okružnim funkcionerima koji nisu bili na konferenciji preneo direktive. Takve razgovore sam vodio i u Novom Mestu, Črnomelju, Kočevju i Ribnici. Nekoliko dana po povratku otišao sam, opet, u Štajersku. Dva-tri dana sam proveo u Celju, a potom sam sa Šlanderom otišao u Savinjsku dolinu i zatim dalje, preko brda, u Trbovlje, gde sam održao sastanak s partijskim funkcionerima. Odmah zatim sam se, na putu kraj Save, rastao sa Šlanderom, ali ga više nikada nisam video.

Napad na Sovjetski Savez

Noću između 21. i 22. juna prenoćio sam negde u gradu, ali se sada ne sećam tačno gde. Kada sam izjutra otvorio radio, čuo sam obaveštenje da je Nemačka toga jutra, oko četiri časa, napala SSSR. Odmah sam biciklom odjurio u Bernardov stan. Tu sam zatekao Leskošeka i Tomšiča. Porazgovarali smo o predstojećim zadacima. Tomšič je otišao do Kardelja, koji je u to vreme često noćivao u Mostama. Došao je i Kidrič. Na sednici koja je odmah održana, done-sene su mnogobrojne političke i organizacione odluke i konstatovano je da su tim napadom stvoreni uslovi za oružani ustanak i da je

pripremanje za borbu od sada naš glavni zadatak. Mislim da je na toj sednici bilo rešeno da se Antiimperijalistički front preimenuje u Osvobodilnu frontu. Međutim, najvažnija je bila odluka o obrazovanju Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica i o tome da se partijske i frontovske organizacije bez odlaganja prihvate posla oko mobilisanja ljudi u partizanske jedinice.

Odmah smo pošli na posao. Kidrič je brzo dobio saglasnost od vodstva Osvobodilne fronte u vezi s formiranjem Glavnog štaba partizanskih jedinica u sastavu: Leskošek — komandant, Marinko — komesar, Bebler — načelnik štaba i članovi štaba: Stane Zagar, koji je dobio zadatak da ode u Gorenjsku i da tamo organizuje ustanak, Miloš Zidanšek, čiji je posao bio da organizuje ustanak u Štajerskoj, Oskar Kovačič, Dušan Podgornik i dr Marijan Breclj. Najbliži saradnici Glavnog štaba postali su Ivan Jakič, čija je dužnost bila da održava vezu između Glavnog štaba i partizanskih jedinica i koji je radio u komisiji za mobilizaciju, i Roman Golob, koji je rukovodio intendanturom.

Ubrzo su obrazovane prve partizanske grupe. Zbog toga sam morao ponovo da posetim prve logore u Zasavlju, u dolini Mirne, kod Novog Mesta, na Travnoj gori kod Ribnice i kod Pazovnice.

Glavni štab je odmah počeo da upućuje partizanskim četama dvoglede, topografske karte, sanitetski materijal i ostalu opremu i da preraspodeljuje naoružanje, organizuje radio-tehniku i pirotehniku, kao i sanitetsku i intendantsku službu na široj osnovi.

Na Kardeljevo nastojanje, zajedno sa Leskošekom sam izradio partizanski zakon i tekst zakletve. Kardelj je oba teksta temeljito preradio. Odredili smo i partizanski znak: u početku je to bila slovenačka zastava i, iznad nje, crvena zvezda.

U to vreme se, prirodno, strože postavljalo pitanje stručnog vojnog kadra. Ljubljanske kafane su bile pune demobilisanih oficira, kojima su Italijani davali novčanu potporu. Cela mreža OF u Ljubljani tražila je među njima odane i svesne oficire. Tako su od njih k nama došli, i kasnije postali jedni od najboljih boraca, Mirko Bračič. Ljubo Serčer, braća Svigelj, Anton Primožič, Milan Lah i drugi. Vezu sa Serčerom osigurala mi je Zdenka Kidrič.

Ovde treba navesti i našu vezu sa službenim predstavnicima Draže Mihailovića u Sloveniji, generalštabnim potpukovnikom Jakom Avšičem i majorom Karlom Novakom.

Kidrič je u isto vreme uz pomoć ljudi u Izvršnom odboru OF prodro u razne druge 'krugove' i, sem ostalog, obrazovao takozvanu ministarsku grupu od bivših ministara, banova i sličnih ličnosti. Preko člana te grupe inženjera Serneca uspostavio je vezu s Jakom Avšičem. Kasnije sam se i ja sastao s njim. Moram reći da sa njim nije bilo teškoća: u svim osnovnim programskim tačkama OF bio je saglasan, kao i u tome da se počne oružani ustanak. Međutim, on me je upozorio na to da s majorom Novakom neće ići lako, iako je smatrao da i sa njim treba pokušati. Avšič je i organizovao prvi sastanak s njim. Novak je tada govorio o važnosti oficirskog kadra i o svom udelu u

organizovanju oficira. Napomenuo je da će mi uskoro dati spisak svih oficira u koje se možemo pouzdati. Govorio sam mu o OF i o načelima našeg rada u vojnim pitanjima, o sakupljanju oružja i slično. Posle tog sastanka dugo nije bilo nikakva glasa od Novaka. Kasnije je, opet na Avšičevo traženje, održan nov sastanak. Ovoga puta sam Novaku objasnio našu veću strogost u radu i neodložnost mobilisanja u partizanske jedinice. On se nije s tim saglasio. Govorio je da treba pripremiti mobilizacijski plan, spiskove osoba koje će mobilizacijom biti obuhvaćene, spiskove štabova i komandi i da valja odrediti zborna mesta za celu Sloveniju. A kada bi se to ostvarilo nije znao da kaže, samo je napomenuo da će se u danom trenutku opšta mobilizacija izvesti za 24 časa. Tada bi komandu uzeli u svoje ruke oficiri. Dokazivao sam mu da je to utopija, da je mobilizacija pod okupacijom nešto sasvim drugo od mobilizacije u staroj Jugoslaviji. Još u jednoj me nije postignuta saglasnost: Novak je govorio da bi mobilisanu vojsku trebalo nazvati 'Jugoslovenska crvena armija', a ja sam tvrdio da bi takav naziv mogao da suzi mobilizaciju, odnosno da nova armija mora biti narodnooslobodilačka. Avšič me je u svemu podržao. Razišli smo se ne postigavši rezultat. Od tada je Avšič ostao i radio s nama, a s Novakom više nije bilo nikakve neposredne veze.

Poslednje sedmice jula oglasili su se prvi pucnji iz partizanskih pušaka. Sabotaže su bivale sve češće. Pucali su prvi okupatorski i izdajnički vojnici. Već početkom avgusta bilo je većih akcija i sukoba. Stane Žagar i Jože Gregorčič, jesenički radnik i bivši 'španac', vodili su prvu bitku na Jelovici, Revirska četa napala je žandarmerijsku stanicu u Zagorju, a Pohorska nemačku posadu u Ribnici na Pohorju. Celog avgusta je bilo sličnih akcija. Nekoliko većih je izvedeno krajem avgusta i početkom septembra. U okolini Krima Daki je mitraljezom plasio Italijane, Mokronoška četa je napala karabinijersku posadu na Turjaku, Belokranjci su napali italijansku kolonu, Pohorci su vodili bitku sa gestapovcima, a Kamničani s nemačkom četom na Kolovcu.

Aktivnost Glavnog štaba znatno se povećala. Sa Leskošekom sam ceo dan proveo na biciklu: odlazili smo na sastanke, zajedno ili svak za sebe, s kuririma, terencima koji su bili u vezi s jedinicama, komandirima i komesarima četa, sa oficirima i drugim osobama koje su odlazile u partizane. Bili smo dobro maskirani: pustili smo brkove, a ja sam i glavu obrijao, pošto me je po kosi bilo vrlo lako prepoznati.

Septembra je Kardelj otišao na jug, a ubrzo za njim i Leskošek. Marinko je nekoliko dana pre otišao za Bosnu. Odgovornost za rad Glavnog štaba privremeno je pala na Borisa Kidriča.

Posao nije smeo jenjavati. Postavio sam pitanje izlaženja posebne partizanske publikacije 'Shovenački partizan'. Pripremio sam prvi broj, i on je izašao 1. oktobra. Pojedine brojeve su pripremali, odnosno napisali, Stane Rozman, Dušan Kveder i drugi. U uvodniku prvom broju razmotrio sam dotadašnje partizanske akcije i između ostalog predložio da partizanske jedinice nastupaju prema stanovništvu i kao vojna vlast.

U to vreme sam se više puta sastao sa Borisom Krajgerom (vodio je ljubljansku organizaciju) i sa Zdenkom Kidrič Marijetom, koja je vodila obaveštajnu službu i uz čiju smo pomoć organizovali vojnu obaveštajnu službu. Na čelu te službi bio je Vito Krajger.

Pošto je u međuvremenu Kamnički bataljon bio razbijen, a njegovi ostaci prešli na teritoriju što je bila pod italijanskom okupacijom, u Ljubljani je došao i komandant toga bataljona Marjan Dermastija. Odmah je uveden u rad Glavnog štaba, jer smo bili sigurni da će nam njegova iskustva koja je bio do tada u borbi stekao i njegovo stručno znanje (bio je rezervni oficir stare Jugoslovenske vojske) mnogo koristiti.

Te jeseni su — iseljavanjem slovenačkog stanovništva iz Gorenjske i Štajerske — Nemci započeli germanizaciju življa u svojoj okupacionoj zoni u Sloveniji. Izdali smo direktivu da se tome odlučno pruži otpor, a Glavni štab je organizovao napade na područje između Save i Krke, odnosno na onaj kraj iz kog je bilo počelo iseljavanje. Na zbornom mestu sam otišao zajedno s Mihom Marinkom, ali tamo nisu bile došle sve pozvane partizanske grupe. Belokranjci su upali u zasedu, a Notranjci nisu došli, zbog nesporazuma. Ipak, i naše male snage su napale Bučko, i to je u narodu prilično odjeknulo.

Kada se Leskošek vratio iz Srbije pričao nam je novosti o masovnosti ustanka u tom našem kraju, o velikoj oslobođenoj teritoriji, 0 fabričkoj proizvodnji oružja u oslobođenom Uzicu, o četničkoj izdaji 1 drugo. Istina, ponešto smo o tome i ranije bili saznali iz Kardeljovih pisama, ali je Leskošekovo kazivanje upotpunjavalo kratke izveštaje. Osnovna pouka za partizane je glasila: valja oslobađati zemlju i stvarati slobodne teritorije. To je tada bio jedan od naših najvažnijih zadataka.

Sazivali smo na savetovanja najodgovornije partizanske funkcionere. Stane Žagar je toga radi poslednji put došao u Ljubljanu. To je bilo naše poslednje viđenje s njim. Došao je i Stane Rozman, a i mnogi drugi. Bio je to početak novog poleta našeg partizanstva, čiji će plodovi stići tek u proleće.

Upravo tih dana je iz same Ljubljane bio organizovan napad na most kod Preserja, i to angažovanjem partizanskih četa s Krima i Dolomita i ljubljanske sabotažne grupe.

Stane Žagar se vratio u Gorenjsku, gde je bio svedok širokog otpora pokušajima iseljavanja stanovništva. U Bohinjskoj dolini je za jedan dan u partizane stupilo tri stotine novih boraca, u Poljanskoj čak šest stotina. Napadom na posadu u Poljanama Žagar je pokušao da stvori prvu slobodnu teritoriju, ali akcija nije uspela. Pa ipak, te su borbe, osobito poslednja, kod Dražgoša, kao kresovi osvetljavale put ka budućim uspesima.

Rozman je počeo da stvara u Štajerskoj veću partizansku jedinicu. To je bilo na Kremenjaku kod Stične. Ta je jedinica privremeno bila nazvana Drugi štajerski bataljon. Nedugo posle toga i ona se sukobila s Nemcima i Italijanima, kod Litije.

Poslednje nedelje toga leta otišao sam u Bloke, gde je bilo sazvano savetovanje notranjskih funkcionera. Sećam se da su na njemu bili Janez Hribar, Daki, Dušan Pirjavec i Franc Popit. Planirali smo nove akcije i raspravljali o tome kako da se oslobodi veća teritorija, i to za duže vreme. Sebi smo odredili zadatak da na određenom području ostvarimo trajniju premoć partizana nad okupatorom. Prilično strateških i taktičkih zagonetki smo tada rešili, i to nam je omogućilo da sledećeg proleća preduzimamo konkretne akcije.

Već u proleće iduće godine pokazalo se da je raspoloženje naroda izvanredno: Notranjci i Dolenjci su se posle akcije na Bučko masovno svrstali u NOV. Sada su partizani bili u mogućnosti da oslobode širu teritoriju — od Kupe do ljubljanskog područja.

Dr Aleš BEBLER

»FABRIKE« EKSPLOZIVA

Krajem leta 1941. godine u Ljubljani je trebalo da bude osnovana pirotehnika. Bombe koje su eksplodirale na ljubljanskom velesajmu u jesen 1941. godine bila je u potpunosti izradila naša pirotehnika.

Tada sam bio vojni referent u rejonskom komitetu Centra, a kasnije, kada je uhapšena Vida Tomšič, postao sam partijski sekretar tog komiteta. Već od samog početka sam se s oduševljenjem bavio sredstvima za sabotažu i sabotazama. Kao sekretar sam, međutim, bio u vezi i sa ćelijom metalaca i grupom inženjera, koji će kasnije biti okosnica pirotehničke radionice. Zadatak da organizujem sektor pirotehnike bio sam dobio od Aleša Beblera, verovatno zbog toga što sam bio hemičar po struci. Tada još nisam znao da je Bebler zamenik komandanta Glavnog štaba. Zbog pirotehnike sam se s njim redovno sastajao sve do februara ili marta 1942. godine.

Sa nekoliko drugova, inače inženjera hemičara, najviše vremena sam posvetio mogućnosti izrade eksploziva u okupiranoj Ljubljani od raspoloživih sirovina u manjim radionicama, i to na najjednostavniji način, ručno. Saglasili smo se da najpre pokušamo da proizvodimo hloratni eksploziv, koji se inače stručno naziva šedit. Sirovina za to je natrijev hlorat, koji se u tkačnicama upotrebljavao kao sredstvo za beljenje, kalofonij i podesno tehničko mazivo. Druga vrsta eksploziva koju smo želeli da izrađujemo bio je nitrat. On se stručno naziva amonal, odnosno amonit, i za njegovu proizvodnju su nam bili potrebni koncentrovana šalitrena kiselina, koncentrovani amonijak i ugljena prašina.

U dvorištu jedne trgovine u Volfvoj ulici uradili smo malu laboratoriju, gde smo izvodili opite. Bilo je još nekoliko laboratorija, uglavnom onde gde su moji saradnici inženjeri bili zaposleni.

Ispitivanjima smo utvrdili da se sredstva za paljenje nemogu izrađivati. Fosforna bi mogla, i bila bi veoma uspešna, ali je bilo teško nabavljati sirovine, a mi smo ih vrlo malo imali. Vrlo dobri rezultati su postignuti ispitivanjima hloratnim sredstvima za potpaljivanje, koja su se temeljila na hemijski čistom kalijevom

hloratu. Naime, kalijev hlorat smo mešali sa šećerom, odnosno škrobom, i pustili smo da na smesu deluje koncentrovana sumporna kiselina.

Po savetu Aleša Beblera, udruženim snagama smo konstruisali bocu na čijem se vratu nalazio hloratni upaljač, dobijen od obične epruvete napunjene smesom hlorat-šećer. U sredini epruvete bila je manja zatvorena epruveta s koncentrovanom sumpornom kiselinom. Veća epruveta je bila zatvorena čepom, zalivenim voskom i parafinom, pa je smesa u epruveti bila zaštićena od vlage. Tako napunjenu epruvetu trebalo je po sredini obmotati papirom da bi se mogla oslanjati o vrat boce napunjene benzinom, odnosno mešavinom benzina i nafte. Čim bi se tako pripremljena boca bacila, pa i ako se ne bi razbila, obe krhke staklene epruvete bi se zdrobile i benzin bi se u tom trenutku zapalio.

Takve upaljače su imale bombe koje su eksplodirale na velesajmu, s tom razlikom što je kroz čep na kraju epruvete bilo uvučeno parče sporogorećeg štapina, koji je preko detonatora aktivirao bombu.

Nakon proba uspeali smo hemijski da izradimo vremenski (tempirni) upaljač. Sastojao se od gumenog creva dugog deset do dvadeset santimetara i prečnika od oko 15 mm. U crevo je bila umetnuta zavarena epruveta s koncentrovanom sumpornom kiselinom. Na jednom kraju creva je bio suženi metalni prsten, preko kojega je lakše mogla da se napne i zaveže tanka gumena membrana, a drugi kraj je bio zatvoren čepom premazanim vazelinom. Crevo i čep su bili probodeni čiodom, a krajevi ove bili su, opet, povijeni kako čep ne bi ispao iz creva. Napravu smo nazvali »cucla«. Bilo je dovoljno da se ona samo malo stisne prstima, koliko da se zdrobi epruveta, pa bi sumporna kiselina počela da nagriza gumenu membranu, a membrana bi se progrizla za jedan ili više časova, mada se događalo da to traje i više od dvanaest. Vreme delovanja kiseline na membranu je, na žalost, zavisilo od temperature i od debljine membrane. Istina, debljinu membrane smo mogli koliko-toliko da odrađujemo sami, ali na temperaturu vazduha nismo mogli da utičemo. »Cucla« je bila samo jedan deo upaljača. Čim bi se zdrobila, crevo je trebalo umetnuti u drugi deo, koji se sastojao od kartonske ili metalne kutije ispunjene smesom hlorata i šećera. Čim bi sumporna kiselina progrizla gumenu membranu i došla u dodir sa smesom u kutiji, ova bi se namah upalila, dajući plamen veoma visoke temperature. Ako je takva naprava bila preko štapina spojena sa detonatorom i eksplozivom, dobijala se nekakva paklena mašina, čiju eksploziju vremenski nismo mogli precizno da odredimo kao što je moguće podesiti vreme na časovniku ili »engleskoj olovci«, za koje smo kasnije saznali.

Prilikom proslave oktobarske revolucije 1941. godine pripremili smo i predali železničkoj borbenoj grupi nekoliko »paklenih mašina«, kojima je uveče pred slavlje trebalo minirati italijanske vojne barake na glavnoj železničkoj stanici u Ljubljani. Drugovi su

uspeli da ugovorene večeri podmetnu te paklene mašine, ali na našu radost one su zbog uticaja jakog mraza eksplodirale tek sutradan tačno u podne, tako da je akcija bila još uspešnija.

Naša grupa je pripremala i otrove za diverzantske borbe i davala je praktične savete u vezi s izvođenjem ove ili one sabotaže. Otrovi su nekoliko puta uspešno primenjeni. Kada je italijanska policija počela da upotrebljava pse u borbi protiv našeg oslobodilačkog pokreta, inženjer Stucin je pripremio specijalne cijanovodonične bombe. Njima su psi otrovani. Sećam se da su prema našim uputstvima i uz našu pomoć više puta trovani i italijanski vojni konji i mazge.

Najviše paklenih mašina i zapaljivih bombi izrađenih u našim radionicama iskoristili su železničari. Da bismo im u tome pomogli često smo u ložionici detaljno pregledali pojedine tipove lokomotiva i određivali smo najosetljivija mesta na njima radi izvršenja diverzije i sabotaže.

Najveći naš uspeh je bio, međutim, u tome što smo sa ispitivanja i proizvodnje tih sredstava u malim količinama prešli na proizvodnju na veliko. Od malih laboratorija smo stvorili velike radionice, »male fabrike«, kako smo ih s ponosom nazivali, iako su to bile manje zanatske radionice. Osim radionica, za veliku proizvodnju je trebalo imati i skladišni prostor, sirovine i veći broj pouzdanih saradnika. Slobodno se može reći da su razna metalsko-zanatska i inžalaterska preduzeća postala temelj naše pirotehnike.

Za izradu eksploziva najpodesnija je bila remenarska radionica u Medvedovoj ulici br. 7, vlasništvo Pavla Menceja, pošto se u remenarskom poslu upotrebljavaju razne soli, kiseline, sušionice i slično. Iz te radionice stalno je sukljao gust dim oštra mirisa. Tik pored ulaza u nju bili su se ugnježili grenadiri Sardinci sa desetak kamiona, pa nam je to bila nekakva zaštita, pošto smo pretpostavljali da niko ne bi mogao poverovati da ćemo bombe proizvoditi tako reći naočigled Italijana.

Najpre smo proizvodili šedit. Prvu veću količinu osnovne Sirovine (800 kilograma natrijum-hlorata) bili smo nabavili od firme Baebler; pošiljka je bila adresovana na tkačnieu platna u Domžalama, ali je ona nikada nije dobila, jer je na vreme preuzeta i smeštena na tajna mesta.

Natrijev hlorat je bio sasvim dobar, iako je on previše vlažan i zrnast po strukturi, zbog čega je bilo potrebno da se najpre osuši i isdtnli. Bez obzira na to što je sitnjenje rukama bilo prilično opasan posao, drugih mogućnosti da se to obavi nije bilo. Vlaga je znatno ublažavala tu opasnost.

Kada smo već imali prvu »fabriku« eksploziva, kao partijski sekretar rejonskog komiteta Centra bio sam dobio od tadašnjeg sekretara Okružnog komiteta Borisa Krajgera direktivu da na svaki način onemogućimo održavanje ljubljanskog velesajma, koji su Italijani bili organizovali u propagandne svrhe. »Zapalite velesajam ili ga bacite u zrak; nešto morate svakako učiniti«, rekao je. Istovre-

meno s tim zahtevom, OF je počela javno da propagira bojkotovanje sajma i da širi vesti kako će se nešto dogoditi. Italijani su ceo sajamski prostor bili opasali stražama. Svu robu koja je stizala na sajam temeljito su pregledali, čak su svaku bocu otvorili. Najpre smo hteli da prokrijumčarimo tempirane zapaljive bombe ili nešto slično, ali pošto to nije bilo moguće izvesti, odlučili smo se da na glavni ulaz u sajmište bacimo dve bombe. Izradili smo ih na taj način što smo samleven i osušen hlorat pomešali s crvenožutim mašinskim vazelinom, pa toj smesi dodali u prah samleven kalofo-nijum. Pošto smo dobijenu masu dobro izmesili, pripremljeni eksploziv je dobio izgled testa od kukuruznog brašna. Eksploziv smo sabili u dve metalne kutije. Stalo je približno po deset kilograma u svaku. U sredinu svake kutije smo stavili detonator i štapin, za koji je bilo proračunato da će goreti 6—7 sekundi, pa smo štapin povezali s ranije opisanim hemijskim upaljačem. Na poklopcima kutija su bile rupe kroz koje su virile epruvete upaljača. Učinilo mi se da bi bilo dobro da se ceo hemijski upaljač i štapin do detonatora još bolje, posebno izoluju. Nabavio sam dve metalne cevi (telo vazdušne pumpe za bicikle), rastavio bombe, pa cevima i pepelom izolovao i ponovo sve sastavio i umotao.

Akcija je izvedena nakon dva dana. U prvi sumrak. Učinak je bio vrlo dobar, moralni pogotovu. To je u stvari bio prvi veći uspeh tek osnovane pirotehnike.

Nešto kasnije je u toj istoj radionici počela izrada amonala. Za to su, osim pomenutih sirovina, bile potrebne velike i na kise-linu neosetljive posude. U njih je sa sonom kiselinom trebalo sipati koncentrovani amonijak. Mešalo se ručno, a amonijak se dolivao sve dok tečnost u posudi ne bi postala bistra kao voda. Zatim bismo rastopinu amonitrata stavili da se isparava sve dok u posudi ne bi ostao suv prah. Zbog dugotrajnosti isparavanja, taj postupak se obavljao u parnim pekarama, uz upotrebu plitkih i širokih tepsija. Dobijeni prah se kasnije još sitnio i u određenom odnosu mešao sa ugljenom prašinom. Tako SE dobijao upotrebljiv eksploziv.

Oba eksploziva, hloratni i nitratni, morala su da se umotaju kako bi se zaštitili od vlage. I najmanja vlažnost je smanjivala brizantnost i eksplozivnu moć uopšte.

Eksploziv se upućivao partizanima ili se isporučivao Narodnoj zaštiti i VOS-u u Ljubljani.

U jednoj radionici se već 1941. godine izrađivalo i hladno oružje za partizane i vosove, a kasnije je počela izrada metalnih delova za ručne bombe.

U nekoliko bunkera se iradićivao i šedit, preradićivao se amonijev nitrat i sklapale se paklene mašine. Razume se, za te poslove su bili neophodni stručnjaci, prvenstveno inženjeri.

Početak godine 1942. potkazana je i pohapšena jedna grupa. Italijani su dugo držali zasedu u toj radionici. Malo je nedostajalo

da i ja upadnem u nju. Pošto je uklonjena, drugovi su pokupili ostatke sirovina i prebacili ih na Studenec, odnosno u krug bolnice za duševne bolesti, gde je dr Kanoni sa svojim saradnicima bio pripremio novo skladište i radionicu za izradu eksploziva.

Nekoliko glavnih saradnika je već u leto 1942. bilo pohapšeno. Međutim, Glavni štab je pred italijansku ofanzivu obrazovao piro-tehniku i izvan Ljubljane, koja se sirovinama snabdevala u Ljubljani. Tada je iz Ljubljane u Dolomite poslata kompletna hemijska laboratorija.

Zeleo bih da govorim o još nekim akcijama izvedenim bombama što su naši pirotehničari izradili u našim radionicama.

U zimu 1941. su minirane radio-stanica iza Bežigrada i benzinske stanice ispred bivše Kreditne banke i u sadašnjoj Prešernovoj ulici. U jesen 1941. je zapaljen jedan vojnički kamion. Najviše zapaljivih bombi s tempirnim upaljačem i paklenih mašina upotrebijeno je na železnici. Vrlo uspešno su minirane benzinske cisterne na njoj. Zapaljive bombe su potajno ubacivane i u vagone s lako zapaljivim teretom. Eksplozija i požara redovno je bilo izvan Ljubljane. Dugo smo pokušavali da prilikom miniranja benzinskih cisterni, osim razbijanja njihovih zidova, prouzrokuje i paljenje benzina, ali u tome nismo uspevali. I lokomotive smo minirali našim eksplozivom, ali u početku nismo bili zadovoljni rezultatima. U stvari, eksploziv nije bio dovoljno brizantan. Brizantnost smo povećali kasnije, dodavanjem kocke trotila — jugoslovenskog vojnog eksploziva — i time što smo dobro podesili početno (inicirajuće) paljenje. U leto 1942. uspešno je miniran mostić na pruzi ispod Golovca, a više puta i Štampetov most, koji smo uspešno da znatnije oštetimo tek upotrebom odličnog engleskog »plastika«.

Mnogi drugovi koji su tada radili u pirotehnici i u radionicama za izradu eksploziva i bombi više nisu među živima. Inženjer Fedran je ubijen kao talac, Hribernika i njegove saradnike su ubili ispred njihovih radionica, neki su umrli u internaciji, a neki poginuli kao partizani. Ali pirotehnika nikada nije uništena. Mnogi bunker i skladišta su netaknuti dočekali slobodu.

Dušan BRAVNICAR Veljko

VOJNA INTENDANTURA

Od prvih dana oslobodilačke borbe do kapitulacije Italije Ljubljana je bila glavni snabdevač slovenačkih partizanskih jedinica, pa i onda kada je zbog reagovanja novog okupatora snabdevanje bilo znatno otežano. Pošiljke od neprocenjive vrednosti otpremene su iz Ljubljane u mnoge partizanske čete, partizanske bolnice i stanovništvu popaljenih sela. Ponekad je izgledalo da je Ljubljana neiscrpan izvor materijala. Intendantski uspesi su bili jedan od najvećih rezultata političkog rada Partije i Osvobodilne fronte. Po tome se vidi s kakvim je poletom Ljubljana pošla u borbu. Posebna vrednost su bile ogromne količine sakupljene robe. To su bili dobrovoljni prilozi radničkih i službeničkih porodica, mada su i same živele u dosta teškim prilikama. Često su se odricale i onoga što im je bilo najpotrebnije samo da bi pomogle partizansku vojsku.

Kada je Partija, nakon sloma stare Jugoslavije, uputila narodu poziv u borbu, mnogi Ljubljančani su davali svoje priloge za prve partizanske grupe koje su počele da se formiraju po Sloveniji. Sve do oslobođenja Ljubljana je davala svoj ogroman prilog borbi. Vrednost sve njene pomoći iznosila je više desetina miliona predratnih dinara.

U početku su se svi prilozi, i novčani i u materijalu, koji su služili za pokrivanje i vojnih i civilnih potreba, slivali na jedno mesto. Ubrzo, već u leto 1941, vojna intendantura je počela da se odvaja od civilne. Sada je ona snabdevala partizanske jedinice i borbene grupe oružjem, odećom i obućom i drugim čisto vojnim potrepštinama, a civilna je opskrbljivala ilegalce, zatvorenike, internice i njihove porodice i porodice boraca, zbog čega su joj kasnije dali ime Intendantura narodne pomoći (Intendanca ljudske pomoći).

Intendantska roba je donošena u veća ili manja skladišta, kojih je bilo po celoj Ljubljani, a bila su dobro skrivena od okupatora i izdajnika. To su bila rejonska i okružna skladišta, skladišta u fabrikama i drugim preduzećima, u ustanovama i, posebno, omladinska skladišta. U prvo vreme, nekako do jeseni 1941, najpoznatija su bila dva: kod »Ruskog cara« na Ježici i u Volfovoj ulici

broj 8. Prvo je primalo i civilne i vojne stvari, a drugo, koje je važiolo za intendantsko skladište Glavnog štaba, samo vojne.

Jedan od važnih zadataka intendanture bilo je prikupljanje oružja. U svojim sećanjima drug Stane Cunder o tome kaže i ovo:

»U vreme raspada stare Jugoslovenske vojske bilo je organizovano sakupljanje i skrivanje naoružanja i municije u Poljanskoj dolini, na Žirovskom vrhu, Golom brdu i na drugim mestima. O skrivenom oružju bio je obavešten drug Aleš Bebler, po čijem je uputstvu deo toga kasnije bio upućen sabotažnim grupama u Ljubljani, a deo partizanskim jedinicama. Može se slobodno reći da su prvi gorenjski borci bili naoružani upravo tim oružjem«.

Krajem jeseni, kada se najavljivala veoma oštra zima, na Beblerov zahtev su počele pripreme za opremanje partizana za zimu. Posebno brižljivo se pripremala oprema za prvu smučarsku četv, koju je trebalo obrazovati u Gorenjskoj. U jednoj trgovini smo nabavili za sve borce bele smučke, bele vreće za spavanje i bele ogrtače. Snabdeli smo se i ručnim baterijskim lampama s raznobojnim staklima za signalizaciju.

Nekako u to vreme uputili smo našim jedinicama i prve radio-prijemnike. Istina, bili su to radio-detektori koje su naši saradnici izrađivali u servisnim radionicama, ali su i oni vršili posao.

Kada je krajem 1941. godine osnovan finansijski privredni odbor (FGO), kao organ Osvobodilne fronte za sva privredna pitanja (finansijski sektor, intendantura Narodne pomoći, komisija za zajmove i sektor za obezbeđenje stanova za ilegalce), postavljen je zadatak da se ustroji služba zajmova i poreza među ljubljanskim trgovcima i industrijalcima.

Vojnu intendanturu su u početku vodili vojni referenti, ali je nakon formiranja Narodne zaštite u svakoj komandi, od voda do bataljona, postojao čovek odgovoran za tu problematiku.

Rejonski vojni referent — kasnije intendant — imao je evidenciju o svim skladištima na svom području, tako da je uvek znao šta se u kojem od njih nalazi. Imao je i evidenciju skladišta većih matičnih odbora, kao, na primer, matičnog odbora nameštenika, matičnog odbora pokrajinske uprave, bankovnih ustanova na svojoj teritoriji. Radi lakšeg upućivanja robe iz Ljubljane, već u leto 1941. godine prikupljenu robu smo počeli da odnosimo u veća skladišta.. Tako su nastala sabirna skladišta.

Okružnu vojnu intendanturu je vodio Martin Ko'kolj Cene,, predratni komunist, koji je radio u poslovnici Zelezničarske zadruge. On je bio u vezi sa svim rejonskim vojnim referentima i s većim matičnim odborima. Robu iz rejonskih i drugih skladišta bi ponekad sabrao u veća skladišta, odakle bi je kasnije upućivao partizanima. U tome su mu pomagali pouzdani saradnici Ranko Velebit, Drago Poljanšek i Fani Eržen Marka. Prišećajući se svoga, rada u intendanturi i svojih saradnika, Fani kaže:

»U OF sam se uključila jula meseca 1941. godine i bila u grupi rsa Rankom Velebitom, iz Akademskog kolegijuma, koji je u proleće 1942. godine, pošto ga je neko izdao, uhapšen i streljan kao talac. Osim toga što sam se starala o intendanturi, odgovarala sam i za .smeštaj bolesnih i ranjenih partizana koji su bili upućivani u Ljubljanu, o čemu je, .posredstvom odgovarajuće veze, redovno bio obaveštavan matični odbor za zdravstvo.

Drugi član grupe, Drago Poljanšek, koji se brinuo o većim .skladištima i koji je rukovodio otpremanjem robe preko Viča, posle provale intendanture Glavnog štaba postao je pomoćnik glavnog intendanta. Aprila 1942, kada je Drago otišao u partizane, njegovu dužnost sam ja primila«.

Kada je u Ljubljani osnovan štab Narodne zaštite njegov član i glavni intendant je postao Tone Toman Savo. Pomoćnik mu je neko vreme bio Martin Kokalj.

Okružni vojni intendant Kokalj je bio povezan i sa intendanturom Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica, pošto se njihov rad preplitao i dopunjavao. Intendantura Glavnog štaba je otpremala velike količine materijala koji je bila sakupila okružna vojna intendantura, ali se događalo da i ova otprema robu koju bi nabavila intendantura Glavnog štaba.

Najpoznatija okružna i rejonska skladišta

U poslovnici Železničarske zadruge bilo je veliko sabirno skladište. U njega je pristizala roba koju su železničari sakupljali na Gorenjskoj stanici i iz pojedinih rejona Ljubljane, pre svega iz Centra, Šiške i Bežigrada. Deo prikupljene robe je intendantura Glavnog štaba otpremala iz Ljubljane kolima ili kamionima, uglavnom u Notranjsku i Gorenjsku. Ipak je gro materijala otpreman teretnim vozovima.

Važno intendantsko skladište i postojalo i u Železničarskoj zadruzi u Masarikovoj ulici. Tu je materijal pristizao sa Tabora i iz Centra, a nešto i iz Mosta. Kada bi iz Dolenjske prispeo zahtev da im se pošalju sredstva kojih u tom skladištu nije bilo, uputila hi se iz nekog drugog skladišta.

U Podmilšakovoj ulici je bilo rejonsko skladište bežigradskog rejona. U središtu grada su već početkom leta postojala dva bezbedna skladišta (u jednoj mlekari i u jednoj obučarskoj radionici), a u Trnovom jedno rejonsko i jedno tranzitno skladište, u koja je s vremena na vreme pristizala roba iz cele Ljubljane.

Važno skladište je bilo i u Šiški, u jednoj tamošnjoj gostionici. Tu je često bilo dosta sakupljenog oružja. Slično skladište je bilo u Mostama, odakle se roba najčešće upućivala u Polje i Vevče. Bilo je i mnogih drugih.

Krajem 1941. je obrazovan matični odbor nameštenika i službenika. Za njega je bilo vezano ljudstvo zaposleno u trgovinama i preduzećima i on je ustrojio svoju intendantsku mrežu i posebna skladišta.

Dobro organizovana skladišta bila su od posebne koristi u prenošenju intendantskog i u rasturanju štampanog materijala. Osnivana su u gostionicama, trafikama, trgovinama i na drugim manje sumnjivim mestima na koje su često navraćali prolaznici. Jedna od tih tačaka bila je trafika pokraj Zmajskog mosta, preko puta današnje štamparije Ljudske pravice. U nju je navraćalo mnogo aktivista i kurira, koji su donosili manje ili veće zamotaje s robom, sanitetskim materijalom, štampane stvari, ponekad i oružje. Često je u trafici bilo više svega drugog nego cigareta i duvanskih proizvoda. Pa ni cigarete nisu uvek bile za prodaju: novcem dobijenim od intendanture otkupljivane su u većim količinama i upućivane u partizanske jedinice. Roba se odvozila posredstvom jednog vozača (Ludvika Pangerca), koji je bar jednom nedeljno dolazio kamionetom i odvezio sve što je bilo prikupljeno. Taj punkt nije otkriven sve do jula 1942.

Krajem zime 1941. godine je službu otpremanja robe vojne intendanture gotovo u celini uzela u svoje ruke Centralna tehnika. U to vreme je nastalo i veliko centralno sabirno skladište u Rimskoj ulici.

Intendantura Glavnog štaba

Rukovodstvo ilegalnog pokreta je uvidelo da iz Ljubljane treba što pre skloniti sav materijal, a njega je bilo u većim količinama u skladištima raznih trgovaca i privrednih ustanova. U Štajerskoj i Gorenjskoj su nemački vojnici za nekoliko dana pokupili sve rezerve robe koje su se tamo zatekle. Da se to i u Ljubljani dogodilo, snabdevanje partizanskih jedinica bi bilo gotovo onemogućeno. Pošto se teror sredinom leta bio prilično pojačao, Centralni komitet je procenio da ima mogućnosti da Ljubljana bude blokirana. Zato je naređeno da se sav prikupljeni materijal i sve oružje iznesu iz Ljubljane. Glavni štab slovenačkih partizanskih jedinica je odmah po svom formiranju obrazovao i svoj sektor intendantske službe.

Aleš Bebler, zamenik komandanta Glavnog štaba, kazuje da je intendantura Glavnog štaba imala 1941. godine više zadataka:

- sabiranje vojničke robe prikupljene na terenu na jedno mesto (oružje, odeća i obuća, šatorska krila, dvogledi, geografske karte i drugo),
- nabavka razne robe na veliko,
- osnivanje vojnih radionica — obučarskih, krojačkih, sedlarskih, za opravku radio-aparata i drugih uređaja,
- zaplena robe u vojnim akcijama,

— otpremanje vojnog materijala partizanskim jedinicama, odnosno do određenih javki, a u saradnji s lekarskom organizacijom
— otpremanje i sanitetskog materijala,
— zbrinjavanje ranjenih i bolesnih partizana koji su se lečili u Ljubljani.

O intendanturi Glavnog štaba jedan od preživelih, Roman Golob, priča:

»Krajem juna 1941. godine Aleš Bebler mi je saopštio da sam zadužen za intendanturu Glavnog štaba. Nekoliko dana posle toga naša trgovina u Volfvoj ulici postala je središte te intendanture. Cela kuća, sa skladištima i trgovinom, pa i privatni stanovi, postala je veliko skladište, pošto se tu sticala sva roba prikupljena po celoj Ljubljani i roba koju sam na veliko nabavljao kod raznih trgovaca.

Kada bi se sakupilo toliko robe da novu nije bilo moguće prihvatiti, primali bismo samo robu nabavljenu od trgovaca, a ostala se smeštala u okružna i rejonska skladišta. Posredstvom okružnog intendanta Kokalja bili smo tačno upoznati s tim šta je gde uskladišteno. Kada bismo dobili zahtev da otpremimo veću pošiljku, odgovarajuću robu bismo dopremili u naše skladište, tu bismo iz našeg skladišta upotpunili njen izbor, a potom bismo sve odgovarajućim putevima uputili na odredište.

Da bi se sve to postiglo trebalo je, razume se, mnogo raditi. Zbog toga je u našem 'opskrbnom centru', kako smo nazivali naše skladište, delovao aktiv od više članova. Svaki od tih ljudi imao je svoje dužnosti. Jedan je, na primer, vodio evidenciju i brinuo se o razvrstavanju robe, drugi pripremao i otpremao robu, a ja sam održavao vezu sa Alešom Beblerom i Francom Leskošekom, kao i sa trgovcima, od kojih sam dobijao veće količine robe i novčane priloge. Istina, ta podela nije bila stroga, i kada je trebalo svi bismo prionuli na posao kako bismo ga što bolje i brže obavili.

Naš intendantski aktiv je bio i posebna vojna jedinica, odnosno oorbena grupa. Uspešno je izveo nekoliko akcija: oteto je oružje iz šentpeterske kasarne, zaplenjena su ćebad* u Mesnom domu itd.

Intendantura Glavnog štaba je snabdevala partizane hranom, oružjem, municijom, odećom i obućom, a i drugim stvarima potrebnim vojsci (Rašičku četu i druge čete Kamničkog bataljona, Molničku, Mokršku i Ribničku četu, a kasnije i školski logor na Pugledu).

Opreмали smo i sve ljude koji su iz Ljubljane odlazili u partizane; svaki od njih bi dobio ranac i u njemu bakandže, šatorsko krilo, toplo rublje, zimsku kapu, porciju i kašiku, a zimi i beo kamuflažni ogrtač. Takvih, kompletiranih ranaca smo za četiri meseca izdali oko četiri stotine, a bakandži bar pet stotina pari.

Najveće skladište oružja bilo je u bunkeru na Brdu. Tu je bilo sklonjeno oružje oteto u šentpeterskoj kasarni — oko 300 pušaka, 4 puškomitraljeza, 175 pištolja, mnogo bombi i jedan broj poljskih telefona.

Izrazito vojno skladište postojalo je i u operi. Tu su se uglavnom čuvali eksploziv engleskog porekla i materijal za izradu šatorskih krila.

Bilo je i specijalizovanih skladišta (za životne namirnice, za sanitetski materijal, obuću i slično). Osim njih (odatle je roba otpremana partizanima), bilo je i nekoliko sabirališta na periferiji Ljubljane koja su bila u neposrednoj vezi s partizanima. Jedno od najvećih bilo je u Vevčama, odakle se prvenstveno snabdevala Molnička četa.

Znatne količine obuće, namirnica, konzervi i drugog materijala intendantura Glavnog štaba je nabavljala ili kupovinom ili ga je dobijala u vidu priloga. Novac se dobavljao prikupljanjem priloga, ali je osnovicu činila blagajna nekog puka stare Jugoslovenske vojske, koja je posle njegovog raspada bila sklonjena kod Ele Kreftove u Novom Mestu.

Intendantura Glavnog štaba je osnovala dosta zanatskih radionica. U jednoj krojačkoj radionici (Cankareva ulica) šivene su jednoobrazne uniforme (može se reći da su to bile prve partizanske uniforme), u drugoj se izrađivala obuća, u trećoj ranci, petokrake zvezde, šatorska krila, priručne lekarske torbe itd.

Intendantura je tada radila prema načelu — što više robe iz Ljubljane! Međutim, postavljalo se pitanje kako da se ona iznese iz grada.

Za svaku pošiljku je od Aleša Beblera ili neposredno od komandanta Glavnog štaba bila dobijena detaljna pismena porudžbenica. Pošto bi se sve pripremilo, grupa koja je obavljala transport bi otpremila materijal triciklima, kamionima i zaprežnim kolima do javki, gde bi ga prihvatili oni kojima je bio namenjen. Pošto je aktiv za otpremanje materijala bio najviše izložen opasnostima, već od sredine 1941. su svi njegovi članovi dobili ilegalne dokumente.

Ranjenike, bolesnike i borce koji su se zbog izuzetne oštine zime bili vratili u Ljubljano, trebalo je zaštititi kako ih okupator ne bi otkrio. Zato je intendantura Glavnog štaba, zajedno sa okružnom intendanturom, morala za njih da osigura smeštaj i da ih snabdeva, baš kao što je to Narodna pomoć činila kada je reč o civilnim licima. Već početkom borbe je u Ljubljani bilo prilično porodica koje su skrivale ranjene i bolesne borce, odnosno one koji su se oporavljali posle povratka iz sanatorijuma »Emona« ili iz opšte bolnice. Tako su u nekim porodicama obrazovana stalna bolnička prihvatišta. Kada bi se borci oporavili do povratka u jedinice pomagali bi u radu intendanture.

Aktiv Intendanture Glavnog štaba je sve ranjenike i bolesnike, a i borce koji su privremeno boravili u Ljubljani, snabdevao životnim namirnicama, civilnim odelima i drugim što je bilo potrebno.

Početkom novembra 1941. je centralno skladište u Volfovoj ulici bilo potkazano, pa su već 19. novembra okupatori uhapsili

prve tri osobe iz sastava intendantskog aktiva Glavnog štaba. Kuća je tada bila puna najraznovrsnijeg materijala, a bilo je i nešto oružja. Roman Golob nije uhapšen, i on je brzo organizovao preseljenje robe. Za dva sata je sve bilo prebačeno na sigurno mesto, dakle, pre nego što je okupator pretresao kuću.

Gubitak centralnog skladišta je prilično pogodio intendanturu Glavnog štaba. Mada je i tada, kao i mnogo puta kasnije, zahvaljujući masovnosti pokreta i izuzetnoj požrtvovanosti ljudi, preko noći uređeno novo skladište, i tako nadoknađen gubitak skladišta u Volfovoj ulici, ipak tako velikog skladišta u središtu Ljubljane više nije bilo«.

Marica ČEPE

NAPAD NA PRESERSKI MOST

Zamisao o izvođenju napada na Preserski most i o njegovom rušenju potekla je od Glavnog štaba. Svrha je bila u tome da se za neko vreme onemogući saobraćanje železnicom između Ljubljane i Trsta. Napad na most je druga kombinovana akcija koju je zamislio Glavni štab i koju je izvela sabotažna grupa Ljubljančana uz pomoć Samotorske čete i nekih boraca iz razbijenog Krimskog bataljona. Naime, ideja je potekla od članova Glavnog štaba Franca Leskoškega, Mihe Marinka i Aleša Beblera, koji su dali zadatak inženjeru Edi Mihevcu da pripremi tehnički plan rušenja mosta, izračuna koliko je eksploziva za to potrebno i da predvidi kako ga treba vezivati i na koja mesta da se postavi, dakle, sve od čega zavisi uspeh u akciji.

Razgledanje mosta, što je Edo Mihevc obavio jednog maglovitog i kišovitog novembarskog dana, nije bilo dovoljno kao priprema za miniranje. Trebalo je pribaviti planove objekta, a njima je raspolagala sekcija za održavanje pruge. U tome nije bilo većih poteškoća jer je sekretar partijske organizacije i ovoga puta blagovremeno pružio svoje usluge oslobodilačkom pokretu, kao što je to činio uvek kada je to bilo potrebno. Ali ni planovi nisu pružali sve što je bilo potrebno. Zato je održan novi sastanak s Mihom Marinkom i Alešom Beblerom, a potom je most još jednom ispitan.

Morala se izraditi maketa objekta. Stoga smo uputili dva druga da utvrde sve pojedinosti i da skiciraju sve što bi im bilo potrebno za izradu makete. Kasnije su se oni domogli rasporeda smenjivanja stražara, ispitali su mogućnosti prilaza i pristupili pripremanju eksploziva i ljudstva za akciju.

U Rovtama ispod Sveta tri kralja, koje se nalaze iznad Logateca, aktivisti su iz predratne tzv. Rupnikove linije još ranije bili sakupili nešto nagaznih mina i iz njih su izvadili eksploziv. U prenošenju i skrivanju eksploziva učestvovalo je dosta ljudi, pošto je eksploziv trebalo iz Podpeči prebaciti u Ljubljanu i čuvati ga na nekoliko mesta.

Kada je Glavni štab počeo da priprema presersku akciju eksploziv je ponovo trebalo prebaciti natrag, u Podpeč. Raspolagalo se sa 50 kg eksploziva (snaga 25 gr/cm²) i osamdeset detonatora. Sve

je to bilo složeno u kutije i, uprkos priličnim teškoćama, prebačeno na Krim, u blizinu jedne lovačke kuće. Kasnije je doneseno blizu mosta. Bilo je još preostalo da se akcija i vojnički pripremi.

Tehnička grupa, koju su činili aktivisti iz Ljubljane, bila je u potpunosti formirana početkom novembra. Upravo ona je i učestvovala u svim tehničkim pripremama u Ljubljani i Podpeči. Međutim, tek krajem novembra je preko Krima i Barja prebačena u Dolomite, gde se pripojila Samotorskoj četi. Trebalo ju je vojnički zaštititi. Prema zamisli Glavnog štaba, to je imala da učini Borovnička četa, pa je zbog toga sav materijal za rušenje bio odnesen na Krim, odakle je valjalo krenuti u napad. Ali kada je ta četa razbijena, plan se morao izmeniti. Sada je Glavni štab poverio napad jedinici — četi koja je u to vreme bila u Dolomitima. To su u stvari bili ostaci Rašičke, Kranjske i Mengeško-moravske čete, koji su početkom novembra došli na Samotoricu u Dolomitima. Krajem oktobra četa je, istina, po naređenju Glavnog štaba, otišla u Gorenjsku, ali su je dva dana posle toga, zbog nebudnosti, Nemci opkolili i razbili, pa su se njeni ostaci ponovo vratili na Samotoricu u Dolomitima. Danas tu četvu nazivaju Samotorskom. Tog novembra ona je bila popunjena novim borcima iz Ljubljane, od kojih su neki bili u partizanima, u Krimskom bataljonu. Po naređenju Glavnog štaba, četa je podeljena na dve grupe — Primorsku i Gorenjsku, a borcima je ostavljeno da sami reše u koju će grupu. Međutim, zbog akcije, na most obe grupe su privremeno zadržane u Dolomitima. Ukupno je bilo oko pedeset dobro naoružanih boraca. Imali su desetak puškomitraljeza.

Zbog osöbenosti akcije, Samotorskoj četi je bio dodeljen bivši aktivni oficir Jugoslovenske vojske Vladislav Repše Rul, koji je, prema mišljenju Glavnog štaba, bio najpodesniji da komanduje i rukovodi takvom, kombinovanom akcijom. Međutim, između boraca koji su već bili pregrmeli vatreno krštenje u borbi sa italijanskim i nemačkim jedinicama i vojnog teoretičara Rula izbio je nesporazum. Rul se prema njima ophodio kao što su se nekada jugoslovenski oficiri ponašali prema svojim vojnicima. Borci su se požalili Glavnom štabu i zahtevali da udalji Rula. Glavni štab je udovoljio tom zahtevu odlučivši da Rul učestvuje u akciji kao vojni savetnik. Tako tom akcijom, koju su izvodile tri grupe boraca, svaka sa svojim komandirom, nije rukovodio jedan čovek, nije bilo jedinstvene komande. Istina, plan napada je načinio Edo Mihevc, ali on nije aktivno u njemu učestvovao.

Neposredno pred napad Glavni štab je uputio Edu Mihevca u Borovnicu, da još jednom proverí tačnost podataka o stražarskim mestima na mostu, o bunkerima, broju vojnika i drugom. Edo je utvrdio da su podaci kojima se raspolagalo tačni.

Već u toku dana, 4. decembra, dve grupe — gorenjska i primorska — pripremile su se za pokret da bi predveče tog dana stigle u Vnanje gorice, a oko devet časova naveče preko Barje

došle do Ljubljanske u blizini Preserja. Tu je u jednoj kući već bila ljubljanska grupa za sabotaže, koja je ranije bila napustila svoj logor u Dolomitima da bi primila eksploziv. Prva grupa se čamcem prebacila preko Ljubljanske da bi odatle štitila levu obalu, a druga je ostala na levoj obali. Ubijen je stražar na levoj strani mosta, a onaj na drugom kraju je razoružan. Tako je najteži zadatak u napadu, uklanjanje stražara na mostu, obavljen bez pucnjave. Usledio je napad na baraku u kojoj je spavala straža. I to je trebalo izvesti bez pucnja. Na žalost, iz barake je odjeknuo pucanj. Za to je delimično bio kriv Rul, jer je, iz straha, pištoljem nagonio borce da se što pre prikupe, a delimično su bili krivi sami borci pošto su baraci prilazili neobazrivo. Tada su se oglasili puško-mitraljezi naših boraca.

U međuvremenu je treća grupa, za sabotaže, sa četiri čamca dovozila eksploziv, koji se nalazio na oko dvesta metara od mosta. Devet boraca iz sabotažne grupe odmah je počelo da polaže eksploziv i da postavlja kablove, čiji su krajevi prikupljeni na levoj obali Ljubljanske. Posao su brzo obavili i na dati znak su se povukli na levu Obalu, a potom su mašinom za paljenje aktivirali eksploziv. Prolomila se eksplozija. Kada se dim razišao mineri su utvrdili da su oba oslonca mosta još čitava, jer nisu sve mine eksplodirale. Verovatno je da kablovi i detonatori nisu bili ispravni ili da je kakvo pušćano zrno prekinulo žicu koja se od mašine za paljenje pružala k minama. Zbog toga rušenje mosta nije u potpunosti uspeo.

Čim su italijanske posade u blizini čule eksploziju kod Preserskog mosta, počele su da pucaju, ali u prazno. S obzirom na sve to, Rul je, smatrajući da je on komandant akcije, naredio ljudima da se povuku. Znak za povlačenje je bio ranije ugovoren (oglašavanje trube). Rul je to naredio iz straha, iako je znao da Italijani u toj situaciji mogu da pošalju pomoć iz Ljubljane tek dva časa posle početka napada. Međutim, mada je znak za povlačenje bio dat, komandir jedne grupe, Nace Sever, sa nekoliko minera je ponovo počeo da povezuje mine. Pošto je bilo malo žice, pa je stizala samo do kraja mosta, on se zaklonio za jednu traverzu i ponovo je aktivirao aparat za paljenje. Eksplozija je bila vrlo snažna. Jedan kraj mosta je srušen, a drugi znatno oštećen. Ali ni tada nisu eksplodirale sve mine. Najverovatnije je da se deo eksploziva bio navlažio dok je prevožen od skloništa do mosta. Tek posle te eksplozije usledilo je povlačenje.

Borci su pustili zarobljenog italijanskog stražara i vratili se u Dolomite, odnosno na Babnu goru. Sutradan je tehnička grupa otišla u Ljubljanu, primorska se uputila u Primorsku, mada cilj nije ostvarila, a gorenjska u Gorenjsku, gde se pripojila Cankarevom bataljonu.

O akciji je idućeg dana obavešten i Glavni štab, odnosno Franc Leskošek i Aleš Bebler. Partizani nisu pretrpeli veće gubitke, samo

je jedan borac ranjen. S druge strane, četvorica Italijana su poginula. Most je, međutim, bio samo delimično porušen i privremeno onesposobljen za saobraćaj.

S obzirom na to da su bile obavljene temeljite pripreme, kao i na spremnost boraca, akcija je mogla i bolje da uspe, ali, eto, nedostajao je hrabar i sposoban rukovodilac, a Vladislav Repše Rul nije bio dorastao tom zadatku.

Italijani su pohapsili veći broj stanovnika Bistre optuživši ih da su učestvovali u napadu na most i izveli su na sud nevine ljude. Uhapsili su 69 osoba. Međutim, veći broj je, da bi izbegao hapšenje, blagovremeno prebegao u partizane.

Uzaludno je bilo poricanje sudelovanja u napadu. Sud je tražio odmazdu. Sedmog marta 1942. izrečena je presuda. Osamnaest ljudi je osuđeno na smrt, 12 na doživotnu robiju, a ostali na 5 do 30 godina robije.

U prigodnom napisu »Slovenski poročevalec« je 17. marta 1942. nedužne nazvao »slovenačkim mučenicima«. U tom broju je Glavni štab slovenačkih partizanskih jedinica objavio saopštenje u kojem je rečeno da niko od osuđenih nije učestvovao u napadu na most niti je na bilo koji način bio sudeonik u pripremama za njega. I Kidrič je u tom broju novina osuđenima posvetio svoj prilog, nazvavši taj gnusni postupak zločinačkim ubistvom. Takođe je naglasio nepokolebljivost i odlučnost slovenačkog naroda da u neravnopravnoj borbi istraje do pobeде.

U tom nameštenom procesu su, kao svedoci optužbe, znatnu ulogu odigrali članovi porodice Lihtenberg. Zbog otvorene izdaje i saradnje s okupatorom, oni su 28. maja 1942. godine osuđeni na smrt i pogubljeni.

U broju 29 časopisa »Slovenski poročevalec«, 9. decembra 1941, objavljena je ova vest o napadu na Preserski most: »Četa partizanskih minera je u noći 4/5. decembra minirala železnički most na reci Ljubljanici kod železničke stanice Preserje* Pruga Ljubljana—Trst je prekinuta. Od italijanske posade koja je čuvala most, poginulo je sedam, a nekoliko vojnika je ranjeno. Partizani nisu imali gubitaka«.

Posle rata su mnogi organizatori tog napada i učesnici u njemu posvetili svoja sećanja partizanima koji su ga izveli i pojedinostima iz njega.

Miroslav LUŠTEK

OD ŠPANIJE DO PARTIZANA

Većina španskih boraca koji su se na sve moguće načine probijali iz Francuske u Jugoslaviju već 1941. godine se obrela u partizanskim jedinicama želeći da se i na domaćem tlu uhvati ukoštac s fašistima. Ali put prema Jugoslaviji bio je dug i tegoban. Uvek se moralo preko nemačke ili italijanske teritorije. A tamo su ih progonili kao svoje zaklete neprijatelje. Ja sam putovao nekoliko meseci.

Posle bekstva iz koncentracionog logora u Francuskoj i nakon mnogo opasnosti i nevolja na svom putu preko Francuske i Nemačke, Stane Semič Daki je pod lažnim imenom Stanko Simčić konačno uspeo da se domogne jugoslovensko-austrijske granice, gde ga je sticajem srećnih okolnosti nemačka policija izručila jugoslovenskoj žandarmeriji. Jugoslavija tada još nije bila okupirana. Pošto je imao dokumente na lažno ime, i kako je u njima pisalo da je Zagrepčanin, prebačen je u Zagreb, gde je posle izvesnog vremena doživeo okupaciju Jugoslavije i rađanje »Nezavisne Države Hrvatske«. Zbog opasnosti da bude otkriven i uhapšen, i želeći da se što pre vrati u Sloveniju i stavi na raspolaganje KP Slovenije, Daki početkom maja 1941. beži i srećno stiže u Ljubljanu.

Bez pravih dokumenata i bez novca, u kratkim pantalonama i u košulji zavrnutih rukava, došao sam sestri u Kolodvorsku ulicu. Ubrzo sam upoznao stanovnike kuće u kojoj je ona živela. Pokušao sam da preko njih saznam di li se u Ljubljani priprema otpor i ako se priprema, na koji se način to čini. Trudio sam se da uspostavim vezu s Partijom. Već od samog početka za mene je bio najzanimljiviji sused moje sestre, neki Delmediko. K njemu su više puta navraćali Italijani. Nije mi bilo jasno šta tamo traže i kakav je čovek taj" Delmediko. Zato bih se i ja ponekad umešao u njihovo društvo. Iz razgovora sa Delmedikom saznao sam da je on već povezan sa oslobodilačkim pokretom, pa smo postali prijatelji. Dosta smo razgovarali o Španiji i o tome kako ćemo se i u Jugoslaviji boriti protiv fašizma. Jednog dana on mi se poverio i rekao mi da će se između 15. i 18. jula kod njega održati veći sastanak radi dogovora a odlasku u partizane. Pozvao me je na taj skup. Od tada sam s nestrpljenjem očekivao dan kada ću se susresti s našim borcima.

Devetnaestog jula smo se sakupili u Delmedikovej spavaćoj sobi. Njegova supruga je ostala u kuhinji u nameri da zadrži Italijane ukoliko bi naišli. Posmatrao sam prisutne. Svi su mi bili nepoznati. Bilo nas je četrnaest. U toku sastanka sam saznao da smo nas jedanaestorica novajlije, da prvi put prisustvujemo mobilizacijskom sastanku, a da su ostala trojica iz rukovodstva pokreta. Bili su to Aleš Bebler, Cvetko Močnik i Ivan Jakič. Jakič je vodio sastanak. Govorili su nam da je došlo vreme kada se okupatoru treba suprotstaviti sa oružjem u ruci i da Partija mobiliše svoje članove i simpatizere za prve partizanske jedinice. Na kraju dosta dugog sastanka upitali su nas da li smo spremni da idemo u partizane. Svi smo rekli da jesmo. Takvih skupova je u to vreme u Ljubljani bilo mnogo, i njihovim posredstvom su mobilisani borci u prvi partizanske jedinice.

Već u večernjim satima izdaja. Italijani su upali u stan, ali nas tu nije bilo. Više nisam smeo da odlazim u Kolodvorsku ulicu, sestri. Otišao sam drugu kog sam upoznao na sastanku. Kod Delmedika smo se dogovorili da se svi iz naše grupe sastanemo 24. jula kod Srednje tehničke škole i da zajedno krenemo na Mokrec. Međutim, dok sam čekao na ugovorenom mestu, došao je samo Ivan Jakič Jerin. Saopštio mi je da 26. jula u ugovoreno vreme dođem kod Sentjakovske crkve, odakle će me on odvesti u partizane. To što smo bili potkazani upozoravalo nas je na opreznost. Zato smo pojedinačno napuštali grad.

U predviđeno vreme sam s rancem na leđima čekao da dođe Jerin. Čim je stigao upitao me je da li imam oružje. Odgovorio sam mu da mi je ostalo u Kolodvorskoj ulici, ali da tamo više ne smem da odlazim. Malo se kolebao, a potom mi je ugrao u džep od ranca svoj pištolj uvijen u novinsku hartiju. Seo sam na prečagu njegovog bicikla i krenuli smo prema Ižanskoj ulici. Ništa nismo govorili. . .

Verovatno smo razmišljali o trošarini na izlasku iz grada, gde je italijanska kontrola proveravala svakoga ko je u grad ulazio ili iz njega izlazio. Imali smo sreće. Pred trošarinom su se upravo bila zaustavila seljačka kola koja su se bila uputila u grad. Italijani su ih opkolili i pretraživali, a Jerin je iskoristio priliku i svom snagom pritisnuo pedale bicikla. Italijani nisu uspeli da nas zaustave.

Kada smo došli u Iško Selo (Iška vas) zaustavili smo se kod jednog seljaka koji je u to vreme bio javka za osobe što su odlazile u partizane. Tamo su već bila četiri druga. Čekali su da se grupa poveća pa da svi zajedno produžimo put u partizane. Zato nam je Jakič Jerin saopštio da sačekamo dok on ne dovede i druge Ljubljance koji su čekali negde u blizini. Kada smo se sakupili konstatovao sam da su došli svi oni koji su učestvovali na sastanku u Delmedikovej kući. Jerin se pozdravio s nama i vratio se u Ljubljano.

Sledećeg dana je k nama došao Jernej Gašperšič, čovek koji je od Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica bio dobio zadatak da u tom rejonu osnuje bataljon od Molniške čete i drugih manjih grupa koje su u to vreme nastajale. Kao organizator budućeg bata-

ljona, Gašperšič je dobio naziv 'komandant bataljona' pre nego što je to stvarno postao. On nas je po kiši i magli odveo u logor Molniške čete, koji je bio u šumi na vrhu Molnika.

Oni koji su tada prvi put videli partizanski logor iznenadili su se. Ispod krošnjastih stabala bile su barake ispletene od smrčevih grančica. Rukovali smo se s komandirima čete Ljubom Šercerom i komesarom Slavkom Zidanšekom. Veoma sam se obradovao: tu sam se sreo i s moja dva stara poznanika iz Španije. Bili su to Jože Nose Špan i jedan Dalmatinac po imenu Mate. Mate se probio iz Španije u Ljubljano, gde se povezao s pokretom i odmah otišao u partizane. Kada sam ja stigao u Molnišku čet, u njoj je bilo četrdesetak boraca. Približno polovina je poticala iz Podlipoglava i obližnjih sela, a ostali su bili iz Ljubljane, uglavnom omladinci. Koliko se sećam, najmlađi je imao tek četrnaest godina, a najstariji desetak više. Iako prvih dana nismo išli u veće akcije, ipak smo se organizovali pravo vojnički. Četa je podeljena na vodove, a vodovi na desetine. Svaka desetina je dežurala po jedan dan, a ostale su za to vreme bile na učenju. Obučavale su se u rukovanju oružjem i gerilskom ratovanju. Posle tih časova, koje je najčešće održavao Šercer (bio je oficir u bivšoj Jugoslovenskoj vojsci), sledili su časovi političke nastave. Njih je držao komesar čete Zidanek. Izlaganja su bila vrlo zanimljiva.

U drugoj polovini avgusta smo se s Molnika prebacili na Mokrec. Na vrhu brega smo uredili sličan logor, s tim što je tu bilo više baraka, pošto su Ljubljančani gotovo svakodnevno pristizali u većim i manjim grupama. Mnogi su došli naoružani pištoljima, municijom i bombama, a neki su čak i puške prokrijumčarili iz Ljubljane. Te smo drugove, razumljivo, sa oduševljenjem pozdravljali.

Na Molniku smo se manje-više pripremali za borbu, a već na Mokrecu smo započeli veće akcije. Jedna od najznačajnijih u to vreme bio je napad na karabinijsku stanicu na Turjaku. Bio je to prvi atak u kojem je učestvovala cela naša četa, pod komandom Ljube Šercera i Slavka Zidaneka. U logoru su ostali samo kuvari i nekoliko drugova koji su imali žuljeve i plikove po nogama zadobijene na dugim marševima. Usred noći smo dopuzili do karabinijske stanice i na prepad je napali. Otvorili smo vatru, a kroz prozor smo ubacili nekoliko (jugoslovenskih) ručnih bombi. Međutim, većina njih nije eksplodirala. Italijani su se sredili i počeli su se organizovano braniti. Napad nije sasvim uspeo, ali je, ipak, jedan karabinijer ranjen, a mi smo pokazali da smo tu i da nas ima mnogo.

Pripremali smo se i za uklanjanje bana Natlačena, koji je u to vreme redovno dolazio na Kurešček. Najpre smo pratili kada dolazi i kada odlazi, a jednoga dana smo mu ispod Kureščeka postavili zasedu. Kada smo već bili na položaju, od Glavnog štaba partizanskih jedinica je stiglo naređenje da ga ne smemo ubiti. Verovatno stoga što još nije bilo vreme za to.

Na Kurešček je u leto 1941. godine dolazilo dosta izletnika, pa smo to iskoristili i jedne nedelje smo izletnicima govorili o našoj

borbi i pevali borbene pesme. Ljubljancima je to bio prvi susret s borcima za slobodu. S oduševljenjem su nas pozdravljali i grlili.

Negde oko 1. septembra, možda i koji dan ranije, od Glavnog štaba sam dobio zadatak da prevedem u Primorsku prve partizane, da bi se tamo širio oružani otpor. Bilo nas je devetorica. Tu četicu oduševljenih dobrovoljaca sam vodio preko Bloka. Kod Metle nas je sačekao Janez Hribar. Govorio je o odgovornim i časnim zadacima koji grupu čekaju s one strane stare granice. Pošto sam pokazao borcima put preko granice, oprostio sam se od njih i krenuo natrag.

Dok sam se vraćao partizani na Krimu su doživeli prvu italijansku akciju. Izveli su je radi čišćenja terena. Oko dve hiljade italijanskih vojnika i karabinijera je 14. 15. i 16. septembra nadiralo prema Mokrecu. Opkolili su partizane sa svih strana. Šercer je slao u borbu protiv pojedinih neprijateljevih kolona (u kojima je bilo i po nekoliko stotina ljudi) patrole od po pet do sedam boraca, kako bi iz bezbednog zaklona napadale neprijatelja. Konačno je, uz spretno prebacivanje patrola, postigao to da su se dve neprijateljeve kolone međusobno sukobile. Taj nesporazum je Italijane skupo stajao: četvorica su poginula i 45 je ranjeno. Partizani su u najboljem redu napustili logor na Mokrecu i potom se prebacili u Zalu. Pri tom su četiri neozbiljna čoveka, avanturista, dezertirala i kasnije se predala Italijanima. Docnije su bili vinovnici mnogobrojnih hapšenja i smrtnih kazni nad prvom grupom partizana.

Po povratku sam četu našao u novom logoru, u Zali. Nekoliko dana po mojem dolasku sakupili su se borci iz svih četa i grupa s tog područja. Bile su to naša četa, zatim Robska, Preserska i Borovnička i partizani sa Kureščaka i iz školskog logora u Zali. Ukupno oko dve stotine mladih boraca, a od toga broja tri čete Ljubljancana. Tada smo osnovali tzv. bataljon u Zali. Nije to bio prethodnik kasnijeg Krimskog polubataljona, već samostalan bataljon, koji, međutim, nije bio duga veka. Naime, on se raspao kada su njegovi borci, krajem oktobra, zbog iznenadnog snega i izuzetno velike hladnoće, otišli u Ljubljanu. Komesar toga bataljona bio je Dušan Pirjevec, a komandir Ljubo Šercer.

Osamnaestog oktobra je naš bataljon podeljen na dva dela. Jedan je krenuo prema Bezuljaku, a drugi k Ložu. Na Blokama nam se pridružila Bloška četa. Izvedena su dva napada, oba u isto vreme, 19. oktobra 1941. oko pet časova posle podne. Na Bezuljaku su partizani napali posadu koju su činili italijanski alpinisti što su čuvali skladište sa eksplozivom. Partizani su uništili sva skladišta, a Italijani su verovatno pretrpeli gubitke i u ljudstvu. Napad na Lož je bio teži. Nismo uspjeli da iznenadimo Italijane u trenutku podele večere, kako je to bio planirao komandant Šercer, koji je pre toga dva dana u civilnom odelu obilazio mesto da bi što bolje upoznao situaciju. Morali smo u isto vreme da napadamo oficirske stanove, konjusnicu, štapsku kancelariju i poštu, dakle, sve zgrade u kojima je bilo neprijateljske vojske. Pošto smo bili prinuđeni da napadamo nemajući podesnih

zaklona, bili smo u izuzetnim teškoćama. Italijani su nas nemilice obasipali vatrom iz kuća i iz utvrđenog bunkera. Postavili smo i zasede prema Starom trgu i na suprotnoj strani Loža, pošto smo računali da će Italijani zatražiti pomoć. Tako je i bilo. Uspeh u napadu na Lož bio je krupan: zaplenili smo deset pušaka i dosta municije, zarobili sedam italijanskih vojnika i komandanta Loža, a nekoliko neprijateljskih vojnika je poginulo. Nama je nekoliko boraca ranjeno i jedan je poginuo. Bio je to komandir 5. čete Franc Hodej.

Neprijatelj je pokušavao da nas spreči u povlačenju, ali mi smo se uspešno probili i izvukli. No nekoliko dana posle bitke za Lož napao nas je znatno jači protivnik. Sada smo bili nemoćni. Bila je to neočekivano rana i izuzetno oštra zima. Na Travnoj gori je za kratko vreme napadalo bezmalo metar snega. Od tada će nas uporno pratiti oštra zima sa snežnim nanosima, s jedne, i italijanske zasede, s druge strane. Italijani su uspeli da zarobe deo Robske i deo Preserske čete. Četiri naša borca su poginula. Bili smo u teškoj situaciji u pogledu hrane. Odlučili smo da pustimo zarobljene Italijane, jer su nam stvarali još veće neprilike. To je kasnije za neke bilo sudbonosno.

Posle beskonačno drugih marševanja i neprekidnih borbi, probili smo se iz obruča, ali su borci bili iznureni i tako reći goli i bos. Nije bio redak borac koji je bos gazio po dubokom snegu. Odlučili smo da se privremeno vratimo u Ljubljano. Pošto su tada u nju bili privremeno došli i borci iz nekih drugih četa, verovatno je da je to bila direktiva Glavnog štaba.

Krajem oktobra, mislim da je to bilo tridesetoga, sa ostalim Ljubljančanima sam se vratio u Ljubljano. Gotovo u isto vreme su se vratili i neki borci iz Rašičke i Kamničke čete. Bilo je to taktičko, privremeno povlačenje pred neprijateljem, kojem u početku nije ni na kraj pameti bilo da smo u samoj Ljubljani. Ljubljana je i tada predano radila za otpor i on je u njoj bio dobro organizovan. Borci su raspoređeni u porodice. Kao vojnici oslobodilačkog pokreta stalno smo bili u vezi s političkim i vojnim rukovodstvom, a i međusobno smo održavali čvrste veze. Mnogo Ljubljančana je znalo da se u Ljubljani privremeno nalazi velik broj partizana, ali izdaje nije bilo. Borci koji su bar malo bili oprezní nisu mogli da padnu Italijanima u ruke, jer je Ljubljana bila jedinstvena. Osim toga, Partija je imala dobro organizovanu obaveštajnu mrežu i neprekidno nas je upozoravala na opasnosti.

Tada su me počeli zvati Daki. To ime sam bio dobio još u Španiji, i na našem jeziku znači bolničar. Pa i Italijani su već znali da je neki Daki na Mokrecu stvarao paniku svojim puškomitraljezom. Kada su utvrdili da je zbog oštrem zime mnogo partizana došlo u Ljubljano, počeli su da me traže po gradu. Često sam morao da se selim. Ipak, najbolje me je čuvao falsifikovani dokumenat s mojom fotografijom, na ime Franca Kumara, kojeg sam dobio odmah po povratku u Ljubljano. Ta mi je isprava kasnije život spasila.

Gotovo mesec dana sam slobodno išao ljubljanskim ulicama. Partizani su se svakodnevno sastajali, najčešće u kakvoj slepoj ulici, onde gde nije bilo velikog saobraćaja ni italijanske vojske ili policije. Iako su Italijani bili uveli strogu kontrolu, događalo se da se iza fabrike duvana sastane nas desetak, pa i petnaest partizana. Obično bi k nama dolazio poneki predstavnik Glavnog štaba da nas obavesti o novim zbivanjima.

Kada je sneg malo okopneo, s nestrpljenjem smo čekali dan povratka u šumu. Ali pre nego što smo krenuli okupator je uspeo da nas zakači.

U poznu jesen 1941. godine položaj partizana u Ljubljani znatno se bio pogoršao. Italijani su pridobili nekoliko izdajnika, a među njima i one koji su bili dezertirali iz partizana, i ovi su počeli svoju izdajničku rabotu.

Sredinom novembra je uhapšen Ljubo Šercer, koji je nakon povratka s Krima bio kod svojih roditelja u Šiški. U stupicu ga je uvukao prodani major bivše Jugoslovenske vojske Kosec. Luksuznim automobilom je došao po Šercera i rekao mu da kao bivši jugoslovenski oficir mora u oficirskom udruženju da uredi neke formalnosti. Iznenada je upao u stan, tako da Šercer nije uspeo da se skloni. Da ne bi izazvao sumnju, pošao je s Koscem, ali su ga u oficirskom udruženju čekali italijanski policajci i uhapsili ga.

Šercer je bio veoma omiljen među nama, te nas je njegovo hapšenje utoliko više pogodilo. Ali to nam je bila opomena da budemo znatno oprezniji. Ni najmanje se nismo plašili da će Šercer bilo šta ili koga odati. Strahovali smo od onih koji su bili iz partizana dezertirali i koji su uveliko sarađivali s okupacionim vlastima. Jedan od njih je svedočio da je Šercer partizanski komandant i kriv je za njegovu smrt. Sem tih dezertera partizane su teretili i oni italijanski vojnici i oficiri koji su iz partizanskog zarobljeništva bili pušteni pa su se vratili u Ljubljanu. Kako su nekoliko dana živeli među nama, gotovo svakoga od nas su poznavali. Partizani koje su prepoznali i izdali dezarteri i italijanski zarobljenici ostali, su nekoliko dana u policiji (kvesturi) radi ispitivanja, a posle su izvedeni pred sud. Upriličen je tzv. ljubljanski proces, a 16. decembra je izrečena presuda: od šesnaest boraca šest je osuđeno na smrt, među njima i Ljubo Šercer i Nace Žagar. Svi na smrt osuđeni hrabro su se držali iako su ih strahovito mučili i nisu izdali ni jednog od svojih saboraca. Nace Žagar je u svom oproštajnom pismu pisao: '... Kada se uskoro opet bude razlegao zvon i time objavio mir širom sveta, budite u mislima bar za trenutak sa onima koji su pali na svim mogućim poprištima. Jedan u takvom broju ništa ne znači...'

Dvadeset drugog decembra oko devet časova streljani su na strelištu kod Strahomera blizu Tomišlja ispod Krima. Nisu dozvolili da im se vežu oči niti da im se puca u leđa.

Italijani su se plašili osvetničke ruke slovenačkog naroda. Zato žrtve svojih nedela nisu smeli da pokopaju na slovenačkom groblju,

već su ih odmah posle streljanja prebacili i pokopali na groblju u Tržiču, blizu Trsta, onde gde su sahranili i žrtve tršćanskog procesa.

Osim tih drugova, koji su bili osuđeni na ljubljanskom procesu, Italijani su između 5. novembra i 8. decembra uhapsili još nekoliko boraca. Na suđenju održanom tek 19. marta trojica iz te grupe su bila osuđena na smrt, jedan na doživotnu robiju, a petorica na vremenske kazne od sedam do dvadeset godina. Na tom procesu je u odsustvu osuđeno još više od trideset partizana i ilegalaca što su bili uspeli da izbegnu hapšenje. Među njima sam i ja bio. Pošto smo u to vreme ponovo bili u šumi i tako postali 'nedokučivi', Italijani su 30. juna 1942. protiv nas obustavili postupak motivišući to time da do toga dana nismo bili 'identifikovani'.

Hapšenja su se nastavila, i 20. novembra je i mene dohvatila fašistička ruka: uhapšen sam u Mostama. Pošto sam kod sebe imao falsifikovanu legitimaciju na ime Franca Kumara, fašisti nisu znali koga imaju u rukama. Upornim saslušavanjem i mučenjem pokušali su da od mene saznaju ko je Daki i gde ga mogu naći. Sreća je bila što me nisu suočili sa dezterima i izdajnicima, a za to mogu da zahvalim verovatno tome što ni najmanje nisu sumnjali u to ko sam. Kako nisu ništa saznali, nakon tri dana su me pustili.

Posle kraćeg skrivanja u Ljubljani, uspeo sam da se preko veze vratim u partizane, u logor na Kožljeku.

Susret sa starim saborcima bio je srdačan. Postavljen sam za komandanta koželjskog sabirnog logora. Da bismo se što bolje zaštitili od oštne zime, počeli smo da gradimo drvene barake. Građu smo dobili u koželjskoj pilani. Iako nas je krajem novembra i početkom decembra bilo malo, ipak smo uspeli da izgradimo dve velike barake pošto smo bili uvereni da će se mnogi drugovi vratiti i da će u naše redove stupiti i novi borci. I zaista, već u drugoj polovini decembra bilo nas je opet oko sedamdeset, a krajem 1941. i prvih dana 1942. godine, kada je sneg prestao, priliv boraca iz Ljubljane bio je tako velik da se naše brojno stanje ubrzo povećalo na 150—200 boraca.

Ubrzo posle Nove godine k nama je došao predstavnik Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica Miloš Zidanšek. Za nas stare borce, pa i za novajlije, bio je to veoma značajan događaj. Zidanšek nas je opet podelio i razvrstao u čete, a zatim je osnovao bataljon, koji je ubrzo potom dobio ime Ljube Šercera.

Iako smo se u partizane vratili usred zime, sneg i mraz nisu mogli da nam naude pošto smo bili dobro uredili svoj logor i snabdeli se potrebnom opremom. Bili smo svesni činjenice da nam je Ljubljana pouzdano zaleđe, tj. da nas ona snabdeva svim što nam je potrebno i da nas čuva. Iz nje smo redovno dobijali odeću, municiju, oružje i uniforme stare Jugoslovenske vojske. Stizale su nam i znatne količine hrane. Ta je pomoć bila osobito dobrodošla u februaru, kada je ponovo bio pao yeliki sneg i kada nas je bilo znatno više no do tada.

Iako su Italijani išli po kućama i oduzimali smučke i bakandže, intendantura Osvobodilne fronte uputila nam je iz Ljubljane u Užar-

jev breg odeće i bakandži i četrdesetak pari smučki. Time smo odmah opremili smučarsku četvu, koja će kasnije biti veoma aktivna.

U aprilu 1942. bili smo na području Mokreca. Naše patrole su odlazile sve do Rudnika. Iz Ljubljane smo dobijali po puna kola hrane i cigareta, a najviše je stizala pšenica. Uprkos blokadi, ljubljanska intendatura je uvek pronalazila način da partizanima doturi najraznovrsniji materijal. U to vreme smo gotovo svu materijalnu pomoć dobijali iz Ljubljane. Seljaci nam prve zime još nisu pomagali pošto su se plašili italijanskih patrola koje su ih neprekidno kontrolisale. S druge strane, bunilo ih je to što smo zbog oštre zime više-manje bili pasivni i što nismo ulazili u veće okršaje s okupatorom. Ljubljana nam je, međutim, sve vreme borbe podizala moral i bila je na visini kao organizator pozadine partizanske vojske. Kasnije se s njenom radničkom i studentskom omladinom povezala seoska omladina. Partizanska vojska je iz dana u dan bivala veća i jača.

Stane SEMIC Daki

BORBENE GRUPE — PRVE LJUBLJANSKE PARTIZANSKE JEDINICE

U Ljubljani je cele 1941. godine bila italijanska divizija »Grenatieri di Sardegna«, nekoliko artiljerijskih baterija i inženjerija 11. armijskog korpusa. Ali približno toliko je bilo i tzv. pomoćnih vojnih formacija, finansijske straže, graničara i karabinijerskih jedinica. Karabinijerske su obavljale žandarmerijsku službu. Tu valja dodati i veoma brojnu policiju. No Ljubljana nije bila samo najjači italijanski vojni i policijski garnizon već je bila i središte slovenačke petokolonaške reakcije. Pa ipak, otpor u njoj je počeo pre nego što su se u Sloveniji pojavile prve partizanske čete.

Odmah posle 22. juna u Ljubljani su obrazovane prve partizanske formacije — borbene grupe. Odluka o njihovom formalnom osnivanju donesena je tek nekoliko meseci kasnije, na temelju iskustava iz dotadašnje aktivnosti borbenih grupa.

Ljubljanske borbene grupe su postale prvi vojnički odred u Sloveniji, a sem toga, podsticale su narod na otpor. Svojim neprestanim akcijama nervno su iscrpljivale okupatora, i to upravo prvih letnjih meseci, kada je on pokušavao da učvrsti svoj položaj nekakvim formalnim popuštanjem Slovencima i demagoškim prikazivanjem svojeg »velikog prijateljstva« prema njima. Prisilile su ga da pokaže svoje prave namere pre nego što bi svojim metodima zaslepljivanja prouzrokovao političku štetu.

Ljubljanski partizani su svojim akcijama sprečavali i čvršće povezivanje okupatora s domaćim izdajnicima i petokolonašima i osujetili su njegovu nameru da propagandom stekne oslonac među Slovencima.

Prvi borci borbenih grupa bili su članovi Partije i SKOJ-a, koji su se istakli još u sakupljanju oružja. Partija im je postavila zadatak da dokažu da je moguće boriti se protiv okupatora i u njegovom najjačem garnizonu.

Borbene grupe još nisu imale svojih vojnih komandi kakve će kasnije dobiti Narodna zaštita, već su njihovo delovanje vodili partijski komiteti, odnosno za tu aktivnost je odgovarao jedan ili dva člana komiteta.

U sklopu okruaga aktivnošću borbenih grupa je rukovodio i njihova dejstva je objedinjavao vojni komitet, koji je u isto vreme imao ulogu mobilizacijske komisije i mobilisao je ljudstvo borbenih grupa, a pre svega članove Partije i SKOJ-a, u partizanske jedinice, koje su u leto 1941. nicalle širom Slovenije.

Da bi ih uputila u rad, partijska organizacija je borbenim grupama dala odgovarajući priručnik koji se temeljio na Lenjinovom članku iz oktobra 1905. godine »Zadaci odreda revolucionarne armije«.

Jedan od glavnih zadataka borbenih grupa bio je dobavljanje oružja. Ljubljanski borci su taj posao valjano obavljali neprekidno, sve do oslobođenja. Mnogo oružja i materijala uopšte pribavili su razoružavanjem italijanskih vojnika i oficira, a još više otimanjem od neprijatelja iz njegovih skladišta i iz karabinijerskih stanica.

Borbenne grupe su uništavale fabričke uređaje, železničke pruge, lokomotive, teretne i putničke vagone i benzinska i druga skladišta. Dnevno bi na više mesta pokidale telefonske žice i neprijateljeve veze uopšte. Spaljivale su vojne kamione i ulicama i cestama rasipale trokrake železne piramide, tzv. španske jezdice, radi bušenja guma na vozilima. Automobile su oštećivali i na taj način što su im u benzinske rezervoare sipali šećer i pesak i što su sekli gume na točkovima. Bilo je i oružanih sukoba sa okupatorom. Od poznatijih treba spomenuti izvođenje zatočenika iz zatvora i zarobljeničkog odeljenja opšte bolnice.

Broj borbenih grupa je naglo porastao posle proglašenja Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte kojim je narod pozvan na opšti ustanak. Upravo tada je bilo potrebno da one pojačaju svoju aktivnost.

Avgusta 1941. je CK osnovao Obaveštajnu i sigurnosnu službu (VOS). Za rad u VOS-u odabirani su najpouzdaniji i najiskusniji članovi borbenih grupa. Ostali pripadnici tih grupa svrstavani su, ukoliko nisu bili upućivani u partizanske jedinice izvan Ljubljane, u Narodnu zaštitu, koja je u jesenjim i zimskim danima osnovala vodove, čete i bataljone u svim rejonima Ljubljane. Ona je postala masovna vojna organizacija, i obuhvatala je tfelek broj žena i omladinaca, tj. onih osoba koje nisu imale nikakvog vojničkog iskustva.

Po aktivnosti borbenih grupa prednjačila je radnička Šiška. Jednom su pripadnici borbene grupe napali jaku italijansku patrolu na Večni poti i italijansku posadu na Dobravi, a 1. avgusta su u Šiški ubili jednog gestapovca i ranili dva karabinijera. Nekoliko dana docnije, 8. avgusta, na Brdu je ubijen jedan fašistički agent. Tog istog dana je na Večni poti ubijen jedan fašist. Četvrtog septembra su dva omladinca usred bela dana s jednim starim pištoljem napala tri Italijana i oduzela im tri puške i jedan pištolj. Prvog decembra je prekinuta tramvajska pruga i oštećena skretnica, pa je saobraćaj bio prekinut nekoliko časova.

Mnogima nije poznato da je u Šiški postojala slobodna teritorija. Na nju italijanske patrole nisu smele da zalaze ukoliko u njima nije bilo bar deset do petnaest ljudi. To je bila teritorija Vodnikove

ulice, a i druge, sve do Galetovog grada, kao i put Pod hribom s kramkom od Vodnikove ulice do Večne poti. Tu su gospodarile partizanske borbene grupe.

Prva borbena grupa je bila organizovana u Spodnji (Donjoj) Šiški, u blizini Šercerovog stana. Kasnije su nastale nove, među kojima i u Zgornji (Gornjoj) Šiški. Grupe što su nastale u prvoj polovini jula imale su više od po pedeset boraca.

Borci jedne borbene grupe iz Šiške su 4. septembra ubili gestapovca Franca Krabitzu u njegovom stanu, a 5. su u Vilharovoj ulici teško ranili ljotičevca i fašističkog agenta Vladimira Kavčiča. Danas je malo kom poznato da je jedna borbena grupa 1. oktobra 1941. u pošti u Šiški zaplenila 150 hiljada lira i da je to bila prva takva akcija u Ljubljani od početka oslobodilačkog pokreta.

Članovi borbenih grupa iz šiške učestvovali su i u akciji na velesajmu.

»Slovenski poročevalec« je 16. avgusta 1941. objavio kratku vest: »Prošle sedmice, u četvrtak, bila je prekinuta večernja emisija ljubljanske radio-stanice«. O toj akciji jedan od preživelih učesnika u njoj kaže:

»Neki italijanski novinar je preko radija držao predavanje o velikoj misiji italijanske kulture u zaostalom slovenačkom narodu. Za 10. ili 11. avgust naveče bilo je najavljeno završno predavanje. Viktor Avbelj Rudi je našoj grupi postavio zadatak da se to predavanje spreči.

O izvršenju te akcije dogovorio sam se sa inženjerom Valentinčičem. On je određenog dana u ugovoreno vreme došao pred ulaz u studio EJAR s jednim omladincem, članom druge borbene grupe. Valentinčič je napravio akumulatorsku kiselinu koja je počinjala da deluje desetak minuta po završetku akcije, odnosno, tek pošto bi svi učesnici u akciji izašli iz pasaža i sklonili se podalje od kapije. Naime, na oba ulaza u prolaz bila je karabinijerska straža. Omladinac Dolhar me je podigao do staklene nadstrešnice iznad ulaznih vrata u studio. Tuda su se pružali olovni kablovi, koji su povezivali studio s predajnikom. Šilom sam probio kablove i u bušotine ubrizgao akumulatorsku kiselinu. Međutim, 'injekcija' je bila prejaka, pa je kabel odmah pregoreo. Pa ipak, uspele smo da se na vreme izvučemo iako je u tom pogledu bilo komplikacija«.

Dvadeset četvrtog jula 1941. izvedena je akcija na železničku prugu, ali, prema pričanju nekih učesnika u njoj, nije uspela zbog nepredviđenog nailaska italijanske patrole, koja je zapazila da su šine olabavljene i nakrivljene.

1 na Bežigradu je bilo mnogo borbenih grupa. Već u prvoj polovini jula tu je četrdesetak mladih boraca delovalo u borbenim grupama.

Prva bežigradska borbena grupa je 9. avgusta uništila transformator pored gorenjske pruge. Međutim, početkom septembra je iz bežigradskih borbenih grupa otišlo u partizane osam omladinaca.

Od sokolske omladine je u drugoj polovini jula obrazovana posebna borbena grupa, koja je učestvovala u ispisivanju parola, rasturanju letaka, sakupljanju oružja i koja je organizovala obuku u rukovanju oružjem i ručnim bombama. Jedan od pripadnika te grupe u svojim sećanjima kaže:

»U pribavljanju oružja dovijali smo se na razne načine. Jula 1941. su članovi borbenih grupa organizovali fudbalsku utakmicu protiv Italijana. Dok su jedni igrali drugi su imali da pokupe oružje i municiju. Tako smo se domogli puške i nešto municije. Od tada Italijani više nisu igrali nogomet sa Slovencima. U oktobru smo pokupili oružje jednoj grupi izdajnika koja je sarađivala sa okupatorom. Iz njenog skrovišta, jedne jame pokraj Vodovodske ulice, odneli smo puškomitraljez, tri puške, više bombi i četiri paketa municije i potom prebacili na bivši stadion 'Primorje' i sakrili kod jednog aktiviste oslobodilačkog pokreta«.

Sećajući se tih dana, radnici fabrike »Saturnus« pričaju o tome kako je u njihovoj sredini osnovana borbena grupa:

»Krajem jula ili prvih dana avgusta formirali smo borbenu grupu i nazvali je 'Zaštita'. U njoj je bilo 18—20 radnika. Skoro svakog dana smo po fabrici rasturali letke s pozivima u borbu protiv okupatora. Svake večeri smo isticali naše zastave, uvek na drugom mestu, a jednom i kod ulazne kapije, iako je na njoj bila straža.

Jedan od naših glavnih zadataka bio je prevoženje oružja i uniformi u tajno skrovište u krugu fabrike i odatle do partizanskih jedinica.

Italijani su u našoj fabrici naručili čitave vagone kutija za konzerve. Da bismo isporuke oštetili, u početku smo ih polivali sonom kiselinom. Kasnije, prvih dana decembra, kada je veća skupina kandidata bila primljena u Partiju, kojom prilikom nam je sekretar rejonskog komiteta Ivan Bratko rekao: 'Sada ste postali članovi Partije, pa taj dan proslavite izvođenjem veće akcije', benzinom smo polili i zapalili pun vagon tih kutija«.

I u Trnovom i u Koleziji borbene grupe stt bile veoma aktivne. I tu je u njima bilo po četrdesetak omladinaca i omladinki. Njihovom aktivnošću je rukovodio rejonski komitet SKOJ-a. Povodom praznika, 29. oktobra, jedan omladinac je između dva tornja trnovske crkve o žicu obesio veliku zastavu, koju su okupatori s mukom skinuli. Prvog decembra uveče omladinci su istakli veliku jugoslovensku zastavu na jedno visoko drvo pored kupališta u Koleziji. O akcijama iz tih dana jedan od učesnika priča:

»Formirali smo posebnu borbenu grupu, koja je povremeno patrolirala ulicama grada. Jednoga dana smo po mraku išli od Gradašćice prema Srednjoj tehničkoj školi. Iz suprotnog smera je naišao karabinijer o kojem smo znali da je veoma zagrižen fašist. Zaustavili smo ga i zahtevali od njega da nam preda oružje. U početku se mnogo uplašio. Pao je na kolena i molio da se smilujemo, govoreći da će ga u kasarni ubiti ako dođe bez oružja. Ali potom je počeo da više iz

sveg glasa. Jedan član grupe mu je oduzeo oružje, ali je on pokušao da mu ga preotme. Povlačili smo se prema gradu. Karabinijer je trčao za nama i vikao. Tada je jedan član grupe opalio prema njemu i ranio ga. Mi smo se, prema dogovoru, razbežali, a otetu pušku smo zakopali u šupi«.

Sličnih akcija je izvedeno mnogo. Većinom uspešno. Međutim, u napadu na Glavnu poštu nije postignuto ono što se želelo, iako je u javnosti veoma povoljno odjeknulo. Zanimljivo je pričanje jednog od učesnika u njemu:

»Dobili smo naređenje da uvedemo telefone u sve prostorije Narodnog doma, u koji su se upravo useljavali fašisti. Zamolio sam saradnike pirotehničke da mi pribave paklenu mašinu. Sledećeg dana sam je dobio. Rečeno mi je da je podešena da stupi u dejstvo u sedam časova uveče. Znači, do eksplozije je bilo ostalo još samo oko čas. Kada sam sa opasnim prtljagom došao u dvorište Glavne pošte, zapazio sam da pred vratima podruma u kojem su bili kablovi stoji policajac. Samo još deset minuta je bilo ostalo do trenutka eksplozije kada je naišao drugi policajac. Nakon razgovora, koji je trajao nekoliko beskonačno dugih minuta, oba policajca su krenula stepenicama naviše, a ja sam sišao u podrum. Sada je bilo ostalo samo još pet minuta. Potrčao sam tamnim hodnikom i — naleteo na zaključana vrata. Nikako nisam mogao da ih otvorim, sve što sam pokušao bilo je uzaludno. Nije mi bilo ostalo ništa drugo do da se što pre udaljim. Zato sam zamotuljak s paklenom mašinom prislonio uz vrata kanala s kablovima i brzo umakao iz podruma. Nisam bio pretrčao ni deset stepenika, a grunula je eksplozija. Sve oko mene se streslo. Ni danas mi nije jasno kako sam došao do bicikla i pobegao«.

Srednjoškolska omladina je u vreme raspusta u leto 1941. godine bila organizovana u grupe po rejonima i ulicama. Svaka grupa je imala svoga vojnog i političkog referenta. Osnovni njihovi zadaci su bili: rasturanje letaka, ispisivanje parola po zidovima, paljenje italijanskih zastava, uništavanje kamionskih cerada i guma i slično.

Krajem jula su članovi jedne grupe odlučili da miniraju prugu iza fabrike duvana. Da bi to ostvarili sami su napravili minu. Na žalost, akcija nije uspela zbog slabog dejstva njihove tvorevine.

Borbena grupa pri intendantskom aktivu Glavnog štaba je jednom prilikom, verovatno krajem oktobra 1941, zaplenila mnoštvo neprijateljskih letaka i sve ih uništila.

Naveli smo samo neke od mnogobrojnih akcija. One nisu izvedene po kalupu, već je svaka grupa u svom svakodnevnom delovanju pronalazila nove načine rada, prilagođavajući ih potrebama i okolnostima u kojima je akciju trebalo izvršiti.

Navodeći podatke u Obaveštajnom vesniku 11. armijskog korpusa broj 19 od 9. avgusta, Italijani izveštavaju:

»Pucnji i napadi na vojnike počeli su još u aprilu, ali je najviše slučajeva bilo u julu u rejonu Ljubljane ... Sve akcije na telefon-

skim linijama, izuzev jedne, i na železničkim prugama, koje su izvršene u julu, odigrale su se u rejonu Ljubljane ... Ispisivanje parola i iscrtavanje komunističkog znamenja, zaplena oružja — sve u samoj Ljubljani...«

Iako je imao u Ljubljani znatne vojne snage, okupator se osećao nesigurnim. Zato je počeo da uvodi razne sigurnosne mere. Povećao je broj patrola, vojska je stalno bila u pripravnosti i po gradu se kretala samo u grupama od po tri vojnika, svakoga oficira su čuvala dva vojnika, itd. Vojnicima je bilo dozvoljeno da na svaki sumnjiv pokret otvore vatru, a svaki vojnik je za ubijenog civila dobijao mesec dana odsustva.

Četvrtog septembra 1941. je komandant XI armijskog korpusa general Roboti izveštavao komandu II armije o uvođenju sistema talaca i smrtnih kazni u ljubljanskom kraju. U izveštaju se sem ostalog kaže:

»... Zato mi je dužnost da vam predočim potrebu uvođenja posebnih mera, ukoliko želimo da održimo kontrolu u ovoj izuzetnoj situaciji nastaloj u ovim krajevima i koja nema sličnosti sa stanjem ni u jednoj drugoj pokrajini u kraljevstvu (postojanje naoružanih grupa koje izvode napade drsko, divlje i sa ignorisanjem vlastitog života, sabotaže na železnici i telefonskim linijama, napadi na vojnike i policijske agente, intenzivna propaganda). Te vanredne mere sastojale bi se u sledećem:

- preventivne: taoci, proširenje suodgovornosti za zločinačke postupke na lokalnu vlast i na stanovništvo;

- represivne: smrtna presuda na mestu zločina, bez dugotrajnog sudskog postupka.«

Visoki komesar Emilio Gracioli, koji se javnosti prikazivao kao »veliki prijatelj Slovenaca«, 11. septembra je objavio ukaz o uvođenju prekog vojnog suda i smrtna kazne. Ta bi se kazna izricala svima koji bi se uhvatili da nose oružje, prelaze granicu, čine sabotaže, koji narušavaju javni red i mir, šire propagandu, skrivaju nepoželjna lica itd.

Trećeg oktobra 1941. je preki sud osudio na smrt tri ljubljanska omladinca koji su prenosili oružje u Dolomite. Ljubljanske žene su demonstrirale ispred suda i italijanskim vlastima su uputile rezoluciju kojom su tražile pomilovanje pošto su sva tri omladinca bili maloletnici. Italijani se nisu usudili da izvrše smrtnu kaznu, već su je preinačili u kaznu zatvora od 18 godina.

Prva smrtna kazna koju je izrekao taj sud izvršena je 9. decembra 1941. Streljan je partizanski komandant Jože Mihelčič.

Mnogo pripadnika borbenih grupa i mnogo ljudi koji su im pružali utočište bilo je uhapšeno i odvedeno u italijanske zatvore i logore. Ali mesta onih što su izginuli, uhapšeni ili su otišli u partizane izvan Ljubljane, popunjavala su se novim borcima — radnicima, studentima, đacima, činovnicima, onima kojima je sloboda bila sve.

Marica ČEPE

NARODNA ZAŠTITA U LJUBLJANI

Jedan od značajnijih činilaca u narodnooslobodilačkoj borbi u Ljubljani bila je Narodna zaštita. Odlukom Izvršnog odbora OF i najvišeg rukovodstva partizanskih jedinica bilo je određeno da ona bude opšti slovenački borbeni i revolucionarni oblik otpora, sa osobenostima koje je imala u Ljubljani. U posebnosti ljubljanske NZ svakako treba ubrojati njenu masovnost i samoinicijativu, borbenu i revolucionarnu spremnost, junaštvo njenih članova, a isto tako i požrtvovanje i snalažljivost. I više od toga: ljubljanska NZ je nastala, razvijala se i delovala pre nego što je doneta odluka o osnivanju i razvijanju NZ u celoj Sloveniji. Prema tome, Dekretom o njenom osnivanju oktobra 1941. godine, samo je potvrđeno postojanje ljubljanske organizacije NZ i pomognuto joj je da se još brže i uspešnije razvija.

Akcije ljubljanske NZ su bile raznovrsne, izvođene su na najrazličitije načine, pa je nemoguće razvrstati ih u nekakve kategorije. To se ne sme zaboraviti.

Ako bismo hteli da prikazemo organizacioni razvoj ljubljanske NZ, rekli bismo otprilike ovo: prvo, da je razdoblje do septembra 1941. godine približno bilo vreme nastajanja terenskih — međusobno još nepovezanih — najraznovrsnijih grupa NZ. U to vreme se, na inicijativu Partije, obrazuju grupe NZ u fabrikama, ustanovama i drugim institucijama. Zvanična odluka o osnivanju Narodne zaštite je uvod u drugo razdoblje njenog razvoja. To je bilo vreme prve organizacione i teritorijalne povezanosti svih delova ljubljanske NZ, koje se podudaralo s razvojem terenskih organizacija OF i trajalo je do jeseni 1942, odnosno do završetka italijanske ofanzive. Ovo, razume se, ne treba uzimati kao nešto apsolutno, pošto revolucija, kako je to rečeno, nije birala oblike prema obrascima, već u skladu sa svojim potrebama. Tako i u drugom razdoblju, osim terenski rasprostranjene organizacije NZ, još postoje organizacije i po nekim ustanovama. Na primer, magistrat i bankovne ustanove zadržali su svoje organizacije NZ sve do kapitulacije Italije. Ako je oslobodilački pokret bio osobito zainteresovan za to da, uprkos »teritorijalnom principu« potojanja organizacija NZ, ima takve organizacije i u ustanovama, to se je ostvarilo. Bivša banska uprava je imala, baš

kao i pošta, svoju organizaciju NZ za sve vreme rata. Od tih narodnih zaštitnika niko nije bio povezan s terenskom NZ. Tako je bilo i sa železničarima. Posle toga nailazi razdoblje najvećeg uspona NZ, koje traje do kapitulacije Italije, kada je NZ, odmah nakon Musolinijevog pada, prvenstveno uzela na sebe brigu o mobilisanju ljudstva za Ljubljansku brigadu, u koju svrhu je obrazovala i posebnu mobilizacionu komisiju.

U vreme donošenja odluke o osnivanju NZ i na prelazu iz 1941. u 1942. godinu grupa NZ je svuda bilo: na železnici, u ložionicima i železničkim radionicama, među službenicima, građevincima, na univerzitetu, u magistratu, među učiteljima, poštarama, u tvornicama, novčanim zavodima, u sudu, u banskoj upravi, bolnici, sanatorijumima, u Radničkom i Šegrtskom domu, na Studencu, među slovenačkim policajcima, svuda gde je bilo i najmanje interesa za to. Objavljivanjem Pravilnika dotadašnji princip organizovanja NZ u ustanovama postaje princip teritorijalnog organizovanja. Na taj način je ljubljanska NZ dobila ovaj organizacioni oblik: osnovna grupa je desetina, desetine se povezuju u vodove, vodovi u čete, a čete u bataljone, čije se područje aktivnosti podudaralo s tadašnjim rejonskim odborima OF. Bataljonski štabovi NZ bili su povezani sa štabom NZ za Ljubljano, a ovaj sa glavnim rukovodstvom slovenačkih partizanskih jedinica, odnosno sa kasnijim Glavnim štabom NOV i POS.

Tako je u Ljubljani do 23. aprila 1942. godine, kada je izašla naredba o tumačenju Pravilnika NZ (Zbornik dokumenata VI/2, str. 147), bio ostvaren ovaj organizacioni oblik NZ: na području uličnih odbora OF postojale su desetine NZ, na području terenskih odbora OF vodovi sa po četiri desetine, u kvartovima čete sa tri ili četiri voda, a u sklopu rejona bataljoni sa po tri do četiri čete. Komandiri desetina, vodova i četa i komandanti bataljona u isto vreme su bili i vojni referenti odgovarajućih odbora OF. Komandu čete, odnosno štab bataljona, činili su: komandir, odnosno komandant, komesar, intendant i obaveštajac.

Prema toj podeli, početkom 1942. godine su u Ljubljani postojali ovi bataljoni NZ: 1. bataljon (Centar), 2. bataljun (Šiška—Bežigrad), 3. bataljon (Trnovo—Vič), 4. bataljon (Moste) i 5. bataljon (na železnici).

Zanimljivo je videti koliko je bilo narodnih zaštitnika. U Kardeľjovom pismu drugu Titu od 29. marta 1942. godine o NZ je rečeno: »NZ u Ljubljani ima oko 1.500 boraca (samo u gradu), dok ih u okolini ima još više. Noću svuda oko Ljubljane gaospodare patrole NZ«. Svi pripadnici NZ su položili zakletvu, pravu partizansku zakletvu.

Čete i desetine su redovno održavale sastanke na kojima su pripadnici NZ obaveštavani o političkim prilikama u zemlji i u svetu da bi potom o njima raspravljali. Na tim skupovima su pravljani planovi akcija, održavani tečajevi iz rukovanja oružjem, pružanja sanitetske pomoći itd. Najzanimljivije su bile probne mobilizacijske vežbe, na kojima su se proveravale spremnost i disciplinovanost pojedinih jedinica NZ. Pošto su te vežbe izvođene u vreme kada je

okupator bio u zemlji, trebalo je izabrati oblike rada koji ne privlače pažnju okupatora i koji omogućavaju da se vežba izvede u potpunosti i kako valja.

Disciplina, aktivnost i preduzimljivost u izvršavanju i najtežih i najodgovornijih zadataka, to su bila prava merila u odabiranju ljudi za VOS. VOS i NZ za Ljubljanu bili su stvarne partizanske jedinice, odnosno udarna pesnica Ljubljane u njenoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Koliko je važnost rukovodstvo oslobodilačkog pokreta pridavalo Narodnoj zaštiti i kakve joj je zadatke poveravalo vidi se iz nekoliko dokumenata.

Dvadeset devetog januara 1942. Izvršni odbor OF joj naređuje da se bespoštedno bori protiv petokolonaša i njihove štampe, a u februarском broju lista »Delo« Aleš Bebler piše i ovo: »Bez odlaganja moramo u NZ uključiti sve pristaše OF, koji su inače vojni obveznici«. Posebnom naredbom Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica u vezi s obrazloženjem Pravilnika NZ, u članu 7/4, regulisano je: »Borbeni naoružani odredi NZ moraju postati izvorište najboljih partizana; stalno moraju deo svojih boraca upućivati u partizanske odrede, a sami moraju biti u svakom trenutku spremni da i kao celina pređu u partizane, naravno — ako bi to bilo potrebno.«

Od svršetka italijanske ofanzive u jesen 1942. godine do početka leta 1943. ljubljanska NZ se kao organizacija veoma razvila. Slobodno se može reći da je vreme do kapitulacije Italije bilo razdoblje najvećeg uspona NZ, njenog organizacionog učvršćenja i aktivnosti. Po direktivama Edvard Kardelja, koji je u Ljubljanu došao sredinom oktobra 1942, NZ je čvršće postavljena na vojne osnove. Njeno brojno stanje je u to vreme bilo poraslo na više od 3.000 članova pod zakletvom, a još oko 20.000 žena, omladinaca i starijih ljudi je aktivno sarađivalo s njima. Tadašnja Ljubljana je bila u revolucionarnom previranju.

U tom razdoblju se, dakle, širenjem i organizacionim upotpunjavanjem mreže OF upotpunjuje i organizaciono ustrojstvo NZ. Tada su u ljubljanskim rejonima OF postojali ovi bataljoni NZ: 1. Siška, 2. Bežigrad, 3. Moste, 4. Trnovo—Vič, 5. Centar, 6. Poljane, 7. Sentpeter i 8. Železnička stanica. U aprilu 1943. poslednja dva su se spojila u jedan. Osim njih, ljubljanska NZ je imala i dva posebna železničarska bataljona. Takva organizacija je ostala do kraja jula 1943, za kad je CK KPS predviđao kapitulaciju Italije. Tada su se ljubljanskoj zaštiti postavljali novi zadaci: mobilisanje Ljubljančana u partizanske jedinice, još veća i svestranija aktivnost itd. Zbog toga se štab NZ proširio i svoj dotadašnji naziv izmenio u Mobilizacijsku komisiju.

Sa ljubljanskom NZ je sve vreme bila u čvrstoj vezi i NZ iz neposredne ljubljanske okoline: Vrhovaca, Brda, Kožarja, Tržiške ceste izvan blokade i Podsmreka.

Mnogo akcija je izvela Narodna zaštita. Međutim, Ljubljanu nisu samo one proslavile već i to što je ona bila prava fabrika i skladi-

ste, neiscrpan izvor materijala potrebnog partizanima: obuće, odeće, rublja, sanitetskog materijala i oružja. U Ljubljani je početkom leta 1943. za partizane radilo deset obućarskih i deset krojačkih radionica, sedam radnji sa životnim namirnicama, tri mehaničke, četiri stolarske i gotovo sve železničke radionice. Robu je mahom trebalo plaćati, pa su svi računi zapisivani, vodila se evidencija. Da bi sve to ostvarila, NZ je bila uspešno rešila i pitanje pribavljanja potrebnih novčanih sredstava. Kupljenu ili na drugi način nabavljenu robu trebalo je najpre smestiti u pogodna i dobro skrivena skladišta, a zatim se moralo osigurati prevoženje do partizanskih jedinica. Skladišta je bilo po celoj Ljubljani, a u prenošenju i prevoženju materijala i oružja učestvovao je velik broj pripadnika MZ i aktivista OF.

Posebnu pažnju zaslužuje aktivnost oba železničarska bataljona NZ, osobito u otpremanju robe partizanima železnicom. Nije bitno koliko je vagona robe bilo upućeno iz Ljubljane u 1942/1943. godini, verovatno osam; značaj postupka je bio u tome što je trebalo savladati nepremostive prepreke da bi se vozom otpremile vagonске pošiljke prema Dolenjskoj, Vrhniki ili Polju, odnosno u one stanice u kojima su partizani mogli da organizuju istovar. To nije bilo jednostavno. Posao železničarske zaštite završavao se onog trenutka kada bi vagon prispeo na ugovoreno mesto.

Ne treba izostaviti ni aktivnost organizacije NZ iz neposredne okoline Ljubljane. Prva velika akcija tog dela NZ bila je prenošenje oružja u Dolomite i do Ljubljanice, a još veća 7. maja 1942, kada je mobilisana NZ priskočila u pomoć napadnutoj partizanskoj jedinici. U Hrastnicama su pripadnici NZ postavili zasedu Italijanima i pobili velik broj vojnika i jednog pukovnika. Na žalost, neki članovi NZ su se po završetku posla vratili kućama, pa su ih Italijani pohvatili i 10. maja 1942. godine kod Dolenje Vasi desetoricu streljali. Poznata je i opšta mobilizacija te organizacije NZ, koju je IV bataljon Notranjskog odreda predvideo za 7. jul. Mobilisano je oko tri stotine ljudi. Rezultat: oslobođena je velika teritorija u Dolomitima i obavljene su temeljite pripreme za njenu odbranu.

Dr Metod MIKUŽ

SEĆANJA NA BORBU STUDENATA LJUBLJANSKOG UNIVERZITETA

Bili smo prva borbena grupa na univerzitetu. Jedan drugog nismo poznavali pošto smo bili sa raznih fakulteta. Organizovali smo sastanak grupe u ljubljanskom Mesnom gledališču. Dušan Drolc je rukovodio skupom. Govorio je o nužnosti oružane borbe, organizovanju otpora i o stvaranju borbenih grupa. »Fašiste treba tući na svakom koraku« rekao je. »Okupator mora svuda osetiti da smo prisutni«. Prvi zadatak koji je bio postavljen našoj petorci bilo je uklanjanje gestapovca, ljubljanskog Nemca i kulturbundovca Vurma.

Posle opsežnih priprema i ispitivanja okolnosti pod kojima je moguće obaviti taj zadatak, krenuli smo da ga ostvarimo. Raspolagali smo potpunim opisom gestapovca, čak i podacima o njegovim navikama i o tome kuda se kreće. Jednoga dana je naišao. Potpuno je odgovarao opisu: šepao je, poštapao se, bio je mršav i koščat, sa kratko podšišanom i proređenom kosom. I vrlo ružan. Iako smo ispitali sve mogućnosti i okolnosti izvršenja zadatka, pravo rešenje ipak nismo našli. Činilo nam se da bi u svim razmatranim slučajevima morao da strada i izvršilac presude. Zato se osećao i strah i neodlučnost. A i neiskustvo je činilo svoje. Zbog toga, a i usled oklevanja, akcija nije izvedena. Dok smo mi tražili najbolje rešenje Vurm je otputovao u Nemačku, da se u Ljubljanu više nikada ne vrati.

Došao je i kraj prvoj borbenoj grupi, ali time nije prestala aktivnost na univerzitetu. Naprotiv. Aktivista je bilo sve više. Borbene grupe se više nisu morale sastavljati od studenata nekoliko fakulteta. Čak je na jednoj godini bilo dovoljno mladih ljudi da se obrazuje grupa. Osobito na slavistici, koja je bila nekakvo »oslobođeno područje«. Taj je odsek uvek bio aktivan, njegovo delanje nikad nije prestajalo. Ko bi pobrojao ili opisao šta su sve uradili slavisti ili u čemu su, na bilo koji način, učestvovali! U to vreme ih je bilo oko stotinu, i svi su manje-više sarađivali u pokretu.

U leto 1941. godine je na slavističkom odseku bilo pet ili šest udarnih trojki. Pobrinali smo se da nabavimo što više pištolja, da se dobro obučimo u rukovanju njima i da se što bolje pripremimo za predstojeće akcije, jer se pokazalo da su trojke gipkije i uspešnije

u izvršavanju zadataka. Nastojali smo da nabavimo i italijanske vojničke uniforme, pa smo u tu svrhu preduzeli nekoliko akcija. Jednom prilikom su dva člana naše trojke dok su odlazili kućama oko pola časa pred policijski čas slučajno naleteli na jednog italijanskog vojnika. Oduzeli su mu pušku. Kasnije sam dobio zadatak da tu pušku odnesem u tajno skladište koje je bilo u muzeju. Drugom prilikom smo se u Trščanskoj ulici sudarili sa usamljenim italijanskim vojnikom. Čim smo nas četvorica izleteli pred njega, digao je ruke uvis. Bio se uplašio. Pristao je da ide s nama. Izgledalo je kao da se prijateljska družina uhvatila sa italijanskim vojnikom i krenula u kafanu. Kada smo zašli u jednu šlepu ulicu blizu fabrike duvana, oduzeli smo mu pušku, skinuli odelo, ostavili ga samo u rublju i pustili.

Razoružavanje italijanskih vojnika postalo je naša strast. Međutim, posle prvih takvih slučajeva Italijani su preduzeli mere da to onemoguće. Gradom su se kretali u većim grupama, češće su proveravali prolaznike, vršili su pretrese i često preduzimali racije. Ali sve to nije moglo da nas spreči da nastavimo.

Jednoga dana su osmatračići javili da pred vladinom palatom, u tadašnjoj Blajvajsovoj ulici, stoji usamljen karabinijerski stražar. Tu je bilo sedište Komesarijata za ljubljansku pokrajinu. Stražar je bio sam jedino izjutra, a docnije bi se straža udvostručila ili utrostručila. Odlučili smo da ga razoružamo. Jutro je bilo maglovito, ulice pod snegom, na pločnicima gomile bele mase. Povoljne okolnosti za nas. Prišli smo stražaru i naredili mu da digne ruke uvis. Ali on je uzeo pušku na gotovs. Ne oklevajući, nas trojica smo pucali u njega i dali se u beg. Samo koji trenutak kasnije prema palati i u njenoj okolini počela je paljba. Baš kao na bojištu. Izbegli smo najgore. Kada sam ocenio da više nema nikakve opasnosti, na brzinu sam se prurušio i vratio se pred vladinu palatu da vidim šta je bilo sa stražarom. Bio je mrtav. Tako je i ta akcija ipak uspešno završena, mada nije bilo onako kako smo mi to želeli.

Bilo je još mnogo akcija. Sem ostalih, i oduzimanja oružja, odnosno pušaka na Bregu, kada smo mi bili određeni da budemo u stražarskom obezbeđenju. Ali bilo bi nemoguće opisati sve što smo preduzimali boreći se protiv okupatora i njegovih saradnika.

Boris GRABNAR

MEDU SKOJEVCIMA U POŠTANSKIM RADIONICAMA

U poštanskim radionicama su se, baš kao i danas, popravljali svi uređaji koji su bili u ma kakvoj vezi s poštom. I mnogo novih stvari se tamo izrađivalo. Pored radionica su bile garaže za poštanska vozila i skladišta materijala. Radionice su Italijanima bile veoma važne zbog održavanja sistema veza i linija. Međutim, u njima je još od početka bilo jako uporište protiv okupatora i tako je ostalo do oslobođenja.

U tim radionicama nije bilo teško organizovati oslobodilački pokret, jer je i pre rata partijska ćelija u njima dobro radila i angažovala je radnike za borbu protiv režima.

Poslednje godine pred rat živio sam i radio u Beogradu. Tu sam godine 1939. bio primljen u SKOJ. Kada su Nemci zauzeli Beograd mnogi Slovenci koji su u njemu živeli vratili su se u svoju užu domovinu. Tako i ja: 12. aprila sam se obreo u Ljubljani.

Odmah sam potražio vezu sa skojevskom organizacijom. Ubrzo sam je uspostavio, i to u Šiški, gde sam stanovao. Počeli smo da održavamo sastanke, čitamo ilegalnu literaturu i stvaramo planove o isterivanju okupatora iz zemlje. U kasno proleće u Šiški je osnovana borbena grupa od samih skojevaca.

Dobio sam posao u poštanskim radionicama. Gradski komitet SKOJ-a dao mi je zadatak da, preko jednog skojevca iz Šiške, u našim i u mosnim železničkim radionicama osnujem aktiv SKOJ-a.

U poštanskim radionicama sam tada bio prvi skojevac, ali nisam bio i prvi pristalica i pobornik komunističkog ideala, pošto je u njima već bilo članova Partije, koji su u to vreme uveliko radili za oslobodilački pokret. Oni su uspeali da aktiviraju i ostale napredne ljude, pre svega omladince. Tako je već u maju primljeno u SKOJ nekoliko omladinaca, da bi u julu aktiv imao deset članova. Članovi Partije su nam mnogo pomagali u radu, pre svega stariji skladištar Valentin Kovač, koji je bio član Partije od 1939. godine.

U julu su cela garaža i cela radionica radile za oslobodilački pokret. Redovno smo sakupljali priloge, čitali i rasturali »Slovenski poročevalec«, kojeg su svi sa oduševljenjem prihvatili.

Naša skojevska grupa je delovala pre svega među omladinom. Već maja 1941. nas nekoliko prvih skojevaca napravili smo ručnu štampariju. Izradili smo i veći broj klišeja sa borbenim parolama, koje smo jednostavno sami izmišljali.

Jedno od naših stalnih skrovišta za klišee bilo je veliko skladište u kojem se nalazilo više od sedamdeset tona debele telefonske žice. Bila je to stara otpadna žica koja okupatoru nije ni za šta služila. Nešto od nje je kamionima odvezeno za potrebe oslobodilačkog pokreta.

U našoj primitivnoj štampariji, koja je kasnije prebačena u stan jednog skojevca, štampali smo letke. Takmičili smo se, po grupama, ko će ih više odštampati i rasturiti po glavnim ulicama i raskršćima. Bilo je dana kada smo uspevali da izradimo i rasturimo više od pet hiljada primeraka. Rasturali smo ih i u poštanskoj direkciji, po svim ljubljanskim poštama i oko artiljerijske kasarne. Često smo u kasarnski krug preko zida prebacivali letke štampane na italijanskom jeziku.

Papir smo dobijali posredstvom saradnika i aktivista koji su radili u pošti Ljubljana 1, i u njemu nikada nismo oskudevali. Štamparija je radila do oktobra 1941, kada je, osim drugih, bio uhapšen i vlasnik stana u kojem je ona bila (Obirska ulica 34).

Kod nas je SKOJ organizovan nešto ranije nego u drugim poštanskim ustanovama. Zato je u početku naša grupa bila osnovni nosilac svih poslova oko rasturanja letaka i raznošenja »Slovenskog poročevalca« po poštanskim radionicama i ustanovama. Trebalo je biti veoma snalažljiv pa list uneti u poštansku direkciju, jer su je Italijani najpažljivije nadgledali. Posle nekih neugodnosti počeli smo da ih šaljemo »službeno« sa ostalom poštom, po kuriru, uredno zapakovane i zavedene u službenu knjigu. Italijanska kontrola na ulazu, iako je redovno obavljala pretrese, nikada nije posumnjala da bi ilegalan materijal mogao da stiže službenom poštom.

U leto 1941. u Ljubljani su počeli ilegalno da rade tečajevi za radio-telegrafiste. Tada smo dobili zadatak da napravimo 25 telegrafskih tastera. I njega smo uspešno obavili. Takvi tasteri su u isto vreme izrađivani i u železničkim radionicama.

Ali nama skojevcima, koji smo goreli od borbenosti, sav taj posao je izgledao prelagan i previše jednostavaft. Želeli smo borbu i pravu akciju. Prilika za to nije nam nedostajalo. Na jednom sastanku, verovatno krajem juna ili početkom jula, dobili smo zadatak da neprekidno uništavamo sve što je okupatoru od koristi, a posebno se od nas zahtevalo da sečemo telefonske linije. Tako smo iskidali telefonske veze kod »Dugog mosta« blizu Viča, čime smo onemogućili saobraćanje s Vrhnikom i Trstom. Prekinuli smo i veze s Kamnikom, a to znači vezu između Italijana i Nemaca na tom sektoru. Pošto su ovakve akcije bile učestale, Italijani su pojačali nadzor i time nam rad otežali.

Milan DOLINAR

SKOJEVCI, NA PRUGU!

Nekoliko godina pre rata omladinci iz Polja su se tajno sastajali i proučavali razne brošure o imperijalizmu, fašizmu, o proleterskoj revoluciji i o mnogo čemu drugom. Dva puta su na takve sastanke upadali žandari. Tada nas je bilo manje, ali je s prvim danima okupacije naša omladinska organizacija počela naglo da se širi i jača. Kao mravi smo se razišli i stali da prikupljamo municiju i oružje Jugoslovenske vojske posle njenog rasula. Stariji revolucionari su nam bili odlični učitelji.

Počeli smo trojkama: obaveštajnim, za sabotaže, sanitetskim i intendantskim. Održavali su se sastanci i tečajevi, izvodile akcije, kao da nije bila okupacija. Primanjem omladinaca u SKOJ jačala je njihova samosvest i neustrašivost. Nije bilo naselja niti ulice bez omladinske organizacije.

Komiteta je odlučio da se minira pruga Zalog—Ljubljana, jer je Nemcima i Italijanima bila veoma značajna saobraćajnica. Akciju je imala da izvede uglavnom naša skojevska grupa. Plan smo utanačili na sastancima. Materijal — brzogoreći štapin i četiri kocke trotila — dobili smo od komiteta. Bilo je dogovoreno da se akcija izvede noću uoči prve nedelje u oktobru. Uveče, pred policijski čas, mi smo na železničkoj stanici u Polju održali poslednji sastanak pred polazak, i tu smo još jednom pretresli sve što je bilo potrebno utanačiti.

Nešto pred jedan čas posle ponoći opazili smo da se preko njiva nečujno kreću pogurene prilike. Stigli smo na određeno mesto u blizini aerodroma, a odatle smo produžili prema pruzi. Desno od mene su dva omladinca ležeći izvlačila kamenje ispod šina. Kada su napravili četiri podesne rupe, stavili su u njih po jednu kocku eksploziva sa upaljačima što su već bili povezani sa štapinom i sve to su zatrpali kamenjem.

Bio sam u neposrednoj blizini stražarnice. Stražara nije bilo napolju. U jednom trenutku su zaškripala vrata i iz kućice se prosula svetlost. Omladinci koji su postavljali eksploziv sklonili su se u kanal pored pruga. Na vratima se pojavio stražar. Posle nekoliko minuta ušao je u stražarnicu zatvorivši za sobom vrata. Kada je postavljen poslednji komad eksploziva začulo se signalno zvono. Za deset minuta

stići će voz iz Zaloga! Samo je još upaljače trebalo položiti. Iz daljine, od Zaloga, čuo se voz. Još dobra tri kilometra! Pognute prilike su nečujno utonule u noć. Zbog moguće kontrole, morali smo što pre da se vratimo kućama. Već sam bio pred kućnim vratima kada je voz ulazio u stanicu Polje. Kao i svi moji drugovi, nestrpljivo sam očekivao eksploziju.

Jak blesak je razagnao pomrčinu. Zatim se čula grmljavina, potom lomljava, pisak lokomotive, čudno lupanje točkova i škripa kočnica. Italijani su počeli da pucaju. Uspeli smo.

Posle nešto više od jednog časa celu kuću je uzbunilo lupanje u vrata i pozivi na italijanskom: »Otvorite!« Presekla me je pomisao na izdaju. Kada je otac otvorio i upitao zašto su došli u to doba, rečeno mu je: »Vaš sin je železničar, mora da ustane i pođe s nama jer su banditi minirali prugu«.

Patrola je dovela još jednog druga. Začudili smo se, kada sem oštećene pruge, nismo ništa drugo videli. Od lokomotive i razbijenih vagona ni traga! Kao pružne radnike, Italijani su nas uputili da uzmemo nove šine i da obavimo potrebnu opravku. Posle dosta odugovlačenja, posao je obavljen. Šta se u stvari zbilo?

Komisija je ustanovila da je pruga bila odlično održavana i u solidnom stanju, zbog čega u stvari mi svojom akcijom nismo postigli ono što smo želeli. Eksplozivni naboji su bili slabi, pa nisu mogli da izazovu veća oštećenja. Dobro natovaren teretni voz je, uprkos eksploziji, nastavio put, jer su vagoni preskakali oštećeni deo šina. Samo službeni vagon je izrazbijan. Jedna šina je bila raznesena u dužini od 76, a druga 84 cm. Jedino su pragovi bili potpuno uništeni.

Rudi PUHAR Ražin

MARIJAN MAJCEN

Buran život Marijana Majcena, skojevca dvadesetogodišnjaka, prekinuli su kuršumi okupatorskih vojnika 10. avgusta 1941. godine. Marijan je odmalena bio pravičan, istinoljubiv, odlučan, požrtvovan i smeo.

U Vojnoj industrijskoj školi u Kragujevcu je 1939. godine završio niži tečaj. Te je godine primljen u SKOJ, a iduće u Partiju. Godine 1940. su po kragujevačkom Vojnotehničkom zavodu ispisivane protestne parole i održavane demonstracije. Policija je posumnjala da je Marijan bio jedan od njihovih organizatora. Pretresla mu je stan. -Na ručniku je pronašla tragove iste one boje kojom su ispisivani protestni napisi. Zbog toga je isključen iz škole, i više nije imao pristupa u vojne ustanove. Neko vreme je radio u Jesenicama, gde se ponovo istakao kao organizator omladine, ali ni tu nije ostao dugo — vratio se roditeljima u Dolenjsku, a posle kraćeg vremena otišao u Ljubljano.

Okupacija ga nije iznenadila. Kao dobrovoljac je otišao najpre u Novo Mesto, a zatim u Zagreb, ali od vojske nije dobio oružje, baš kao ni mnogi drugi patrioti. Vratio se u Ljubljano, bez želje i namere da se zaposli. Sav se posvetio oslobodilačkom pokretu.

Bio je član borbene grupe. Sekao je telefonske žice, obarao telefonske stubove, po zidovima ispisivao borbene parole, palio kamione. Teško bi se mogle pobrojati sve njegove akcije.

Jedno vreme pred svoju smrt Marijan je bio član komiteta SKOJ-a za Šišku.

Čim je saznao da su mu brata uhapsili vratio se u Ljubljano da oi spasavao i njega i druge komuniste zatvorene u šentpeterskoj kasarni.

O Marijanu i njegovoj pogibiji Julka Lončarič u svojim sećanjima kaže:

»Marijana sam upoznala negde krajem proleća. Nekoliko puta sam ga pratila kada je sa drugovima odlazio u sabotaže, kako bi manje bio sumnjiv. Jednoga dana mi je rečeno da odmah nađem bezbedno prenoćište za njega, pošto neprijatelj za njim neprekidno traga. Desetog avgusta sam se biciklom vozila po Šiški. U Meglejevoj ulici sam slučajno srela Marijana. Rekla sam mu da sam našla stan

za njega. Krenuli smo Celovečkom ulicom, pored policije. Putem mi je pričao da je jedva uspeo da izbegne stupicu koju su mu bili postavili. Bez komplikacija smo došli do Plavšičeve ulice, u kojoj je bio pomenuti stan. Marijan je bez oklevanja ušao u podrumski stan porodice Prele, a ja sam se zadržala na ulici i pozabavila se oko bicikla. Uto su dojurila dva policijska agenta — Jagodic i Semič — i tri Italijana. Videli su nas kada smo prolazili pored policije. Opkolili su me i upitali: 'Kuda je otišao onaj što je bio s vama?' Pitali su me još ko sam i ko je mladić što je bio samnom u društvu. Izgovarala sam se da ne znam kod koga je svratio i da ga uopšte ne poznajem, da me je sustigao i da smo sasvim slučajno deo puta išli zajedno. Tvrdila sam da sam nameravala u susednu kuću, krojačici. Ipak, nisu mi verovali. Neko je rekao: 'Mora da je u ovoj kući.' Jedan agent i jedan Italijan su ostali sa mnom, a ostali su ušli u kuću, ali su se odmah i vratili, bez Marijana. Već sam se bila ponadala da se sve srećno završilo, ali ponovo su se vratili u kuću, ovoga puta njih četvorica, i nakon nekoliko minuta izveli Marijana. Opkoljen Italijanima i agentima, koraćao je smireno, uzdignute glave. Ruke je držao u džepovima. Kada su došli do plota Italijan koji je išao pored njega zahtevao je da Marijan podigne ruke iznad glave. Marijan me je značajno pogledao. Shvatila sam to i učinila nekoliko koraka unazad. Izvukao je ruke iz džepova, ali je imao pištolj u desnoj ruci. Strelovito se okrenuo prema agentu Jagodicu i pucao u njega. Bilo je jasno da želi da ga kazni za to što ga je on izdao. Agent je dobio metak u stomak i odmah se srušio. Nekoliko trenutaka su svi bili zbunjeni. To je Marijan iskoristio i počeo je bežati pucajući za sobom. Italijani su se pribrali i zajedno sa agentom Semičem pojurili za njim. Kada je skrenuo u današnju Sternerovu ulicu, za njim je pojurio i Italijan koji je do tada mene čuvao. Iskoristila sam to, sela na bicikl i odjurila što sam brže mogla u Vodnikovu ulicu.

Pre nego što je Marijan skrenuo u Sternerovu ulicu pogodio ga je smrtonosni hitac, ali on je nastavio da beži. Ponestajalo mu je snage, počeo je da posrće i konačno se srušio. Da ga ne bi uhvatili živog, poslednjim metkom je sebi prekratio život. ' '

Italijani su se približavali mrtvom revolucionaru veoma obazrivo. Tek kada su se uverili da je mrtav, ohrabрили su se i prišli mu.

Nekoliko dana posle toga, 16 . avgusta, »Slovenski poročevalec« je između ostalog objavio:

»Pod italijanskim fašističkim mecima pao je neustrašivi borac za slobodu slovenačkog naroda MARIJAN MAJCEN«.

Branka JURCA

AKCIJA U GRADSKOM DOMU

Važan zadatak OF bio je prikupljanje oružja, hrane, odeće i obuće i ostalog materijala potrebnog za sve brojnije partizanske jedinice. Mnogo toga su vosovci i pripadnici NZ nabavljali u vojnim akcijama. Jedna od njih bila je zaplena posteljine u Gradskom domu.

Neposredno pred rat opštinske vlasti su kod sanitetskih odeljenja za prvu pomoć uskladištile sve što je bilo potrebno u slučaju da dođe do vazdušnog napada na Ljubljanu. Jedno od skladišta bilo je u Gradskom domu, gde je i posle okupacije bilo dosta vunelih vojničkih ćebadi i nešto sanitetskog materijala.

Odbor OF u Gradskom domu tražio je da se ćebad »rekviriraju« za partizane. Akcija je bila ugovorena sa glavnim intendantom Glavnog štaba Romanom Golobom. Ćebad su se nalazila na drugom spratu, u prostoriji do koje se moglo doći samo kroz kancelariju u susedstvu. Jedan od drugova je predložio da se akcija izvede u subotu po podne, pošto su se u to vreme u domu nalazile samo čistačice. I italijanski vojni ured, koji je bio na istom spratu, u to doba bio je zatvoren. Da bi akcija što bolje uspela, na vreme je pronađeno nekoliko kapa komunalnih radnika i posebna »potvrda« za prevoz 296 ćebadi, dakle, svih koja su se u tom trenutku nalazila u domu. Bio je unajmljen i jedan auto-prevoznik, pod izgovorom da od Crvenog krsta treba da preveze nešto posteljine za izbeglice iz Štajerske i Gorenjske.

Akciju je imala da izvede grupa vosovaca sastavljena od dve organizovane udarne grupe iz Siške. Bilo je odlučeno da se nađemo pred domom 11. oktobra tačno u 17 časova. Pristizali smo pojedinačno. Došao je i vozač s kamionom i jednim besposlenim radnikom. Obadvójica su bili uvereni da je reč o »legalnom« prevozu posteljine za izbeglice. Zato su se, verovatno, donekle iznenadili kada su kod doma zatekli veći broj »pomoćnika«.

Oko doma i u njemu bilo je puno italijanskih vatrogasaca, čije se sedište nalazilo u istoj zgradi, a ulicom su prolazile italijanske vojne patrole, oficiri i vojnici.

Jedan od drugova znao je gde se nalazi ključ od susedne prostorije, pa je otvorio vrata na njoj, provalio vrata skladišne prostorije i napustio zgradu. Morao je tako da postupi, jer je u domu bio dobro

poznat. Bez teškoća smo ispraznili skladište. Radili smo kao nikada pre. Osim čebadi, u skladištu smo našli i sanitetske torbice.

Kamion je utovaren za rekordno kratko vreme, za desetak minuta. U pratnji drugova iz grupe, sva je roba otpremljena na ugovoreno mesto, jedinicama oko Ljubljane. Razišli smo se svak na svoju stranu.

Italijani su tek posle nekoliko dana otkrili prevaru. Besneli su, zatvarali i ispitivali ljude zaposlene u domu, prvenstveno one za koje su pomišljali da rade za oslobodilački pokret. U tome su im pomogli neki bivši žandari i izdajnici. Pa ipak, nikoga iz naše grupe nisu uhvatili.

Vest o akciji brzo se pronela Ljubljanom. Dugo su ljudi po kućama, kancelarijama, radionicama i ulicama pričali o veoma uspešnom napadu.

Franc STADLER Pepe

AKCIJA NA BREGU

Jutro četvrtog februara 1942. godine bilo je hladno i maglovito. Plan akcije bio je utanačen u najsitnijim pojedinostima, a pripreme valjano obavljene. Trebalo je raditi brzo pošto je odmah uz karabinjersku stražaru i vojnu kasarnu na bregu bila neprijateljska finansijska kontrola. Pre i posle podne održavali smo sastanke s drugovima sa univerziteta, pre svega sa slavistima, koji su bili određeni da kao zaštita učestvuju u planiranom otimanju pušaka. Kao osiguranje, u akciji su učestvovali i drugovi iz Narodne zaštite, putari i radnici vodovoda i nameštenici. To je ujedno bila smotra jednog dela snaga Narodne zaštite i borbenih grupa u Ljubljani.

Bilo je određeno da teretnjak električne centrale stigne pred zgradu finansijske kontrole tačno u pet časova i 25 minuta i da se akcija izvede za nekoliko minuta. Određeni učesnici, drugarice i drugovi, osmatrali su sve prilaze zgradi. Deset minuta pre ugovorenog vremena su svi osmatrači zauzeli svoja mesta, kao i drugovi koji su bili u osiguranju. Bili su predviđeni i znaci raspoznavanja, pošto se pripadnici pojedinih grupa nisu međusobno poznavali.

U zgradu broj 6 na bregu ušli su u utvrđeno vreme rukovodilac akcije i dva druga. U prvoj sobi nije bilo nikoga, ali su u sledećoj naleteli na jednog ćelavog finansia, koji ih u prvi tren nije ni opazio. Jedan od drugova mu je naredio da se okrene licem prema zidu i da podigne ruke uvis. Uplašeni finans je drhtavim glasom izustio: »Ne pucajte.«

Drugovi su mu objasnili o čemu je reč: »U ime OF zahtevamo oružje koje se nalazi ovde, pa nam odmah predajte ključeve od ormara.« Finans je odgovorio da ključeve nikako ne može da da, pogotovo ne oružje, pošto je sve upisano u knjigu inventara. Pa ipak, kada je osetio ozbiljnost upozorenja, predao ih je.

Plen je bio obilat: 45 novih pušaka »mauzer«, 2.170 metaka, 2 pištolja, bajoneti, opasači, torbe za municiju, zaštitne maske i neke sitnice.

Jedan od drugova ugledao je u ormaru nekakvu sablju, isukao ju je i počeo da obara i gazi Musolinijeve i Emanuelove slike.

Puške s municijom i ostalim plenom upakovane su u pripremljene vreće i utovarene u kamion, koji je pred zgradu stigao tačno na vreme. Sav zaplenjeni materijal je prebačen u skladište vodovoda, a odatle, kasnije, partizanima.

U »Slovenskom poročevalcu« broj 7 od 14. februara 1942. o tome je objavljen prigodan članak. Tu akciju spominju u svojim izveštajima i Italijani (XIV bataljon karabinjera).

Jože ŠIŠKA Luka

NA ŽELEZNIČKOJ STANICI U ZALOGU

U vreme napada na Jugoslaviju na železničkoj stanici u Zalogu nastala je zbrka. Pošto je ljubljanska direkcija posle kraćeg vremena umukla, naređenja i uputstva o daljem postupanju počela su da stižu iz Maribora, dakle, iz pravca nemačkog nadiranja. U jednom od naređenja se zahtevalo da svi službenici i zaposleni radnici ostanu na svojim mestima i da se sav materijal sačuva. Toga se, razume se, niko nije pridržavao. Narod je provalio u vojne vagone i skladišta i sve razgrabio.

Posle nekoliko dana, 15. aprila 1941, u Zalog je ušla italijanska divizija. Međutim, na drugoj strani mosta u Zalogu već su bile i nemačke jedinice.

U početku su Italijani bili veoma ljubazni i taktični. Nastojali su da ostave povoljan utisak. Čak su i uspeli da steknu nekakvo poverenje. U to vreme je bilo ljudi koji su ranije tvrdili da bi bilo bolje da padnu pod nemačku okupaciju, ali su se posle takvih postupaka Italijana počeli njima oduševljavati. Međutim, članovi Partije i kandidati za Partiju odmah su počeli da raskrinkavaju takvo ophođenje Italijana i njihovih simpatizera. Partijska ćelija na železničkoj stanici je baš pred okupaciju i prvih meseci okupacije bila malobrojna — imala je samo tri čoveka: staničnog telegrafistu i dva skretničara. Skretničar Ivan Dorbež bio je član KP još od 1920. godine. Kandidata je bilo više: petorica, a među njima i ja.

Komunisti su uživali ugled među železničarima i svojim političkim radom su pridobili dosta simpatizera. Predviđanja komunista da je italijanska prijaznost i trpeljivost samo taktički potez takođe su se pokazala kao tačna. Već početkom maja Italijani su počeli strože da postupaju. Svako jutro i večer železničari su morali da pozdravljaju podizanje i spuštanje italijanske zastave fašističkim pozdravom, i u svim prilikama su bili obavezni da pozdravljaju italijanske vojnike. Zbog nepoštovanja tih odredaba, često je bilo batinanja i svakovrsnog nasilja. Takvo postupanje italijanskih vlasti i predan rad komunista uticali su da se neprestano omasovljuje otpor okupatoru.

Krajem maja ili početkom juna 1941. godine na železničkoj stanici Zalog osnovali smo odbor OF. Posredstvom sekretara partijske ćelije, koji je postao i njegov ćlan, uz pomoć nekih ćlanova rejonskog odbora OF redovno smo dobijali općirna uputstva o izvođenju sabotaža na železnici. Poćeli smo planski da kvarimo vozni park i železnićke uređaje, u ležajeve na lokomotivama, putnićkim i teretnim vagonima ubacivali smo metalnu strugotinu, bućili cisterne za naftu, ulje i benzin, a prilikom pomeranja i premećtanja kompozicija i vagona oštećivali smo odbojnice i materijal što je bio namenjen italijanskoj i nemaćkoj vojsci, itd.

Kada su Italijani videli da sabotažama nema kraja, 22. jula su uhapsili dva druga pod sumnjom da ih oni organizuju, ali kako sabotaže ni posle toga nisu prestajale, posle deset dana su ih pustili na slobodu.

Juna 1941. Nemci su preko Zaloga prebacivali prve transporte gorenjskih izgnanika u Srbiju. Gotovo u isto vreme kroz Zalog su prolazili i transporti ratnih zarobljenika. Naći ljudi su, uz pomoć svojih saradnika, obavestili o tome stanovnićstvo Zaloga, koje se potom prikupilo na železnićkoj stanici i demonstriralo protiv okupatorovog nasilja. Svaki stanovnik je doneo ponećto, bilo cigareta, hrane ili vina, i to predavao ljudima što su odvoćeni u zatoćenićstvo.

Krajem leta, rad OF je bio dobro organizovan, te smo uvek unapred znali za italijanske i nemaćke poćiljke, pre svega za vojne. I oko svake takve poćiljke nećto bi se »dogodilo«: ili bi vagon iskliznuo, ili su skrećnice bile oštećene. Već tada smo i materijal iz teretnih vagona poćeli da šaljemo prvim partizanima.

Decembra 1941. jedan nepoznati ilegalac iz Ljubljane doneo mi je paklene maćine, sklopio ih u mom prisustvu i uputio me da ih postavljamo pod prikolice cisterni upućenih prema Italiji. Postavili smo viće takvih naprava. Poznato je da su odletele u vazduh dve cisterne — jedna kod Rakeka, a druga negde u Italiji. O ućinku ostalih paklenih maćina nikada nismo saznali, ali smo verovali da su i one obavile svoj zadatak.

Iz Ljubljane smo dobijali i boće sa fosforom. Stavljali smo ih pod vagone u kojima je bila slama. Tako je na železnićkoj stanici Zalog viće puta gorelo.

Krajem 1941. godine u Partiju smo bili primljeni nas ćetvorica kandidata.

I skojevská organizacija je na razne naćine ućestvovala u naćem sabotažnom poslu. Prvi partizani s naće železnićke stanice potiću upravo iz njihovih redova.

Stalno smo se domićljali na koji naćin da što viće štete nanesimo neprijatelju. Decembra 1941. je jedan nać saradnik utvrdio da se u vreme žestokih mrazeva zvuk prazne cisterne nimalo ne razlikuje od zvuka pune. To smo, naravno, iskoristili. Kada je iz Ploećtija prispeo

brzovozni transport cisterni za aerodrom kod Milana u Italiji, cisterne smo zadržali i u toku noći prepravili listiće, preinačili i žigosali tovarne listove, pa sve pune cisterne uputili natrag u Ploeshti, a kompoziciju praznih cisterni prema Milanu. Već sutradan smo saznali da su pune cisterne stigle do Murske Sobote. Na našu stanicu je došla italijanska komisija i saslušavala je sve službenike. Ali morala se vratiti neobavljena posla pošto niko od učesnika u akciji nije ništa rekao. Stroga tajnost nam je bila vrlo značajna, i niko nikada nije znao ko je akciju izveo ukoliko u njoj nije lično učestvovao.

U drugoj polovini decembra Italijani su svojim vojnicima na Istočnom frontu poslali božićne darove. Na našu stanicu je stigao vagon pun aluminijumskih kutija s čokoladom, bombonama, keksom i drugim đakonijama. Vagon smo postavili na rampu, pažljivo skinuli plumbu s njega i odneli priličan broj kutija. Kasnije su one upućene ranjenim partizanima. Italijani nisu ništa zapazili jer je plomba majstorski vraćena na svoje mesto.

Januara 1942. je u kompoziciji upućenoj iz Graca u Gorenjsku bio i vagon pun Hitlerovih poprsja. Kada smo to saznali (iz tovarnog lista, naravno), jedan drug se uvukao u vagon i na svim poprsjima porazbijao glave i ambleme. Na sličan način su uništene i pišalice mašine i radio-aparati namenjeni Turskoj.

Petog februara 1942. su terenski aktivisti razoružali, ispod železničkog mosta u blizini stanice, italijanskog vojnika. Pošto su posumnjali da su u akciju bili upleteni i železničari, Italijani su ponovo uhapsili našeg sekretara Sigulina i druga Čermelja. Dok su ih sprovođili u Ljubljano Sigulin je u jednom trenutku iskoristio priliku: glavom je razbio prozorsko staklo i iskočio iz voza. Iako je bio ozleđen, sretno je prošao — pobegao je. Kada je bio gotovo ozdravio, Italijani su ga pronašli i 9. marta uhapsili. Prebacili su ga u Ljubljano i ubrzo potom streljali. To nas je užasnulo, pa smo svoje sabotaže pojačali. Vagonske pošiljke šećera upućivali smo u fabriku papira u Vevčama, odakle je prenošen partizanima. Jednom prilikom smo iz transporta izvukli pun vagon brašna i, prema direktivi našeg rukovodstva, uputili ga u Stažu kod Novog Mesta.

Februara ili marta 1942. naši železničari su pokupili iz vagona i odneli više pakovanja nemačkih ručnih bombi i municije. Jednom prilikom smo uspeali da izvučemo i nekoliko puškomitraljeza.

Karabinijeri su nas stalno promatrali i pratili, ali pošto je naš rad bio dobro organizovan, nikada ništa nisu našli. Ostala je samo sumnja, koja se iz dana u dan pothranjivala. Pregledali su sve, sve su pretresali: ugalj, skladišta, lokomotive i vagone (koji su se stalno kvarili), ali bez uspeha. Mi smo sabotaže tako obavljali da se mašinski park stalno kvario, a dragocene pošiljke benzina, ulja ili nafte polako su oticale. Zato i nisu mogli da utvrde kada je i gde bila sabotaža.

Pa ipak, обруч oko nas se stezao. Već u aprilu je uhapšeno šest naših železničara, od kojih je jedan kasnije streljan.

Osamnaestog maja su Italijani u svim odeljenjima naše stanice izveli raciju i pohapsili novu grupu železničara. Ali tog i sledećeg dana je dvadeset aktivista otišlo u partizane. Među njima sam i ja bio. Nekoliko mlađih železničara je otišlo u partizane još aprila 1942. Kada je u šumu otišla naša velika grupa, na železničkoj stanici Zalog je sav železnički promet bio obustavljen puna tri dana.

Osim 41 železničara iz Zaloga koji su otišli u partizane, isto toliko ih je otpremljeno u zatvore i internaciju. Od njih su trojica ubijena, a jedan je umro u Dahauu.

Roman KLEÖNIK

NA LJUBLJANSKOJ ŽELEZNICI

Pre rata je bilo teško dobiti nameštenje, pa sam tek posle dužeg čekanja dobio posao kao zubotehničar. Radno vreme mi je bilo skraćeno, a plata zaista mala. Zato sam se, očevim posredstvom, zaposlio i u skladištu za robni promet, kojim je on rukovodio. Ono je bilo na železničkoj stanici u Ljubljani. Tada još nisam imao vezu s partijskom organizacijom na železnici, već sam pripadao ćeliji dentista.

Odmah posle napada na Jugoslaviju tadašnji sekretar partijske ćelije železničara Tone Šušteršič me je pozvao na sastanak. Obrazovali smo železničarski komitet KP Slovenije, koji je ubrzo dobio dvojak zadatak: da organizuje oslobodilački pokret i da preduzima sabotaže. A baš zbog tih zadataka organizacija na železnici je morala da bude masovna i čvrsta, a ljudi dokraja odani i požrtvovani.

Već na prvom sastanku svaki član komiteta dobio je zadatak da se poveže s članovima i simpatizerima Partije određenog sektora i da odgovara za aktivnost u tom sektoru. Ja sam odgovarao za glavnu železničku stanicu.

Kada je osnovana Osvobodilna fronta sistematski smo počeli da pridobijamo ljude za organizovanu borbu protiv okupatora. Komunisti su postali jezgro OF. U radionicama i odeljenjima imenovali smo poverenike i potanko im objasnili značaj i zadatke OF. Oni su, opet, pridobili svoje saradnike i dobre poznanike. Zanimljivo je da su bez kolebanja i odmah prišli ljudi iz stare generacije, tj. stariji železničari što su pre rata učestvovali u štrajkovima.

Pred odlazak u partizane Tone Šušteršič je održao dva sastanka sa poverenicima i simpatizerima OF, a posle toga je nastupilo razdoblje temeljnog političkog i organizacionog rada, osnivanja odbora u radionicama, odeljenjima i odsecima. Obrazovan je i odbor za ljubljansku železnicu. Osim članova komiteta, u ovaj odbor su ušli i drugovi iz sokolskih i katoličkih redova.

Već krajem leta su osnovani odbori u svim odeljenjima i radionicama, ložionici i u raznim sekcijama glavne, gorenjske i dolenske železničke stanice. Odbori u OF u železničkoj zadruzi i u njenoj podružnici bili su, istina, povezani s matičnim odborom nameštenika, ali se njihov rad ipak vezivao za našu aktivnost, pošto je Martin

Kokalj bio član našeg komiteta. Na osnovu odluke Vojne komisije CK, Tone Šušteršič je, kao član tog tela, odmah po okupaciji obrazovao od članova i simpatizera Partije grupu za sabotaže, koja je počela da uništava i onesposobljava okupatorov vozni park. Međutim, već krajem leta su počele da rade i borbene grupe koje je osnovao inženjer Ciril Mravlja. Iz njih je u jesen 1941. nastao bataljon Narodne zaštite. On je podeljen u čete, a čete na vodove i desetine. Narodna zaštita je izvela bezbroj dobro isplaniranih i organizovanih akcija.

Povodom praznika Osvobodilne fronte, 29. oktobra, ili povodom 1. decembra, Dana ujedinjenja, na ložionici je izvešena slovenačka zastava, a onde gde je danas glavni ulaz (tu je u ono vreme bila drvena baraka sa karabinijerskom stražom), bili smo podmetnuli zapaljivu bombu. Iako svojom eksplozijom bomba nije prouzrokovala veliku štetu, akcija je uspeła, jer je imala znatan moralni značaj. Akcije su bile sve češće.

Jedna od njih bila je sudbonosna za moga oca. On je sa nekoliko svojih saradnika 11. novembra 1941. godine pošao da paklenom mašinom uništi kompoziciju benzinskih cisterni što je bila upućena u Italiju. Njegov drug (verovatno je bio student) bio mu je doneo paklenu mašinu napomenuvši da je podešena da eksplodira u trenutku kada voz prema redu vožnje bude išao preko Borovničkog mosta. Otac je stavio napravu u ladicu svog pisaćeg stola. Pred polazak voza uzeo ju je u nameri da je, uz pomoć svojih saradnika, ubaci u jednu od cisterni. (U to vreme je naša pirotehnika bila još u povelju, pa paklene mašine nisu uvek deystvovalе prema proračunima.) Mašina je, međutim, eksplodirala u očevim rukama još dok je bio u kancelariji. Da bi zaštitili ilegalnu organizaciju, naši aktivisti su proneli vest da su mašinu podmetnuli fašisti.

Verovatno januara 1942. godine, dvojica drugova, mašinovođe, dobili su zadatak da svoju lokomotivu punom parom isteraju daleko izvan stanice i da je potom oštete. Kada su izašli iz stanice pred mostom je lokomotiva iskočila iz šina i zarila se u zemlju.

Posebno poglavljе su bile akcije radi otinjenja robe namenjene italijanskoj vojsci. Starešina skretničara je uvek imao spisak robe koju su Italijani prevozili u teretnim vagonima. Bila je osnovana posebna udarna grupa, uglavnom od ljudi iz noćne smene. Jednom prilikom ona je izdvojila iz kompozicije vagon s robom koja je bila preko potrebna partizanima, odvukla ga u ložionicu, skinula plomбу i istovarila robu, pa ponovo namestila plomбу i vagon vratila u sastav kompozicije. Prva takva akcija je izvedena početkom oktobra 1941. Iz vagona je izvučeno 300 kilograma šećera u vrećama. Tako je otvoreno više vagona. Ipak, sreća je jednom okrenula leđa. Zaplenjen je pun vagon sira, ali pre nego što je akcija dovedena do kraja, Italijani su obavili temeljitu pretragu i pronašli nešto toga sira. Uhapsili su više ljudi. Tada se i raspala ta grupa aktivista.

Jednom prilikom, dok je tražio prazne i pogodne vagone u koje je trebalo premestiti zaplenjenu robu, jedan drug je naišao na

tri engleska vojnika,. Bili su pobjegli iz nemačkog zarobljeničkog logora u Mariboru i uspjeli da dođu do Ljubljane. Kada su upitani da li su spremni da idu u partizane, sva trojica su potvrdno odgovorila. Odmah sam o tome izvestio Okružni komitet. Od njega sam dobio zadatak da ih sutradan dovedem u našu poznatu javku, u Mlekaru u Pražakovoj ulici. Jedan od njih je bio novozelandski rudar Džon Denvir, kasnije partizan Frenk, drugi mladi Australijanac čijeg se imena više ne sećam, a treći engleski mornar. Sledećeg jutra je mornar odlučio da krene svojim putem, i mi smo ga pustili. Australijanac i Novozelandačin su ostali s nama. Skrivali smo ih oko mesec dana, a posle su otišli u partizane na Krim. Australijanac je kasnije poginuo u napadu na Borovnički most, a Frenk se borio u Sercerovoj brigadi i docnije je postao partizanski major. Posle oslobođenja se vratio u svoju domovinu.

U jesen 1941. godine je talas otpora protiv okupatora bio zapljusnuo celu železnicu. Osnivanjem novih ćelija, postojanjem guste mreže odbora OF i uvođenjem ljudi u Narodnu zaštitu železnica je bila najšire povezana s našim oslobodilačkim pokretom. Zbog toga smo mnogo pojedinaca, pa i cele grupe, mogli da stavljamo na raspolaganje Okružnom komitetu, da bi izvršavali posebne, komplikovane zadatke. Na sednice našeg komiteta i odbora OF, kao i na sastanke pojedinih grupa, dolazili su drugovi iz najvišeg rukovodstva, a najčešće Boris Krajger.

Neke aktivnosti železničara bile su širih razmera. Jednom prilikom je iz železničke direkcije odnesen plan mosta Sela kod Otovca, koji su partizani minirali, zatim planovi svih stanica, skladišta, ložionica i drugih železničkih objekata, pa i mostova, među njima i Preserskog mosta, koji je u decembru 1941. onesposobljen za saobraćaj.

Pošto je osnovana Narodna zaštita, u jesen 1941. godine, među železničarima je počela sistematski da deluje i obaveštajna služba.

Roba što je čekala da bude upućena partizanima smeštena je u ložionicu, livnicu, skladište mašinske radionice u Šiški, u železničku zadrugu, podružnicu zadruge, ambulantu i na druga mesta. Železničari su je odvozili prema Dolenjskoj i Notranjskoj.

Priličan broj železničara učestvovao je u održavanju veza koje je uspostavilo rukovodstvo Centralne tehnike. Može se reći da je mreža veza Centralne tehnike preko železnice bila veoma razgranata i dobro organizovana.

Pre rata se železnicom upućivalo srazmerno malo zabranjene literature, a i što se slalo — išlo je uglavnom samo prema Trstu.

Već u leto 1941. rad železničara je bio omasovljen i organizovan, tako da su sve veze za prenošenje literature u udaljene krajeve išle preko železnice. Početkom jeseni 1941. Centralna tehnika je imala u kancelariji otpravnika vozova na glavnoj železničkoj stanici svoje mesto za održavanje veze s celom ljubljanskom pokrajinom.

Pošto je štampanog materijala bilo sve više, u ložioniei se pakovao materijal u prepravljene kante za ulje, koje su zatim ubacivane u lokomotive i njima prenošene do odredišta. Odvoženje praznih i dovoženje punih kanti bilo je dosta težak i opasan posao.

U Kranju je postojala veza za OK Kranj, a u Kamniku za Štajersku. Nekoliko puta je tehnikama u Kranju i Kamniku bilo upućeno više svežnjeva papira, matrica, boje i drugog materijala potrebnog za štampanje.

Zbog sve strože nemačke kontrole, sve je bilo teže upućivati robu i štampan materijal u Gorenjsku. Na kraju se s tim gotovo sasvim prestalo. Osim toga, i punkt u našem skladištu je stradao. Zato je Centralna tehnika organizovala novu vezu za Gorenjsku — preko Toškog čela.

Pošto sam ubrzo po očevoj smrti uhapšen, kasnija zbivanja na železnici su mi manje poznata.

Peter ZLATNAR

PATROLA ZA GORENJSKU

Tako se zvala naša grupa koja je od novembra 1941. do marta 1942. godine preko italijansko-nemačke granice održavala vezu sa Gorenjskom. U to vreme granica (koja se pružala preko Toškog čela) još nije bila svuda zatvorena i utvrđena bodljikavom žicom i minama.

U novembru 1941. veza sa Gorenjskom je, posredstvom železnice, bila uspostavljena, a rukovodstvo Centralne tehnike je tražilo nove mogućnosti za njeno održavanje. Tako je obrazovana naša »patrola za Gorenjsku«.

Sve što smo preneli preko granice, na nemačkoj strani smo predavali partizanskoj patroli, koja je bila u vezi s partizanskim jedinicama u kranjskom okrugu.

Kako u početku nismo poznavali puteve i mesta na kojima se granica prelazila, morali smo da se koristimo uslugama krijumčara i domaćina koji su dobro znali gde se granica može tajno preći.

Nemci su neprekidno nadzirali celu uzvišicu iznad Stanežiča i Mednog. Osobito su često patrolirali putem od Stanežiča ka Bornesu. Zato je prelazak preko njega bio rizičan posao. Uostalom, baš na tom delu su već bili pohvatani neki krijumčari.

U belim ogrtačima s kapuljačama, natovareni teškim rancima, na međusobnom odstojanju od po nekoliko metara, polako i oprezno smo išli napred. Pravedna podela tereta je u to vreme bila veoma važna stvar, jer je od toga zavisilo hoće li drugarski odnosi biti dobri ili neće. Za moguć sukob s neprijateljem bili smo dobro pripremljeni — imali smo dva puškomitraljeza, devet novih pušaka »mauzer«, pet pištolja i nekoliko hiljada metaka.

Uprkos naporima, raspoloženje je bilo vrlo dobro. Tome su doprineli i meštani, koji su nas dobrovoljno i rado pratili, vodili i davali nam hranu i prenočište.

Više puta patrola iz Gorenjske koja je morala da preuzme pošiljku od nas, zbog nemačkih zaseda nije mogla da dođe na ugovoreno mesto. Čitave sate bismo tada čekali uzalud, i na kraju se vraćali s punim rancima. Pokazalo se da je neophodno što pre organizovati odgovarajuća skloništa i na nemačkoj i na italijanskoj strani. Prvo takvo sklonište smo imali kod jednog seljaka ispod Toškog čela.

Novo i veće je bilo u zapuštenom oboru kod drugog seljaka, takođe ispod Toškog čela. Tu smo odlagali sav materijal koji smo dobijali kanalima.

Na nemačkoj strani, međutim, nismo imali tako dobrog skloništa. Zato smo nabavili dve limene kutije ukupne zapremine od oko 1 m³ i zakopali smo ih na Medenskom bregu, ispod smreke »iza tri krsta«, kako smo nazvali to mesto. Sklonište je naša patrola više puta punila, a Gorenjci ga praznili. Na taj način smo izbegli čekanje gorenjske partizanske patrole. Ali to se sklonište moglo upotrebljavati samo dok ne bi pao sneg. Kasnije smo, posredstvom jednog železničara, odabrali novo mesto za ostavljanje materijala. Bio je to stari napušten mlin u Senčici, za nas u dosta nepristupačnom kraju. Međutim, to je sklonište neko bio prijavio neprijatelju, što smo, ni sam ne znam zašto, i očekivali. Nemci su iz noći u noć postavljali zasedu. Jednom prilikom je bilo napadalo toliko snega da nam je prelazak u Gorenjsku bio onemogućen. Srećom, po dubokom snegu nismo mogli dalje od platoa na Toškom čelu, pa smo se vratili. Ubrzo nas je jedan drug obavestio da su Nemci postavili zasedu.

Sledeći put smo pokušali da uspostavimo vezu radi predaje materijala kod Smledniškog grada. Dva dana smo čekali, ali smo uspeali da predamo pošiljku. Tada smo sa Gorenjcima odredili novo mesto za skladište, ali je pokušaj da ga stvorimo propao pošto dogovor nije bio potvrđen. A materijal je na svaki način morao u Gorenjsku. U tome su nam pomogli dolomitski partizani; posredstvom kurira Tarzana iz Brezovice stigli smo do Loške čete, gde su nam za odlaganje materijala odredili napušteni mlin ispod Tošča, u blizini loških Koznika. Međutim, u maju 1942. je i ta mogućnost propala. Tada je poginuo i kurir Tarzan, koji je bio dobro poznat u Gorenjskoj i Dolomitima.

Nedugo zatim naša patrola je prestala da prenosi materijal pošto je taj zadatak dat dolomitskim partizanima. Gorenjska je i dalje dobijala potrebnu robu, a mi nove zadatke.

«

Pavle ZIBELNIK Pajo

BEZBEDNOSNA I OBAVEŠTAJNA SLUŽBA — OSLONAC OSLOBODILAČKOG POKRETA

»Narodi koji nisu znali da otkriju i unište petu kolonu izgubili su svoju slobodu. Porobljeni narodi koji ne budu znali da u korenu saseku aktivnost unutrašnjih neprijatelja, neće uspeti da se potpuno oslobode. Osim toga, njihove žrtve biće neuporedivo veće od žrtava koje sama po sebi traži borba sa tiranima fašistima. Patnje i krv — samo takav plod lakovernosti i nedovoljne opreznosti je moguć u borbi protiv pete kolone, protiv zavere«.

(Iz članka Borisa Kidriča »Borba protiv pete kolone!
Razvijmo obaveštajnu službu!« — (»Slovenski poročevalec« od 5. XII 1941)

Kada je slovenački narod, pod rukovodstvom Partije, započeo borbu protiv nemačkog, italijanskog i mađarskog okupatora, morao je u isto vreme da se bori i protiv »pete kolone«, protiv narodnih izdajnika koji su javno i tajno služili okupatoru i na taj način postali deo njegova vojnog i političkog sistema.

Peta kolona u Sloveniji nije, međutim, nastala s okupatorovim dolaskom. Ona vuče koren iz vremena kada se fašizam pripremao da zagospodari svetom. Svoju petu kolonu Nemci su organizovali i učvrstili, dobrim delom, prodiranjem nemačkog kapitala u Sloveniju. Kapital se ulagao u posede i trgovinu, a pre svega u industriju. Najizrazitiji predstavnik nemačkog kapitala u Sloveniji bio je Avgust Vesten, vlasnik velikih fabrika u Celju i železare u Jesenicama. Nemački kapital u Sloveniji, osobito u njenom severnom delu, postao je važan privredni činilac pomoću kojeg je njegov vlasnik uspeo da ostvari snažan uticaj i na privredu i na politički život, a posebno na aparat vlasti.

Jedan od spoljnih znakova moći i uticaja nemačkog kapitala u Sloveniji bilo je uspostavljanje tipičnog fašističkog društva »Deutschschwäbischer Kulturbund«, ili skraćeno, »Kulturbund«, koji su vlasti tolerisale. Stvarni njegovi zadaci su bili: širenje propagande za »Treći Rajh«, sakaćenje odbrambene sposobnosti zemlje destruktivnim delovanjem i sakupljanje političkih, privrednih i vojnih infor-

macija za nemačku špijunsku mrežu, a i o ljudima protivnicima fašizma. Čim su Nemci ušli u deo slovenačke teritorije došli su do spiskova svih progresivnih Slovenaca.

Iako su Ljubljanu bili zaposeli Italijani, i u njoj je postojao nemački špijunski centar. Među petokolonašima u glavnom slovenačkom gradu osobito su se isticali upravnici ljubljanske policije dr Lovro Hacin i visoki vojni starešina general Leon Rupnik. Oni su i pre rata radili za nemačku obaveštajnu službu. Hacin je predao okupatorima delimičan spisak komunista, a Rupnik Nemcima sve planove odbrambene linije na severnoj granici Slovenije.

Velik deo buržoazije se, želeći da koliko-toliko zadrži vlast u svojim rukama i da zaštiti svoje finansijske interese, odmah vezao za okupatora i počeo je da mu verno služi.

U tome su značajnu ulogu imali kler i liberali, koji su raspolagali kapitalom. Jedan od najmoćnijih okupatorovih saveznika postao je klerofašistički deo slovenačke reakcije, iz koje je kasnije nastala bela garda.

Na dan napada na Jugoslaviju, 6. aprila 1941, tadašnji ban dravske banovine dr Marko Natlačen sazvao je predstavnike građanskih partija, pre svega klerikalnih, i predložio im da se obrazuje »Nacionalni savet«. To je i učinjeno. Dok se Jugoslavija raspadala taj savet je objavio da uzima u svoje ruke svu vlast u Sloveniji i doneo odluku o osnivanju slovenačke vlade, tzv. Slovenačke legije.

U ime saveta Natlačen je tražio vezu s Nemcima, kako bi se s njima nagodio o ostvarenju autonomne slovenačke uprave u sklopu »velikog nemačkog Rajha«, nešto slično Pavelićevoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«. Pošto su u međuvremenu Ljubljanu okupirali Italijani, Natlačen je počeo i s njima da sarađuje. Istina, oni su prihvatili i iskoristili pokornost i saradnju slovenačke buržoazije, ali nisu želeli da s njom dele vlast. Već u drugoj polovini aprila raspustili su »Nacionalni savet« i zabranili »Slovenačku legiju«. Civilnu vlast je uzeo u svoje ruke visoki komesar Emilio Gracioli. Musolini je 27. maja imenovao »Savet za ljubljansku pokrajinu« s Natlačenom na čelu.

Slovenačka narodna stranka je u početku otvoreno sarađivala sa okupatorom, ali je kasnije, nakon oštrog upozorenja od strane svoga londonskog dela počela lukavije i prikrivenije da radi. Da ne bi izgubila svoje pozicije ako pobede saveznici, stranci je bio potreban takav pokret koji bi u trenutku nailaska saveznika bio u stanju da svu vlast u Sloveniji uzme u svoje ruke. Zato je krajem maja 1941. formirala »Slovenačku legiju«, kao »ilegalnu« oružanu silu slovenačke reakcije, s veoma izraženom špijunskom delatnošću. Legija je obrazovala svoje pomoćne formacije »Narodnu stražu« i »Slovenačku samopomoć«, koje su se kasnije pretvorile u javne i legalne vojne formacije za borbu protiv partizana i koje su činile jezgro kasnijih belogardijskih formacija. »Slovenačka legija« je na taj način postala jedan od najopasnijih neprijatelja slovenačkog narodnog otpora.

Drugi deo slovenačke reakcije okupljao se u mihailovičevsku »Redovnu jugoslovensku vojsku u otadžbini«. Ti petokolonaši, izdajnici, nazvani »plava garda«, bili su opasniji od prvih, osobito zato što su vrlo spretno prikrivali svoje veze sa okupatorom. Rukovodstvo te vojske je u proleće 1942. godine osnovalo svoj poseban obaveštajni centar u Ljubljani.

Tako je ubrzo uspostavljen front: s jedne strane je bio okupator sa izdajnicima, a s druge slovenački narod.

Partija je svim silama nastojala da pod okrilje OF okupi sav narod. U tome je uspela, pa je uskoro u OF bilo udruženo osamnaest slovenačkih političkih grupa. Bilo je obuhvaćeno i mnoštvo bivših oficira, pojedinaca i grupa koje su se dugo kolebale i težile da ostanu po strani.

O svemu tome se govori u prvom delu Kidričevog pisma »Kratak pregled razvoja OF i sadašnja politička situacija u Sloveniji«, u kojem opisuje nastojanja Partije da sa OF ostvari najširi front otpora slovenačkog naroda. Tako je OF duboko prodrla u sudski, žandarmerijski i policijski aparat, koji su Italijani još bili zadržali, i upućivala je svoje predstavnike vođama slovenačke buržoazije ne bi li ih bar neutralisala ako već ne može da ih pridobije za oslobodilački pokret. Sem ostalih, pokušala je da sa izdajničkog puta vrati na pravu stazu i biskupa Gregorija Rožmana, ali uzalud.

Osvobodilna fronta je postala opštenarodna organizacija u pravom smislu te reči. Izvan nje su ostali samo petokolonaši, izdajnici, koji su se radi ostvarenja svojih sebičnih interesa prodali okupatoru. Stoga je bilo nužno organizovati borbu protiv domaće reakcije, saznavati namere protivnarodnih zaverenika, prekidati njihove veze sa okupatorom i s njima se obračunavati. Isto tako se nastojalo da se pribave tajni planovi okupatorskih vlasti i, pre svega, da se spreči aktivnost policije — OVRA-e i Gestapoa, a i da se pronikne u namere okupatorskih vojnih vlasti prema partizanskim jedinicama.

Borbu sa svim tim neprijateljima valjalo je organizovati prvenstveno onde gde su bila njihova sedišta, gde se nalazilo njihovo rukovodstvo. A to je bila Ljubljana, u kojoj je 1941. i u prvoj polovini 1942. godine bilo i sedište najviših organa narodnooslobodilačkog pokreta.

U avgustu 1941. Politbiro CK KPS je obrazovao poseban sektor za partijski rad. Zadatak mu je bio da se u sklopu oslobodilačkog pokreta sistematski bori protiv podzemnih sila. Počelo se od organizovanja Obaveštajne i bezbednosne službe. Već septembra 1941. Vrhovni plenum OF je, na svom Prvom zasedanju, potvrdio i prihvatio odluku CK o osnivanju te službe. Njeno organizovanje i rukovođenje njome povereni su Partiji, narodnom predvodniku u narodnooslobodilačkoj borbi i onome koji ju je i obrazovao. Rad službe je usmeravao Politbiro CK KP Slovenije. Maja 1942. ona je preimenovana u Varnosno obveščevalno službo — VOS (Bezbednosno-obave-

štajnu službu). Prema uputstvima CK KP Jugoslavije, 10. januara 1943. je rukovodeći kolegijum VOS-a preimenovan u Centralnu komisiju VOS-a.

Obaveštajna i bezbednosna služba je odmah preuzela od Partije sve veze koje su do tada postojale u ljubljanskoj policiji, među bivšim žandarima i oficirima bivše Jugoslovenske vojske, u visokom komesarijatu za ljubljansku pokrajinu, u pravosudnom aparatu, vezu sa zatvorima itd.

»Slovenski poročevalec« prvi put spominje Obaveštajnu službu OF 1. novembra 1941. kada u članku »Izdajnici« raskrinkava izdajnika Rudolfa Smersu zbog letka koji je bio objavio protiv oslobodilačkog pokreta i OF.

Slovenački narodnooslobodilački odbor (SNOO) na svom Prvom zasjedanju, 16. septembra 1941, »Odlukom o zaštiti slovenačkog naroda i njegovog pokreta za oslobođenje i ujedinjenje« odredio je postupak protiv izdajnika i kaznene mere.

Otkako je obrazovana, služba je bila podeljena i njeno delovanje je usmereno u dva pravca: obaveštajnom i bezbednosnom. Obaveštajna služba se prvenstveno bavila obaveštajnim radom, pružajući rukovodstvu oslobodilačkog pokreta podatke da bi lakše usmeravalo oružanu i političku borbu protiv neprijatelja. Bezbednosna služba je, međutim, bila egzekutivno oruđe slovenačkog naroda, sredstvo za zaštitu od delovanja neprijateljskih — špijunskih, vojnih, policijskih, političkih i drugih organizacija. Ali ta dva dela i područja rada su organizaciono činila celinu, to je bila jedna čvrsto objedinjena i povezana aktivnost.

Da bi u radu postizali što bolje uspehe i da bi rukovodstvo Obaveštajne i bezbednosne službe ostvarilo što bolji uvid u neprijateljevo delovanje, bilo je neophodno da se podaci crpu iz što šire osnove. Tako masovnu obaveštajnu službu mogla je da organizuje samo snažna partija koja vuče koren iz samog naroda, a tu je okosnicu u Sloveniji činila Osvobodilna fronta.

Petog decembra 1941. je u »Slovenskom poročevalcu« objavljen Kidričev članak »Borba protiv pete kolone! Proširimo obaveštajnu službu!« Tu je autor pisao o povećanju budnosti radi očuvanja oslobodilačkog pokreta. Najvažniji zadatak organizacije je postojanje masovne obaveštajne službe. Terenskim odborima OF Kidrič određuje zadatak da organizuju masovnu pomoć Obaveštajnoj službi OF i ujedno daje uputstvo o tome kako da se ta služba što bolje organizuje i omasovi.

U sastavu terenskih odbora OF, u partijskim i omladinskim organizacijama i u jedinicama Narodne zaštite bilo je obaveštajaca. Njihov zadatak je bio da organizuju sistematsko prikupljanje podataka i informacija.

Obaveštenja od obaveštajaca iz ulica dolazila su do terenskih i potom su dalje odašiljana preko kvartovskih do okružnih obaveštajaca. Pošto bi podatke odabrao i sredio, okružni obaveštajac ih je predavao vodstvu obaveštajne i bezbednosne službe.

Obaveštajna služba OF nije, dakle, bila uska, u sebe zatvorena organizacija, već je bila organ celog slovenačkog naroda okupljenog u OF, pa je saradnja s njom bila moralna obaveza svakog poštenog Slovenca.

Na osnovi informacija i materijala dobijenog s terena, VOS je pratio aktivnost izdajnika i okupatora i prodirao u rukovodstva izdajničkih organizacija i okupatorove štabove.

Da bi se što uspešnije radilo, rukovodstvo VOS-a je osim masovne osnovalo i posebne službe za svaki sektor pojedinačno, kao na primer: za rad u neprijateljskim redovima i njegovim vojnim jedinicama, za rad u beloju gardi, za rad u mihailovičevskim obaveštajnim centrima itd. Pomoću njih je VOS pratio rad italijanskih vojnih komandi i neprijateljske vojske u celini.

Saradnici VOS-a u policiji olakšavali su specijalnoj obaveštajnoj službi VOS-a da stiče uvid u rad opasnih izdajnika, koji su u okupatorskom policijskom aparatu zauzimali važne položaje. Oni su učestvovali u otkrivanju italijanske špijunske mreže i okupatorskih petokolonaških organa i organizacija.

Obaveštajna služba je prodrla i u druge značajnije sektore neprijateljskog delovanja u Ljubljani. Imala je svoje obaveštajce u sedištu italijanske vojne komande, fašističke tajne policije »OVRA« i među karabinijerima. Dosta se znalo i o radu visokog komesarijata za ljubljansku pokrajinu, o stanju u sudskim i karabinijerskim zatvorima, o kvislinškoj političkoj policiji i kvesturi, o biskupiji, sreskim centrima bele garde, sedištu »Slovenačke legije«, skladištima oružja i o svim drugim organizacijama i ustanovama u Ljubljani.

Obaveštajna i bezbednosna služba je blagovremeno saznavala o pokušajima da se obrazuju razne protivnarodne organizacije i formacije. Tako je otkriven pokušaj da se osnuje politička policija u sklopu okupatorskog policijskog aparata, da se organizuju terorističke grupe za uništavanje rukovodećih ljudi u oslobodilačkom pokretu i mnoge druge kombinacije usmerene na slabljenje i razbijanje narodnog otpora.

Prve bezbednosne grupe su osnovane u jesen 1941. U svakoj je bilo po pet ljudi, jer su za dejstva u teškim uslovima ilegalnog rada bile najpodesnije takve, manje skupine. Zbog izuzetno teškog i odgovornog posla, Partija je u službu bezbednosti određivala svoje proverene članove i skojevce.

Zadaci organa bezbednosti bili su raznovrsni i mnogobrojni. Aktivisti i rukovodioci pokreta su izbavljani iz zatvora i zatvoreničkog odeljenja opšte bolnice, obavljane su najteže sabotaže i diverzije, razoružavani neprijateljski vojnici i oficiri i od neprijatelja otimana roba potrebna partizanskim jedinicama i pokretu uopšte, itd.

Na osnovi podataka dobijenih od obaveštajne službe, organi bezbednosti su plenili neprijateljev propagandni materijal, uništa-

vali neprijateljeve štamparije, obaveštajnu mrežu i njenu arhivu, pretresali stanove poznatih petokolonaša.

Prema obaveštenjima i odlukama dobijenim od vojno-političkog rukovodstva pokreta uklanjani su pojedini izdajnici.

Svoje oružje su organi bezbednosti bili uperili ponajpre u petokolonaše Rupnika i Hacina. Iako njihove akciju nisu uspele, narod je bio upozoren na to ko su izdajnici njihova kova. Sem toga, te su akcije bile opomena petokolonašima i špijunima da prestanu svoju prljavu rabotu.

Uvek kada bi neko bio uklonjen, justifikovan, list »Slovenski poročevalec« je objavljivao kominike u kojem je bilo naglašeno u čemu se sastojala krivica smaknute osobe. Time je javnosti bilo omogućeno da prati rad VOS-a, već prema uslovima u ratu i revoluciji.

Uspesi obaveštajne službe su prilično doprineli tome što je Ljubljana celu prvu godinu borbe ostala središte oslobodilačkog pokreta i što čestim hapšenjima, racijama i blokadama neprijatelji nisu naneli ilegalcima i aktivistima veću štetu. Na osnovi obaveštajnog materijala ilegalna štampa je razobličavala zamaskirane okupatorove služe.

Obaveštajni sektor VOS-a u Ljubljani je neprekidno budno pratio aktivnost domaćih izdajnika — neprijatelja slovenačkog naroda i njihovo bratimljenje sa okupatorom.

Svi aktivisti OF su bili tada saradnici VOS-a. Često nepotpune i skromne podatke su organi obaveštajne službe sami upotpunjavali izveštajima dobijenim od vlastitog kadra. Osobito su dragoceni bili oni saradnici što su se bili uvukli u neprijateljske redove, jer su saznavali mnogobrojne neprijateljeve namere. Do ruku su im dolazili dragoceni dokumenti, upoznavali su tajne kanale koje su belogardisti i drugi uspostavljali sarađujući sa okupatorom i njegovom policijom. Lično su se uveravali u prljave namere protivnarodnih zaverenika, sve do njihovih oružanih seoskih straža i, kasnije, domobranstva.

Tako je oslobodilački pokret bio obaveštavan o svim neprijateljevim namerama. Mnogi aktivisti OF i Partije su na osnovi dobijenih podataka uspevali da izbegnu hapšenje, a često i smrt. VOS je imao u neprijateljskim redovima dosta takvih saradnika. To su većinom bili članovi Partije i SKOJ-a. Partija ih je odgajila i podržavala u njihovom teškom poslu. Neki od njih su delovali u neprijateljskim redovima za sve vreme oslobodilačkog rata. Prema onima koje je otkrio, neprijatelj je bio nemilosrdan.

Mnogi aktivisti su radeći taj posao položili svoj život. Jedan od njih bio je mladi Milan, ili Borut, kako su ga drugovi iz obaveštajne službe zvali. Njegovi su izveštaji nosili šifru B. V. 1. Od sredine 1942. godine delovao je među belogardistima. Bio je uspeo da se u neprijateljskom gnezdu visoko vine, da stekne poverenje kod rukovodećih ljudi u belo gardi.

Osmog jula 1943. prisustvovao je sastanku u Frančiškanskom samostanu u Ljubljani organizovanom od strane sveštenika Odila Hajnšeka, tj. od organizacije »Frančiškovi križari«. Tu je bio i tadašnji vod slovenačkih klerikalaca veleindustrijalac Ivan Avsenek, koji je bio sa sobom doveo i sekretara Slovenačke narodne stranke Rudolfa Smersua, jednog od najaktivnijih organizatora protivnarodne zavere.

Smersu je na sastanku govorio o razvoju belogardizma u Sloveniji od samih njegovih početaka. Pošto je izložio opšte stanje nastalo posle raspada stare Jugoslavije, govorio je o organizaciji odbora za Gorenjsku, Primorsku i Štajersku s Prekomurjem, a zatim o organizaciji Slovenačke legije i njenom ustrojstvu i potrebi vezivanja liberala za njihov pokret.

Izdaja narodnih interesa je još jednom potvrđena kao činjenica, ali je i razotkrivena.

(Napisano prema sećanjima vosovaca
i na osnovu sačuvanih dokumenata)

VOS U BORBI S MIHAILOVIĆEVIM OBAVEŠTAJNIM CENTROM

Sem mnogobrojnih političkih i stručnih grupa, Osvobodilnoj fronti se pridružila i grupa naprednih oficira bivše Jugoslovenske vojske, koja je u Vrhovnom plenumu OF takođe imala svog predstavnika. Ona je za sve vreme okupacije aktivno učestvovala u oružanoj borbi protiv okupatora. S posebnim interesovanjem je OF pokušavala da pridobije bivše obaveštajne i žandarmerijske oficire, jer se znalo da bi upravo oni bili najopasniji ako bi sarađivali sa okupatorom. Zato su vodeći funkcioneri KPS odmah po osnivanju OF uspostavili i održavali lične veze ne samo s višim činovnicima bivše policijske uprave i najvažnijim agentima političkog odeljenja bivše ljubljanske policije već i s pojedinim obaveštajnim i žandarmerijskim oficirima, pokušavajući da ih na patriotskoj osnovi pridobiju za zajedničku borbu protiv okupatora. Većina obaveštajnih i jedan broj žandarmerijskih oficira se od početka kolebao i njihova saradnja sa OF nikada nije bila iskrena, već su uvek bili sumnjičavi kako u pogledu taktike tako i u pitanju oružane borbe uopšte. Naglašavali su i ispravnost taktike čekanja. Tek što je Draža Mihailović u Jugoslaviji bio politički razobličen, jedan deo te grupe oficira, koja nikada nije bila otvoreno na pozicijama OF, pridružio se tzv. Slovenačkom narodnom pokretu, koji su i materijalno pomagali i politički vodili vrhovi slovenačke reakcije sa doktorom Markom Natlačenom na čelu. Manjina u toj grupi je posredstvom pojedinih funkcionera VOS-a i dalje održavala veze sa OF, mada je potajno počela da uspostavlja vezu i s predstavnikom Draže Mihailovića u Sloveniji majorom Karlom Novakom i s raznim političkim frakcijama slovenačkih liberala.

Strah od OF i NOP, koji su bili u usponu, prisilio je vođe građanskih stranaka da pokušaju da se organizuju i ujedine radi borbe protiv OF. Iako su im se pridružili razni karijeristi, verski fanatici, profašistički nacionalisti i deo bivših jugoslovenskih oficira, ipak nisu uspeli.

Osobito je bila aktivna grupa oko majora Novaka. Ta šačica narodnih izdajnika se bila povezala s okupatorom kako bi terorom odvratila slovenački narod od OF i razjedinila ga. U tu svrhu je, pod

rukovodstvom bivšeg upravnika ljubljanske policije doktora Lovran Hacina, počela da priprema osnivanje slovenačke političke policije-pomoću koje bi pokušala da ostvari ono što nije uspeo okupator sa celokupnim svojim obaveštajnim i policijskim aparatom — da uništi KPS i OF. U ostvarivanju tog plana je u to vreme najaktivniji bio izdajnik Avgust Praprotnik, kojeg je stoga sud OF za zaštitu naroda osudio na smrt. Osuda je izvršena 20. februara 1942. Pošto su se neprijatelji NOP-a uverili da za borbu protiv VOS-a moraju imati iskusan tajni obaveštajni centar, u rano proleće 1942. godine su osnovali tajni obaveštajni centar Mihailovićeve tzv. redovne jugoslovenske vojske, na čijem je čelu tada bio žandarmerijski poručnik Marijan Strniša.

VOS je u to vreme vodio žestoku borbu protiv italijanske i nemačke obaveštajne službe i obaveštajnih službi ilegalnih i poluilegalnih kvislinških organizacija, protiv kontraobaveštajnih službi Slovenačke legije«, »Narodne legije«, »Sokolske legije« i takozvane. Državne obaveštajne službe — DOS«, itd.

U ličnim opštenjima ostvarivanim od leta 1941. godine s pojedinim obaveštajnim i žandarmerijskim oficirima, vodeći funkcioneri VOS-a su pokušavali da ih odvrata od saradnje sa okupatorom i od izdaje i da ih pridobiju za učešće u oružanoj borbi slovenačkog naroda.

Razgranata obaveštajna služba OF je otkrivala susrete pojedinih žandarmerijskih i obaveštajnih oficira i prikupljala podatke o njihovim političkim izjavama, prognozama i simpatijama. Tako je utvrđeno da bivši oficiri Lesjak i Strniša zalaze u Praprotnikov stan. Time je potvrđena naša sumnja da oni nastavljaju posao smaknutog Praprotnika — da osnivaju protivnarodne obaveštajne i policijske organizacije i sarađuju s okupatorom. Novi obaveštajni centar je odmah počeo da prijavljuje aktiviste OF okupatoru. Prva žrtva tog zločinačkog delovanja bili su — u rano proleće 1942. godine — funkcioneri OF koji su bili u vezi s tim oficirima. Zbog toga je rukovodstvo VOS-a bilo odlučilo da neprekidno prati svaki korak i veze Lesjaka i Strniše, da proverava njihovo kretanje i da u isto vreme proučava mogućnost da se saradnici VOS-a ubacuju u njihov obaveštajni centar.

Prva obaveštenja o Strniši stigla su od obaveštajaca kolodvorskog rejonu; javljali su da često odlazi sestri u Pražakovu ulicu. Ubrzo je VOS-u stiglo i obaveštenje da je na Novom trgu broj 1 neki muškarac po imenu Kokl zakupio dve sobe. Na osnovi njegovog ponašanja i nekih izjava moglo se zaključiti da je reč o bivšem jugoslovenskom oficiru. Iz iskustva VOS-a bilo je poznato da menjanjem mesta stanovanja i imena nastoje da umaknu kontroli VOS-a najaktivniji protivnici OF.

Kontrolu nad Koklom VOS je ostvario posredstvom omladinke čiji je pseudonim bio »Pepeljuga«. Ona se s njim upoznala, stekla je njegovo poverenje i ubrzo saznala da se pod imenom Kokl krije bivši obaveštajni oficir Lesjak. U drugu najmljenu sobu Lesjak je doveo'

Marijana Strnišu, koji se predstavio kao Milan Kocutar. Kasnije je u tim sobama boravio i bivši žandarmerijski major Danilo Koprivica.

»Pepeljuga« je redovno izveštavala o svemu što je zapažala, osobito o posetama činjenim Strniši i Koprivici. Kasnije, kada je, uzorno se vladajući, stekla njihovo poverenje, izveštavala je i o njihovim političkim izjavama i planovima. Međutim, svoj obaveštajni rad oni su brižljivo i od nje tajili.

Osobe koje su posećivale Strnišu većinom su bile bivši podoficiri i oficiri. VOS je, uz pomoć žandara organizovanih u posebnu grupu pod njegovim političkim i obaveštajnim rukovodstvom, proverio sve žandare naklonjene Draži Mihailoviću i ujedno je odabrao ljude što su dolazili u obzir da se kao njegovi obaveštajci ubace u Strnišin obaveštajni centar.

U to vreme je primljeno obaveštenje o Strnišinoj vezi s policijskim komesarom Kukovičem, koji je VOS-u odavno bio poznat kao ogorčen protivnik OF i kao okupatorov saradnik. Tajni saradnici VOS-a u slovenačkom delu kvesture (»Pia« i »Čita«) dobili su zadatak na se što čvršće povežu s Kukovičem. Posle izvesnog vremena poverili su mu se da su zabrinuti zbog toga što im Italijani prete otpuštanjem, motivišući to time da su pri prepoznavanju i otkrivanju komunista u Ljubljani bili krajnje neupotrebljivi. Kukovič im je obećao svoju pomoć, bilo da im pronađe neki drugi posao, bilo da ih primi u Mihailovićevu obaveštajnu službu. Po uputstvima rukovodstva VOS-a, dvojica drugova su se odlučila za drugu mogućnost. Kada su, krajem juna 1942, bili otpušteni iz policije, Kukovič ih je povezao sa Strnišom, a ovaj ih je odmah zaposlio u svom obaveštajnom centru i dao im obaveštajne zadatke. Sa obadvojicom se dogovorio da redovno s njima bude u vezi i da se sreću dva puta nedeljno. Savetovao im je da i jedan i drugi pronađu po pet pouzdanih saradnika. Već u prvom razgovoru Strniša im je otvoreno rekao da su mu potrebni pre svega izveštaji o komunistima i aktivistima OF, pogotovu o njihovim funkcionerima u organizaciji, njihova ilegalna imena, podaci o stanovima, društvu, kretanju i slično. Tada, u toku razgovora, uspeali su da doznaju da je Strniša uspeo da prikupi podatke o ulozi i radu mnogih istaknutih aktivista OF.

U sledećim susretima saradnici VOS-a su saznali da je Strniša otkrio više važnih javki i ilegalnih stanova i neka skladišta tehnike KPS. Takođe je utvrđeno da je veći broj aktivista za koje se interesovala Strnišina obaveštajna služba bio uhapšen, ispitivan i mučen. Bilo je, dakle, jasno da je Strniša blizak saradnik Italijana i da im šalje rezultate svoga obaveštajnog rada.

U takvoj situaciji je u Strnišin obaveštajni centar ubačen još jedan saradnik VOS-a. Početkom 1942. godine VOS je održavao veze sa bivšim žandarmom »Kirovičem«, koji je bio zaposlen u jednoj ljubljanskoj banci i koji je od početka radio za OF. On je dobio zadatak da se što bolje sprijatelji sa bivšim žandarmima Mirovičem i Milanovićem, koji su obavljali neke poverljive zadatke u Mihailo-

viševom štabu za Sloveniju, u koji je, kako je utvrđeno, i Strniša navraćao. Kada je »Kukovič« stekao potpuno poverenje, Mirović i Milanović su predložili da radi u Strnišinom obaveštajnom centru. On je tada dao ostavku na svoj dotadašnji položaj i postao je stražar i kurir u Strnišinom centru. Za njegovu vezu s VOS-om nisu znali »Pia« i »Čita«, niti je on znao za njih. Ni »Pepeljuga« nije znala ko su saradnici VOS-a, a ni drugi nisu znali za nju.

O strahu od VOS-a i Strnišinom taktiziranju u odnosima sa Italijanima može da se nasluti iz izveštaja upućenog rukovodstvu VOS-a o »Kukovičevim« uspesima:

»Bio je kod Strniše u stanu, i to na Novom trgu broj 1/L. Na vratima se nalazila pločica sa imenom Kokl. Strniša je Kukoviča upoznao sa dužnošću i zadacima, ali nije precizirao vreme rada. Na dužnost je morao da stupi u nedelju u 07,30 časova. Plata — hiljadu lira mesečno. Rečeno mu je da će se brinuti i o njegovoj porodici ukoliko slučajno padne Italijanima u ruke, ali da je to malo verovatno pošto oni spretno skrivaju svoje pripreme za borbu protiv Italijana, koji su uvereni da se Strnišina organizacija bori isključivo protiv komunista«.

»Kukovič« je doznao za mnoge Strnišine saradnike odlazeći k njima kao kurir.

Veoma je značajna bila uloga saradnika »Lije«, koji je kao viši službenik u ljubljanskoj policiji nadgledao Kukoviča i ustanovio da održava vezu između Strniše i italijanske kvesture. Njemu je Strniša predavao čak i spiskove aktivista OF radi uručivanja Italijanima, koji bi potom obavili hapšenja.

O svemu tome je rukovodstvo VOS-a odmah izvestilo CK KP Slovenije:

»Borba protiv mihailovićevaca iz dana u dan je žešća. Tako Strniša zaustavlja na ulici naše obaveštajce i preti im govoreći da zna celu našu bandu i da će baš oni odgovarati ukoliko se nekom od njegovih ljudi nešto dogodi. Zbog toga je naš položaj sve teži, pa nameravamo da uskoro učinimo tome kraj. Došli smo do drugog spiska aktivista OF jednog ljubljanskog rejona, spiska sokolske opozicije iz Maribora i drugova iz Finansijsko-ekonomskog sektora, ali je jedan primerak toga spiska, na žalost, već u rukama okupatora. Spisak su, očito, sastavili ljudi koji su već duže vreme u OF, koji su prešli na pozicije Draže Mihailovića, ali koji još nisu otkriveni. Sumnjamo u jednog člana terenskog odbora OF i već nam je poznat čitav lanac do Mačusa. Konačne rezultate ćemo vam naknadno saopštiti. Neki drugovi sa spiska već su uhapšeni. Inače, spisak obuhvata ukupno 95 imena, među njima i našeg Marijana«.

S obzirom na sve činjenice i na dokumentaciju koju je VOS bio prikupio o radu Strniše i njegovog obaveštajnog centra, o njegovom potkazivanju aktivista OF Italijanima, vanredni sud OF je Strnišu osudio na smrt. U drugoj polovini avgusta 1942. u stanu njegove sestre se pokušalo da se izvrši presuda, ali bez uspeha.

Pošto je Strniša otišao u bolnicu, njegovo mesto je privremeno zauzeo bivši jugoslovenski kapetan Lesjak.

Premda je VOS, posredstvom povereništva IOOF za Ljubljano upozoravao na opasnost aktiviste koji su bili na neprijateljevom spisku i mada im se savetovalo da pređu na slobodnu teritoriju, u partizane, ili u ilegalnost, hapšenja je bilo sve više.

Vanredni sud OF je osudio na smrt i izdajnika Kazimira Kukovića. Prvi pokušaj nije uspeo, ali je u drugom, 8. oktobra 1942. smaknut. To je okupatore ražestilo, a njegove saradnike ozbiljno uplašilo, utoliko više što je Kukovič ubijen iako je italijanska policija bila preduzela opsežne bezbednosne mere.

Strniša je sada bio još oprezniji. Na razne načine je pokušavao da se skrije, širio je priče o odlasku na teren i o napuštanju obaveštajnog rada, itd. U isto vreme je brižljivo proučavao ljude s kojima je radio kako bi saznao koji je od njih povezan s VOS-om. Iako nije o tome imao nikakvih dokaza, na osnovi toga što su poznavali Kukovića Strniša je posumnjao u »Čitu« i »Pia« i preduzeo je mere da ih ukloni iz svoga centra. Ali, zbog nedostatka dokaza, nije mogao da ih prijavi Italijanima.

Prilježan Strnišin rad i njegovo tajno povezivanje s belogardistima, kao i podaci iz dokumenata pronađenih u toku pretresa, upućivali su da se zaključi kako se priprema veća akcija, mada nije moglo da se odredi kakva. Na osnovi »Pepeljuginog« izveštaja 1 podataka dobijenih od saradnika što su delovali u raznim legalnim i polulegalnim kvislinškim okupacijskim formacijama, a i na temelju informacije o dolasku pripadnika »Seoske straže« sa sela u Ljubljano, VOS je, zahvaljujući pomoći povereništa IOOF za Ljubljano, zaključio da se pripremaju velike racije i hapšenja. Ali ništa se određeno nije moglo saznati. Pa ipak, odmah su preduzete zaštitne mere. Svi rukovodeći funkcioneri OF koji su se tada bili zatekli u Ljubljani, a posebno oni za koje smo znali da su na spiskovima belih i plavih obaveštajnih službi, bili su upozoreni na krajnju budnost i oprez, na to da pređu u ilegalnost, da sakriju sav materijal koji bi ih mogao izdati i da se pripreme za događaje koje je nemoguće predvideti, ali koji su se ipak mogli naslutiti.

Tako su, u toj opštoj nervози, iako to nije bilo sasvim neočekivano, 21. i 22. decembra 1942. izvršene takozvane božićne racije, zajednička akcija udruženih reacionera. Iako je za dve noći uhapšeno oko hiljadu osoba, racija nije uspela. Jer ne samo što je većina rukovodećih funkcionera i aktivista OF bila blagovremeno prešla u ilegalnost, odnosno izmenila mesto stanovanja i lične dokumente, već je, zbog slabe povezanosti, međusobnog nepoverenja i različitih interesa belih i plavih, bilo zatvoreno mnoštvo pripadnika njihovih organizacija. To što su svi uhapšeni odvedeni u zatvore koje su Italijani bili potpuno prepustili belo i plavo gardi i što je u zatvorima vršeno najsurovije nasilje, izazvalo je u Ljubljancima ogorčenje, i oni su svoj gnev ispoljili i u vidu bezbrojnih pojedinačnih i grupnih protesta na najvišem mestu, kako visokom komesarijatu tako i biskupskom ordinarijatu. Zbog takvog nastupa Ljubljane,

Italijani su već sredinom januara 1943. bili prisiljeni da velik broj zatvorenika puste na slobodu i da uzmu u svoje ruke zatvore od belih i plavih kolaboracionista.

Centralna komisija VOS-a je o toku »božićnih racija« i o njihovom odjeku u Ljubljani izvestila CK KP Slovenije 4. januara 1943. godine. Sem ostalog, u izveštaju se kaže:

»Noću 21/22. i 22/23. decembra bela garda je u saradnji sa okupatorskom vojskom, po celoj Ljubljani, preduzela jednovremene masovne racije, zasnovane na pripremljenim spiskovima. Već tokom dana su sva raskršća i pojedine ulice bili posednuti. Pred kasarnama su bili postavljeni topovi. Prve noći uhapsili su 622 čoveka, a druge oko 200. Ove brojke smo dobili od naših saradnika koji rade u kvesturi.

Racija je izvršena prema ranije pripremljenom planu. Na osnovi mnogih podataka zaključujemo da je u ostvarivanju tog plana učestvovao i Strniša; on je prikupio podatke za spiskove. Ljubljana je bila podeljena na 13 sektora, a racijama po pojedinim sektorima su rukovodili, verovatno, bivši jugoslovenski oficiri, među njima i Strniša. Ljudstvo koje je određeno da izvrši hapšenje bilo je podeljeno u patrole, koje su vodili izdajnici. Mnoge patrole su sačinjavali belogardisti, koji su se dan ranije koncentrisali u Ljubljani. ..

Racije su izazvale silno ogorčenje među stanovništvom. Čak i dotadašnji njihovi simpatizeri energično su osuđivali takvo istupanje bele garde. Moral Ljubljančana je znatno porastao. Da racija nije uspela — jasno je i belogardijskim funkcionerima«.

Obaveštajna aktivnost Strnišinog centra je počela da opada. Početkom aprila 1943. Strniša je napustio Ljubljanu, kada je i centar sasvim prestao da radi.

Po Strnišinom odlasku na teren, VOS je izveo akciju u nameri da ostvari potpun uvid u aktivnost Strnišinog obaveštajnog centra. Celokupna arhiva centra je za jedno vreme prebačena na određeno mesto, detaljno pregledana i proučena, a važnija dokumenta su prepisana.

Mnogi saradnici Strnišinog obaveštajnog centra su izginuli u borbi s partizanima na Grčaricama, a njegovim rukovodiocima Strniši, Liscu, Milanoviću i drugima je vojni sud na poznatom Kočevskom procesu, kao i njihovim belogardijskim pajtašima, izrekao kaznu koju su i zaslužili.

Bogdan ŠVENT Ambrož

ORGANIZACIJA SANITETA U LJUBLJANI U PRVOJ GODINI OSLOBODILAČKE BORBE

Zdravstveni radnici i drugi nameštenici u zdravstvenim ustanovama su se, gotovo svi, uvrstili u oslobodilački pokret. Mnogi lekari i sva napredna slovenačka inteligencija i pre rata su naslutili opasnost od fašizma, koji je pretio da ugrozi postojanje slovenačkog naroda i njegovu potrebu da se osloni na Sovjetski Savez. Uvideli su i šta znače nacionalna nejednakost i nepravde tadašnjeg društvenog poretka.

Mnogi od njih su još pre rata učestvovali u akcijama kojima je, posredno ili neposredno, rukovodila Komunistička partija. Zbog toga je i razumljivo što su se pozivu OF za učešće u oslobodilačkoj borbi, u kojoj je osim oslobođenja od okupatora valjalo ostvariti i društvene promene, lekari i medicinsko osoblje tako masovno odazvali.

U narodnooslobodilačkoj borbi sanitet je imao posebne zadatke, koji su se izvršavali u zavisnosti od uslova, potreba i razvoja.

Centralni komitet KP Slovenije je već na početku oslobodilačkog rata predvideo zadatke saniteta u njemu. Zato je naložio da sanitet u celini, osobito u sklopu ljubljanske Opšte bolnice, bude u OF posebna formacija. Aleš Bebler je u pozno proleće 1941. godine održao sastanak sa pet ljubljanskih lekara da bi se stvorilo jezgro buduće zdravstvene organizacije. Sastanak je bio poaajviše informativan, ali su na njemu postavljeni i prvi zadaci: proučavanje raspoloženja lekara, širenje ideja OF i pridobijanje pouzdanijih zdravstvenih radnika za saradnju. Na sledećem sastanku su bila dva lekara više. Prisustvovao je i Roman Golob, koji je u to vreme već radio na tome da se osnuje »intendantura« OF.

Nakon napada Nemačke na SSSR, i pošto su formirane prve partizanske jedinice u Sloveniji, osnovni zadatak medicinskog kadra bio je prikupljanje sanitetskog materijala, pripremanje malih, ručnih apoteka i sanitetske opreme za sanitetske »pункtove« u Ljubljani i pridobijanje što većeg broja lekara za saradnju sa OF. Zato je IO OF odlučio da se formira poseban lekarski matični odbor — ZMO OF — Zdravnički matički odbor (Lekarski matični odbor). Taj čin smo obavili već početkom avgusta 1941. Osnovne političke grupe OF su delegirale u odbor svoje predstavnike. Partijska ćelija lekara, od

kojih su dvojica bili i članovi matičnog odbora, bila je od velike pomoći odboru. ZMO je bio neposredno povezan sa IO OF, od kojega su se dobijala uputstva o političkom radu, kao i sa Glavnim štabom, koji je davao prvenstveno vojne zadatke. Gotovo do maja 1942. te nam je zadatke prenosio tadašnji zamenik komandanta Glavnog štaba Aleš Bebler, bilo lično, bilo posredstvom njegovih pouzdanih kurirki. Međutim, u toku pojedinih akcija bili smo u neposrednoj vezi sa vodstvom VOS, pre svega sa Vitom Krajgerom.

U ZMO se znalo da će se uspeti samo ako se stvori dobro razgranata i politički čvrsta organizacija. Zato smo odmah počeli da organizujemo terenske odbore u svim odeljenjima ljubljanske bolnice i u drugim zdravstvenim, a kasnije i u socijalnim, ustanovama. Tom organizacijom su, osim uprave, prosekture i svih bolničkih odeljenja Opšte bolnice i klinike, bile obuhvaćene i Ženska bolnica, porodilište, Dečja bolnica, Dečji dom, Higijenski zavod, Zavod za lečenje od raka, Bolnica za umobolne, Poliklinika, Zelezničarska ambulanta, Crveni krst i mnoge druge slične ustanove. Takvih odbora je na kraju bilo ukupno trideset, s tim što su neki od njih obuhvatali i po dve ustanove.

Sekretari naših terenskih odbora su stalno bili u vezi s članovima ZMO, od kojih su dobijali političke smernice i druge zadatke i uputstva za rad, a oni su obaveštavali članove odbora o situaciji i predavali im mesečne priloge članova i simpatizera OF. Naša organizacija je svakog meseca prikupila oko 10.000 lira, i upravo zbog toga je sastancima terenskih odbora uvek prisustvovao jedan od članova ZMO.

Prvi teži udarac neprijatelj nam je zadao krajem novembra 1941. Tada smo izgubili tri dragocena saradnika: dr Božanu Bebler, dr Petra Držaja i dr Božanu Srnec. Sledeći teži udarac bio je marta 1942, kada su, zbog izdaje našeg »partizanskog sanatorijuma« i Opšte bolnice, zajedno sa pet uglednih hirurga neprijatelji uhvatili i jednog od najaktivnijih članova ZMO, dr Marijana Breclja. Umesto njega je u lekarski matični odbor (ZMO) odmah kooptiran dr Marijan Ahčin. Pa ipak, uprkos tako teškom gubitku, koji je privremeno izazvao pometnju među nama, uspeali smo, i to ubrzo, da se oporavimo.

Razgranata mreža terenskih odbora, sa ZMO na čelu, uspešno je rešavala sve mnogobrojnije i sve teže zadatke.

Crveni krst je, osim prikupljanja sanitetskog materijala, imao i zadatak da se brine o izbeglicama iz Gorenjske i Štajerske i da održava vezu sa iseljenicima u Srbiji i Hrvatskoj. U Dečjem domu su bila zbrinuta deca ilegalaca i majke ilegalci. Automobilima stanice hitne pomoći prevoženi su ranjenici i sanitetski materijal, pa i zdravi ilegalci, kroz blokadu. Bolnička blagajna jedne bolnice je isplaćivala bolnička primanja nekim ilegalcima, kao da boluju, i tako je štedela sredstva OF.

Glavni zadatak cele sanitetske organizacije je bio dakako pružanje lekarske pomoći bolesnim i ranjenim aktivistima — ilegalcima

1 partizanima i, u vezi s tim, organizovanje, osposobljavanje i mobilizacija sanitetskog kadra i prikupljanje sanitetske opreme za partizane. Lekarska pomoć bolesnim ilegalcima i partizanima u početku nije bila dobro organizovana. Na primer, prvi partizani su dolazili s terena najpre u privatnu ordinaciju dr Nojbergera, i to samo na osnovi toga što su od drugova saznali da je »naš« i da je već lečio nekog od članova pokreta. Iako takav način traženja pomoći nije mogao da se spreči, ipak smo u većini slučajeva organizovano i u tajnosti rešavali pitanje pružanja potrebne pomoći. ZMO je za ostvarivanje tog zadatka pridobila pouzdane ljubljanske lekare koji su obavljali privatnu praksu. Da bi ih zaštitili od izdaje i provokacija, bolesni i ranjeni aktivisti su dolazili do lekara uz pomoć javki i kurira. Od kurira su dobijali adrese lekara specijalista, a ove bi javka u isto vreme obavestila o dolasku takvog i takvog pacijenta. Bolesniku bi bilo rečeno da se predstavi lekaru pod ilegalnim imenom, da ne govori o OF i da ga upita za račun uz obećanje da će novac biti upućen poštom (to je obavljala organizacija). Tako su i bolesnik i lekar bili zaštićeni.

S ranjenim partizanima, koje je u početku bilo lako prebaciti u Ljublanu, postupalo se nešto drugačije. Za njih smo imali kod lekara najpre samo jednu, a kasnije tri javke. Ranjenike je odvodila lekarima uvek ista kurirka, zapravo ona bi lekara odvodila na mesto gde je ranjenik ležao. Svaki od tih lekara bio je u vezi s više hirurga, spremnih da ranjenome pruže pomoć. Oni su ocenjivali da li se pacijent može lečiti kod kuće ili se mora preneti u bolnicu, odnosno sanatorijum »Emonu«. Lekari do kojih se dolazilo posredstvom javki imali su podatke o vozačima koje su mogli da pozovu radi prevoženja ranjenika.

Zbog nediscipline pojedinih pacijenata i zbog njihovog nepoštovanja pravila o tajnosti, marta 1942. su dvojica izdajnika predala Italijanima šest dragocenih lekara hirurga. To su bili: prof. dr Božidar Lovrič, dr Bogdan Brecelj, dr Mirko i dr Franc Derganc, dr Martin Benedik i dr Milan Zumer. Zbog toga je bilo krajnje otežano, ako ne i onemogućeno, zbrinjavanje ranjenika u hirurškim ustanovama u gradu.

Kada bi se partizanski ranjenici oporavili, ili ako bi im u bolnici (sanatorijumu) zapretila opasnost, sklanjani su na drugo mesto. Više puta su lekari u tu svrhu stavljali na raspolaganje svoje stanove. Pa ipak, privatan smeštaj je bilo sve teže naći. Zbog toga su naši aktivisti koji su radili u bolnici za umobolne bili osnovali nekakav rekovalescentni odeljak na Razoru. Tu bi se ranjenici, koji su upisivani kao umobolni, na miru oporavljali.

U partizanskim jedinicama tada još nije bilo lekara. Bila je sreća kada bi se u njima našao kakav medicinar. Međutim, naša organizacija je, prema potrebi, upućivala lekare na dan-dva na »teren«. Odlazili bi da pregledaju borce partizanske čete koja bi se našla u blizini Ljubljane ili u partizanskom bivaku, ili da leče ranjenika prebačenog iz neke udaljene jedinice u blizinu Ljubljane. Ponekad su lekari upu-

ćivani i na duži put. Posle napada na Lož, lekari dr Ruža Segedin i dr Pavla Jerin satima su gazili po dubokom snegu dok nisu stigli k ranjenicima sklonjenim u jednom zabitnom selu blizu Starog Trga. Katkad su lekari iz Ljubljane pozivani na teren pred izvršenje neke akcije. Tako je bilo i pred napad na Preserski most. Javka za takvu pomoć se nalazila kod dr Božane Ravnihar u Ljubljani. U takve »pohode« su išle uglavnom žene lekari, jer su one bile manje sumnjive. Međutim, kada su italijanske vlasti uvele tzv. »lascia passare« (propusnicu za slobodno kretanje), nastale su nove poteškoće. Bilo je sve jasnije da lekarski kadar iz Ljubljane neće moći uskoro da pruža svoju pomoć partizanima.

Borci nisu bili jedina briga naše organizacije. Morali smo se brinuti i o zarobljenim aktivistima i partizanima u italijanskim zatvorima u Ljubljani. Zarobljenik koji je bio u opasnosti i kojeg smo, prema zadatku, imali da oslobodimo, dobio bi tačna uputstva i o tome na koji način treba da simulira bolest. Razume se, na to je trebalo upozoriti zatvorskog lekara i lekare u bolnici kako bi »bolesniku« potvrdili nalaz i omogućili mu što duži boravak u bolnici.

U saradnji s vosovcima brižljivo smo pripremali detaljan plan, pažljivo pregledali teren i dogovarali se s lekarima, medicinskim sestrama i bolničarkama. Trebalo je obavestiti i »bolesnika«, koji je obično bio pod jakom stražom, i nabaviti mu odeću. Bekstvo jednog druga tri puta nije uspelo, ali četvrti put jest. Lekari i pomoćno osoblje su svaki put mnogo rizikovali, ali su bili vrlo snalažljivi i spretni, a kada bi ih podvrgli ispitivanju i torturi, ne bi se predavali, ne bi klonuli. Bekstva su bila dobro pripremana, te italijanska policija nije uspevala da otkrije prave »krivce«. Najsmelije i najspretnije su izvedena bekstva Freda Kravanje i Mice Slander iz Opšte bolnice, kao i Zdenke Kidrič iz Ženske bolnice.

Sem toga što je obavljao svoj osnovni zadatak (pružao lekarsku pomoć ranjenicima i povređenima i spasavao ljude i pripremao bekstva), medicinski kadar je bio veoma aktivan i u prikupljanju obaveštajnih podataka i sanitetskog materijala. Toga posla smo se prihvatili od početka, još dok smo o partizanima bili tek ponešto čuli i kada nismo imali nikakve predstave o tome kako će se naša borba razvijati i šta će se od nas zahtevati. Tada smo računali da može biti i uličnih okršaja u samoj Ljubljani, pa smo bili pripremili opremu za tajne sanitetske baze. Prvo veće skladište je bilo u bunkeru vile dr Nojbergera, a prvi potrošači prikupljenog materijala su bili, razume se, partizani, i to ubrzo. Potrebe su bile sve veće, a s obzirom na predviđeni razvoj partizanskih jedinica, trebalo je dobro organizovati prikupljanje materijala. Zbog značaja tog posla član ZMO dr Lunaček imao je zadatak da isključivo njega obavlja. Posredstvom drugih lekara aktivista on je uspeo da uspostavi vezu s apotekama, trgovinama sanitetskog materijala i opreme i sa skladištima farmaceutskih proizvoda. Ti su izvori bili pouzdani. Iz njih smo robu dobijali delom besplatno, a delom po nižim cenama (nešto

smo morali da plaćamo u punom iznosu). Ali pošto organizacija nije imala dovoljno novčanih sredstava za kupovinu, morali smo da potražimo nove mogućnosti. Jedna od glavnih je bila ljubljanska bolnica. Od lekara članova naših odbora dobili smo izvesnu količinu specijalnih, veoma korisnih, lekova iz njihovih privatnih rezervi. Za prikupljeni materijal trebalo je osigurati valjana i bezbedna skloništa. I u tome su pomogle bolnice, pre svega Ženska bolnica, u kojoj je bilo najveće skladište.

Dok u partizanima nije bilo lekara, priručnim apotekama smo opremali bolničare, a kasnije, kada su počeli da stižu, odlučili smo da spremimo dvadeset »lekarskih« i deset »hirurških« ranaca.

Potrebe u zanatskim uslugama (izrada torbi, ranaca i si.) rešavali smo uz pomoć matičnog odbora službenika i nameštenika, na čijem je čelu bio Milan Škerlevaj Petrač, koji je održavao vezu s pouzdanim zanatlijama.

U maju 1942. je prva grupa lekara otišla u partizane, i tada je iz Ljubljane bila otpremljena vagonaska pošiljka sanitetskog materijala, između ostalog i sva oprema za poljsku bolnicu.

U početku, u toku 1941. godine u partizanske jedinice je stupilo samo nekoliko studenata medicine. Trebalo ih je najbrže što se moglo osposobiti bar da pružaju prvu pomoć ranjenicima. Zato smo nekoliko hirurga i drugih lekara zamolili da na tečaju prve pomoći održe predavanja o najnužnijim hirurškim zahvatima, o pripremi ranjenika za transport, načinu transportovanja itd. Ujedno smo se pobrinuli da baš ti studenti medicine mogu da dolaze na hirurško odeljenje i u Hiruršku kliniku kako bi stekli nešto iskustva.

Posebne tečajeve smo održavali za devojke koje su želele da idu u partizane, za bolničarke. Za te tečajeve je u ZMO bio odgovoran dr Franc Novak.

Zbog omasovljenja partizanskih jedinica i sve većeg broja njihovih akcija, problem pružanja lekarske pomoći partizanima bio je sve akutniji. Zato je ZMO već početkom jeseni 1941. počeo da organizuje lekare iz šire okoline grada da pružaju pomoć partizanima. Mnogi od njih su svesrdno prihvatili tu saradnju. Njihova smo imena saopštili Glavnom štabu, a ovaj komandantima onih jedinica koje su bile na terenu na kom su lekari boravili. Osim toga, ti su lekari morali biti povezani i sa sekretarima svojih terenskih odbora.

Već u leto 1941. je vojno rukovodstvo uputilo poziv lekarima da i oni stupe u partizanske jedinice. Mislilo se pre svega na mlade ljude, na stažiste i volontere, pošto oni nisu bili u radnom odnosu, a većina nije bila ni oženjena, tako da njihov nestanak iz grada ne bi pao u oči. Ali odziva nije bilo. Uglavnom zato što se smatralo da u tadašnjim, partizanskim uslovima, kada nije bilo mogućnosti za hospitalizaciju ranjenika, za lekare na terenu ne bi bilo pravog posla. Ipak, u leto 1941. smo uspeali da uputimo u partizane dr Jožu Gabrovška. Već nakon mesec dana on se vratio u Ljubljano i potvrdio mišljenje onih koji su smatrali da lekari mogu da rade i u parti-

zanskim uslovima. Koliko mi je poznato, prvi partizanski lekar koji je stupio u partizane (26. juna 1941) i s njima ostao do kraja bio je dr Alojz Mihelčič iz Črnomelja.

ZMO je organizovao velik broj sastanaka s mladim lekarima i hirurzima. Tim su skupovima prisustvovali i vojni funkcioneri, a pre svih dr Aleš Bebler, koji su s terena navraćali u Ljubljano. Ali sve to u 1941. i početkom 1942. godine nije dalo potrebne rezultate. U maju 1942, kada je stvorena prva oslobođena teritorija, nastupio je trenutak ispunjenja i najvažnijeg uslova za razvoj partizanskog saniteta. Tada je bilo jasno da se težište oslobodilačke borbe prenelo iz Ljubljane na teren. Partija je naložila nekim svojim članovima lekarima da odu u partizane bez obzira na to što je baš na njima bio najveći teret u organizovanju saniteta u Ljubljani. Trebalo je dati primer i privući druge lekare da idu u partizane. Namera se ostvarila. Krajem maja 1942. u partizane je otišla prva grupa od petnaest lekara. S njima su bili jedan student medicine i jedan zubotehničar. Trojica od njih bili su članovi ZMO, a četvorica članovi KP.

Tako je otpočelo novo razdoblje u razvoju saniteta OF. Međutim, sanitetska organizacija u Ljubljani, sa ZMO na čelu, nije prekidala svoju aktivnost do kraja rata.

Dr Božena RAVNIHAR

»EMONA« — SANATORIJUM ZA RANJENE PARTIZANE

Lekarska organizacija OF u Ljubljani je od početka rata do oslobođenja bila jedan od važnih oslonaca otpora u Ljubljani. Okupatoru i njegovim saradnicima je stalno bila trn u oku. Nisu uspjeli da je se oslobode ni posle kapitulacije Italije, kada su domaći izdajnici, u saradnji sa Gestapoom, uspostavili veoma sposoban policijski špijunski sistem. Ni posle tragičnog prodora u jezgro organizacije OF u Ljubljani, u jesen 1944. i u januaru 1945. godine, domobranska policija i Gestapo nisu uspjeli da sasvim otkriju i unište mrežu lekarske organizacije OF u gradu.

Opšte oduševljenje za borbu, koje je već u jesen 1941. zahvaljujući OF vladalo u Ljubljani, i dobra mreža ilegalne organizacije, omogućili su da se učini korak dalje u organizovanju saniteta, tj. da se osnuje hirurška bolnica i to usred Ljubljane, u sanatorijumu »Emona«, gde su se lečili prvi ranjenici.

Iako sam već u junu 1941. bio povezan sa ilegalnom organizacijom OF, tada još nisam mogao ni da pretpostavim kakve razmere će oružana borba uskoro dobiti.

Sedamnaestog septembra 1941. godine posle podne, kada sam se vraćao iz bolnice kući, u sanatorijum »Emona«, gde sam bio odgovorni kućni lekar, sreo sam dr Bogdana Brecelja. Bez reči mi je otvorio vrata bolesničke sobe i odveo me do bolesničkog kreveta u kom je ležao neki mlad čovek bledog, iznurenog lica. Levo rame i podlaktica su mu bili u zavojima. Bogdan mi je ukratko i bez okolišenja rekao da mu je upravo obradio razmrskano rame. Pored postradalog je stajala medicinska sestra, opatica. Ni jednom rečju ili pokretom dr Bogdan nije dao do znanja da je posredi nešto osobito. Ime na bolesničkom listu bilo je izmišljeno, kao što je bio izmišljen i uzrok ozlede. Ni kada smo otišli od pacijenta Bogdan mi nije ništa rekao, sem što mi je očima dao do znanja o čemu je reč. Kod vrata ga je čekao Roman Golob. Razmenio je s njim nekoliko reči, pa su se razišli.

Uveče sam ponovo posetio ranjenika i dao mu injekciju protiv bolova. Vodio sam računa o tome da se prema njemu ophodim kao i

prema svima drugim bolesnicima u sobi. S njim sam razgovarao isključivo o njegovom zdravstvenom stanju i o svakodnevnim stvarima.

Nakon šest dana, pošto je minula svaka opasnost, ranjenik je prebačen »kući«, na bezbednije mesto.

Bogdan ništa nije komentarisao, ali mi je u četiri oka dao ovaj savet: »Od sada ćemo ovako postupati u svakom takvom slučaju. Bez razgovora o tome ko, odakle, zašto, kako i kuda. Svaki ranjenik će imati ličnu kartu i svaki će sam dati potrebne podatke prikazujući svoju ranu kao nesrećan slučaj ili bolest. Nikakvih ispitivanja i nepotrebnih priča. Odnos osoblja sanatorijuma mora biti isti kao i prema ostalim bolesnicima. Troškovi lečenja biće uredno poravnani, tako da će formalna, odnosno administrativna strana biti uređena na isti način kao i za ostale bolesnike«. Te savete — uputstva sam saopštio dvojici svoje braće, koja su zajedno sa mnom u smenama obavljala lekarsku praksu u sanatorijumu.

Do marta 1942. godine je u sanatorijumu ležalo dvanaest partizana kojima je bilo potrebno duže lečenje ili kakva operacija i oko 40 partizana i aktivista što su dolazili na kraće lečenje i ambulantske preglede. Taj broj je, ako ga uzmemo apsolutno, nedovoljan i ni izdaleka nije mogao da zadovolji tadašnje, mada početne, potrebe partizanskog saniteta.

U oktobru 1941. godine u sanatorijum su došli prvi ranjenici. Ležali su u njemu više nedelja, jer ih je trebalo ponovo operisati. Obično su ih smeštali u jednu sobu. Sredinom oktobra su sva tri ležaja u sobi broj 3 u visokom prizemlju bili ranjeni partizani. To što su doneseni u istu sobu i što su bili u mogućnosti da međusobno razgovaraju o borbi, kasnije se pokazalo da je bila greška, jer je tajnost narušena.

Avgusta 1941. je Vida Tomšič, koju su pratili i progonili kao divlju zver, pod ilegalnim imenom u sanatorijumu rodila sina.

Decembra 1941. je 14 dana tu ležao Boris Zihlerl, i za sve to vreme su ga posećivali članovi IO OF.

Ali vreme lečenja i operisanja ubrzo je minulo. Već u januaru i februaru 1942. bilo je mnogo teže raditi. Lečenje partizana u sanatorijumu bivalo je sve opasnije.

Razmah partizanske borbe i broj ranjenika, opasnost i teškoće koje su vrebale na krivudavim putevima ilegalstva i prevoz u sanatorijum — sve je to preraslo određene organizacijske oblike i pravila ilegalnog rada u sanatorijumu. Mada mi je Nataša — dr Božana Ravnihar — izričito saopštila da ne smemo primiti ni jednog ranjenog partizana dok se ona o tome ne obavesti, ipak smo morali da primamo teške ranjenike koje su aktivisti s mukom, često preko svojih ličnih veza, krišom unosili u grad provlačeći se kroz čitavu mrežu patrola koje su činili karabinijeri i policajci.

Upravnici sanatorijuma, mojoj majci, o prvim ranjenim partizanima nismo ništa rekli kako se ne bi opterećivala brigama, odgovor-

nošću i strahom. Ali već u oktobru 1941. je, bez ičijeg uticaja sa strane, znala bar osnovne podatke o svakom prisutnom partizanu.

Zanimljiv je bio slučaj hrabrog primorskog borca Ferda Kravanje, koji je u maju 1941. bio teško ranjen u grudi i uhvaćen u sukobu sa karabinijerima. Osuđen je na smrt, ali je nekoliko meseci, pod stražom dvojice karabinijera, ležao na II hirurškom odeljenju ljubljanske bolnice. Mi lekari smo na sve načine odugovlačili lečenje i time odgađali izvršenje smrtne kazne, sve dok sredinom oktobra nismo uspeli da pripremimo njegovo bekstvo. Pošto je Kravanjin grudni koš još bio otvoren, postradali čovek je jedva stajao na nogama. Strpali su ga u auto, koji je bio prikriven iza bolnice, i prebacili ga na bezbedno mesto. Vojska i policija su se digli u poteru. Pošto su Italijani smatrali Kravanju neprijateljem broj jedan, za njegovu glavu su odmah raspisali nagradu od 100.000 lira.

Posle dva dana sam obavljao popodnevnu vizitu u sanatorijumu. Krv u žilama mi se sledila kada sam u bolesničkoj postelji ugledao Ferda Kravanju. Zbog nesporazuma u ilegalnoj organizaciji, njega su nekom »drugom linijom«, uprkos teškom zdravstvenom stanju, doneli iz nekog skladišta u »Emonu«. Istog dana uveče odvezli smo ga u stan moje sestre. Na »vezu« nismo smeli da čekamo. Tu sam ga lečio nekoliko meseci, dok nije potpuno ozdravio.

Kravanja je poginuo u jesen 1944, prilikom prelaska preko Soče, kao sekretar zapadnoprimorskog okruga.

Jednog januarskog prepodneva 1942. godine, dok su svi lekari bili u bolnici, u »Emonu« je seoskim sankama dovezen teško ranjeni partizan. Jedva da je imao 17 godina. Partizanov drug i aktivist je sanke jednostavno uterao u dvorište pošto je kroz smrekovo granje već bila počela da curi krv. Ranjenika su uneli u sobu kroz prozor sa dvorišne strane, pošto su se oko glavnog ulaza vrzmali italijanski oficiri i vojnici i drugi ljudi.

Mnogi partizani su, i protiv uputstava i želje organizacije OF, saznali za »partizanski sanatorijum«. Čak su i neorganizovani lekari raznim putevima doveli ranjene partizane u sanatorijum. To, razume se, nije išlo u prilog čuvanju tajnosti.

Rukovodstvo OF je dakako za te greške znalo i protiv njih se svim silama borilo. Nekoliko puta je u sanatorijum noću dolazio Aleš Bebler i upozoravao partizane na neophodnost tajnosti, izdajući im u isto vreme uputstva o tome šta i kako treba da čine.

Ranjene partizane i aktiviste smo lečili ambulantno, ukoliko su za to bili sposobni, pošto je bilo sigurnije da preko noći budu u nekom ilegalnom stanu nego u sanatorijumu. Ti su pacijenti dolazili sa drugim bolesnicima, u vreme pregleda. Sećam se, jednom prilikom je Mara Dermastija dovela na rendgenski pregled čitavu četicu, među njima i junaka iz borbi u Dražgošama.

Osim dr Bogdana Brecelja i nas trojice braće, partizane su u sanatorijumu lečili i operisali i prof. dr Božidar Lavrič i dr Večeslav Arko. Najkomplikovanije operacije obavljao je dr Božidar Lavrič.

U martu 1942, kada smo bili zatvoreni u takozvanoj belgijskoj kasarni, zamalo nismo izgubili glave. Potkazao nas je jedini izdajnik među ranjenim partizanima u sanatorijumu, kasnije oficir bele garde Miroslav Bone. Mi u svom oduševljenju tada nismo ni znali za brige i strogi oprez, osobito ako u sobi s ranjenicima nije bilo ni jedne sestre. Mada su do proleća 1942. godine u sanatorijumu bile sestre redovnice, njih pet-šest, bile su pouzdane i s oduševljenjem su nam pomagale u lečenju partizana. U to vreme ih kler još nije bio iskvario niti uvukao u svoj protivnarodni aparat. I baš na primeru tih dobrih sestara smo kasnije uvideli koliku je nesreću Slovencima donelo otrovno seme koje su u svojoj organizaciji sejali predstavnici visokog klera zajedno s okupatorom.

Sanatorijum »Emona« je, posredstvom pomenutih lekara, bio u dobrim vezama sa bolnicom i Klinikom. Ponekad smo i tamo prebacivali ranjenike. Naime, i na II hirurškom i na ortopedskom odeljenju bolnice i na Hirurškoj klinici je lečeno više partizana i aktivista. Organizacija OF je u tim ustanovama bila jaka i aktivna.

Lekari su odlazili i u sela u bližoj okolini Ljubljane, osobito ispod Krima, radi prevoženja i lečenja ranjenika sklonjenih po seoskim kućama.

Zanimljiv se slučaj dogodio 20. februara 1942. Neustrašivi aktivist Štefan Babnik je usred grada i u po bela dana učestvovao u uklaňanju izdajnika Avgusta Praprotnika. Iako su ga italijanski vojnici bili opkolili, uspeo je da posle atentata uskoči u automobil koji je tuda prolazio. Italijani su pucali za njim. Izbušili su zadnje gume na automobilu i Babnika su pogodili u leđa, ali vozač je uspeo da odjuri u severno, bežigradsko predgrađe i da ranjenika unese u ordinaciju dr Mavricija Nojbergera (belogardisti su ga 1945. godine ubili na Turjaku). Iako je Babnik bio smrtno ranjen, dr Nojberger je ocenio da bi mu se blagovremenom operacijom život ipak mogao spasiti. Stoga je odlučio da pozove auto hitne pomoći. Ljudi iz te službe su bili organizovani frontovci, i po lekarevom nalogu hitno su prebacili Babnika u »Emonu«. O tome sam bio na vreme obavešten, pa sam čekao ranjenika u sanatorijumu.

Babnik je bio pogođen u leđa i trbuh, i gotovo sva krv mu je bila istekla. Rendgenskim pregledom smo ustanovili smer prodiranja zrna i mesto na kom se zadržalo. Pozvao sam prof. dr Lavriča. Cim je došao izvršio je izuzetno tešku operaciju, ali ranjenku nije bilo spasa: creva su mu bila pokidana, a glavni krvni sud u trbuhu, aorta, prekinut. Nekoliko časova posle operacije, u toku noći, Babnik je umro. Razmišljali smo šta da radimo s njim i odlučili da ujutru telefoniramo policiji i jednostavno izvestimo da se u sanatorijumu zatekao neki ranjeni čovek koji je posle operacije umro. Tako smo i učinili. Iz policije su nam poručili da ga prevezemo u Žale. Tamo je bez istrage pokopan. Tek posle nekoliko nedelja su ga iskopali, dakle, u vreme kad sam sa doktorom Lavričem bio u zatvoru.

Krajem februara 1942. u Ljubljani su počele masovne racije, hapšenja i deportovanja stanovništva, osobito mlađih muškaraca. U tome su Italijanima obilato pomagali belogardisti prokazujući i aktiviste OF.

Cim smo saznali da će neprijatelj početi sistematske racije, i poslednjeg ranjenika smo prebacili na bezbedno mesto. Prvog marta oko ponoći italijanska vojska je opkolila i zaposela okolinu sanatorijuma. Toga dana nisam mogao da uđem u bolnicu. Oko devet časova su prodrli u zgradu, pod vodstvom zloglasnog italijanskog poručnika Vangusa, koga će partizani nekoliko meseci kasnije u Dolenjskoj osuditi na smrt vešanjem. Celo pre podne Italijani su pretraživali sanatorijum, ali ništa nisu našli iako su im u tome pomagali domaći izdajnici, preobučeni u italijanske uniforme. Ipak sam iz svega doznao da Vangusa nešto zna o partizanu sa ilegalnim imenom Alojz Levstik, koji je oktobra ležao u istoj sobi s kasnijim izdajnikom Boneom. Levstiku je doktor Lavrič izvadio metak iz potkolenice. U operacijskom protokolu je, naravno, bilo napisano da je Levstik imao abces, koji je Lavrič samo prerezao. Zapazio sam da je Vangusa, pregledajući protokol, kod imena Levstik crvenom olovkom nacrtao krst. Vojnici i oficiri su oko 13 časova završili pretres. Vangusa mi je naredio da uzmem mantil i pođem s njim. Uhapšen sam. U kamionu pred sanatorijumom zatekao sam dr Bogdana Brecelja i mladog partizana Istoka (danas dr Karo).

Smešteni smo u belgijsku kasarnu. Istoga dana po podne su doveli novu grupu, u kojoj smo prepoznali i dr Lavriča.

Posle nekoliko dana ugledao sam u dvorištu izdajnika Bonu. Bio je u pratnji karabinijera. Razumeo sam od koga potiče izdaja i šta sve Italijani mogu znati. Zato smo se Lavrič i ja dobro pripremili za saslušanje, koje je usledilo nakon 14 dana. U belgijskoj kasarni smo odležali dva meseca. U jesen 1942. izveli su nas pred »tribunale militare« — vojni sud. Na optuženičkoj klupi bilo nas je petorica: dr Lavrič i ja, zbog »Emone«, i tri Lavričeva asistenta s klinike — dr Milan Zumer, dr Franc Derganc i dr Martin« Benedik, zbog lečenja i operisanja jednog ranjenog aktiviste iz Ljubljane na Hirurškoj klinici. Međutim, mojega trećeg brata, dr Kristijana, odveli su u internaciju, u Padovu.

Time je, razume se, lečenje partizana u sanatorijumu »Emona« bilo prekinuto jer je on od tada stalno bio pod policijskom prisilom.

U leto 1942. je komandant zloglasne divizije crnokošuljaša »Montanja« pozvao u svoj štab sve ljubljanske lekare i zapretio im da će na licu mesta biti streljan svaki onaj koji bude uhvaćen da leči ranjenog partizana ili neku sumnjivu osobu. Pa ipak, lekari su odlazili u ilegalna skloništa i stanove i lečili su ranjene borce i u toku zime 1942/43. godine.

Dr Mirko DERGANC

MEĐU RANJENIM PARTIZANIMA

Pojava nekih bolesti među partizanima i povećanje broja ranjenih u poznu jesen i u zimu 1941. godine stavili su našu organizaciju pred velike teškoće pošto je bilo sve teže smestiti ljude na bezbedno mesto u samoj Ljubljani. Kako pojedine partizanske jedinice još nisu imale svoje lekare, lekarska organizacija u Ljubljani je odlučila da neki njeni članovi povremeno odlaze na po nekoliko dana na teren, izvan Ljubljane, i da tamo leče bolesne i ranjene. Za taj zadatak smo radije određivali žene lekare, jer se na njih manje sumnjalo. U našoj organizaciji bilo je prilično žena lekara. Odlikovale su se odlučnošću i požrtvovanjem.

Početkom okupacije u ljubljanskim bolnicama je bilo 30—40 lekara volontera, koji za svoj rad nisu dobijali nikakvu nadoknadu sem besplatne bolničke hrane i u izuzetnim slučajevima stana. To je stanje bilo nasleđeno iz stare Jugoslavije, u kojoj je eksploatacija lekara »volonterstvom«, osobito kada su bile u pitanju žene lekari, bila veoma zastupljena. Zbog takvog stanja i takvih odnosa su lekari tridesetih godina pružili otpor, a godine 1935. su stupili u svoj prvi »štrajk volontera«. Kako bitnih promena nije bilo, godine 1937. je usledio drugi, ali i tada bez rezultata. Ban Natlačen, kada su ga 1940. godine posetili predstavnici slovenačkih lekarki da bi ga obavestile o svom položaju, primio je njihovu protestnu rezoluciju, koju su bile potpisale sve slovenačke volonterke i stažistkinje, ironično napomenuvši da će na ravnopravnost ipak još dugo čekati. I to je, dakle, bilo bezuspešno.

U jesen 1941. godine su u kraću posetu partizanima otišli prvi lekari. Poslednjih dana oktobra, nedugo posle napada na Lož, pružila mi se prilika da upoznam novi način terenskog rada. Upravo tada je bio raspisan konkurs za mesto lekara u Ložu. Bolju kamuflažu poželeli nismo mogli. Po naređenju dr Božane Ravnihar, u Lož sam krenula sa doktorom Pavlom Lahovom. Sa sobom smo ponele sav potreban sanitetski materijal, jer smo još ranije bile upoznate s tim da su u borbama za Lož dva partizana teže ranjena, jedan u nogu, a drugi u pluća.

Dr Pavla Lahova je dobila vezu za selo Vrhniku pod Starim Trgom, i to u Zupančičevoj pilani. U senu je bio partizan Zlatko Pavlica, ranjen u pluća. Domaćinu sam objasnila da ranjeniku ne

moгу pomoći ukoliko ga ne prenesu u kuću. Pošto je domaćin otpustio sve radnike, Zlatko je prenet u kuću. Kada sam ga ugledala posumnjala sam da ću mu spasiti život. Uostalom, on je nedelju dana bio proveo u senu, pa je užasno izgledao, bio je iscrpljen. Pregledala sam ga i utvrdila da je metak probio pluća odmah ispod srca i da se zaustavio tik ispod kože na leđima. Morala se odstraniti krv iz pluća. Raspolagala sam običnom brizgaljkom za injekcije od 10 kubika, pa sam pokušala da pomoću nje nešto učinim. Ipak, trebalo je pribaviti lažne dokumente i prebaciti ga u neku od ljubljanskih bolnica.

Pre nego što smo uspeli da sredimo sve što je bilo potrebno za nabavku lažnih dokumenata, Zupančičeva žena je prevezla ranjenika autom u Ljubljani, pod izgovorom da je reč o njenom teško bolesnom sinu. Time mu je spasila život, a nas stavila na velike nevolje pošto nismo imali mogućnosti da ga bez dokumenata smestimo u bolnicu. I tada je odigrala ulogu odlična organizacija OF. Pošto je ranjenik još bio u opasnosti, privremeno je smešten u stan jednog aktiviste OF, gde je sačekao da bude primljen u bolnicu. Na hirurškom odeljenju Opšte bolnice dr Pavla Lahova mu je izvadila metak. Posle toga je prebačen u Moste, u porodicu Kogoj. (Ranjenik je bio u istoj jedinici s Kogojevim sinom, koji je, na žalost, pri napadu na Lož zarobljen i kasnije, 22. decembra 1941. zajedno sa Šercerom i drugovima, streljan. Kod kuće je bio još jedan Kogojev sin, koji se s ranjenikom bio dogovorio da s njim, čim se ovaj oporavi, ode u partizane.)

Ranjenik je ostao još neko vreme u Ljubljani. Menjao je mesto svojega boravka. Februara 1942, dok je bio u porodici obučara Pugelja, jedva je izbegao blokadu i raciju. Sklonio se u šentjakovsku crkvu.

U to vreme je partizanima koji su se bili zatekli u Ljubljani bilo veoma teško. Već u vreme jesenje ofanzive na Krim, iz partizana su dezertirala četiri pustolova i predali su se Italijanima. Jedan od njih je kasnije postao okoreli izdajnik. Krstarili su gradom i tragali za partizanima koje su poznavali i koji su se bili sklonili u Ljubljani da bi prezimili. Žrtve njihove izdaje bili su Rado «Kogoj, Ljubo Šercer i ostali kojima je bilo suđeno na poznatom ljubljanskom procesu. Jedan od njih, koji je ranije bio kuvar u partizanskoj četi, prepoznao je pred železničkom stanicom našeg ranjenika i ovaj je odmah uhapšen. Nikoga nije izdao, iako su ga zlostavljali. Osudili su ga na smrt, ali su ga zbog maloletnosti pomilovali i presudu preinačili na doživotnu robiju. Posle oslobođenja Pavlica je pričao da je u zatvoru bio zajedno s Tonetom Tomšičem.

Ubrzo nakon te prve posete ranjenom partizanu izvan Ljubljane, usledile su druge. Opet sam se sa doktorkom Pavlom Lahovom uputila na teren, ali smo ovoga puta išle vozom i u pratnji jednog vodiča. Stigle smo u jednu poznatu partizansku porodicu blizu Mokronoga. Tu smo dobile vezu i doživele prvi susret sa zametkom Mokronoške partizanske čete. Jedan partizan je imao plućnu tuberkulozu, pa smo ga uputili u ljubljansku bolnicu. Četa nije imala nikakvog sani-

tetskog materijala. Zato sam stupila u vezu s mokronoškim lekarom Mušičem, saradnikom OF, i od njega sam dobila sav sanitetski materijal što je četi bio potreban.

Krajem novembra ili početkom decembra 1941. po treći put smo krenuli da ukažemo pomoć ranjeniku. K nama je došao nepoznat vozač i odveo nas kroz Vič, glavnom ulicom prema Vrhniki, do neke velike kuće, verovatno gostionice. Dr Božana Ravnihar nam je rekla samo toliko da će nas voziti pouzdan vozač, inače dobar aktivist. Našli smo snažnog mladog partizana koji je za vreme marša bio slomio nogu u gležnju. Pošto smo mu stavili nogu u udlage, domaćici smo kazali da se brine o bolesniku. To je bila naša poslednja lekarska poseta partizanima.

Osim takvih obilazaka, iz prvih dana mi je ostalo u sećanju pripremanje kompletnih »zavoja prve pomoći« s pričvršćenim ulošcima od gaze. Zavoje i gazu smo donosili iz bolnice, i pošto bismo ih potpuno uredili i pripremili, odnosili smo ih natrag, u bolnicu, radi sterilizacije, najčešće u Žensku bolnicu i na hirurško odeljenje. (Žensku bolnicu su Italijani znatno manje nadgledali no Opštu, pa smo se zato na nju više oslanjali.) U poslu su nam izdašno pomagali neki lekari i, posebno, nekoliko veoma požrtvovanih babica.

Dr Lunaček, koji je bio odgovoran za prikupljanje sanitetskog materijala, bio je uredio malo sanitetsko skladište u svojoj sobici u bolnici.

Kada su maja 1942. godine iz Ženske bolnice otišli u partizane Ravniharova i Lunaček, rukovođenje lekarskim matičnim odborom je palo meni u deo. Imali smo i svoju partijsku ćeliju. Po odlasku dr Lunačeka morali smo ponovo da organizujemo intendanturu matičnog odbora. Uredili smo veliko skladište za sanitetski materijal koji je dolazio iz Ženske i Opšte bolnice, a isto tako i od dr Nojbergera i iz Bahovčeve apoteke. Jedan od saradnika slao je medicinske instrumente.

U leto 1942, verovatno u vreme kada je u Ljubljani bila prikupljena ogromna količina raznovrsnog materijala za Gupčevu brigadu, iz Ženske bolnice smo za dva dana otpremili jedanaest velikih paketa sanitetskog materijala. To je bila najveća pošiljka koja je u toku rata bila upućena iz Ženske bolnice.

U proleće 1942. godine smo posredstvom naših aktivista nabavili i oko 120 torbica za prvu pomoć. Poslednja pošiljka tih torbica je upućena u leto 1942. godine, kada je k partizanima krenuo poznati »veliki transport«.

Decembra 1942. uhapsili su me belongardisti. Istina, to nije bio moj prvi susret sa zatvorom pošto su me i ranije, ali na kraće vreme, hapsili Italijani. Ali ovaj put je stvar bila mnogo ozbiljnija. Rukovođenje poslovima u matičnom odboru je posle mene palo u deo doktoru Tatjani Zalokar.

Naš rad nije prestajao. Bolnice su ostale izvor sanitetskog materijala i kadra za partizanske jedinice.

Dr Ruža SEGEDIN

RADIO-SEKTOR I RADIO-STANICA »KRIČAČ«

U oslobodilačkoj borbi slovenačkog naroda se, već u njenom zametku, stremilo organizovanju nove, narodne vlasti. Zato je naše rukovodstvo nastojalo da razvije aktivnost na svim područjima karakterističnim za moderno društvo, pa prema tome i u radio-službi. Okupator je svim silama nastojao da Slovence u Ljubljani zaslepi svojom kulturom i svojom tehničkom razvijenošću, i da na taj način kod naših ljudi izazove osećaj manje vrednosti. Zato su uspesi našeg radio-sektora, osobito propagandne emisije radio-stanice »Kričač«, bili jedan od dokaza da su Slovenci i na području tehnike i kulture dorasli okupatoru i da su sposobni da vode borbu za svoje oslobođenje.

Sredinom 1941. godine, kada je doneta odluka o organizovanju radio-sektora, Tone Tomšič mi je poverio zadatak da ga, pod okriljem KP Slovenije, osnujem. Takođe mi je rekao da u tom pravcu u ime OF radi i inž. Miloš Brelih. Uskoro su nas teškoće prisilile da se s njim povežemo i da radimo zajednički.

Naš zadatak je bio da organizujemo govornu emisiju radio-stanicu za propagandu u Ljubljani, obrazujemo radio-telegrafsku stanicu s motornim agregatom za održavanje veze sa inostranstvom i da napravimo predajnike i prijemnike sa agregatima na ručni ili nožni pogon za održavanje veze među partizanskim jedinicama i da obučimo odgovarajući broj telegrafista.

Iako sam studirao elektrotehniku, do tada se nikada nisam ozbiljnije bavio radio-tehnikom. A o ilegalnim stanicama sam znao toliko da je nemačka KP, u vreme najžešćih hitlerovskih naleta na nju, imala ilegalnu stanicu na kratkim talasima, da su fašisti uzalud pokušavali da je pronađu, da je ona zbog potera morala često da menja svoje mesto, da su hitlerovci, u težnji da je otkriju, isključivali pojedine rejone u Hamburgu, itd. Zbog toga je naš »Kričač« bio tako konstruisan da je mogao da radi i na akumulator i na baterije (od šest vati).

Kako u to vreme u Sloveniji nije bilo radio-industrije, za pomoć u radu oslonili smo se na radionicu Radio-Ljubljane. Ona je postala naše čvrsto uporište; jednom je čak celu sedmicu radila samo za nas. U Ljubljani je bilo malo radio-amatera, a i što je bilo većinom su

imali skromna tehnička znanja. Alfonz Kukovac Uroš, koji je bio došao iz Ljutomera, bio je sposoban organizator i instruktor za radio-telegrafiju. Međutim, najviše ljudi za izradu radio-aparata i za izvođenje emisija bilo je iz redova studenata radio-tehnike Ljubljanskog univerziteta. Okupator je bio nešto naslutio, pa su jednoga dana njegovi vojnici upali u prostorije Elektrotehničkog fakulteta. Iako nisu našli ništa od materijala koji ih je zanimao, ipak je za tri sedmice uhapšeno 26 studenata elektrotehnike.

Nabavka radio-materijala u toku okupacije bila je veoma otežana. Ponešto je moglo da se nađe u samoj Ljubljani, i to samo za radio-prijemnike, a deo tzv. kritičnog materijala se nabavljao u trgovinama u Italiji.

Sektor radio-tehnike bio je organizaciono odvojen od ostalih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta i od ostale tehnike. Ni jedan saradnik radio-sektora nije smeo da radi u nekoj drugoj organizaciji. Veza je išla preko mene do Toneta Tomšiča i kasnije do Borisa Kidriča. Sektori rada su bili strogo međusobno odvojeni. Aktivisti koji su izrađivali aparate nisu smeli da kupuju materijal niti da budu povezani sa drugovima koji su vodili radio-emisije. Mesta za emitovanje sami su odabirali i nikom nije bilo dopušteno da se u to upliće. Osoba koja bi kupovala materijal nije smela ničim da svraća pažnju na sebe i morala se odlikovati prisebnošću i snalažljivošću, a oni drugovi koji su radili emisije za »Kričač«, morali su biti još i hrabri, poverljivi i preduzimljivi. Svaki od nas je imao ilegalno ime, baš kao i aparati. »Kričač« je bio govorna emisiona radio-stanica, »Krava« predajnik za vezu sa inostranstvom, itd. U čuvanju tajne sve nas je bio nadmašio pokojni inž. Luznar, čovek koji je mesecima izrađivao delove za »Kričač« pred više desetina studenata elektrotehnike i niko od njih, osim mene, nije znao šta on to radi.

Kako smo obavili zadatke što smo dobijali od CK KPS?

Propagandna radio-stanica »Kričač« je uspešno radila svoj posao. Veza sa inostranstvom preko velikog radio-telegrafskog predajnika bila je uspostavljena sa oslobođene teritorije. Aparati za održavanje radio-telegrafskih veza među partizanskim jedinicama su, uz velike teškoće, napravljeni i upućeni Glavnom štabu preko Krimskog partizanskog odreda.

Okupator je na svaki način nastojao da osujeti našu aktivnost. U tome je upotrebio sva sredstva koja je savremena nauka bila stvorila. Jednom je uspeo da dešifruje naše radio-depeše koje su među sobom izmenjivali Glavni štab i štabovi partizanskih divizija.

Neprijatelji su, ipak, najviše pažnje posvetili radio-stanici »Kričač«. Počeli su da kruže po gradu vozilima s radio-lokatorima kako bi pronašli mesto s kojeg se program odašilje. Na osnovi podataka koje su pribavljali tačno su određivali mesto, ali nas je o svemu blagovremeno izveštavao inž. Miloš Brelih, čovek koji je po zadatku bio zaposlen u italijanskoj radio-stanici. Kasnije je potraga za »Kričačem« nastavljena ocenjivanjem jačine prijema radio-talasa na pojedinim

pozicijama. Kako ni to nije dalo zadovoljavajuće rezultate, počeli su da isključuju električnu struju u pojedinim delovima grada ne bi li na taj način odredili bar područje u kojem se »Kričač« nalazi. Ali kako je ta radio-stanica mogla da radi i na akumulator i na baterije, i to okupatorovo nastojanje je propalo. Na kraju je od građana kupio sve radio-prijemnike i smestio ih u skladišta.

Sećam se zgode kada sam poslednji put izvestio Borisa Kidriča o »Kričačevom« radu. Slušao me je, zamislio se i rekao: »Napravite još jednu emisiju i oprostite se od slušalaca. Recite da ćete nastaviti emisije sa oslobođene teritorije, a u Ljubljani — kada ona bude slobodna. A saradnicima koji su radili s 'Kričačem' izrazite u ime CK KPS zahvalnost i odajte im priznanje za njihov požrtvovan rad«.

Milko GORŠIČ

»KRIČAČ«

O »tehničici« OF u 1941. godini ništa nisam znao. Drugi studenti takođe, sem dveju drugarica. Još manje smo znali šta radi i izrađuje Rado Luznar. Obično je izrađivao uprošćene radio-prijemnike. Međutim, on je, osim toga, pravio i radio-predajnik, pomoću kojeg se kasnije ljubljanska javnost obavestavala o uspesima OF u borbi protiv okupatora. Taj prvi predajnik je nazvan »Kričač«. Iako je izrađen na brzinu, sasvim je dobro služio. Kasnije, pošto je malo prerađen, __poslat je partizanima, i oni su pomoću njega održavali vezu čak i s Vrhovnim štabom.

Jednom prilikom, u novembru, bio sam upitan kakvu antenu imam kod kuće pošto bi želeli da kod mene nešto isprobaju. Brzo smo se dogovorili, jer sam pre nekoliko meseci na tavanu bio postavio dobru antenu. Rečeno mi je da će kod mene biti novi predajnik OF.

Pre podne, pred planirano emitovanje, doneli smo u moju sobu radio-uređaj. Odmah smo ga isprobali. Kada je došlo vreme za emitovanje, primio sam se dužnosti da pročitam pripremljeni tekst jer je spiker bio zakasnio. Pre nego što sam mogao bar na brzinu da pogledam tekst, počeo sam emisiju rečima: »Govori Radio-Osvobodilna fronta...« Tako je počela da radi prva emisiona radio-stanica OF, »Kričač«. To je bilo 7. novembra 1941. Tada smo, naravno, imali malo slušalaca.

Idućeg meseca je emisije vodio Marijan Vesenjaki. Odmah u početku bio je za to određen, ali kako je bio veoma poznat kao komunist, ubrzo je morao da napusti rad na radio-stanici. Nedugo zatim otišao je u partizane i odmah potom, prilikom napada na Verd, poginuo.

Čim su saznali da postoji tajna radio-stanica, Italijani su upali na elektrotehnički seminar i počeli da hapse studente. Imao sam sreće pa sam izbegao hapšenje, te sam uspeo da radio-stanicu »Kričač« blagovremeno prenesem na drugo mesto.

Posle mesec dana sam se ponovo prihvatio dužnosti da budem najavljiivač-spiker. Osim jedne osobe koja se brinula o tehničkim pitanjima radio-stanice, nešto kasnije nam se pridružila Vida Lasič Jelka. S radio-predajnikom smo se premeštali s jednog kraja Ljubljane na drugi i emitovali smo predviđene programe.

Prvih meseci je bilo dosta teško radio-prijemnikom uhvatiti naše emisije pošto »Kričać« nije uvek najpreciznije radio na istoj talasnoj dužini. Nismo imali antene koje bi bile prilagođene predajniku, pa je to uticalo na preciznost talasne dužine. Najčešće smo antenu razapinjali neposredno pred početak emisija. Napravili smo nekoliko dobrih, premerenih antena i učvrstili ih na nekoliko mesta odakle smo emitovali vesti, čime smo ostvarili emitovanje na stalnoj talasnoj dužini. Ponekad smo vesti davali i na italijanskom jeziku. Tada sam prvi put čitao tekst na italijanskom.

Katkad smo unosili u program i kakav tekst namenjen italijanskim vojnicima, pre svega neki proglas koji bi još ranije pripremio književnik Prežihov Voranc.

Uvođenjem premerenih antena, koje smo bili postavili na nekoliko mesta, znatno su poboljšani stalnost talasne dužine i kvalitet emitovanja, pa je bilo lakše na prijemniku uhvatiti »Radio-OF«, sem ako prijemnik nije bio previše udaljen od emisije radio-stanice. »Kričać« se mogao dobro čuti na daljini od oko tri kilometra, a na većim udaljenjima — znatno slabije ili nikako. Međutim, na većim daljinama prijem je bio opet dosta dobar. Dobili smo obaveštenje da se dobro čuo čak u Ribnici, navodno i u Marsa Matruhu u severnoj Africi.

Emitovanje se znatno poboljšavalo. Jedan drug je odnekud doneo mali gramofon, pa smo svaku emisiju počinjali slovenačkom himnom »Naprej, zastave slave ...«, a završavali himnom »Hej, Sloveni. ...«

Sedmog februara smo deo emisije posvetili velikom slovenačkom pesniku Prešernu, pa smo toga dana radili pun čas. Bilo nam je posebno stalo do toga da se svuda dobro čuje, pa smo za mesto emitovanja bili odabrali kuću jednog aktiviste ispod Grada, gde je antena bila dosta visoko postavljena. Pošto smo sve pripremili i kada smo proverili kvalitet prijema (posredstvom jednog aktiviste to smo obavili u samoj ljubljanskoj radio-stanici), pristupili smo emitovanju pripremljenog programa. Rad je bio bez smetnji. Italijani su bili uvereni da se radio-predajnik nalazi negde izvan Ljubljane. Navodno, Nemci su ih uverili da ipak treba pretražiti Ljubljanu. Pokušali su eliminacijom i isključivanjem struje u pojedinim rejonima grada. Međutim, mi smo se već bili snabdeli akumulatorima i priručnim generatorima, pa je i taj neprijateljev pokušaj propao.

Italijani su preduzeli racije po Ljubljani i opsedali su čitave gradske četvrti, čime su nam stvarali prilične teškoće. Nikada nismo znali koji će deo grada biti opkoljen, da li ćemo uspeti da se probijemo kroz opsadu, hoće li pronaći naš predajnik itd. Prelazili smo iz jednog dela grada u drugi, uzdajući se, najčešće, u sreću. Samo jednom smo bili »malerozni«: predajnik je ostao u opsednutom Bežigradu, a nama se žurilo da damo sledeću emisiju. Tada nas je spasao Miloš, koji je kao aktivist radio u ljubljanskoj radio-stanici. Poznavao je vozača poluteretnog kamiona italijanske EIAR i privoleo ga je da mu za kratko vreme pozajmi auto. Na bočnim stranama auta nalazile su

se oznake EIAR — kratica za italijansku radio-difuznu mrežu. Autom je Miloš, mimo svih straža i patrola, otišao do Bežigrada, utovarivao »Kričača« i izneo ga iz blokade na bezbedno mesto.

Sva italijanska vojska i policija u Ljubljani nisu uspele da otkriju »Kričača« i onih nekoliko ljudi što su se s njim bezmalo pola godine potucali po Ljubljani, ali koji su uživali gostoprimstvo i zaštitu više od dvadeset ljubljanskih porodica.

Dr Milan OSREDKAR

*

»Govori radio-Osvobodilna fronta! Govori Radio-Osvobodilna fronta slovenačkog naroda! Slovenci, slušajte naše emisije ..., !« Tako je tri puta nedeljno, od novembra 1941. do aprila 1942. godine, »Kričač« najavljivao svoje emisije.

Više se ne sećam svih pojedinosti. Vreme je izbrisalo iz pamćenja mnoge i vesele i tužne događaje koje smo doživljavali u toku svog rada, ali su neki ipak ostali u sećanju. Jedan od njih je emisija koju smo dali sredinom marta 1942. godine.

Toga dana smo radili u potkrovlju jedne zgrade u Siški. Bili smo postavili antenu, povezali delove predajnika i osigurali napajanje strujom. Kada smo završili pripreme već je bio pao mrak, a do početka emitovanja bilo je ostalo oko časa i po. To smo vreme iskoristili za uvežbavanje čitanja teksta, u kojem je bilo i dijaloga. Radilo se u »studiju« načinjenom od starog sanduka s poklopcem. Nisam bila uspela ni da pročitam svoj deo iz dijaloga kada je, sav usplahiren, dotrčao Miloš Brelih i saopštio nam da je baš toga dana, krenuo u lov na nas velik broj vozila sa uređajima za traženje (radio-lokatori) i da su se »lovci« uputili u sve delove grada. Italijani su bili uvereni da će nas te večeri uhvatiti. Postavilo se pitanje da li da odustanemo od davanja redovne emisije ili da rizikujemo. Bilo je ostalo još samo nekoliko minuta do njenog početka. Ipak je odlučeno da ne odustanemo, s tim da se program nešto skрати.

Na ulici je i dalje stajao naš osmatrač. Bio je dužan da nas ugovorenim znakom upozori na opasnost, a ja sam se popela na neke sanduke i kroz otvor na krovu osmatrala ulicu. Iz »studija« se začuo »spikerov« glas: »Govori Radio-Osvobodilna fronta, govori Radio-Osvobodilna fronta slovenačkog naroda... !« U jednom trenutku začula sam brujanje automobilskeg motora i ugledala automobil. Polako je skrenuo nekud iza ugla susedne kuće i zaustavio se. Iako ga nisam dobro videla, pretpostavila sam da je sasvim blizu. Osmatrač nam je crvenom svetiljkom dao znak da preći opasnost. Razmislila sam za trenutak da li da odmah obavestim »spikera« kako bismo prekinuli emitovanje ili da sačekam kraj emisije, detinjasto verujući u nekakvu sreću. Dole, na ulici, bilo je mirno, nikakvog osobitog šuma, nikakvog neobičnog znaka. »Još samo malo, samo malo«, ponavljala sam u

sebi, »pa će još jedna emisija biti srećno završena«. Tada sam čula kako »spiker« izađe iz »studija«. »Brzo sve spakujte, ja ću još malo da osmatram. Auto je dole na ulici«. Za nekoliko minuta je sve upakovano u tri torbe i sklonjeno iza tavanskih greda, pošto tu uređenog skloništa za tu svrhu nismo imali.

Zgradu smo napustili pojedinačno i srećno smo stigli svojim kućama. Uz put smo susretali kamione s vojskom i automobile s tra-gačima. I ovaj put je neprijatelju posao bio uzaludan.

Sutradan smo se sastali da bismo se dogovorili gde da prenesemo našu radio-stanicu. Bilo je predloženo da pređemo u kuću pored koje je išla granica blokade Šiške, a ja sam se ponudila da sama krenem tamo i da sve odjednom prenesem. Time bi »Kričač« bio za najkraće vreme sklonjen na bezbedno mesto, a domaćin kuće čijim smo se potkrovljem koristili oslobođen briga i neizvesnosti. Domaćina sam zatekla u bašti, bio je neispavan i bled. Pomogao mi je da stavim aparaturu u torbe i da je prekrijem lukom i krompirom kako se ne bi videla. Teret nije bio lak. Oprezno sam odškrinula vrata, pogledala niz ulicu, pa potom, praveći lice bezbrižnim, krenula mimo straže, prema glavnoj ulici.

Uspeli smo! Imali smo puno planova za sledeće dane. Jer sutra, prekosutra i kasnije sve će se to ponavljati. »Kričača« će opet slušati cela Ljubljana.

Vida LAŠIĆ Jelka

IZ SEĆANJA NA REDAKCIJU RADIJA OSVOBODILNE FRONTE

Jedne rane jesenje večeri iznenada je u moj stan u prizemlju crvene kuće pokraj Ljublanice banuo jedan davnašnji poznanik kojem sam se najmanje nadala. Doveo ga je Tone Čufar, kog sam poznavao iz predratnih dana, kada je kao radnik jeseničke fabrike donosio svoje literarne prvence u uredništvo lista »Ljubljanski zvon«. »Doveo sam prijatelja, želi s tobom da razgovara«, rekao je i zamakao u susednu sobu.

Za njim je ušao plećat čovek srednjeg rasta, s crnim naočarima i sivim diplomatskim šeširom u ruci. Skinuo je naočare, pružio mi ruku i predstavio se: »Kuhar«. Iznenadih se i za trenutak zastadoh. Stisnuh mu ruku i rekoh: »Koliko godina se nismo videli?« Nekih dvadeset, verovatno«, odgovorio je i seo. Počesmo da preturamo po sećanjima. Poslednji put smo se, valjda, videli u kafani »Union« odmah posle prvog svetskog rata, kada je pripremao za štampu svoju prvu zbirku pripovedaka, tada još malo poznat i malo cenjen početnik, pisac samouk, Lovro Kuhar. Kuhar je kao politički ilegalac u svojim dugotrajnim lutanjima po gotovo svim evropskim centrima od Moskve do Pariza sazeo i postao poznat kao umetnik, znamenit novelist, autor »Samorasnika« i ugledan romanopisac pod imenom PREŽIHOV VORANC.

Zapazio sam da je, uprkos dugotrajnoj odsutnosti, ipak poznavao stanje u slovenačkoj književnosti. Znao je za sva uglednija imena. Razgovarali smo o partizanskoj lirici, o Zupančiču, Boru... .

Ali zašto toliko pričamo? Danas je rat, početak rata koji će, kako izgleda, biti dug i strašan ... Kako je još Majakovski govorio kada su ga u vreme građanskog rata upitali šta misli o Balzaku... »O Balzaku?«, začuđeno je pogledao i nasmejao se. »O Balzaku ne mislim baš ništa. Danas mislim samo na ono tamo«, i rukom je pokazao na karabin u uglu sobe. Činilo mi se da to isto danas važi. Nekoliko trenutaka smo ćutali, a potom Prežihov upita da li imamo radio-prijemnik. Odgovorio sam da ga nemam, ali da redovno slušam

radio-emisije. »Izvršno«, odgovorio je. »A gde ga slušate?« »Tu preko puta, kod nekog bivšeg jugoslovenskog oficira, kapetana. Pouzdan je, naš čovek. Međutim, poslednje vesti slušamo kod profesora koji stane iznad mene, i to na engleskom jeziku«.

»Divno! Vidim da se nisam prevario. Nešto ću vam reći: rukovodstvo Osvobodilne fronte je odlučilo da Ljubljana dobije tajnu radio-stanicu za obaveštavanje građanstva i za propagandu. Meni je dalo zadatak da pribavljam rukopise, da organizujem nekakvu redakciju. Ta redakcija bi trebalo da bude kod vas. Pristajete?«

Naravno, pristao sam.

»Vi ćete, osim rada u kulturnoj propagandi, pisati i ratne izveštaje. Postaćete, dakle, ratni izveštač... Uz nas će biti u redakciji još dvojica drugova. Sastajaćemo se svakog utorka i petka«, završio je Voranc.

Osnovali smo redakciju i počeli da radimo. Podelili smo posao. Voranc je, sem kulture, prema uputstvima OF, uzeo da vodi i spoljnu i unutrašnju politiku. Za te dve rubrike priloge je dobijao i od Tomšiča, Kidriča i drugih. Ja sam odgovarao, sem za dnevne aktivnosti i delimično za kulturu, još i za izveštaje s frontova, a ostala dvojica drugova — prof. Rudi Kobile i Miro Jeršič, kojeg je kasnije zamenio Jože Dolenc — za propagandu i obaveštavanje Fronte. Naravno, Dolenc imao dosta posla, pošto je morao da polemíše s poznatim pismima biskupa Rožmana i da tumači i popularise mnogobrojne frontovske okružnice oportunističkom katoličkom delu publike, koji je već tada, zajedno s liberalnim vrhovima, kovao bratimljenje s fašistima.

Za neke emisije smo se osobito brižljivo pripremali. Kao i mnogim Ljubljancima, i meni je ostala u sećanju veličanstvena emisija posvećena Prešernu. Nju smo pripremili Voranc i ja. Sećam se da mi je Voranc čestitao za priloge što sam bio posvetio Prešernu. Pa ipak, nije sve moje izveštaje tako povoljno ocenio. J3to se tiče »vojnih«, više puta mi je prigovorio da ponešto nisam dobro i tačno uobličio ili da je ovo ili ono čak i pogrešno. I tako: kao »ratni izveštač«, se nisam proslavio.

Sastanci naše redakcije su uglavnom proticali u miru.

Jednom, baš kada smo bili završili pripremanje materijala za emisiju, pročitali tekstove, odobrili ih i dopunili poslednjim vestima, na nasipu pored Ljubljane čulo se brektanje kamiona. Zaustavili su se u dvorištu crvene kuće. Iz njih su poiskakali fašistički vojnici i pojurili uz stubište. (U toku noći se na toj zgradi lepršala crvena zastava, koju je tamo bio izvesio moj nećak Mišo Čop.) Tužno smo zurili u pepeo naših rukopisa koje smo spalili, jer smo to morali. Ali pomoći nije bilo. Razišli smo se. Voranc je odjurio na prvi sprat, svojoj svastici, a mi smo posedali i »nedužno« pili čaj. Međutim,

vojnici tada nisu došli k nama. Kada smo se ponovo sastali morali smo sve iznova da sredimo kako emisija ne bi kasnila.

Naše piskaranje za tajnu radio-stanico OF uopšte ne smatram za nekakav podvig. Mislim da je svako radio ono što mu je bila dužnost i što mu je nalagala savest. Kako je to divna uteha kada, uprkos prisilnom muku i vladavini tiranije, čovek može slobodno i odlučno da kaže sve što misli, želi i oseća! Kakvo je to rasterećenje i olakšanje! Ako je naše pisanje bar malo doprinelo očuvanju borbenog i junačkog duha Ljubljane, nama je to najdragocenija nagrada.

Fran ALBREHT

PREŽIHOV VORANC

Poslednje zime pred veliki svetski požar Prežihov Voranc je dovršio svoje delo »Jamnica«, u kojem je živim bojama prikazao razdoblje gotovo od vremena kada je povučena granica preko Koruške do dana kada je napisana poslednja stranica romana.

Pisac se vratio u Ljubljanu i do grla se ukopao u posao: organizovao je i vodio poverljive sastanke, okupljao umetnike i kulturne radnike, pripremao privredni odbor, radio za novu radio-stanicu, preko koje se čula slobodna reč. I pisao!

Prežihov Voranc je vrlo dobro znao da to što piše — piše za budućnost. »Pisac sme pisati samo po svojoj savesti«, govorio je Jušu Kozaku. Savest mu je nalagala da piše temperamentne političke članke i lirske crtice.

Posle toga slede italijanski i belogardejski zatvori i saslušanja od strane Nemaca, da bi stigao čak do Berlina. Zatim logori. Mauthauzen. Više nije pisao. Gledao je, slušao, posmatrao čoveka i merio — i gubio veru u njega.

Kada se vratio, u prvi tren nije mogao da se privikne na svetlost. »Sto sam video i doživeo tako je užasno da o tome nikada neću napisati ni reči, ne mogu!« Takav je bio njegov prvi sud. Čak je mislio da nikada više neće uzeti pero u ruke. • *

Ipak je još pisao. Vratila mu se vera u čoveka, ponovo su se u njemu oglasili ljubav i poverenje prema njemu, osobito kod kuće. u koruškim brdima, gde se ubrzo povukao. Nije pisao mnogo, pošto je vreme bilo preskupo. Pa ipak je beležio, makar nedavno minule strahote. Ponovo se vratio godinama detinjstva. Dopunio je svoje divne »Suzice«.

Pre nego što je mislio, došao je oproštaj. Znatno pre nego što bi bilo pravedno.

Ostale su nenapisane priče, neispunjeni planovi, neizgovorene reči, prekinuta sećanja. Ipak, napisane su knjige, mnogo knjiga. Da je samo jednu za sobom ostavio bilo bi dosta. Njen naslov je »SAMORASTNIKI«.

Dušan MORAVEC

Više od deset godina slovenački pisac Prežihov Voranc počiva na mirnom seoskom groblju u Kotljama. Nije imao vremena da napiše kako je proživio 1941. i 1942. godinu kao ilegalac, kao odani komunist — revolucionar.

Od proleća 1941. do poslednjih dana decembra 1942. bila sam njegova kurirka i pratilac. Prepešačili smo sve ljubljanske ulice od Viča do Mosta, od Bežigrada do Rožnika. Preko šentjakobskog mosta, raznih javki i bunkera u kojima su ilegalno živeli mnogi poznati ilegalci do mesta gde se sastajala Ekonomska komisija i gde se Prežihov viđao s rukovodiocima oslobodilačkog pokreta Edvardom Kardeljom, Borisom Kidričem, Alešom Beblerom, Lidijom Sentjurc i s poznatim pesnikom Matejom Borom, kompozitorom Blažom Arničem i drugim znamenitim ljudima.

Prežihov je uhapšen januara 1943. Poslednji put sam s njim bila krajem decembra 1942. Tada smo se rastali pred ljubljanskom železničkom stanicom. Pešice smo došli iz Mosta, gde je bio održan sastanak kod nekog lekara. Želeo je da sam ide svojoj kući. Rastali smo se s crnom slutnjom u sebi.

Prežihova Voranca sam ponovo srela tek u leto 1945, kada se bio vratio iz logora smrti. Bio je oronuo, od užasa i zla, ali nepokolebljiv u svom revolucionarnom verovanju.

Dr Kristina BRENKOVA

ZNAČAJ PLENUMA OF OD 16. SEPTEMBRA 1941. GODINE ZA RAZVOJ POKRETA

Krajem septembra 1943. Boris Kidrič nam je dao zadatak da izradimo osnove za skori zbor predstavnika slovenačkog naroda, na kojem bismo i u državnompravnom pogledu istakli uspehe koje smo bili postigli.

Izradili smo taj nacrt, ali zbog mnogih manjkavosti Boris Kidrič Peter njime nije bio zadovoljan, pa smo morali ponovo na posao. Napravili smo nacrt odluke kojom je Vrhovni plenum OF konačno ostvario i ispoljio svoj značaj: kao najviše političko telo OF i kao vrhovni organ narodne vlasti, dakle onaj vrhovni organ koji ima zakonodavnu i izvršnu vlast, pod nazivom Slovenski narodno-oslobodilački odbor — SNOO.

Tako je bilo odlučeno i na Kočevskom zboru. Pa ipak, koreni te odluke su bili u događajima od ranije, u sednici Vrhovnog plenuma OF od 16. septembra 1941. i u svemu što se u međuvremenu dogodilo. Ova sednica, održana u Ljubljani, bila je po normativnom poslu obavljenom na njoj, ne samo prva već i najsveobuhvatnija sednica Plenuma, pošto ni na jednoj drugoj, ni ranijoj ni potonjoj, nisu doneseni takav program i tako značajne odluke.

U to vreme je OF bila u priličnoj meri ostvarila političku diferencijaciju u slovenačkom društvu. Od svih političkih stranaka samo je KPS kao celina bila zauzela svoje mesto u OF, a ostale političke formacije nisu htele da uđu u nju. Klerikalna stranka i JNS su u osnovi izrazile svoje neslaganje, a ostale političke grupacije su spekulantski očekivale događaje. Ali zato su se svi oni što su bili poštjeni i borbeni svrstali u OF, bez obzira na građanske i političke nazore. U samom Vrhovnom plenumu OF bilo je, međutim, 18 raznih grupa, od kojih su kao najznačajnije u saradivanju sa KPS bile napredno krilo »Sokola«, hrišćanski socijalisti i grupa kulturnih radnika.

U proglasu OF od 2. avgusta 1941. bilo je rečeno da su Srbi, Crnogorci i Hercegovci započeli opšti ustanak i da i slovenački narod počinje otpor, borbu protiv tiranina. »Slogu i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije ostvarujemo zajedničkim otporom«.

Već u septembru 1941. po celoj Sloveniji je bilo partizanskih jedinica, koje su svojim akcijama uznemiravale neprijatelja. Bitka

na Jelovici i Mežaklji i mnoge akcije po Kranjskoj, Štajerskoj i Primorskoj već su bile prošlost.

Većina slovenačkog naroda je prihvatila OF ne samo odobravanjem i formalnim pristupom njoj već aktivnim učešćem u njenom radu. Osim radnika i članova KP Slovenije, u OF i u partizanskim jedinicama je bilo sve više ljudi i sa sela i iz grada. To, i prikupljanje sredstava — novca, hrane, odeće, lekova i oružja, bilo je izraz odnosa naroda prema okupatoru i njegovog pripadanja novoj i opštoj političkoj snazi, Osvobodilnoj fronti.

Takvo je, dakle, bilo stanje u Sloveniji u to vreme, kada je održana sednica Vrhovnog plenuma OF. Prilike su nalagale i omogućavale donošenje odluka kojima će se na demokratski način urediti odnosi i u isto vreme su određivale dalji rad u zajedničkoj borbi protiv okupatora, za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda i za bratstvo s drugim jugoslovenskim narodima. Plenum je doneo ove direktive:

- da se Vrhovni plenum OF konstituiše u Slovenački narodno-oslobodilački odbor — SNOO;

- o svrstavanju slovenačkih partizanskih jedinica u Narodno-oslobodilačku vojsku Jugoslavije;

- o zaštiti slovenačkog naroda i njegovog pokreta za oslobođenje i ujedinjenje;

- o narodnom porezu i

- o zajmu slobode.

Objavljen je proglas »Slovenačkom narodu«.

Odlukom da se Vrhovni plenum OF konstituiše u SNOO taj je organ u stvari dobio dva imena: Vrhovni plenum OF i Slovenački narodnooslobodilački odbor. Sastavljen od delegata 18 grupa, nastupao je čas kao političko rukovodstvo OF, čas kao SNOO. Međutim, izvršni organ te dvojne institucije bio je isti — Izvršni odbor OF (IOOF).

Kao Vrhovni plenum OF, taj je organ bio organizaciono i političko rukovodstvo Fronte, čije je jezgro činila KP Slovenije. Bio je vrh terenskih, pokrajinskih, rejonskih i okružnih odbora OF. Predstavljao je političku organizaciju koja je povezivala sve napredne ljude što su borbu protiv okupatora, za slobodu i samostalnost naroda i za Jugoslaviju kao zajednicu svih njenih naroda smatrali jedinim ishodom i mogućnošću da Jugoslavija opstane kao celina.

SNOO je bio vodstvo političkog pokreta. U pomenutom proglasu »Slovenačkom narodu« stajalo je: »Saglasno snazi i zadacima slovenačkog oslobodilačkog pokreta, Vrhovni plenum OF se na odgovarajući način konstituisao u Slovenački NOO. Osnivanje ovog odbora znači novi korak ka slobodi, novi korak ka oslobođenju i ujedinjenju svih Slovenaca, novi korak u doba kada će slovenački narod biti gospodar na svojoj zemlji«.

Vrhovni plenum OF je doneo odluku o konstituisanju SNOO. a sve ostale odluke koje su se tičale vojske, zajma, poreza i kaznenih propisa bile su delo SNOO, jer je on bio organ koji je mogao da dobije prve attribute vlasti i buduće državnosti. Već je 16. septembra 1941. bilo jasno da je SNOO klica vrhovnog organa vlasti u Sloveniji. On je kasnije, oktobra 1943, na Kočevskom zboru, kada su se prilike bile još bolje razbistrile, dobio zakonodavnu i izvršnu vlast, i na svom zasjedanju u Černomelju, februara 1944, postao je narodna skupština, Slovenačko narodnooslobodilačko veće — SNOS, sa svojim predsedništvom, a 1946. je kao Narodna skupština Republike Slovenije doneo zakone potrebne za izbor Ustavotvorne skupštine NR Slovenije.

SNOO je već 16. septembra 1941. doneo odluku da postojeće i buduće slovenačke partizanske jedinice čine poseban, slovenački vojni deo s vlastitom komandom i odluku o njihovom svrstavanju u Narodnooslobodilačke partizanske odrede Jugoslavije, pod vrhovnim rukovodstvom Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije. To je bio organizacioni akt vojne vlasti. Odlukom su legalizovane postojeće oružane snage i udaren je temelj slovenačkoj vojsci, koja je u isto vreme postala jugoslovenska, odnosno deo buduće NOV i POJ. U tom pogledu odluka je bila tipično revolucionaran dekret, akt revolucionarne vlasti. SNOO je kao organ izašao iz partijskih okvira i počeo je da stiče attribute utemeljivača državnosti. Ta je odluka bila i nešto više od toga. U njoj je bila jasno izražena federalistička koncepcija vojske, odnosno samostalnosti u zajednici, sa jedinstvenim rukovodstvom. Njome je nedvosmisleno priznato da slovenački narod želi svoju samostalnost isključivo u zajednici sa bratskim narodima Jugoslavije, ukratko — federativnu zajednicu, i da se za taj ideal i bori.

Odluka o zaštiti slovenačkog naroda i njegovog pokreta za oslobođenje i ujedinjenje bila je nešto drugo i više nego običan zaključak političke organizacije kojim se nisu propisivale kazne jer je to zadatak državne vlasti. Osim toga se želelo da se kažnjavanje svede u određene granice i stavi u određenu legalnost. Tačnije rečeno, htelo se da se spreči samovolja i da se kažnjavanje zakonski reguliše.

Odlukom je bilo precizirano ko je izdajnik, kao i to da se svi izdajnici kažnjavaju smrću. Njome je uspostavljena i nova, revolucionarna sudska vlast, čiji organi, istina, na okupiranoj teritoriji moraju biti u tajnosti. Propisani su i usmeni i tajni postupak. Žalba nije postojala. Sa stanovišta pravne sigurnosti, u to vreme je bilo značajno upozorenje OF od 24. oktobra 1941. da je kažnjavanje izdajnika stvar suda i sudskog postupka i da bez suda niko neće biti justifikovan.

To su bili prvi kazneni i procesni propisi. Kasnije, godine 1943, usledili su novi propisi i nove vrste sudova.

Odlukom o narodnom porezu i odlukom o »zajmu slobode« izmenjena je odredba o dobrovoljnosti davanja priloga za pokret i ono je

postalo obaveza. Svaki Slovenac koji je imao vlastite prihode bio je dužan da plaća narodni porez. Najmanji iznos bio je jedna lira mesečno, i progresivno je rastao do 10% čistih prihoda. Sankcija za neispunjenje tih obaveza nije bilo. Dovoljna je bila društvena disciplina.

Odlukom o »zajmu slobode« raspisan je opšti zajam u iznosu od 20 miliona lira, koji će se vratiti posle oslobođenja. To je u godinama posle rata i učinjeno.

Ne sme se zaboraviti da je KPS nastojala da borbom protiv okupatora osvoji i političku vlast za narodne mase. Zato se u NOB-u nije naglašavao socijalistički sadržaj te vlasti. Ako se ima na umu opšta težnja ka osvajanju vlasti, onda su odluke septembarskog plenuma tipični primeri ostvarivanja takvih nastojanja. Diktatura proletarijata se u početku ispoljavala i u stvaranju novih organa — SNOO i nižih, koji su zbog svojih nosilaca, najčešće iz redova KP, garantovali vršenje vlasti po duhu suprotnom praksi ranijih građansko-kapitalističkih nosilaca vlasti. Briga o tome da revolucionarna akcija ne iziđe iz granica neophodnog nasilja i da se osigura uspešna borba, da pojedinac deluje prema smernicama, nametala je potrebu normiranja osnovnih dužnosti svih nosilaca vlasti. Nije poznato da je u nekoj od revolucija u kojima je tekla krv neprijatelja i izdajnika tako rano donesen revolucionaran dekret kao izrazit oblik diktature proletarijata kojim bi bio regulisan određeni deo revolucionarne akcije.

Dve godine kasnije, na prvom skupu poslanika slovenačkog naroda, u Kočevju, Boris Kidrič je s pravom konstatovao: »Na slovenačkoj teritoriji se iskristalisala situacija kada su slovenačke narodne mase izvršavale uputstva OF i njenog rukovodstva a sabotirale sve •okupatorove mere. Stvarno se razvijala država u državi«.

Dr Maks SNUDERL

NA PLENUMU DELEGATA OKRUŽNIH ODBORA OSVOBODILNE FRONTE

Godine 1941. zatekao sam se kao advokatski pripravnik u Cerknici, u Notranjskoj.

Prva moja poseta Ljubljani i prvi moj razgovor sa starim poznanicima iz bivšeg »Mladog Triglava«, koji su po okupatorovom dolasku bili među organizatorima oslobodilačkog pokreta, otvorili su mi put kojim je trebalo da pođem. To je bio put otpora.

Već prvih meseci su obrazovani mnogobrojni terenski odbori OF, od Rakeka, Bloka i Loža do Starog Trga i Prezida. Već u julu je osnovan Okružni odbor OF za Notranjsku, u Cerknici, i ja sam postao njegov član. Svake subote sam popodnevnim vozom odlazio u Ljubljano da bih Borisa Kidriča izvestio o stanju u organizacijama OF u Notranjskoj i o njihovoj aktivnosti i da bih od njega dobio uputstva za budući rad.

Na jednom od tih sastanaka, u septembru 1941, Kidrič mi je rekao da će rukovodstvo OF uputiti u Cerknicu dva druga, koji će na području Notranjske delovati kao partijski aktivisti. Ubrzo posle tog razgovora k meni u Cerknicu su došli Franc Popit Jokl i Ivan Novak Očka. Nakon nekoliko dana pozvali su me na sastanak partijske ćelije, u Cerknicu. Na tom sastanku sam pročitao članak »Odluka o zaštiti slovenačkog naroda«, koji je bio objavljen u listu »Slovenski poročevalec«.

Posle kraćeg vremena obavešten sam da tog i tog dana dođem u Ljubljano, gde će se održati »važan sastanak«. Jedne nedelje u septembru 1941. uputio sam se na ugovoreno mesto. U blizini stadiona sačekala me je jedna devojka i odvela me pravo u vilu u Triglavskoj ulici broj 36. Tu sam zatekao domaćina Janeza Eržena, zatim, Borisa Kidriča, Jožu Rusa, Franca Popita, Ivana Novaka, Vladimira Krivica i još nekoliko drugih.

Tek na sastanku sam saznao da je reč o zasjedanju plenuma izabranih delegata okružnih odbora OF iz dela slovenačke teritorije pod italijanskom okupacijom i da sam pozvan kao delegat Okružnog odbora za Notranjsku.

Razgovori na sastanku plenuma, kojem je predsedavao Joža Rus, bili su veoma sadržajni i dinamični. Ticali su se mnogih zada-

taka odbora OF na okupiranoj teritoriji. Neposredno pred taj skup Vrhovni plenum OF se konstituisao u SNOO. Zadatak mu je bio da zastupa, organizuje i predstavlja slovenački narod u njegovoj borbi za oslobođenje, da njime rukovodi i da se poveže s predstavnicima ostalih naroda Jugoslavije. Posle rasprave o svim našim zadacima u ostvarivanju odluka rukovodstva oslobodilačkog pokreta uobličili smo svoje zaključke, svoju rezoluciju. Još dok je plenum razmatrao budući rad i zadatke okružnih i terenskih odbora i rukovodstvo OF sa Borisom Kidričom na čelu je u susednoj sobi pripremalo rezoluciju. Na kraju smo svi mi prisutni delegati jednodušno prihvatili predložene rezolucije i svojim potpisima ih i formalno potvrdili.

Izveštavajući o tom skupu »Slovenski poročevalec« broj 21 od 17. oktobra 1941. godine je sem ostalog objavio i rezoluciju. Ona je glasila:

Izabrani predstavnici okružnih odbora OF sa slovenačke teritorije pod italijanskom okupacijom, na svojem plenumu jednoglasno pozdravljamo sve odluke SNOO i njegovog Izvršnog odbora koje se odnose na kaznene sankcije, na narodni porez, na zajam slobode i Narodnu zaštitu, i smatramo:

— da su regrutovanje za partizanske jedinice, organizovanje Narodne zaštite, prikupljanje potreba za partizane, ubiranje narodnog poreza i zajma slobode, širenje organizacijske mreže OF, nemilosrdna i dosledna borba protiv narodnih izdajnika, nedisciplinovanih elemenata, kolebljivaca i razbijača jedinstvene discipline i organizacije — osnovne dužnosti OF;

— da treba uvesti najčvršću narodnu disciplinu i jedinstvo i eliminisati svaki separatizam pojedinih grupacija, uvažavajući pri tom njihovu autonomnost;

— da isključivo pravo obavljanja funkcija OF imaju jedino odbori OF.

Rukovodstvu slovenačkih partizanskih jedinica

Mi predstavnici okružnih odbora OF pozdravljamo sve veću aktivnost partizanskog pokreta po celoj slovenačkoj teritoriji i njegovom rukovodstvu izražavamo svoje puno poverenje.

Izjavljujemo da ćemo kao svoj prvenstveni zadatak na terenu imati podstrekivanje regrutacije za partizane i na taj način omogućavati rukovodstvu da što uspešnije izvršava svoj uzvišeni zadatak — oslobođenje slovenačkog naroda.

*

Posle napada partizana na Bezuljak i Lož, 19. oktobra, bio sam, zbog sumnji i u vezi s tim napadom, uhapšen 28. oktobra, a nakon nekoliko dana sam vojnim kamionom prebačen u ljubljanski zatvor.

Dr Marjan MEHLE

ODUŠEVLJENJE NARODA 1941. GODINE U MOSTAMA

Šiška i Moste su bili poznati kao radnička, pučka sredina. U Mostama je bilo mnogo fabrika, u kojima je radilo ljudstvo iz Zasavja i iz brda u okolini Ljubljane. To je davalo pečat kraju u kojem je živio palanački živalj, radnici iz okoline. Bio sam te sreće da doživim neobično, jedinstveno oduševljenje koje je tada zahvatilo većinu naših krajeva, u tom radničkom centru, gde sam kao ilegalac radio u rejonskom komitetu Partije i u rejonskom odboru OF.

U čemu je bila ta jedinstvenost? Što je to ushitilo narod Mosta u leto i u jesen 1941. godine?

Bilo je to vreme kada se intenzivno i naglo kovao i iskovao čovek, pravi borac za slobodu i mir, u svim slojevima društva. Najizrazitiji i najbrži razvoj bio je u fabrikama. Karakterističan primer za to je bila fabrika »iSaturnus«. Na prvom sastanku partijaca u njoj bilo nas je samo trojica. Već posle dva meseca, u jesen, organizacija se sastojala od 20 i više partijaca. Nije bila posredi kampanja niti formalan prijem u Partiju, već je to snaženje bilo rezultat suštinskih promena u ljudima. U »iSaturnusu« su pre rata radili Franc Leskošek, Pepca Kardelj i još neki poznati komunisti. Kasnije smo primili u Partiju nove članove, prvenstveno radnike »iSaturnusa«. Bilo je predloženo da se primi i Vida Pregarc, ali su se usprotivile neke drugarice motivišući svoj stav time da ona potiče iz buržoaske sredine i da ispoljava manire svoje okoline. Prijem je bio odgođen, ali je kasnije Vida ipak postala član KPJ. Mnoge zadatke ona je odlično obavila i time dokazala svoju zrelost i odanost. Posle pola godine je svojom junačkom smrću u fabričkom krugu dokazala da je bila stasala u revolucionara i velikog borca.

Poslednjih godina pred rat u Mostama je postojao omladinski aktiv. U vreme okupacije su pojedini njeni pripadnici počeli da rade za pokret, a neki su ispoljili ogromno požrtvovanje i na kraju otišli u partizane. Treći su, opet, bili spremni da izvrše i najteže zadatke kako bi ispravili nekadašnje svoje greške.

Slično se događalo i građanskim slojevima, iz kojih su pojedinci pripadali bivšoj sokolskoj organizaciji, koja se u celini uvrstila u OF.

Poneko se posebno teško odlučivao da ode u partizane. Bilo je, dakle, i kolebanja. Međutim, većina je sa oduševljenjem i bez predomišljanja stupila u pokret.

Radnici su izveli sabotaže u fabrici lepka, u uljari, u fabrici limenih proizvoda, hemijskoj fabrici itd. Najznačajnija je bila u ovoj poslednjoj, koja je godišnje proizvodila oko sedam hiljada tona gline. Glinica se otpremala u Švajcarsku, a kasnije u Austriju, u fabricu aluminijuma. Posredi je bio, dakle, veoma značajan objekat za vojnu industriju, pre svega za avionsku. Akcija je tri puta izvođena: 13. oktobra i 14. decembra 1941. i 17. februara 1942. godine. Prvi put ju je izvela diverzantska grupa. Borci su noću preskočili fabrički zid, okupili radnike u mašinskom odeljenju, a potom minirali lokomotive, generator i turbine. Na žalost, nisu sve mine eksplodirale onako kako se planiralo, pa je postojala mogućnost da se postrojenja oprave. Zato su sledeće dve akcije temeljitije izvedene. Fabrica je onesposobljena i nije radila celu 1942. i 1943. godinu. Obnovljena je tek 1944. Te dve akcije je izvela partijska organizacija u preduzeću vlastitim snagama. Partijski sekretar je uspeo da unese u fabricu 72 kocke eksploziva, koje su kasnije postavljene pod kotlove vakuum-ske stanice, pa je ova potpuno uništena. Radnici koji su ostali bez posla dobijali su pomoć od OF.

U fabrici »Saturnus« delovalo je devet odbora OF, a najmanje 75% radnika i službenika je svakog meseca redovno plaćalo porez namenjen narodnooslobodilačkom pokretu. Najveće svote su uplaćene u letnjim mesecima 1942. Tek 1943. godine, kada su najbolji ljudi iz fabrike otišli u partizane, ilegalnost, zatvore ili smrt, stanje se izmenilo.

Vlasnici i rukovodstva fabrike su, na žalost, svi bez izuzetka bili izvan pokreta i borbe. U ime OF, posetio sam neke od tih ljudi, Slovence, naravno, ali ništa nisam postigao. Izbegavali su, pa i odbijali, da plaćaju narodni porez i da upisuju zajam slobode.

Po strani su se držala i središta klerikalne reakcije, koja su se nalazila u nekim katoličkim vaspitnim i drugim ustanovama. Osim klerikalne reakcije, usudili su se da prkose čak i neki, istina vrlo retki, pojedinci iz redova nekadašnjih klasnih sindikata, osobito u fabrici »Saturnus«. Međutim, sokoli i hrišćanski socijalisti u celini su se okupili oko rejonskih odbora OF.

Sudeći po podacima, u oktobru 1941. godine su u našem rejonu postojala 44 ulična odbora OF. Međutim, već u junu 1942. bilo ih je 98. To je bilo mnogo, pa se u zimu te iste godine broj sveo na 45.

To je bilo vreme oduševljenja i poleta, malih ali značajnih poslova, izvršenja krupnih zadataka, doba kada se čovek ubrzano menjao.

Ivan BRATKO

IZ SEĆANJA NA 1941. GODINU

Išli smo kroz Mačvu na jug. Vojnici su samovoljno napuštali puk, a i neki oficiri. Nered je uzimao maha.

U mojem odredu je postojalo artiljerijsko odeljenje. Uputio sam ga na nove položaje da bi svojim vatrenim dejstvom po neprijatelju zaštitilo odred. Međutim, kapetan je pobjegao na jug oglušivši se o naređenje. Sasvim je bio zaboravio na disciplinu i odgovornost. Tužno je bilo videti potpuno nove topove napuštene u ras-kvašenoj ilovači pokraj puta.

Nikakvog razloga nije bilo za tako naglo povlačenje niti su kakve instrukcije ili zapovesti bile izdate o povlačenju u Bosnu.

Kada sam s jedinicom stigao do jednog mosta na Drini u blizini Ljubovije, pronela se vest da se potpukovnik Avšič predao Nemcima. Na drugoj strani reke bili su štabovi nekih divizija. Upućivali su nam naređenje da odložimo oružje i prebacimo se na drugu obalu reke. Navodno, tamo je već bila manja nemačka prethodnica.

Tako su se konačno raspali poslednji ostaci jedinica, gotovo bez ikakvog neprijateljevog pritiska.

Kada smo prešli na levu obalu Drine, na bosansku stranu, Nemci su nas tu u toku noći opkolili, pohvatali i odveli u sabirni logor. Ja sam kasnije, dok smo odvoženi prema Mađarskoj, uspeo da iskočim iz voza i pobegnem. Putujući prema Sloveniji stigao sam, posle mnogo peripetija, u Zagreb. Tu sam se skrivao bezmalo dva meseca.

Baš pred napad Nemačke na Sovjetski Savez uspeo sam da preko Karlovca stignem u Ljubljanu.

Bivši general Leon Rupnik, odgojen u austrougarskom internatu, pokušavao je da očuva svoj uticaj i na oficire. Pozvao nas je na razgovor i predložio nam da potpišemo i pošaljemo rimskoj vladi nekakvo pismo u kojem bismo joj izrazili svoju lojalnost. Međutim, to se nije ostvarilo pošto nas je bilo više koji nismo odobravali takav postupak.

Kasnije je Rupnik sazvao još jedan sastanak, na kojem se uglavnom raspravljalo o organizovanju samopomoći. Tome skupu nisam prisustvovao. Rupnik je bio usmerio svoja nastojanja ka osnivanju nekakve kvislinške vojske. S njim se saglasilo nekoliko starijih i mladih oficira. Među njima su bila njegova dva sina.

Londonska izbeglička vlada je organizovala svoju propagandu i svoje veze.

U junu 1941. upoznao sam se sa doktorom inž. Dušanom Sernecom. On me je uveo u krug članova OF. S njim su se sastajali bivši ministar dr Fran Novak i bivši ban dravske banovine dr Drago Marušič.

Dr inž. Dušan Sernec me je upoznao i sa Borisom Kidričem, koji je na mene ostavio utisak velikog idealiste, čoveka fanatično predanog svojoj ideji i u isto vreme realističnog ocenjivača događaja i ljudi. Razgovarali smo o mojem odnosu prema komunistima i o mom mišljenju o Sovjetskom Savezu.

Posredstvom doktora Drage Marušiča upoznao sam se s majorom Karlom Novakom i s njim se dogovorio da se u Siški sastanemo sa Alešom Beblerom. Novakovi stavovi su opominjali na to da je on prilično kolebljiv. Pre svega, nismo se saglasili u pogledu neodložnog dizanja oružanog ustanka. Bebler i ja smo bili na stanovištu da je naša dužnost da odmah udarimo na neprijatelja kako bismo se borili za slobodu našeg naroda i kako bismo pomogli Sovjetskom Savezu, a major Novak je bio za taktiku čekanja.

Organizacija OF među oficirima

Posle razgovora sa Borisom Kidričem počeo sam, prema njegovim uputstvima, da pridobijam bivše jugoslovenske oficire za OF. Već u trećem tromesečju 1941. godine u našoj grupi su bila 84 čoveka, a u oktobru je organizacija OF među oficirima bila čvrsto organizovana i dobro pripremljena za predstojeće događaje.

Jedne nedelje u septembru održan je širi plenum oficirske organizacije OF, na kojem je potvrđen sastav odbora koji će rukovoditi aktivnošću celokupne oficirske organizacije OF. Tu smo sve oficire koji su bili za OF rasporedili u manje grupe. Bilo je govora i o oficirima opasnim za pokret i o onima što su se bili ispoljili kao kolebljivci. Veći broj prisutnih je izrazio spremnost da odmah ide u partizane.

Politički rad s našim organizacijama vodio je Boris Zihlerl.

U to vreme je OF bila u usponu u svakom pogledu. Organizovanim širenjem oslobodilačkih ideja uticalo se na oficirsku organizaciju, čija je aktivnost na terenu bivala sve veća: prikupljalo se oružje, vojna literatura, oprema, topografske karte, busole itd. i obavestavala se OF o delovanju raznih agenata i destruktivnih elemenata.

Put na Ravnu goru, k Draži Mihailoviću

U oktobru je bilo predloženo da s majorom Novakom otputujem u Srbiju, u štab Draže Mihailovića, na Ravnu goru. Posle dužeg razgovora sa Alešom Beblerom odlučeno je da krenemo na put. Sa falsifikovanim dokumentima, koje nam je pribavila tehnika OF,

krenuli smo vozom preko Zagreba, Zemuna i Beograda na Ravnu goru.

Putovali smo odvojeno. Državna granica kod Zemuna bila je na Savskom mostu. U Beogradu sam potražio nećaka dra Serneca, koji je radio u Ministarstvu za ishranu i koji je od pre rata bio član Partije. Ministar Sernec mi je bio dao za njega pismo s preporukom. I taj nećak mi je zaista pomogao u svakom pogledu. Godinu dana docnije postao je žrtva izdaje. On me je upoznao s jednim članom Partije, kojem sam objasnio svrhu svoga puta, opširno mu opisao stanje u Sloveniji i saopštio svoja zapažanja s putovanja.

Posle nekoliko dana sam preko Gornjeg Milanovca otputovao na Ravnu goru. U Mihailovićevom štabu sam osetio nekakvu tajanstvenu suzdržljivost. Tamo su ljudi bili prilično zabrinuti. Od majora Fregla, jedinog Slovenca u tom štabu, saznao sam da se u jednoj obližnjoj seoskoj kući nalazi engleski major Hadson, koji održava radio-vezu između Mihailovićevog štaba i Engleske. Potražio sam ga kako bih iskoristio tu priliku za našu stvar. Molio sam ga da izvesti svoju vladu kako Slovenci očekuju da će se ona posle rata, prilikom zaključivanja mira, zauzeti za ostvarenje naših pravednih zahteva, a to su oslobođenje i ujedinjenje cele slovenačke zemlje. Na karti sam mu označio naše nacionalne granice i molio ga da se one blagovremeno odrede, a mi ćemo učiniti sve da neprijatelju zadamo što više udaraca. Obećao je da će proslediti moj predlog i izrazio optimizam u vezi sa svim tim.

Kod Mihailovića je kao delegat jugoslovenske vlade u emigraciji bio i neki major iz Kaira. Bilo je i nekoliko viših oficira, ali su svi osim Draže bili po činu mlađi od mene.

Stekao sam utisak da je upravo tih dana zavládala napetost u odnosima između partizana i četnika. Počeli su bili razgovori, ali se videlo da ljudi iz štaba pomno prate pregovore s partizanima. Stoga za mene i nisu imali vremena. Fregl mi je govorio o nemačkim kolonama što su nastupale prema partizanima. Raspoloženje u štabu je bilo antikomunističko i antipartizaijsko.

Mihailović je tri dana odlazio na razgovore s Titom. Stalno je bio zauzet. Napokon sam isposlovao kratak razgovor, i to za vreme ručka. Razgovarali smo o našem putovanju, o Fronti i o stanju u Sloveniji. Nisu nam govorili o toku razgovora s Titom, niti su pominjali da se takav dijalog uopšte vodi. Novak i ja smo uveravali četnike u neophodnost organizovanja i vođenja borbe protiv okupatora.

Posle ručka je bila sednica. Prisustvovali su Draža sa svoja dva ili tri ađutanta, nekoliko viših oficira i nas dvojica. Tada sam postavljen za komandanta Slovenije. Prihvaćen je bio i moj uslov da imam pravo na potpunu slobodu delovanja i na samostalne akcije. Major Novak je imenovan za načelnika štaba.

Po povratku u Ljubljano potanko sam o boravku i razgovorima na Ravnoj gori izvestio Borisa Kidriča i druge članove rukovodstva OF, a isto tako i oficire u našoj organizaciji. Događaji na jugu

su sada bili jasniji. Ubrzo smo saznali da je između Vrhovnog štaba NOV i Draže Mihailovića nastao razdor i da je Mihailović počeo otvoreno da sarađuje s okupatorom.

Natlačen, bivši ban dravske banovine, i njegovi istomišljenici su me, posle mojeg imenovanja za komandanta Mihailovićevih snaga u Sloveniji, obavestili preko majora Novaka da kod njih imam na raspolaganju neograničene svote novca i da će mi pružiti svaku pomoć u nabavci oružja i ostalog materijala za redovnu vojsku.

Posle nekoliko meseci, kada se saznalo da ne mobilišem oficire za -redovnu jugoslovensku vojsku u otadžbini« već za partizane, mihailovićevci su mi oduzeli vojni čin i osudili me na smrt. U to vreme sam se više puta sastajao sa Borisom Kidričem i održavao sam sastanke sa grupama naših oficira. Te je skupove obično vodio Boris Zihlerl.

U januaru 1942. održali smo sastanak s članovima rukovodstva OF. Na kraju tog skupa sam u ime organizacije oficira potpisao izjavu o priznavanju programa OF i o borbenoj saradnji oficira sa OF u okviru partizanskih redova, uz odgovarajuće uvažavanje oficirske organizacije. Potpisivanje je proizvelo snažan utisak na sve prisutne. Posredi je bilo podređivanje legitimne vojne vlasti stare Jugoslavije Osvobodilnoj fronti.

Prvih zimskih meseci su počele poteškoće s majorom Karlom Novakom. Istina, on nije bio povezan s našom oficirskom organizacijom, već je uz podršku četničkih i prokatoličkih reakcionara pokušao da sebi poveća značaj i da samostalno deluje. Konačno sam sasvim prekinuo svaki dodir s njim. Moj položaj je bio sve teži. Saznao sam da me je i belogardejska grupa osudila na smrt. U Ljubljani sam ostao do maja 1942, kada sam, zajedno sa Borisom Kidričem i Izvršnim odborom OF, otišao u Dolenjsku.

Okupator je uvideo da njegova politika nije uspešna, pa je u martu 1942. počeo da zatvara oficire. Po kapitulaciji Italije priličan broj naših oficira se vratio iz logora Gonars i otišao u partizane. (Neki od njih su učestvovali u većim ili manjim akcijama na terenu još 1941. godine.)

Zahvaljujući aktivnosti Partije i OF u razobličavanju Draže Mihailovića, sprečeni su širenje i uticaj četničke propagande.

Jaka AVŠIC

TIHE AKCIJE

Iako smo svoje akcije nazvali »tihe akcije«, ipak su one bile dinamične i s dramatičnim prizorima. Zbog svoje osobenosti, koja se ogleda u tome što je stanovništvo svoje neprijateljstvo prema okupatoru ispoljavalo ćutanjem, odsutnošću, potpunim mukom, te su akcije bile vrlo neugodne neprijatelju i njegovim pomagačima pošto nikada nisu mogli da zaključe šta će iz tišine uslediti.

Dvadeset devetog oktobra 1941. bila je prva takva akcija. Taj dan je OF svojom odlukom proglasila narodnim praznikom, u znak sećanja na 23. godišnjicu oslobođenja Slovenaca, Hrvata i Srba od austrougarskog jarma. A proslavljali smo ga u ime naše sloge sa ostalim jugoslovenskim narodima, i to je bilo izraz spremnosti da pružimo otpor i okupatoru i domaćim ugnjetućima.

U odluci OF, koja je u hiljadama letaka bila rasturana po celom gradu, stajalo je ovo uputstvo: »29. oktobra naveče, između 7 i 8 časova, ni jedan Slovenac ne sme biti na ulici, u javnim lokalima, u pozorištu i u bioskopu«.

Kada je otkucalo 19 časova u gradu je nastala mrtva tišina. Na prozorima su spuštene roletne i kapci pritvoreni, kapije na kućama pozatvarane. Grad je utonuo u tišinu. Tramvaji su bili potpuno prazni, a na ulicama — samo patrole. Lokali pusti, bioskopi takođe. Samo ovde-onde po neka osoba koja ili nije imala smelosti da ode kući ili je time što je ostala tu ispoljavala svoju slugansku poniznost.

Oko 20 časova je odjednom sve oživelo. Ulice su se ispunile ljudima, osobito omladinom, tramvaji su krenuli, sve je počelo da vri. Na mnogim mestima su se toga dana vijorile velike nacionalne zastave s petokrakom zvezdom, a po ulicama je bilo rasuto mnogo letaka OF i papirnih zastavica. Po zidovima zgrada su bile ispisane parole kojima se narod pozivao na otpor.

I školska omladina je na različite načine izražavala svoje rodoljublje. U vreme velikog odmora učenici nisu napuštali svoje klupe kao što su to obično činili, već bi u njima nemo odsedeli dva minuta.

Akcija je potpuno uspela. Okupator se uverio u naše jedinstvo i našu pripadnost OF.

Na sličan način su protekle i tihe akcije povodom Dana ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. decembra, i povodom Dana sećanja na žrtve okupatorskog terora, 3. januara. Kada je OF odlučila da se praznuje 1. decembar, iako među Slovencima bivša Jugoslavija nije bila omiljena zbog buržoaske srpske hegemonije, želela je da time izrazi svoju spremnost za zajedničku borbu sa svim jugoslovenskim narodima i želju za samostalnošću i nezavisnošću slovenačkog naroda u obnovljenoj Jugoslaviji.

Treći januar, taj tužan Dan sećanja na žrtve, ljubljansko stanovništvo je slavilo pod teškim utiscima nastalim zbog ubistva šest osoba kojima se sudilo na Ljubljanskom procesu, među kojima je bio i Ljubo Šercer. Taj dan je bio posvećen svim žrtvama, kako izginulima u borbi tako i stradalima u kazamatima i koncentracionim logorima. Na taj dan su se po ljubljanskim ulicama šarenile nacionalne zastavice oivičene crnim, a po zidovima su bila ispisana imena žrtava, najčešće člana CK KPS Slavka Šlendera i poznatog partizanskog komandanta Ljube Šercera. I ta imena su bila uokvirena crnom bojom.

Sedmog februara 1942, na dan koji je OF proglasila slovenačkim nacionalnim praznikom i koji je posvećen sveslovenskom jedinstvu pod vodstvom ruskog naroda, izvedena je akcija posebne vrste, koja će trajati više od nedelju dana. Tri značajna događaja iz slovenačke istorije dala su obeležje i sadržaj tom prazniku: godišnjica Prešernove smrti, godišnjica ubistva Matije Gupca i pobedonosan pohod Crvene armije.

Toga dana akcija je bila na vrhuncu. Idući dan, 8. februar, bio je posvećen Prešernu. Na njegov spomenik na bivšem Marijinom trgu omladinci su položili vence okičene slovenačkim zastavama i bukete crvenih ruža. I o tome se namah pročulo po Ljubljani. Oko spomenika se bilo okupilo mnoštvo ljudi. Svet nije mogao da se načudi zašto na tako prometnom javnom mestu leži toliko venaca i cveća sa slovenačkim zastavama.

Pobede ljubljanskog rodoljubivog stanovništva pogodile su okupatora. Ljubljana je bila svoje bitke i — prkosila.

Zima VRŠCAJ

CRVENA POMOĆ — NARODNA POMOĆ

Da bismo razumeli značaj Narodne pomoći, kasnije Slovenačke narodne pomoći, moramo se vratiti u vreme kada je osnovana njena prethodnica — Crvena pomoć.

Sedište te međunarodne organizacije bilo je u Moskvi. Objedinjavala je revolucionarne pokrete celoga sveta. U Jugoslaviji je privremeni Centralni odbor »Proleterske pomoći« osnovan 5. decembra 1923. godine, a godinu dana kasnije — posle prvog kongresa međunarodne Crvene pomoći, održanog u Moskvi — i Slovenija je dobila svoj pokrajinski odbor za »Internacionalnu radničku pomoć«, koja je kraće nazvana »Radnička pomoć«, mada se više bio odomaćio naziv »Crvena pomoć«.

Začetnik i organizator Crvene pomoći bila je Komunistička partija. Vlasti u staroj Jugoslaviji su shvatile njen značaj, cilj i namenu, pa su zato progonile njene najuglednije predstavnike. Iz godine 1925. poznat je takozvani Petrekovićeve proces, na kojem je bio osuđen ceo tadašnji pokrajinski odbor Crvene pomoći za Sloveniju.

Crvena pomoć je prikupljala među radnicima priloge za zatvorenike, za besposlene i za porodice žrtava »belog terora«. Izdavala je i proglase i rasturala letke: prilikom 11-dnevnog štrajka gladu zatvorenika u Sremskoj Mitrovici 1932. godine, avgusta 1933. godine, kada je u ljubljanskim zatvorima štrajkovalo *40 ljudi, a zatim iste te godine opet u Sremskoj Mitrovici, kada je gladu štrajkovalo 150 zatvorenika, među kojima je bilo i 140 Slovenaca. Ovim poslednjim proglasom je Crvena pomoć obaveštavala slovenačku javnost o zločinima ljubljanske policije, u kojoj je 20-godišnji štrajkač Stanko Jeglič toliko mučen da su mu morale biti amputirane obe noge, posle čega je i umro.

Sve godine do početka drugog svetskog rata zatvori u Požegi, Lepoglavi, Zagrebu, Mariboru, Gradiški i drugde punjeni su političkim zatvorenicima. Ti su ljudi u njima živeli pod veoma teškim uslovima. Najžešći teror je bio u Sremskoj Mitrovici, gde su bili zatvoreni komunisti. Crvena pomoć je od radničkih priloga snabdevala sve te ljude i njihove rođake koji su bili izgubili svoje hranioce.

Štrajkove gladu u Sremskoj Mitrovici Crvena pomoć je podržavala i na taj način što su preko rođaka upućivana protestna pisma

ministrima za pravosuđe i za unutrašnje poslove u Beograd i upravi kaznionice.

Godine 1935. za ministra unutrašnjih poslova došao je dr Anton Korošec. Crvena pomoć je sprovela široku akciju radi davanja amnestije političkim zatvorenicima. Korošec je na upućenu mu peticiju licemerno izjavio kako se lično saglašava s tim da se proglasi amnestija samo ako je potpiše većina Slovenaca. Akcija za prikupljanje potpisa ubrzo se proširila na celu Sloveniju. Samo za jedan dan je prikupljeno 40.000 potpisa. Policija je rasterivala sakupljače, a nekolicinu je uhapsila. Posledica akcije bilo je puštanje zatvorenika na slobodu. Uopšte je postignut veliki uspeh. Isto tako se pokazalo da je ogroman broj ljudi spreman da se suprotstavi nasilju.

Crvena pomoć je pomagala i prilikom upućivanja boraca u Spaniju, a po završetku te slavne borbe pružala je pomoć našim borcima koji su se našli u logorima u Francuskoj.

Početkom 1936. godine u Zagrebu je održana Državna konferencija Crvene pomoći, na kojoj su bili delegati iz cele Jugoslavije. Tu je Crvena pomoć preimenovana u Narodnu pomoć. Isto to je nakon kraćeg vremena učinjeno i u Sloveniji.

Juna 1940. je u Zalogu održana i prva pokrajinska konferencija Narodne pomoći Slovenije.

Narodna pomoć je i posle ulaska okupatora u našu zemlju očuvala sadržaj svoje aktivnosti, formulisan još na prvoj konferenciji. Ali dobila je nove zadatke.

Posle te konferencije mreža organizacija Narodne pomoći se znatno proširila. Odbori su osnivani u fabrikama, gradskim četvrtima, pa i u nekim selima. Fabrički odbori su obično imali po tri člana. To su najčešće bili komunisti. U Ljubljani je bilo malo industrije, pa zato nije bilo mnogo radnika, ipak je Narodna pomoć baš u njoj bila najbolje organizovana.

Februara 1940. stari režim je pozatvarao mnogo komunista u koncentracioni logor u Bileći kako bi neometano nastavio da vodi svoju kapitulantsku i izdajničku politiku. Narodna pomoć je odmah započela široku akciju prikupljanja potpisa za raspuštanje logora. Članovi njenih odbora su objašnjavali stanje u Bileći, prikupljali novčane i druge priloge za internirce i starali se da im oni stignu u ruke.

Zbog sve žešćeg pritiska javnog mnjenja, osobito kada je usledilo otvoreno pismo Edvarda Kardelja potpredsedniku tadašnje vlade Vladimiru Mačeku, vlada je bila prisiljena da posle nekoliko meseci raspusti logor u Bileći.

Sa okupacijom Slovenije nastupilo je novo razdoblje u radu Narodne pomoći. Kao što je OF postala opštenarodni front otpora, Narodna pomoć se razvila u opštenarodnu organizaciju za pružanje pomoći onima kojima je bila potrebna.

Pokrajinski odbor Narodne pomoći se kasnije preimenovala u Glavni odbor. Osnivačka sednica Glavnog odbora je održana u junu 1941. Tada je Miha Marinko govorio o značaju i zadacima Narodne

pomoći u novim uslovima. Na sednici je sastavljen i Glavni odbor sa drugom Mihom Marinkom na čelu.

Iz Gorenjske i Štajerske su Nemci iselili hiljade Slovenaca u Srbiju i Hrvatsku, a na hiljade ih je pred Nemcima pobjeglo u Ljubljanu. U partizane je odlazilo sve više ljudi, pa su mnoge porodice ostale bez hranilaca. U selima su zbog paljevina mnoge porodice ostale bez igde ičega. Svima je trebalo pružiti odgovarajuću pomoć.

Prema sećanju nekih drugova, Glavni odbor Narodne pomoći je već 1941. godine mesečno trošio za pružanje pomoći žrtvama širom Slovenije oko 300.000 lira.

Nemci i Italijani su dozvoljavali da se iseljenici koji su imali rodbinu u ljubljanskoj pokrajini ili koji su rođeni u tom kraju vrate iz izgnanstva i da se nasele u ljubljanskoj pokrajini. Narodna pomoć je mnogima omogućila povratak nabavljajući im dokumente potrebne za to. Zajedno s Crvenim krstom osigurala im je privremeni smeštaj i najnužnije stvari potrebne za život.

Glavni odbor Narodne pomoći je u svim srezovima (okruzima) osnovao i posebne odbore Narodne pomoći. U Ljubljani je — u svakom rejonu, fabrici, naselju, ulici, bloku, ustanovi — postajao odbor Narodne pomoći. Pošto su se organizacije Narodne pomoći preplitale sa organizacijama OF, težište u radu je bilo na jačanju OF. Krajem jula i početkom avgusta 1941. je Narodna pomoć bila organizaciono pripojena organizaciji OF.

Tom reorganizacijom Narodna pomoć nije prestajala da postoji kao posebna organizacija. Preko nje su mnogi uspostavili vezu sa OF, u čijim su se redovima još više aktivirali i organizaciono bolje povezali.

Od tada pa nadalje je u svakom odboru OF jedan njegov član odgovarao za rad i organizovanje Narodne pomoći i on je u stvari rukovodio odborom te pomoći. I u najmanjim organizacijama OF, kao što su bile one u stambenim blokovima i većim zgradama, Narodna pomoć je imala gustu mrežu svojih poverenika koji su prikupljali priloge od svojih poznanika.

Odbori Narodne pomoći su se bavili i političkim i organizacionim radom, a pojedini njihovi članovi su odgovarali za neke od sektora aktivnosti: zatvorski, intendantski, finansijski, za nabavku stanova, za staranje o ilegalcima itd. Osobito je bila važna pomoć deci i porodicama što su ostajale bez hranitelja.

Zatvorski sektor je uvek bio posebna briga Partije, pa je zato za njega redovno bio odgovoran jedan član Partije.

Pošto je taj sektor rada bio veoma razvijen, o njegovoj aktivnosti se brinuo dosta velik aktiv, koji je ujedno bio i partijski aktiv Narodne pomoći. Svaki član aktiva, a to su većinom bile žene, odgovarao je za posebnu granu aktivnosti, kao što su bile: staranje o ilegalcima, materijalna pomoć zatvorenicima i održavanje veze s njima, pravna pomoć u sudskim procesima, staranje o internircima, zdravstvena

zaštita, zbrinjavanje porodica zatvorenika, interniraca i osoba koje su otišle u partizane, zaštita dece ilegalaca i slično.

U vreme dolaska okupatora u Ljubljanu u tom gradu je bilo dvadesetak ilegalaca, ali ih je već krajem 1941, kada su u ilegalnost prešli i članovi Vrhovnog plenuma, bilo oko pedeset, da bi ih koncem 1942. bilo čak 85, a do kapitulacije Italije oko dve stotine.

U aktivu za pružanje pomoći zatvorenicima po jedna drugarica je bila odgovorna za svaki zatvor i zatvorenički odeljak u bolnici, a svaka je imala po deset saradnica koje su za primljena novčana sredstva nabavljale potreban materijal i pribavljale adrese radi upućivanja paketa. Adrese zatvorenika su se najčešće saznavale iz izveštaja zatvorskih čuvara i drugog zatvorskog osoblja, uz pomoć saradnika pokreta i od porodica uhapšenih aktivista. U tom pogledu je najbolja bila organizacija u sudu, u kom su još od maja 1941. pouzdani saradnici bili komandir zatvorskih stražara i jedan stražar.

O internircima se starala komisija za internirce, osnovana krajem 1941. godine, baš u vreme kada su Italijani bili počeli da upućuju zatvorenike iz ljubljanskih zatvora u koncentracione logore u Italiju. Pomoć internircima se slala uglavnom preko njihovih najbližih rođaka kako bi sve to bilo što manje sumnjivo.

Drugarica što je vodila zdravstvenu zaštitu stalno je bila u vezi s matičnim odborom lekara i s pojedinim lekarima izvan njega. Ta je organizacija mnogo pomogla u lečenju partizana i ilegalaca i u zbrinjavanju dece ilegalaca i porodica bez hranilaca.

O porodicama zatvorenika, interniraca i partizana brinuli su se rejonski odbori Narodne pomoći. To je bio zamašan posao. Recimo, u junu 1941. zbrinuto je oko 100 ljudi, krajem 1941. oko 700, sredinom 1942. oko 800, a u maju 1944. godine više od 1.500. Samo u Mostama je, na primer, 166 osoba koje su bile na zbrinjavanju dobilo u oktobru 1942. godine 27.588 lira na ime pomoći.

U 1941. godini potpora je iznosila od jedne četvrtine do jedne trećine svih priloga prikupljenih u jednom mesecu u rejonu, a već 1943. su izdaci za zbrinjavanje bili nekoliko puta veći od mesečnih prihoda iz rejona, zbog čega je morao da priskoči u pomoć i okružni odbor.

Već u junu 1942. u Ljubljani je bilo na zbrinjavanju dvadesetoro dece, a nešto kasnije gotovo deset puta više.

Za tako raznovrsnu i široku aktivnost Narodnoj pomoći su bila potrebna znatna novčana sredstva. Iz raspoloživih podataka se vidi da su ukupni troškovi Narodne pomoći u 1942. godini bili oko tri miliona lira. Tu nije uračunata pomoć koju su rejonski odbori OF davali porodicama iz svojih prihoda.

Kada se govori o doprinosu narodne pomoći u NOP-u ne smeju se zaboraviti saradnici koji su pripomogli u ostvarivanju zadataka, bilo da su davali dobrovoljne priloge ili svoje stanove za skrivanje ilegalaca ili za skladištenje materijala, bilo da su skrivali decu ilegalaca ili učestvovali u akcijama, itd.

Marica ČEPE

SKOJ U POLJANSKOJ GIMNAZIJI

U septembru 1941, baš pred početak nove školske godine, skojevke u Poljanskoj gimnaziji su bile dobile zadatak da za prvi nastavni dan prirede u školi demonstracije. Zaključile su da akcija mora da bude veličanstvena: ni jedan zid u zgradi ne sme da ostane neispisan, ni jedan kutak u školi bez letaka, a svuda moraju visiti Lenjinove i Staljinove fotografije. Nabavile smo materijal i vrebale priliku.

Zadatak nije bio tako lak, tim pre što je u školskoj fiskulturnoj dvorani, koja je bila u dvorišnoj zgradi, boravila prilično velika italijanska jedinica.

Krenulo nas je pet skojevki. S torbama punim materijala, neprijetno smo se uvukle u gimnazijsku zgradu. Raspodelile smo se po spratovima (po dve) i dale se na posao. Za tren oka je sve bilo izlepljeno i okićeno. Pošto nije bilo nikakvih smetnji, po završetku posla smo se na zadnja vrata izvukle iz zgrade. Niko nas nije primetio.

Sutradan je bio zvaničan početak školske godine. Pred vratima gimnazije čekalo je mnogo učenica. Vrata se, međutim, nisu otvarala. Istaknuto je obaveštenje: »DANAS NEMA NASTAVE«. Nije se, dakle, stiglo da se na vreme uklone ispisane i izlepljene parole, leci i slike.

Nastava je počela sutradan. Kao što smo pretpostavljale, prethodnog dana je čišćena škola i uklanjali su se tragovi naše akcije. Ali boja se nije mogla izbrisati. Svuda je bilo tragova naše akcije. Uprava škole nije saopštila zbog čega je školska godina počela sa zakašnjenjem. Ni profesori nisu o tome govorili. Čini mi se da ni italijanski profesori nisu verovali da su to mogle da učine učenice gimnazije.

Ubrzo smo izvele novu akciju: usprotivile smo se uvođenju fašističkog pozdrava. Profesorima i đacima je bilo strogo naređeno da na početku i na kraju svakog nastavnog časa moraju da ustanu i podignu ruku u znak pozdrava. Neki profesori su to nehajno i činili ne zahtevajući od učenika da otpozdrave, a sasvim drukčije su postupali profesori Italijani: zahtevali su da ih dočekamo strogo poravnati i da im odsečno otpozdravimo. Osobito je bila zagrižena jedna profesorka. Vodila je pravu borbu sa VI i VII razredom. Stvar se okončala isklju-

čenjem učenika oba razreda iz gimnazije. Profesorka ne samo što nije uspela da ih prisili da fašistički pozdravljaju već nije pronašla ni osobu koja je vodila akciju. Oba razreda su, uprkos pokušajima da se podmite, ostala jedinstvena. Radije su pristali na kolektivno isključenje nego da izdaju školu i prihvate fašistički pozdrav.

Zanimljivo je bilo naše učešće u tzv. tihim akcijama (29. oktobra i 1. decembra 1941. i 3. januara i 8. februara 1942. godine). U njima je naša skojevska grupa pripremila bezbroj letaka sa obaveštenjem o akcijama, ispisivala je parole protiv fašizma za OF, raznosila obaveštenja po kućama itd. Iako je školski propis nalagao da na nastavu dolazimo obučene u crne haljine sa belim okovratnikom, tih dana su sve učenice oblačile praznične haljine. Tačno u deset časova, kada se oglasila sirena, ustale smo i petminutnim ćutanjem izrazile svoje odobravanje akcije. Ali kako se upravo održavala nastava iz italijanskog jezika, profesori su počeli da besne i ceo razred je zbog toga bio isključen iz škole.

U rano proleće 1942. godine našu gimnaziju su preselili u bolnicu za umobolne, pored Ljubljanske, a u našu zgradu se uselila italijanska vojska. Prilikom iseljenja, u učionicama smo poskidale sve slike italijanskog kralja i Musolinija i uništile ih. Profesor Švajger, koji je tada predavao slovenački jezik, sreo me je na stepenicama i rekao mi: »Za danas je dosta! Podite kućama!« Kasnije su ga Nemci ubili u Begunjama.

Svaka članica našeg skojevskog aktiva je osim obaveza u školi imala i druge zadatke. Ja sam kucala matrice za »Slovenski poročevalec«. Nikada neću zaboraviti prvi broj lista za koji sam na mašini ispisala priloge, niti članak u tom broju »Prva puška je pukla«.

Kada pomislim na naš rad u toku rata, kada se setim svega što smo činili mi učenice i učenici, mladi radnici, studenti i svi ostali omladinci, tek tada shvatim da smo i mi s radošću i požrtvovanjem rizikovali mnogo, jer smo, bar u podsvesti, osećali da obavljamo zadatke radi bolje budućnosti.

Ančka VOUK Stritar

KAKO SMO ŠTAMPALI SLOVENSKI ZBORNIK

Bio je 11. februar 1942. Toga dana sam prvi put došao na rad. Iz dobro skrivenog bunkera izvukao sam ciklostil i boju i pripremio sto na kojem smo umnožavali materijal.

Prvi otisci nas nisu zadovoljili. Ustanovili smo da aparat nešto nije u redu. Pregledom smo utvrdili da donji gumeni valjak nema dovoljan i ujednačen pritisak. Do pred zoru smo ga opravili, i tek tada smo uspjeli da umnožimo prve dve matrice, svaku u po 1100 primeraka. Tako je odštampan prvi list »Slovenskog zbornika«.

Rad smo nastavili tek 19. februara. Morali smo da čekamo mastranica Zbornika odštampani smo i Istoriju SKP (b). Ali posao je ponovo prekinut zbog kvara na ciklostilu, jer je usled velikog opterećenja bio prilično istrošen. Najuzi aktiv Centralne tehnike je odlučio da se štampanje Zbornika nastavi, ali da se radi u novoj tehnici.

Spakovali smo sav raspoloživi i odštampani materijal i ciklostil i preselili se u drugi bunker, koji se nalazio u zaleđu jedne trgovine. Prostorija još nije bila opremljena za rad tehnike: nedostajao je sto, nije bilo police za materijal, niti ležaja za spavanje.

Posle nekoliko dana dobio sam nalog da ciklostil i matrice prebacim u Šišku, i to što pre. Tada, istina, nisam ni znao da bunker iza trgovine treba napustiti zato što je bio namenjen* potrebama Izvršnog odbora OF.

Materijal se brzo morao preneti na novo odredište. To je imao da obavi ograničen broj ljudi.

Na novom mestu u Šiški nastavili smo da radimo 25. i 26. marta. Tada smo umnožili sledećih 11 stranica. U tom poslu su mi pomagali domaćin kuće i njegova žena. Ali ni tu nismo mogli da dovršimo posao, već smo ga nastavili u jednoj radionici za hromiranje, koja je takođe bila u Šiški. Zbornik smo dovršili za pet dana, od 30. marta do 3. aprila, kada je umnoženo sledećih 36 matrica. Doštampani materijal je trebalo odmah odnositi, pošto na novom mestu nije bilo podesnog kutka za čuvanje.

Deo materijala su odnele kurirke, nešto je prebačeno u tajno skrovište u Donjoj Šiški, a deo je, posle mnoštva iznenađenja i opasnosti, prenesen u sklonište, koje je bilo u bivšem Sreskom uredu.

Sada nas je čekao poslednji posao i Zbornik je trebalo povezati. To je bio izuzetno težak zadatak. Svojski smo prilegli na rad. Nismo stali svu noć do izjutra, ali smo uspeali da povežemo sve primerke. Posao je završen.

Kako smo kasnije saznali, zlosrećnom Zborniku je predstojalo još jedno iskušenje. U vreme racije u Trnovu italijanski karabinijeri su ušli u kuću u kojoj su bili svežnjevi Zbornika, i kada su ih ugledali upitali su domaćina šta se u njima nalazi. Srećom, zadovoljili su se odgovorom da su unutra stare knjige.

Tačan datum predaje Zbornika prodajnoj mreži ne znam, ali mi se čini da je to bilo tek u maju 1942.

Adolf ARIGLER Bodin

U JEDNOJ OD LJUBLJANSKIH KUĆA

U proleće 1941. je u Zalarevoj kući, Crkvena ulica 11, živelo jedanaest porodica. Zgrada je bila prizemna, s visokim krovom i velikim potkrovljem, s mnogo skrivenih tamnih kutaka i s dva ulaza.

Gregor Zalar, čovek koji je imao sobicu kod roditelja, bio je stari komunist. U SKOJ je primljen 1937, kao gimnazijalac. Kasnije, na univerzitetu, sudelovao je u mnogim studentskim akcijama. Počeo je da osniva omladinske aktive i da s njima proučava Marksova dela. Odmah po okupaciji zemlje po grupama je obučavao omladince da rukuju oružjem.

Stara kuća je svojom komplikovanom gradnjom (imala je i dva ulaza) bila kao stvorena za tajno čuvanje materijala, pa su u nju uskoro počele da pristižu prve pošiljke odeće i obuće, hrane, cigareta, oružja, sanitetskog materijala . . . Jednom je od nekog obučara stiglo više pari gojzerica, koje su odgovarajućom vezom odmah upućene partizanima. U skladištu Aerokluba bilo je u jednoj akciji zaplenjeno dosta čebadi i čaršava, posle čega je to brižljivo ostavljeno na bezbedno mesto. Oružje se najčešće pribavljalo razoružavanjem neprijateljskih vojnika i oficira.

Krajem 1941. je Zalareva kuća korišćena za sklanjanje zabranjene literature. Odatle su knjige raznošene po celom južnom delu Ljubljane.

Posle jedne vrlo rizične akcije, u zimu 1941/42, zapretila je opasnost da kuću kao partizansko skrovište neko prijavi vlastima, pa je sav materijal iz nje prenet na nekoliko drugih mesta u Ljubljani. Sve je preseljeno sem cigareta i rakije, a i to je ubrzo uklonjeno. Pa i neki posetioци su prestali da navraćaju tamo. Škrajnar, kog su vlasti najbolje poznavale, bio je dobio naređenje da se povuče u strogu ilegalnost.

Tako je prošao januar i nastupio je februar 1942. U to vreme su otišli u partizane neki od poznatih aktivista. Četvrtog marta uveče, dok su proslavljali nekakvu godišnjicu, u kući su se zatekli Božan i Tone Skrajnar, koji su samo radi te proslave bili u nju navratili, zatim Rudi i Elza Zalar i železničar Merčnik, koji je bio došao u kraću posetu. Pošto je baš toga dana kurirka bila donela neki štampani materijal (»Mlada Slovenija«, »Delo« i »Poročevalec«), u kući je bilo

prilično zabranjenih knjiga, listova i časopisa. Upali su Italijani i počeli da pretražuju. Pronašli su samo jedan primerak »Poročevalca« i tri pištolja. Ostalo je bilo vrlo dobro sakriveno, pa im nije palo u ruke. Svi muškarci što su bili tu uhapšeni su.

Oko devet časova pre podne došli su sardinski grenadiri — Grenatieri di Sardegna. Njihove straže su zaposele sve prilaze kući. U tom trenutku su u njoj bila i tri gosta, pa su i oni zadržani zajedno s domaćinima, a isto tako i neka žena koja je bila navratila samo da pita za svoga muža i jedan stari kovač što je radio u radionici u dvorištu. Uhapšena su i dva muškarca koja su slučajno prolazila pored kuće s kantom petroleja.

Istoga dana oko 16 časova Italijani su ostale članove porodice Zalar i one koji su se u tom trenutku bili kod njih zatekli zatvorili u jednu sobu da bi ih sve skupa zapalili. No okupio se narod i počeo da protestuje, i oni su pustili jednu staricu i decu. Tek nakon posredovanja nekog Italijana i ostali su oslobođeni. Kuća je planula. Kasnije su stigli vatrogasci. Uspeli su da donekle ograniče požar. Deo kuće, zajedno sa šupom, i dalje je bio upotrebljiv.

Odmah po useljenju omladinci su iskopali oružje koje je bilo zakopano u šupi i sklonili ga.

Sa dosta napora žene su uspele da uredе šupu i deo zapaljene zgrade za stanovanje, a muškarce su čekali zatvor i suđenje.

Suđenje Zalarevima i nekim njihovim saradnicima održano je 7. jula 1942. Fašisti su bili nemilosrdni: Božana su osudili na doživotnu robiju, Jožu Zalara na 16 godina strogog zatvora, Rudija na 9 godina, a Toneta Skrajnara i tri njegova saradnika — Majera, Đurkovića i Jalovca — na smrt. Smrtna presuda nad tim hrabrim i odanim ljudima, koji su i u poslednjim trenucima svoga života klicali slobodi, Partiji, Osvobodilnoj fronti i slovenačkom narodu, izvršena je prvih dana avgusta 1942.

Užas i tako težak udarac nisu sprečili članove Zalareve porodice da nastave aktivnost i borbu za slobodu. Rad je nastavio Janez: Zalar, kojega je brat Božan bio uveo u poslove mnogo ranije, 1941. Janez je pretvorio ostatak kuće u pravi magazin, iz kog su velike količine materijala otpremane kroz blokadu, brinuo se o ilegalcima, učestvovao u raznim akcijama u nepokorenoj Ljubljani . . .

Gotovo prazna je bila Zalareva kuća kada je granula sloboda. Vratili su se iz izgnanstva Božan, Rudi i Elza ... Ponosni, srećni, s mnogo ožiljaka. I s pesmom na usnama i slobodom u očima. Kao što je bila ozarena cela Ljubljana.

Rapa SUKLJE

GRAD U ŽICI

PARTIJA U BORBI ZA JEDINSTVO OSLOBODILAČKOG POKRETA

U drugom svetskom ratu kraj 1942. godine nagoveštao je da će doći do prekretnice u pogledu odnosa snaga na svetskim frontovima. Crvena armija je na Istočnom frontu zaustavila prodor Hitlerovih divizija, a zatim je preuzela inicijativu u Staljingradu i na Volgi. U isto vreme savezničke armije su bile u preimućstvu i u Africi, i posle pobeđe kod El Alemeina, počele su da potiskuju neprijateljske snage ka zapadu.

Ta je godina u Jugoslaviji bila uprkos strahovitom teroru i ofanzivi na narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede, godina jačanja i širenja narodnooslobodilačkog pokreta. Krajem 1942. NOV je imala, pored 36 partizanskih odreda, 31 brigadu, 8 divizija i 2 korpusa. Te godine je bilo zasedanje i formiranje jedinstvenog političkog predstavničkog organa svih jugoslovenskih naroda, Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

U 1941. i prvih meseci 1942. godine KP Slovenije je ostvarila potrebne političke i organizacione uslove za pokretanje slovenačkog naroda u borbu protiv okupatora i za preobražaj društva.

Ljubljana je bila još pre rata vojno-politički organizacioni centar Partije i naprednog pokreta u Sloveniji, a za vreme okupacije sedište Centralnog komiteta KPS i rukovodstva Narodnooslobodilačke vojske i OF. U njoj je bila partijska organizacija, koja je svoj najbolji kadar dala za obrazovanje jezgra antifašističke vojske i organa političkog pokreta i izvan Ljubljane za razvoj posebnih organizacija i organa kao što su bili partijska tehnika, bezbednosno-obaveštajna služba, finansijsko-privredni odbor OF, partizanski sanitet itd.

Ljubljani je bila u 1942. godini određena uloga političkog i organizacionog središta, jer je tada više članova Vrhovnog plenuma OF (SNOO) još legalno ili ilegalno u njoj živelo. Tu su bila i sedišta, vojna i politička, okupatora i bivših političkih rukovodstava slovenačkih stranaka i organizacija.

S druge strane, organizacija OF u Ljubljani još je bila neiscrpan izvor boraca za partizanske čete. Prekaljeno kadrovsko jezgro Partije i OF je tada još bilo osnova masovnih organizacija, koje su se

širile ili stvarale u 1942. godini. O ulozi Ljubljane kao središta narodnooslobodilačkog pokreta drug Kardelj piše 14. XII 1942. drugu Titu:

»... kod nas je važno da je, i pored svega, Ljubljana još ostala središte u svakom pogledu. Kako u političkom tako i u organizacionom pogledu naše pozicije su tu najjače, i to nam pomaže da, i pored toga što je Ljubljana hermetički zatvorena, što je zaustavljen civilni saobraćaj, pošta itd., ipak iz Ljubljane održavamo najbrže organizacione veze na sve strane. Da bi Ti to bilo razumljivo, dovoljno je da kažem da su železnica (sva), pošta i slične ustanove još uvek sve u našim rukama... Politički vetar iz Ljubljane je još najvažniji i za unutrašnjost.«

Uzimajući sve te razloge, u pravilnoj oceni učešća Ljubljane, a posebno partijske organizacije, u narodnooslobodilačkoj borbi, treba imati pred očima dve činjenice: prvo, šta je Ljubljana značila kao središte oslobodilačkog rata i, drugo, kako se ona u borbi pokazala kao grad a posebno njeni žitelji.

Okupator i njegovi pomagači, bela i plava garda, bili su svesni šta znači Ljubljana za NOP. Zato je ona bila među prvim ciljevima glavnog udara okupatora i domaćih izdajnika, da je odvoje od pozadine i partizanske vojske.

Već u februaru 1942. Ljubljana je bila opasana žičanom ogradom i bunkerima, »hermetički zatvorena«. Grad su neprijatelji podelili na 13 rejonu podesnih za sistematsko izvođenje masovnih racija, koje su počele 24. februara i trajale neprekidno do 15. marta. U tom razdoblju su svakodnevno blokirali rejon za rejonom i tako su pretresli nekoliko hiljada muškaraca, od kojih su zadržali u zatvoru 878 i potom ih predali vojnom sudu ili oterali u logore.

Rukovodstvo oslobodilačkog pokreta (OP) je, uprkos sistematskim pretresima i racijama, ostalo neokrnjeno. Za to je bila najviše zaslužna dokumentaciona tehnika, jer je izdala mnogo dokumenata sa izmišljenim imenima i za svaki dan racija izrađivala posebne žigove, onakve kakve su stavljali Italijani na dokumente onih koje su već bili legitimisali.

Posle racija, 19. marta 1942, odvedeni su st'i bivši jugoslovenski oficiri u Gonars, a odmah nakon toga su Italijani zaplenili sve radio-aparate. Već 1. maja su u Ljubljani ubijeni prvi taoci.

Posle postavljanja žičane ograde oko Ljubljane, u jesen 1942. godine je usledila blokada grada belogardejskim bazama koje je okupator uspostavio u svim selima oko Ljubljane.

Zbog blokade Ljubljane bila je otežana veza sa rejonima koji su bili ostali izvan žice. Zbog toga je bio formiran takozvani »vanjski okrug«. Za celo područje Dolenjske, Notranjske i Bele krajine je bilo formirano posebno pokrajinsko rukovodstvo, sa zadatkom da održava vezu s partizanskom vojskom, slovenačkim pokrajinama koje su bili okupirali Nemci, Mađari i Italijani i s rukovodstvom u Ljubljani (CK KPS, Glavni štabovi i IOOF). Sekretar tog pokrajinskog komiteta KPS je postao Boris Krajger Janez, a članovi Franc Ravbar Vitez i Ivan Kavčič Nande.

Za grad Ljubljano je bio osnovan novi Okružni komitet KPS, čiji sekretar je bio Vladimir Krivic, a članovi Dušan Jereb i Franc Ogrin Jaka.

Iako je nekoliko stotina boraca, a pre svega radnika, bilo otišlo u partizane, i mada je mnogo ljudi uhapšeno u februarskim racijama, najbrutalnijem nasilju u gradu, broj članova Partije se do početka prolećne ofanzive bio popeo na oko 800, što je, verovatno, bilo najviši broj za vreme rata u Ljubljani.

U tim prvim mesecima 1942. godine ljubljanska partijska organizacija je posebnu pažnju posvećivala borbenim akcijama i organizacionom učvršćenju i proširenju Narodne zaštite i VOS-a.

U svom pismu drugu Titu od 29. marta drug Kardelj govori o značaju obaveštajne službe:

»... kolika je snaga OF vidi se iz sledećih činjenica: Italijanima do sada nije uspelo da osnuju ni jednu svoju fašističku organizaciju ni sindikat, ni sportske organizacije, ni omladinske, ni studentske, ništa! Kada traže ljude za pojedine funkcije, dobijaju odgovor da se boje, da će ih OF ubiti, te da zbog toga ne smeju. Odbori Radničkog jedinstva (tj. radnički odbori OF) nastupaju u fabrikama već kao vlast. U fabrikama Ljubljane su prisilili fabrikante da povećaju dnevnice i pored fašističke zabrane. Fabrikanti se više boje OF nego italijanske vlasti. Iz veća su izašli prvo Natlačen i Pucelj, a posle i socijaldemokrat Krušec. Adlešič je kao ljubljanski župan demisionirao. Sve to iz straha od OF i masa, pošto su bili organizatori bele garde. Ali sve bi to bilo nerazumljivo bez takozvane Obaveštajne službe OF 1 Narodne zaštite. Ustvari, sav je aparat sastavljen od članova Partije, i to naši ne ispuštaju iz ruku, niti dozvoljavaju kontrolu. Sastavljen je iz dva dela: obaveštajne službe i egzekutivnog aparata. Rukovodstvo je jedinstveno i sastavljeno od: sekretara oba dela, i rukovodstva čitave službe, koja je direktno povezana sa CK. Obaveštajna služba je masovna i na rejonske tačke dnevno dolazi mnogo različitih prijava. Zasluga je toga, stvarno dobrog aparata, što je dobra obaveštenost, te su tako bili sprečeni svi pokušaji provokatora da se uvuku u KP ili OF. Taj aparat funkcionise danas svakako mnogo bolje od Ovre i Gestapoa u Ljubljani...

Egzekutivni aparat se sastoji od 50 ljudi, naoružanih revolverima i bombama, dobro uvežbanih. Sada su počeli povećavati njihov broj zbog sve većeg italijanskog terora i akcija bele garde. Ti momci rade sve moguće stvari. Nekoliko primera: vosovci uđu u restoran s revolverima, zahtevaju da prisutni dignu ruke, legitimišu ih ako koga traže, hapse ljude po ulicama, odvođe ih i saslušavaju, a oni se boje da zovu Italijane u pomoć, pošto je OF donela doluku da se strelja svako ko pokuša da traži pomoć od okupatorske vlasti, vrše pretrase po kućama belogardista, oduzimaju i pale belogardijski materijal, saslušaju po kojeg usred Ljubljane, i noću ne miruju. Tako su npr. provalili u ilegalnu štampariju Dražinih ljudi, zaplenili štampariju i slova kojima se sada štampa štampa OF . .. Tako su pohvatali i neke

belogardejske kurire sa lecima uperenim protiv nas, zaplenili letke a kurire dobro premlatili. Slične stvari radi i Narodna zaštita, ali samo vojničke prirode ...»

Radi obezbeđenja odlaska u partizane i održavanja veze sa glavnim rukovodstvom (CK KPS i IOOF), u celoj ljubljanskoj okolini je postojao sistem javki i kurirskih veza. Bio je razvijen i sistem tajnih intendantskih skladišta, organizovana Centralna tehnika i rad u njoj, i to ne samo u Ljubljani, već i na terenu i u partizanskim jedinicama. Da je organizacija OF zaista bila sveobuhvatna može se zaključiti po tome što je neposredno pred italijansku ofanzivu partizanima bilo upućeno sedam vagona razne robe. Čak i mašine za oružarske, kožarske i druge radionice (četiri vagona).

U pismu drugu Titu od 29. marta 1942. drug Kardelj je ovako kazivao o Ljubljani:

»... Raspoloženje masa i odnos političkih sila su ovde stvarno takvi da ti srce igra od zadovoljstva. Mislim da nije nigde u Jugoslaviji stanje tako povoljno za nas (osim u Crnoj Gori), po oblicima borbe uopšte ne znam za sličan primer ...»

Sredinom aprila su partizanske jedinice prešle u ofanzivu, koja je počela na području između Kupe, Kočevja, Ribnice i Snežnika, a do sredine maja se proširila na svu ljubljansku pokrajinu.

Oslobođenjem Broda na Kupi i okolnih sela 1. maja 1942. počinje da postoji slovenačka slobodna teritorija, na kojoj su partizani uspostavili svoju vlast. U sledećim uspešnim borbama je bataljon Notranjskog odreda očistio oko 25 sela zapadno od Kočevja, sve do Kupe. Istovremeno su partizani počeli ofanzivu na krimskom području. Slobodna teritorija je dopirala od Kupe pa neposredno do ljubljanske okoline, do Vrhovaca, Podutika i Dravelja, do Fužina i Crne Vasi na Barju. Partizanski mitraljezi su se čuli uz žičanu ogradu oko Ljubljane. To su partizani gađali bunkere na Viču i Šmartinskoj cesti i Dolenjsku stanicu.

Posle prve partizanske zime, 1941/1942, i temeljitijih političkih priprema, bilo je jasno da su sazreli uslovi za razvijanje opštenarodnog oružanog ustanka u svim krajevima Slovenije. Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta se zbog otežanog održavanja veze hitno moralo preorijentisati na izvođenje vojne akcije. Iz Ljubljane su 18. maja 1942. otišli članovi Centralnog komiteta KPS, Glavnog štaba NOV i POS i Izvršnog odbora OF.

U Ljubljani su delovala povereništva CK KPS i Povereništvo Izvršnog odbora OF. Kratko vreme su u Povereništvu CK KPS bili Mira Tomšič-Svetina Tilka i Lidija Sentjunc. Po povratku iz partizana bili su u Povereništvu CK KPS: Vladimir Krivic Matevž, Mira Tomšič-Svetina, Vlasta i Lidija Sentjunc Julka. Kasnije, kada su neprijatelji za njih saznali, promenili su ilegalna imena. Matevž je postao Justin, Vlasta Soča, Joža Pika. U tom sastavu je Povereništvo CK KPS delovalo do jula 1943, kada je Lidija Sentjunc otišla u partizane.

U Povereništvu IOOF najpre su bili Jože Zemljak Nikolaj, Viktor Repič Zvonko i Lidija Sentjunc Julka, od avgusta 1942. Matevž,

Nikolaj, Tone Toman Savo i Zvonko, a od novembra 1942. Vlasta, Nikolaj, Savo i Zoran Polič Urh.

Šesnaestog jula 1942. počela je italijanska ofanziva u kojoj je učestvovalo oko 80.000 Italijana, Nemaca i belogardista. Obuhvatila je područje sa otprilike 300.000 stanovnika. Italijani su uništavali kuće i polja. Mnoga sela su pretvorili u ruševine. Iako je to bila najsvirepija i najkrvavija ofanziva na slovenačkoj teritoriji, okupatoru nije donela željeni uspeh. Nit je partizansku vojsku uništio nit je narod odvojio od OF.

Usled manevrisanja partizanskih jedinica i Glavnog štaba, CK KPS i IOOF, u toku ofanzive se katkad prekidala svaka veza između rukovodstava oslobodilačkog pokreta i Ljubljane.

Sačuvana su neka pisma članova ljubljanskog povereništva koji su pokušali da obaveste CK KPS o stanju u Ljubljani. Usled terora u Ljubljani i izvan nje, zbog otpremanja žena i dece u logor kroz Ljubljanu, zbog paničnih vesti koje su širili oni koji su dezertirali iz partizana, zbog aktivne propagande belogardista i mihailovićevaca o besmislenosti žrtava, kao i zbog toga što je stizala privatna pošta od raznih rođaka i poznanika sa sela, bilo je potrebno boriti se protiv panike, pasivnosti, nezainteresovanosti, umora, apatije i u redovima koji su pre bili uz OF.

Streljanjem i hapšenjem u Ljubljani dovođena su u teškoće ljubljanska partijska rukovodstva i rukovodstva OF pojedinih sektora 1 masovnih organizacija, a i tajni bunker i skladišta, stanovi, skloništa itd. Posebne su nedaće zadavale provale u tehnicu. U proleće 1942. bili su otkriveni ciklostilska tehnika i osobe koje su ras-turalale literaturu, a u septembru je bila prokazana štamparija u Šiški, posle čega je gotovo svake sedmice padao po koji bunker. Okružni komitet i Povereništvo CK KPS su neprekidno bili zaposleni oko nabavke novih tehničkih sredstava, a posebno za štampanje literature.

Ako se uzme u obzir da je partijska organizacija u Ljubljani početkom rata imala oko 120 članova, da je, osobito 1942. godine, velik broj članova Partije otišao iz Ljubljane u partizane i na zadatke u druge krajeve, da su Partiju uzdrmale februarske i junske racije i svakodnevna hapšenja, da je do 1942. oko 80 komunista stradalo u Gramoznoj jami i drugde, rad koji su obavljali članovi Partije u Ljubljani tim je vredniji. U jesen 1942. partijska organizacija je imala 250 članova u rejonima u žici i stotinak izvan nje, znači ukupno oko 350. Iz toga proizlazi da je od oko 800 članova, koliko je bilo u ljubljanskoj partijskoj organizaciji u proleće 1942, više od polovine otišlo u partizane, ili su bili u zatvorima i logorima, ako ne računamo one koji su tih meseci bili primljeni u Partiju.

Poseban problem u radu partijske organizacije u Ljubljani je bilo to što je ljubljansko područje obuhvatalo rejone unutar žice i tzv. »vanjsko područje«, koje je u proleće 1942. formirano kao pomoćni organ.

U proleće 1942. u gradu su bili rejoni: Centar, Kolodvor, Sempeter, Šiška, Gradišče, Bežigrad, Moste, Poljane, Vič, Trnovo, a kao poseban rejonski komitet za železnicu i za begunce. U leto su se neki rejoni združili, pa ih je u avgustu bilo devet, krajem leta u samom gradu 6 i još železnica. U spoljašnje područje su ulazili rejoni: Polje, Barje, Kožarje, Dravljje, Ježica i Šentvid, znači, teritorija koju su bili delimično okupirali Nemci, delimično Italijani. Pored toga, baš iz tih rejona, u kojima je stanovao velik broj radnika zaposlenih u Ljubljani, regrutovao se najveći broj partizanskih boraca — samo Polje je dalo 300.

Slobodno se može reći da je partijskih organizacija bilo u svim ljubljanskim fabrikama i u većini ustanova. Posebna pažnja je bila posvećena onima od njih koje su bile u preduzećima i ustanovama, jer su bile neophodne za održavanje veze, pribavljanje podataka i dokumenata, bonova za ishranu, štamparskog pribora itd. Takve organizacije su bile u pošti, na železnici, u policiji, žandarmeriji, u raznim preduzećima koja su prodavala štamparski papir.

Među članovima Partije i u rejonskim rukovodstvima Partije i OF, a i u rukovodstvima posebnih sektora, bilo je 1942. godine bar polovina žena, a početkom 1943. i kasnije mnogo više.

Brzo mobilisanje članova Partije u partizane iz raznih rejona, pogotovu iz »spoljnjeg«, imalo je za posledicu relativno slab socijalni sastav članova Partije u Ljubljani.

Zbog takvog kadrovskog sastava partijske organizacije jedna od najvažnijih briga ljubljanskog partijskog vodstva bila je političko i ideološko vaspitanje mladih, pred rat primljenih kandidata za Partiju i članova Partije i SKOJ-a.

O tome evo odlomka iz delimično sačuvanog Julkinog pisma drugu Kardelju. Ono je bez datuma, ali je verovatno pisano početkom avgusta 1942.

»... Težište rada smo u partijskom radu sada postavili na jačanje novoformiranih sekcija, još pre vaše direktive smo potpuno zabranili odlazak i onima kojima je to već bilo odobreno i proverili sve kadrove u pogledu poverljivosti. Kao obavezan smo uveli kurs iz osnovnih tema VKP-b. Sada obrađujemo poglavlje o partiji. Izradili smo nacrt...«

Malo docnije sledilo je drugo pismo drugu Kardelju. Bilo je to 23. septembra 1942. god. Deo iz njega glasi:

»... 2. Još malo o ljubljanskoj organizaciji. Podelili smo rad tako da je Matevž preuzeo uglavnom politički rad i Povereništvo OF, ja specijalne sektore. Stanje ljubljanske organizacije je po pitanju organizacije aparata dosta dobro, često je slabije u pogledu širenja i stvaranja novih baza i odbora, dok je nezadovoljavajuće u pogledu regrutovanja novih kandidata i članova partije i odgoja mladih kadrova. Zato smo organizovali okružni agitrop, ali još nema većih rezultata njegovog rada, jer je rad tek počeo. Specijalni sektori su se uprkos reorganizacijama, provalama i bolestima (Feliks FGO, Frida LP, Hele-

na internirci) . . . prilično stabilizovali i u radu su obezbedili kontinuitet. Izvukli smo se iz sitnog praktikizma, koji je ranije za te sektore bio i previše karakterističan (tehnika, FGO, VOS) ...»

Da bi se postigla veća širina u aktiviranju omladinske organizacije, ona je u jesen 1942. godine reorganizovana u Savez slovenačke omladine. U SKOJ-u je 1942. godine bilo ostalo u Ljubljani tek nešto oko 100 članova. I to je bila velika prepreka za brži rast SSO, a i za dobijanje novih kandidata i članova Partije.

U svim organizacijama VOS-a i u sektoru Tehnike radili su najbolji članovi Partije i SKOJ-a, sve vreme pod neposrednim vodstvom CK KPS, odnosno njegovog Povereništva u Ljubljani.

U Finansijsko-privrednom odboru OF (FGO), koji se sastojao od komisije za zajmove, vojne intendature, nabavnog sektora za potrebe partizana i ilegalaca i od sektora Narodne pomoći (LP), rad je počivao na najširem krugu članova OF. Okružna i rejonska vodstva tih sektora su najčešće bila sastavljena po paritetu i predstavništvu osnovnih grupa OF, kao što su bila sastavljena i okružna, rejonska i kvartovska vodstva OF.

U vreme sve nepodnošljivijeg terora i hapšenja delimično je bila opala aktivnost u skupljanju narodnog doprinosa i zajma i u dobrovoljnom davanju u robu i novcu za potrebe ilegalnog rada, partizanske vojske, zatvorenika i interniraca. Ali u doba svog poleta ljubljanska organizacija OF je, osim odeće, obuće, sanitetskog materijala, hrane, smučki, bicikala, zlatnih i srebrnih predmeta itd. prikupljala mesečno, bez zajmova, do 450.000 lira. U prolećnim i jesenjim mesecima 1942. se prikupljalo manje, mesečno od 150.000 do 200.000 lira. Zato je bilo potrebno mobilisati i VOS i Narodnu odbranu da se dignu u akciju i novac pribave i iz okupatorove blagajne i od narodnih izdajnika. U to vreme su uspele dve akcije VOS-a: iz Poštanske štedionice je podignuto 1.000.000 lira na falsifikovani ček i 400.000 lira u Poreskoj upravi.

Finansijsko stanje Partije i OF i redovni izdaci za potrebe u Ljubljani vide se iz Jožinih poruka drugu Kardelju.

23. IX 1942: »... 6. Blagajna partijske ćelije 1,300.000 (plus 20.000 uzajmili nabavnom sektoru), OF maksimum 300.000. Dskora samo 100.000. Iz te blagajne ćemo moći pokrivati samo tekuće potrebe, odnosno izdatke i Narodnu pomoć. Moguće je da je ojačamo zajmom, odnosno prilozima drvnih trgovaca, ako drugih mogućnosti nema, prodajom vune, koju ćemo morati dati ispod cene, i to možda čak i Italijanima.

7. Za orijentaciju koliki su naši izdaci: lična pomoć i pomoć aktivistima našim iseljenicama u vanjskom okrugu 100.000 (čak i 110.000), samo tehnika 43.000. Pomoći su minimalne. Internirci 50.000, zatvori, pomoć porodicama partizana itd. 60.000, znači, iznosi koji prelaze naše finansijske mogućnosti tog meseca. Smanjiti pomoć aktivistima je nemoguće, i tako su stalne pojave bolesti, iznemoglosti, neotpornosti, neki čak sasvim stradaju, pomoć Narodnoj pomoći je iz političkih i ljudskih razloga isto tako nemoguće smanjiti...»

U svom pismu drugu Kardelju iz avgusta 1942. Julka sem ostalog kaže:

»... Po finansijsko-privrednoj liniji smo izveli partijsku organizaciju, koja je sada povezala u celinu sve sektore: finansijski, nabavni i Narodnu pomoć. U okviru pojedinih sektora su partijske organizacije, kod nekih čak i više njih. Narodna pomoć ima partijsku ćeliju sa odgovornim ljudima: 1. za zatvore (Frida); 2. za logoraše (Helena); 3. pravna pomoć (L); 4. deca (Rezka, Gorazdova majka). Za svako hapšenje odgovara partijka, koja ima oko sebe organizovan aparat u obliku odbora. Partijska komisija je formirana i iz svih drugih sektora FGO rada, to je komisija za zajmove, FGO nabavni sektor, sastavljen iz vojničkog (Al), civilnog (Stana), tehničkog (Dolenc) .. .«

Na sličan način su bile organizovane partijske ćelije ili grupe u masovnim organizacijama: Radničkom jedinstvu, Slovenačkom anti-fašističkom savezu žena, Savezu slovenačke omladine, a posebno u Narodnoj zaštiti, koja je 1942. godine imala 3.000 članova organizovanih u vojne jedinice.

Posebna briga je tada bila sačuvati i ojačati jedinstvo među osnivačkim grupama OF, tj. KPJ, hrišćansko-socijalističke grupe, Sokola, a i među kulturnim radnicima i drugim grupama, koje su bile u OF.

Pojedini članovi hrišćansko-socijalističke grupe su bili počeli da traže vezu »preko svoje linije« i da zanemaruju rad kakav su zahtevala zajedničke potrebe i zadaci organizacija OF. To je bilo karakteristično u vreme kada su bile prekinute sve veze sa rukovodstvom, a to znači sa IOOF. Toj pojavi i tim vezama, rukovodstvo ljubljanske organizacije nije u početku pridavalo veliku važnost.

Ali kada su se počele širiti vesti o teškom položaju partizana, o njihovom nepravilnom odnosu prema crkvi, seljacima itd., bilo je sve jasnije da neprijatelj svim silama nastoji da odvoji narod od OF i NOP-a. Zato je CK KPS u oktobru, kada je ofanziva bila pri kraju, izdao »Proglas protiv građanskog rata i za uništenje belogardejskih raspirivača građanskog rata«. Da bi se, shvatile političke prilike u to vreme i razumeo njihov politički značaj, navodimo odlomke iz pisma druga Kardelja Zdenki Kidrič Marjeti od 2. avgusta:

»... Italijanska ofanziva je vrlo ozbiljna i kroz neko vreme će, bez sumnje, imati dosta velike političke posledice. Mi ćemo izgubiti slobodnu teritoriju i preći na prvobitne partizanske akcije. Kod civilnog stanovništva se delimično pojavljuje, kao donekle i kod partizana, demoralizacija. To će trajati samo kratko vreme, ali ipak dovoljno da bela garda pokuša u međuvremenu da se ojača. Tako ćemo imati za koji mesec odlučujući boj sa belom gardom. Ako uspemo da je srušimo u tom vremenu, to će biti za nas u Sloveniji od odlučujućeg značaja. . . , onda je naša pobeda obezbeđena. Ta borba mora postati sada centralno pitanje naše politike. Sto se tiče vas, neophodno je da se što pre uvučete u njihove redove. Potrudite se da dobijete verodostojne podatke o njihovim ciljevima i akcijama. Ne treba prena-

gljivati, ali ako naša propaganda bude znala raskrinkati belu gardu kao glavnog pomoćnika Italijanima u njihovoj ofanzivi, onda će biti neophodno da bezbednost udari po njihovim rukovodiocima . . .«

Iz pisma druga Kardelja Matevžu 17. septembra 1942:

». . . Jedan od osnovnih principa boljševičke taktike u trenucima kakav je sada, kada je partija u povlačenju, kao što smo mi sada, i kada treba spasavati živu silu oslobodilačke vojske — naoružanu i političku — jest da se čvrsto usidriš u masama, da širiš taj otpor i osiguraš zaleđe. OF mora dati inicijativu za nove razgovore, nove pokušaje, da se dovedu na platformu OF novi elementi, ili bar da se isti neutralizuju . . .«

O potrebi razbijanja bele garde, uklanjanju onih koji su, u interesu okupatora, pobornici građanskog rata, i o nastojanju što šireg vezivanja svih struktura, pa i pripadnika bele garde, za OF, drug Kardelj je pisao Zdenki Kidrič i 17. novembra 1942. godine. A u pismu Matevžu od 24. septembra 1942. između ostalog se kaže:

». . . Svakako pokušajte da se približite onoj sredini i onim krugovima koji su razočarani rukovodstvom bele garde. Sada možemo mnogo šta dobiti ili neutralizovati. Dalje, treba stupiti u življe kontakte sa grupama koje su u OF zajedno sa Sokolom i KS¹⁾ i proverite kako je sa njima, zatim dajte kakav dokumenat (eventualno ćemo ga mi napisati), koji bi potpisale javno sve te grupe (u bilo kojem obliku). Povezati se sa raznim krugovima iz srednje buržoazije, koja ja zbunjena (trgovci itd.), ulijte im poverenje u OF i mobilizirajte na otpor protiv belogardejskih akcija . . .«

Povereništvo CK i IOOF je zahvaljujući tim upozorenjima pokušalo da pojača politički rad i u masama koje su bile za OF i u najširim krugovima, te je zato odredilo neke legalne članove organizacije da posebno rade sa srednjim slojevima, kao i nekoliko drugova za trajnije i sistematičnije održavanje veza sa članovima Vrhovnog plenuma OF. Obnovilo je razgovore s predstavnicima pojedinih grupa, pokušalo da uspostavi vezu i sa biskupom Rožmanom.

Komisija Službe bezbednosti je u najtežim uslovima na osnovi optužbe, pripremila i izvršila presudu nad belogardejskim rukovodiocima Majdičem, Kukovičem i Natlačenom.

Centralni komitet i Glavni štab IOOF ostali su posle ofanzive bez organizovane baze: na Rogu je bila razbijena za vreme ofanzive. U Podlipoglavu su se posle ofanzive okupile sve grupe. Članovi rukovodstva oslobodilačkog pokreta su odvojeno probijali obruč u vreme roške ofanzive. Podlipoglav je bio, zbog izuzetno guste mreže belogardejskih utvrđenja, neprikladan za veću političku akciju i za održavanje veza. Zato je Centralni komitet KPS odlučio da se rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta preseli u Dolomite.

Obe konferencije, na kojima je bilo po 20 ljudi, uprkos najvećem teroru uspešno su održane. Vrhovni plenum OF se sastao 6. novembra

1) Hrišćansko-socijalistička grupa.

1942. u Parmovoj 38. Bili su prisutni predstavnici devet političkih grupa i pet drugih organizacija, a konferencija Radničkog jedinstva je održana 7. novembra 1942. u Ipavčevoj ulici 6.

U svom izveštaju IOOF od 28. oktobra 1942. godine drugovi Kardelj i Kidrič, ocenjujući političko stanje u Ljubljani, sem ostalog kažu:

»... Imamo utisak da su poslednji događaji samu Ljubljanu manje pogodili nego vanjsku pokrajinu. Iako je istina da se bela garda tu najviše aktivirala i da se pod njenim pritiskom i pritiskom okupatorovog terora donekle pokolebao deo masa koje su sledile OF, ipak je opšti ugled OF ostao skoro netaknut, u mnogo čemu je dobio pravo mesto u narodu. Ukratko, autoritet OF je u celini ostao netaknut, što se posebno osetilo u dve poslednje sedmice posle uklanjanja Natlačena i pristizanja povoljnih vesti s područja vanjske politike. Objektivni uslovi za naš rad posle toga su dobri, i već nam sada omogućavaju da u kratkom periodu razvijemo takav polet i razmere kakvi su bili karakteristični za »dečje doba« naše OF. Osnovno masovno jezgro OF se zbililo u tako čvrstu i prekaljenu celinu da ga nikakvim manevrima i terorom okupator i bela garda ne mogu pokolebati...«

Na V plenumu, posle ofanzive, ponovo se ispoljilo jedinstvo OF, borbena spremnost za odlučan nastavak narodnooslobodilačkog rata protiv okupatora i domaćih izdajnika, potvrđena je ispravnost linije Izvršnog odbora OF i potpuna vlast Izvršnog odbora OF, s pravom da kao izvršni organ SNOO i ubuduće vodi rad na osnovi prihvaćenih odluka.

Konferencija Radničkog jedinstva se proklamovala kao osnivačka konferencija za formiranje jedinstvenog rukovodstva radničke klase, potvrdila svoju nepokolebljivu pripadnost OF i tako pridobila hrišćansko-socijalističke grupe, a pogotovu radnički deo, za jedinstvene ciljeve oslobodilačkog rata i za Partiju. Tako je onemogućila pojedince iz hrišćansko-socijalističke grupe koji su pokušavali u Dolenjskoj i Gorenjskoj da razviju svoje zasebne yeze i koji su se borili za nekakvu svoju zasebnu organizaciju.

Radi boljeg razumevanja značaja Radničkog jedinstva i OF u tom trenutku, navodim delove Kardeljevog pisma upućenog 4. decembra 1942. Zoranu Poliču Urhu.

»... Jedinstvena radnička klasa je najveća garancija snage OF. Osim toga, radničko jedinstvo je važno u jednom pogledu za jačanje veze između hrišćanskih socijalista i ostalih grupa OF. Ubeđen sam da je jedinstvo sa hrišćanskim socijalistima moguće sve dok se ne postignu svi demokratski ciljevi Osvobodilne fronte. To jedinstvo bi moglo dovesti u neizvesnost samo reakcionarne elemente izvan hrišćansko-socijalističke grupe, koju bi posle, iz špekulantskih razloga, pokušali da iskoriste. Jedinstvo čiji je stub radnička klasa najveća je garancija da do toga neće doći. O tome sam razgovarao sa drugovima hrišćanskim socijalistima, te smo došli do istih zaključaka...«

U međuvremenu je održano zasjedanje AVNOJ-a. O tome Kardelj 2. decembra 1942. piše Francu Leskošku obaveštavajući ga o toku zasjedanja i o donetim odlukama i izražavajući svoje žaljenje što je to zasjedanje održano bez predstavnika Slovenije. Ujedno Kardelj predlaže da Izvršni odbor OF bez oklevanja izrazi svoju solidarnost sa zasjedanjem i odlukama kako bi se onemogućilo bilo kakvo špekulisanje od strane neprijatelja, i ukazuje na potrebu da se odmah donese odluka o stupanju delegata Izvršnog odbora u Ustavotvornu skupštinu (AVNOJ) i njen Izvršni odbor.

Svi ti vrlo važni politički događaji, zajedno s razvojem prilika na jugoslovenskim i svetskim frontovima, i akcije slovenačkih brigada i odreda nametali su potrebu pojačavanja aktivnosti u Ljubljani radi pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci. Naše brigade i odredi su na pragu zime bili suočeni s važnim zadacima. Jedan od njih je bio uništavanje belogardejskih okupatorskih utvrđenja. S druge strane, bili su slabo obučeni i bez dovoljno hrane. Zato je u Ljubljani bilo najvažnije, da se, uporedo s političkim radom, pojača i proširi posao oko sabiranja odeće, obuće, hrane, sanitetskog materijala i drugih stvari za vojsku. Isto tako je valjalo organizovati skladišta i, pre svega, otpremu materijala na teren, gde je ratovala naša vojska.

O situaciji u Ljubljani u to vreme Kardelj 5. novembra 1942. piše drugovima Leskošku i Ivanu Mačeku:

».. Da biste shvatili s kakvim poteškoćama treba da se borimo, navešću samo nekoliko primera. Tokom tri sedmice su u trnovskom rejonu pokupili više od 60 ljudi. Na terenu je ostao samo jedan kandidat! U jednoj sedmici su u kolodvorskom rejonu pokupili oko 40 ljudi, ostao je trećerazredni kadar. U bežigradskom rejonu su pohapsili sve aktiviste iz jednog kvarta, a ostala dva prepolovili. Tokom 14 dana su pohapsili skoro sve sekretare rejonskih odbora OF i većinu naših sekretara, ostali su prešli u ilegalnost. Među poslednjim taocima je bilo deset železničara. Moste su nam takođe veoma oslabljene, jer je i tamo počela provala, pošto su neki počeli da prokazuju ...«

1 još odlomak iz Kardeljevog pisma Leskošku od 16. novembra 1942. godine:

»... Počela je ozbiljna provala. Jedna tehničarka, koja je bila odgovorna za ciklostil, počela je sve da prokazuje. Kažu da je za dva dana prokazano 100 ljudi: iz štamparija, skloništa, stanova itd., a u opasnosti su tri ili četiri bunkera, pa i naš. Isto tako, i naša veza s vama (dosadašnja) propala je. Svi ciklostili su morali biti premešteni, prostorije razrušene, tako da danas nismo u mogućnosti da napravimo ni jedan letak. Da bismo održali moral, moraćemo da osiguramo izlaženje 'Slovenskog poročevalca', i ništa više, dok se ne zaustavi ta izuzetno opasna provala. Sto je najgore, posle prve je počela i druga da prokazuje ...«

Zbog provale ilegalnih štamparija bilo je otežano štampanje dokumenata, bonova za hranu za potrebe Slovenačke narodne pomoći

i drugih bonova neophodnih vojsci da bi, usled pomanjkanja novca, njima plaćala hranu. Finansije su još bile veliki problem.

Slobodno možemo reći da su svi ti zadaci uspešno i blagovremeno obavljeni uprkos udarcima koje je organizacija pretrpela u ozloglašanim belogardejskim božićnim racijama.

Međutim, neprijatelj je i dalje nastojao da nam zadaje udarce. Božićne racije koje je sprovela bela garda, pod rukovodstvom nekih »belih« i Mihailovičevih oficira, po spiskovima koje su pripremali udruženi izdajnici slovenačkog naroda, ponovo su pogodile sve sektore ljubljanske organizacije. Prvu noć, 22. decembra, bilo je uhapšeno oko 620 ljudi (144 nije uhvaćeno), a sledeću oko 200. Pokupili su sve počev od 16-godišnjih devojaka pa do 70-godišnjih staraca; ponegde su odveli cele porodice, a stanove zapečatili.

Tim racijama se bela garda do kraja razotkrila, a borbenih duh masa je silno porastao. U pismu drugovima 20. XII 1942. Joža ovako opisuje tadašnju situaciju:

»... Posle neopisivog tuša jedva smo došli do daha. Po partijskoj liniji smo obnovili sve veze i aktivirali sektore, rejone itd. U vezi su ostala samo dva čoveka (Groga kompromitovan). Odlučili smo se za tri kandidata: Marko (zanatlija) politkomesar NZ (prethodni je poginuo), Jošt ... kao član ODE, pored Groga, koji zamenjuje Cirila kojeg još traže i Janez (komandant NZ) ...«

Okružni komitet, čiji je sekretar sve do kapitulacije Italije bio Franc Kimovec Žiga, a članovi Ada Krivic Hana, Zima Vrščaj Nataša i Leopold Krese Jošt, uz pomoć povereništva CK KPS poklanjao je pažnju kako partijskoj organizaciji tako, pre svega, onim organizacijama koje su mogle da prime nove ljude, a to znači Antifašističkom frontu žena, Slovenačkoj narodnoj pomoći, Savezu slovenačke omladine i Narodnoj zaštiti.

Posebna briga se posvećivala Radničkom jedinstvu (DE). Početkom 1943. je ustanovljen njegov Okružni odbor, kome je pomagala posebna partijska organizacija. Već u martu je 6a organizacija postojala u svim rejonima, fabrikama i preduzećima. Do kapitulacije Italije u Ljubljani je bilo više od stotinu odbora DE. Partija je imala vodeću ulogu u Radničkom jedinstvu.

Ojačana VOS-om, i Narodna zaštita, u kojoj je bilo dosta radnika i omladine, počela je nove vojne akcije. Recimo, oduziman je vojni materijal, radio-aparati, pisalice mašine i ostalo i od okupatora i od izdajnika. Da bi se ponovo izvodile i teže borbene akcije, od najboljih aktivista kojih je još bilo u Ljubljani sastavljene su borbene grupe.

Od proleća 1942. u Ljubljani je bila samo jedna organizacija koja je sakupljala materijal za vojsku i civile. Kada je osnovana Slovenačka narodna pomoć, civilna intendatura je odvojena od vojne, i tako se Slovenačka narodna pomoć pripojila intendantskoj službi. Osim vagonskih pošiljki koje je tehnika bila poslala iz Ljubljane

godine 1942, a pogotovu 1943, vojna intendatura je samostalno uputila partizanima nekoliko vagona raznog materijala.

Dotadašnja Narodna pomoć je u novembru 1942. postala Slovenačka narodna pomoć (SNP). To nije bilo samo menjanje imena, već je imalo mnogo dublji značaj. Cilj je bio pridobiti svakog čoveka koji do tada nije bio pripadnik oslobodilačkog pokreta.

Iz Ljubljane su posle otišli na oslobođenu teritoriju svi članovi Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora (neki su se vratili iz izgnanstva), među kojima je bilo mnogo kulturnih i javnih radnika, i tada je Ljubljana poslala delegaciju na Kočevski zbor.

Lidija SENTJURC

IZ DOKUMENATA

Kardelj je više puta pismeno obavestavao druga Tita o stanju u Sloveniji i, posebno, u Ljubljani. U pismu od 29. marta 1942. između ostalog kaže:

»... Racije u gradu su privremeno obustavljene. Neprekidno su trajale tri sedmice, svaki deo grada i svaka kuća su bili pretreseme bar 2-4 puta. Zatvarali su sve muškarce od 15 do 35 godina, a pri kraju i starije. Zasluga je Partije što su blagovremeno preduzete mere sklanjanja u bunkere, tako da ni jedan tehnički ili drugi punkt Partije ili OF nije otkriven, a sav važniji kadar je spasen. Samo iz najnižeg sloja aktivista, ali i taj uglavnom iz OF, Italijani su uspeali da pokaupuju ljude. Za tako veliku akciju Italijani drže u Sloveniji 90.000 vojnika. Teror je strašan, u pojedinim oblicima premašuje ono što su i Nemci činili. U koncentracione logore su odveli 7.000 muškaraca (žena vrlo malo), među njima mnogo uglednih kulturnih radnika i političara (prof. Kidriča, Juša i Ferda Kozaka, Marušiča — nekadašnjeg bana, itd.). Iz dana u dan gore sela oko Ljubljane i u unutrašnjosti. Za 15 dana je ubijena 21 osoba; po selima ubijaju bez suđenja. ...

... Poslednjih dana je bilo novih provala: uhvatili su 7-8 aktivista Partije i Službe bezbednosti. Pre nekoliko dana je uhapšena na ulici Zdenka Kidrič.

s

... nikada u svom životu nisam mislio da su Slovenci sposobni za toliku borbu. OF je stvarna vlast, a ne samo propaganda, i to vlast u samoj Ljubljani. Stari jugoslovenski policijski aparat je propao. Najzanimljivije je to što su se svi policajci orijentisali, u okviru OF, ka KP, a ne ka nekoj drugoj grupi. OF izdaje u vezi s raznim pitanjima odluke, po kojima se mase ravnaju. Na primer: porez OF donosi 300—700 hiljada lira mesečnog prihoda OF u ljubljanskoj pokrajini, bez Štajerske i Gorenjske ...

Elan OF treba objasniti do neke mere i time što Italijani, bar u Ljubljani, nisu primenili najbrutalniji oblik terora: masovno streljanje talaca«.

U pismima od 23. aprila i 18. maja 1943. Kardelj piše drugu Titu:

»... Najveći teror se vrši po gradovima, osobito u Ljubljani, koja je, čitava, jedan koncentracioni logor, iz kojega je vrlo teško

izvući se. Ipak, VOS odlično funkcioniše. U gradu je do početka aprila ubijeno više od 40 denuncijanata. Ima dana kada ih pogine čak šest. Sutra izlazi odluka Italijana o streljanju talaca za ubijene denuncijante i Italijane. Sigurno će biti još poteškoća, mogu nam pobiti sve po zatvorima. G. (Gašper Tone Tomšič — pr. ur.) i njegovi su još tamo. Gajimo još nadu da ćemo uspeti ako nas ne preduhitre odlukom o streljanju talaca. Nećemo odustati, ali će OF objaviti odluku o represalijama. To će uspeti, jer je raspoloženje borbeno. U Ljubljani Narodna zaštita broji oko 1.200 ljudi, koji su većinom naoružani. S povećanjem terora, iz Ljubljane će biti evakuisani svi što su sposobni za borbu, kao i većina partijskog aktiva.

... Opet naglašavam: uloga slovenačkih partizana je izuzetno važna za Italiju i Austriju, i ono što se događa u Italiji (a ide iz Trsta prema Veneciji, Milanu i dalje na jug), u velikoj meri je odjek borbe u Sloveniji i Jugoslaviji.

U Ljubljani nismo mogli ostati, te smo se povukli iz nje. Nije bilo moguće održavati vezu. Sada odlazimo, svi skupa, na neko privremeno mesto, odlazimo, kako izgleda, na partizansku teritoriju. Juče je bilo suđenje Tomšiču i drugovima. Osuđeni su: Tone Tomšič na smrt, Miha Marinko na 30 godina, Vida Tomšič na 25 godina, Pepca Kardelj na 18 godina. Tone još nije streljan. Možda ćemo uspeti da ga u poslednjem trenutku spasemo.

Ljubljana je uprkos žici i punim zatvorima još žarište političke akcije protiv okupatora. Kao ilustracija neka posluže podaci iz aprila 0 stanju OF u Ljubljani: u 390 odbora OF ima 8.000 članova, bez antifašističkog fronta žena i omladinskog pokreta u aktivu OF.

Mogu ti reći bez preterivanja da takvu tehniku kakvu ima sada KP Slovenije još nikada nije imala ni jedna ilegalna partija. Naša tehnika se ne bavi izdavanjem samo letaka i brošura već i najkomplikovanijih dokumenata. Sve što šaljemo izradile su partijska tehnika i partijska štamparija ...»

U nekoliko navrata Kardelj je o stanju u Sloveniji pisao Komin-terni, nastojeći da joj pruži podatke o razmahu ustanka i o tekućim zbivanjima u Sloveniji. U avgustu 1942, između ostalog, javlja:

»... Neviđena divljaštva italijanskog okupatora pokazala su koliko je slovenački narod povezan s partizanima i OF. Italijani svakog dana spaljuju sela, odvođe muškarce i ubijaju ih. Iz Bele krajine su čitava sela preselili u Italiju. I pored toga, stanovništvo se izuzetno hrabro drži i odupire. Seljaci prave, duboko u šumi, za cela sela privremene logore i beže u njih sa stokom i najpotrebnijim stvarima. Tu organizuju kolektivan život, zajednički obrađuju zemlju i koriste se stokom, a i partizane pomažu hranom. Seljaci su u nekim krajevima, osobito u Beloj krajini, napali Italijane kosama i vilama. 1 pored delimičnog uspeha okupatorske ofanzive, stanovništvo nije klonulo. Čitava sela spontano prekopavaju ceste, grade barikade i na druge načine onemogućavaju ili otežavaju pokrete neprijatelja.

Obraćaju se i Glavnom štabu slovenačkih partizanskih jedinica da bi dobili bar nešto oružja za borbu koju bi sami organizovali. Sav narod je u borbi».

U drugoj depeši se kaže:

»Do sada su iz Ljubljane poslali u internaciju oko 10.000 muškaraca. Ljubljana je grad bez muškaraca. Imamo oko 400 odbora OF sa oko 250 aktivista. Gradski komitet KP Slovenije ima u gradu preko 500 članova, 80 posto stanovnika Ljubljane je za OF.

Prva polovina italijanske ofanzive je završena. U operaciji je učestvovalo 40.000 vojnika, ubrajajući i italijansku posadu u Ljubljani. Podaci o rezultatima još nisu prikupljeni. Italijani su zauzeli trećinu slobodne teritorije, tj. prostor između Ljubljane, kočevske pruge, Kupe i bivše italijanske granice. Svuda su osnovali jaka utvrđenja. Očekujemo napad i na našu centralnu zonu. Za vreme ofanzive formirali smo 1. slovenačku proletersku udarnu brigadu. Molimo da pošaljete ovaj brzoglasnik i Valteru».

Sedmog decembra 1942. drug Kardelj pismom obaveštava druga Tita o iščekivanju italijanske ofanzive i o taktici koju će partizani u njoj najverovatnije primenjivati. Osim ostalog, u pismu se kaže:

»... Saznali smo o opštem planu ofanzive. Naša obaveštajna služba je pribavila odlične podatke. Istina je da nismo u sve poverovali, osobito o broju vojnika; bilo nam je smešno da će Italijani na 300.000 stanovnika dovesti preko 50.000 vojnika. Sa svojom loše naoružanom i, što je još važnije, neiskusnom vojskom, koja je bila mobilisana na oslobođenoj teritoriji i još nije učestvovala u ozbiljnijim borbama, ne možemo pružiti neprijatelju uspešan otpor a da se ne izložimo opasnosti da nam se vojska razide. Ostalo je da biramo: da se blagovremeno povučemo u Hrvatsku (kasnije je jedna divizija zaposela utvrđene položaje na Kupu) ili da manevrišemo tako da se posle određenog otpora, gde se god ukaže prilika, jedinice probijaju kroz neprijateljeve linije u pozadinu, da tuku neprijatelja s leđa i ostanu na svom terenu. Istina, nikada nismo bili u nedoumici oko toga da će reakcija, pored razapete mreže OF, moći ozbiljno da ugrozi naše vojne pozicije. Tako nešto nismo predvideli, pošto nismo ni računali da će nasilje Italijana biti tako strašno. U stvari je ovako bilo: celu Notranjsku su Italijani spalili, gde god su se naši borili i pružali otpor. Mase nisu bile uz belu gardu, ali su u tom očaju neka sela pod pritiskom kulaka i popova uzela puške, pa je to najviše uticalo na partizane.

Pobede Italijana, a pogotovo uništavanje oslobođene teritorije i Hitlerove pobede na Istočnom frontu, pothranjivale su demoralizaciju masa, pa je tako belogardejska bagera počela da postiže ozbiljne uspehe. Oni su se ogledali u tome što je 200—300 partizana dezertiralo, što su se sela sve više naoružavala i što su partizani bili potpuno potisnuti u šumu. Jasno je da je to uticalo pa je počela opadati borbeno sposobnost partizana, popustila je disciplina, itd. Zato smo u drugom delu ofanzive težili tome da izvučemo naše jedinice iz domašaja Italijana, da ih prebacimo na drugi sektor, tamo gde su italijanski

položaji bili slabiji. Tako se desilo da sa sektora s kojeg smo upravo bili povukli gotovo sve jedinice i poslali ih na drugi kraj, uspemo da se i mi povučemo. Bili smo sprečeni, jer su Italijani prebacili na hrvatsku stranu 20—25 hiljada vojnika. Tako smo se našli u obruč. Sve jedinice su uspele da se izvuku, i deo štaba izvan opkoljenog sektora je ispravno komandovao u skladu s našim ranijim dogovorima. I tada je bilo pitanje da li idemo u Hrvatsku. Uvek sam se toga bojao, jer mi je bila pred očima Srbija. Istina je da možemo doživeti istu sudbinu kakvu su doživele naše jedinice u Srbiji posle našeg odlaska, ako se ne povučemo. Čvrsto sam verovao da značajan rad OF ne može ostati bez posledica. U Srbiji smo imali vojsku, ali ne i OF, nije bilo masovne podrške. Mi smo sve to imali. Zbog toga smo izdali naredbu: odmah formirati brigade, ali manje (za naše razmere), da partizanima ulijemo svest u svoju moć, potom sa brigadama u sela na politički rad, da mase vide partizane i partizani povrate simpatije naroda, zatim, čistiti zemlju od bele garde, voditi manje akcije protiv Italijana, da se podigne borbeni duh i tako vojska pripremi za nove ofanzivne operacije. Sa mrtvima, ranjenicima, zarobljenicima i dezerterima, izgubili smo najviše 400 ljudi. Sve što je bilo ostalo svrstalo se u nekoliko brigada. Tako beznačajan postotak dezertera u uslovima kakve su preživeli naši partizani, u stvari je pobjeda, a tu pobjedu nam je omogućila OF. U tome je razlika između Srbije i Slovenije. Tačno je da nismo posle ofanzive, ni do danas, izvodili veće vojne operacije, osim sada u poslednje vreme, u nekim krajevima. Većina naših akcija posle ofanzive su uništavanje garde i diverzantski poduhvati. Borbena sposobnost naših partizana sada nešto zaostaje za sposobnošću hrvatskih, za razliku, na primer, od letos, kada su naši partizani ispoljavali veću udarnost. Što se tiče akcija, iako nisu velike, ipak su značajne: u jednoj sedmici, recimo, bila su uništena četiri voza a mnogo vozova je oštećeno. Pruga Ljubljana—Trst je stalno oštećena, osobito kod Trsta.

Danas u Primorju postoji odred od 400 boraca, relativno dobro naoružanih, još u borbi neprekaljenih. Jedinica nosi naziv Soški odred. Petar se nalazi u Gorenjskoj. Tamo su nam poginuli komandant, politički komesar grupe i sekretar PK za Gorenjsku. (Komandant Gregoričič, radnik železare u Jesenicama, španski borac, politički komesar Kebe, radnik ljubljanske železare, jedan od mojih najboljih partijskih radnika). I u austrijskom delu Koruške postoji odred. Sastavljen je od Slovenaca, Austrijanaca i Nemaca, ali su Slovenci ipak u većini. Najteže je u Štajerskoj. Tamo su nas uništile nove izdaje Partije i OF: uhvaćen je jedan član PK, radnik železare Tone Grčar. Ukratko, izuzev u Štajerskoj, sada smo i vojnički i politički spremni da preduzmemo veće akcije. Pretrpeli smo velike gubitke u partijskom kadru, osobito u Štajerskoj i Ljubljani, ali smo spremni.

U političkom pogledu: izvukli smo Vrhovni plenum OF, koji je odlično prošao. Sve grupe OF su potvrdile IO. Ugled Partije je ogroman. Vest o Ustavotvornoj skupštini AVNOJ mnogo nam je koristila.

Vrlo je neprijatno što naših delegata tamo nije bilo. U vezi s tim smo izdali poseban izveštaj. Mislim da je potrebno nekoliko naših kooptirati u centralne organe IVNOJ-a i jednog za potpredsednika (mislim hrišćanskog socijalistu).

Neophodno je da 'Slobodna Jugoslavija' javi da smo uklonili Natlačena, slovenačkog kvislinga, vođu i organizatora bele garde. To je potrebno zbog toga što u Londonu o tome čute kao ribe.«

Veoma opširan izveštaj vrhovnom komandantu NOV i POJ i sekretaru CK KPJ drugu Titu Kardelj je poslao 14. decembra 1942. godine.

Pošto je u prvom delu izveštaja potanko opisao stanje i događaje posle neprijateljske letnje ofanzive, o čemu je i do tada bilo dosta reči, drug Kardelj je posvetio pažnju trenutnom stanju u partizanskim jedinicama i mogućnostima izvođenja akcija. Pošto je nedostajalo komandnog kadra, osobito u Glavnom štabu, molio je da se, ukoliko ima za to mogućnosti, pošalje jedan sposoban operativni oficir koji bi mogao da popuni tu prazninu. S druge strane, tražio je i nekoliko minobacača kako bi se partizanske jedinice mogle usmeriti da izvode krupnije akcije (napade na utvrđene garnizone) nego što su zasede.

Posebno je obrađeno opšte političko stanje u Sloveniji i postavljeno nekoliko pitanja koja su bila od najneposrednijeg interesa za slovenački narod. U izveštaju se o tome sem ostalog kaže:

»... Danas je jedinstvo u OF i u čitavom rukovodstvu veoma čvrsto. Sa hrišćanskim socijalistima smo u poslednje vreme nekoliko puta odvojeno razgovarali. Otvoreno smo im rekli: upravo preko vas reakcija pokušava da razbije jedinstvo OF. Vaše je da to sprečite. Ako u tome uspete, bićete nosioci naprednog preporoda u pristupu slovenačkih katoličkih masa. Ako to ne uradite, postat ćete naslednici stare klerikalne stranke i narod će vas u svojoj borbi pregaziti. Saglasili su se s nama i rekli da će ići i u sovjetsku revoluciju, da će prihvatiti i diktaturu proletarijata, itd.

I razgovori sa socijaldemokratima su bili uspešni. Otvoreno su priznali krah socijaldemokratske politike i pobedu kompartije i izjavili da bez diskusije prihvataju liniju Partije i*da će s njom saradivati. Istinski rade na tome. Najjače su naše veze sa Sokolom. Ne samo što su sa nama kao celina već je među njima bio i priličan broj članova Partije. Skoro sav naš viši kadar je iz njihovih redova. Oni ne žele da nastupaju kao politička partija ili organizacija, već samo kao nacionalisti, koji vođenje političke borbe slovenačkog naroda prepuštaju kompartiji.

Stara SLS¹⁾, koju sada sačinjavaju neki stari, poštteni, klerikalni političari, nije ostvarila takav napredak, ali u potpunosti prihvata politiku Partije i njenu vodeću ulogu.

Pitanje granice je za nas aktuelno verovatno više nego za Englesku Imperiju. Reč je o potpuno specifičnoj slovenačkoj osetljivosti u tom pogledu, koju smo dugo pokušavali da ublažimo opštim načel-

1) Slovenska ljudska stranka — Slovenačka narodna stranka.

nim izjavama, ali sada je to sve manje moguće. Slovenci, koji su 1.000 godina rasparčani, osećaju da se sada odlučuje o tome, da će konačno stara parola o ujedinjenoj Sloveniji postati stvarnost.

Svoj stav smo o tome ovako iskazali:

a) KP nije za nekakvu srednjoevropsku republiku već za bratstvo i slogu jugoslovenskih naroda, za novu, na osnovu samoopredeljenja naroda izgrađenu, Jugoslaviju.

b) KP u ime internacionalizma nikome ne prodaje slovenačku zemlju, već u duhu pravog internacionalizma zahteva ujedinjenje svih slovenačkih pokrajina, a pod tim se podrazumeva da tu spadaju i gradovi, koji se nalaze potpuno u slovenačkoj sredini, kao što su na primer Celovec i Trst.

Razumljivo je da slovenački narod priznaje Trstu, zbog njegovog osobenog položaja, sva autonomna prava koja traži italijansko stanovništvo, kao što priznaje sva prava narodnim manjinama.

c) U posebnoj izjavi smo zauzeli sledeće načelno stanovište: KPS misli da ujedinjenoj Sloveniji pripadaju sva područja koja naseljavaju Slovenci ili koja su bili u poslednje vreme imperijalizma nasilno denacionalizovana.

U tom pogledu se govori o nekim pitanjima koja su nacionalna osobenost u odnosu na položaj Slovenaca za vreme imperijalizma. Tu nije reč toliko o Primorju, gde su nacionalne granice potpuno jasne i nedvosmisleno određene, već o Koruškoj, u kojoj su u poslednjih 30-40 godina potpuno denacionalizovali neke delovi na koje su Slovenci vrlo osetljivi. Takvo je, na primer, Gosposvetsko polje, koje ima kod Slovenaca približno istu ulogu kao kod Litvanaca Vilna. S obzirom na to: u našoj borbi, ili, još bolje rečeno, u našim vojnim ciljevima smo odlučno prihvatili zahtev da se celo Primorje sa Trstom kao autonomnim gradom i Koruška sa Celovcem pripoje Sloveniji. Sada to pitanje dobija i praktičnu važnost, zbog prisustva partizana u tim krajevima. Naši partizani su tik uz rub furlanske nizije i s druge strane Soče, i to su žitelji tog kraja. Položaj Partije u Primorju (među radnicima) najjači je u Tržiču (Monfalcone), sva okolina Trsta je za OF, a i u samom Trstu su položaji OF (centar je, međutim, postala Gorica, a ne Trst). Na celom tom području se vrlo brzo širi opšti narodni ustanak, koji će sva navedena pitanja ubrzo rešiti. Sutra mogu slične prilike nastati i u Koruškoj.

To sam pitanje potanje objasnio zato što smo u vezi s njim malo u sporu s Kvintom — predstavnikom KP Italije, a i Radio-Milano Liberta ima pomalo šovinistički obojene svoje programe o tome. Nikako ne možemo shvatiti da za italijanske drugove još postoji Venezia Giulia, iako na celom tom području bukti slovenački opštenarodni ustanak, iako su uništeni svi italijanski položaji«.

U drugom delu izveštaja se opširno govori o partijskom radu i drugim aktivnostima u celoj Sloveniji, o obaveštajnoj službi i organizaciji veze kako sa CK KPJ i Vrhovnim štabom NOV i POJ tako i sa KP Italije i njenim predstavnikom Kvintom.

IZVODI IZ OKUPATOROVIH DOKUMENATA

Da bi se videla i ispravno ocenila veličina slovenačkog narodnog otpora nije dovoljno da se upoznamo sa delovanjem oslobodilačkog pokreta. Poznavati moramo i okupatora. U našim arhivama je sačuvano toliko italijanskih dokumenata da se iz njih može steći slika gotovo o celokupnom delovanju italijanskog okupatora na slovenačkom tlu. Ovde ćemo navesti samo nekoliko najznačajnijih izvoda iz italijanskih dokumenata, one u kojima se prikazuju metodi i planovi porobljavanja i uništavanja slovenačkog naroda, a pre svega očajnički pokušaji italijanske civilne i vojne vlasti da, razume se neljudskim postupcima, uguše narodni otpor.

Ljubljana je bila središte ljubljanskog područja i italijanske civilne i vojne vlasti. Od početka okupacije do 15. juna 1943. je glavni komesar bio Emilio Gracioli, koji je do 12. decembra 1942. bio i sekretar fašističke stranke za ljubljansko područje. Komandant XI armijskog korpusa je do 14. decembra 1942. bio general Mario Roboti.

Pripajanjem ljubljanskog područja Kraljevini Italiji 3. maja 1941. formalno je bilo prestalo ratno stanje. Posle toga načelno nije moglo biti više vojne okupacije. Pod rukovodstvom policije, vojska je izvodila operacije i u samoj Ljubljani. Jedna od njih je bila noću između 1. i 2. avgusta 1941, kada je 1.000 vojnika iz divizije »Grenatieri di Sardegna« učeštovalo u policijskoj akciji u Mostama.

Između civilne i vojne vlasti su sve više izbijali sporovi.

Civilna vlast se pritužbama obraćala ministarstvu unutrašnjih poslova, navodeći da vojna vlast svojim krutim postupanjem ruši ono što civilna gradi. Vojna vlast je, opet, u svojim izveštajima komandi 2. armije, kojoj su pripadale jedinice na području Slovenije i Dalmacije, obavestavala o civilnoj vlasti žaleći se da nije sposobna da održava red u ljubljanskog području.

Tako je, na primer, general Roboti već 4. novembra 1941. predlagao zapovedništvu 2. armije:

«... treba preduzeti vanredne mere predostrožnosti ako želimo da savladamo izuzetne prilike koje su nastale u ovim krajevima, kakvih nema ni u jednom delu Kraljevstva (naoružane grupe koje

napadaju ne prezajući ni od čega, ne žaleći svoje živote; sabotaze na železnicama, telefonskim i telegrafskim vezama; napadi na vojne i policijske agente; pljuvanje na oficire i straže; intenzivna propaganda) ...»

Posle napada na italijansku patrolu kod Št. Vida (2. IX 1941) i na jedinice italijanske pogranične straže na putu Griblje—Črnomelj (6. IX 1941) general Roboti je izdao u okružnici poslednja uputstva o zavođenju oštrijih mera protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

»... Mora se ponovo predložiti čitavom podrejonskom aktivu da smo još u ratu i da položaj u Sloveniji ne isključuje ogorčene i nasilne oblike borbe, iako se tu ne odvija pravi rat. Sve službene operacije nek se razvijaju u svim krajevima i svakog časa, po danu i po noći, prilagođene potrebama i u skladu s precizno naglašenim merama bezbednosti na neprijateljskoj teritoriji...»

Vojni karabinijeri 11. armijskog korpusa zaključuju 7. XI 1941. da je »Ljubljana središte antitalijanskog i antifašističkog pokreta«. Traže da bude zatvoren univerzitet, koji je »brlog prevratne organizacije«, i smatraju: protivnička propaganda uglavnom preovlađuje i zbog potpune šutnje s naše strane.»

Zbog neusklađenosti odnosa između civilnih i vojnih vlasti, među njima je nastalo trvenje, usled čega je i Musolini bio prisiljen da interveniše svojim proglasom od 19. januara 1942. godine. Proglas bi trebalo da sredi odnose između civilne i vojne vlasti u ljubljanskom području i u Dalmaciji, gde su se vojni i civilni fašistički vođi isto tako otimali o vlast kao i u Sloveniji. Pre svega je trebalo spasiti položaj koji je zbog sve masovnijeg i sve uspešnijeg otpora bivao za okupatora sve teži.

Dućeov proglas je stupio na snagu 20. januara. Vojska je odmah uzela na sebe odbranu važnih zgrada i postavila svoje straže. Osmog marta je sam komandant grada zamolio da vojska uzme u svoje ruke »odbranu« zatvora, a o unutrašnjoj bezbednosti njegovoj i dalje će se brinuti policija. Vojska je u martu postavila straže i u fabrikama koje su radile za njene potrebe: »Saturnusu«, »Zmaju« i Fabrici hemikalija, Gradskoj plinari i vodovodu.

Statistika napravljena prema tim podacima pruža ovakvu sliku: u januaru 11.280 ličnih pretresa, 128 kućnih i 544 pretresa javnih lokala; u februaru 10.982 lična pretresa, 166 kućnih i 1.395 javnih lokala; u martu 6.493 lična pretresa, 258 kućnih i 481 pretres javnih lokala.

Civilna vlast je htela posle Dućeovog proglasa da pokaže svoju gipkost. Do 20. januara je bilo 3.883 lična pretresa, a u poslednjih deset dana tog meseca čak 7.503!

Ubrzo posle Dućeovog proglasa od 19. januara 1942. zapovedništvo 2. armije naredilo je Robotiju da počne »normalizovanje« Slovenije, a to je značilo pre svega uništenje glavnog središta otpora, a ono je bilo u Ljubljani.

General Roboti je počeo da radi već 24. februara 1942. Da bi neprijatelji bili što uspješniji u »razoružavanju ljubljanskog stanovništva«, grad su podelili na 13 sektora. Četrnaesti je bio takozvani rezervni sektor. Vojska je opkoljavala sektor za sektorom, grupe grenadira, karabinijera i policajaca su pretresale sva saobraćajna sredstva, provaljivalo se u pojedine kuće i pažljivo pregledala svaka prostorija, pa i najmanji prostor od podruma do dimnjaka, a pre svega svaki čovek, i »zatvarani su svi koji su imali vojni i ustanički materijal, hvatani za dalju identifikaciju, za hapšenje ili puštanje«, kako se kaže u Robotijevom izveštaju.

Pored opisanih opštih, vršili su i takozvane posebne i leteće pretrese. Već 23. II 1942. naveče, za vreme posebnih pretresa, zatvorili su pedeset ljudi, po spisku koji je dostavio policiji petokolonaški fabrikant Avgust Praprotnik.

U racijama izvedenim od 23. II do 15. III 1942. uhvaćeno je više hiljada ljudi. (Roboti u svom izveštaju navodi da su zadržali 878 osoba. On je broj 878 ovako, po svojim informacijama, raščlanio: 57 vođa, 23 politička komesara, 199 članova Kominterne, itd. Istina je tako drugačija, jer je među njima bilo ljudi koji nisu imali nikakve veze sa oslobodilačkim pokretom.

Upravo kada su čistke u Ljubljani bile završene, zapovedništvo 2. armije je, 14. marta 1942, telegramom naredilo hapšenje svih oficira i podoficira bivše Jugoslovenske vojske.

Da bi bar na neki način usporila i otežala razvoj NOP i OF, civilna i vojna uprava u Ljubljani preduzimaju razne mere kao što su: zamena ličnih dokumenata, zamena propusnica, oduzimanje radio-aparata, zabrana upotrebe bicikla u Ljubljani itd. Ali sve je bilo uzalud.

Komanda 2. armije 5. marta je zahtevala internaciju svih domaćina »koji imaju člana porodice u partizanima« i »onih koji su u bliskom srodstvu sa vođama otpora«.

Posebno poglavlje bilo je pitanje kože i muške obuće. Kontrolu je imala civilna uprava, radi racionalisanja nabavke obuće.

Svojevrsno ograničenje je bila zabrana slovenačkih knjiga. Iz izveštaja komande karabinijerske čete, koja je bila pretpostavljena karabinijerskim stanicama, saznajemo da su 4. februara 1942. zabranili knjige goričkog emigranta Andreja Gabrščka i Ivana Matičiča, i to zbog knjige »Na krvavim poljanama«, uspomene na front na Soči. Opasnost su videli i u kalendaru Društva sv. Cirila i Metodija za sve godine unazad, u »Koruškom pitanju« Frana Cvitera, »Istoriji sveta« Etbina Kristana i »Istoriji ljubljanskog univerziteta«. Od revija se spominju samo »Savremenost« iz 1939. i 1940. godine i neka godišnja izdanja »Časa« i »Ljubljanskog zvona«. Među zabranjenim autorima su bili Marks, Engels i Kaucki.

Proglas o streljanju talaca je izašao 24. aprila 1942. Potpisali su ga Gracioli i Roboti. Odlučili su se za najkraći postupak koji se kosi sa svakim pravnim moralom.

Dvanaestog maja 1942. godine je Roboti ovako ocenio prilike u Ljubljani: »Od malobrojnih zaseda uz šumu . . . postepeno smo doživeli akcije koje su nešto između gerile i pravog, istinskog rata, kao što su noćni napadi na brojno jake kolone.« Napad na kolonu divizijskih grenadira 7. maja 1942. godine kod Dobrove, kada su 33 Italijana poginula i 68 teško i 14 lakše ranjeno a 3 nestalo, pogodio je Robotija, jer je izveden u neposrednoj blizini Ljubljane. Četrnaestog maja počinje partizanski pritisak kod Iga i završava se povlačenjem italijanske vojske u Ljubljano.

U borbama vođenim 16, 17. i 18. marta 1942. italijanski vojnici su spalili Škrilje, Golo, Kurešček, Visoko i Ustje, 24. marta Lipoglav, a 25. marta i Ravnik.

Gracioli se žali: »Spaljivanje sela tera mlade ljude u šumu, stanovnici nam postaju neprijatelji« itd.

Osmog maja 1942. Roboti piše da su »u nekim krajevima provincije železničari pokazali nameru« da štrajkuju.

Osamnaestog maja 1942. je grof Čano zapisao u svoj dnevnik: »Stvari u Sloveniji ne idu dobro. Komandant moli da mu pošaljemo još 24.000 ljudi. Izgleda da su ljubljanske ulice neprohodne za naše jedinice. Svaki ulaz, svaka zavesa na prozoru krije po koju zasedu.«

Graciolijev izveštaj ministru unutrašnjih poslova 9. juna 1942. godine je već poprilično pesimističan:

»Vojni položaj je još slabiji. Od 95 opštinskih centara naše snage kontrolišu samo 39, i to delimično, vojska brani samo kasarne, dok ustanike pušta u naselja . . . Mi kontrolišemo samo trećinu stanovništva. Pri tome računamo samo na grad Ljubljano, koji čvrsto držimo . . . Što se tiče teritorije, ne kontrolišemo ni 10 posto nje.«

Naredbom zapovedništva divizije »Grenatieri di Sardegna« od 27. maja 1942. godine u Ljubljani je bila predviđena internacija raznih kategorija stanovništva, koje se često nabrajaju, ali nikada jedinstveno. Posredi su bili nezaposleni radnici, studenti, intelektualci i svi emigranti. U isto vreme je bilo naređeno da se isprazne zatvori i zatvorenici prebace u Italiju.

General Roata, komandant armije, telegramom Vrhovnoj komandi u Rimu javio je 2. juna 1942. da pripremi logore za 20.000 ljudi. Kasnije je naredio hitno iseljavanje stanovništva od železničke pruge nekoliko kilometara levo i desno.

Osmog juna 1942. glavni komandant javlja Ministarstvu unutrašnjih poslova da je Roata naredio da po Musolinijevoj naredbi iseli iz ljubljanskog područja do 30.000 osoba i da ih pošalje u logore. Logori za političke osuđenike, koji su bili pod Ministarstvom unutrašnjih poslova, bili su puni, ali vojska je organizovala svoje logore: Rab, Gonars i druge.

General Roboti je rekao svojim oficirima u Kočevju 2. avgusta 1942: »Pretpostavljena vlast nije protiv toga da budu internirani

svi Slovenci i da se na njihovo mesto dosele Italijani. .. Drukčije rečeno, nacionalne granice treba izjednačiti s političkim«.

Sve je to izašlo na javnost. Upravitelj »Emone« u Kočevju je 7. jula 1942. predlagao da se prouči pitanje iseljenja Slovenaca s obzirom na delovanje »Emone«.

U Ljubljani su italijanske vlasti na sednici od 20. juna 1942. godine, istina same zaključile i predvidele da će planirane čistke zahvatiti »malo krivih, a mnogo nedužnih ili samo sumnjivih«, ali da se sa čistkama ipak mora početi. Komandant divizije »Grenatieri« je 25. juna izdao naređenje u kojem je zahtevao da se internira šest kategorija stanovništva: 1 — nezaposleni; 2 — begunci, beskućnici i bivši vojnici...; 3 — besposleni studenti, studenti bez porodica, đaci i studenti uopšte; 4 i 5 — emigranti, pre svega oni iz Slovenačkog primorja; i 6 — svi oni izvan pomenutih kategorija a koji su pristalice oslobodilačkog pokreta.

Zanimljivo je bilo pitanje starosne granice. U naredbi je bilo •određeno: od 16 do 50 godina! Dan pre toga, 24. juna 1942, prilikom uličnih racija, zapovedništvo grenadira je bilo odredilo granicu od 16 do 60 godina.

Po selima su počele racije istovremeno kada i u Ljubljani i trajale su, s prekidima, do kraja septembra. One manje po obimu trajale su i do februara 1943. U iste krajeve i delove grada nasilnici su se vraćali i više puta, želeći temeljito da pretresu ljubljansko područje.

Koliko je ljudi bilo uhvaćeno u čistkama u Ljubljani od 27. juna •do 1. jula? Tadeo Orlando, komandant divizije »Grenatieri di Sardegna«, kaže u svom izveštaju od 4. jula 1942. »da su pohvatali preko 20.000 muškaraca (od 16 do 50 godina), od toga zatvorili 2.850, s tim što je pre toga bilo internirano 3.000 muškaraca«. Tako je iz redovnog života bilo uzeto više od četvrtine za rad sposobnih muškaraca. Pomagalo je 20 konfidenata.

Još teže je bilo pitanje interniranih iz ostalih područja. Osamnaestog januara 1943. je Gracioli poslao izveštaj, ministru unutrašnjih poslova u kom je pisao da se vojska prilikom internacija »držala različitih kriterijuma. Nije bilo moguće saznati i broj interniraca. Samo u najvećim italijanskim logorima je bilo krajem oktobra 1942. više od 25.000 Slovenaca: u Gonarsu 4.000, u Monigo — Treviso 3.150, u Kisanuova — Padova 3.000 i u logoru smrti na Rabu 15.000.

Povodom propasti letnje ofanzive protiv slobodne teritorije i partizanskih jedinica, general Roboti je 5. novembra 1942. izdao svoju dnevnu zapovest, u kojoj je između ostalog pisalo: »Akcija na oštra leđa Gorjanaca, jedno od glavnih gnezda komunističke bagre... za sada je završena.« Posle toga govori o uništenju partizanskih logora. Pri nabranjanju partizanskih gubitaka navodi basnoslovan broj: 7.000, »ako dodamo mrtve i ranjene koje su partizani odneli...«

.. . Nije mi bila namera da prikažem položaj kao beznadežan«, kaže Roboti, ali ako želimo da zadržimo položaj, teritoriju sa obezbe-

đenom železnicom, da garantujemo pošten italijanski opstanak, moralno imati još jednu novu diviziju u rezervi, popuniti dosadašnje divizije i grupe graničara, vratiti Macerati izgubljene čete, isto tako i crnim košuljama. I što je najvažnije, treba ukinuti ograničenja u naoružavanju i opremanju MVAC«.

Roboti je 15. novembra 1942. sazvao savet, koji je pretresao planove o odbrani Ljubljane. Komisija koja je pripremala taj plan radila je od maja. Roboti je predviđao ponovan otpor u Ljubljani i napad partizanskih jedinica spolja.

Roboti je pisao komandantu ljubljanskog garnizona: »Imajte pripremljene naoružane vodove u kasarnama i blindirana kola ... Prividan mir vodstva i masa, osobito u Ljubljani, neće me prevariti. Treba se pobrinuti da od večeras pa nadalje budu postavljene straže u javnim ustanovama, osobito zatvorima, i u odbrambenom pojasu.«

Dr Ivo JUVANČIČ

OGRADIVANJE LJUBLJANE ŽICOM

U početku su italijanski i nemački vođi mislili da će se u Sloveniji uspjeti bez većih vojnih operacija. Hteli su da je po svome samo »normalizuju«. U tu svrhu je komanda 2. armije naredila komandi 11. armijskog zbora da uništi pre svega »ganglije ustaničkog pokreta?«, osobito »glavnog«, kojem je »sedište u Ljubljani«, i zato treba usmeriti operacije na centre sakupljanja ustanika izvan Ljubljane.

Prvi udarac generala Robotija bio je namenjen Ljubljani. To je bilo odlučeno već krajem januara 1942.

Da bi se ubrzalo postavljanje žičanog pojasa oko Ljubljane, dovedena je 18. februara artiljerijska četa iz Vrhnik. Pomoć je stigla čak iz Videma. Mreža je završena 23. februara. Tako se stanovništvo našlo u novom položaju: niti se mogao napustiti grad niti izneti bilo kakav materijal.

Marta 1942. se nastavlja sprovođenje električne struje, pojačavaju se položaji za oružje i završavaju žičane prepreke.

Maja 1942. je naimenovana komisija od tri člana (predstavnik ljubljanskog garnizona, komandanta grada i zapovednika inženjerskih četa) sa zadatkom da prouči odbranu grada za slučaj da partizani napadnu Ljubljanu i da u isto vreme pruže otpor komunistički elementi u samom gradu. Tada su okupatori*zaključili da odbrambeni pojas ne odgovara nameni.

Konačnu ocenu o mreži su dali general Roboti i komandant 2. armije Mario Roata, koji su 19. jula pregledali ceo odbrambeni pojas: »Ni jedna odbrambena mera ne odgovara čvrstini i snazi kakvu smo želeli«. General Roata je zatražio da mu se predoči plan odbrane Ljubljane i da se odbrambeni pojas završi do kraja 15. septembra 1942.

Desetog avgusta 1942. je vojno ministarstvo odobrilo izgradnju stalnog puta za patrole dugog 26 kilometara, i za to odredilo iznos od 4 i po miliona lira. Za izgradnju i uređivanje stalnih utvrđenja i uličnih rampi za smeštaj stražara određeno je 4 miliona. Već ranije, 29. juna, bilo je za pet utvrđenja na Rožniku predviđeno 9 miliona. Izgradnja odbrambenog pojasa je počela tek avgusta 1942. Vojska

pod rukovodstvom inženjerskog odseka XI armijskog zbora je postavljala nove žičane prepreke (20 km), popravljala utvrđenja, postavljala table s natpisima, uvodila električno osvetljenje, a ponegde čak i električni napon u žičanu ogradu.

Iz nedatiranog izveštaja vojnoinženjerskog odseka XI armijskog zbora iz druge polovine decembra vidi se da su četiri italijanska preduzeća 15. decembra 1942. godine sav posao bila završila ili su bila pri kraju. Iz njega se vidi i to da su u 30 km dugom pojasu bile ove građevine: 8 velikih zgrada za smeštaj vojske; 6 baraka na Golovcu i 16 opremljenih prostorija (reč je o stambenim kućama preuređenim za vojsku, u kojima je bilo mesta za po 100 ljudi); 11 utvrđenja za smeštaj 132 osobe; 2 utvrđenja za reflektorski odsek sa 36 osoba; u 22 nove i 15 starih popravljenih utvrđenja nije bilo mesta za smeštaj; utvrđenja za nadziranje blokova bilo je 12; 22 stražarnice su bile obuhvaćene samim pojasom; 23 zidane zgrade su bile izvan obruča.

Žičana ograda je bila duga 41 kilometar. Za uvođenje struje niskog napona utrošeno je 30 km žica, a za visoki napon 2,4 km. Izgrađene su i 3 transformatorske stanice.

U samom gradu je italijanska vojska ubrzo po završetku privremenog odbrambenog pojasa počela da postavlja preko ulice rampe. Tako je grad odvojen od predgrađa (Vič, Šiška, Moste), jer su ona okupatoru uvek izgledala opasnija od grada. Uz te rampe su postavljane stražarnice.

U blizini stražarnica su bile razne zgrade u kojima su radile italijanske civilne vlasti, zatim utvrđenja karabinijera, kasarne, koje su bile i posebno opasane žicom i utvrđenjima.

U oktobru 1942. je to unutrašnje ljubljansko utvrđenje završeno. Italijanski vojnici su se sada, po završetku unutrašnjeg utvrđivanja, mogli donekle slobodnije da kreću po Ljubljani. A još od septembra 1941. smeli su se kretati samo u naoružanim grupama.

Da bi sprečile napad partizana na Ljubljanu, italijanske vojne vlasti su imale u gradu dosta vojske, pre svega pešadije, a u njegovoj okolini, u utvrđenom pojasu i u samoj Ljubljani rasporedili su dosta svoje lake i teške artiljerije.

U Ljubljani je 15. novembra 1942. bio sastanak komisije za odbranu Ljubljane, koja je bila počela da radi već u maju 1942. Na tom skupu je napravljen plan i određene su glavne smernice za odbranu od mogućeg ustanka u gradu i napada spolja.

Komisija je 10. decembra proučila i sadržaj proglasa koji je bio objavljen u trenutku otpočinjanja ustanka. Proglas je upućen na odobrenje komandi 2. armije. Imao je deset tačaka kojima je bilo određeno ponašanje Ljubljančana u času obustave saobraćaja i svih javnih delatnosti. Građani bi ostali iza zatvorenih prozora u kućama, a italijanske porodice bi se preselile u kasarne. Gotovo u svakoj tački je bila sadržana pretnja: INAČE STRELJAMO!

General Roboti je istog dana kada su proučavali taj proglas naredio komandantu garnizona: »Imajte spremne naoružane vodove u kasarnama i blindirana kola ... Prividno spokojstvo rukovodstva i naroda, osobito stanovnika Ljubljane, neće me iznenaditi. Pobrinite se da od večeras budu obezbeđene javne ustanove, osobito zatvori... kao i odbrambeni pojas«.

Takav je bio položaj Italijana u Ljubljani posle svih racija i internacija koje su sprovodili i posle III neprijateljske ofanzive.

Dr Ivo JUVANCIC

*Iz "izveštaja Borisa Krajgera Francu Leskošku,
od 9. oktobra 1942. godine*

Organizacioni sekretar CK KPS i sekretar Povereništva CK KPS Boris Krajger Janez uhapšen je maja 1942. u Šmartnom na Savi, sa članom Povereništva CK KPS Francom Ravbarom Vitezom. Drug Krajger je prebačen iz Ljubljane u logor Gonars. Tokom boravka u logoru pripremio je bekstvo grupe najpoznatijih (komunista. Dobar mesec posle bekstva uspostavio je vezu, u Brdima, sa štabom bataljona, štabom odreda i pokrajinskim odborom za Slovensko primorje. Iz Brda je poslao sekretaru CK KPS Francu Leskošku opširan izveštaj u kojem je sem političkog položaja na Primorju opisao i stanje u Gonarsu. Njegov predlog da primorske partizanske jedinice spasu sve logoraše u Gonarsu nije bilo moguće sprovesti u život. Fašisti su sve ljude iz Gonarsa preselili u druge logore pre no što su se mogle nejake jedinice pripremiti za takvu akciju. U Gonarsu se nalazi, sa oficirima i podoficirima, i oko 5.000 Slovenaca. Osim oficira, koji su u većini belogardisti i pristaše Mihailovića, logoraši su dosta svesni Slovenci. Mi smo među njima odmah organizovali Partiju, potom OF i »logorsku zaštitu«. Članova Partije je tamo bilo 60, ali smo po barakama organizovali 400 ljudi u OF i zaštitu. Na te ljude morali smo potpuno da se oslonimo, jer smo sproveli organizaciju potpuno tajno. Među ostalim logorašima je velika većina pripadnika OF. Ipak je i organizacija »stražarske bele garde« vrlo jaka; osobito je poslednjim transportima dosta njih došlo. Mihailovićevih pristalica je manje, lošije su organizovani.. Najopasnije su bile grupe potkazivača: gestapovaca sa šefom, nekim Potokarom i Justinom, koji su bili u najčvršćoj vezi sa ljubljanskim poverenikom Rotarom i koji su, među ostalima, ubrzo upoznali i nas (mene su nekoliko dana stalno pratili, kao i Bratka) . . . Osim svih tih, bila je u početku najjača organizacija »crna berza«, koja je iskorišćavala neopisivu glad u logoru i tako stvarala odlične

uslove za prikriveno delovanje denuncijanata i bele garde. Upravo •smo tu »crnu berzu« uspeli da razbijemo organizovanim radom.

U Gonarsu ,su dosta jake naša Partija i OF. Oslobođenjem tih ljudi dobili bismo dosta hrabrih boraca. Ako ih i dalje budemo prepuštali drugima, kao što je bilo do sada, može se dogoditi da se uz povećan teror koji je režim posle našeg nepotpuno ostvarenog bekstva sproveo među logorašima, u povoljnim prilikama taj logor pretvori u jako uporište bele garde, a posebno Mihailovićevih pristalica. Zato smo imali ozbiljan plan da posle našeg bekstva oslobodimo ceo logor. Tek ovde smo morali da odustanemo od tih 'planova, zbog nevelike snage ovdašnjih partizana.

USPOMENE NA KONCENTRACIONE LOGORE GONARS I RENICI

Logor Gonars je bio jedan od mnogih italijanskih logora u kojima su stradali Slovenci, a ipak će uspomena na njega ostati trajna samo zbog jednog događaja kakvog u drugim logorima nije bilo. Reč je o bekstvu osam logoraša noću između 30. i 31. avgusta 1942. godine. Iako su straže u logoru bile jake, a logorski poverenici budni, pored drugih poteškoća, srazmerno malo grupa je uspeło da sprovede u delo plan Borisa Krajgera koji je (plan) za ono vreme bio nezamisliv.

U logor Gonars su Italijani već u rano proleće počeli da dovode ljude iz ljubljanskih i drugih zatvora, trpaju ih u drvene barake i daju im hrane tek toliko da se održavaju u životu. Italijani nisu znali koga imaju u žici i da su u našoj sredini, osim mnogih odanih članova Partije i OF, i stari revolucionari kao što su Boris Krajger, Franc Ravbar, Miro Pere, Ivan Bratko i drugi, koji su živeli pod ilegalnim imenima.

Stara garda revolucionara brzo je procenila prilike u logoru i formirala partijsku i frontovsku organizaciju, u kojoj su bili, neposredno ili posredno, povezani gotovo svi logoraši.

Ubrzo je logor živnuo. Organizovan je pevački hor, koji su vodili Samo Hubad i Jože Hane; počela su politička predavanja, koja su držali dr Rudi Kivovski, Marjan Vivoda, dr Anton Vratuša, Drago Kune, dr Jože Tivadar i drugi; kulturna sekcija je priređivala recitatorske večeri, u kojima su sudelovali Jože Tiran, Bojan Štih, Dušan Ludvik i Jože Udovič; slikarski kružok je takođe počeo da deluje i priređuje izložbe radova Nika Pirnata, Nanda i Draga Vidmara i drugih mladih slikara.

Koristili smo se svakom prilikom da izvedemo neku akciju kojom bismo u uslovima logorskog života pokazali svoju odlučnost, udružnost i nepokolebljivost. Tako smo jednom prilikom ćutanjem dočekali papskog nuncija, pevali slovenačke narodne pesme kraj logorskih vatri povodom uskršnjih kresova, dostojanstveno smo minutom ćutanja odali poštu ubijenom logorašu Kovaču, itd.

Uporedo s tim masovnim akcijama, partijska organizacija je pod rukovodstvom Borisa Krajgera pripremala plan da se u XXII baraci iskopa rov kroz koji bi pobjegli pre svega naši ilegalci, koji su stalno

bili u opasnosti jer je mogao neko da ih prepozna i prijavi Italijanima. U levom uglu barake su, osim drugih, spavali i Ludvik Pangerc i Polo Kudiš (Polo pod ilegalnim imenom Pavle Kovač). Jednospratne klupe za spavanje su zaklonili ćebetom i na donjem delu, gde su spavali Pangerc i Kudiš, igrali karte i pravili ručne radove. Time su zavarali okolinu i niko nije obraćao pažnju na logoraše iz drugih baraka, koji su dolazili na »partiju šnapsa«. Dok su pojedini drugovi glasno govorili uz kartanje i pravili buku, drugi su džepnim nožem izrezali rupu u prečniku od šezdeset santimetara, da bi se kroz nju svakog dana spuštali u podrum barake, gde su počeli da kopaju rov. Taj posao su obavljali fizički najjači i poverljivi ljudi: Ludvik Pangerc, Janez Učakar, Franc Ravbar, Viktor Ilovar, Lojze Ule, Peter Peterlin, Jože Škerlj, Jože Košir i drugi. Tehnički rukovodilac pri kopanju rova bio je Miro Pere Maks, student građevinskog fakulteta.

Kopanje rova je išlo vrlo teško pošto drugovi nisu imali nikakvog alata osim onoga koji su sami napravili, a on je bio neprikladan. Za potpornice su stavljali daske od sanduka i dasčice u kojima smo dobivali pakete, a vreće za prenošenje zemlje su bile od ćebadi i slamarica. Za tako težak posao logorska hrana je bila preslaba. Zato je logorski partijski ekonom Miroslav Luštek sakupljao hranu koju smo dobijali u paketima i davao je Viktoru Slovaru, koji se brinuo o ishrani kopača. Po jedan hlepčić sa malo sira davale su i neke napredne starešine baraka, radnici u radionicama, kuvari i pisari, koji su dnevno dobijali po dva hlepčića i podosta sira. Kuvar Grden, naš čovek, donosio je iz kuhinje ulje, koje su drugovi upotrebljavali za osvetljavanje rova.

Rad u rovu je napredovao, ali vrlo sporo. Dužina rova bila je 60 metara. Zanimljivo je da u baraci broj XXII, u kojoj je živelo 140 logoraša, niko osim najbližih saradnika nije znao da se pod njima kopa rov, put što vodi u slobodu.

Pošto kopači nisu imali aparata za orijentaciju, dva puta su pogrešili pravac, pa se kopanje odužilo i pretila je opasnost da seljaci sa obližnjih njiva poberu kukuruz, a baš on je trebalo da bude prirodna maska prilikom bekstva. Zato je logorski komitet odlučio da se u radu požuri i po cenu najvećih napora. Za dan bekstva odredio je 30. avgust.

Dvadeset devetog avgusta prokop još nije bio gotov, a pripreme za bekstvo su bile na vrhuncu.

Drugovi iz logorskog komiteta su mi javili da porazgovaram s članovima pevačkog hora da za sledeće večer pripreme koncert sa dužim programom.

Kad se smračilo, u »Alfi« su se počeli okupljati pevači, a u podrumu barake XXII okupljali su se drugovi koji su bili određeni da beže.

Bilo je devet sati. Trebalo je da su svi u barakama, ali pevači su i dalje pevali. Ubrzo je dežurni prekinuo pevanje.

U ponoć se čuo hitac. Ubrzo potom je neko otišao na »latrinu«, ali se hitro vratio sa vešću da po logoru kruže patrole i da niko ne sme iz barake.

Oko četiri časa me je s pištoljem u ruci probudio narednik Molinar i naredio mi da ustanem. (Po nalogu logorskog komiteta bio sam preuzeo dužnost starešine u IV baraci.) Brzo sam se obukao i izbudio drugove. Pregledao sam baraku i video da nedostaju Andrej Podvis (Ivan Bratko) i Jože Škerlj. Jože se ubrzo pojavio na ulazu u baraku umazan zemljom i čela ogrebena do krvi. Davao sam mu očima znak, ali on nije na to obraćao pažnju.

U međuvremenu je došao dežurni oficir. Raportirao sam, a on je prebrojavao ljude u redu. Po završetku pregleda svi smo morali da odemo u »neutralnu prostoriju«. Tu smo čekali do negde po podne.

Oko sedam časova izjutra pozvali su starešinu barake XXII. Nakon punog sata su ga doveli karabinijeri i počeli vezivati za stub. Dovedi su i Pola Kudiša sa još jednim drugom, te su i njih privezali za stub.

Starešina barake XXII, Slavko Dular, bio je student montaže. Ko bi drugi mogao da napravi plan osim njega, mislili su Italijani, pa su ga osudili na najtežu logorsku kaznu. Bio je to dobar momak, naš simpatizer, ali o rovu i bekstvu nije ništa znao.

Konačno sam mogao da razgovaram s Jožom Škerljom, koji mi je rekao kako je bilo u rovu. U podrumu barake XXII bilo se okupilo šesnaest kandidata za bekstvo. Priključio im se i sedamnaesti — neplanirani Jože Škerlj. Ubeđivali smo ga da ne može ići, ali ništa nije pomoglo, čak ni ugled Borisa Krajgera.

Na predlog Borisa Krajgera, o redu ulaska u rov imao je žreb da odluči. Svako je izvukao listić sa brojem. Oko ponoći se počelo izlaziti iz rova. Sve je bilo u redu do broja sedam. Drug koji je imao taj broj previše je nesmotreno puzio po kukuruzu, stražar ga je čuo i počeo da puca. Ipak, i osmi je izašao. Deveti, Petar Peterlin, kasnije je pričao da je ocenio položaj i vratio se u rov bojeći se da ga reflektorima ne osvetle i tako pronađu. Osmorica su pobjegla, devetorica ostala u rovu, ali su uspjeli da se blagovremeno vrate u barake.

Osim ostalih, tada su se bekstvom spasli i drugovi Boris Krajger i Ivan Bratko.

Pošto Italijanima nije odgovaralo da tako blizu Slovenije imaju jaku grupu revolucionarno raspoloženih Slovenaca, odlučili su da nas presele u unutrašnjost Italije. Većinu su premestili u logor Reniči, a neke u Treviso i Padovu. U logor Gonars, koji su ipak želeli da sačuvaju, uselili su iznemogle žene i decu iz Gorenjskog kotara i Prezida, a nešto i iz ljubljanskog područja.

U zimu 1942/1943. godine smrt je harala među stanovnicima logora. Usled zime i gladi umrlo je 410 osoba, od toga šezdesetoro dece.

Lojze BUKOVAC

ŽRTVE ITALIJANSKOG OKUPATORA

Na zboru aktivista na Pugledu, krajem aprila 1943, predsjednik Izvršnog odbora OF Josip Vidmar u svom govoru je pomenuo sve koji su izginuli za ciljeve oslobodilačke borbe.

»Oslobodilački front je i krv, i žrtva, i patnja, i za mnoge smrt. . . Ali za onoga koji je celoga sebe posvetio velikom cilju, smrt nije strašna, nego je čast. Maksim Gorki je negde napisao da pobjedu ne izbere oni koji ostanu već oni koji poginu. Njihov udeo u oslobođenju slovenačkog naroda je najveći. Dali su živote na najvećem zadatku koji je ikada bio postavljen ijednom slovenačkom pokolenju.«

Godine 1942. je nasilje italijanskih fašističkih okupatora dostiglo vrhunac, osobito u Ljubljani, tadašnjem središtu oslobodilačkog pokreta.

Od vrsta kazni koje su bile predvidele italijanske okupacione vlasti u nameri da njima zaplaše pristalice narodnooslobodilačkog pokreta, jedna od najsurovijih je bila streljanje talaca.

Već 4. septembra 1941. je komandant 11. armijskog zbora general Roboti u svom izveštaju komandantu 2. armije generalu Mariu Roati predlagao kazne radi sprečavanja »ustaničkih akcija na slovenačkom tlu«. Između ostalog je govorio da je potrebno zbog izuzetnih prilika nastalih usled partizanskih akcija, prihvatiti preventivne i represivne kazne. Preventivne bi bile taoci, a represivne smrtno presude.

General Mario Roboti nije mogao odmah da sprovede u život te zamisli. Bio je komandant 11. armijskog zbora, koji je operisao na ljubljanskom području, ali stvarni i odlučujući gospodar u tom kraju bio je komandant ljubljanskog područja Emilio Gracioli.

Verovatno je da je zbog Robotijevih intervencija kod najvišeg vojnog zapovedništva Emilio Gracioli 11. septembra 1941. izdao naređenje o uvođenju specijalnog vojnog suda i smrtno kazne. Odlukom u devet tačaka bile su predviđene dužnosti Slovenaca ljubljanskog područja prema italijanskim okupacionim vlastima. Za nas su posebno značajne bile treća i četvrta tačka. U trećoj se govorilo da se »primeni smrtna kazna nad svakim licem koje bi ugrozilo bezbednost italijanske oružane sile, organa civilne vlasti ili policije . . .«, ko poku-

ša da učini nešto za uništenje industrijskih ili železničkih objekata, ili bilo kako sprečava rad javnih objekata... , ko napravi ili pokuša napraviti nešto kažnjivo protiv lica ili imovine u nameri da omete javni red... , ko pruži zaštitu i zaklon osobama gore spomenutim ili osobama koje traži policija zbog razne kažnjive delatnosti iz ovih tačaka. Jednaka kazna se primenjuje na izgrednike, pomagače i saučesnike«. U četvrtoj tački je stajalo »da za kažnjive delatnosti iz gornjih tačaka sudi po kratkom postupku sud od dva člana, koje postavlja od slučaja komandant grada, koji određuje i predsednika i državnog tužioca«.

Dvadeset devetog septembra 1941. je komandant Emilio Gracioli dopisao odlukama od 11. septembra 1941. odredbe i pravilnik o njihovom sprovođenju u život. Sedmog oktobra 1941. je naimenovao prvi specijalni sud, koji je izrekao prve smrtne kazne nad trojicom Ljubljancana koje su 6. oktobra uhvatili da prenose oružje za partizanske čete u Dolomitima, ali im je smrtna kazna zbog maloletnosti zamenjena sa 25 godina tamnice.

Dvadesetog septembra 1941. je Emilio Gracioli doneo odluku o progonstvu »moralno, politički i socijalno« opasnih ljudi.

Naređenje koje je izdao Emilio Gracioli 11. septembra 1941. nije ostalo dugo na snazi. Umešao se Musolini, i u oktobru 1941. izdao dve naredbe koje su se ticale okupirane teritorije Slovenije i Hrvatske. Prva je izašla 3. oktobra, druga 24. oktobra 1941. godine, i postale su fašistička pravna osnova za uništavanje narodnooslobodilačkog pokreta za sve vreme italijanske okupacije.

Na osnovi donetih odluka Musolini je imenovao 7. novembra 1941. »odsek vojničkog vojnog suda 2. armije u Ljubljani«. Smrtne kazne koje bi izrekao taj sud izvršavala je, po Musolinijevom naređenju, fašistička milicija, ako su bili posredi politički prestupi, inače agenti javne bezbednosti. Otkako je osnovan pa do 8. septembra 1943. taj sud je obavio 7.037 suđenja protiv 8.146 optuženih. Izrekao je 84 smrtne kazne, 434 osobe su osuđene na doživotnu tamnicu, a ostale na zatvor do 30 godina.

Jedan od prvih većih Robotijevih planova je bila »normalizacija Slovenije«. Prva etapa u tom planu je bilo »razoružavanje ljubljanskog stanovništva«. Masovne racije i pretresi stanova su trajali od 24. februara do 15. marta 1942.

Sledeća mera predostrožnosti je bila takozvana Dnevna zapovest (3C). Izdala ju je komanda 2. armije, a autor je u stvari bio komandant te armije general Mario Roata. Dokument je izašao u eri priprema za treću neprijateljsku ofanzivu i davao je smernice starešinskom kadru armije o tome kako da se suprotstavi narodnooslobodilačkom pokretu i ophodi sa stanovništvom na okupiranoj teritoriji. Zanima nas onaj deo dokumenta u kom se govorilo o represalijama protiv civilnog stanovništva. U drugom poglavlju prvog dela zapovesti se kaže:

»Među osumnjičenim delom stanovništva treba odabirati taoce koji će biti odvedeni u zatvor i tamo zadržani. Ti će odgovarati svojim

životima za napade na vojnike u onim slučajevima kada napadači za 48 časova ne budu identifikovani».

Sutradan je izišao letak sa upozorenjem Slovencima da će za svakog ubijenog italijanskog vojnika biti streljano više talaca. Već 17. aprila 1942. je Mario Roboti pisao Gracioliju da je uspeo da pohvata velik broj komunista, među kojima su neki vrlo značajni, a čija je pripadnost OF neosporna. Tu je Roboti mislio na februarske i martovske vojne racije, kada su mu slovenački izdajnici doveli u kasarnu 878 Ljubljana. U lecima se ukazuje na represalije i kazne koje će se primenjivati u slučajevima istupanja protiv okupatorove vojne i civilne vlasti.

Već posle četiri dana su komandant grada i komandant 11. armijskog zbora izdali proglas o streljanju prve četvorice talaca, jer je »krdo ustanika komunista u Radohovoj Vasi izdajnički pucalo na jedan naš vojni voz, ubilo dva vojnika i ranilo druge«.

Taoce su pobili u neposrednoj blizini mesta partizanskog napada u Radohovoj Vasi.

Tri dana kasnije su i prvi ljubljanski taoci poubijani. Povod je bio napad partizanske jedinice 28. aprila naveče na italijansku vojnu kompoziciju kod Radohove Vasi, kada su ranjena četvorica vojnika.

Za taoce su odabrali i Ernesta Ejpera i Mirka Gašperlina. Streljali su ih 1. maja 1942. godine u 8 sati izjutra, na vojničkom strelištu uz Dolenjski put.

Posle prvih talaca nizalo se hvatanje novih. Italijanske okupacione vlasti su pobile ukupno dvadeset i jednu grupu talaca, ili 145 ljudi. Prvo streljanje je bilo 28. aprila 1942, a poslednje 28. januara 1943. Prva grupa je streljana u Radohovoj Vasi, sledeća na strelištu uz Dolenjski put, po jedna u Horjulu, Borovnici i ispred kuće doktora prava Marka Natlačena u Ulici Cirila i Metodija (današnjoj Ulici 24 taoca), jedanaest grupa u Gramoznoj jami, a za tri grupe mesto pogubljenja nije poznato.

Ali to su samo taoci, a ubijanja je bilo kako u Ljubljani tako i u celom ljubljanskom području, i to mnogo više. Kao što je poznato, bilo je više primera streljanja u Ljubljani, bez naredbe, još više u njenoj okolini povodom raznih italijanskih ofanziva, uglavnom u vreme prolećne ofanzive 1942. godine. Italijanski vojnici nisu ni razmišljali koga ubijaju na ulici, jedino im je u glavi bila naredba njihovog najvišeg zapovednika u Sloveniji generala Marija Robotija, koji im je još 1941. godine rekao: »Ko ubije civilno lice, dobija mesec dana odsustva«.

Prva poznata žrtva u Ljubljani bila je Nada Grizagova. Ubijena je s leđa 29. juna 1941. Krajem jula je ubijen slovenački kulturni radnik i prešernovac August Zigon; 10. avgusta 1941. je na ulici u Siški ubijen omladinski aktivist Marjan Majcen; 26. avgusta đak Janko Proden, koji je kao bajagi bio zatečen pri sečenju telefonskih žica; 25. oktobra član TOS-a Ernest Belak; 1. decembra, na današnjem Prešernovom trgu, bez ikakva povoda, trgovac Viktor Meden i industrijalac Jakob Jan; 14. decembra student Dalibor Baloh, jer

se nije odmah zaustavio na poziv italijanske patrole. Mnogo više ubistava je bilo 1942. i 1943. godine. Ljudi su ubijani ne samo pojedinačno već i u grupama. Tako su Italijani pobili, bez presude i obaveštenja, u Polhovom gradu petnaest osoba zbog poraza koji su doživeli u borbi protiv Narodne zaštite s Hruševa kod Dobrave nad Ljubljanom. Leševe su prevezli na ljubljansko groblje i zatrpali. Dvadeset trećeg jula 1942. vojnici CCNN grupacije »Montanja« razrušili su na Brdu 22 kuće i pobili 14 stanovnika zbog toga što su tu dan ranije poginula dvojica italijanskih vojnika. U mehaničarskoj radionici Frica Hribernika na Celovačkoj cesti 50, vojnici iz odeljka I sekcije CCNN »XXI aprile« ubili su 27. avgusta 1942, posle tročasovnog ispitivanja, vlasnika radionice i njegove pomoćnike Josipa Kroparja, Milana Krpana i Antona Miheliča, jer su izrađivali razne predmete za Centralnu tehniku KPS. Ubijali su i ljude kod kojih bi pri pretresu našli »prevratnički i opasni materijal« (literaturu, oružje itd.), kao i one osobe koje su pratili dok su bile »u bekstvu«. Tako su poginuli Vida Pregarčeva, Hinko Smrekar, Srećko Potnik, Milan Česnik i mnogi drugi organizatori i aktivisti oslobodilačkog pokreta.

Prvi čovek koji je u Ljubljani ubijen na osnovi presude odseka ratnog vojnog suda 2. armije u Ljubljani bio je Jože Mihelič, politički komesar Belokrajinske čete, kojeg su italijanski vojnici, dan posle napada na Belokrajinsku čet, tj. 3. novembra 1941, uhvatili u selu Pribišju. Šestog decembra ga je ratni vojni sud osudio na smrt, a 9. decembra je na vojničkom strelištu na Dolenjskom putu streljan.

Sledeći proces pred ratnim vojnim sudom je bilo suđenje grupi partizana učesnika napada na Lož, koji je izveden 19. oktobra 1941. Bilo je šesnaest optuženih. Od njih su 16. decembra na smrt osuđeni: Ljubo Serčer, Ivan Vezbič, Valentin Korič, Rado Kogej, Karel Kranjec, Ignac Žagar, Filip Lipovec i Ladislav Janežič. Osim Filipa Lipovca i Ladislava Janežiča, kojima je smrtna kazna pred samo streljanje zamenjena doživotnom robijom, a ostali su streljani 22. decembra 1941. u Strahomeru kod Tomišlja, u neposrednoj blizini Ljubljane.

I sledeća dvojica što su bila osuđena na smrt i streljana od strane ratnog vojnog suda dovezena su u Tržič. To su bili Feliks Pečar i Milan Sušteršič. Felik Pečar, iz Polja kod Ljubljane, osuđen je na smrt 3. januara 1942. »zbog učešća u oružanim jedinicama i nošenja oružja«. Milan Sušteršič, sekretar rejonskog komiteta SKOJ-a za Bežigrad, 7. februara 1942. u 08.30 časova je ubijen u Gramoznoj jami.

Svi leševi su tajno prevoženi u Tržič i zakopavani na tamošnjem groblju. Ali takva tajna se nije mogla dugo sačuvati. Već sledeća dvojica koju je ratni vojni sud 4. marta 1942. osudio na smrti, Ljubljanci Edvar Legvart i Jože Koprivnik, bili su optuženi za to što su 3. marta napali neke članove oružane sile i tako prouzrokovali smrt jednog podnarednika i ranjavanje dvojice vojnika. Streljani su na vojničkom strelištu na Dolenjskom putu i, prema nekim poda-

cima, verovatno je da su pokopani na ljubljanskom groblju (Župni ured Sv. Križ). Tadašnji upravnik ljubljanskog groblja župnik Ivan Legat je savesno popisivao sve žrtve okupatorskog terora (taoce, osobe osuđene od strane vojnog suda, partizane koje su partizani dovezli u Ljubljano itd.). Vodio je knjigu umrlih i prisustvovao, po pričanju tadašnjih službenika groblja, svakom pokopu. Razume se da je u tome imao teškoća.

Sledeća grupa streljanih po presudi vojnog suda koji su pokopani u Ljubljani, bila je skupina od šesnaest takozvanih preserskih žrtava. Pobijeni su 10. marta 1942. u Gramoznoj jami. Da su ti ljudi pokopani na ljubljanskom groblju svedoči zapis Ivana Legata u knjizi umrlih, a i zapisi tadašnjeg grobara na ljubljanskom groblju Franca Bošteleta, koji je bio aktivist OF. Treće svedočanstvo su fotografije streljanih sačuvane u mrtvačnici na Zalama, gde je leševe tajno fotografisao, po nalogu OF, fotograf Viktor Kramar. Četvrto svedočanstvo je fotografija grobova preserskih žrtava koju je snimio dr Jakob Prešern. Od tada nema više nikakve sumnje da su osobe što su streljane u Ljubljani — u Ljubljani i pokopane.

Članovi frontovske organizacije u Mesnom pogrebnom zavodu bili su stalno u vezi sa doktorom Marjanom Ahinčom, koji je oko streljanih obavljao poslove grobljanskog lekara. Više puta je sa sobom dovodio fotografe Viktora Kramara i Jožeta Stajera, i oni su leševe fotografisali. Filmove, fotografije i sve druge dokumente su zatim predavali višim organima OF, a kada su ovi otišli iz Ljubljane, slali su ih na oslobođenu teritoriju.

Glavna komanda slovenačkih partizanskih jedinica je 7. maja 1942. izdala izjavu u vezi sa italijanskim proglasom o streljanju talaca. Potpisali su je komandant Petar Strugar, Franc Leskošek i politkomesar Jernej Posavec (Ivan Maček). Glasila je:

»U vezi sa dekretom italijanskih okupatora o taocima, izjavljujemo sledeće:

1. Za svakog ubijenog taoca Slovenca partizanske vlasti će streljati isti broj ljudi na koje se oslanjaju italijanske okupacione vlasti (vojska, žandarmerija, policija, činovništvo i domaći izdajnici).

2. Ako italijanske okupatorske vlasti budu progonile ili čak streljale kao taoce žene ili članove porodica slovenačkih oslobodilačkih boraca, partizanske vlasti će uvesti iste postupke protiv žena i porodica okupatorskih progonitelja. Izjavljujemo da ćemo ih potražiti, ako treba, i u samoj Italiji.

3. Svi podređeni štabovi su dobili nalog da uhapsu i zadrže kao taoce izvesne pripadnike italijanske okupatorske vlasti, koji će biti streljani po pravilu: glavu za glavu, ako okupatori budu streljali taoce Slovence.

4. Isto će postupiti i partizanske vlasti na slovenačkoj teritoriji okupiranoj od strane nemačkih fašističkih bandi.

5. S obzirom na to da svojim denuncijantskim i provokatorskim delovanjem petokolonaški elementi dovode neposredno okupatorskim dželatima taoce Slovence, partizanske vlasti će i tim petokolonašima izreći kazne koje se predviđaju naredbom.

6. Ova izjava se daje na znanje svim štabovima slovenačkih partizanskih četa, s naredbom da je bez oklevanja izvrše».

Jedna od najvećih optužbi protiv streljanja talaca bio je tekst slovenačkih kulturnih radnika u »Slovenskom poročevalcu« od 14. novembra 1942. u članku »Čelom civilizovanom svetu«, u kom su osudili ubistvo slovenačkog slikara i karikaturiste Hinka Smrekarja, ubijenog bez obrazloženja i bez osude u Gramoznoj jami 1. oktobra 1942.

Miroslav LUŠTEK

POSTAO JE SIMBOL BORBE I JUNAŠTVA¹³

U Gramoznoj jami, u Ljubljani, 21. maja 1942. godine je ubijen organizacioni sekretar CK KPS Tone Tomšič Gašpar. Smaknut je upravo onda kada je oslobodilački pokret bio počeo da žanje najveće uspehe — da oslobađa porobljenu slovenačku zemlju.

U sećanju mi je ostao događaj u vezi s Tonetom.

Nekoliko dana pre napada na Jugoslaviju, kada je putovao kao organizacioni sekretar CK KPS u Prevolje, bio je uhvaćen i uhapšen. Vozom je odvezen u ljubljanski zatvor.

Pred sam upad Italijana u Ljubljanu drugovi su uspeli da ga izbave iz zatvora. Od tada će on biti u središtu svih zbivanja kojima je bilo zajedničko — izgrađivanje iskustva slovenačkog naroda.

Kao organizacioni sekretar Partije i rukovodilac partijske tehnike Tone je održavao vezu sa svim okružnim partijskim organizacijama i sačuvao je dotadašnja skrovišta partijske tehnike. I u najtežim okupacionim uslovima je stvarao nove veze, te možemo reći da su jedino partijske veze objedinjavale sve delove rasparčane i porobljene slovenačke zemlje. U svim odeljcima tehnike su radili ljudi koje je odgojio Tone; to su bili dobro provereni, odani komunisti, koji su se neprekidno stručno ispomagali. Zato se baš Tonetu mora odati zahvalnost za tehniku koju je dala Partija na raspolaganje oslobodilačkom pokretu, a ona je bite tako organizirana i snažna da je udovoljila svim potrebama ustanka i nikakvo nasilje nju nije moglo slomiti.

Ali Tone se nije brinuo samo o štampi i o ilegalnom radu. Za vreme rata je bio i prvi urednik »Slovenačkog poročevalca«, za koji je mnogo pisao, kao i za druge ilegalne listove.

Krajem novembra 1941. saznali smo za nova hapšenja u Štajerskoj. Doznali smo i to da su u Ljubljani došli agenti Gestapoa sa zadatkom da pronadu rukovodstvo oslobodilačkog pokreta.

O provali u Štajerskoj Tone je 6. decembra 1941. obavestio Centralni komitet KPJ:

»U Štajerskoj je Partiju zadesila teška nesreća — provala. Počela je u Celju, širila se u Mariboru, Sevnici, Rajhenburgu, Trbovlju itd. Pravu veličinu ni sami ne znamo. Otkrivene su sve javke, pohva-

tano je oko 150 članova Partije. Većina simpatizera se drži odlično, ali našla se nekolicina izdajnika koji su nam naneli mnogo štete . . .«

Četiri dana posle tog pisma Tone je postao žrtva izdaje, koja je počela u opisanoj provali.

Lidija Sentjunc je sreća u Ljubljani kurirku za Štajersku Grelu Ranzinger, za koju smo znali da je bila zatvorena. Odmah je pomislila da nešto nije u redu, ali je na Grelu molbu ipak pristala da se idućeg dana sastanu. Kada je zapazila da Grelu prati nepoznato lice, bilo je sve jasno: gestapovci su bili doveli Grelu u Ljubljanu da im pokaže ilegalce i ilegalne stanove za koje je znala.

Devetog decembra uveče, a to je bio dan kada je u Ljubljani streljan partizanski komandant Joža Mihelčič, pošao sam u stan Mice Stander, u Podmilščakovu ulicu 19. Mica se još nije bila vratila iz ilegalne štamparije »Podmornice«, ali je ubrzo stigla Pepca Kardelj. Čitali smo pesmu Otona Zupančiča »Znaš li, pesniče svoj dug?« kada su upala u stan tri ili četiri italijanska i dva nemačka policijska agenta. Počeo je pretres stana. Nadao sam se da se Mica neće vratiti pre no što odvedu Pepcu i mene. Ali stigla je nekoliko minuta pre policijskog časa.

U hodniku kvesture¹ smo Mica, Pepca i ja bili nekoliko minuta sami. Mica nam je rekla kako joj je upravnik policije kazao da im je poznato da ona održava vezu sa štajerskim partizanima, i time je bila njena sumnja potvrđena. Dogovorili smo se da se jedinstveno branimo.

Desetog decembra u 6 sati izjutra su u stanu u Aljaževoj ulici 6 u Šiški uhapsili Toneta i Vidu Tomšič.

Time što smo pohapšeni u potpunosti se potvrdila sumnja Lidije Sentjunc.

Pepca, Mica i ja smo bili u kvesturi samo nekoliko časova, jer su nas odveli u sudnicu. I Vidu su ubrzo posle hapšenja doveli u sudnicu, a Toneta su zadržali u kvesturi uprave policije.

Pošto sam imao dobru ispravu na ime Ivana Šmagura, bio sam uporan iako su mi iz kartoteke zagrebačke policije, gde sam bio u zatvoru 1936. i 1940. godine, dokazali da se zovem Marinko. Na otisku prstiju se jasno videla brazgotina, koju sam zadobio još kao dete. Pa ipak, ništa nisam priznao. Strahovito su me mučili. Iste i sledeće noći su saslušali i mučili Pepcu, Micu i Vidu. Micu su saslušavali i zlostavljali, osim Italijana, i dvojica Nemaca, ali to nisu bili oni koji su učestvovali u našem hapšenju.

Najteže muke je doživeo Tone. U podrumu policije su ga prvih osam noći neprekidno, kao i kasnije, zverski mučili. Ne samo što ga je Greta najviše teretila već su kod njega našli dosta novca i šifrovanih zapisa, po čemu se moglo zaključiti da su u njegovim rukama konci organizacijske mreže. Pokušali su da ga prisile da dešifruje zapise. Teretila ga je i ilegalna legitimacija na ime Ivana Peveca.

Ali Tone nije klonuo! Imao je nadljudsku volju, pa je sve podneo a ni reči nije progovorio.

Zahvaljujući dobroj organizaciji, na sudu smo uspjeli da o svemu što se s nama dešavalo izvestimo sekretara CK KPS Franca Leskoška Luku. Na predlog Partije, Narodna pomoć je organizovala sakupljanje potpisa protiv neljudskog mučenja naše grupe, osobito protiv mučenja žena. Rezolucija s potpisima je poslata policijskom komesaru. Posle te akcije teror je bio malo ublažen.

Nakon mesec dana, 21. januara 1942, prebačen sam iz ljubljanskih sudskih zatvora u mučilište u Begunjama. Psihoza je bila nepodnošljiva.

Uprkos najvećem nasilju, uspeo sam da uspostavim vezu s Toneom. Iz bunkera u bunker smo se dovikivali i saopštavali jedan drugome beznačajne reči, ali smo obojica razumeli šta one znače — sporazumevali smo se.

Gestapovci su pokušali, osim batinanjem i mučenjem, raznim lukavstvima da izvuku od nas priznanje. Ali i to je bilo uzalud: ćutanje je bio jedini naš odgovor. Iako je Tone bio podvrgnut mukama kakve se ne mogu ni zamisliti, ostao je nem kao zid.

Nakon četrnaest dana su Vidu i mene, svako zasebno, doveli u sudski zatvor u Maribor, a odatle su mene ponovo prebacili u Begunje.

Nekoliko dana po mom povratku u Begunje Nemci su celu našu grupu, koja se u međuvremenu bila okupila, odveli na nemačko-italijansku granicu. Pod jakom stražom su Toneta, Vidu, Pepcu i mene, svako u zasebnom autu, prebacili 9. marta 1942. godine. U Šentvidu su nas predali Italijanima, a oni su nas premestili u ljubljanske sudske zatvore.

Vidu i Pepcu su posle kratkih formalnosti oko prijavljivanja odveli u ženski odred na trećem spratu, a Toneta i mene su zadržali u prijemnom uredu. Tu nas je, izmučene do smrti, našao komandant slovenačkih stražara Tone Čamernik. Krijući nam je doneo užinu. Toneta i mene su rasporedili u samicu.

Radi suočavanja sa zatvorenicima, Toneta su stalno vukli po gorenjskim zatvorima. U zatvoru u Radovljici, gde su ga držali od 24. januara do 23. februara 1942, zaključio je da bi mogao da pobjegne ako bi uspeo da pobije stražare. Ali najpre bi morao da ima osigurano skrovište, jer ako bi lutao po dubokom snegu ubrzo bi ga uhvatili. Uspostavio je vezu sa dr Janezom Šarcem, preko kojeg je mogao da dobije adresu poverljivog stana. Ali u njegovu ćeliju su ubacili jednu bivšu skojevku koja se bila predala Gestapou. Verovatno je nešto posumnjala, pa su Italijani Toneta ponovo vratili u Begunje. Pune tri sedmice je bio okovanih ruku i nogu.

Pošto su kod Toneta i Mice našli dosta materijala iz kojeg su mogli da zakluče da održavaju vezu sa Centralnim komitetom (oboje su imali jednake sandučice sa duplim dnom), CK je odlučio da se odmah na neki način prebace u bolnicu. Tone je, po savetu naših lekara, usuo u oči duvanski prah, koji je prouzrokovao jaku upalu.,

a nekakvim kapljicama je izazvao osip po celom telu. Već je bio dobio i uput za bolnicu i sve je bilo pripremljeno za bekstvo, ali Italijani su odbili da ga prevezu. Mica je simulirala upalu slepog creva i uspela je da se prebaci u bolnicu, a odatle je pobjegla marta 1942. Dva deset petog avgusta joj je suđeno u odsutnosti i osuđena je na 30 godina tamnice.

Pre Tonetovog odlaska u Begunje, Obaveštajna i bezbednosna služba (VOS) bila je izvela dve akcije radi njegova izbavljenja iz zatvora. Posle temeljitih priprema članovi grupe su pokušali 15. januara da otvore njegovu samicu u kvesturi i da ga tako oslobode. To je bio smeo pokušaj. Iako je straža bila jaka, uspeli su da dođu do njegove ćelije, ali napravljeni ključ nije potpuno odgovarao, pa nisu mogli da otključaju vrata.

Iste noći, 15. januara, u ponoć, doveli su Toneta u sudski zatvor.

Sledeće večeri, 16. januara, ponovo su pokušali da ga spasu. Sada su uspeli da prodru do njegove ćelije i otvore je, ali bila je prazna. Italijani su u dvorištu zgrade u Nunske ulici uhvatili braću Jožu i Kolomana Hodoščka, koji su učestvovali u akciji. Optužili su ih za učešće u spasavanju i na istom procesu s našom grupom osudili na višegodišnje tamnovanje.

Rukovodstvo oslobodilačkog pokreta je organizovalo nova spašavanja kada smo sve četvoro već bili prebačeni iz Begunja u sud. Dva vosovca su došla sa falsifikovanim dozvolama na razgovor — bili su preobučeni u advokate branioce. Ušli su u prijemnu sobu da bi razgovarali sa svojim »klijentima« Tonetom, Vidom, Pepcom i sa mnim. Imali su napravljene ključeve za sva vrata, te su nas mogli krijući odvesti iz zatvora. Italijanski stražar je nešto posumnjao, pa je sačekao narednika Salemu, čiji je potpis bio na dozvoli. Dok je Saleme proveravao potpis »advokati« su sretno pobjegli.

Pošto je bilo jasno da Toneta čeka smrtna kazna, trebalo je na sve moguće načine pokušati da se on izbavi. Ali kao da se sve bilo zaverilo protiv njega! Sačuvano je Tonetovo pismo majci koje joj je pisao dan pred proces. Iz njega se vidi s koliko je hrabrosti gledao smrti u oči i da je do poslednjeg daha mrzeo izdajnike i izdaju:

»... Ako ne bude nikakve pomoći, biću ili bićemo streljani kao i mnogi drugi. Mirna mi je savest i svestan sam da time neće ubiti slobodu slovenačkog naroda, koji će je izvojevati i pored tog neprijateljskog divljanja. Želja mi je da uvek imate pred očima ko je kriv za moju smrt, kao i smrt velikog broja slovenačkih ljudi, momaka i žena. To nisu samo fašisti, nego svi oni koji huškaju i pomažu! Nemojte nikada zaboraviti da su Erlih i njegova banda (»Slovenac«, »Slovenački dom« itd.) zbog nekolicine nesretnih izdajnika pozvali Italijane u pomoć, nahuškali ih i od njih zahtevali da počnu još ogorčeniju borbu protiv OF, protiv slobodoljubivih Slovenaca. Ne zaboravite da su fašisti počeli da streljaju taoce tek kada im je biskup Rožman dao svoj blagoslov. Tako je to kad veru brane pokvareni zločinci koji iz dana u dan siluju slovenačke žene i devojke. Te zločince zovu Erlih i ostali u pomoć, da im spasavaju ne veru, kako to

oni kažu, već njihovo propalo gospodstvo nad Slovencima. Uz njihovu pomoć Italijani nas streljaju, bez obzira na krivicu i kazne, kao kad ubiješ zeca u nedeljnom lovu ...»

Na procesu je tužbu protiv Toneta i Vide Tomšič zastupao vojni tužilac de Grasi. Tonetova odvažnost je čak i njega impresionirala. Svoju optužnicu je završio rečima: »Kao čovek izražavam svoje duboko poštovanje Tonetu i Vidi Tomšič, kao tužilac zahtevam smrtnu kaznu!« Vida je iskoristila svoje pravo da pre rasprave progovori koju reč. Izrekla je najstrašniju optužbu kakvu je mogla slovenačka žena opkoljena karabinijerima da baci u lice okupatorskoj vlasti.

Dva dana posle izricanja presude pisao je drug Kardelj drugu Titu, između ostalog: »... bili su osuđeni Tomšič i drugovi. Tone je osuđen na smrt, Miha Marinko na 30 godina, Vida Tomšič na 25 godina, Pepca Kardelj na 18 godina. Tone još nije streljan. Možda ćemo u poslednjem trenutku uspeti da ga spasemo, ali nade ima malo. Ni za druge nismo sigurni da ih ne pobiju kao taoce ... Gašpar me je još u poslednjem pismu molio da ti izručim njegov pozdrav. Zbog njega mi je jako teško!«

Na procesu i poslednjih dana života Tone je svojim duhom zadivio sve u sudu. Onog jutra kada su ga odvodili na streljanje zatvo-
renici su se oprostili s njim. Po celom sudu su odjekivale borbene pesme.

Dignute glave i gordo, Tone je svojom krvlju potvrdio svoju veru u pobedu pravde.

Iako je bilo preduzeto sve da se mesto ukopa sačuva u tajnosti, za nj se brzo saznalo. Štaviše, predstavnici oslobodilačkog pokreta su iste večeri na Tonetovom grobu održali malu komemoraciju i položili cveće na humku.

Heroj Tone Tomšič je postao simbol na hiljadu muka stavljenog naroda, koji ipak nije podlegao, neustrašivog slovenačkog naroda i njegove ogorčene borbe za slobodu i lepši život.

Marica ČEPE

ERNEST EJPER — PRVI LJUBLJANSKI TALAC

Dok sam prikupljao podatke o ljubljanskim taocima iz opsežnih fascikli Komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i domaćih izdajnika, nisam se iznenadio ni sudbini Tončeka Žerjala i Gorjanovog Karla, jer su oba, stari revolucionari, progonjeni i zatvarani u staroj Jugoslaviji, dobro znajući šta ih čeka ako dospeju okupatoru u ruke. Više me je dirnula sudbina ljudi čiji je revolucionarni put počeo dolaskom okupatora i koje je u revolucionarne redove više terao zov srca nego zov razuma. Među svima je dakako lik Ernesta Ejpera najizrazitiji. Lik nekadašnjeg studenta, glumca i pesnika, veseljaka, a po dolasku okupatora — čoveka koji je svoje velike sposobnosti, snagu i vreme stavio na raspolaganje oslobodilačkom pokretu.

Samo jednu godinu je služio velikoj ideji oslobodilačkog pokreta. Ali revolucionarima ne smemo brojati dane, nedelje ili godine, već valja gledati njihova ostvarenja.

Karabinijerski kapetan Vito Gvarilja je 1. maja 1942. poslao komandi divizije »Granatieri di Sardegna« izveštaj:

»Danas, 1. maja, u 7 časova i 15 minuta su u Ljubljani streljani:

1. Ejper Ernest, sin Ernesta i Košak Ivanke, rođen u Ljubljani 23. decembra 1914. godine, sa stanom u Prijateljevoj ulici 8.
2. Gašperlin Mirko, sin pok. Josipa i Mihelić Neže, rođen u Kranju 9. februara 1912. godine, sa stanom u Ljubljani, Hrenova ulica 17.

Ernesta sam poznavao još iz đачkih dana. Bio je lep, snažan, crnomanjast momak, uvek vesele i žive naravi.

Zbog svoje duhovitosti, snalažljivosti, preduzimljivosti i hrabrosti, bio je veoma omiljen i uvek na čelu družine, a kada je poodrastao, stričevim posredstvom je počeo da radi u šentjakopskom pozorištu.

Zajedno sa Ernestom tu su se počeli probijati Stane Sever, Ančka Levar, Frane Milčinski, Broni Batelino i mnogi drugi koje je ljubav dovela u pozorište i tu su uspeli. Uspeo bi i Ernest, već tada je bio zapažen, uvek ga je Stane Sever isticao kao primer talenta za pozorište. Ali nije bio dugo u šentjakopskom pozorištu.

Kada je 1935. godine završio srednju školu, a pošto je bio po ocu Francuz i imao francusko državljanstvo, pozvan je u Francusku

da odsluži vojni rok. Posle dve godine vojničkog života upisao se na Pariški univerzitet, gde je studirao diplomatske nauke. Ali samo kratko vreme, šest meseci. Bio je, doduše, francuski državljanin, ali u srcu Slovenac, i nostalgija ga je vukla natrag u Sloveniju. Vratio se godine 1938, a u decembru se upisao na Pravni fakultet Ljubljanskog univerziteta i počeo ponovo da nastupa u šentjakopskom pozorištu.

Iz Francuske se vratio kao odvažan levičar.

Kao francuski vojni obveznik okusio je početak drugog svetskog rata. Augusta 1939. pozvan je u francuski konzulat u Beogradu. Poslan je u Siriju, u Bejrut, gde se zatekao u vreme sloma Francuske.

Ponovo se vratio u Sloveniju. Formalno je bio činovnik francuskog konzulata u Ljubljani, no pored toga je studirao pravo na Ljubljanskom univerzitetu i igrao i režirao u šentjakopskom pozorištu.

Sve je to trajalo do pada stare Jugoslavije, do dolaska Italijana u Ljubljanu.

Oslobodilački pokret ga je vezao za se. Službu u francuskom konzulatu je prekinuo, isto tako i studije i glumu u Šentjakobu. Sav svoj talenat i svoje ambicije posvetio je revoluciji, kojoj je bio u potpunosti odan. Na poslu je bio dosledan i do kraja veran revoluciji. Sve je hteo da uradi sam. Njegov rad nije mogao da ostane nezapažen. Već avgusta 1941. Italijani su ga zatvorili u prostorije šenpeterske kasarne. Usled nedostatka dokaza, pustili su ga na slobodu.

U ranu jesen 1941. je formiran rejonski odbor OF za Trnovo. Ernest je dobio odgovornu funkciju: postao je vojni referent. Tom poslu se potpuno posvetio.

Ernesta je odranije poznavalo celo Trnovo. Pretila je opasnost da ponovo padne Italijanima u ruke. Zato je morao da pređe u potpuno ilegalnost. Morao se potpuno izmeniti.

Njegova predanost i organizacijska sposobnost, koje je osobine ispoljio radeći u rejonskom odboru Trnovo, nisu ostale nezapažene. Rukovodstvo oslobodilačkog pokreta mu je poverilo novu odgovornu funkciju, u obaveštajnoj službi.

Jednog majskog dana 1942. stigla je vest u logor Gonars da je 1. maja poginuo, kao talac, Ernest Ejper.

Odavde dalje govori arhiva.

Protiv Ejpera i još nekih drugova i drugarica su Italijani održali sudski proces pred vojnim sudom. Povod Ernestovom hapšenju bila je Zdenka Armič, koju su pratili Italijani.

Dva italijanska karabinijera su primetila u društvu nekog neznanca ženu sličnu Zdenki Armič. Neznanaac je, opet, ličio traženom Ernestu Ejperu. Karabinijeri su im postavili zasedu. Primetili su da se u njihovoj blizini kreće još jedan muškarac. Smatrali su da je

on neka vrsta Zdenkine pratnje. Po odlasku Zdenke i nepoznatog, on se uputio prema komesarijatu, gde se sastao s jednim čovekom. Taj je čovek ličio na Ernesta Ejpera. Karabinijeri su ih opkolili, zatvorili i legitimisali. Prvi, onaj koji je pratio Armičevu, imao je legitimaciju na ime Stanislava Ključara, drugi na ime Andreja Puhara.

Pri pretresu u karabinijerskoj stanici karabinijeri su utvrdili da je legitimacija onog prvog ispravna, a da drugi ima falsifikovanu. Dobro su to proverili i Ejperu nije bilo ostalo ništa drugo nego da prizna svoje pravo ime. Iz saslušanja koje je dodato njegovom sudskom aktu, vidi se da ništa nije izdao. Materijal za Ernestovu optužnicu je pripremljen, ali suđenje pred vojnim sudom nije održano.

Ernest Ejper je tog sunčanog prvomajskog jutra ponosno i uspravno čekao da karabinijeri izvrše naređenje svog zapovednika. U 7 časova i 15 minuta je zapovednik dao znak, ali pre toga je Ernest dubokim patetičnim glasom rekao: »Slobodo, što si tako skupa zna samo onaj koji da život za tebe«.

Miroslav LUŠTEK

MIRAN JARC

Miran Jarc je došao u kočevski Kamenjak tako reći u predvečerje roške ofanzive. Borba je tražila više nego što su bile njegove fizičke moći. Pre nego što se bura stižala pao je jedne neprespavane noći, ko zna koje po redu, prošaputavši prijatelju:

»Moja snaga je pri kraju. Ostavite me tu.«

Italijani su ga našli i ubili.

Tako je umro partizan Janez Suhi, slovenački pesnik Miran Jarc.

Godine 1941. Miran je potražio sebi mesto u narodnooslobodilačkom pokretu iako se teško odvajao od svog rada, od knjiga i nezavršenih rukopisa, jedinog kutka njegova života u koji još nije bila stigla neprijateljska ruka. Još onoga jutra je bio Miran Jarc sa hiljadama drugih u okupatorovoj tamnici, još one večeri u zagušljivim stočnim vagonima, koji su odvozili zarobljenike u Italiju. Pred Verdodom su usred noći partizani zaustavili voz, a nisu ni znali kakav je teret i njemu, i polovina zarobljenih je doživela, sa Miranom Jarcom, »čudo na Bistri«, kako je pesnik nazvao taj događaj u svojoj prvoj i jedinoj partizanskoj prozi, napisanoj u onim kratkim nedeljama slobodnog življenja. Spasao se bekstvom u šumu, našao prijatelje i zatišje, na žalost zatišje pred buru, sate sakupljene sreće i — smrt.

Bio je srećan što je u tim kočevskim šumama tih nemirnih dana našao prijatelje s kojima je mogao u predvečerje da razgovara čak i o književnosti, kulturnom nasleđu od starina i novom obliku umetnosti koji se tek rađa. Nije se zatvarao u uzan krug partizanskih kulturnih radnika; niti razgovarao samo o umetnosti. Trudio se da se što pre prilagodi toj novoj sredini i upozna sve. O tome govore drugovi Bor, Vidmar i Kocbek, i svi oni koji su ga poznavali još od pre rata. »Razgovara sa partizanima« — takvu uspomenu nam je sačuvao Edvard Kocbek — »neprekidno zapisuje uvek nove podatke koji su mu nepoznati, postavlja pitanja za koja mnogi smatraju da su suvišna. Interesuje ga sastav mitraljeza, gleda geografske karte, čita ratne izveštaje, pa i strateške rasprave, želi da što brže dobije pravu političku sliku.«

Ti dani prijateljskog života su bili kratki. Ubrzo se razbukkala neprijateljska ofanziva. Trebalo se izvući iz roških šuma.

Miran Jare i Matej Bor su ostali zajedno. Matej Bor nam je sačuvao intimne zapise o pesnikovim poslednjim partizanskim danima, o odbrojanim danima njegova života. »Miran Jare je mršav, visok«, tako ga opisuje Bor za vreme jednog od poslednjih noćnih pohoda. »Na sebi je imao dva premalena kaputića i smešnu dačku naprtnjaču, u kojoj je nosio svoj poslednji rukopis. »Ovakav život nije za mene, ja sam preslab za sve to«, prošaputao je, iako se neki dan ranije detinjski radovao slobodi u roškim šumama. Na Kamenjaku je uzviknuo: 'Tu je lepo!' Sada je shvatio da su zatvoreni putevi u bajke i tišinu Kamenjaka — i da ni tamo nema više tišine. »I sada gori velika vatra širom domovine', glasno je razmišljao. 'Da li će biti dovoljno jaka da je oluja ofanzive ne ugasi?' Sam je sebi odgovarao: 'Još više će ga rasplamsati!'«

Rasplamsala ga je. Miran Jare se usred najžešćih plamenova i grada od italijanskih dumdumki saplitao po mračnim šumama, padao, ustajao i žurio napred, dok nije, iznemogao, prošaputao već napisane reči:

»Moja snaga je pri kraju: Ostavite me tu«.

Tu su ga i našli.

Dušan MORAVEC

ODREĐEN ZA TAOCA

(Odlomak iz knjige: Godine mojeg putešestvija)

Od kada su me odstranili s predavanja na Vincencijevoj konferenciji postao sam vrlo oprezan. Osim najneophodnijim poslom, nisam izlazio iz kuće. Svakodnevan put mi je bio jutarnji odlazak u trnovsku crkvu, gde sam održavao misu. I poseta je bila loša. Upravo zbog toga nisam mogao biti upućen u razne tajne organizacije u Ljubljani. Nisam odlazio ni na kakve sastanke, ni na »leve« ni na »desne«. Da sam bio u pravu, ubrzo sam se uverio. Četrnaestog oktobra 1942. godine bio sam pozvan na Grupamento deli Asalti — u četiri sata posle podne. Čekao sam više od sata da me pozovu u sobu. Dok sam čekao došli su i neki drugi. Dobro se sećam bivšeg podbana Pirkmajera, Zdenka Kneza, Ramovša, Jelačina itd. Kada sam se našao pred italijanskim oficirom, počeo je govoriti o mojoj omiljenosti kod studenata, o tome da imam veliki uticaj na omladinu i da sam pisac kojega rado čita i Italija (??) itd. Upravo zbog toga je moja dužnost da pišem u »Slovincu« protiv komunista i partizana, naravno uz svoj potpis. »Iako niste komunist, ipak ste moralno odgovorni za sve ono što se dešava po šumama, ako se javno ne suprotstavite tome«. Zahtev da pišem u »Slovincu« odlučno sam odbio. »Istina da sam odan svom narodu, sa socijalnim osećanjem, ali nikada nisam pisao o dnevnoj politici niti sada to želim. Nisam se nikada aktivno bavio politikom«. Od svih nas koji smo bili pozvani tog dana, a bilo nas je oko 50, najhrabrije se poneo dr Franc Ramovš, generali* sekretar Akademije (SAZU), univerzitetski profesor, naučnik svetskog glasa. On je nakon lukavih oficirovih reči bacio na sto svoje rukavice, otkopčao kaput i rekao: »Zašto igrate tu komediju? Pobijte nas. Ako pobijete sto najboljih kulturnih slovenačkih radnika narodu ste odrekli glavu!« Uzeo je rukavice i otišao. Ramovš je bio u pravu kada je posumnjao da smo svi određeni za taoce. To nam je priznao jedan drugi oficir. Zbog toga su otišli rektor univerziteta dr Milko Kos i predsednik Akademije dr ing. Vidmar da protestuju kod generala Robotija. On je obećao da će sve srediti. Posle toga se sve stišalo. Jedino sa mnom, koji sam bio jedini sveštenik, bilo je drugačije. Mislim da je taj oficir moje odlučno odbijanje da pišem u »Slovincu« prosledio dalje. Zato su me pozvali 17. oktobra 1942. godine u zgradu klasične gimnazije, gde su poslovale »crne košulje«. Primio me je pukovnik, visok mršav čovek. Ponudio mi je tumača. Odbio sam objasnivši da

ćemo se već sporazumeti. Najpre mi se predstavio: »Moj stric je kardinal«. Ja sam mu odgovorio: »Moji stričevi su seljaci i radnici«. U mom odgovoru je osetio žaoku. Ljutito je ispružio ruku prema meni i gotovo viknuo: »Voi siete comunista!« (Vi ste komunist!«) Odlučno sam odgovorio: »Nije istina. To je laž. Istina je da sam odan Slovenac, sa socijalnim osećanjem i radom, kao pisac, član Akademije nauka i umetnosti, pošten građanin Ljubljane i sveštenik. Ecco la mia Coccarda! (Pokazao sam mu sveštenučku značku.) Ako je ne nosim zbog ubeđenja, onda sam podlac i lažovčina. A takve ljude Akademija i grad ne prihvataju za počasne članove«. Posle toga mi se požalio kakve poteškoće ima rimska vojska s nama (?), da mora zbog otpora ljudi iz šume da bude čvrst i neumljiv. Otkrio mi je da ima zadatak da me odmah zatvori kao komunistu (u Gramoznu jamu!). U moju izjavu veruje i tu naredbu neće izvršiti. Zato sam ga upitao: »Ko Vam je rekao da sam komunist?« On je zažmurio i otvoreno izjavio: »E, e un sacerdote molto onorabile, e dopo ancora una maestra di scuola elementare (Vrlo uvažen sveštenik i posle neka učiteljica iz osnovne škole).« Posle tog odgovora sam se oprostio.

Da sam se nakon svih tih događaja još više zatvorio u svoju sobu, potpuno je jasno. Uprkos tome je ubrzo usledio pretres. Došla su četiri vojnika s jednim podoficirom. Ovaj je tražio od mene vojnički dvogled, kao pouzdano zna da ga imam. Mirno i iskreno sam mu objasnio: »Istina je. Imam ga. Ostavio sam ga kod brata u Gorenjskoj. Upotrebljavam ga samo onda kada odlazim u planine, zato ga i ne donosim u Ljubljano«. I pored toga su vojnici izvršili površan pretres: pregledali su knjige, police, oba ormara u spavaćoj sobi, a zatim otišli. Tog dana posle podne sam želeo da obavim neke poslove u bašti. Kada sam hteo da uzmem izletnički sako sa vešalice, ugledao sam svoj dvogled. Stvarno sam bio zaboravio da sam ga doneo u Ljubljano. Već na samom početku sam morao predati lovačku pušku i pištolj. Vojničku pušku, koju su mi noću Nemci ubacili u baštu, sakrio sam, ali zbog pretresa mi nije bilo preostalo ništa drugo već da je zajedno s municijom bacim u Gradaščicu.

Svoj udeo u borbi protiv okupatora na svoj način su dali i mnogi pesnici, pisci, slikari. . . Oni su perom, britkom rečju, slikom i bojom, snagom svoga duha, kalili veru u pobedu slovenačkog naroda, podržavali i slavili njegov duh, njegovu želju za istinom i pravdom, protiv mraka i užasa. Ni smrt nije mogla pokolebati njihovu odlučnost i veru u pobedu, u budućnost i bolji život slovenačkog naroda u slobodi. Tako su svoj život u najlepšem dobu završili pred cevima zlikovaca Miran Jare, pesnik, 24. avgusta 1942. godine, kod Novog Brega, baš kada je besnela neprijateljska ofanziva; zatim slikar Hinko Smrekar, oktobra 1942. godine; Vinko Košak, pesnik, 14. oktobra 1942. godine, kao talac.

Kakvom su snagom zračili velikani stiha Oton Zupančič i Matej Bor! Istorija će im večno biti zahvalna.

Franc ŠALEŠKI Finžgar

PROBIJANJE OKUPATOROVE BLOKADE

Prvih dana posle ograđivanja Ljubljane žicom izgledalo je kao da je grad zadesila kakva katastrofa: bio je pod jakom stražom, potpuno zatvoren sa široko prepletenom žičanom mrežom. Po pločnicima su bile prepreke sa uskim otvorima kroz koje se prolazilo samo jedan po jedan.

U međuvremenu su počele racije i blokade, najmasovnije i najkruće koje je Ljubljana doživela. Ubrzo su krenuli prvi transporti u italijanske logore.

Italijanske civilne i vojne vlasti su se već tada nadale da su slomile Ljubljanu, s njom i partizanske čete, koje su tada bile potpuno otcepljene od vojnog i političkog rukovodstva, od glavnog i najorganizovanijeg snabdevačkog centra i ključnog izvora novih boraca i političkog kadra.

Uistinu je težak udarac bio zadat oslobodilačkom pokretu. Tek što je bila postavljena žica oko Ljubljane, rukovodstvo oslobodilačkog pokreta je odredilo svim borcima u gradu i okolini najvažniji borbeni zadatak: proboj blokade.

Fašisti su temeljito bili opasali i zatvorili Ljubljanu. To je moglo da znači da organizatori borbe i kuriri iz raznih krajeva i partizanskih štabova neće moći više da dolaze u Ljubljanu, gde je bilo sedište CK KPS, IOOF i Glavnog štaba. CK KPS je nforao da donese nekoliko odluka da bi se premostile organizacione poteškoće koje bi nastale usled oslabljenih veza.

Stvoreno je posebno Povereništvo CK KPS sa sedištem u okolini Ljubljane, koje bi u hitnim slučajevima samostalno odlučivalo ako ne bi bilo moguće blagovremeno uspostaviti vezu sa rukovodstvom u Ljubljani. Na Povereništvo CK KPS, čiji je sekretar bio Boris Krajger Janez, a članovi Franc Ravbar Vitez i Ivan Kavčič Nande, bile su upućene sve veze koje je imao CK KPS, a to znači veze iz svih slovenačkih pokrajina i sa CK KPS i Vrhovnim štabom. Povereništvo CK KPS je bilo u stalnoj vezi sa rukovodstvom u Ljubljani.

Osim Povereništva CK KPS, formiran je i tzv. vanjski okrug. On je kratko vreme bio pomoćni organ Okružnog komiteta u Ljubljani, a kasnije samostalan okrug. Obuhvatao je one delove bivšeg ljubljanskog okruga koji su žičanom ogradom bili odvojeni od grada.

Veći deo je bio između dve žičane ograde. Na jednoj strani je bila žičana ograda koja zatvara grad, a na drugoj žičana ograda uz nemačku granicu, koja je išla preko predgrađa Šiške i Dravija. Među njima je bio samo jedan pojas širok tri kilometra. Uprkos tako teškim prilikama, upravo tuda su prolazile gotovo sve veze između rukovodstva oslobodilačkog pokreta i svih delova rasparčane slovenačke zemlje.

Po uputstvima Borisa Krajgera, Centralna tehnika je organizovala u ljubljanskoj okolini javke za sve pokrajine i okruge u Sloveniji. Činjenica je da neprijatelj nije mogao blokadu da zaštiti onako kako je želeo, što je ispočetka i CK KPS predviđao. Osim kraćih prekidu, u Ljubljani su dolazili ilegalci i kuriri iz svih krajeva Slovenije, neposredno rukovodstvu oslobodilačkog pokreta.

Osim tih veza i javki, preko spoljašnjeg okruga su išle bezbrojne kurirske veze između raznih foruma i rukovodstva oslobodilačkog pokreta i putevi za snabdevanje partizanskih četa i novih spoljnih tehnika, a kasnije i novih centara oslobodilačkog pokreta, Centralne tehnike, organizacije OF, Partije, SKOJ-a, NZ i drugih masovnih organizacija. Trebalo je organizovati i mnogo manjih skladišta, i to sa obe strane žice, a pre svega čitav sistem javki u ljubljanskoj okolini. To je bilo otežano i time što su Italijani više puta premeštali žicu. Na Viču su to učinili četiri puta.

Najokrutnija odluka donesena prilikom gradnje »odbrambenog pojasa« bila je ta da se isele svi ljudi što su stanovali blizu prolaza iz grada koje je neprijatelj bio obezbedio jakim bunkerima. Neke kuće su čak prezidane u bunkere.

Italijanske vlasti su nerado izdavale dozvole za prelazak na drugu stranu žice. Načelno su ih davali samo onima koji su morali službeno u grad ili van njega, to znači radnicima i činovnicima, osobama koje su imale dozvole za redovno nabavljanje životnih namirnica, kao i studentima i đacima iznad 15 godina.

Dokumentna tehnika je odmah falsifikovala dozvole — »Lascia passare« — pomoću kojih su prelazili ilegalci i kuriri.

Prilike iz tih dana slikovito opisuje Edvard Kardelj u pismu Titu od 29. marta 1942:

»... Granica je bila od 15. marta nadalje potpuno zatvorena, ali sam imao sreće što sam došao dan ranije. Uslovi za kretanje su ovde vrlo nepovoljni. Grad je u potpunosti ograđen žicom, i to tako da su predgrađa otcepljena ili raspolovljena. Određeno je samo nekoliko prelaza na glavnim ulicama. Dozvole za prelazak se dobijaju vrlo teško, a pored toga na prelazu je jaka kontrola. Italijani su sve napravili vrlo lukavo, tako da je teško pronaći mogućnosti za prelazak. Imamo samo jedan potpuno siguran prolaz kroz koji smo došli u grad Angel i ja, ali ga čuvamo za najvažnije partijske potrebe. Sada imamo poteškoća jer stotine kandidata za partizane treba polako prebacivati kroz retke prolaze. Žičana ograda je ponegde široka 6—10 metara, a pored toga, obezbeđena je mitraljeskim gnezdima,

zasedama itd. Racije u gradu su privremeno prestale. Trajale su neprekidno 3 nedelje ...»

Jedini sasvim bezbedan prolaz o kojem govori drug Kardelj bila je veza železnicom. Sprovodnici, vozovođe, mašinovođe, skretničari i drugi su na razne načine i strane prevozili važnu poštu i zabranjenu literaturu, krijući su prevozili u Ljubljani i iz nje najuglednije organizatore oslobodilačkog pokreta, koji su tako izbegli kontrolu na prelazima.

Počev od proleća 1942. vezu preko okolnih sela, pored gustih okupatorovih utvrđenja i stalnih patrola, otežavala je bela garda. Italijani su bili postavili oko Ljubljane čitav niz belogardijskih utvrđenja, koja su bila kao kakav živi zid između Ljubljane i zemljišta gde su bili partizani, a to žicom nije bilo ostvareno.

»Akcije« bele garde su bile špijunaža i izdaja. To je mnoge ljude odvelo u zatvor, a mnoge u Gramoznu jamu.

Maja 1942. se celo rukovodstvo oslobodilačkog pokreta preselilo u okolinu Ljubljane. Najviši rukovodioci: Kardelj, Kidrič, Leskošek, Maček, Krajger, Stane Rozman, Bebler i drugi počeli su se vraćati u Ljubljani iako su ih fašisti grozničavo tražili. Iz Ljubljane je otišlo u partizane više stotina boraca, neki čak i sa oružjem. Gotovo bez prekida se održavala pismena veza.

Pošto je rukovodstvo oslobodilačkog pokreta odmah posle blokade bilo predvidelo mogućnost najstrašnijeg nasilja, sve je unapred pripremljeno, tako da se moglo odupreti svakom udarcu, da je i oslobodilački pokret mogao da udari onde gde se okupator najmanje nadao. Zato u vezi s probojem blokade ne možemo govoriti o nekakvoj krutoj organizaciji, već o vrlo gipkom frontu na kojem se, prema potrebi, moglo sve izmeniti. Ako bi danas propala kakva važna veza, već sutra bi se uspostavila druga, ako bi bio uhapšen ili ubijen čovek koji je trebalo da obavi neki zadatak, njegovo mesto je odmah zauzimao njegov drug.

U proleće 1942, kada su se partizani pripremali za ofanzivu, otišlo je najviše materijala prema Podlipoglavu, gde se nalazio jak prijemni centar. Treći bataljon Zapadnodolenjskog odreda je bio dobio poseban zadatak, da na sektoru Podlipoglava učestvuje u izgradnji bunkera za robu što stiže iz Ljubljane, da obezbedi prevoz preko Ljubljance i dalje do Podlipoglava, da se brine o redovnosti kurirskih veza između Ljubljane i partizanskih jedinica, kasnije i sa Glavnim štabom slovenačkih partizanskih četa, i da se stara o lečenju ranjenih i bolesnih partizana.

Posle aprila 1942. mnogo je materijala išlo prema Krimu, gde su u vreme prolećne ofanzive bile jake partizanske snage, koje su oslobodile teritoriju bezmalo do Ljubljane, pa opet posle italijanske ofanzive, kada su bili na Krimu tehnika, partizanska bolnica i intendantski sabirni centar.

U aprilu se razvila Dolomitska tehnika, pa joj je otpremljeno mnogo tehničkog materijala. Dolomiti su postali još važniji u jesen

1942, kada su tamo bili novi centar oslobodilačkog pokreta, tehnika i mnogo partizana, a neko vreme i partizanska bolnica. Najvažnija-veza s Dolomitima bili su gostionica Novak i obe ciglane na Viču,, zatim Vrhnika, Brezovica, Drenov Grič i Podsmreka.

Centralna tehnika

Centralna tehnika, koju je tada vodio Milan Škerlavaj Petrač,, imala je posle blokade, bez sumnje, najteži i najodgovorniji deo posla, a on se sastojao u tome da vodi računa o tehničkim potrebama u oslobodilačkom ratu.

U eri priprema prolećne partizanske ofanzive bila je u okolini Podlipoglava na Polici i na Pancu izgrađena jaka tehnička baza. Građevinska ekipa Centralne tehnike (CT), koju je vodio Rudi Ganziti Grad, tu je bila sagradila više bunkera i u njih je smešten tada važan tehnički materijal, a napravila je i bunkere za vojničku opremu i hranu. Odatle je CT snabdevala tehniku i štamparije, koje je formirala pri partizanskim štabovima i po okružjima i partizanskim radionicama. Intendantura Glavnog štaba je odatle snabdevala 2. grupu odreda i dolenjske partizane. Intendant Glavnog štaba Karei Poljanšek Marko je u pojedinim seljačkim kućama u Podlipoglavu i Sadinjoj Vasi osnovao prve partizanske obučarske i krojačke radionice.

Već aprila 1942. je počela da radi Dolomitska tehnika. U početku je to bila ciklostilska tehnika Dolomitskog odreda, a kasnije, pogotovu u jesen 1942, »Dolomitska tehnika« se razvila u jaku tehničku bazu u kojoj su građeni bunker i za štampariju i radijski sektor, skrovišta za stanovanje, skladištenje materijala i za razne radionice, a tu su osiguravane i nove snabdevačke i kurirske veze.

Nekoliko bunkera je u Dolomitima izgrađeno u leto 1942. Odmah po svom povratku, drug Kardelj je, u vreme ofanzive u Podlipoglavu, javio članu rukovodstva CT Mirku Zlatnaru Miklavšu da treba ubrzati rad u Dolomitima, gde bi trebalo da se po zaključku rukovodstva obrazuje nov centar oslobodilačkog pokreta. Pripremu novog centra je poverio Zlatnaru. Ujedno mu je javio da treba graditi mrežu bunkera u najbližoj okolini Ljubljane, gde bi se preselili Centralni komitet KPS, Glavni štab slovenačkih partizanskih četa i Izvršni odbor OF, u slučaju da centar u Dolomitima neprijatelj ugrozi jakom ofanzivom. Ti bunker i nikada nisu služili svojoj nameni pošto se centar oslobodilačkog pokreta mogao održati u Dolomitima samo do aprila 1943, a posle toga se preselio u Kočevski Rog.

Bazi u Dolomitima je bilo potrebno mnogo više raznovrsnog materijala nego ranije u Podlipoglavu, jer to nije bila samo prelazna sabirna baza već središte oslobodilačkog pokreta za svu Sloveniju. Tu su živeli i radili Centralni komitet KPS i Izvršni odbor OF sa propagandnim i tehničkim aparatom i Glavni štab slovenačkih parti-

zanskih četa i dosta velika partizanska vojska. Odatle su išle kurirske veze na sve strane.

Među krupne akcije CT moramo ubrojati i preseljavanje rukovodstva oslobodilačkog pokreta iz Ljubljane u Podlipoglav, iz Podlipoglava u Dolomite, odatle u Kočevski Rog, kao i snabdevanje centra i održavanje kurirskih i radio-veza.

Radio-veze

Upravo prilikom uspostavljanja radio-veza došao je do izražaja napor CK KPS i Glavnog štaba da uspostave vezu s pokrajinama, sa štabovima grupa, CK KPJ i Vrhovnim štabom i sa Kominternom, koju su, tajnosti radi, nazvali »Ded«.

Rudi Jančar Turk piše u svojim uspomename da je ljubljanska grupa za izradu radio-prijemnika — u kojoj je osim njega i njegovog brata Jake Jančara, koji je bio vođa grupe, i inž. Janeza Grudena-Petra Pršiča, bilo još nekoliko drugova —• samo od februara do maja 1942. izradila šest prijemnika. U radu su bila još dva snažna prijemnika, koji su bili određeni za održavanje veze s Moskvom. Tada je inž. Rado Luznar izradio prijemnik »Tomaž«, od 15 W. Prvi radio-prijemnik je odnela iz Ljubljane smučarska četa koja je otišla u Gorenjsku, u partizane, februara 1942, pod rukovodstvom Načeta Severa.

Drug Kardelj, koji je rukovodio svim pripremama za održavanje veze sa »Dedom« i Rogom, u svom pismu Titu od 29. marta 1942., sem •ostalog, piše: »... Ovde su napravili nekoliko radio-aparata jačine 30—40 vati, tako da će štabovi sve tri grupe stalno biti u vezi sa GS, a manje aparate će imati i važniji odredi. Dva štaba ih već imaju, ali GŠ još nije instalirao svoj. To će biti ubrzo urađeno ...«

Do 11. aprila 1942. je pripremljen i prijemnik za Glavni štab. Bio je postavljen u skrovištu kod stolara Kos[^] na Ježići. Toga dana je Edvard Kardelj pisao Loli Ribaru: »... Pošto imamo ovde aparate za etar, javite da li se još može održavati veza s vama i VŠ ...«

Verovatno je da su početkom juna iz Ljubljane iznesena dva prijemnika i podosta radio-materijala.

Gotovo u isto vreme je dovezen vozom iz Ljubljane prijemnik koji je prenela 2. grupa odreda da bi ga odnela u Štajersku, ali je, po svemu sudeći, garnitura propala negde u Gorenjskoj. Četrnaestog jula piše Edvard Kardelj Loli Ribaru: »... te da odavde uspostavimo vezu sa 'Dedom'. To bismo već uradili, ali su prijemnik koji je bio upućen GŠ poneli naši partizani u Štajersku. Drugove koji su ga nosili presreli su drugi partizani na putu i jednostavno zadržali prijemnik za sebe. Pošteno ćemo ih 'iščetkati', ukrali su nam skoro 14 dana. U Ljubljani imamo pored velikog još dva od po 35 vati. Za nekoliko

dana ćemo dobiti jedan. Valdes kaže da će zahvaljujući ovoj visini biti dovoljno jak za redovan promet. ...»

Jedan od spomenutih 35-vatnih prijemnika je potajno dovezen iz Ljubljane vagonom krajem jula 1942.

Prijemnik nazvan »Tone Tomšič« i drugi veliki prijemnik upućeni su prema Krimu verovatno sredinom ili krajem juna.

Upravo su u to vreme došli u Sloveniju Josip Kopinič Valdes i njegova supruga. Rudi Jančar se u Novom Bregu odmah prihvatio posla oko prepravke prijemnika, pošto tamo nije bilo struje.

Početkom jula, kada je završio posao, Vladimir Klavs Klis je doneo sa Krima stanicu »Tone Tomšič« i polovinu druge garniture. Ostalo je propalo u italijanskoj ofanzivi na Krimu.

S prepravljenom garniturom i stanicom »Tone Tomšič« drugovi su sredinom jula otišli u Ambrus, jer je tu bilo struje. Jančar je uključio svoj prijemnik na anodni aparat »Tone Tomšič« i, nakon nestrpljivog iščekivanja, uspostavljena je prva veza s Moskvom. To je bilo, verovatno, 19. jula.

Pre ofanzive je drug Kardelj poslao Alfonzu Kukavcu Urošu u Ljubljani uputstva za uspostavljanje radio-veze između Ljubljane i Kočevskog Roga, ali je zbog ofanzive pismo došlo s mnogo zakašnjenja. Krajem jula ili prvih dana avgusta Lidiya Sentjurs je pisala drugu Kardelju: »... Ovdašnji golub će početi za 14 dana, vani funkcionirše 35 W, koji traži vezu sa vama. Zato smo se odlučili da vam pošaljemo 'Kravu', jer bi inače ostali bez ičega, i odmah će početi transport. Počće da izrađuju još tri prijemnika ...»

»Krava« nije nikada stigla u Kočevski Rog, već je ostala u Podlipoglavu. Uprkos tome, obe strane su tražile neku mogućnost, i za 15. avgust je bilo određeno uspostavljanje radio-telegrafске veze s rukovodstvom u Ljubljani, koje je tada imalo svoju radio-stanicu kod Janeza i Helene Hočevar u Tomačevu. Telegrafistkinja te stanice bila je Urška Zatljer Velušček, koja je pre rata bila u Moskvi na radio-telegrafskom tečaju, a tehničar je bio inž. Miloš Brelih Miha.

U međuvremenu je ofanziva zahvatila Kočevski Rog, i emisija koja se tako dugo pripremala nije data.

Posle mesec dana, kada je ofanziva razbila tehničare u tri grupe, 26. septembra se u Podlipoglavu bilo okupilo celokupno rukovodstvo oslobodilačkog pokreta. Krajem oktobra ono se preselilo u Dolomite. Početkom decembra je u Dolomite pozvana i radio-ekipa u kojoj su tada bili inž. Luznar, Čergan, Jančar, Klavs i Vrščaj. Drugovi su se u toku putovanja zaustavili u Podlipoglavu i tu našli u jednom skrovištu prave dragocenosti: »Kravu«, ljubljanskog »Kričača« i mnogo radio-materijala. Sve su to pokupili i krenuli preko Škofljice i Krima prema Dolomitima. Tu im se pridružila Urška Zatljer Velušček. Verovatno 3. januara 1943, u Gaberju su opet uspostavili vezu s Moskvom.

Vagoni

Najviše materijala je otpremano iz Ljubljane vagonima. Njih je Centralna tehnika slala uprkos neprekidnom nasilju i teškoćama.

Iz tovarnih listova koje čuva ljubljanska direkcija železnica vidi se da je CT od proleća 1942. do kapitulacije Italije, septembra 1943, poslala partizanima 22 petnaestotonska vagona puna raznovrsnog materijala. Verovatno je da je poslato i više.

Osim vagona koje je slala CT, i sami železničari su otpremili nekoliko vagona punih hrane i vojnog materijala. U Ljubljani ili u Zalogu su ih krišom otkačinjali od okupatorskih vojnih transporta i slali partizanima na razne stanice, poglavito u Vevče. Koliko je tih vagona poslato ne zna se, ali se iz nekih izjava zaključuje da ih je bilo 6—8.

Prvi, ili jedan od prvih vagona, stigao je u Vevče u drugoj polovini maja 1942. U njemu je bila rasklopljena štamparska mašina, zatim oružje i municija, odeća, obuća, mnogo mekog italijanskog sira i duvana.

Petnaestog novembra 1942. izveštava intendant Glavnog štaba Karei Poljanšek Marko druga Kardelja da je ugovoren prijem vagona u Vevču, a 22. novembra Kardelj piše komandantu 3. bataljona Zapadnodolenjskog odreda Ludviku Smrekaru: »... Ako je ono o v. istina, onda prvo na onoj strani uredite i u V. mi ćemo posle sa ove strane. Svakako bi bilo idealno ako bi se to moglo napraviti!«

Verovatno je da je vagon stigao u Vevče ubrzo posle tog pisma, jer se Franc Rojšek Jaka seća da je u jesen 1942, po završetku ofanzive, sudelovao u prevoženju materijala iz vagona koji je stajao na pruzi papirnice u Vevču.

Četrnaestog jula 1942. piše Edvard Kardelj Loli Ribaru da su »ovih dana« poslana iz Ljubljane četiri vagona s raznim materijalom.

Ti su vagoni pošli iz Ljubljane tik pred veliku italijansku ofanzivu, koja je počela 16. jula.

Članovi rukovodstva CT Branko Ivanuš «Božo i Miko Zlatnar Miklavž su obukli železničarske uniforme i umešali se među Italijane. Zahvaljujući svojoj spretnosti i upornosti, uspeali su da u okupatorove vojne kompozicije uključe vagone za partizane. U četiri vagona koja je do Drenova Griča pratio Branko Ivanuš bile su mašine, gvožđarija i drugi materijal za partizanske radionice.

U međuvremenu je počela ofanziva. Usled stalnog kretanja naših jedinica i rukovodstva, Glavni štab dugo nije znao o sudbini materijala koji je bio u tim vagonima. Iz nekih izjava se vidi da su naši na Drenovom Griču uspeali da isprazne samo dva vagona, a da su dva zaplenili Italijani.

I Ciglana na Viču je primila ilegalni vagon, u kojem je bilo najviše materijala potrebnog za osnivanje tehničke baze u Dolomitima.

Ljubljanskoj ilegali pripada osobita zasluga što su tri vagona poslata 21. novembra u Mirnu u Dolenjskoj.

Kada je u Ljubljani stigla vest da je brigada »Matija Gubec« posle ofanzive u vrlo teškom položaju, ljubljansko rukovodstvo je odmah organizovalo sabirnu akciju. Sakupljenom materijalu su vojna intendatura i CT dodali i materijal iz skladišta, i CT je otpremila 3 puna vagona u Mirnu.

O tom transportu Kardelj je pisao 22. novembra 1942. Leskošku: ».. Poslali smo prvi transport na stari način (pun!) za partizane. Naši su i pored svih teškoća sokolovi. Kad bi bar i na određenoj tački sve tako uspelo...«

Mirko Zlatnar je pratio vagone do Novog Mesta, gde su železničari izveli manevar i poslali ilegalne vagone preko Trebnjeg u Mirnu. Za to vreme je Zlatnar otišao da o svemu obavesti štab brigade »Matija Gubec«, koja je tada bila na Trškoj gori. Brigada se spustila do Mirne, i tu su borci ispraznili vagone i materijal odmah odneli.

Dvadeset sedmog novembra, kada se Zlatnar vratio u Ljubljani, Kardelj je ponovo pisao Leskošku: »... Velika pošiljka je bila u redu isporučena štabu M. G. Transport je pratio Julijev čovek. Rekao je da su sav materijal podelili između M. G, Cank, VDO i ZDO (brigada »Matija Gubec« i Cankarjeva brigada). Ako je tako, onda je sve u redu. Dobili su dosta odeće i oko 200 pari cipela. Mislim da ste spisak dobili. Sada se priprema drugi transport. Smer isti. Pokušaćemo poslati i TT. Akcija prikupljanja dosta dobro napreduje, a ići će sve dobro samo da bude i transport obezbeđen«.

Papir

Glavni izvor za snabdevanje svih grafičkih i ciklostilskih tehnika u Ljubljani, Gorenjskoj i Dolenjskoj papirom bila je svakako papirnica u Vevču. Taj posao je vodila Justina Trtnik, drugarica koja je radila u otpremnom odeljenju. Sa znanjem šefa knjigovodstva Aleksandra Martelanca, koji je te pošiljke krio, slala je iz papirnice ogromne količine papira Centralnoj tehnici. Za potrebe u Ljubljani nabavljao ga je Ludvik Štefančič, koji je još pre rata snabdevao papirom partijsku tehniku. Skladište za papir mu je bilo kod Lončara Slapernika na Borniškom trgu. To je ujedno bilo i glavno sabirno mesto, iz kojeg su se snabdevale papirom sve ljubljanske ilegalne štamparije. U njega su dovozili velike količine papira vozači vevške papirnice Stane Kokalj i Stane Koželj. Mnogo papira su potajno odvezli i u skladište Papiro-tehnike u današnjoj Titovoj ulici, u štampariju Tuma, i u Kasteličevo skladište u Dalmatinskoj ulici. Papir za partizanske štamparije tovaren je iz vagona u kola i njima odvožen na odredišta.

Velike količine papira su otpremane i u Gorenjsku. Papirnica je slala čitave vagone drveta u Goričane, koji je bio na nemačkoj strani, a dobijala je celulozu. Ispod drva je sakrivan papir, a aktivisti u fabrici celuloze u Goričanima su ga raznim vezama otpremali partizanima.

Vojna intendantura

Vojna intendantura je slala materijal koji je skupljala Narodna zaštita. To je bio izričito vojni materijal iz skladišta civilne intendanture, proizvodi zanatskih radionica i vojni materijal pribavljen u raznim akcijama. Sve je to slala kamionima, kolima i preko određene grupe ljudi, koji su ga prenosili u manjim količinama. Dosta materijala je poslala i CT po svojim vozačima i ilegalnim vagonima.

Svako jutro su se sastajali komandant Narodne zaštite i član Okružnog komiteta KPS za Ljubljano Franc Ogrin Jaka, mobilizacijski referent NZ Jože Dolanc Matič, član Okružnog finansijsko-privrednog odbora OF Stane Škerl Aleksander, okružni vojni intendat Tone Toman Savo i njegov pomoćnik. Do odlaska u partizane, aprila 1942, pomoćnik okružnog vojnog intendanta je bio Karei Poljanšek Marko, a posle njega, dok nije krajem septembra 1942. uhapšen, Fani Eržen Marko, a potom Viktor Markioti Slobodin. Jaka i Aleksander su naručivali iz kojih skladišta i koji materijal da se podigne. Jaka je određivao i kojim vezama da se šalje.

Vojna intendantura je raspolagala sa više većih i manjih skladišta, kojih je bilo po celom gradu, kao i prolaznih skladišta, koja su se nalazila u blizini kanala.

Mnogo materijala je išlo železnicom. Iz podataka Toneta Tomana i Fani Eržen vidi se da je među ilegalnim vagonima koje je poslala CT bilo sedam vagona materijala iz skladišta vojne intendanture.

Vezom na Viču su se koristili vojna intendantura i CT. Preko nje se saobraćalo između Ljubljane i Dolomita: išla je pošta, materijal, novi borci. Tu je vezu organizovao Marijan Novak Jovo, koji je već 1941. bio član okružnog aktiva vojne intendanture. Vrlo jaku sabirnu bazu je Marijan osnovao u stolarskoj radionici na Viču. Njome je upravljao član RK KPS za Vič stolar Dolfe Čampa Janez, i u njoj je bilo oko tri tone materijala. Iz stolarske zadruge je materijal prebacivan kamionima i kolima do okolnih javki.

U vičku vezu koja je išla preko bloka na Tržaškoj i Viškoj ulici i dalje Cestom, na Brdo i na Vrhovce, bile su uključene i obe ciglane. One su davale kamione, u kojima su vozači ispod uglja potajno prevozili materijal. Vozača jedne od ciglana Antona Zirovnika neprijatelji su 10. septembra 1942. na prelazu uhvatili i ubili. Otkrili su da prevozi klišee za »Delo«.

Spasilačka i vatrogasna stanica u Gradskom domu je bila važna karika u lancu prevoznika. Vojna intendantura i CT su tu preneli i mnogo materijala triciklima i posredstvom kurirki, a spasioci su stalno prevozili sanitetski materijal iz ženske bolnice.

Dr Marjan Ahčin i Nande Podbevšek su osnovali među spasiocima odanu i poverljivu grupu čiji su članovi prevozili, probijajući se kroz blokove, materijal, poštu, ranjenike i ilegalce.

Veza s Vrhnikom i još neke druge veze su išle iz Figovčevog dvorišta. Tu je auto-prevoznik Pavle Stirn iz Vrhničke imao veliko skla-

dište, gde su Ljubljanci dovozili materijal, koji su zatim Pavle i Franc Stirn kamionima odvozili van grada, a drugi materijal dovozili u Ljubljano. Tu je magacioner bio Franc Kepec Miha. Osim toga, u Figovčevom dvorištu je bilo i prevozničko preduzeće Slavka Pret-nara, staroga komunista, koji je Kepeca još pred rat povezao s na-prednim pokretom, a odmah nakon kapitulacije Jugoslavije angažo-vao ga da uskladišti ilegalni materijal.

Iz Kepečevog skladišta je otpremljena prva velika pošiljka već avgusta 1941. godine. Odatle je materijal odvožen sve do Kepečevog hapšenja, decembra 1943.

Kepec je bio uspostavio vezu sa Nandetom Sinhovcem iz Vrhnike, koji mu je davao adrese javki u blizini Vrhnike gde je Kepec trebalo da kamionima šalje materijal. Tako je bila uspostavljena veza preko Vrhnike.

Za vreme letnje ofanzive moralo je da se prekine otpremanje u Vrhniku. U Stirnovoj kući je ležalo mnogo materijala koji nije mogao na vreme da se otpremi. I kod Kepeca se nagomilavao mate-rijal, sem ostalog i zato što je odlaskom Simiča u partizane bila pre-kinuta veza sa Dolenjskom. Ubrzo po završetku ofanzive Stirn je opet počeo da vozi u Vrhniku, mada mnogo manje, jer su se uslovi bili veoma pogoršali.

U saobraćaju sa Zalogom najpouzdanija veza je bila paketna pošta na glavnoj železničkoj stanici. U Zalogu su sakupljane i velike količine hrane, vojnog materijala i špiritusa, koji su zaloški žele-zničari uzimali iz okupatorovih vojnih transporta.

Veza u Slapama, gde je trebalo preći Ljubljanicu, bila je veoma važna za one koji su iz Ljubljane odlazili u partizane. I u prevozu materijala je bila značajna. U Slapama je bezmalo svaka kuća bila karika u lancu javki između Ljubljane i Podlipoglava, i to za jedan ili više poslova za račun oslobodilačkog pokreta. U Slape su mate-rijal odvozili i mnogi vozači iz Ljubljane, kao i drugi saradnici koji su bili u mogućnosti da to čine. Kao i drugde, i na tom terenu su naj-pouzdaniji prevoznici bili trgovci. Oni su ilegalni materijal prevo-zili zajedno sa robom za trgovinu. Tako je August Grčar, trgovac iz Polja, s raznim bakalukom vozio odeću, rublje, obuću i drugo.

Grčar je preneo mnogo materijala, najčešće do Severovih u Slapama, koji su ga potom kolima prevozili do Rajškovih ili do Snojevih u Slapama. Sve manje stvari, kao što su ćebad, odeća, obuća, Rajškovima su prenele kurirke i aktivisti iz Polja i Slapa.

Odmah pošto je Ljubljana ograđena Janez Rojšek i Egidij Sever iz Slapa su dovezli do Rajškovih oružje i municiju koji su bili skri-veni u nekoj bari u Zelenoj jami. Među tim oružjem su bile i puške koje su ljubljanski VOS i NZ 4. februara 1942. zaplenili u finansij-skoj kontroli na Bregu. Na puške, revolvere i municiju su nabacali đubrivo. Zbog smrada, Italijani ih nisu na prelazima ni zaustavljali.

Vrlo zanimljiv je bio i put materijala koji je Tone Toman Savo kupio od nekog italijanskog intendanta. Prvo je Toman kupio 16

:sanduka gojzerica, odmah zatim i kamion pušaka, po 25 lira svaku. Italijanski intendant se nije dugo veselio trgovini, jer je manjak ubrzo ustanovljen.

Kao što se vidi, veze u prenošenju sakupljenog materijala na slobodnu teritoriju bile su vrlo razgranate i dobro organizovane. Taj posao su uspešno obavili bezbrojni odani, patriotski raspoloženi i za svako iskušenje spremni ljudi.

Prenošenje materijala

Veza za prenošenje materijala bila je, bez sumnje, najrazuđenija, 'i u njoj je učestvovalo više hiljada ljudi. To su pre svega bili radnici i službenici ljubljanskih preduzeća koji su stanovali s one strane bloka: mlekari i žene koje su nosile ili kolicima vozile na pijacu poljoprivredne proizvode, zatim one koje su išle u Ljubljano da kupuju, a potom i đaci i kurirke. Centralna tehnika i vojna intendantura su imale zaista velik broj stalnih saradnika.

Prenošenje materijala posredstvom jedinica bilo je od neprocenljivog značaja pri kraju okupatorove letnje ofanzive i odmah posle nje. Sem vagonima, to je neko vreme bio jedini način da se materijal prenese iz Ljubljane. O tom izuzetno teškom poslu i o opštim prilikama u to vreme pisao je drug Kardelj 4. novembra 1942. intendantu glavnog štaba Karlu Poljanšku Marku:

»... Ukratko, dobilo bi se još veoma mnogo. Problem je samo u transportu. Okupatori su tako pooštrili kazne da ne možeš pronaći rupe kroz koje bismo mogli da otpremimo veću količinu. Uspelo bi jedino kada bismo iskoristili čitavu četu ljudi koji bi odnosili male pakete, ili jednostavno oblačili na sebe i tamo se skidali. Zato na vašoj strani treba organizovati punktove gde bi ljudi donesenu robu predavali. Ako bi se sprovela široka kampanja, mislim da bi se moglo dosta poslati. Pri svemu tome važno je naglasiti naročito to da svi morate biti svesni toga da je problem transporta jako težak, da ćemo ga savladati, i moramo ga savladati, što većom inicijativom s vaše strane, kao i od strane Ljubljana. Ali moramo uspeti! Upravo je greh što su naši magacini u Ljubljani prepuni i što ljudi više neće da sakupljaju robu jer nemaju stvari gde da stavljaju, a na drugoj strani su partizani goli i bos...«

U tom pismu drug Kardelj predložava pre svega prenošenje u dva smera: prema Podlipoglavu, gde je komandant »Jožice« bio Ludvik Smrekar, i dolenskim i ižanskim putem prema Barju, gde je sekretar rejonskog komiteta KPS bio Lado Majcen.

Mnogo materijala su odvezle radnice »Saturnusa« koje su stanovala u Polju, Zadvoru i Dobrinjama. Odvozile su ga iz sabirnog skladišta u »Saturnusu«, gde se sabirao materijal iz raznih delova grada.

U svemu tome je bilo izuzetno velikih teškoća, osobito kada bi Italijani, uz učešće bele garde, pooštravali nadzor i zavodili nove mere predostrožnosti.

Pa ipak, iz Ljubljane su iznošene, ranije opisanim vezama i putevima, velike količine dobara. Ali posle ofanzive su potrebe bile mnogo veće nego što se dopremalo, jer je vojska bila iznurena i vrlo slabo opremljena, a većina partizanskih radionica je bila uništena u ofanzivi. Uništeno je i nekoliko skladišta sa rezervama odeće, obuće, oružja, hrane i si. i mnogo materijala koji je bio na putu ka radionicama i tehničkim bazama. Trebalo je pribaviti drugo. Samo krajnjim naporima svih koji su te poslove radili vojska se dobro opremila za zimu a radionice i tehničke baze su opet uspostavljene.

Prolazi za borce

Žičana ograda i potpuna blokada Ljubljane su u početku sprečavale Ljubljančane da odlaze u partizane. Već krajem februara 1942. čete su se bile oporavile od jake zime, uredile nove logore i pripremale su se za veće akcije. Ceo januar, a posebno u februaru, u njih su stupali novi borci. I za vreme blokade se bilo pripremilo mnogo ljudi za odlazak. Tome moramo dodati i ilegalce koji su morali otići da ne bi bili uhvaćeni u racijama pošto su vlasti za njih doznale. Pod blokadom je čekalo nekoliko stotina boraca. Mogućnosti za odlazak nije bilo.

Dokumentna tehnika je osim ličnih karata odmah izradila i dozvole za izlazak iz blokade i posebne dozvole za vožnju vozom. Ali tzv. blokovi su neko vreme bili hermetički zatvoreni. Sem toga, na blokovima i u vozovima su neprijatelji osobito strogo pregledali mlade ljude, uvek sumnjajući da oni odlaze u partizane.

Narodna zaštita u gradu i okolini je dobila opšti zadatak da pronade način za odlazak novih boraca iz Ljubljane, a pre svega da stvori tajne prolaze kroz žičanu ogradu. Jedan od prvih tajnih prolaza je verovatno bio kod »Smrajčevog boršta«, uz žičanu ogradu, koji je išao iza Gramozne jame prema današnjoj Titovoj cesti. Tamo su u žičanoj mreži bila napravljena »vrata«, ili »prozor«, kako su tada nazivali te tajne prolaze.

Ponekad su ljubljanski vodiči dovodili borce u određeno vreme do »vrata« i predavali ih ilegalcima iz Jarša ili Tomačeva, katkad su ovi dobijali javku u obližnjim kućama unutar žice i čekali da im ilegalci otvore »vrata« i odvedu ih do najbližih javki izvan žice.

Čak su neki seljaci proveli novajlije kroz blok. U određeno vreme su ljubljanski dobrovoljci dolazili na njihove njive obučeni kao seljački radnici i seljak je borca posle izmene lozinke, kao člana porodice, seoskim kolima prevezio preko tomačevskog bloka.

Krajem marta i maltene ceo april, kada se kroz blokove lakše prolazilo, prešlo je dosta boraca sa falsifikovanim legitimacijama.

Prema sećanju učesnika u prebacivanju Ljubljana u partizane, najviše ih je otišlo u martu, aprilu i maju 1942.

Tada su se partizani već pripremali za prolećnu ofanzivu, pa se NZ koristila svakom mogućnošću da se borcima pomogne da odu iz opsednutog grada. Bilo je toliko prijava za odlazak u borbu da je bilo gotovo nemoguće naći dovoljno sigurnih prelaza.

Verovatno je da je to okupator osetio, jer je 29. aprila 1942. general Roboti naredio podređenim mu jedinicama da njihovi pripadnici pohapse sve mladiće koje bi partizani mogli da mobilišu, da ih interniraju u Gonars i na taj način ih »osiguraju« od partizana. Razume se da je time samo ubrzao mobilizaciju.

Veće grupe su vodili ilegalci od javke do javke i predavali ih ilegalcima iz sledećeg sela. Manje grupe i pojedince su vodila deca.

Pored Ljubljane su bila dva puta: jedan je vodio preko Kašelj-skog mosta, a kada je most porušen — vodom, a drugi preko Slapa.

Oni koji su išli prema Slapama, pre pruge bi se obično zaustavljali u Zečjem gaju, kako su zvali deo šumice kod Zadobrove. Preko pruge ih je bezbedno prevodio Jože Okretič, železničar sa stanice u Polju. S druge strane pruge grupu su čekali ilegalci iz Polja i odvodili je do Slapa. Skupine koje su dolazile do Slapa, prevožene su čamcem preko Ljubljane.

Put kroz Polje je bio vrlo opasan. Grupe svakako nisu išle posred Polja, već su zaobilazile kuće izdajnika i, kasnije, najopasnijih belogardista, koji su nekoliko puta noću sa zvonika pucali na njih. Osim toga, neprekidno je pretela opasnost da sretnu patrolu. Tako je grupa koju je Okretič vodio, jednog dana u septembru 1942. oko četiri časa izjutra s druge strane pruge naletela na patrolu, koja ju je jakom vatrom razbila.

Bilo je još mnogo drugih prolaza i veza kojima su ljudi odlazili u partizane. Svuda je bilo raznih zgoda i svaka od njih ima svoju istoriju, svoje aktere i svoje tajne.

Kurirske veze

Kao i celokupna CT, kurirske veze su uvek bile posebna briga CK KPS, jer su služile celokupnom oslobodilačkom pokretu. Ako pokušamo da makar nešto kažemo o njima, moramo se zaustaviti na dva razdoblja: prvo je bilo do druge polovine maja 1942, dok je rukovodstvo oslobodilačkog pokreta još bilo u Ljubljani, a drugo posle, kada je stiglo na partizansku teritoriju. U prvom razdoblju je CK KPS imao veze sa svim okružnim i pokrajinskim komitetima KPS. Tim vezama je išla i sva pošta između IOOF i pokrajinskih i okružnih odbora OF. Glavni štab je bio neprekidno povezan sa grupama odreda i važnijim odredima, pre svega sa odredima u ljubljanskoj okolini. Kao što smo spomenuli, sve te veze su počinjale uglavnom u Povereništvu CK KPS, čije je sedište bilo u okolini Ljubljane.

Tu moramo uračunati i veze koje je imala CT sa svojim spoljašnjim bazama, veze između Okružnog komiteta KPS za Ljubljano i spoljašnjih okružja i Povereništva CK KPS, i veze koje su imali Bezbednosno-obaveštajna služba, NZ, intendatura, sanitet itd.

Kada se rukovodstvo oslobodilačkog pokreta u drugoj polovini maja preselilo iz Ljubljane, bilo je ukinuto dotadašnje Povereništvo CK KPS, ali su formirana dva: CK KPS i IOOF za Ljubljano. Od tada su uspostavljene nove veze između CK KPS i Povereništva CK KPS za Ljubljano, kojima je kružila i pošta između IOOF i njegovog Povereništva, i veze između Glavnog štaba i Ljubljane. Veze rukovodstva s Primorjem, Štajerskom i Gorenjskom od tada je vodila ljubljanska CT. Druge veze, koje smo ranije nabrojali, uglavnom se nisu menjale.

U proleće 1942. se pošta koja je na razne načine stizala iz Ljubljane sakupljala pre svega u skrovištu kod Valentina Petača u Obrijama, gde su se tada zadržavali članovi Povereništva CK KPS Boris Krajger, Franc Ravbar i Ivan Kavčič. Neko vreme su u tom skrovištu živeli drugovi Edvard Kardelj i Ivan Maček. Odatle je pošta odlazila u javke za razne pokrajine i okružja, do štabova grupa i odreda.

Posredstvom Mimice Tavčar Vide održavana je kurirska veza i prenošena pošta za Ivana Mačeka, za Povereništvo CK KPS, Glavnu komandu, radio-stanicu i druge.

Meri Trtnik Vida iz Vevča bila je kurirka komandanta Glavnog štaba Franca Leskoška Luke. Poštu koju je svakog dana donosila iz Ljubljane za Povereništvo CK KPS, Fani Kačar je odnosila u Šmartno, gde je dobijala poštu za Ljubljano. Jedan deo pošte, koju je dobijala od Fanike, nosila je dr Gregorčiču u Polje. Drug Leskošek je jedno vreme u maju 1942. živeo u Petačevom skrovištu, i tada je veza između njega i Ljubljane išla preko međustanica.

Iz Ljubljane je donosila poštu i Joža Smrajc Lenče iz Jorša. Dobijala ju je u poznatoj javci, u mlekari u Kopitarevoj ulici, gde ju je u početku donosila kurirka CK KPS, a kasnije kurirke Povereništva CK KPS za Ljubljano, da bi je predavala Nandetu Kavčiču, koji je svakodnevno dolazio k njima. Nande je poštu pregledao i odnosio ono što je bilo za Povereništvo, a što je bilo za Ivana Mačeka Matiju odnosila je Traudi, a njena sestra Erna dalje do Mačekovih. Dosta pošte je Joža odnosila i Albinci Dimnik u Zadobrovo, a ova u Podlipoglav.

Vrlo značajna, moglo bi se reći svestrana je bila takozvana »veza Polje«.

Na železničkoj stanici u Polju bili su čuvari Andrej Alič iz Soštrega i Jože Okretič iz Polja. Dok su CK KPS i Glavni štab bili u Podlipoglavu, Branko Ivanuš je poštu prispelu od ljubljanskog Povereništva CK KPS donosio Aliču, a pri povratku Okretiču. Alič ju je predavao svom bratu Ivanu Aliču, koji je bio kurir Glavnog štaba. Više puta ju je i sam Alič nosio u bunker, gde su živeli članovi CK KPS i Glavnog štaba. Tim putem je slalo ljubljansko Povereni-

štvo i velike svote novca namenjenog vojsci. U povratku je pošta istim putem išla u Ljubljano.

Javka za vezu preko Polja bila je u železničarskoj menzi u Pražakovoj ulici. Dva puta dnevno je tamo dolazila kurirka Lidija Sentjunc, članica Povereništva CK KPS za Ljubljano. Tada je ona vodila specijalne sektore.

Preko svih navedenih veza je u 1942. godini prošlo mnogo raznovrsne pošte. Najpoverljivije usmene izveštaje i poruke Kardeljove i Kidričeve za ljubljansko rukovodstvo prenosili su članovi rukovodstva CT Janez Šubič Lado, Branko Ivanuš Božo i Mirko Zlatnar Miklavž.

Krajem proleća 1942. Glavni štab je uspostavio i prvu izrazito vojnu kurirsku vezu-karaulu, koja je posredovala u saobraćanju između Ljubljanice i baze u Podlipoglavu. Poštu koja je dolazila u Podlipoglav nosili su i u Gorenjsku i u Štajersku. Veza s Ljubljano bio je dr Rikard Gregorčič iz Polja.

Osim tih, redovnih veza, bile su i takozvane specijalne kurirske veze. Veterinar Franc Čuček Cernive je održavao vezu između Ljubljanice i Zagreba, a iz Zagreba je pošta išla dalje do CK KPJ i Vrhovnog štaba. Čuček je poginuo 1. decembra 1943. kod Zagradca. Draga Tavčar je bila kurirka između CK KPS, odnosno posredno između CK KPJ i CK KP Italije. Poginula je aprila 1945. u Trnovskom gozdu u Primorju.

Iako se ljudi koji su na bilo koji način učestvovali u probijanju blokade mnogo puta nisu borili sa oružjem u rukama, bili su borci u pravom smislu te reči. Izvojevali su to da je Ljubljana, uprkos postojanju žičane ograde, patrola i zaseda, bila najveći snabdevač vojske, partizanskih radionica, štamparija i tehničkih baza, da je održavala kurirske i radio-veze sa rukovodstvom i svim slovenačkim pokrajinama, pa i sa CK KPJ i Vrhovnim štabom, i da su novi borci, pre ili kasnije, odlazili u partizanske jedinice.

Dosta kurira, vozača, prenosilaca i drugih koji su učestvovali u tom radu stradalo je na zadacima, neki su pobijeni u Gramoznoj jami, a neki u okupatorovim koncentracionim logorima. Svima njima, a i onima koji su preživeli te olujne dane, treba zahvaliti za to što su časno ispunili zadatke i svoj dug prema oslobodilačkom ratu, revoluciji i domovini.

Marica ČEPE

MASOVNA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA

Avgusta 1941. godine Centralni komitet Komunističke partije Slovenije je doneo odluku o obrazovanju Bezbednosno-obaveštajne službe — VOS, kao posebne organizacije u sklopu narodnooslobodilačkog pokreta, čiji će prvenstveni zadatak biti da se bori protiv okupatora i njegovih saradnika petokolonaša.

Kao i sektor bezbednosti, i obaveštajni sektor VOS-a je već u samom početku postigao lepe uspehe.

U okviru obaveštajnog sektora, rukovodstvo VOS-a je najpre organizovalo Specijalnu obaveštajnu službu. Sačinjavali su je dobro prikriveni obaveštajci koji su dejstvovali u neprijateljskim garnizonima, duboko u neprijateljevoj pozadini. U toku svoje aktivnosti oni su otkrili mnogobrojne denuncijante, agente Gestapoa i OVRE i prikupili mnoštvo podataka o tajnim namerama spoljnih i unutrašnjih neprijatelja slovenačkog naroda.

Ti prvi uspesi obaveštajne službe, masovna i aktivna pomoć članova OF u prikupljanju obaveštajnih podataka i nužnost da se u korenu saseče svaki pokušaj protivnarodne zavere, uslovili su potrebu da se organizuje masovna obaveštajna služba kao poseban sektor VOS-a. Kolegijum VOS-a je osnovao taj odsek već u septembru 1941. godine.

Početkom godine 1942. organizacija je imala tri vida organizovanosti, koji su se u Ljubljani očuvali u toku svih ratnih godina.

Obaveštajci iz narodnih masa kontrolisali su aktivnost okupatora i njegovih pomagača iz redova bele i plave garde, prikupljali podatke o raspoloženju naroda i njegovom reagovanju na događaje, upozoravali na nedostatke političkog delovanja i rada, opominjali na mišljenja ljudi kada bi greške počinile terenske organizacije, otkrivali oblike neprijateljske aktivnosti u narodu, motrili na neprijateljeve pokušaje da razbije jedinstvo Osvobodilne fronte, itd.; prikupljali su i podatke o neprijateljskim vojnim snagama, njihovom kretanju i vojnim akcijama koje su nameravale da preduzimaju; obaveštavali su o moralno-političkom stanju u neprijateljskim redovima, osobito o odnosima između komandnog kadra i vojske, redu i disciplini i o njihovoj borbenoj vrednosti; ocenjivali su kakav je odnos između

okupatorove vojske i stanovništva, ko podržava neprijatelja i sarađuje s njim, ko se bavi špijunskom delatnošću u korist okupatora.

Na čelu masovne obaveštajne službe u Ljubljani stajao je okružni obaveštajac. On je, uz pomoć partijske organizacije, u svim rejonima imenovao rejonske obaveštajce, a ovi su određivali kvartovske, ulične i terenske. Godine 1941. i početkom 1942. bili su određeni i imenovani rejonski obaveštajci u svim rejonima. Krajem proleća 1942. broj rejona se bio smanjio, tako da su delovali samo rejon Centar, Vič, Trnovo, Šiška, Bežigrad, Moste i železnica. U februaru 1942. je ustanovljen i tzv. spoljni okrug, koji je obuhvatio onaj deo Ljubljane koji se nalazio izvan bodljikave žice, a to su sela u bližoj okolini grada i rejone Polje, Borje i Ježicu. Rukovođenje obaveštajnom službom u spoljnom okrugu bilo je povereno okružnom obaveštajcu.

Rejon je obično obuhvatao tri do četiri kvarta, a rede i više. Kvartovi su bili podeljeni na terene, koji su obično obuhvatali određen broj ulica.

I u većim preduzećima i ustanovama bili su određeni obaveštajci. Oni su u organizacionom pogledu bili povezani sa rejonskim obaveštajcem. Obaveštajac u pošti je, na primer, bio u vezi s rejonskim obaveštajcem rejona Centar. S masovnom obaveštajnom službom su bili povezani i obaveštajci matičnih odbora OF, koji su u svoj sastav svrstavali pripadnike OF prema strukama. (Na primer, obaveštajci matičnog odbora trgovinskih nameštenika, učitelja i profesora, bankovnih službenika, pripadnika policije itd.)

Posebno mesto u masovnoj obaveštajnoj službi u Ljubljani imao je rejon železnica, koji je, uzgred budi rečeno, do kraja rata odlično funkcionisao. U njegovom sklopu najvažnija je bila direkcija, a zatim prometni ured, ložionica i železničke stanice u Ljubljani (glavna železnička stanica, stanica u Šiški, dolenska stanica) i Zalogu.

Glavni teret u obaveštajnom radu padao je na tzv. terenske obaveštajce, kojih je u avgustu 1941. bilo oko 300, a već u jesen se broj bio popeo na 400. U proleće 1942. bilo ih je «oko 350, ali se opadanje nastavilo. To pre svega zbog udruživanja terena u obaveštajnom pogledu, a to je bila nužnost izazvana čestim hapšenjima i odlaskom ljudi u partizane.

Krajem 1941. godine u masovnu obaveštajnu službu se uključila i omladinska obaveštajna služba, kojom je rukovodio omladinski obaveštajac. Organizacija te službe u bazi bila je ista kao i u masovnoj obaveštajnoj službi. Međutim, omladinska obaveštajna služba je radila samo nekoliko meseci: počela je u decembru 1941, a prestala u martu ili aprilu 1941. Jedan broj omladinskih obaveštajaca je ostao u masovnoj obaveštajnoj službi, a drugi su prešli u specijalni sektor VOS-a.

Sredinom 1942. je obaveštajnu službu organizovala i Narodna zaštita.

Pre rata se nemačka obaveštajna služba oslanjala na ljubljanske Nemce, koji svoj obaveštajni rad nisu prestali ni pošto su Italijani okupirali Ljubljanu. Zbog toga je masovna obaveštajna služba odmah počela da prikuplja podatke o Nemcima koji su pre rata živeli u Ljubljani, o sumnjivim Slovencima koji su održavali veze s Nemcima, o kulturbundovcima, simpatizerima Nemaca i njihovim vezama itd., i beležila je sve vrste neprijateljske aktivnosti obavljane u korist okupatora. Godine 1943. je otkriven nemački agent Ferdinand Robida, koji se bio uvukao u vezu za prenošenje pošte između povereništva CK KPS za Ljubljanu i CK KPS, koji se nalazio na terenu. Sem ostalog, obaveštajci su o njemu javljali: »Aprila 1943. Robida Ferdo, bivši jugoslovenski žandar, sada veliki crnoberzijanac, uhapšen je zajedno sa nekim aktivistima OF 22. januara, ali je odmah drugi dan pušten na slobodu. Pošto stalno nosi živežne namirnice u gostionicu u kojoj se hrane karabinijeri i policajci, stekao je njihovo poverenje. Na bloku, na izlazu iz grada, nekoliko puta je bio zadržan, ali je na intervenciju policije odmah i pušten ...«

Zbog veza s nemačkim konzulatom i nemačkim oficirima, brzo je uočen i agent Flajs, o kome je bilo dostavljeno ovakvo obaveštenje: «... Stalno se druži sa službenicima nemačkog konzulata, u kafani Metropol. Postoji sumnja da radi u nemačkoj obaveštajnoj službi. U vreme blokada i racija uvek se s lakoćom izvlačio. . . Povremeno na duže vreme odlazi u Nemačku . . .«

Masovna obaveštajna služba je sakupila mnogo podataka o italijanskom okupatoru i njegovim pomagačima. Budno oko obaveštajaca je svakodnevno pratilo kretanje Italijana. Posebno se pazilo na italijanske oficire, policijske agente i njihove pomagače. Bilo se ušlo u trag sumnjivim vezama pojedinih Slovenaca sa Italijanima, a stanovi italijanskih oficira i funkcionera bili su stalno pod prismotrom. Zanimljiva su neka karakteristična obaveštenja iz tog vremena: »23. januar 1943. U noć između nedelje i ponedeljka (18. ovog meseca) održan je sastanak u fašističkom domu u Betovenovoj ulici, kojem su prisustvovali Gambara, Gracioli, Orlando Orlandini, šef propagande Karlo Tigoli, šef OVRA Onis, jedan karabinijerski major, tajnik italijanske organizacije Dopolavoro Liberti. . .«; »Stalno k tajniku Rufiniju dolazi neakvim poslom bivša službenica banovinske uprave S. E. . .«; »Torbili Emilio . . . agent OVRA, na savesti ima provalu u fabrici Saturnus, odgovoran je za smrt Vide Pregarčeve .. .«.

Bilo je mnogo podataka o beloju gardi. Evo nekoliko primera: »Peršuh je na samrti. Dva sata pred smrt izdao je Možinu Načeta iz Miklošičeve ul. 19 i inženjera Umeka, koji je stanovao u istoj zgradi. Obadvojica se sada nalaze u internaciji u Italiji«; »Nakon likvidacije Zupca i Kiklja, optužena su tri akademika da su znali za pripreme tih akcija likvidacije. Vlasti su dvojicu uhapsili i ispitali šta znaju o ubistvima i u kakvim odnosima su bili sa Zupcem. Prvi optuženi je bio zatvoren 20 dana, drugi 6 nedelja. Trećega nisu uhvatili. . .«

U borbi protiv plave garde masovna obaveštajna služba je u priličnoj meri omogućila sticanje uvida u aktivnost pristalica Draže Mihailovića i u njihove odnose s okupatorom.

Mnoga obaveštenja su upućivala na okupatorove saradnike, izdajnike i provokatore, na njihovu ulogu, i sadržavala podatke o njihovom druženju, sastajanju, mestu stanovanja itd. To je znatno olakšavalo borbu protiv njih i omogućavalo blagovremenu zaštitu narodnooslobodilačkog pokreta od njihovog zločinačkog delovanja. Bilo je i veoma zanimljivih obaveštenja o aktivnosti Narodne legije.

Posebno područje delovanja masovne obaveštajne službe bilo je otkrivanje denuncijanata. Obaveštajci su svakodnevno prikupljali podatke o svim sumnjivim osobama koje su imale bilo kakve veze sa Italijanima i Nemcima, uzimali njihove izjave i proveravali ih na terenu, kontrolisali njihovo ponašanje na ulici i u lokalima, dakle, svuda kuda su se kretale. Evo nekih od obaveštenja koja je masovna obaveštajna služba dostavila o denuncijantima: »Pernišek, pozornik policijske stanice br. 3, krajnje je opasan denuncijant. .. Zaplašio je celu okolinu, a i mnoge policijske pozornike, preteći svima da će ih prijaviti pošto su mu poznate njihove aktivnosti za interese OF. Kako je italijanski policijski brigadir lično izjavio da mu je jedino Pernišek podnosio konkretne prijave, verovatno je da će se pomenute pretnje i ostvariti...«

Naročito je zanimljiv primer italijanskog špijuna iz Ljubljane Brusa, čoveka koga su, zbog izdaje, organi OF svojevremeno bili osudili na smrt. Istina, presuda nije izvršena. Njeni izvršioci su uspeli samo da ga teže rane. »Brus, iz Rožične doline C.II/3, ponovo se pojavio 2. i 3. jula 1942. godine, u pratnji više detektiva, u Zelenoj jami, i to posle policijskog časa. Odvela su ga tri naša saradnika ...«

Jednom je Brus omaškom uhapšen. Iz zatvora je uputio pismo italijanskim policijskim vlastima. Naveo je da je njegova sestra njima dostavila izvesna obaveštenja o nekim osobama — partizanima iz okoline Jarša, kao i o tome gde se ta lica mogu naći. Takođe je italijanske vlasti obavestavao o tome gde se nalazi pisaać mašina kojom se ispisuju leci, o Rudolfu Lukmanu, čoveku koji je pokušao da smakne Brusa. »Poznato mi je gde se Lukman sada nalazi. Hteo sam doći do vas i obavestiti vas o tome, ali sam u međuvremenu uhapšen. Vašim agentima sam već saopštio da su me tražile dve devojke — Rajhard se prezivaju — iz cinkarne, za koje se inače veruje da su partizanke. Obe su mi poznate i znam gde se sada nalaze«. Međutim, to je pismo došlo u ruke obaveštajnim organima OF pre nego što je stiglo na označenu adresu.

Konstatacije do kojih je dolazila masovna obaveštajna služba najčešće je potvrđivala, svojim obaveštenjima, i specijalna obaveštajna služba. Tako je u njenom obaveštenju o Brusu bilo rečeno da su ga Italijani uhapsili, zajedno s nekim Ježkom, u hotelu Slon: »Obadvojica su na saslušanju izjavili da su konfidenti, saradnici itali-

janskih vlasti, i da zbog toga primaju mesečno po 150 lira. Brusa su zaista odmah pustili, a drugog zatvorenika su zadržali u zatvoru».

Masovna obaveštajna služba je u toku svih ratnih godina revnosno beležila zločine okupatora i domaćih izdajnika.

Organizacija masovne obaveštajne službe omogućavala je da se u nekim hitnim slučajevima podaci dobiju u toku jednog jedinog dana. Većinu sastanaka sa rejonskim obaveštajcima okružni obaveštajac je održavao u privatnim stanovima i zanatskim radionicama, dakle onde gde je bilo uslova za nesmetano upoznavanje sa izveštajima i za davanje zadataka i uputstava za njihovo izvršenje.

Najsmelije i dobro proverene ljude iz sastava masovne obaveštajne službe rukovodstvo VOS-a je ubacivalo u neprijateljski aparat kao posebne obaveštajce.

Masovna obaveštajna služba je zbog okupatorovog nasilja i čestih racija povremeno trpela gubitke. Međutim, redovno su preduzimane mere radi njenog obnavljanja i jačanja. Nakon masovnih hapšenja u februaru i junu 1942. godine, mesta pohapšenih obaveštajaca su se popunjavala ženama, omladinkama i omladincima. Zato je, uprkos nasilju i hapšenjima, masovna obaveštajna služba u Ljubljani ubojito delovala sve do kapitulacije Italije, a posle toga je veći broj obaveštajaca otišao u partizane. Međutim, nastavila je da radi i posle dolaska Nemaca, mada su uslovi tada bili znatno teži nego pod italijanskom okupacijom. Taj rad nije prestajao sve do oslobođenja zemlje.

Milan GOMBAČ

AKCIJA VOS U BOLNICI

Rukovodstvo VOS-a se brinulo o svojim obaveštajcima. Kada bi neki od njih pao policiji u ruke, a pogotovu ako je bio posredi značajniji aktivist ili obaveštajac, preduzimalo je mere da ga spase. Zdenka Kidrič Marjeta i Ejper su 20. marta postali zatočenicima italijanske policije. Marjeta je bila u pravu kada je tvrdila da joj se čini da je prate. Ni kada bi se sastajala s nekim bivšim oficirima nije se osećala sigurnom, pa je odlučila da se na nekoliko dana skloni, ali je, na žalost, bilo prekasno.

Franc Ravbar Vitez i Vito Krajger su tražili načina da što pre izvuku Marjetu iz zatvora. Italijani su znali koga imaju u rukama. Bilo je izvesno da će Marjetu teretiti za obaveštajni rad u Ljubljani, pošto su se za to pobrinuli oni koji su je izdali.

Direktive koje su Franc i Vito bili dobili od rukovodstva bile su jasne: što pre uspostaviti vezu sa uhapšenom Marjetom i pripremiti plan njenog oslobađanja. Pošto je bilo iluzorno verovati da se ona može osloboditi dok se nalazi u zatvoru, trebalo je omogućiti prebacivanje zatvorenika u bolnicu. Moralo se računati s tim da će Italijani biti veoma oprezni, jer je ranije nekoliko ljudi bilo oslobođeno upravo dok su se nalazili u bolnici. Ipak, valjalo je pokušati.

Idućeg dana je Vitez saopštio Štefanu da je jedna drugarica pala u ruke italijanskoj policiji. »Treba je spasiti..Pripremi grupu, sam!«, tako je glasio zadatak.

Ko je pomenuta drugarica, kada i gde treba započeti spasavanje — o tome u tom trenutku nije bilo ni reči. A Štefan ga nije ništa ispitivao. Zadatak je bio jasan, a vremena, izgledalo je, nije bilo previše. Samo pre mesec dana Štefan bi Vitezu mogao odmah s lakoćom da odgovori ko je sve u grupi, ali se, na žalost, na dva najbolja borca više ne može računati: Štefan Babnik je poginuo u februaru, a Zvone Runko je otišao u Novo Mesto. Pa ipak, ni sada neće biti teško sastaviti dobru grupu. S obzirom na raspoloživo ljudstvo, moglo bi se sastaviti i više grupa.

Za izvršenje akcije verovatno će biti potreban i automobil. Zato odmah valja obavestiti Ludvika i odrediti ga da se blagovremeno pobrine za auto. Ludvik je, naime, bio vozač kod poznatog ljubljanskog veletrgovca Majera, Nemca koji je bio vlasnik dva automobila.

Četvrtog aprila oko 14 časova dve nepoznate osobe su iz pištolja teško ranile karabinijera koji je stražario pred vratima sobe u ginekološkoj bolnici u Ljubljani, u kojoj je ležala Zdenka Kidrič Marjeta. Grupa je izvela Zdenku iz bolnice i automobilom je odvezla na sigurno, pripremljeno mesto. Uzalud su okupatorske vlasti pokušavale da se ponovo domognu odbeglog obaveštajca OF. Zdenka im je izmakla iz ruku a da od nje nisu izvukli nikakvo obaveštenje niti priznanje.

Zdenka je neko vreme pre hapšenja radila na uspostavljanju veza sa aktivnim oficirima bivše Jugoslovenske vojske. Teritorija koju su bili okupirali Italijani, osobito Ljubljana, poslužila je kao boravište i bivšim oficirima iz drugih okupiranih delova Slovenije, tako da je velik broj njih bio baš u Ljubljani. Zato je trebalo poraditi na tome da se oni pridobijaju da stupe u partizanske jedinice i OF. I Italijani su svim silama nastojali da bivše jugoslovenske oficire privole za saradnju, bolje rečeno, da ih iskoriste za svoje ciljeve, odnosno da ih, ako ništa drugo, bar pasiviziraju. U tom pogledu je posebno bila aktivna italijanska obaveštajna služba.

Oni koji su sarađivali sa italijanskom obaveštajnom službom i policijom obično su pokušavali da igraju dvojnu ulogu, kako bi na zahtev svojih gospodara mogli da otkrivaju one koji su po direktivama Komunističke partije Slovenije i OF delovali među oficirima. Međutim, Italijani nisu bili zadovoljni rezultatima njihova rada. Iz podataka dobijenih od njihovih agenata moglo se zaključiti da većina bivših oficira gaji simpatije prema OF i da sve više njih prilazi oslobodilačkom pokretu. Zato su odlučili da na svaki način spreče aktiviranje bivših oficira na strani OF i njihovo svrstavanje u partizanske redove. Pripremali su interniranje bivših oficira.

Italijanima je odmah po okupaciji dela Slovenije bila poznata aktivnost Zdenke Kidrič Marjete. U podacima o komunistima koje je šef bivše jugoslovenske policije u Ljubljani Lovro Hacin predao Italijanima, govorilo se i o Marjeti.

Marjeta se upravo u to vreme bila povezala s nekim oficirima koji su, baš zbog svojih veza sa Italijanima, bili veoma zanimljivi bezbednosno-obaveštajnoj službi. Ubrzo su Italijani starim podacima o Marjeti dodali nove. O njoj je zapovedništvo centralne stanice kraljevih karabinijera u Ljubljani, svojim izveštajem br. 79 od 30. aprila 1942. godine, obavestavao preki vojni sud 2. armije u Ljubljani i ljubljansku kvesturu: »Kada su italijanske vojne jedinice ušle u Ljubljanu dobili smo obaveštenje da je imenovana Amrič Zdenka, udata Kidrič . . . otvoreni protivnik i neprijatelj fašizma i nacional-socijalizma i oduševljeni komunist. Zajedno sa mužem Borisom Kidričem . . . širila je intenzivnu neprijateljsku i ateističku propagandu, koja se naročito pojačala nakon sloma Kraljevine Jugoslavije. Zdenku i Borisa Kidriča tada nismo mogli uhapsiti pošto su iznenada nestali. Bilo je poznato da se skrivaju negde na teritoriji ljubljanskog pod-

ručja, da koriste falsifikovana lična dokumenta, da se prerušavaju menjajući odeću i pojedine karakteristike ličnog izgleda. Saznali smo da su više puta dolazili u Ljubljano, da obavljaju zadatke zloglasnog tajnog suda OF, koji je odgovoran za brojne zločine izvršene u Ljubljani i njenoj okolini u poslednje vreme, pre svega prema italijanskim vojnicima i Slovencima osumnjičenim da sarađuju s nama ili da simpatišu Italiju i Nemačku. Takođe smo saznali da se Boris Kidrič u saradnji sa Zdenkom Amrič već nekoliko meseci bavi regrutovanjem i uključivanjem ljudi u naoružane bande, da je Boris svoju ženu zadužio da za saradnju i uključivanje u pobunjeničke jedinice vrbuje oficire, podoficire i vojnike bivše Jugoslovenske vojske. Prema Kidričevom mišljenju, ova lica bi mogla naoružanim bandama pružiti svoju stručnu pomoć i svoja dragocena iskustva. Takođe smo saznali da je Amrič Zdenka, naročito poslednjih meseci, ispoljavala interesovanje za partizanske bande i da je privolela brojne bivše oficire da se uključe i angažuju u rukovođenju partizanskim odredima. Meseca marta ove godine iz pouzdanih izvora smo saznali da se Amričeva i Ejper sa još nekim funkcionerima OF nalaze u Ljubljani . . .«

Sastajanje s nekim oficirima koji su inače bili u vezi sa Italijanima za Marjetu je postalo sudbonosno. Sa Ejperom se bila dogovorila da uz pomoć vosovske službe praćenja proveri da li je Italijani zaista prate. Odlučeno je da to učine 19. marta. Nameravala je da što pre obavi još nekoliko neodložnih poslova, da se potom skloni u neko od ilegalnih skloništa i da tamo sačeka da se prilike izmene.

Nastavljajući svoj izveštaj, komandant karabinijera kaže i ovo: »Izjutra, 18. marta, dva brigadira su primetila na ulici Korzo V. Emanuele neku gospođu, koja je odmah i identifikovana kao Zdenka Amrič, mada je imala plavo obojenu kosu i naočare. Bila je u društvu jednog nepoznatog lica, starog 35—40 godina. Pošto je sa nepoznatim licem izmenila nekoliko reči, uputila se Celovečkom cestom, gde se susrela sa dva nepoznata lica mladalačkog izgleda i sumnjivog ponašanja«.

Cilj italijanske obaveštajne službe bio je da otkrije Marjetine saradnike. Verovatno je da su se Italijani bili ponadali da će uhvatiti i Borisa Kidriča. Previše im se žurilo. Prema tom istom izveštaju, italijanska akcija je ovako dalje tekla: »... Pridržavajući se preciznih uputstava potpisanog, brigadiri ženu nisu uhapsili kako ne bi kompromitovali razvoj cele operacije. Ograničili su se samo na praćenje, ali su je u nastaloj gužvi na ulici izgubili iz vida. Drugog dana, 19. marta, oko 10.40 časova, Amričeva je ponovo primećena u ulici Korzo V. Emanuele, i to u društvu s nepoznatim nam licem. Išli su prema Siški. Za njima je na biciklu išao neki mladić, koji je, prema mišljenju pratilaca, imao zadatak da proverava da li ih ko prati i da ih ujedno štiti. Oko 11.45 časova mladić sa biciklom je napustio Amričevu i, gurajući bicikl, peške se vratio istim putem. Pratioci su ga pažljivo sledili. Kada je došao pred palatu visokog komesarijata, za-

ustavio se i tada mu je prišao neki čovek s naočarima, s kojim je šapatom razgovarao. Naši pratioci su pažljivo zagledali neznanca i ubrzo ustanovili da njegova spoljašnjost, iako je imao naočare, u prisutnosti odgovara opisu Ejpera. Odlučno su im prišli i uhapsili ih . . .«

Toga dana su Italijani počeli da kupe bivše oficire. Nameravali su da ih zatim interniraju. U toku noći su ih sve pokupili i uputili u poznati logor Gonars.

Dvadesetog marta je Marjeta, odmah nakon policijskog časa, požurila da se sastane s nekim drugovima i da se zatim skloni na bezbedno mesto. Još nije bila obaveštena da su karabinijeri uhapsili Ejpera i onog mladog druga koji ju je prethodnog dana pratio na biciklu. Tako je toga jutra otišla pravo karabinijerima u ruke. O tome se u jednom italijanskom izveštaju kaže: »... Nastavili smo traganje za Marjetom Amrič . . . Idućeg dana su primetili imenovanu i odmah je aretirali. .. Uporno je negirala da se zove Amrič Zdenka ... O sebi je navela sledeće podatke: da se zove Sekirnik Martina, da je samica, po zanimanju učiteljica, sa stanom u Ljubljani. Pri tom je pokazala svoju ličnu kartu izdanu 16. avgusta u opštini Ljubljana i člansku kartu predratnog udruženja jugoslovenskih učitelja... Oba dokumenta su glasila na ime Martine Sekirnik. Uporno je negirala svoj pravi identitet, sve dok nije bila suočena sa osobom koja ju je dobro poznavala. Tek tada je priznala da je ona Zdenka Amrič i da je udata Kidrič«.

Posle istrage i ispitivanja, karabinijeri su Marjetu prebacili u sudski zatvor, s namerom da je predaju prekom vojnom sudu 2. armije u Ljubljani.

U dopisu upućenom prekom vojnom sudu bilo je navedeno ovo: »Amrič Zdenka udata Kidrič nije htela odati svoje boravište. Ustrajala je u težnji da ne otkrije bilo kakav značajan podatak kako ne bi kompromitovala one osobe koje su joj pružale sklonište i drugu pomoć . . . Sem stvarne identifikacije, istragom i ispitivanjem nismo ništa drugo postigli. ..«

U međuvremenu je Vito žurno obavljao pripreme. Marjeta mora biti prebačena u bolnicu! Zdravstvenu službu u sudskim zatvorima formalno je vodio italijanski lekar, a zatvorenike je stvarno pregledao dr Ladislav Lenart.

Prema dogovoru s lekarima, kod Marjete je trebalo konstatovati upalu trbušne maramice i na osnovi toga zahtevati intervenciju specijaliste. Dr Ladislav Lenart je dobio jasna uputstva. Veza s Marjetom je uspostavljena odmah nakon njenog prebacivanja u sudski zatvor. Bilo joj je saopšteno šta je sve učinjeno da bi što pre bila upućena u bolnicu i kako ona treba da simulira bolove u donjem delu trbuha. Marjeta je zahtevala da je zbog nepodnošljivih bolova pregleda lekar, i pregled je obavio dr Ladislav Lenart. Kao što je bilo dogovoreno, dijagnoza je glasila: upala trbušne maramice. Pošto sudski zatvori nisu bili osposobljeni za lečenje zatvorenika, pogotovo ne za specijalističke zahvate, dr Ladislav Lenart je svome kolegi Ita-

SMRT IZDAJNICIMA!

Slovenačka narodna stranka, najugledniji predstavnik slovenačke buržoazije, počela je odmah po okupaciji otvoreno da sarađuje sa okupatorom. Za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta i njegove vojske slovenački klerofašisti su formirali specijalnu formaciju, »Slovenačku legiju«. Njeni članovi su špijunirali i denuncirali pristalice OF i Komunističke partije i agitovali da se stupa u jedinice bele garde. »Slovenačka legija« je bila osobito aktivna i 1942. godine. Bila je podređena komandi Draže Mihailovića, pošto su na čelo njenih jedinica stali bivši jugoslovenski oficiri.

Prvi zadatak novoformiranih oružanih jedinica »Slovenačke legije« bio je stvaranje lažnih partizanskih bataljona, koji su svojim zločinačkim ophođenjem prema stanovništvu nastojali da naude ugledu partizana, a zatim su na najpodliji način napadali partizanske odrede s leđa. Dok su partizani na terenu uništavali naoružane belogardejske bande, VOS je u Ljubljani budno pratio razvoj i aktivnost »Slovenačke legije« i njenog rukovodstva. Prikupio je obilatu dokumentaciju o izdajničkoj delatnosti »Slovenačke legije«, i na osnovi nje je već 26. maja 1942. bio ubijen zapovednik »Slovenačke legije« u Ljubljani Ivo Peršuh.

Već u vreme obrazovanja »Slovenačke legije« obaveštajac Peter je dobio zadatak da se nekako uvuče u krugove bliske njenom rukovodstvu. Jedno vreme nikako nije bilo moguće ustanoviti ko je novi zapovednik i ko sačinjava štab. Od Petera se zahtevalo da otkrije komandanta i sastav štaba i da se potruži da stekne njihovo poverenje. Ali novo rukovodstvo je i njega proveravalo. Peter je svojom nenametljivošću stekao poverenje, pa je bio dodeljen Fortunatu Majdiču, službeniku banske uprave i upravniku jednog doma. Odmah se pozabavio Majdičem, u želji da sazna ko je on i šta je do tada radio. Jer VOS još nije imao nikakvih podataka o njegovoj neprijateljskoj aktivnosti, pa ga nije ni smatrao neprijateljem. Na osnovi raspoloživih podataka, VOS je zaključio da je Majdič samo niži funkcioner »Slovenačke legije«. Međutim, uskoro je zapaženo da se on sastaje sa najuglednijim vođama bele garde i da je prijavio Italijanima svoje kolege pristalice OF. Jednoga dana je Peter primetio na Majdičevom stolu nekakav letak s potpisom »Merčun«. Postavilo se pitanje ko je

Merčun. Pokušalo se da se to ustanovi, ali uzalud. Zaključeno je da Merčun može da bude samo pseudonim nekoga iz rukovodstva »Slovenačke legije«.

Bio je to avgtist 1942. Majdič je bio nešto zauzet. Što radi — to nije mogao znati ni Peter, pošto nikoga nije puštao u kancelariju. To nas je navelo da zaključimo da Majdiča ponovo treba pratiti. To smo i učinili. Saznali smo za njegove mnogobrojne sastanke s rukovodstvom bele garde. Pošto je VOS i u redovima italijanske policije imao svoga obaveštajca, sa te strane je stiglo obaveštenje da Italijani svakoga dana dobijaju veći broj prijava. Utvrdili smo da te podatke 0 pojedinim aktivistima i o radu OF u Ljubljani dostavlja »Slovenačka legija«, koja je bila počela otvoreno da sarađuje sa okupatorom. Sve je govorilo da se »Slovenačka legija« priprema za široku akciju protiv OF i partizanskih odreda.

Jednoga dana je Majdič odredio Peteru da raznese nekoliko pisama osobama koje su već bile poznate po svojoj aktivnosti u sklopu »Slovenačke legije«. Peter je jedno pismo predao svojoj vezi u VOS-u. U pismu je bila okružnica »Slovenačke legije« sa uputstvima o prijemu u legiju, sakupljanju oružja i municije, otkrivanju skladišta OF, praćenju komunista i članova OF, pripremi mobilizacijskih spiskova, pripremama oružanih grupa legije i njihovom odlasku na teren, nabavci partizanskih oznaka, o podređenosti komandi Draže Mihailovića itd. Potpis na okružnici je glasio: »Komanda Slovenačke legije za Ljubljano — Merčun«.

Bilo je, dakle, jasno da je Merčun novi zapovednik »Slovenačke legije« za Ljubljano, naslednik Peršuha. Peter je morao da utvrdi jesu li Majdič i Merčun isto lice. U međuvremenu je stekao puno Majdičevo poverenje, pa mu je ovaj ubrzo poverio zadatak da umnoži novu okružnicu, koju je bio sastavio u Peterovom prisustvu. Tako je 1 ta nedoumica razjašnjena. Merčun je u stvari Majdič!

»Slovenski poročevalec« je 17. avgusta 1942. objavio drugu okružnicu u celini i popratni članak, u kojem su u potpunosti razobličene izdaja »Slovenačke legije« i njene namere, a isto tako i Majdič, odnosno Merčun, kao zapovednik legije za Ljubljano.

Peter je znao sve kuda se Majdič kreće. Ljudi VOS-a stalno su mu bili za petama. Tražili su najpovoljnije mesto za izvršenje presude koju mu je izrekao sud OF. Odlučeno je da to bude Radnički dom (Rokodelski dom), gde Majdič i stanuje, i da se presuda izvrši odmah pošto »Slovenski poročevalec« objavi drugi članak i dokumente o »Slovenskoj legiji«. Usledile su temeljite pripreme.

Dvadeset četvrtog avgusta je »Slovenski poročevalec« objavio nove dokumente. »Slovenačku legiju« i njenog zapovednika za Ljubljano Merčuna je dokraja razobličio, tako da je Merčunova izdaja bila jasna svakom poštenom Slovincu, a upravo zbog nje ga je specijalni sud OF osudio na smrt.

Sve je bilo spremno. Dvadeset petog avgusta su Vojko i Darja, kojima je bilo povereno izvršenje presude, ušli u Radnički dom.

Vojko se zadržao u hodniku da bi pregledao spisak stanovnika, i upravo tada je naišao jedan muškarac. U njemu je Vojko poznao Majdiča. Pošto nije bio u to sasvim siguran, otišao je iz doma zajedno sa Darjom u nameri da se kod drugarice koja je bila određena da prati Majdiča raspita, da proveri je li u pravu. Prema opisu su zaključili da je reč o Majdiču. Vratili su se u Radnički dom i uputili se na drugi sprat, gde je bila Majdičeva kancelarija. Spazili su ga u hodniku. Vojko je zastao da ga Majdič ne bi primetio, a Darja je produžila i predala Majdiču pismo, da bi na sebe svratila njegovu pažnju. Dok je Majdič uzimao pismo pristupio je Vojko. Jedan pucanj, drugi, pucala je i Darja iz svojega pištolja. Majdič (Merčun) je pao. Dobio je ono što je zaslužio izdajničkim radom. Darja i Vojko su se sjurili niza stepenice.

Članovi legije i belogardisti su se razleteli na sve strane i poztvarali sva vrata na domu. Međutim, Vojko i Darja su se izvukli na zadnja vrata, pretrčali preko dvorišta i preskočili dvorišni zid. Ali obreli su se pred drugim zidom. Ipak, i njega su preskočili. Baš u trenutku preskakanja naleteli su na dva karabinijera. Nisu se zbunili, već su ih pištoljima prisilili da se uklone. Karabinijeri su se skamenili i ni mrđnuli nisu. Zadatak je izvršen.

U »Slovenskom poročevalcu« br. 35 od 5. septembra 1942. VOS je tim povodom objavio saopštenje:

»Organi bezbednosne službe OF izvršili su smrtnu presudu nad banovinskim službenikom Fortunatom Majdičem, upravnikom Radničkog doma u Ljubljani. Majdič je bio jedan od najaktivnijih podstrekača građanskog rata među Slovencima i jedan od najaktivnijih saradnika okupatora . . .«

U saopštenju je pisalo i to da je Majdič bio zapovednik »Slovenačke legije« u Ljubljani, da je ubacivao na oslobođenu teritoriju naoružane grupe legionara s ciljem da stvaraju pometnju i da s leđa napadaju partizanske jedinice. Osim toga, otkrivanje i prijavljivanje aktivista Osvobodilne fronte i članova KP Slovenije okupatorskim vlastima bio je jedan od njegovih svakodnevnih zadataka.

Za sve te zločine Majdič je, eto, zaslužen kažnjen. To je bila opomena svima aktivistima bele garde i legije da će se tako provesti svako ko bude radio protiv slovenačkog naroda.

Ljubljana je u potpunosti odobravalala saopštenje i sa odobravanjem i zadovoljstvom je primila vest o smrti izdajnika. Među pripadnike »Slovenačke legije« i bele garde ta je vest unela strah i nesigurnost.

Edo BRAJNIK ŠTEFAN

NAROD JE PRESUDIO

U časopisu »Slovenski poročevalec« br. 41 od. 24. oktobra 1942. godine bio je objavljen kominike o presudi izrečenoj dr Marku Natlačenu i o njenom izvršenju. Pod naslovom »Istifikacija vode bele garde«, u kominikeu VOS-a je sem ostalog pisalo:

»U utorak, 13. oktobra 1942. godine, oko 9 časova izjutra, organ službe bezbednosti OF izvršio je smrtnu presudu nad advokatom dr Markom Natlačenom, bivšim banom dravske banovine i sadašnjim vrhovnim vođom bele garde. Presuda je izvršena u njegovoj kući. Obaveštajna služba OF je otkrila protivslovenačku zločinačku delatnost dr Marka Natlačena, koja se ogleda u sledećem:

1. Pošto se je prihvatio članstva u savetu ljubljanske pokrajine, iz kojega je istupio krajem prošle godine, dr Natlačen je maja i juna ove godine ponovo uspostavio tesne kontakte sa viđenijim predstavnicima okupatorske vlasti.

2. Kada su se okupatori odlučili da razbuktaju bratoubilački građanski rat u Sloveniji, koristeći u te svrhe belogardejske horde, dr Natlačen je postao glava, duša i središna figura u organizaciji toga zločinačkog poduhvata bele garde protiv oslobodilačke borbe slovenačkog naroda. Postao je vođa antinarodne reakcije u Sloveniji i vrhovni organizator svih zločinačkih poduhvata protiv slovenačkog naroda, koje je bela garda preduzimala poslednjih meseci. Nakon likvidacije Augusta Praprotnika slovenačka reakcija je bila privremeno ošamućena, ali se ponovo počela okupljati oko dr Marka Natlačena.

3. U svojstvu vođe slovenačke reakcije, dr Natlačen je u svojoj kući primao sve organizatore građanskog rata i davao im uputstva i smernice za rad po sektorima za koje su bili zaduženi. Kod njega su se održavali nedeljni sastanci vrhovnog štaba bele garde.

4. Dr Marko Natlačen je stao na čelo i u svim vojnim pripremama za organizovanje naoružanih belogardejskih hordi po celoj Sloveniji i, posebno, u ljubljanskoj regiji. Skoro svakodnevno se je sastajao sa vođom Slovenačke legije Avgustom Novakom, direktorom tzv.

vzajemne zavarovalnice*, ili je k njemu slao svojega poverenika Bogumila Remca. Za mobilizacijsko mesto i za logorovanje stavio je belogardejskim bandama na raspolaganje svoj posed u s. Mirna Peč u Dolenjskoj.

5. Utvrđeno je da ljubljanski belogardejski štab sa dr Natlačenom na čelu održava intenzivne veze sa predstavnicima nemačkih okupatorskih vlasti u Gorenjskoj kako bi bela garda organizovala i izvodila akcije i na teritoriji pod nemačkom okupacijom. Nemci su se odlučili da prihvate usluge bele garde u borbi protiv oslobodilačkog pokreta slovenačkog naroda juna meseca ove godine.

Dr Natlačen je održavao i lične veze s predstavnicima nemačkih okupacionih vlasti. Glavni agenti dr Natlačena i glavnog belogardejskog štaba u Gorenjskoj bili su Ivan Brodar, Umnik i veterinar Bedenk. Poslednju dvojicu su u avgustu uklonile, kao izdajnike i potkizivače, partizanske vlasti, a Brodar je pobjegao pod zaštitu Gestapoa. Ta saradnja izdajnika i okupatora najviše je dolazila do izražaja u korišćenju bele garde u organizovanju špijunaže, diverzantskih aktivnosti itd. Posebnu ulogu je odigrao Bedenk, mihailovičevski privesak bele garde u Gorenjskoj. On je pokušao da se prikrije unutar organizacije OF, nastojeći da stekne poverenje kod njenih aktivista i rukovodećih ljudi. Međutim, prema sporazumu postignutom između Nemaca i bele garde, počeo je otvorenu akciju protiv OF i partizanskih odreda. Više puta je i u Berlin putovao. Na kraju je, po nalogu belogardejskog centra, pokušao da iskoristi svoje nekadašnje veze sa OF, pa je došao u vezu s nekim predstavnicima partizanskih jedinica i pozivao ih je da napuste partizanske redove, a bela garda će im garantovati slobodno kretanje po celoj Gorenjskoj. U jednom takvom pokušaju bio je uhapšen, a posle je osuđen na smrt i streljan. Istragom je utvrđeno da je taj izdajnik bio postavljen za komandanta bele garde u Gorenjskoj. Kao što se vidi, dr Natlačenu nije bilo dovoljno što je podstakao bratoubilački građanski rat, već je sve više tonuo u izdaju.

Iz svega rečenoga proističe da je dr Natlačen, kao vođa bele garde, sukrivac za sve nevolje koje su u 1942. godini zadesile slovenački narod. On je tvorac ideje i o zločinačkom upadu belogardejaca u pozadinu partizanskih jedinica u trenutku kada je italijansko-nemačka ofanziva na slobodnu teritoriju bila na vrhuncu. Po naređenju dr Natlačena, izdajnici, pripadnici bele garde skrivenim stazama su povezli okupatorove jedinice da zađu iza leđa partizanima. Time je okupatorovim snagama bio otvoren put na oslobođenu teritoriju, pružena im je prilika za divljanje, za vršenje takvih grozota kojima sličnih nije bilo u okupiranoj Evropi. Belogardisti su predavali okupatoru stotine hrabrih slovenačkih seljaka, koji su mahom poubijani, a njihove porodice su proterane u Italiju, Nemačku ili u druge okupirane predele Evrope. Po Natlačenovom naređenju su stotine Slovenaca koji

* Organizacija za uzajamno osiguranje.

nisu učestvovali u borbi na strani partizana a nisu hteli da pridu ni belogardejskim jedinicama, predate na milost i nemilost okupatoru, najčešće pod neistinitom optužbom. Teško je opisati sve zločine i sva zla koje su počinili bela garda i njeno rukovodstvo.

Navedena i mnoga druga nedela kojima je kumovao dr Natlačen, pogotovu ona koja je počinio u poslednje vreme, pred svoju smrt, bila su poslednja etapa u njegovom antislovenačkom javnom delovanju, čiji počeci padaju još u vreme Austrougarske Monarhije. U vreme izbijanja prvog svetskog rata, 1914. godine, Natlačen je javno pretio srpskom narodu ovim rečima: »Topovima vas pozdravljamo, vi Srbi, hladni grob vam pripremamo, na vrbi uzvikujući u isto vreme: 'Srbe na vrbe!«

Svoju antislovenačku rabotu Natlačen je nastavio u toku služenja hegemonističkoj politici velikosrpske beogradske čaršije, osobito u poslednjih šest godina, kada je zauzimao položaj bana dravske banovine. Već tada je pripremao izdaju i pomagao je kasnijim okupatorima u razbijanju bivše Jugoslavije. Docnija saradnja sa okupatorom i služenje njegovim interesima samo su logičan nastavak ranijeg njegova ponašanja i delovanja. Verno je služio okupatoru sve do svoje smrti, na koju ga je osudio specijalni sud OF, kao izdajnika svoga naroda i kao osvedočenog neprijatelja demokratije i progresa. Njegovom smrću spasen je velik broj Slovenaca kojima je on pripremao tužan kraj po okupatorovim kazamatima i koncentracionim logorima«.

Tako je, dakle, nešto skraćen, glasio VOS-ov kominike.

Izvršenje presude nad vođom bele garde dr Markom Natlačecom bila je jedna od najtežih i najodgovornijih akcija Bezbednosno-obaveštajne službe OF u Ljubljani.

Kada je komandant grupe bezbednosti iz sastava VOS-a u Ljubljani početkom oktobra 1942. tražio pogodne ličnosti za izvršenje te akcije, izbor je bio dosta skroman, pošto je tih jesenjih dana svoje ljude mogao da izbroji na prste jedne ruke. Vlastima sumnjivi drugovi su otišli u partizane, više njih je odnela prolećna blokada sa racijama, nekoliko ih je ležalo u zatvorima, a nekolicina izginula u borbi na ljubljanskim ulicama.

Osmog oktobra se komandant VOS-a sastao s jednim iskusnim pripadnikom službe bezbednosti i obavestio ga o predstojećem zadatku. Kada je sagovornik čuo o čemu je reč, bez oklevanja se prihvatio zadatka, predloživši u isto vreme sebi za pomoćnika u akciji svojeg druga iz grupe. Do 13. oktobra je bilo ostalo samo još šest dana. Plan akcije je u celosti bio usklađen sa obaveštenjima i zaključcima koje je bila pribavila obaveštajna služba pokreta. Zato je komandant naredio drugarici što je učestvovala u izradi plana i koja je bila dobro upućena u pojedinosti Natlačenova života i u navike tog izdajnika da o svemu obavesti druga određenog da akciju sprovede u delo.

Natlačen je stanovao u svojoj vili, u bivšoj Ulici Cirila i Metodija, koja se nalazila iza Poljanske gimnazije i u kojoj su prostorije bile zaposele jedinice italijanske vojske. Naspram vile, prema gimnaziji, bila je stražarnica, iz koje se moglo pratiti sve što se zbiva u Ulici Cirila i Metodija, pa i ulazak u Natlačenu vilu i izlazak iz nje.

VOS OF je saznao da je k Natlačenu dolazio redovnik Tomažič iz Trebnja da traži pomoć za borbu protiv partizana. Mogućnost u pogledu ostvarenja zadatka svodila se na ovo: jedan od izvršilaca kazne mogao bi da se pruruži u Tomažičevog kapelana* i da u ulozi pouzdanog lica uruči Tomažičevo pismo vođi bele garde i zamoli za odgovor, koji bi sačekao. To je bio jedini način da se u vilu uđe bez komplikacija. Zamisao je u celosti prihvaćena. Obavljene su pripreme, nabavljena odgovarajuća sveštenička odeća, napisano pismo, i izvršioci zadatka su upoznali okolinu vile, raspored prostorija u zgradi i mogućnosti izlaska iz nje i obavestili se o ličnoj straži i posluži u vili.

Natlačenu vilu su, sve do 13. oktobra, od jutra do mraka naizmenično osmatrale četiri drugarice i jedan drug i o svemu zanimljivom su obavestavali svoju vezu. Tako su sem ostalog zapazili da Natlačen posle 8.45 časova nikoga ne prima u posetu.

Kraj drvenog plota na Strmoj stazi, koja vodi na Grad**, čekale su dve drugarice. Iza okuke se pojavio »mlekađžija« sa triciklom. U jednoj od kanta za mleko bilo je oružje. Čekali smo člana službe bezbednosti i njegovog pratioca. I oni su došli. Jedan od njih je bio obučen u kapelansku odeću. »Mlekađžija« im je predao oružje i odmah se uputio na ugovoreno mesto kod Crkve sv. Jožefa. Pratilac je pažljivo pregledao svoj parabelum. To isto je i »kapelan« učinio. Krenuli su prema Natlačenoj vili. »Kapelan« je prišao vrtnim vratima. Pokušao je da ih otvori, ali bila su zaključana. Trebalo je pozvoniti. Za to vreme je pratilac pažljivo motrio na karabinijersku stražu na drugoj strani ulice, sklonivši se malo dalje od ograde da ga Natlačena sluškinja ne bi spazila kad bude otvarala. Ona je raskrilila prozor, i »kapelan« iz Trebnja joj je saopštio šta želi, a ona je o dolasku »gosta« odmah obavestila Natlačenu suprugu. Vreme je sporo prolazilo. Konačno je došla sluškinja, otvorila vrtna vrata i odvela »kapelana« u kabinet, koji je bio u visokom prizemlju. Tamo ga je dočekala Natlačena supruga. »Kapelan« joj se propisno predstavio i mirno joj rekao da donosi pismo od redovnika Tomažiča. Razgovor je brzo tekao. »Kapelan« je hvalio »uspehe i pobede« belogardista. U jednom trenutku je u kabinet ušao vođ bele garde Natlačen. »Kapelan iz Trebnja« mu je saopštio zbog čega je došao. Natlačena supruga je izašla iz sobe. »Kapelan« je izvadio iz tašne pismo i predao ga Natlačenu. Pošto je seo za svoj radni sto i otvorio ga, Natlačen je počeo da čita: »Gospodinu eminenciji Marku Natlače-

* Svešteničko lice nižeg reda.

** Srednjovekovni ljubljanski grad.

nu ...» Sa zabrinutošću na licu prelazio je preko redova u pismu ... »Kapelan« je prišao koji korak bliže radnom stolu i potom ispalio u Natlačena nekoliko hitaca. Presuda je izvršena.

Čuvši pucnje, Natlačenova supruga je vrisnula. Pozivala je u pomoć. »Kapelan« je izleteo iz kabineta tražeći izlaz. Poletio je niza stepenice, ali nikako nije uspevao da pronađe izlazna vrata. Natlačenov sin Marko i Natlačenova supruga i sluškinja su mu preprečili put. Nastala je gužva i rvanje. Mnogo udaraca je »kapelan« podelio, i uspeo je da utekne u sobu pokraj kuhinje, pa kroz prozor u vrt. U nekoliko skokova se domogao ograde i potom je preskočio. Istina, doleteo je ogroman vučjak, ali prekasno! Policijski agent, Natlačenova lična straža, kada je čuo pucnje pojurio je u dvorište misleći da se to ispred vile puca. Otrčao je k policijskom psu i pustio ga s lanca.

Na poziv Natlačenove supruge: »Ajuto, Italijani« karabinijerska straža na drugoj strani ulice nije reagovala niti je uzbunila svoju vojsku u Poljanskoj gimnaziji. Naime, pratilac je pokazao stražaru pištolj ispod mantila, a ovaj je, uplašen, podignutu pušku spustio »k nozi« skamenivši se. To je omogućilo pratiocu da se povuče i uputi prema Crkvi sv. Jožefa. »Kapelan« je odjurio preko Ulice Zrinjskoga prema crkvi, gde ga je nestrpljivo čekao »mlekađžija« s triciklom i odećom. Odvezli su se oko grada do Opekarske ceste i Gradaščice, a odatle su se uputili u grad.

U znak odmazde za tu akciju i za ubistvo izdajnika Kukoviča, streljana su 32 taoca, čija je imena kasnije objavio »Slovenski poročevalec«.

NEKA SEĆANJA NA 1942. GODINU

Gotovo svih prvih šest meseci 1942. godine smo često u Ljubljani doživljavali racije, blokade, pretrese. U pojedinim delovima grada, u »najsumnjivijima«, kao što su bili Šiška, Moste, Prule, Trnovo, Polje, Ježića, dakle u delovima za koje je okupator mislio da su glavna uporišta OF i oslobodilačkog pokreta, pretresi kuća i racije bili su češći i ponekad bi trajali po više dana.

Kasnije smo ustanovili da je okupatorov plan bio širi i dobro postavljen: namera je bila da najpre slome »državu u državi« — Ljubljanu, da bi se zatim lakše obračunali s partizanima u Notranjskoj, Dolenjskoj, Gorenjskoj i kočevskom kraju. Sve nam je postalo jasno tek u drugoj polovini godine, posle žestoke i široko sprovedene neprijateljske ofanzive, preduzete u proleće te godine. Divljanje po Ljubljani, koje je trajalo više od šest meseci i bilo naročito izraženo posle opasivanja grada bodljikavom žicom, bilo je samo uvod u tu ofanzivu. U te pripreme je ulazila i sistematska izgradnja lanca belogardejskih posada i utvrda i nečuven teror po selima oko Ljubljane.

Ljubljanske organizacije KP i OF bile su prilično pogođene: mnogo njihovih ljudi je dospelo u zatvor, a velik broj je oteran u internaciju. Decembra 1941. i februara i marta 1942. godine ljubljanski vojni sud je osudio na smrt jedanaest uglednih aktivista i boraca, među njima i Tineta Kariža, Rada Kogoja, Ljubu Šercera i Nace Zagara, i oni su streljani.

Dvadesetog marta je italijanski komandant u Ljubljani Roboti naredio da se spale sva sela ispod Mokra.

Izuzetno težak udarac je našem oslobodilačkom pokretu zadat smrću Toneta Tomšiča, organizacionog sekretara CK KP Slovenije. Više puta se pokušavalo da se on spase, ali uzalud. Streljan je 21. maja.

Krajem aprila su okupatorske vlasti počele da streljaju taoce, i to je potrajalo punih 9 meseci. U tom razdoblju je bilo ili streljano ili na smrt mučeno 145 osoba, a među njima su bili i poznati narodni heroji — komunisti, radnici i studenti Ernest Ejper, Milan Česnik, Tone Zerjal, Tone Trtnik i Tina Rožanc. U junu su streljani dr Aleš Stanovnik, član rukovodstva hrišćanske socijalističke grupe u Osvo-

bodilnoj fronti, i Dušan Podgornik, Lojze Lubej i Ivan Porenta, iz rukovodstva sokolske grupe u OF. U isto vreme je streljan i jedan od najpoznatijih starih komunista, inž. Anton Štebi, 65-godišnjak. Takođe su VOS, tehnika i omladinska organizacija ostali bez deset saradnika i boraca koji su stradali u izvođenju akcija.

Ali fašistički okupator u Ljubljani ipak nije postigao cilj, nije uspeo da slomi borbu stanovništva u gradu, koji je još bio središte otpora u Sloveniji, nije se dočepao nikoga iz glavnog rukovodstva Slovenije niti iz okružnog rukovodstva Komunističke partije i Oslobođilne fronte za Ljubljanu, a ni iz rukovodstva Centralne tehnike i Bezbednosno-obaveštajne službe. Jedino mu je pošlo za rukom da, u prvoj polovini godine, u Ježici uhvati tri poznata rukovodioca rukovodstva KP za ljubljansku pokrajinu: Borisa Krajgera, Franca Ravbarja i Toneta Zerjala. Pošto prvu dvojicu nije mogao da identifikuje, uputio ih je u koncentracioni logor Gonars u Italiji, a Zerjal, jedan od najpoznatijih organizatora tehnike, streljan je kao talac.

Pa ipak, uprkos gubicima, akcije OF nisu prestajale niti su znatnije ometane. Prolazno talasanje se brzo prevazilazilo, da bi se aktivnost, šta više, neprekidno pojačavala.

Krajem februara 1942. uništena je hemijska fabrika u Mostama, koja je bila usmerena da proizvodi samo za vojsku. Tog meseca je usred grada, u restoranu u Tavčarevoj ulici, usmrćen glavni finansijer i oduševljeni organizator belo-plave kontrarevolucionarne solidarnosti, industrijalac i bankar Avgust Praprotnik. Krajem maja je ista sudbina zadesila i profesora teološkog fakulteta dr Lamberta Erliha, koji je bio gotovo javno uspostavio saradnju između bele garde i Italijana. Neki izdajnici su u strahu od VOS-a počeli da se skrivaju, pa i da beže u Italiju (policijski komesar dr Lovro Hacin, na primer).

Prvih meseci najžešćih racija i pretresa ilegalci u Ljubljani nisu raspolagali skloništima u koja bi se mogli skloniti i ostati bezbedni dok opasnost ne prođe. Do tada su bila izgrađena samo skloništa za glavno rukovodstvo Komunističke partije i OF i za najneophodnije štamparske stvari i potrebe VOS-a. Međutim, sav okružni i rejonski kadar se od jutra do policijskog časa nalazio na ulici, na sastancima ili u akcijama. Sećam se da sam u to vreme dnevno bio prosečno na 10—15 sastanaka i susreta, a ponekad i na više. Skupove smo održavali u stanovima, nekim gostionicama, a najčešće na ulici. Sa rejonskim komitetima KP bili smo svakodnevno u vezi. Aktivisti bi ukratko »raportirali« o tome šta su u svom radu postigli i o teškoćama s kojima su se suočili. U toku noći bi se sastavljali leci, pripremao materijal za »Slovenski poročevalec«, pisani članci, pisma i izveštaji, a ponekad je bilo vremena i za čitanje marksističke literature.

Kako je, s obzirom na neprekidne opasnosti, bilo moguće da broj ubijenih ne bude veći? Potpuno pravi odgovor bi glasio: za to se može zahvaliti podršci naroda, masovnosti osnove pokreta, tajnosti, dobroj organizovanosti obaveštajne službe i tehnike, hladnokrvnosti i prisebnosti ljudstva i čestom menjanju prebivališta. Uslov za bezbedno

kretanje ilegalaca bio je i posjedovanje dobro urađenih legitimacija. Imali smo odličnu tehniku za izradu dokumenata. A legitimacije su se morale često menjati pošto je okupator povremeno menjao obrazac za taj dokumenat. Tehnika koja je izrađivala dokumentaciju bila je veoma ekspeditivna, pa u njenom pripremanju nikada nije kasnila.

Početkom jula 1942. je iz Centralnog komiteta, koji je tada bio na Rogu, stiglo obaveštenje da napustim Ljubljanu za stalno i da pređem k njima. Lepše vesti tada nisam mogao da poželim. Sve svoje poslove sam predao u poverljive ruke, svom nasledniku u poverenštvu CK i Izvršnog odbora OF drugarici Lidiji Sentjunc. Pošto smo saznali da su nastale nekakve teškoće oko izlaska iz Ljubljane, poslednjeg »slobodnog« dana, 13. jula, uputio sam se vozom prema Vrhnici. Sve je prošlo bez teškoća. Na Logu blizu Brezovice nalazila se javka. Bila je u porodici Kucler, inače proizvođača muzikalija. Ostvario se toliko željeni susret s prvim partizanima.

U prijemnom logoru bilo je dosta živo. »Naselje« pod visokim bukvama i smrekama se sastojalo od manjih drvenih baraka opremljenih klupama, stolovima i stolicama i improvizovanim ležajevima, većinom bez slamarica i posteljine.

Odmah sam susreo dva stara poznanika iz Ljubljane Viktora Stopara Silva, sekretara Skoja Slovenije, i dr Dušana Krajgera Juga, koji je posle Tomšičevog hapšenja rukovodio Centralnom tehnikom. A prvi put sam se upoznao i sa Francom Popitom Joklom, sekretarom KPS za notranjski okrug.

Sledećeg dana je u logor došlo više Ljubljanačana. Njih su nedelju dana ranije partizani sasvim slučajno oslobodili iz voza kojim su internirci otpremani u Italiju. Akcija je izvedena kod Verda. Partizanska jedinica je dobila zadatak da zapali voz s naftom, ali kada su ga zaustavili, iz zatvorenih teretnih vagona su se začuli ljudski glasovi. Partizani su pootvarali sve vagone i oslobodili velik broj interniraca. Priličan broj tih ljudi se, prema očekivanju, vratio u Ljubljanu. Među onima koji su se odlučili da ostanu s partizanima bio je i slovenački pesnik Miran Jare, čovek slabe teltsne građe. Među internircima u transportu pronašli smo dvojicu okupatorovih saradnika. Jedan se zvao Lado Cvirn, koji se još za vreme bivše Jugoslavije bio uvukao u partijsku organizaciju kao policijski agent, a drugi je bio Avgust Plajh, pravnik, poznati nacionalist i fanatičan protivnik komunista, kojega sam dobro poznao iz predratnih dana na univerzitetu. Bio je okoreli fašist. Čak nije iskoristio priliku da se vrati u Ljubljanu niti je dezertirao, već je ostao u logoru, najverovatnije zato što je imao zadatak da upozna partizanski život izbliza i da o njemu obavesti svoje poslodavce. Cvirn je, međutim, na saslušanju priznao da služi okupatoru i da je zvanično bio upućen s transportom. Osuđen je na smrt. Presudu mu je pred partizanskom jedinicom pročitao Viktor Stopar. Plajha nismo ni saslušavali, pošto u to vreme još nismo znali da je on i pre rata bio povezan s nemačkim industrijalcem Vestnom u Jesenicama, inače čovekom u službi Gestapoa.

Te je podatke naša obaveštajna služba saznala tek iduće godine. Plajh se bio »prilepio« za pesnika Jarca, koji mu je naivno verovao.

Odnekud se pojavio Josip Vidmar. Pričao nam je kako se nedavno bio zadesio kod neke poznate domaćice negde u Notranjskoj, odakle je nameravao da produži prema Rogu. Međutim, notranjski partizani su ga oglasili nepoznatim sumnjivim licem i odmah ga podvrgli ispitivanju. Imao je utisak da mu nisu poverovali kada im je rekao da je predsednik Osvobodilne fronte.

Stiglo je obaveštenje o pokretima jakih italijanskih jedinica. Počela je neprijateljska ofanziva, nazvana još i »notranjska«. Pokret, napuštanje logora zakazano je za ponoć. Za sve vreme ofanzive imali smo prilike da se uveravamo u nedela, divljanje italijanske soldateske po selima i zaseocima u tom kraju. Prolazili smo pored mnogih do temelja porušenih kuća, susretali ogorčene ljude i žene, prestravljenju decu i iznurene starce, ali u njihovim očima nismo primetili izgubljenost i klonulost duha. Kada smo došli u Sodražicu, užasnuli smo se videvši da je to selo potpuno spaljeno i razrušeno. Italijani su, naime, nekoliko dana topovima i iz pešadijskog oružja iz Ribnice napadali naš partizanski bataljon, kojim je komandovao komandant Andrej Flajs, učitelj. Komesar je tada bio predratni komunist, građevinski radnik Jože Kopitar. Obradovali smo se kada smo videli kako naš mali partizanski bataljon spretno i junački odbija jake italijanske jedinice što su napadale.

Nas petorica: Vidmar, Plajh, dvojica drugova i ja morali smo da se prebacimo preko kočevske železničke pruge i izvučemo se iz obruča. U tome nam je pomogao jedan seoski mladić, koji se po obavljenom poslu srećno vratio u svoje selo. Krajem jula smo stigli u sedište CK KP Slovenije i Glavnog štaba partizanskih jedinica Slovenije, koje je tada bilo u Starom Bregu, na Rogu, u napuštenim seoskim kućama. Tu smo se sreli sa drugom Edvardom Kardeljom, Francom Leskošekom, sekretarom CK KP Slovenije i komandantom Glavnog štaba Slovenije, Micom Slandrovom, komesarom jednog proleterskog udarnog bataljona, i s poznatim partizanskim herojem Dakijem.

Pozvali su me na sednicu Glavnog štaba. Veoma sam se iznenadio kada su me kao novajliju u partizanima postavili za pomoćnika političkog komesara Glavnog štaba. Nešto slično mi se dogodilo i 1941. godine, kada me je Kidrič bez ikakvog uvoda i objašnjenja odredio za odgovornog za Osvobodilnu frontu u Ljubljani. A do tada je tu organizaciju on vodio. Komesar Glavnog štaba Ivan Maček nije bio prisutan kada sam imenovan za pomoćnika komesara.

Nekoliko dana po mojem dolasku u Glavni štab otišao sam s malom grupom aktivista, u kojoj su bili i Bogdan Osolnik, Vojko Nemec, Katja Rupena i Marn, na »teren«. U selu Velikom Kalu pred jednom seoskom kućom smo našli zaklanog terenskog sekretara OF. Odmah zatim sam bio svedok sukoba između dve naše jedinice. Do zabune je došlo stoga što je četnički »Štajerski bataljon«, koji se na tom terenu bio pojavio prethodnog dana, uneo priličnu pometnju

među partizane i stanovništvo. Njegovi pripadnici su nosili partizanske oznake, pa im je to olakšalo kretanje i sticanje poverenja kod stanovništva, jer je poverovalo da je reč o partizanima. Četnici su uspeli da počine mnoga zlodela.

Nakon susreta s Viktorom Avbeljom, koji je tada bio sekretar Sreskog komiteta Komunističke partije Slovenije u Novom Mestu, odjahao sam, naoružan pištoljem i dvema ručnim bombama, u Graberje ispod Gorjanaca, gde je bila partizanska jedinica pod komandom ljubljanskog studenta Nace Majcena i domaćina Zana Morea. Odmah su iskoristili moj dolazak i zakazali miting. Na njemu sam održao svoj prvi »komesarski« govori.

Pošto su se u blizini Novog Mesta bile pojavile prve belogardejske jedinice, bez dogovora i savetovanja sa Glavnim štabom odlučio sam da ih odmah napadnemo, pre nego što se učvrste; i među stanovništvom izazovu zabunu. Najvažnije je bilo preduhitriti ih da ne počnu terorizirati stanovništvo. Tek što smo bili počeli da se pripremamo za napad, u vezi s kojim su se u štabu još dvoumili, pozvan sam u Glavni štab. Kakvog li razočarenja! Kardelj mi je saopštio odluku Centralnog komiteta da se vratim u Ljubljano, pošto je, prema svim izgledima, predstojalo gubljenje slobodne teritorije, pa je trebalo ojačati ljubljansku organizaciju, jer će se njen značaj u novim okolnostima znatno povećati. Rekao sam Kardelju da nimalo nisam oduševljen povratkom u ljubljansko »гнездо«, ali je odluka morala da se izvrši. Bio je početak avgusta. Da nisam odmah krenuo prema Ljubljani, uhvatila bi me poznata »roška ofanziva«, pa bi me to znatno zadržalo ili bi mi za jedno vreme čak onemogućilo odlazak. Krenuo sam prema Podlipoglavu, gde je bio prijemni partizanski logor. I tu je bilo veoma živo. Upravo su bili doveli podžupana iz Polja i njegovog maloletnog sina, koje su uhvatili baš u trenutku kada su belogardistima odvozili puna kola oružja. Podžupana su osudili na smrt, a njegovog sina najurili kući. Kurirka Glavnog štaba me je zatim odvela u Šmartno, gde sam sačekao da dobijem dokumente pomoću kojih ću se železnicom prebaciti u Ljubljano. Čim sam ih dobio uputio sam se na železničku stanicu Polje. Iznenadio sam se kada mi je na stanici rečeno da se, kao i svi ostali putnici, moram upisati u neku knjigu. Bilo je jasno da je kontrola od strane okupacionih vlasti pojačana, verovatno zbog ofanzive koja je bila u toku. A u Ljubljano se u to vreme moglo jedino železnicom. Voz je bio gotovo prazan: osim železničara, u njemu su bili i okupatorovi štićenici, šverceri, verovatno i špijuni. Predstavio sam se da sam železničar, i to je uspelo. Službenici železnice su verovatno osetili da nisam pravi železničar, ali me nisu odali. Srećno sam stigao u Ljubljano.

Po dolasku je iskrsla nova briga: kako će biti na stanici: hoće li biti nepritilika?! Međutim, na glavnoj železničkoj stanici sačekao me je staloženi i simpatični »železničar« Branko Ivanuš, i s voza me prebacio pravo na Vrhovu cestu, u kuću lekara dr Nojbergera. Tako smo izbegli redovan izlaz i kontrolu na stanici.

Prvi utisak koji se u meni javio posle petonedeljne odsutnosti iz Ljubljane bio je da je pritisak okupatora, a pogotovu domaćih izdajnika i okupatorovih saradnika, znatno pojačan. Lidiya Sentjurc, Franc Kimovec, Milan Skerlavaj, Leopold Krese i drugi najbliži saradnici veoma su se obradovali mojem povratku, a najviše zato što su očekivali da čuju najnovije vesti s partizanske teritorije o toku neprijateljske ofanzive, i da dobiju uputstva za dalji rad. Na njima se nisu zapažale vidljivije promene niti zabrinutost, a ni da su odlučnost i borbenost u njima splasnuli. Jedino su živci drugarice Lidiye Sentjurc bili malo popustili, zbog neprekidne napetosti, osećanja odgovornosti i neumornog rada. Slično je bilo i sa Zdenkom Kidrič Marjetom, koja je rukovođila organizacijom VOS-a i koja je posle hapšenja a potom i bekstva morala da prestane sa kretanjem gradskim ulicama. Ona je već duže vreme vodila »bunkerski život«, jer je na to bila prisiljena, te smo s njom vezu održavali jedino pismima.

U većeg dela političkog kadra u Ljubljani primećivala se premorenost i uznemirenost. Ali to je bilo razumljivo s obzirom na tolike mesece nervne napetosti izazvane borbom protiv neprijateljskog pojačanog nasilja i represalija. Neprijateljska propaganda, sva štampa u Ljubljani, javljala je o »potpunom uništenju partizana«, o »velikim pobeđama« sila osovine na istoku i na drugim frontovima, itd. Pošto nismo imali najnovijih podataka s partizanske teritorije, dugo nismo mogli ništa pouzdano da saznamo o sudbini našeg najvišeg vojnog i političkog kadra, naših najviših rukovodećih organa, koji su bili upali u vohor ofanzive.

Iz tog vremena se sećam moje posete svešteniku i piscu F. S. Finžgaru i mog važnog razgovora s njim. Primio me je u svoju kuću veoma srdačno i bez straha i uzbuđenja. Mислеći da kod nas vlada nedoumica o njegovoj opredeljenosti i pripadnosti, gotovo uvređen je izjavio da za njega ne treba da se bojimo, da bi dodao: »Ako me budu još više pritiskali privremeno ću se preseliti u Gorenjsku«.

Ubrzo na povratku u Ljubljano na ulici sam sreo spomenutog plavogardejca Plajha, koji je u vreme ofanzive pobjegao iz partizanskog radničkog bataljona na Rogu. Znao sam da taj susret neće doneti ničeg dobrog. I nije doneo. Nedugo zatim je raspisana poternica za mnom, i ja sam to povezao s tim događajem. Shvatio sam da sada u Ljubljani ilegalcima prete veća opasnost nego pre i da ćemo morati mnogo opreznije da se krećemo ljubljanskim ulicama, a pogotovu u centru grada. VOS je na Rodu još pre početka ofanzive ispitao Plajhov slučaj, ali se zbog nedostatka dokaza ništa nije moglo poduzeti, pa je on uspeo da umakne partizanskom sudu. Na tom primeru se vidi koliko su Kardelj, Kidrič i celo rukovodstvo OF bili oprezni u odlučivanju o takozvanim političkim likvidacijama. Kasnijom istragom je utvrđeno da je Plajh bio organizovani gestapovac i da je pripadao rukovodstvu bele garde. Poginuo je u jesen sledeće godine, kada su partizanske jedinice zauzimale belogardejsko vojno uporište Gračarice u kočevskom kraju.

Konačno je uspostavljena veza s rukovodstvom CK KPS i IOOF izvan Ljubljane. U prvom pismu, koje smo u septembru primili od Kardelja, bili smo ozbiljno kritikovani zbog, kako je u njemu pisalo, nedovoljne brige o uspostavljanju veze s rukovodstvom. S tom kritikom nismo bili saglasni.

Nas nije zabrinjavala sudbina vodećih drugova naše revolucije, valjda zato što smo omalovažavali neprijateljsku ofanzivu i ulogu bele garde. Međutim, bili su nam potrebni podaci o razvoju i toku ofanzive, ocene situacije i smernice za rad. Ubrzo nam se ozbiljno prigovorilo zbog uskosti naše politike. S pravom, jer smo tonuli u praktikizam, u spasavanje kadra posle učestalih hapšenja, obnavljanje partijskog i obaveštajnog informativnog aparata i štamparija i si. Naime, nismo na vreme shvatili težinu udarca koji je neprijatelj svojom ofanzivom zadao našima, partizanima. Još sam imao nekakvu naivnu predstavu svemu, koju sam bio stekao u vreme mog kratkog boravka na slobodnoj teritoriji. Zato nismo dosledno u skladu s novom situacijom vodili politiku, a nismo ni mogli pošto nam je nedostajala potrebna konceptijska širina. S mukom smo uspevali da »održavamo situaciju«, sužavali smo vlastiti manevarski prostor i sami sebe, u stvari, osuđivali na političku defanzivu. Posredno i privremeno štetu nam je, verovatno, nanelo i uklanjanje vođe bele garde, bivšeg bana dravske banovine dr Marka Natlačena, jer se vremenski slučajno podudarilo s Kardeljevim dolaskom u Ljubljano. Ta inače odlično izvedena akcija nije izvedena u najpovoljnije vreme, pošto nismo bili sposobni da na krvničku odmazdu (pred Natlačenovom kućom su javno streljana 24 taoca) odgovorimo ozbiljnijim protivmerama. Bilo je jasno da smo precenili rezultate razobličavanja i bele garde i Natlačena uz pomoć naše štampe, koja u to vreme zbog pooštrenih policijskih mera i pojačanog zastrašivanja Ljubljanačana, nije kružila gradom u onolikom broju u kom je ranije.

Odluka o uklanjanju Natlačena usledila je nakon pojačanog terora okupatora i njegovih saradnika, kada je u krugu tvornice »Saturnus« streljana aktivistkinja Vida Pregar (31. avgusta), a u Gramoznoj jami mučki ubijen akademski slikar stari Hinko Smrekar (1. oktobra).

Kada je Kardelj došao u Ljubljano, u njoj je zatekao povereništvo CK KP Slovenije od tri člana. To su bili Mira Tomšič, Lidija Sentjunc i Vladimir Krivic. Predložio sam da se povereništvo proširi, ali sam zbog toga kritikovan, pošto je, kako je bilo rečeno, u toj situaciji predlog bio nepravilan. Kritiku je pretrpeo i poslednji broj lista »Slovenski poročevalec« zato što smo u ime Izvršnog odbora OF, posebnim upozorenjem, u njemu strogo zapretili belogardistima i kolaboracionistima. Slabost tog broja lista bila je u tome što nije u isto vreme pozivao na jedinstvo sve grupacije i sve slojeve našega naroda.

Ubrzo posle toga u Ljubljano je došao i Boris Kidrič. To ukupljanje najodgovornijih ljudi ozbiljno me je zabrinulo. Pošto sam još;

u vreme predratne Jugoslavije izdajnicima i špijunima bio dobro poznat kao komunist, pokušao sam da rede odlazim u tajni stan u Vilharevoj ulici, gde su se tada najviše zadržavali Kardelj i Kidrič. Nije mi se dopadalo ni to što je mnogo ljudi dolazilo i u kuću lekara dr Nojbergera, koji je bio jedan od vodećih organizatora partizanskog saniteta, kao i Skerlavaju, rukovodiocu Centralne tehnike. (Škerlavajev stan je bio u suterenu, odakle je postojao skriven ulaz u lepo uređeno skrovište.)

Ubrzo nakon Kidričevog dolaska neko ga je poznao na ulici, pa se po gradu pronela vest da su se u Ljubljani vratili ceo Centralni komitet KP Slovenije i Izvršni odbor OF. To je došlo do ušiju okupacionim vlastima, pa su opet pojačale nasilje i pooštrile policijske mere.

Posle tromesečne letnje ofanzive, okupator se ponovo svom sili-
nom i oslanjajući se na belogardejce i druge izdajnike, bacio na Ljubljani. Zeleo je da postigne ono što nije uspeo da ostvari pre ofanzive. Zbog toga se situacija u Ljubljani nije, niti se mogla popraviti uprkos najvećoj mogućoj Kardeljovoj i Kidričovoj pomoći ljubljanskoj organizaciji. Na ljubljanski kadar i na stanovništvo velik upliv je imalo stanje na savezničkim frontovima, a i vest da je Sveslovenski odbor u Moskvi u svojoj oktobarskoj poslanici Osvobodilnu frontu slovenačkog naroda označio kao jedinu zakonitu vlast u Sloveniji.

I tada su belogardisti, misleći da je došao njihov trenutak, i u Ljubljani otkrili svoje pravo lice, pa su odmah priredili takozvane božične racije. Kako su se bili okomili i na ljude koji su se neutralno držali (optuživali su ih da su i oni komunisti), izazvali su ogorčenje stanovništva i doprineli naglom porastu simpatija za OF. Belogardejski rukovodioci su i sami učestvovali u racijama i hapšenju ljudi, najčešće nedužnih.

Godine 1942, osobito poslednjih meseci, oslobodilački pokret u Ljubljani je bio stavljen na najteža iskušenja. Takvih za njega nije bilo u toku celog rata.

U Ljubljani, gradu koji je punih deset meseci bio izložen režimu svojstvenom onom u koncentracionim logorima i koji je po tome bio jedinstven u drugom svetskom ratu, okupator je, zajedno sa svojim slugama — domaćim izdajnicima, doživeo potpun poraz.

Vladimir KRIVIC

MATIČNI ODBORI OSVOBODILNE FRONTE

Matični odbori OF su bili jedan od njenih organizacionih oblika pomoću kojih je Partija ostvarivala načelo o masovnom otporu i borbi. Radnički odbori OF su obuhvatali radnike u fabrikama i većim preduzećima, a Osvobodilna fronta je preko matičnih odbora prodirala prvenstveno u srednje slojeve, među činovništvo i inteligenciju.

Već 1941. godine, od maja do jula, matični odbori su bili osnovani u svim većim ustanovama, sportskim i kulturnim društvima, stambenim organizacijama, dakle, onde gde je OF mogla lako da pridobije veći broj ljudi. Poseban matični odbor OF bio je među izbeglicama iz Gorenjske, Štajerske i Prekomurja. Članovi matičnih odbora su, baš kao i članovi radničkih odbora, imali zadatak da propagiraju i omasovljavaju OF i onde gde su stanovali.

Uporedo sa brzim organizacionim razvojem matičnih odbora, radilo se i politički i u vaspitnom pogledu. Osim redovnih radnih sastanaka, za članove Partije i članove OF bilo je mnogo i političkih sastanaka i tečajeva, koje su najčešće vodili Boris Zihlerl, Maks Stermicki i još neki poznati partijski radnici. Uporedo s brižljivim političkim vaspitanjem, neprekidnim oružanim i drugim akcijama, matični odbori OF su postali škola i rasadnik kadra. Već početkom 1942. godine u Ljubljani nije bilo rejonskog partijskog komiteta niti rejonskog odbora OF bez nekoliko ili makar jednog vodećeg aktiviste matičnog odbora. Međutim, aktivisti matičnih odbora su postajali i članovi finansijsko-privrednih odbora, komandanti i komesari Narodne zaštite (NZ), itd. Recimo, inž. Jože Levstik je početkom 1942. godine postao sekretar rejonskog komiteta KPS za Poljanu, Janez Heler je u isto vreme bio član rejonskog komiteta KPS Centra, a zatim i komandant Narodne zaštite za severni deo Ljubljane, Franc Kramar je kao član matičnog odbora novčanih zavoda već krajem 1941. postao zamenik glavnog vojnog obaveštajca dr Vita Krajgera. Takav je slučaj bio i s Leopoldom Kreseom, Micom Černigoj, inž. Bogdanom Zagarom i mnogima drugim.

Prvi zadaci matičnih odbora OF bili su opšti frontovski: širenje ideja o otporu, osnivanje novih odbora OF, rasturanje štampe i aktivno učešće u svim političkim i borbenim akcijama protiv okupatora i domaćih izdajnika. Sem tih opštih dužnosti, koje su bile obaveza i

svakog pripadnika OF, vremenom su iskrsele i posebne, već prema vrsti ustanove i mogućnostima matičnih odbora u njima. To je bilo u skladu s razvojem i potrebama oslobodilačkog pokreta. Tako je gotovo svaki matični odbor OF u oslobodilačkom pokretu imao svoje posebno mesto. Iz nekih matičnih odbora su se razvile raznovrsne vojne aktivnosti, a drugi su postajali klice mlade narodne vlasti.

Organizacija koju su predstavljali matični odbori OF, odmah po svom osnivanju se naglo razvila. Matični odbori u većim ustanovama imali su u raznim odeljenjima i svoje terenske odbore, a na ove su se nadovezivali drugi odbori ili pododbori. Organizovanost matičnog odbora mogli bismo da uporedimo sa ustrojstvom teritorijalnih jedinica, u kojima je kvart imao više terenskih odbora, a terenski odbori više uličnih odbora ili odbora po blokovima. Tako je matični odbor OF u italijanskoj civilnoj upravi — u sedištu bivše uprave dravske banovine — imao poseban terenski odbor u svakom od osam odeljenja, a ovi, opet, svoje, pododbore. Iz tadašnjih mesečnih obračuna se vidi da je u matičnom odboru u bivšoj banskoj upravi, povrh osam terenskih odbora, bilo još 20 drugih odbora i pododbora. Matična organizacija OF u ljubljanskom magistratu imala je 13 terenskih odbora, a ovi su imali 25 do 30 odbora i pododbora. Slično je bilo i u stručnim organizacijama, s tim što je matični odbor lekarske organizacije obuhvatao 30 terenskih odbora. Svako odeljenje Opšte bolnice i kliničkih bolnica imalo je svoj terenski odbor, i to jedan za lekare, jedan za stažiste i jedan za pomoćno osoblje. Terenski odbori su postojali i na poliklinikama, u železničkoj ambulanti i drugde. Matični odbor kulturnih radnika imao je terenske odbore za književnike, muzičare, muzičke škole, dramu, operu, novinare, likovne umetnike... Matični odbor sudija organizovao je terenske odbore u Vrhovnom, Sreskom, Okružnom i Apelacionom sudu, zatim odbor za sudske pripravnike, za administrativno osoblje sudova, za osoblje zatvora, za advokate i zapisničare... Izuzetak je bio matični odbor izbeglica, koji je imao značaj rejonskog odbora pošto je povezivao više od 10.000 besposlenih izbeglica iz Gorenjske, Štajerske i Prekomurja. Izbeglički rejon je imao odbore prema pojedinim pokrajinama, a ovi posebne odbore za razne struke.

O matičnim odborima prosvetnih radnika Mica Černigoj kazuje: »Odmah početkom 1941/42. školske godine fašisti su me prisiljavali da kao romanist vodim fašističku organizaciju srednjoškolske omladine, tzv. GILL. To sam, naravno, energično odbila. Kada sam o tome ispričala Lidiji Sentjunc, rekla mi je: 'Svojim stavom si među tvojim kolegama po struci zadobila legitimaciju poštenog antifašiste. Od sada će tvoj zadatak biti da povezuješ ljubljanske profesore i učitelje u OF«.

Ubrzo sam dobila i prve saradnike: Ludvika Gabrovšeka, Lojzeta Vandala i Jožu Kosmatina. U svim ljubljanskim gimnazijama počeli smo da pletemo mrežu poverenika, a oni su pridobijali svoje drugove i osnivali grupe OF. Poverenike smo imali i u Srednjoj tehničkoj školi, a uspostavljena je bila veza i sa učiteljima osnovnih škola.

Kada se mreža poverenika poprilično razvila, organizovali smo matični odbor učitelja i profesora. Postala sam njegov sekretar, a odbornici su bili Ludvik Gabrovšek, Vilko Menart i Melhior Rismal. Taj je odbor objedinjavao rad u svim ljubljanskim školama, bio je dakle, zajednički za sve učitelje i profesore. Gabrovšek je bio odgovoran za gimnazije, Menart za osnovne, a Rismal za građanske škole. Međutim, učitelji su imali i svoj odbor, koji je držao »na vezi« odbore i grupe u svim ljubljanskim osnovnim školama. Slično je izgledala i organizacija u gimnazijama i srednjim školama. Tako je naš odbor ispleo veoma gustu mrežu odbora i grupa OF, uzimajući na sebe obavezu da usmerava i povezuje njihov rad.

Osim odbora ljubljanskih aktivnih učitelja i profesora, u Ljubljani je postojao i Pokrajinski odbor prosvetnih radnika za celu Sloveniju i odbor izbeglih učitelja i profesora. Kao sekretar matičnog odbora učitelja i profesora za Ljubljanu, imala sam organizovanu vezu sa svim pomenutim odborima.

Članovi učiteljske i profesorske organizacije Osvobodilne fronte imali su, mimo opširnih frontovskih zadataka, i zadatke koji su proisticali iz njihovog poziva: suprotstavljali su se merama koje bi školske vlasti pokušavale da na zahtev okupacionih vlasti sprovedu u delo; štitili čak na koje bi se posumnjalo da sarađuju sa OF ili da pripadaju komunističkoj omladini; stvarali neraspoloženje prema profesorima — simpatizerima bele garde i italijanskih vlasti s težnjom da se oni izoluju; otvoreno se izjašnjavali na konferencijama protiv svih koji su bili za ma kakvu saradnju sa Italijanima; bojkotovali sve pokušaje da školska omladina sudeluje u manifestacijama koje organizuju Italijani i domaći izdajnici, itd.

Osobito je bila zanimljiva naša borba protiv uvođenja školske omladine u fašističku školsku organizaciju GILL. Iako je bilo naređeno da svi profesori propagiraju pristupanje u tu organizaciju, oni to nikako nisu hteli da čine. U prijateljskim razgovorima smo odvrćali od toga posla i one profesore koji nisu bili naši saradnici, govoreći im da je za svakog Slovenca velika sramota ako radi na uvlačenju slovenačke omladine u fašističku organizaciju. I u tome smo imali uspeha. Međutim, obrnuto smo radili kada je bila u pitanju neka akcija koju je pripremila OF. Tako je omladina uvidela da su i vaspitači pristalice oslobodilačkog pokreta, da su i oni spremni da učestvuju u akcijama uperenim protiv okupatora.

Jednom prilikom sam videla da je oko zgrade gimnazije razasuto mnogo naših propagandnih letaka i slovenačkih zastavica. Bila sam uverena da je to delo naših đaka i da će Italijani zbog toga upasti u gimnaziju. Zato sam, čim su se đaci prikupili za nastavu, bez oklevanja rekla: Završavamo nastavu! Racija! Idemo kućama!

Jednoga dana sam, gledajući kroz prozor, primetila da Italijani opkoljavaju školu. Pogledala sam učenike i rekla im šta sam videla. Ivan Vurnik, koji je sedeo u prvoj klupi, zamolio me je da mu dozvolim da ode u zahod. Posumnjala sam da tu nešto nije u redu, pa sam mu zbog toga rekla: Pa, uzmite i svoje stvari. Fašisti su upali u

razred. Tražili su učenika sa kožnim kaputom i kratkom šubarom, i to na osnovi prijave neke mlekarice da je takvo lice ubilo italijanskog oficira ili vojnika negde iza kasarne. Zahtevali su da im se da spisak odsutnih. Vurnika, naravno, nije bilo na tom spisku! Pošto se niko nije javio da ima kožni kaput i šubaricu, naređeno je da se svi daci obuku. Iako pravoga nije bilo među njima, Italijani su ipak nekoliko đaka uhapsili. Kada su Italijani otišli, pustila sam ostale đake kućama, a sama sam ostala još neko vreme u učionici. Ubrzo se iz nužnika vratio Vurnik. Kožni kaput i šubaricu je nosio u ruci. Rekla sam mu da su ga tražili i posavetovala ga da više ne nosi taj kaput i šubar. Nedelju dana posle toga Ivan Vurnik nije dolazio u školu. Na žalost, 10. aprila 1942. poginuo je u Cankarevoj ulici, dok je obezbeđivao svojega druga kada se povlačio ispred neprijatelja».

O radu matičnog odbora novčanih zavoda Lojze Kersnič i Janez Heler govore:

»Matični odbor je osnovan u maju 1941. Organizovao ga je tadašnji pravni referent osiguravajućeg zavoda 'Dunav' dr Jože Brilej, koji je postao njegov prvi sekretar. Članovi su bili Franc Kramar, Janez Heler, Lojze Kersnič i Edo Keržan. Kada je dr Jože Brilej otišao u partizane, sekretar je postao Franc Kramar. Matični odbor je povezivao sve banke, štedionice i osiguravajuće ustanove u Ljubljani (Zadružna privredna banka, Poštanska štedionica, Prva hrvatska štedionica, Kreditni zavod, Ljubljanska kreditna banka, Gradska štedionica, Državna hipotekarna banka, Osiguranje 'Jugoslavija', Osiguranje 'Croatia' i mnoge druge ustanove).

U ustanovama u kojima je bilo više pristalica Osvobodilne fronte, obrazovani su terenski odbori, tako da ih je bilo ukupno 17. Svaki član matičnog odbora bio je i sekretar terenskog odbora one ustanove u kojoj je radio, a bio je zadužen da odgovara za još jednu ili dve ustanove iz kojih nije bilo članova matičnog odbora.

U julu 1941. godine je osnovana partijska ćelija Novčanih zavoda. Njome je rukovodio dr Jože Brilej, a članovi su bili Edo Keržan, Janez Heler, Mirko Stepišnik, Lojze Kersnič, Janez Drašlar i Franc Kramar.

Za novčane ustanove je početkom 1942. godine obrazovana Narodna zaštita, koja je imala približno 150 zakletih članova».

O osnivanju matičnih odbora i o uspešnom razvoju oslobodilačkog pokreta u to vreme Lojze Kersnič kaže:

»Pred osnivanje terenskog odbora OF u Poštanskoj štedionici sazvao sam masovni sastanak. Prisustvovalo je oko 180 ljudi. Objasnio sam im potrebu stupanja u OF i pozvao ih u borbu protiv okupatora. Mogu reći da je od ljudi koji su se tada zavetovali da će aktivno raditi za OF, njih 30 ostalo verno zavetu sve do kraja rata, oko 50 su ostali samo simpatizeri na koje smo mogli da računamo u manjim i lakšim akcijama kao što je rasturanje letaka, a 16

ili 18 njih je kasnije prešlo na stranu okupatora i bili su otvoreni izdajnici. Svi ostali su, uglavnom, čitali ilegalnu štampu i davali priloge u novcu i robi.

Pravo odvajanja kod nas počelo je tek 1943. godine, pošto je Ivan Ban otišao u domobranu».

U Kreditnom zavodu je bilo mnogo teže politički raditi nego u Poštanskoj štedionici. Pa ipak, i u njemu je bilo 12 aktivista, koji su s oduševljenjem prikupljali priloge za partizane, zatvorenike i internirce.

Poznato je da je 12. septembra 1942. iz Poštanske štedionice uzeto milion lira. To je učinio član VOS-a Jože Šiška Luka, pomoću legitimacije na ime Franca Ravnika, a najuži aktiv u štedionici učestvovao je u pripremanju akcije. Da bi se podigao novac bili su potrebni ček i slova kakva je imala samo poštanska štedionica. Lojze Kersnič je jedne noći ukrao neispunjen ček, a zajedno sa Francom Štadlerom je kasnije odneo potrebna slova, pa su na ček otisnuli broj računa i ime naredbodavca.

Početak leta 1941. godine je Andrej Perko dobio od dr Jože Brileja uputstva o osnivanju matičnog odbora finansijskih službenika i o formiranju partijske ćelije.

Avgusta 1941. u Tivoliju se sastalo 10 do 12 ljudi. Među njima je bilo nekoliko komunista, a većina je bila povezana sa oslobodilačkim pokretom. Sastali su se da bi osnovali matični odbor finansijskih ustanova. Za predsednika je izabran Ante Gnidovec Boter, za sekretara dr Ivan Majcen, a za članove pet ljudi. Iako se pouzdano nije ustanovilo, pretpostavlja se da je pre osnivanja matičnog odbora bila formirana partijska ćelija finansijskih ustanova, ali se pouzdano zna da su u njoj bili Andrej Perko, dr Ivan Majcen i Miroslav Hauptman.

U avgustu i septembru 1941. matični odbor je osnovao terenske odbore u svih pet finansijskih ustanova. Uporedo sa širenjem i omasovljavanjem pokreta, u ustanovama su osnivani pododbori.

Članovi najužeg aktiva, odnosno partijske«ćelije, dr Ivan Majcen i Andrej Perko učestvovali su u pripremama za otimanje 45 pušaka iz finansijske kontrole i u samoj akciji. Pripremano je i oduzimanje pušaka iz finansijske direkcije, ali ta akcija nije izvedena jer su puške bile prebačene na drugo mesto čim se saznalo o akciji na Bregu.

Uspeh bezbednosno-obaveštajne službe bio je i podizanje 401.000 lira iz poreske uprave za grad Ljubljanu. To je izveo, 15. novembra 1942, tadašnji kontrolor poreske uprave Andrej Perko. Tog istog dana su fašisti uhapsili 19 ljudi u koje su posumnjali da učestvuju u oslobodilačkom pokretu. Tako je ceo aktiv poreske uprave dopao zatvora. Među njima je bio i Andrej Perko; ništa mu nije pomoglo to što je imao solidan alibi da nije učestvovao u toj akciji. Nekoliko dana kasnije uhapšen je i dr Ivan Majcen, koji je nekoliko meseci pre bio premešten iz poreske uprave u carinarnicu.

Ubrzo je obrazovan novi matični odbor službenika finansijskih ustanova. Delovao je do maja ili juna 1943, kada je, zbog hapšenja nekih njegovih članova, ponovo morao da bude dopunjen.

Kao što je rečeno, OF je izdala direktivu da ni jedan svestan Slovenac ne sme da podržava okupatora niti da ga potpomaže novčano ili u robi. Iz te direktive je proisticao i glavni zadatak službenika finansijskih ustanova: sabotiranje u odmeravanju poreza, obavljanju kontrole, prikupljanju poreza itd.

Prvi masovan sastanak nameštenika pristalica OF održan je najverovatnije u maju 1941. Prisustvovalo je oko 40 delegata raznih struka. Izabran je matični odbor nameštenika i službenika.

Krajem proleća 1941. održan je i prvi sastanak službenika Zelezničarske zadruge, koja je imala više podružnica. Bilo je prisutno 70 do 80 ljudi. Glavni organizatori Zelezničarske zadruge bili su Martin Kokalj, Edo Klemenčič i njegova sestra Mihaela Hojker. Kasnije je ta zadruga imala više odbora OF, u podružnicama i pogonima.

Svoju organizaciju smo imali i u brojnim trgovinama živežnim namirnicama. Na opštem sastanku u veletrgovini železom 'Šnajder i Verovšek' bilo je 25—30 ljudi, a za sekretara matičnog odbora OF izabran je Cene Glavač.

I na sastanku u mesarskom preduzeću 'Slamič' bilo je dosta ljudi, maltene ceo kolektiv, svi mesari, prodavci i nameštenici. Organizator i glavni pokretač svih akcija bio je Jovo Rajaković.

Tako je bilo gotovo u svim trgovinama galanterijskom robom, kožom, bojama i lakovima, itd.

Po naređenju druga Borisa Kidriča, organizovao sam i policajce i žandare, i oni su u prvo vreme bili vezani za matični odbor službenika i nameštenika. Policajci su održavali sastanke u ustanovama, i to u grupama od po 10 do 15 ljudi. Glavni organizator rada među njima bili su članovi prvoga odbora OF za policiju. Imali su svoju partijsku ćeliju. Zbog tadašnje posebne uloge policije, Boris Kidrič je lično primio policajce u Partiju. Kod žandara je glavni organizator bio Jože Dolenc. Žandari su imali kolektiv od 15 do 20 ljudi. Kasnije je rad sa žandarima preuzeo Boris Zihlerl.

Kao što se vidi, u matičnom odboru nameštenika i službenika bilo je ljudi najraznovrsnijih zanimanja.

Posebnu ulogu je imao odbor policajaca. Pošto su policajci bili u mogućnosti da pribave dragocene podatke i kako su vrlo često učestvovali u raznim akcijama, većina ih je kasnije postala saradnicima Službe bezbednosti i obaveštavanja (VOS), pa su početkom 1942. zbog toga morali da prekinu svoju vezu s matičnim odborom nameštenika i službenika.

Komunisti koji su ranije rukovodili radom sindikalnih organizacija pojedinih zanatskih struka, postali su sada organizatori matičnih odbora zanatskih radnika i zanatskih učenika. U zanatskim radionicama se razvio čitav sistem javki i skladišta, radionice su se iskorišćavale za sastajanje, za održavanje veze, sklanjanje ilegalnog mate-

rijala i prikupljanje podataka. Mnoge su pretvorene u partizanske radionice, usred Ljubljane. Tako su postojale radionice za civilnu i vojnu intendanturu, za Centralnu tehniku i za pirotehniku. U nekim od njih se katkad i po nekoliko nedelja, pa i meseci, radilo isključivo za narodnooslobodilački pokret. Čak su izrađivane i partizanske uniforme, obuća, sanitetske torbice (za prvu pomoć), alatke za partizanske radionice za opravku oružja, delovi za ilegalne štamparije i mnogo šta drugo.

Najpreči zadatak obrtničkih matičnih odbora bio je da se, povrh pridobijanja ljudi za OF, brinu o njihovom političkom vaspitanju i sasvim određenom radu. Članovi Partije i kandidati su prešli u terenske partijske ćelije. Mnogi aktivisti iz obrtničkih matičnih odbora su uzeli na sebe važne obaveze u partijskim komitetima, rejonskim odborima OF, u štabovima Narodne zaštite i u Centralnoj tehnici. Mnogi su otišli u partizane i tamo su obrazovali partizanske radionice.

U proleće 1943, kada je Radničko jedinstvo počelo da prodira među radnike, u njemu su bili i obrtnici i ostalo ljudstvo koje je na bilo koji način bilo vezano za zanatstvo. Radničko jedinstvo je imalo slične organizacione oblike kao u početku matični odbori, odnosno jedan odbor je obuhvatao i udruživao obrtnike iste struke. Zanatski, odbori Radničkog jedinstva, bili su klica poratnih sindikalnih odbora pojedinih zanatskih grana.

Poštanske ustanove su izabrale nešto drugačiji put u poređenju s drugim ustanovama: matični odbor nije bio organizaciono jezgro iz kojega se oslobodilački pokret širio na pojedine ustanove, odeljenja i odseke. Zbog izuzetne važnosti poštanskih ustanova za oslobodilački pokret, već krajem proleća i početkom leta 1941. godine su osnovani odbori OF u Direkciji pošta, u ljubljanskim poštama 1 i 2, telefonskim sekcijama i poštanskim radionicama. Tek početkom 1942. osnovan je matični odbor koji je međusobno povezivao terenske odbore u navedenim ustanovama i rukovodio njihovim radom.

Najveća aktivnost je bila u odeljenju pismonoša i ekspediciji. Drugovi iz tih odeljenja su mnoge Ljubljančane spasili zatvora i internacije, a možda i smrti.

U odeljenju pismonoša su raznosaci pisama bili dužni da odvajaju ona što su bila upućena italijanskim civilnim i vojnim vlastima, prvenstveno policiji. U toj pošti je često bilo mnogo špijunskih pisama. Neka su bila potpisana, ali je više bilo anonimnih, u kojima su izdajnici potkazivali naše ljude, aktiviste i saradnike. U odeljenju ekspedicije u svakoj smeni je bilo nekoliko aktivista koji su takođe izdvajali sumnjiva pisma, pa su neka spaljivali, a mnoga predavali organima VOS-a.

Pošto se oprezno radilo i kako je vladalo drugarstvo u kolektivu ekspedicije, dugo tu nije bilo većih nezgoda. Ali kada su primetili da iz meseca u mesec ima sve manje pisama od potkazivača i špijuna, da bi na kraju prestala da stižu, fašisti su počeli stroge racije. Na kraju su gotovo sve ljude iz ekspedicije odstranili.

Raznosiči nisu ništa zaostajali u radu za drugovima iz ekspedicije. Svu sumnjivu poštu i depeše su najpre pregledali organi VOS-a, pa su tek potom uručivani adresatima. Jednom prilikom je poštar odneo telegram generalu Rupniku, i kada je odlazio od njega nije mogao da odoli a da mu za kvaku ne zatakne »Slovenski poročevalec«.

Odmah po kapitulaciji Italije u partizane je otišlo više hiljada Ljubljana. Ljubljana je ostala gotovo bez svih važnijih aktivista, a sve organizacijske mreže su se pokidale. Morale su se preduzeti mere da matični odbori ponovo ožive. I to je bio u to vreme prevashodan zadatak, ali je uspešno izvršen zahvaljujući predanom radu velikog broja novih ljudi.

Marica CEPE

OD OMLADINSKE OF DO SAVEZA SLOVENAČKE OMLADINE

Borba za slobodu u takozvanoj ljubljanskoj provinciji i u samoj Ljubljani otišla je u širinu, pa je okupator bio prisiljen da preduzme najoštrije mere ne bi li nekako ljude odvratio od akcije. Zeleo je da najpre odvoji grad od ostalog dela pokrajine, pa da potom uguši buntovni duh u njemu. Podelio ga je na sektore i počeo akcije. Stotine mladih ljudi i dečaka je upućeno u internaciju širom Italije, sve s ciljem da se stanovništvo zastraši i odvoji od pokreta.

Žica oko grada i februarske racije možda su najviše pogodile ljubljansku omladinu, njenu organizaciju SKOJ i Omladinsku OF. Omladina je iz dana u dan više osećala pritisak fašističkog terora, kojem je bila stalno izvrgnuta. Nova vlast je svim sredstvima nastojala da najpre ovlada slovenačkim školama. To je bio uvod u opštu fašizaciju javnoga života. Akciju je otpočela na univerzitetu, gde je, uz pomoć izdajnika studenata i nekih profesora, pokušala da ozvaniči univerzitetsku fašističku organizaciju GUF. Najveći pritisak je izvršen na Tehničkom fakultetu. Osobito podmuklo su neprijatelji pokušavali da pridobiju studente izbeglice s područja što su bila pod nemačkom okupacijom, koji su uglavnom živeli od pomoći Crvenog krsta. Neki predstavnici univerzitetskih vlasti su pretili izbeglicama da će im se ukinuti pomoć ukoliko ne prihvate saradnju i ako ne pristupe fašističkoj organizaciji GUF. Naponi okupatora i njegovih pomoćnika nisu dali značajnije rezultate, pa je pritisak na studente još žešće nastavljen. Vrhunac je bilo zatvaranje Tehničkog fakulteta.

Već početkom školske 1941/42. godine omladina u srednjim školama se oštro suprotstavila zahtevu da se u školama uvede obavezno pozdravljanje fašističkim pozdravom i učenje italijanskog jezika. Zbog otkazivanja poslušnosti školskim vlastima i nepoštovanja njihovih odluka, iz srednjih škola, osobito iz gimnazija u Bežigradu i Poljanama, isključivani su pojedini učenici, a ponekad je nastava prestajala u celim razredima. Međutim, svima koji su učestvovali u borbi Osvobodilna fronta je jamčila da neće izgubiti školsku godinu i obećala da će po oslobođenju zemlje preduzeti posebne mere da

se povoljno reši pitanje njihovog školovanja. S druge strane, studenti su upozoreni da posle rata neće biti priznati ispiti na fakultetu onima od njih koji su bili upisani u fašističku studentsku organizaciju GUF. Nepunu godinu kasnije, u proleće 1943, i organizacija Saveza slovenačke omladine je dobila slično obaveštenje.

Uzalud su fašističke vlasti pokušavale da privole školsku omladinu na saradnju. Nikakva obećanja nisu pomogla.

Iako su organizacije SKOJ-a i Omladinske osvobodilne fronte bile prisiljene da se bore protiv svih pokušaja da budu fašizirane, nisu zanemarivale ni svoje ostale obaveze kakva je bila mobilisanje omladine u partizane, pogotovu prvih godina rata.

U to vreme je sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a bio Dušan Drolc, a članovi Jože Baben i Živa Krajger. Po Drolčevom i Babe-novom odlasku iz Ljubljane, u komitet su ušli Gusti Koritnik Šubic i Lojze Ajdišek, a kasnije i Vida Rojec i Stojan Subic.

Odlaskom stotinak omladinaca u partizane omladinska organizacija je ostala bez svog najboljeg i najborbenijeg kadra, a racije koje je okupator preduzimao u junu 1942. pogoršavale su to stanje. U italijanskim logorima je u to vreme bilo više od 2.000 ljubljanskih studenata i đaka. U izveštaju koji je uputila u CK KP Slovenije, drugarica Lidija Sentjunc je zaključila da je » . . . omladina znatno oslabljena. Ostalo je samo još 400 skojevaca i oko 400 saradnika Omladinske osvobodilne fronte, većinom devojaka. Mlađi muškarci su u Ljubljani retkost izuzev Italijana ...«

I inače oslabljenu organizaciju je u oktobru pogodila još teža nevolja, provala, u kojoj je stradao i Okružni komitet SKOJ-a.

Četvrtog decembra 1942. drug Kardelj je u izveštaju iz Ljubljane i ovo napisao Izvršnom odboru OF:

» ... Ta oblast rada bila je potpuno zanemarena. Tako je u Ljubljani iz Omladinske osvobodilne fronte stradalo oko 700 članova. To smatram jednim od najvećih neuspeha. Mišljenja sam da je glavni uzrok tome, između ostalog, taj što smo omladinu ugonili u iste okvire kakav je okvir OF, koja inače predstavlja celovit pokret slovenačkog naroda. Omladini treba dati posebne organizacione oblike. Zato smo se, u principu, i u Ljubljani dogovorili o organizaciji Saveza slovenačke omladine, ali kako to treba da izgleda pokazaće nam naredni dani. Kada izađem iz grada, o tome ćemo se još dogovoriti ...«

Nekoliko dana kasnije u Ljubljani su obrazovani novi Okružni komitet SKOJ-a i Okružni inicijativni odbor Saveza slovenačke omladine — ZSM*. (Taj je savez imao inicijativne odbore sve do svog prvog kongresa, održanog u Kočevskoj Reci.) Sekretar komiteta je bila Neda Gerzinič, ali samo mesec dana. Mitja Vošnjak Jernej,

* Zveza slovenske mladine.

koji je ranije radio u ciklostilskoj tehnici, bio je odgovoran za ZSM, a po odlasku Nede Gerzinič postao je i sekretar CK SKOJ-a. Dušan Burja — Peter Bučko bio je odgovoran za zanatsku omladinu, omladinsku Narodnu zaštitu i za omladinske borbene grupe. U Okružnom inicijativnom odboru Saveza slovenačke omladine bili su: Mitja Vošnjak, koji je ujedno bio i urednik glasila te organizacije, predstavnik bivše sokolske organizacije Anica Adamič Urška, predstavnik hrišćanskih socijalista — najpre Vitko Musek, a potom prof. Janez Safar. Kao komandant omladinske Narodne zaštite, u odbor Saveza omladine je ušao i Dušan Burja.

Čvrsta veza je postojala između Okružnog komiteta SKOJ-a i Povereništva CK KP Slovenije, odnosno ljubljanskog Okružnog komiteta KP, s jedne, i između Saveza slovenačke omladine i rukovodstva OF, s druge strane. U isto vreme je novo rukovodstvo ZSM uspostavilo veze i s Pokrajinskim komitetom SKOJ-a za Sloveniju. U pismu drugu Krivicu i drugaricama Lidiji Sentjunc i Miri Svetini drug Kardelj je naglasio:

» ... U svim poslovima Okružni komitet SKOJ-a treba da se obraća Pokrajinskom komitetu, a poštu za njega treba upućivati na našu adresu, sa naznakom — za Đuru«.

Do kraja 1942. godine ostvarena je veza između pojedinih aktiva, odnosno grupa, pa je tako stvorena osnovna organizacijska mreža preko koje je bilo moguće široko razviti i razgranati rad. Već 22. decembra te godine drug Krivic je u svom izveštaju konstatovao: » ... I sa Savezom slovenačke omladine stvar se uspešno razvija, u svemu se polako ali sigurno napreduje . . .«

S prvim januarom 1943. godine ponovo je počeo da izlazi omladinski list. Pošto više nije bio glasilo Omladinske OF, već Saveza slovenačke omladine, promenio je i naziv u »Mladina«. I umesto da samo nastavi tradiciju prethodnog lista, produži da stavlja na prvoj strani broj i godinu izlaženja (III godina, odnosno tri ratne godine izlaženja), zbog novog naziva (»Mladina«) ponovo je počeo godinom I i brojem 1. Kasnije je drug Kardelj u svome pismu prigovorio zbog toga, rekavši da je promena naziva bila nepotrebna jer list po svojoj sadržini u celosti odgovara svom prethodniku. U isto vreme je izdao uputstvo redakciji lista da do daljeg ostane u Ljubljani. Do juna 1943, do kada je redakcija boravila u gradu, odnosno pre prelaska na oslobođenu teritoriju, izašlo je 8 brojeva. U početku je list izlazio u 1.000 primeraka, ali se kasnije broj povećao na 2.000.

Pošto je obnovljena organizacija (za to se zauzeo list »Mladina«), počeo je rad s ciljem da se širi uticaj oslobodilačkog pokreta i njegovih organizacija, pre svega SKOJ-a, i da se omladinci uvode u SKOJ i Savez slovenačke omladine. Zbog masovnog odlaska u partizane i gubitaka prouzrokovanih čestim racijama, organizacije su se najčešće popunjavale omladinkama. Ali i najmlađi su postajali novi

članovi. U kvartu Ajdovščine iznenada se pojavio Jože Smole, koji je svima skrenuo pažnju izjavom da kod kuće ima ciklostil na kom umnožava pojedina poglavlja Istorije SKP (b), da bi je zatim sa drugovima proučavao. Postao je član i sekretar kvartovskog odbora, a ubrzo potom i sekretar rejonskog komiteta SKOJ-a.

Savez slovenačke omladine i, pogotovu, SKOJ duže vreme nisu mogli da računaju na to da će njihovi članovi ostati u njima, u tim organizacijama, pošto su obe bile vrelo kadra za druge, starije organizacije. U svim sektorima kojima su bili povereni najodgovorniji i najteži zadaci, a pre svega u VOS-u, ilegalnoj tehnici, organizaciji za rasturanje i raspodelu literature, kurirskoj službi, bili su uglavnom omladinci, članovi SKOJ-a i članovi KP Slovenije. Još više članova omladinske i skojevske organizacije odlazilo je »preko žice«, u partizane. Nekim aktivistima je bilo zabranjeno da napuštaju grad, ali je godine 1943. u proleće, uprkos zabrani, grad samovoljno napustio ceo jedan rejonski komitet SKOJ-a i otišao u partizane. Pa ipak, broj skojevaca i članova Saveza slovenačke omladine stalno je bio u porastu. U proleće 1943. u SKOJ-u je bilo oko 600 članova i u ZSM više od 1.200, a već u leto u SKOJ-u gotovo 800 i u ZSM oko 2.000.

Omladinska organizacija se neprekidno borila protiv fašizacije škola i protiv uticaja raznih izdajničkih grupa na omladinu. Na svim sastancima SKOJ-a i ZSM raspravljalo se o političkim zbivanjima, a po dolasku Borisa Urbančiča, koga je ljubljanskoj organizaciji SKOJ-a bio dodelio Okružni komitet KP da bi ideološki radio sa omladinom, razmatrana su i teoretska pitanja iz oblasti marksističke nauke. Takav rad je bio neophodan, jer su se u nekih omladinaca, osobito u đaka, bila javila sektaška shvatanja i pogledi u praktičnim pitanjima, što je ometalo izvođenje svakodnevnih borbenih zadataka.

Nikada se sastanci rejonskih, kvartovskih ili terenskih organizacija nisu svodili na raspravljanje jedino o političkim pitanjima, već su ponajviše bili posvećeni i pripremanju sasvim određenih akcija. Grupe omladinaca su redovno, pogotovu u sklopu širih manifestacija i akcija, rasturale letke po gradu i po zidovima pisale parole. Povrh tih tako reći svakodnevnih zadataka, omladinci su obavljali i sabotaže kada su dolazili u oružani sukob sa okupatorom i domaćim izdajnicima.

Zbog sve većih potreba partizanskih jedinica, a i omladinske organizacije u Ljubljani, omladina je planski prikupljala vojni materijal i opremu, lekove, novac i hranu.

U prikupljanju robe, lekova i novca, ispisivanju parola i rasturanju letaka, izvršavanju težih borbenih zadataka i akcija kao novi oblik odnosa prema zadacima počelo se javljati takmičenje. Svi su se međusobno takmičili: pojedinci, kvartovi, rejoni.

U demonstracijama organizovanim pred komandom armijskog korpusa i pred visokim komesarijatom, kada se zahtevalo da se

puste na slobodu zatvoreni Slovenci i Slovenke, zajedno sa ženama je učestvovalo na stotine omladinki i dece. Osobita je bila proslava 1. maja 1943. godine.

Tek što se bilo smračilo, na Rožniku i Golovcu su planule vatre, k nebu su sunule rakete, a u Tivoliju je zborovala omladina. Preko megafona su uzvikivane borbene parole prema gradu i recitovane pesme Mateja Bora. Ljubljanicom je kroz grad plovila »flotila« malih brodica ukrašenih zastavicama i crvenim zvezdama i obasjanih malim svetiljkama — lampionima. Sve ulice su bile pune letaka, a zidovi ispisani parolama.

S najvećim oduševljenjem su ljubljanski omladinci izvodili akcije neposredno protiv žive sile okupatora i domaćih izdajnika ili radi nanošenja materijalne štete protivniku. Grupe mladih ljudi su razoružavale neprijateljske vojnike, činile sabotaže, upadale u stanove italijanskih funkcionera i njihovih saradnika i odnosile radio-prijemnike, pišace mašine i oružje. Najteže zadatke su obavljale omladinske borbene grupe, koje su bile u vezi sa Okružnim komitetom SKOJ-a i VOS-om. Njima je rukovodio član OK SKOJ-a Dušan Burja Peter, koji je nakon spajanja omladinskih desetina Narodne zaštite u omladinski bataljon NZ postao njegov komandant. Kada je, zbog preseljenja uredništva lista »Mladina«, Mitja Vošnjak Jernej napustio Ljubljanu (u julu 1943), i pošto je još od aprila bio, zajedno sa Stanetom Kavčičem i Vilmom Bebler, član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Sloveniju, dužnost sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a preuzeo je Dušan Burja Peter.

Nov oblik rada u sklopu Saveza slovenačke omladine bilo je svakako i organizovanje pionira. U proleće 1943. najpre su se počeli okupljati pioniri iz Mosta i Jarša na poljima oko Zala, a na Rožnik su odlazili pioniri iz Siške. Bila su to deca čiji su očevi ili braća bili u partizanima, deca palih boraca ili ubijenih talaca. Rad s njima je bio vrlo raznovrstan, počev od dečje igre »borba partizana i fašista« do razgovora o SSSR-u, komunistima, akcijama. Tako su ta deca postepeno izrastala u aktiviste i male junake revolucije.

Jednom prilikom je italijanski oficir zatekao dva pionira kako po zidovima u Siški ispisuju parole. Hteo je da ih silom odvede sa sobom, ali su mu oni pljusnuli u lice pun lončić masne boje i pobjegli. U Mostama su se pioniri dogovorili da na neprijateljskom bunkeru bojom ispišu slova »OF«. Bez obzira na stražu, privukli su se betonskom zidu i sveg ga išarali. Devetogodišnji Janez Pavlih i jedanaestogodišnji Franc Uran su rasturali, u igri, letke po ulicama, devetogodišnji Tomaž Grgič je prikupljao na ulici priloge za zajam oslobođenja, a pionir Zidar je na stanici u Siški izbušio pet vagon-cisterni, pa je sav benzin iz njih iscurio.

Grupa pionira u Mostama, koju je predvodio 12-godišnji Drago Sterniša, pokupila je italijanskim vojnicima koji su se kupali u Ljubljani oružje i sakrila ga. Kada su Sternišu uhapsili pokušali

su da ga mučenjem prisile da oda saradnike i organizaciju. Pekli su mu tabane, u zatvor dovodili njegove roditelje i pretili da će ih pobiti, ali sve je bilo uzalud — pionir je samo ćutao.

Deca su rasla i izrastala u omladince, koji će se tek kaliti i proveravati u akciji. S oduševljenjem su se svrstavali u borbene grupe koje su upućivane u Narodnooslobodilačku vojsku. Pešice ili vozom, napuštali su grad odnoseći sa sobom oružje oteto od neprijatelja. Na Golom je od mladih ljudi obrazovana Ljubljanska brigada, a mnogi omladinci su stupili i u druge partizanske jedinice.

U porobljenom gradu organizacija nije zamrla. Svuda je bilo dece koja su odlagala svoje igračke i od svojih starijih drugova primala zadatke. Najmlađi Ljubljanci su postajali borci.

Mitja VOSNJAK

BEŽIGRADSKA GIMNAZIJA U BORBI ZA SLOBODU

U julu 1948. je, u lepo ukrašenom predvorju bežigradske gimnazije, otkrivena spomen-ploča sto dvadesetorici đaka te škole koji su poginuli u narodnooslobodilačkoj borbi. Janez Perovšek, koji je takođe nekada bio njen đak, tom prilikom je rekao:

»Zeleo bih da pozovem naše mlade školske drugove da im primeri u životu budu heroji koji su pre četiri, pet ili šest godina izginuli za slobodu našega naroda i slovenačkih gimnazija. I poginuli se danas vraćaju u školu: Menih sa svojim drugovima sa Pohorja, Čop iz Savinjske doline, Grbec sa kočevskih brda, Žagar iz Gorenjske, Kerin ... 120 junaka! Vratili su se ovde gde su započeli rad, u najtežim danima. U glavne stubove na kojima počiva gimnazija uklesana su njihova imena, kako bi svi oni koji pređu njen prag znali kako je bila teška i krvava borba za slobodnu školu ...«

Drugi svetski rat je bio počeo kada je gimnazija preseljena u novu zgradu. Događaji na frontovima su snažno odjekivali u dušama i srcima omladine, koja je sve više gubila poverenje u klerikalne vođe. Rastao je uticaj grupe naprednih đaka iz Treće gimnazije, kojoj je na čelu stajao Stane Kerin i grupa u Četvrtoj gimnaziji, koju je predvodio Jože Menih. Godine 1940. je iz kranjske gimnazije došao osmoškolac Stane Zagar, koga je otac, yiače učitelj i komunist, vaspitavao kao mladog revolucionara.

U vreme velikog preokreta, 27. marta 1941, đaci bežigradske gimnazije su taj dan proslavili na ljubljanskim ulicama, uzvikujući parole: »Nema više kapitulacije! Moramo se boriti!«

Šestog aprila, pošto su Nemci i Italijani napali Jugoslaviju, na brzinu su obrazovane jedinice od dobrovoljaca, među kojima je bilo dosta gimnazijalaca. Devetog aprila je banska uprava naredila pre-vremeno zaključenje školske godine. Dva dana docnije usledili su kapitulacija i rasulo Jugoslovenske vojske, a razočarani dobrovoljci su počeli da se vraćaju kućama. Ljubljanu su okupirali Italijani.

Krajem aprila je okupatorska vlast osporila i stavila van snage svedočanstva od 9. aprila, naredivši da se nastava produži do redovnog završetka školske godine. Đaci nisu bili time zadovoljni, pa su se bezvoljno i nerado vraćali u školu.

U junu 1941. je školska 1940/41. godina po drugi put završena. U toku godišnjeg raspusta đaci nisu bili među sobom organizaciono povezani, ali su se mnogi od njih povezali i stupili u OF na terenu. Učenik sedmog razreda gimnazije Dušan Jageman otišao je u partizane već u leto 1941, a poginuo je 14. oktobra te godine iza Kureškeča kod Zapotoka. I Jože Menih je avgusta 1941. stupio u partizansku jedinicu (iznad Hrastnika). Učenika osmog razreda Ernesta Belaka Italijani su streljali 25. oktobra 1941. ispred glavne železničke stanice u Ljubljani. Osmoškolac Ivan Tonkijevič je u septembru 1941. osuđen na osam godina robije zbog akcija koje je izveo protiv okupatora.

Pošto je Stane Zagar otišao u partizane, naprednom omladinom u III gimnaziji rukovodio je Stane Kerin. I u drugim gimnazijama i srednjim školama bilo je dosta naprednih omladinaca koji su se učlanili u OF. S njima su sarađivali neki profesori. Da bi cela Ljubljana saznala šta misle đaci bežigradske gimnazije, na narodni praznik 29. oktobra 1941. bila je kroz prozor gimnazije izvešena crvena zastava. Za proslavu oktobarske revolucije, 7. novembar, omladinci su sve zidove u predvorju gimnazije ispisali borbenim parolama.

Jedna od najmasovnijih akcija izvedena je 1. decembra 1941: tačno u 10 časova pre podne đaci svih razreda su ustali da bi za koji časak svoje misli i osećanja uputili domovini i ujedinjenju jugoslovenskih naroda. Profesori su im se pridružili u trominutnom čitanju. U vreme glavnog odmora učenici su zapevali »Hej, Sloveni« i uzvikivali borbene parole. U tome se najviše istakla IV gimnazija, pa je italijanski komesarijat naredio da se iz škole isključe 6-a i 8-b razred. Omladinski odbor škole je uputio direktoru škole protestno pismo sa zahtevom da se odluka o isključenju đaka opozove, a ukoliko se tome ne bi udovoljilo, navedeno je, svi će đaci stupiti u štrajk. I zaista, na popodnevnu nastavu su gotovo svi đaci došli bez knjiga. Italijanske vlasti su uputile karabinijere, koji su neodlučne učenike oterali u školu, a ostali su se razbežali po okolnim ulicama. Tim štrajkom je povučena dosta jasna linija između aktivnih pristalica OF i neborbenog dela omladine.

Borbeno raspoloženje đaka prema okupatoru vidljivo se izrazilo 16. decembra 1941. Došavši u 8b razred III gimnazije, italijanski profesor Cekareli je zahtevao od đaka da fašistički pozdrave. Oni su to jednodušno odbili. Odbili su i zahtev da pišu školske zadatke na italijanskom, uzvativši da oni nisu ni Italijani ni fašisti.

Desetog aprila 1942. Blajvajsovom ulicom su išla tri đaka: Ivan Vurnik, Boris Brelih i Radovan Golob. Pod ogrtačima su nosili pištolje. Trojka se učinila italijanskoj patroli sumnjiva, pa su Italijani odlučili da dečake legitimišu i pretresu. Vurnik je postupio kao i svaki junak: žrtvovao se da bi spasao drugove. Doviknuo im je: »Bežite!« i otvorio vatru na italijansku patrolu. Brelih i Golob su pobjegli, a njemu je iza leđa zašla druga patrola i ubila ga. U bežanju je ranjen i Golob, ali je ipak uspeo da pobjegne.

Već prve ratne godine je III gimnazija dala deset partizana.

U proleće 1942. u gimnaziju su počele da stižu prve vesti o poginulim đacima. Sa dubokim žaljenjem, i u isto vreme s ponosom, među đacima se širila vest o junačkoj smrti Staneta Zagara. On je u jesen 1941. otišao u Gorenjsku, gde je mnogo postigao kao omladinski aktivist. Organizovao je, 1942. godine, i ustanak u Bohinju i njegovoj okolini. U proleće te godine Stane je u Udenborštu kod Kranja bio teško ranjen, ali je bežeći ispred potere sa još dvadeset drugova, uspeo da se skloni u pećinu iznad Save blizu Kranja. Njegov nekadašnji prijatelj Pavle Kern je, međutim, izdao trinaestoricu partizana Nemcima, i oni su ih u noći 21. maja 1942. opkolili. Razvila se neravnopravna borba. Neprijatelj je uporno pokušavao da se približi pećini, ali je odbijen. Jedan drug je ipak uspeo da pobjegne. Na kraju su Nemci dovukli top i počeli iz njega da tuku u pećinu. Pred veče je jedna granata ubila četiri partizana. Ostali partizani su polagali nadu još u pokušaj da se uz pomoć ručnih bombi na juriš probiju, da se izvuku iz obruča. Ali uzalud. Pošto je u toku noći još jedan partizan umro, ostali su se pred zoru, u beznadežnoj situaciji, okupili oko Staneta.

Ni u posljednjem pokušaju do prodru nisu uspeli. Partizan Smuk je iskočio u nameri da se izvuče iz blokade, ali ga je mitraljez pokosio. Cim se razdanilo Stane i drugovi su zapevali u želji da i na taj način prkose neprijatelju. Pesmu je prekinula eksplozija topovske granate. Poginula su još dva borca. Poslednje čemu su Nemci pribegli bilo je ubacivanje bojnog otrova u pećinu. Kada je Stane uvideo da Nemci žele da se domognu njih živih, sam se ubio. Plin je ostale borce potpuno ošamutio i Nemci su ih pohvatali, a jedan se čak ugušio. Pošto nije dolazio k svesti, Nemci su jednog borca odmah usmrtili, a najmlađega, 16-godišnjeg Mlakara, odveli su sa sobom. On im je ispričao šta se događalo u pećini.

Život za slobodu dao je i mladi Stane Kern. Ziveo je u Svetom Križu kod Kostanjevice. Devetog marta 1942. kao sekretara SKOJ-a u III gimnaziji uhapsili su ga Italijani, a 1. maja je kao talac streljan u Gramoznoj jami.

U proleće 1942. Italiji su, strahujući od narastanja partizanskih snaga, mnoge mlade ljude uputili u izgnanstvo. Dvadeset osmog juna 1942. su partizani kod Verda zaustavili voz pun interniraca (većinom su bili iz Bežigrada) i oslobodili ih. Čim su oslobođeni, mnogi đaci bežigradske gimnazije što su se bili zatekli među internircima odlučili su da ostanu među partizanima. Neki su sa drugom grupom odreda otišli na težak put preko Gorenjske u Štajersku. Na tom putu je u borbi s Nemcima, na Jelovici, poginuo učenik četvrtog razreda gimnazije Bogomir Červan. Nekoliko mladića je ipak srećno stiglo na zeleno Pohorje.

Nakon velikih partizanskih uspeha u proleće 1942. Nemci i Italijani su se počeli pripremati za letnju ofanzivu, u kojoj će poginuti nekoliko đaka bežigradske gimnazije, a među njima i učenik

petog razreda Edvard Klajnštajn i učenik osmog razreda Radivoj Starnberger.

Izuzetno je aktivan u 1942. godini bio Pohorski bataljon, čiji je politički komesar bio Jože Menih Rajko, poreklom iz jedne rudarske porodice u Hrastniku. Kao učenik četvrtog razreda u Mariboru on je primljen u SKOJ. U Ljubljani i u bežigradsku gimnaziju došao je kao učenik šestog razreda. Godine 1941. otišao je u partizane, a već u proleće 1942. je postao politički komesar bataljona u II grupi odreda. Kao komesar bataljona rukovodio je i slavnim Pohorskim bataljonom. U zimu 1942/43. godine, kada je na Pohorju bilo preko metar i po snega, Nemci su na toj planini, sastavili tri obruča oko bataljona u njegovom zimskom logoru. Partizani su se junački borili pokušavajući da se probojem izvuku iz obruča. Ali Nemci su bili prejaki a sneg predubok, i to je praktično onemogućilo proboj. Kada se sve primirilo, Nemci su među poginulim partizanima pronašli i političkog komesara bataljona Meniha.

Došlo je i proleće. Partizani su opet ojačali, a Italijani su počeli da trpe sve veće neuspehe. Jedan od najvećih su doživeli u proleće 1943. u Jelenovom Zlebu. U toj borbi je učestvovao i dak bežigradske gimnazije Danilo Oberstar, iz Sodražice, koji je postao komesar čete. U poslednjem sukobu sa Italijanima, 8. septembra 1943, teško ranjeni borac iz njegove čete ostao je da leži u blizini neprijateljskog bunkera kod Novog Mesta. Danilo je odlučio da spasi ranjenika. Privukao se do njega, ali tada ga je metak pogodio.

Posle sloma Italije u partizane je otišlo mnogo đaka bežigradske gimnazije. Jedan od njih je bio Alojzij Hribar Cene, koji se već u Ljubljani bio istakao u razoružavanju fašista. Postao je mitraljezac u Levstikovoju brigadi, a poginuo je u borbi na Ilovoj gori.

Zanimljiva je i sudbina učenika Borisa Vestera. Godine 1942. njemu su u šentpeterskoj kasarni, u kojoj je dugo bio držan kao talac, italijanski policajci izbili zube i palili prste na nogama. Kasnije je upućen u logor Gonars (Italija), odakle se u Ljubljani Vratio tek posle kapitulacije Italije. Februara 1944. uhapsili su ga domobrani, okupatorovi saradnici. U toku saslušavanja su ga izmučili, pa je šest nedelja ležao u bolnici. Sredinom aprila 1944. je upućen u Dahau, odakle se nije vratio — umro je 9. juna te godine.

I hrabri mitraljezac Branko Brelih je stradao zbog izdaje. U decembru 1943. su okolna brda bila pod dubokim snegom. Četu Prešernove brigade u kojoj je bio i Branko neprijatelj je opkolio u planinskoj kući na Pokljuki. Pet časova su Nemci napadali, pet časova su ih partizani odbijali. Tek kada je pao mrak uspeali su da se probiju iz obruča. Branko je usled iscrpljenosti ostao negde u snegu a da to niko nije video. Čim je primećeno da ga nema, krenuli su natrag. Našli su ga kako leži u snegu potpuno iznemogao ali — živ. Odneli su ga u partizansku bolnicu u blizini Koprivnika, gde je nekoliko dana lebdeo između života i smrti. Posle oporavka i lečenja vratio se u jedinicu, ali je odmah upućen u Cerklje, gde je postavljen za komesara Komande mesta. Krajem jula 1944. došao

je u posetu nekadašnjem svom bataljonu, koji je tada bio na Šentvidskoj gori. U rano jutro Nemci su iznenada napali bataljon i u toj borbi zarobili teško ranjenog Branka. Na sve načine su nastojali da iz njega izvuku bilo kakvo priznanje, ali uzalud. Prebačen je u Podlubin, gde je 29. jula streljan.

Iz bežigradske gimnazije u partizane je otišao i Vanja Groznik, koji je kasnije postao politički komesar Gupčeve brigade. Poginuo je 25. jula 1945. kod Metlike, braneći, na čelu svoje brigade, Belu krajinu od Nemaca i ustaša.

Iz nekoliko sačuvanih pisama se vidi koliko su svi oni koji su odlazili u partizane, a i njihovi najbliži, bili svesni teškoća i nevolja koje ih tamo čekaju. U pismu drugu Francu Mlekužu. recimo, kaže se: »Dragi druže! Štab X narodnooslobodilačke slovenačke udarne brigade — ljubljanske, primio je danas Tvoje pismo adresovano na ime Tvojega sina Branka. Sudbina je htela da Tvoje pismo ne zatekne Branka živoga. Dana 19. novembra 1944. godine Tvoj sin je kao politički komesar '3. čete 1. bataljona u jednom žestokom jurišu na Kočevje položio svoj mladi život na oltar napućene domovine. Tako je Tvoj sin, u dubokoj predanosti borbi svoga naroda za opstanak i srećniju budućnost, ispunio svoju svetu dužnost...«

Negde u kočevskom kraju poginuo je i Lado Grbec. Bio je sin železničara, inače đak bežigradske gimnazije. Dosta rano je pronašao put k marksizmu. U revoluciji je postao član SKOJ-a. Uhapšen je i osuđen na 18 meseci zatvora. Izašao je teško bolestan, ali je odmah stupio u Levstikovu brigadu. U njoj je poginuo, kao pomoćnik komesara bataljona, 15. novembra 1944.

Sredinom februara 1945. su fašističkom teroru podlegli Lovro Cimperman i Milenko Dominko. Dok je bio đak šestog razreda, 1941. godine, Lovro je bio omladinski aktivist. Uhvaćen je i upućen u Dahau, a kasnije prebačen u Litomjeržice, gde je 10. februara 1945. umro. Milenka su, međutim, Nemci zarobili kao partizana negde iznad Trbovlja. Dvanaestog februara 1945. su ga prebacili iz celjskog zatvora u selo Frankolovo i tu obesili kao taoca.

Marta i aprila 1945. borbe su ponovo počele da bivaju žešće, i tada su, na pragu slobode, sem ostalih, poginuli drugovi Rudi Rus i Vladimir Vovčko. Omladinca Rusa su još Italijani bili internirali u logor Gonars, ali je on odatle u vreme kapitulacije Italije, pobjegao i stupio u partizane u Primorju. Februara 1944. je u sukobu s Nemcima teško ranjen u stomak, a po ozdravljenju je postao komesar Gregorčičeve brigade. Poginuo je 13. aprila 1945. u borbi s Nemcima na Vršema kod Čepovana.

Učenik osmog razreda IV gimnazije Drago Napužlan je 1941. bio sa celim razredom isključen iz škole, a potom ga je italijanska policija uhapsila. Čim je Italija kapitulirala izvukao se iz koncentracionog logora u koji je bio upućen i vratio se u Ljubljano. Ali

Hacinova* policija ga je 1944. godine ponovo uhapsila i uputii_a u zloglasni logor Dahau, odakle je posle kraćeg vremena prebačen u Buhenvald. Četiri dana pre dolaska jedinica Crvene armije u Buhenvald, ponovo je prebačen u Dahau. Esesovci su ga 2. aprila 1945. streljali u blizini Landshuta u Bavarskoj.

Ostala je nerazjašnjena sudbina Milana Medveda. U proleće 1942. on se pripremao za odlazak u partizane, ali su ga fašisti uhapsili i uputili u Gonars. Kasnije je vraćen u Ljubljano i osuđen na 12 godina robije. Posle mnogo nevolje i stradanja po italijanskim robijašnicama, jednog dana je upućen u neki rudnik u Nemačkoj. Tamo se razboleo od tifusa. Prebačen je Norvešku, na lečenje. Nakon sloma nacističke Nemačke stigao je u Hamburg, i tu mu se gubi svaki trag.

Posledice zverstava doživljenih u logorima mnogi ljudi koji su imali sreće da ostanu živi osećali su dugo posle rata. Mnoge nikada nisu ni prestajale. Boris Trstenjak je preživeo mučenja u Dahau i Buhenvald i dočekaio slom nacističke Nemačke, ali je na putu u domovinu, potpuno iznuren, umro 8. jula 1945, u Pragu.

U četvorogodišnjoj borbi je samo iz bežigradske gimnazije svoje mlade živote položilo na oltar otadžbine 120 omladinaca.

Ivo KRIZNAR

* Sef slovenačke policije u Ljubljani, izdajnik.

CENTRALNA TEHNIKA U VREME NAJVEĆEG POLETA

Ubrzo po dolasku okupatora u našu zemlju, Partija je svoju tehniku u celini stavila na raspolaganje oslobodilačkom pokretu. Tako je iz tadašnje partijske tehnike nastala Centralna tehnika — CT. Tone Tomšič, koji je kao organizacioni sekretar CK KP Slovenije rukovodio partijskom tehnikom pre rata, bio je osnivač Centralne tehnike.

Prve godine narodnooslobodilačke borbe Ljubljana je bila sedište rukovodstva celokupnog oslobodilačkog pokreta u Sloveniji, pa tako i Centralne tehnike. Centralna tehnika je osnovala nekoliko ciklostilskih tehnika u raznim delovima grada i štampariju »Podmornica«. Obrazovala je i mrežu za rasturanje ilegalne štampe. Radi bržeg obaveštavanja građana, a posebno iz propagandnih razloga, Tone Tomšič je u jesen 1941. osnovao, u sklopu Centralne tehnike, radio-stanicu »Radio-Osvobodilna fronta«. Snažno se u to vreme razvila i tehnika za dokumentaciju. Posebnu pažnju je CT posvetila organizovanju kurirskih veza i javki i kanalima za prenošenje štampanog materijala i pošte.

Krajem godine 1941. Centralna tehnika je dobila još jedan krupan zadatak: da organizuje pokrajinske i okružne tehnike. Taj posao je bio osobito u jeku u godini 1942, kada je CT osnovala i snabdela kadrom i neophodnim materijalnim sredstvima i odgovarajuće tehnike pri vojnim štabovima i pri Glavnom štabu slovenačkih partizanskih jedinica.

U proleće 1942. znatan deo Notranjske i Dolenjske bio je oslobođen. Na toj teritoriji smo odmah počeli da organizujemo nove tehnike. Čim su se CK KP Slovenije, Izvršni odbor OF i Glavni štab prebacili na slobodnu teritoriju, tamo se prenelo i težište oslobodilačkog pokreta, pa je na slobodnu teritoriju prešao i aparat za izdavanje centralnih glasila. »Slovenski poročevalec« je od tada izlazio u dva izdanja — centralnom i ljubljanskom, koja su se po sadržaju dosta među sobom razlikovala.

Već prvih meseci 1942. godine je rukovodstvo Centralne tehnike uputilo iz Ljubljane na slobodnu teritoriju nekoliko proverenih

radnika. Mirko Zlatnar Miklavž i Rudi Ganziti Grad su upućeni u onaj deo tadašnjeg ljubljanskog okruga koji je bio izvan žičane ograde što je opasivala grad. Zadatak mu je bio da organizuje nove »pункtove« CT. Trebalo je naime, osnovati ciklostilsku tehniku, stvoriti odgovarajuće bunkere za ilegalne potrebe na Podlipoglavu i Ježici i u Polju, Dravijama, Kozarjima i Dolomitima. Zlatnar je uspostavio i vezu između Ljubljane i njene okoline.

Mitja Ribičič Štuka je, sa još nekoliko drugova, dobio zadatak da organizuje tehniku pri grupi partizanskih odreda u Dolenjskoj, Štajerskoj i na Slovenskoj primorju.

U maju 1942. je osnovana ciklostilska tehnika u Znojilama kod Stične. Od oktobra 1942. do marta 1943. ona je bila uz Zapadno-dolenjski odred, a kasnije se odselila na Kraljev kamen na Rogu, gde je i dobila ime »Urška 14«. Izdavala je i »Slovenski poročevalac«, zatim »Našu ženu«, radio-vesti i razne brošure i štampala je letke. Njome je rukovodila Danica Svetek, udata Marinček. Neko vreme je u njoj radio i inženjer Lojze Roje Miha, koji je kasnije, po naređenju Glavnog štaba, upućen u Dolomite da rukovodi tehnikom koja je u jesen 1942. postala tehnika Glavnog štaba Slovenije.

U maju 1942. počela je da radi tehnika Novog Mesta (kasnije se spojila sa Centralnom tehnikom), a u oktobru i tehnika Krim, dok je nešto pre, u aprilu, obrazovana dolomitska tehnika, koja će kasnije postati tehnika Glavnog štaba partizanskih jedinica Slovenije. U junu je na teritoriji Vipove počela da radi tehnika za Slovensko primorje. Sve su se one često selile, ali nikada nisu prestajale da rade. Osim »Slovenskog poročevalca«, »Kmečkog glasa«, »Mladine«, »Naše žene« itd., štampane su i brošure. Tako je dolomitska tehnika štampala Kidričevu brošuru »Dva rata, dva značaja, dve svrhe«. Lenjinov rad »O agrarnom pitanju« i drugo.

Prva ciklostilska tehnika za Gorenjsku je, istina, već 1941. godine radila, u blizini Kranja, ali su je krajem 1941. Nemci pronašli i spalili zajedno sa zgradom. Gorenjsku je posle toga snabdevala štampom Ljubljana, a CT je u tu svrhu obrazovala tzv. patrolu za Gorenjsku, koja je radila i u najtežim uslovima. Radi osnivanja nove tehnike za Gorenjsku, ljubljanska tehnika je po toj patroli i drugim putevima uputila velike količine tehničkog materijala.

Tehnika Pokrajinskog komiteta KP Slovenije za Gorenjsku osnovana je u oktobru 1942. U početku je izdavala razne kucane vesti, a u novembru je počela na ciklostilu da umnožava i zabranjenu štampu. Posle italijanske ofanzive ponovo je počeo iz Ljubljane da pristiže materijal kako za tehniku Gorenjske tako i za tehniku Koruškog partizanskog odreda, koja je takođe u jesen 1942. osnovana.

Osim toga, CT je izgradila i dve snažne tehničke baze: jednu s proleća 1942. u Podlipoglavu, a drugu, znatno veću, u jesen te godine u Dolomitima, koji su u to vreme bili središte oslobodilačkog pokreta, jer su u njima boravili CK KP Slovenije, Izvršni odbor OF i Glavni štab NOV i PO Slovenije.

Nabavni i otpremni sektor CT

S obzirom na ravnopravnost i obimnost zadataka CT, bilo je neophodno imati sektor koji će pomoći u radu, olakšati izvršavanje obaveza, i kom će biti posao i to da brzo nabavlja i rastura materijal. Taj, nabavni sektor je morao i u najtežim uslovima da pronalazi izvore robe i materijala potrebnog za rad CT u celosti. Drugovima koji su u njemu radili treba zahvaliti što u radu tehnike nikada nije bilo dužeg zastoja zbog pomanjkanja robe, ni u Ljubljani ni izvan nje. Sektorom je rukovodio Stane Majcen Krpan.

Aktivisti čiji je posao bila otprema pronalazili su najraznovrsnije veze i mogućnosti da pošalju štampu i poštu iz Ljubljane u partizanske jedinice i na oslobođenu teritoriju. Održavali su i veze čijim su posredstvom u Ljubljani dolazili ili iz nje odlazili rukovodioci oslobodilačkog pokreta, kuriri, ranjenici i bolesnici.

Prevoz materijala iz manjih ljubljanskih skladišta u centralno skladište CT i otpremanje većih pošiljki iz centralnog u druga skladišta obavljala je posebna ekipa, koju je predvodio rukovodilac centralnog skladišta Stane Pogačar Tepka.

Najnužniji materijal za našu štampariju uglavnom su nabavljali ljudi koji su u njoj i radili. Iako su oni obavljali sve poslove u ilegalnoj štampariji »Podmornica«, odnosno »Tunel«, uspevali su da u pojedinim štamparijama u gradu organizuju aktive saradnika, ljudi koji su marljivo prikupljali štamparski materijal, slova za slovoslaganicu, rezervne delove za ciklostile i drugu tehniku itd.

Nabavni sektor je održavao veze i s nameštenicima i vlasnicima trgovinskih radnji, pa je i od njih pristizao ravnovrstan materijal: odeća, koža, papir, hrana, razna oprema i drugi. Raznu robu, pogotovu hranu, u velikim količinama su pribavljali i naši aktivisti što su bili zaposleni u državnoj ustanovi za snabdevanje koja se zvala »Prevod«, zatim službenici Železničarske zadruge u Masarikovoj ulici i one kod Gorenjske železničke stanice, a i službenici Zadruge državnih nameštenika na Poljanskoj cesti.

Skladišta je bilo više. Najveće je bilo, jazume se, centralno, koje se u početku nalazilo u Rimskoj ulici, a kasnije na Mirju, gde je bila prikupljana vagoniska količina robe.

Veze za otpremanje robe bile su u nadležnosti otpremnog sektora CT, kojim su rukovodili Mirko Zlatnar Miklavž i Branko Ivanuš Božo, a kasnije Jože Dolenc Zan. Veze za prevoženje i raznošenje materijala bile su ravnovrsne. Najvažnija, koju smo do najviše iskorišćavali, bila je železnica. Ljubljanski železničari su imali snažan aktiv saradnika, uz čiju se pomoć rasturao ilegalan štampani materijal po celoj ljubljanskoj pokrajini. Često je železnicom prevožena i druga roba. Jednom prilikom su među vagonima upućenim sa falsifikovanim tovarnim listovima na ime izmišljene osobe, bila i četiri vagona sa raznim mašinama i alatima za obradu metala i dosta najraznovrsnijeg materijala za opremanje radionica za opravku oružja i opreme na slobodnoj teritoriji.

Ilustracije radi, evo nekoliko odlomaka iz tadašnjih izveštaja drugu Kardelju:

»28. jul 1942: ...Do sada smo poslali 10 vagona robe, čime smo deo dobijenog zadatka već izvršili...

6. avgusta 1942: ...Poslali smo vagon najpotrebnijeg tehničkog materijala, i to Jakovljevom poštom; u tom vagonu je i jedan 'tigl' i kompletna garnitura slova...

24. septembar: ...što se tiče transportovanja materijala, situacija je svakim danom teža, ali naše pošiljke ipak neće prestati da pristižu, mada neće biti onako brojne kao ranije...«

Železničari su učinili oslobodilačkom pokretu veliku uslugu i time što su redovno javljali kada kroz Ljubljanu treba da prođe transport s vojnim materijalom. Nekoliko puta su oni otkočili poneki vagon s vojnim materijalom i postavljali na sporedni kolosek, da bi bio upućen partizanima.

Osim železnice, veoma značajna veza je bila gostionica i trgovina »Novak na Viču«. Posredovala je uglavnom u saobraćaju s Dolomitima. Značajne su veze bile i ciglane na Viču i Bregu.

Uz pomoć svih tih posrednika, a pre svega železnice, CT je upućivala i obveznice narodnog zajma, koje su štampane u štampariji »Tuma«.

Mesec dana posle boravka CK KP Slovenije i Izvršnog odbora OF u sostrškim brdima, pred odlazak u Dolomite, drug Kardelj mi je sem ostalog pisao:

»...Naša namera je sledeća: ostati približno na sadašnjim mestima, ukoliko bi se obezbedio prihvatljiv smeštaj. Biće neophodno da sa vama održavamo najtešnju vezu i da budemo u stalnom dodiru s patrolama i ljudima, aktivistima iz pokrajine. Ujedno nam treba omogućiti i obezbediti ilegalno kretanje u okolini Ljubljane i u samoj Ljubljani...

...Obavestite nas o stanju naših veza, naročito sa Štajerskom, Gorenjskom i Primorjem i o stanju u tim pokrajinama...

...Izvestite nas kakvo je stanje u pitanju prikupljanja i nabavke hrane i ostalog materijala...

...Kakve su vaše mogućnosti štampanja i kakvom tehnikom raspolazete. Uskoro ću ti poslati neke stvari koje će se morati ubrzano štampati i umnožiti u što većem tiražu. Danas ti u prilogu šaljem samo izvod iz naredbe Glavnog štaba, radi objavljivanja u listu 'Slovenski poročevalec'...

...Javite nam kako je sa vašim partijskim vezama unutar ljubljanske pokrajine i postoje li mogućnosti da se te veze iskoriste za brzo rasturanje ilegalne literature...

...pošaljite nam, ako možete nabaviti, anodnu bateriju i akumulator za naš radio-aparat...«

Uprkos tome što je bila zauzeta oko osnivanja i snabdevanja spoljnih tehnika i radionica, Centralna tehnika nije smela da zanemari rad u samoj Ljubljani.

Ciklostilske tehnike

U početku su svi časopisi, leci i ostali propagandni materijal umnožavani uglavnom ciklostilom. Da literaturu ne bismo prenosili s jednog kraja Ljubljane na drugi, ciklostilske tehnike su bile raspoređene po celom gradu i u njegovoj bližoj okolini.

Već prvih meseci 1942. godine bilo je nekoliko provala ciklostilske tehnike u Ljubljani, a dosta tehnika je bilo pod prismotrom

agenata i domaćih izdajnika. U julu i avgustu 1942. ljudi u tehnici su konačno odahnuli od prolećnih provala. Ponovo je počeo da raste broj tehnika. U jednom trenutku bilo ih je u radu oko 20.

Ciklostilske tehnike su se brzo popunjavale stručnim ljudima. Godine 1942. je, sem toga, bilo malo tehnika koje su radile primitivnim sredstvima i načinom, a i sve su bile dobro smeštene, najčešće u dobro skrivenim bunkerima.

U rukovodstvu ciklostilske tehnike su 1942. godine bili Jože Bradeško, Boris Kariž i Mitja Vošnjak. Uporedo s njima radio je velik broj požrtvovanih aktivista, najviše omladinaca i žena.

Grafičke štamparije

Godine 1942. je osnovana prva grafička štamparija, »Tunel«. Nalazila se u centru grada, u Emonskoj ulici broj 2. Osnovani smo je februara 1942. u dane kada su Italijani opasivali Ljubljanu žičanom ogradom. »Tunel« je bio smešten u bunkeru, u kojem je boravilo i radilo desetak osoba. Bezbednosti radi, štampari nisu izlazili iz njega po nekoliko dana. Godine 1942. je u toj štampariji odštampan drugi broj lista »Delo«. Tu je odštampano i vanredno izdanje lista »Slovenski poročevalec«, koje je bilo posvećeno smrti Toneta Tomšiča, a i vanredno izdanje lista »Osvobodilna fronta«. Osim toga, izrađeno je još oko 40.000 raznih dokumenata kao što su lične karte, dozvole itd. i oko 100.000 letaka.

Sredinom 1942. godine rad u »Tunelu« je prestao jer je štamparija bila na prilično vidljivom mestu.

Za »Podmornicu«, našu prvu ilegalnu štampariju, bili su nastali teški trenuci: ne samo što je bila odsečena od Ljubljane i najbližih javki, već je u njenoj blizini bilo dosta jaka italijanska jedinica. Za kraće vreme se u njoj nije moglo raditi.

Trećeg jula 1942. u »Podmornicu« je došla nova ekipa: Viktor Avsenek i Slavko Krušnik Mihec. Prvih dana su odštampani jedan broj »Dela«, 15.000 letaka na slovenačkom i 40.000 na italijanskom jeziku. Manji deo tog materijala je prebačen u Ljubljanu, a ostalo preko javke na Vrhovcima u Dolomite i Dolenjsku.

Kada su Italijani počeli da pale Brdo, »Podmornica« je morala da se preseli, a to je bio opasan i veoma težak posao. Za dve-tri noći, između 5. i 8. avgusta 1942, prebačena je sa Brda u Kožarje, u kuću kovača Lojzeta Erbežnika. Iako je tajnost bila potpuna, neprijatelj je nešto ili primetio ili saznao, pa je 11. januara 1943. Erbežnikovu kuću pretresao, ali bez rezultata. Međutim, štamparija je morala ponovo da se seli. U pratnji jednog voda partizana, prebačena je u Graberje, gde je već bila sve pripremljeno za prijem i smeštaj mašina i materijala. Ali ubrzo je usledila treća dolomitska ofanziva. Neko je štampariju pokazao, pa su Italijani zaplenili štamparsku

mašinu i sav štamparski materijal. To je bio kraj »Podmornice«; 19. marta 1943. prestala je zauvek da radi.

Treća ilegalna štamparija zvala se »Tehnika«. Radila je vrlo kratko vreme, od avgusta do septembra 1942. Propala je pre nego što je u njoj bilo šta odštampano. Bila je opremljena »tigl-mašinom« američkog porekla. Radila je na nožni pogon, imala solidnu garnituru slova za ručnu slagačnicu i dosta štamparskog materijala. Nalazila se u vrlo lepim i uređenim prostorijama, u bunkeru kod porodice Golob u Jernejovoj ulici. Kadar za tu štampariju je pronalazila Majda Vrhovnik. Pre nego što je štamparija puštena u rad bio sam pošao na sastanak s najužim aktivom buduće štamparije. Iznenadio sam se kada sam primetio da gori signalna lampa, znak opasnosti. Kasnije su nam pričali da je 150—200 Italijana opkolilo zgradu i sav prostor oko nje i da su sve temeljito pretresli. Morali smo da prekinemo rad. Prekid je trajao nepunu nedelju dana. Izgledalo je da je posredi uobičajen pretres kakve su u to vreme Italijani i domaći izdajnici često činili, pa smo nastavili. Punih deset dana smo radili bez prestanka, ali su nas Italijani opet iznenadili: oko 300 vojnika je opkolilo zgradu i okolne ulice i sve još detaljnije pretražili. Bilo je jasno da je štamparija izdana. Dok je pokušavao da se probije iz obruča poginuo je omladinac Aješek, a ostale grafičare su Italijani, zajedno sa radnicima koji su se bili zatekli u radionici iznad bunkera, pohapsili. Jedino je nekako uspeo da se izvuče Tine Golob. U stvari je u jednom trenutku iskoristio zbunjenost Italijana te umakao, a potom je, skrivajući se, stigao u centar grada. Svi pohapšeni aktivisti su ispitivani. Grafičar Babnik i stolarski radnik Turk su kasnije streljani kao taoci zbog ubistva policijskog agenta Kukoviča.

Pre nego što je štamparija u Jernejovoj ulici i osnovana, bile su preduzete mere da se osnuje jedna štamparija u neposrednoj blizini glavne policijske stanice, koja se nalazila u današnjoj Šubićevoj ulici. To je i učinjeno, i štamparija je dobila naziv »Štamparija Toneta Tomšiča«. Bila je u kući jedne starice, a prikrivena je javnom firmom »Italba« (italijanska firma iz Milana). To nam je omogućilo da javno držimo kancelariju, da bez straha primamo »stranke« i da se slobodnije krećemo uprkos blizini policijske stanice.

Štamparijom je rukovodio Srećko Pleško Fiks, a u njoj su radili još Rudi Burič i Janez Štrekelj. Poslovi Vlaste Korača su bili crtanje i izrada dokumenata, a knjigovežnicu je vodio Anton Bagia.

I ta štamparija je imala američku »tigl-mašinu«, kod koje smo nožni pogon preuredili u električni. Mana mu je bila u tome što je bio prilično bučan u radu, ali trudili smo se da buku što više prigušimo.

U štampariji »Tone Tomšič« štampana su dva broja »Dela«, ukupno u 11.000 primeraka, vanredno izdanje »Slovenskega poročevalca« u 8.000 primeraka (decembra 1942), šest brošura u 30.000

primeraka, 13.000 obrazaca karata za racionisano snabdevanje životnim namirnicama i oko pola miliona letaka i listića sa parolama.

U decembru 1942. neko je Italijane pismeno upozorio da se u dvorištu zgrade »Itaiba« nešto čudno dešava, da je tamo nešto sumnjivo. To je bilo dovoljno, i Italijani su organizovali stalnu prisмотru. Februara 1943. je usledila i provala u štampariju, kojoj je prisustvovao i visoki komesar italijanskog komesarijata Gracioli.

Avgusta 1942. je osnovana i peta štamparija. Nazvana je »Jama«, ili »Truga«. Bila je u stolarskoj radionici Antona Jevnikara, u Zelelnoj jami. Rudi Burič i Stane Cimperman, koji su kasnije u njoj radili, pobrinuli su se da je grafički i tehnički opreme. Trebalo je postaviti još samo štamparsku mašinu — moderan »feniks tigl«, koji je bio kupljen od bivše štamparije »Slovenija« u Vegovoj ulici. Vlasnik »Slovenije« Kolman je sa svojim sinovima pomogao u uvozu mašine teške 1.200 kilograma. U toku prevoženja ljubljanskim ulicama nismo imali nikakvih neprilika. »Jama« je počela da radi u novembru, ali je radila samo mesec dana. Za to vreme je odštampano 4.000 primeraka decembarskog vanrednog izdanja »Slovenskog poročevalca«, brošura »Sokoli u borbi za slobodu«, u 5.000 primeraka, i oko 25.000 letaka. Na žalost, Italijani su sve to zaplenili.

U vreme »božićnih racija«, 23. decembra 1942, uhvaćen je partizanski ^curir koji je bio došao sa Dolomita, i to baš dok je prenosio brošure »Sokoli u borbi za slobodu«. Čim je to video, njegov pratilac Jevnikar, koji je išao nešto iza kurira, požurio je u štampariju i prisutne obavestio šta se dogodilo. Svi su se na vreme sklonili, te Italijani nikoga više nisu uhvatili.

Toga dana posle podne pokušali smo da nekako izvučemo štamparsku mašinu, ali nismo uspeli pošto je blokada onemogućavala svaki prilaz.

Naša šesta štamparija je bila »Cinkografija«. S razvojem ilegalnih štamparija u Ljubljani, osobito tehnike za izradu dokumenata, sve se više nametala potreba da imamo i vlastitu cinkografiju. Ranije, 1941. godine, cinkografske usluge smo dobijali preko javnih cinkografija. Taj posao su svršavali naši aktivisti koji su u tim ustanovama bili zaposleni. Najviše klišeja za naše potrebe je u to vreme izradio aktivist Zlatko Močnik Dukat. Još se Dušan Krajger, koji je posle hapšenja Toneta Tomšiča jedno vreme rukovodio CT, bavio mišlju da se u sklopu Centralne tehnike osnuje vlastita cinkografija. Tu je ideju pokušao da ostvari Janč Šubic Lado, rukovodilac tehnike za izradu dokumenata, ali smo vlastitu cinkografiju dobili tek krajem leta 1942.

Cinkografijom, koja je počela da radi septembra 1942, u stručnom pogledu je rukovodio Zlato Močnik Dukat. Kasnije su mu se pridružili Stane Cimperman, njegova supruga Karla i Mica Škerlavaj. Cinkografija je bila u dobro skrivenom bunkeru u stanu Milene Zor Ježevе. S Milenom je stanovala njena usvojenica Milena Simčič. Obe su bile komunisti i obavljale su kurirske poslove za

cinkografiju. Ujedno su se brinule o snabdevanju ljudi koji su radili u bunkeru.

Cinkografiji pripada velika zasluga za razvoj naše ilegalne štampe i za izradu sredstava potrebnih za rad tehnike za dokumentaciju. Izradila je i 7.000 karata za racionisano snabdevanje životnim namirnicama i oko 150.000 letaka i listića s parolama.

Pošto je cinkografija pala okupatoru u ruke, uhapšeni su, 1. ili 3. aprila 1943, Boris Race, Zlatko Močnik, Stane Cimperman i njegova supruga Karla, Milena Zor Ježeva i Milena Simčič. Mica Škerlavaj je na vreme izbegla hapšenje, pošto joj je prethodni dan drugarica Lidija Sentjunc bila poverila zadatak zbog kojeg je bila odsutna. Zlato Močnik i Stane Cimperman su osuđeni na smrt, ali im je kazna preinačena na doživotnu robiju, a svi ostali su osuđeni na višegodišnje zatočeništvo.

Još mnogo šta bi se moglo reći o našim ilegalnim štamparijama, koje su od aprila 1941. do aprila 1945. dale narodnooslobodilačkom pokretu više od milion proizvoda grafičke delatnosti.

Tehnika za dokumentaciju

Dokumentna tehnika je bila najosetljiviji nerv naše tehnike. Ilegalni dokumenti su se izrađivali samo po naređenju Centralnog komiteta KP Slovenije i njemu odgovornih ljudi. Zbog svoje izuzetno važne uloge, bila je u dubokoj tajnosti. U njoj je radio mali broj ljudi, ali su to bile dokraja predane i požrtvovane osobe. Njome je najpre rukovodio Janče Šubic Lado, a kasnije Ančka Kariž, Darja, koja je taj posao obavljala znatno duže od Subica. Najbliži Darjini suradnici su bili Slavica Radošević Nađa i Vlasta Vagaj Spela. Imala je više sektora: odeljenje za izradu klišea za obrasce, odeljenje za štampanje obrazaca za dokumente, fotografsko odeljenje, odeljenje za izradu štambilja i suvih žigova i odeljenja za završnu obradu dokumenata.

Darja, Špela i Nađa stalno su bile u vezi s našim aktivistima zaposlenim u okupatorskim ustanovama, kako bi se blagovremeno obavestavale o tome kakve dokumente treba pripremati s obzirom na izmene koje okupator priprema, jer je on to često činio. Ponekad je menjao samo koju pojedinost u njima, recimo potpis, žig ili nešto drugo.

Dok nismo imali vlastitu cinkografiju, dosta klišea su za naše potrebe izrađivali komunisti koji su bili zaposleni u legalnim štamparijama u gradu, a najviše je izrađivao Zlatko Močnik Dukat, koji je u svom stanu u Gerbičevoj ulici bio improvizovao vlastitu cinkografiju.

Obrasci za ilegalne dokumente su pretežno štampani u ilegalnim štamparijama, mada su u tome pomagali komunisti i aktivisti što su radili u legalnim. Oni su se u tu svrhu koristili znatno povolj-

nijim tehničkim uslovima i boljom tehničkom opremljenošću legalnih štamparija.

Žigove, obične i vodene su izrađivali i graverske poslove neophodne za izradu dokumenata obavljali ponajviše Ciril Sitar, vlasnik štamparije »Grafika«, i njegov sin Ciril, a u tome su s njima sarađivali neki graveri kao što su bili Stane Znidaršič Mitja, iz fabrike »Eka«, zubar Drago Vajs, koga je u posao uveo Ciril Sitar stariji, i još jedan graver čijeg se imena više ne sećam. Fine i precizne crtačke poslove su, uz Vlasta Kopača, obavljali inž. Edo Ravnikar, inž. Marko Zupančič i akademski slikar Stane Kumar. Slikar Božidar Jakac je radio kod svoje kuće, na litografskom kamenu.

Značaj ilegalne dokumentne tehnike bio je u tome što je ona sve dokumente izrađivala gotovo u isto vreme kad i okupator. Čak se dešavalo da Centralna tehnika poneki dokument izradi pre okupatora, i to zahvaljujući našim aktivistima koji su radili u okupatorovim ustanovama i koji su nam dostavljali originalne faksimile i žigove jednovremeno kada su oni upućivani u štamparije što su radile za okupatora.

Naša dokumentna tehnika je falsifikovala sve što je okupator izdavao: lične karte, dozvole za putovanja, dozvole za boravak u određenom kraju, stambena rešenja, vojne dokumente, dokumente za prevoz robe železnicom, karte za racionisano snabdevanje stanovništva, krštenice, venčаницe, ukratko; sve što je bilo potrebno rukovodiocima oslobodilačkog pokreta, ilegalcima, borcima, kuririma i drugim da bi se sigurnije i lakše kretali po okupiranom gradu i u neprijateljevoj pozadini.

Zanatska aktivnost

Ilegalna tehnika je za svoje potrebe imala dobro razvijenu zanatsku aktivnost. Imala je vlastitu stolarsku i limarsku radionicu, koje su bile u sklopu CT. Međutim, one nj^u mogle da zadovolje sve potrebe, jer su ove iz dana u dan bivale veće. Zato je CT uspostavila saradnju i s drugim zanatskim radnicima (kovači, tapetari, sarači, krojači, obučari, ortopedi), i oni su u svojim radionicama izrađivali sve što je bilo potrebno partizanskim jedinicama i ilegalcima, a isto tako i za opremanje tajnih skladišta, bunkera i radionica u sastavu CT. U tome je oslobodilački pokret uživao široku podršku i saradnju velikog broja zanatlija iz Ljubljane i njene bliže okoline.

Građevinska delatnost

Centralna tehnika je imala dosta jaku organizaciju graditelja potrebnih za sve ilegalne gradnje i u Ljubljani i izvan nje. U stvari su to bila dva sektora — jedan građevinsko »preduzeće«, a drugi

građevinska ekipa Centralne tehnike. Na čelu prvog bio je građevinski tehničar Sefic, koji je raspolagao zvaničnom poslovnicom i skladištem građevinskog materijala u Šiški i imao je jednog zaposlenog vozača. A građevinska ekipa, koju je po odlasku Ganzitija u partizane vodio Martin Gorišek Vencelj, izgradila je u Ljubljani dosta bunkera za štamparsku tehniku, skladišta za boravak ilegalaca i skrivanje oružja i obaveštajnog materijala. Da je samo ilegalnim štamparijama što su osnovane 1942. godine trebalo stvoriti uslove za normalan rad u bunkerima, bilo bi dosta posla.

O radu građevinske ekipe obavestio sam 28. jula druga Karde-lja: »... na sektoru stambene aktivnosti, iako smo obezbedili izvestan prostor, još se oseća nedostatak prostora za bezbedan boravak. Venceljev kadar se je smanjio za četiri čoveka... dok je materijalom njegov sektor dosta dobro obezbeđen... Trenutno se priprema prostor za smeštaj štamparske tehnike, naročito tigl-mašine. Cim dobijemo odgovarajući prostor, pristupićemo uređenju cinkarne, odnosno pogona za izradu klišea, pošto se bez toga neće moći pristupiti izradi bonova...«

Građevinskom sektoru su izdašno pomagala građevinska preduzeća »Slokan« iz Kolezijske ulice, »Štok« iz Trnove, Tomažič iz Kotnikove i Gabrijelčič iz Poljanske ulice, najviše u materijalu.

Kurirske veze i javke

Veoma značajna aktivnost Centralne tehnike sastojala se i u uspostavljanju i održavanju kurirskih veza i javki. Kuriri su izvršavali zadatke ne samo za Centralnu tehniku već i za intendanturu, partijske forume, organe OF, Narodne zaštite, Bezbednosne i obaveštajne službe itd. Kurirskim vezama su bili međusobno povezani svi forumi i sve rukovodeće ličnosti u Ljubljani. Na toj mreži je bila zasnovana i veza između Ljubljane i teritorije izvan žice. Bez kurira se naša borba nije mogla ni zamisliti.

Kako god je svaki delokrug rada imao svoje kurire, tako je svaki od njih imao i svoje javke. One su najčešće bile u privatnim stanovima ili lokalima u kojima su se ilegalci sastajali radi kratkih dogovora, a kuriri razmenjivali poštu ili, najčešće, sklanjali kakav rizičan materijal. Kod njih su se sastajali i rukovodioci pokreta što su bili u Ljubljani sa onima izvan žice. Preko javki se održavala i kurirska veza sa Glavnim štabom partizanskih jedinica Slovenije.

Najviše javki je bilo u mlekarama, trafikama, trgovinama, gostionicama i frizernicama, valjda i zbog toga što se tu i inače sticalo mnogo ljudi. Mnogobrojnost javki u NOR-u svedoči o masovnosti pokreta u Ljubljani, privrženosti naroda oslobodilačkom pokretu i odlučnosti Ljubljančana s kojom su išli u borbu protiv okupatora.

iSve što je ovde napisano o radu Centralne tehnike u 1942. godini delić je onoga što se dešavalo u NOR-u. Uostalom, to je samo nabranje zbivanja i aktivnosti.

Iako je Centralna tehnika krajem 1942. i početkom 1943. trpela udarac za udarcem, ljudi koji su u njoj radili ni u jednom trenutku nisu klonuli. Zato ona i nije prestajala da radi. Sav taj mnogoljudni aktiv u njoj bio je krajnje požrtvovan. Zato je cela Ljubljana uvek bila blagovremeno obavestavana o svemu što se zbivalo i njene veze s rukovodstvom oslobodilačkog pokreta su bile pouzdane i čvrste, mada su se povremeno za kraće vreme prekidale. Ljubljana nikada nije mirovala, i to je okupatora dovodilo do očajanja.

Milan SKERLAVAJ Petrač

DRUG KARDELJ U LJUBLJANI 1942. GODINE

Godine 1942. drug Kardelj Krištof dva puta je bio u Ljubljani, oba puta povodom nekih značajnih, prelomnih zbivanja. Prvi put je to bilo u proleće, tek što je okupator bio ogradio grad bodljikavom žicom i dok je privodio kraju do tada najmasovnije i najokrutnije racije. Drugi put je došao u jesen, prvenstveno radi učvršćenja Oslobođilne fronte nakon neprijateljske ofanzive, osnivanja Radničkog jedinstva i pružanja pomoći ljubljanskim partijskim organizacijama u njihovom radu.

Svrha ovog priloga je da se daju kratke crtice iz života druga Kardelja u Ljubljani, na putu u Ljubljanu i pri izlasku iz nje, odnosno ponovnom odlasku u partizane.

Proleće 1942.

Nakon dvoipomesečnog boravka u Vrhovnom štabu u Uzicu i, zatim, troipomesečnog rada u CK KP Hrvatske, drug Kardelj se 14. marta 1942. vratio u Ljubljanu. Put od Zagreba do Ljubljane ga je najpre vodio u Karlovac, gde je trebalo da stupi u vezu s ljudima koji će ga prebaciti preko dobro obezbeđene i čuvane granice između Nezavisne Države Hrvatske i ljubljanske pokrajine. Pošto javke, veze nije bilo, Kardelj se zajedno sa svojim pratiocem Vladom Kaduncem Maksom morao sam dalje snalaziti. Posle dužeg ispitivanja puta pronašli su koliko-toliko bezbedan prelaz, kojim su se inače koristili krijumčari. Tim su putem stigli do Kupe, a preko reke su se čamcem prebacili na drugu stranu. Potom su pešice krenuli u Metliku. Tu je Maks imao javku, nekog mašinovođu na železnici. Taj čovek je Kardelja snabdeo železničarskom legitimacijom, ishabanom železničarskom uniformom, kapom i fenjerom i poveo sa sobom u lokomotivu kao pomoćnog ložača. Tako su stigli u Ljubljanu. Da Kardelj ne bi izlazio na glavnoj železničkoj stanici, jer je pretila opasnost da ga neko pozna, mašinovođa je otkao lokomotivu od teretnih vagona i poterao je do prelaza na tadašnjoj Dunavskoj ulici. Nasred ulice lokomotiva je stala, tek koliko da Kardelj siđe. Lokomotiva je otišla, rampa se podigla i Kardelj se našao u samom gradu. Otišao

je porodici Majcen, u Ižansku ulicu, gde su u vreme najžešćih racija, u dobro skrivenom bunkeru, živeli članovi Izvršnog odbora OF. (Iz toga bunkera je nakratko prešao Kovačičevima u Streliškoj ulici, a posle je gotovo tri meseca živeo u bunkeru kod Romihovih na Poti, Drenikov vrh 7.)

*

Rudi Ganziti Grad dobio je zadatak da izgradi odgovarajući bunker. Zajedno s mojim mužem prevrnuo je celu kuću da bi odabrali pravo mesto. Odlučili su se za mali ali veoma prikladan prostor u podrumu. Kada je sve bilo dogovoreno i premereno, Grad je počeo da preziđuje podrum. Mislim da je to bilo prvih dana marta 1942. U bunker se ulazilo iz zahoda u prizemlju, koji se nalazio tačno iznad drvarnice. Kada bi se pokrenula ručica improvizovanog ventila za toplu vodu, deo poda u zahodu bi se pomerio i uvukao u zid, a ukazao bi se otvor — ulaz u bunker. Prozora, razume se, nije bilo, niti je provetravanje bilo zadovoljavajuće, zbog čega je bunker bio prilično vlažan, ali je, zato, bio dobro uređen u pogledu bezbednosti. Desno od zahoda vodile su stepenice na prvi sprat. Kada bi se nogom pritislula beznačajna izbočina na prvoj stepenici, u bunkeru bi se upalila svetlost — upozorenje na opasnost, da bi se po prestanku opasnosti na isti način ugasila.

Jednoga dana u proleće 1942. godine, možda mesec dana pošto je sve bilo uređeno i izgrađeno, neko je došao da nam saopšti da će se u bunker useliti 'neki drug'. Dan ili dva kasnije, negde pred večer, došao je drug Petrač, koga sam odranije poznavala, s jednim drugom kojeg Petrač kratko predstavio: 'Drug Krištof'. To je tada bilo sve što sam znala o novom stanaru naše kuće.

Preko dana se Krištof uglaynom zadržavao u sobi u kojoj je ranije stanovao Tonček Zerjal. Čitave dane je presedeo za pisaćom mašinom, a moj muž i ja smo naizmenično čuvali stražu. Uvek je u bunkeru spavao. Pre odlaska na spavanje u bunker smo odnosili posteljinu. Više puta sam s mužem primećivala da drug Krištof posle svake noći izgleda umorniji. Jednog dana nam je priznao da mu je ležaj u bunkeru kratak pa ne može sasvim da se opruži. Često smo ga nudili bar koju noć da spava u sobi obećavši da ćemo muž i ja stražariti, ali drug Krištof je to redovno odbijao. Ni jednom nije popustio.

Drug Krištof je već bio proveo dosta vremena kod nas, kada je jednoga dana stigao i drug Luka. Obadvojica su spavala u bunkeru. Iako su dosta govorili o tome kako su proveli noć, ni danas mi nije jasno kako su mogli da se smeste na onaj uzan i kratak ležaj kada nije bio udoban ni za jednog.

Bili smo ubeđeni da Italijani neće posumnjati u našu kuću pošto je bila prilično po strani, ali smo se prevarili. Prvi pretres je bio upravo u vreme dok je kod nas boravio drug Krištof. U Rožnoj dolini

okupator je sprovodio racije. Italijanski vojnici i karabinijeri su išli od kuće do kuće, pretraživali, pokupili sve muškarce i kamionima ih odvezli u zatvor. Drug Krištof i moj muž zatekli su se u bunkeru. Kada su Italijani došli u našu kuću upitali su me gde je moj muž, na što sam im »tužna« lica odgovorila da je pre nekoliko dana otišao u grad i da se otuda nije vratio. Iako sam govorila italijanski, nisu mi verovali. Pažljivo su sve pretražili. Međutim, čim sam primetila da oni prilaze našoj kući, pritisnula sam tajni prekidač na prvoj stepenici i tako upalila signalnu svetiljku u bunkeru. Tek pošto sam se uverila da je opasnost minula, ugasila sam signalnu sijalicu.

U prvo vreme je drug Krištof, Edvard Kardelj, više puta odlazio na Važne sastanke i razgovore. Koliko se sećam, najčešće je išao prema Viču. Ubrzo je k nama došla i njegova kurirka i pratilac Mimi Mlinar Maruša. Ona bi uvek pre Kardeljevog odlaska na kakav sastanak, proverila da li je negde bilo racija i blokada. Od Maruše sam i saznala da je drug Krištof visoki rukovodilac oslobodilačkog pokreta.

Za hranu je u to vreme bilo veoma teško. Jedino nam je retko nedostajalo kukuruznog brašna, pa sam ponekad iz dana u dan kuvala samo kačamak. Krištof se nikada, ni jednom rečju, nije na to potužio. Kada sam jednom prilikom za večeru opet skuvala kačamak, Maruša me je diskretno upozorila da je Krištofu želudac oboleo, pa je kačamak za njega pretežak. Zamolila me je da poklonim svu moguću pažnju drugu Krištofu, pošto bi za ceo oslobodilački pokret bio veliki gubitak ako bi se razboleo ili ako bi mu se kakvo drugo zlo dogodilo.

Cesto je naveče sedeo s nama i razgovarao. O svemu. Jedne takve večeri smejući se nam je pričao kako ga progoni naša vlastita obaveštajna služba. Pošto je u našoj kući bio bunker, muž i ja nismo smeli da se udaljujemo niti da radimo kao aktivisti na terenu. Zbog toga su, verovatno, smatrali da smo protivnici oslobodilačkog pokreta. Kasnije su naši obaveštajci primetili da u našu kuću dolazi i povremeno odlazi drug Krištof i da navraćaju još neki nepoznati ljudi i o tome su obavestili svoje rukovodioce. Drugarica Zdenka Kidrič Marjeta, koja je rukovodila bezbednosnom i obaveštajnom službom, rekla je Krištofu da je obaveštajcima sumnjiv i da ga drže na oku.

Posebno smo zavoleli Krištofa zbog njegovog odnosa prema našoj deci. Muž i ja nismo mogli da se načudimo njegovoj ljubavi prema deci. Tek kada smo saznali da i on ima sinčića, malog ilegalca kojega je vrlo retko viđao, razumeli smo ga. I danas se sećam dana kada mu je njegov sinčić Borut došao prvi put u posetu. Maruša ga je dovezla u dečjim kolicima, dete je imalo tek nešto više od godinu dana. Drug Krištof se igrao s njim i smejaao kao da je i on još dete. Sedao bi za sto, sina uzeo u krilo, pa njegovim prstićima polako vidarao po tipkama pišaće mašine.

Baš tih dana se odlučivalo o sudbini dečaćićeve majke — Pepce Kardelj, kao i o sudbini i Toneta i Vide Tomšič i Mihe Marinka.

(Svi su bili uhapšeni 9. decembra 1941.) Mučili su ih strašno i prebacivali iz jednog zatvora u drugi. Maruša se predstavljala za rođaku, i nekoliko puta je od suda dobila dozvolu da razgovara s Pepcom Kardelj. Krištof je uvek s nestrpljenjem očekivao Marušin povratak sa tih sastanaka. Kasnije nam je uvek pričao kakve je vesti donela Maruša od njegove žene i ostalih saradnika. Govorio je kako su Pepca i Vida Tomšič među osuđencima organizovale otpor zbog neljudskog odnosa prema ženama, posebno prema mlađim.

Kada je izgledalo da će sva četiri zatvorenika — Toneta i Vidu Tomšič, Miha Marinka i Pepcu Kardelj — streljati kao taoce, VOS se umešao odlučivši da ih spase. Dvojica njegovih pripadnika su pokušala da sa falsifikovanim dozvolama za posetu iznude razgovor »sa svojim klijentima« i da ih tom prilikom, oružanom akcijom, izvuku iz zatvora. Svuda oko suda i po okolnim ulicama su bili raspoređeni naoružani vosovci. Međutim, nisu uspeli.

Ubrzo potom je Tone Tomšič osuđen na smrt, a ostali na dugogodišnje robijanje. Sećam se da je na dan donošenja presude došao Boris Kidrič Peter i rekao Krištofu otprilike ovo: »Ako ne uspemo da u poslednjem trenutku spasemo Toneta, moraće naša prva partizanska brigada da ponese njegovo ime«. Tada sam poslednji put videla Petera. Dan ili dva nakon toga otišao je u partizane.

Krajem juna se i Krištof počeo pripremati za odlazak u partizane. Sem ostalog, dobio je i potrebne dokumente i odgovarajuću opremu.

Došao je 2. jul, dan kada nas je drug Krištof, Edvard Kardelj, napustio i uz pomoć veza otišao u brda, među partizane.

Ponovo sam ga videla tek posle oslobođenja. Međutim, moj muž je krajem 1942. godine bio uhapšen i upućen u italijanski logor, ali je posle kapitulacije Italije uspeo da se izvuče i ode u partizane. Radio je u tehnici. Jednog dana je dobio obaveštenje da ga drug Krištof poziva da dođe na otok Vis, gde su u to vreme bili Vrhovni štab i CK KP Jugoslavije. Drugarstvo skovano našoj kući, na Visu se produbilo i učvrstilo, pa je posle oslobođenja moj muž bio šef Kardeljevog kabineta u Beogradu. Za nas je Kardelj uvek ostao ono što je i bio — Krištof, veliki revolucionar i izvanredan čovek, kojega smo zavoleli zbog njegovog drugarstva«.

Iz Ljubljane je drug Kardelj krenuo preko tomačevskog bloka, a zatim se seljačkim kolima prebacio u Podlipoglav. U Polju su fašisti zaustavili kola, koja je gonio Franc Tavčar Rok, i pažljivo ih pregledali. Pošto su na kolima sedela dva »priprosta, seoski obučena čoveka«, koji nisu prevozili ništa što je bilo zabranjeno, dozvolili su im da produže put. Od Zaloga je dalje druga Krištofa pratila partizanska patrola, i to preko Police prema Žalni do Dobrega polja, a odatle preko kočevskog kraja na Rog, gde je u to vreme bilo rukovodstvo oslobodilačkog pokreta.

Mara ROMIH

Jesen 1942.

Drug Krištof se iz Podlipoglava, gde su se posle ofanzive bili prikupili članovi CK KP Slovenije i Izvršnog odbora OF, uputio u Ljubljano. Put ga je vodio preko Zaloga. Tik pred Zalogom je zajedno s partizanskom patrolom prešao Ljubljanicu i u nekoj seoskoj kući prespavao i dobio železničarsku uniformu. Sa Brankom Ivanušem, koji je takođe na sebi imao železničarsku uniformu, otišao je na zološku železničku stanicu. Računali su da će u Ljubljano ući na lokomotivi, kao pomoćni ložač. Međutim, pošto nije bilo ništa dogovoreno, plan im nije uspeo. Zato im nije bilo ništa drugo ostalo već da idu pešice pored pruge od Zaloga do Polja. Taj pravac je bio veoma opasan, jer su italijanski vojnici bili dobili naređenje da ubiju svakoga ko se bude približio pruzi. Opasnost je toga dana, 13. oktobra 1942, bila i veća jer su vosovci nekoliko časova ranije bili ubili izdajnika Marka Natlačena, pa je okupator pojačao kontrolu i oprez. Ali o tome ni drug Krištof ni drug Branko Ivanuš tada nisu ništa znali. Celim putem su susretali italijanske vojnike, ali ih ovi, začudo, nisu legitimisali. Verovatno su bili ubeđeni da su to »dva železničara čija je savest potpuno čista«, inače se ne bi usudili da tako slobodno idu prugom. Na takvo rezonovanje Italijana je drug Krištof i računao kada je odlučio da krene prugom.

Stigli su u Polje i odlučili da sačekaju voz. Moglo se desiti da neko prepozna drugu Krištofa, pošto su ga u Polju mnogi poznavali, pa su, čim je voz stigao, dvojica putnika iskoristila gužvu na stanici i ušla u voz, kojim su bez ikakvih neprijatnosti stigli na glavnu ljubljansku železničku stanicu. Preko koloseka su se uputili Vilharovoj ulici, u vilu dr Nojbergera.

*

Dr Mavricij Nojberger je bio još ranije stavio na raspolaganje oslobodilačkom pokretu jedan dvosoban podrumski stan u svojoj vili. Osim dve sobe, u stanu je postojao i dobro uređen bunker. Za nj je znala samo nekolicina ljudi.

Vila je bila u malom ograđenom vrtu naspram železničke ložionice na glavnoj železničkoj stanici. Glavni ulaz u nju bio je iz Vilharove, a sporedni iz Pokopališke ulice, koja je vodila na tadašnje Navje i tamo se završavala. Ni Vilharova ni uska Pokopališka ulica nisu bile osobito prometne. Međutim, nezgoda je bila u tome što su njima redovno krstarile italijanske patrole. U Vilharovoj ulici je straža čuvala ulaz u železničku ložionicu, a u Pokopališkoj zgradu u kojoj je boravila italijanska vojska.

U našem podrumskom stanu bila je, na kraju dugog predsoblja, mala niša sa slavinama i vodomerom. Ona nije svojim izgledom izazivala sumnju. Međutim, kada bi se čovek obema rukama oslonio

na njen zadnji zid i spretno ga potisnuo, zid bi popustio i pojavio bi se otvor — ulaz u bunker. Pod od dasaka, električna peć i topla posteljina olakšavali su život onima koji su dole, u bunkeru boravili.

Doktor Nojberger je izgradio taj bunker na podsticaj Centralnog komiteta KP Slovenije. To je učinio krajem 1941. godine, pod izgovorom da želi da izgradi sklonište od napada iz vazduha. Niko u kući nije ni slutio šta će to biti i čemu će služiti. Svi su ukućani bili uvereni da u kući žive samo dve podstanarke — Vali Subic Breda i ja. Uselile smo se maja 1942, a bile smo prijavljene pod ilegalnim imenima. Sa ostalim stanarima u kući nismo, razume se, uspostavljale prisijske poznanstvo. Razgovarale smo jedino sa lekarom dr Nojbergerom kada bi navratio k nama i s njegovom suprugom, ali samo ako susret nismo mogle da izbegnemo. Ni ona nije znala šta je u podrumskim prostorijama. Kasnije joj se ponešto ipak učinilo sumnjivo, ali je bila toliko pametna da nije nastojala da sazna o čemu je reč.

Osim mene i Brede više puta su u bunkeru boravili i Lidija Sentjurc Joža, Vladimir Krivic Matevž, Milan Skerlavaj Petrač, Janez Subic Lado, Branko Ivanuš Božo, Boris Kariž Kartaš i Mira Svetina Vlasta.

U jesen 1942. su za oslobodilački pokret nastupili najteži dani. Tek završena italijanska ofanziva je bila partizane iscrplila do krajnjih granica, a delimično i demoralisala. Bela garda je počela javno da se vezuje za okupatora i nastupa s njim. Ljubljanu je preplavila neprijateljska propaganda. Neki viđeniji članovi hrišćansko-socijalističke grupe u Osvobodilnoj fronti počeli su da sumnjaju u ispravnost naše borbe, pa su pokušali da razjedine OF.

Iznenada novost: drug Krištof dolazi u Ljubljanu, a za njim će stići i drug Peter! Stan je bio prepun, pa su Boris Kariž Kartaš, Branko Ivanuš Božo i Mira Svetina Vlasta morali za neko vreme da se presele na drugo mesto.

Drug Krištof je došao upravo onog dana kada je smaknut Marko Natlačen, pa je bila pojačana kontrola na ulicama i znatno se povećala opasnost za druga Krištofa, za kojim je okupator toliko tragao. Međutim, 13. oktobar je srećno prošao, i Krištof je nekoliko časova nakon Natlačenovog ubistva došao u Ljubljanu, a zatim, u pratnji druga Bože, i u vilu dr Nojbergera. Imao je na sebi ogrtač tamne boje i tamno odelo. Bilo je očigledno da se je negde preobukao, odnosno da odeća na njemu nije ona koju je nosio u partizanima. Cim je odložio ogrtač zamolio je da se okupa. Upozorio je da bi odelo trebalo prepeglati, jer, ko zna, možda u njemu ima vašiju. Kada je izašao iz kupatila odahnuo je i stupio u razgovor. Oduševljavao se radom VOS-a, posebno akcijom izvedenom toga dana. Razgledao je bunker i izrazio zadovoljstvo zbog ugodnog smeštaja u njemu. Naime, naš bunker je bio prvi u kojem je boravio. »Zaista, ovako solidnog bunkera još nisam imao«, napomenuo je zadovoljno se smešeći.

Odmah posle ručka počeo je da radi. Prvo je napisao pisma koja je uputio na slobodnu teritoriju. Verovatno je da je poslao i izveštaj o svom srećnom dolasku u grad i o prvim utiscima. Breda je bila određena da mu bude kurir i pratilac za vreme njegovog boravka u Ljubljani. Usledila su savetovanja sa Jožom, Matevžom i Petračom, koja bi se ponekad produžila do kasnih noćnih časova.

Nedugo po dolasku, otprilike treće večeri, odnosno kasno po podne, otišao je u grad u pratnji drugarice Brede. Kuda su išli ne znam. Vratili su se pred sam policijski čas. Takve »šetnje po gradu« su se češće ponavljale. Bio je veoma disciplinovan i poštovao je kućni red koliko god je to bilo moguće.

Koju nedelju kasnije u Ljubljani je došao i drug Boris Kidrič Peter. U Ljubljani ga je, preobučenog u železničarsko odelo, doveo Mirko Zlatnar Miklavž. U Vilharovoj ulici sačekao ih je Petrač i samo je Petera doveo k nama.

Za razliku od Krištofa, smirenog, tihog i sredehog čoveka, drug Peter je bio nemiran, bučan i žustar. Sem toga, Krištof je zbog svoje mirnoće i blagosti ostavljao utisak da je stariji nego što je bio, a Peter je imao nečeg dečakog, nešto naizgled naivno, tako da si ga morao odmah zavoleti. U svakom slučaju, te dve ličnosti su se dobro dopunjavale. Bili su toliko različiti, a ipak među sobom tako bliski i na neki način isti.

Krištof nam je pričao o Moskvi i o životu u Rusiji, o ruskoj kulturi, o svemu što je u Sovjetskom Savezu video, o ljudima koji su nam u to vreme podgrevali nadu i veru da ćemo, zajedno s njima, ostvariti ono za što se borimo. Vrlo lepo je pripovedao. Pričao nam je i o životu u Glavnjači, u koju je bio zatvoren u vreme bivše Jugoslavije.

Sve je išlo glatko, bez osobitih komplikacija, pa su i Krištof i Peter odahnuli i nisu bili zabrinuti oko toga kako će se kretati po Ljubljani, u kojoj je okupator bio zaveo vanrednu kontrolu. U prvo vreme su usred bela dana počeli da krstare po gradu, tj. da idu s jednog sastanka na drugi, da bi što pre obavili sve svoje zadatke i odmah potom se vratili na slobodnu teritoriju, među partizane.

U to vreme su Italijani u nekom časopisu bili objavili sliku druga Edvarda Kardelja Krištofa s njegovim ličnim opisom. Pozivali su čitaoce da ga odmah prijave okupacionim vlastima ukoliko ga negde susretnu i prepoznaju, i ko to učini dobiće odgovarajuću nagradu. A pošto su bili saznali da je on u gradu, počeli su organizovanu hajku. Međutim, napisom u časopisu učinili su drugu Kardelju veliku uslugu, jer su ga i nehotice upozorili na opasnost koja mu je pretila.

Kada sam toga jutra pokazala Krištofu taj časopis, on se malo zamislio, a malo kasnije veselo uzviknuo: »No, ako me budu tražili po ovoj slici, teško će me neko prepoznati!« Fotografija zaista nije bila najbolja, bila je neka stara, iz vremena kada je Krištof bio mladić, verovatno srednjoškolac.

Pa ipak, u narednim izlascima iz kuće moralo se voditi više računa. Pošto smo nastojali da za stan u kojem smo živeli ne zna niko osim onih koji trebaju, svi dotadašnji sastanci i susreti su održavani izvan kuće. Taj običaj se zbog nove policijske hajke donekle izmenio. Da rad ne bi trpeo, neki najbliži saradnici su od tada dolazili k njemu u bunker. Koliko se sećam, nekoliko puta su navraćali Vito Krajger i Boris Ziherl. A dolazili su i Zdenka Kidrič Marjeta i Vlasta, koja je ranije u bunkeru stanovala.

Na razgovore i sastanke s većim grupama, na primer, sa članovima Okružnog komiteta KPS za Ljubljano, sa rukovodstvom pojedinih sektora i s članovima Vrhovnog plenuma, i dalje je odlazio van kuće. Da bi za što kraće vreme obavio što više poslova, odnosno da na svaki sastanak ne bi odlazio iz bunkera, sredinom novembra je jednom ili dva puta otišao u Šišku ili Bežigrad na nekoliko dana. Verovatno je da je i tamo gde se zadržavao imao odgovarajuće sklonište za slučaj iznenadnih racija okupatora. Po završetku posla vraćao se k nama.

Tako je, uglavnom, tih dana i meseci drug Kardelj živio u Ljubljani: neprekidno radeći, gotovo bez odmora, stalno s ljudima u gradu, u neprestanoj vezi s rukovodstvom, koje je redovno obavestavao o svom radu u Ljubljani. Ali nije bila reč samo o njegovoj brizi da se sredi i konsoliduje Osvobodilna fronta, osnuje Radničko jedinstvo, razviju partijske organizacije i da ožive posebne aktivnosti oslobodilačkog pokreta, radi kojih je zadatka i došao u Ljubljano, već je on želeo da uspostavi i telegrafsku vezu s Vrhovnim štabom NOV i POJ, koja je iz meni nepoznatih razloga u to vreme bila prekinuta. Na svaki način je nastojao da se ta veza ostvari. U toj nameri je i uputio Janeka Šubica Ladu u Zagreb. Janek je tamo imao poseban zadatak.

Za sebe lično imao je malo, gotovo nimalo vremena. Samo nedelja popodne je bila njegova. Jednoga dana posle ručka donela sam mu njegovog sinčića Boruta. Imao je nepune dve godine. I dete je bilo »ilegalac«. Bili su mu dali ilegalno im^e Peter. U to vreme je njegova majka bila u zatvoru negde u Italiji. Dečaćića sam, na raskršću Tržaške, Rimske i današnje Prešernove ulice, uzimala od njegove čuvarke Nade, čijeg se prezimena ne sećam.

Vreme je brzo prolazilo, prebrzo, i Krištof je morao natrag, u partizane. Još jedne nedelje su se sreli otac i sin. Tada nikako nije mogao da se odvoji od Bučka, kako je zvao sina. Pošto ise bližio policijski čas strahovala sam da ne zakasnim da se vratim. Čim sam pripremila dete krenula sam, a Krištof nas je ispratio do vrata poljubivši sina za rastanak.

U prvoj polovini decembra 1942. Krištof nas je napustio i vratio se među partizane. Peter je otišao pre njega. Pošto su okupacione vlasti znale da je Kardelj u Ljubljani, putovanje železnicom nije bilo sigurno, iako smo među železničarima imali dosta pouzdanih aktivista. Bilo je raznih predloga kako da sa falsifikovanim dokumentima

prođe kroz blokadu. Koliko se sećam, od krojača Jeseca iz Gradišča sam mu donela odelo slično poštanskoj uniformi, pošto je jedna od zamisli bila da ide s nekim poštardom, našim aktivistom, na motociklu. Nije mi poznato kako je konačno prošao i izašao iz Ljubljane, sem to da je uspeo, o čemu smo uskoro bili obavješteni«.

Drug Krištof je tada izišao iz Ljubljane zaista kao poštanski službenik, u ulozi majstora za opravku linija telefonskih i telegrafskih veza. Partijska organizacija u pošti mu je bila pripremila odgovarajuću legitimaciju i nekakav listić na kojem je bilo izbrisano tuđe ime i upisano Kardeljevo ilegalno. Motociklom je upravljao legalni poštard. Prebacili su se do Kozarija, odakle se Krištof uputio ka javci blizu Vrhoveca, a potom dalje, u pratnji jednog mladića, do Žirovnikove jame u Dolomitima. Tamo je već stupio u neposrednu vezu sa svojim najbližim saradnicima, pošto su u to vreme Dolomiti bili središte oslobodilačkog pokreta u Sloveniji.

Mica ŠKERLAVAJ

DO SLOMA
OKUPATORA

PARTIJA I OF OD 1943. DO 1945.

Narodnooslobodilačka vojska Slovenije se uspešno suprotstavljala neprijateljskim snagama, a broj boraca je neprestano rastao. Na ljubljanskom području smo u proleće i leto 1943. godine imali znatnu oslobođenu teritoriju. Jula 1943. su stvorene i prve dve slovenačke divizije. Organizacije Osvobodilne fronte su, sa svojim pokrajinskim i okružnim rukovodstvom, uspešno delovale u celoj Sloveniji i stvarale su Narodnooslobodilačkoj vojsci jako političko i materijalno zaleđe. Ljubljana nije prestala da bude središte narodnooslobodilačkog rata, što je bila u prvoj godini okupacije, ali je uvek ostala značajna za celokupan narodnooslobodilački pokret u Sloveniji.

Italijanski fašistički režim je trpeo poraz za porazom, a s Musolinijevim povlačenjem, 26. jula, konačno je srušen. Ali italijanski okupator je u krajevima u kojima se nalazio postao predostrožniji, posebno u Ljubljani. Zapovednik armijskog zbora, general Gambari, još 27. jula 1943. godine, znači posle pada fašizma, izdao je novo naređenje kojim je opet »trajno zabranio javno sastajanje više od tri osobe, Skupove, manifestacije i sastanke« i odredio »da moraju biti u vreme policijskog časa sva ulazna vrata otvorena i da se prekršioци odmah zatvore i izvedu pred vojni sud«.

Zadatke i akcije Osvobodilne fronte je trebalo prilagođavati prilikama. U Ljubljani je jedan od veoma važnih zadataka bio je rad na demoralizaciji italijanske vojske, osobito običnih vojnika. U blizini kasarni su često rasturani leci i ceduljice s pozivom i upozorenjem italijanskim vojnicima na italijanskom jeziku da prestanu ratovati i da se vrate svojim kućama. U lokalima, tramvajima i drugde su podmetani italijanskim vojnicima u džepove leci. Aktivisti Osvobodilne fronte su pokušavali da stupe u dodir s vojnicima kako bi s njima razgovarali o besmislenosti daljeg ratovanja . . . U tim akcijama je nekoliko aktivista Osvobodilne fronte i zatvoreno. Kazne su bile »blage«, a to je značilo da je naglo opao moral u neprijateljskim redovima. Akcije Osvobodilne fronte su bivale sve masovnije. Njen aktiv je bio svestan važnosti događaja, koji su se sve brže smenjivali.

Vrlo značajan datum iz tih dana bio je 1. avgust. Po padu fašizma Osvobodilna fronta je ponovo zahtevala puštanje zatvorenika i interniraca. Sa sigurnošću se moglo očekivati da će, zbog nemoći Italijana, ubrzo intervenisati Hitlerova ratna mašina i da će se izmučeni zatvorenici i internirci, žene, deca i bolesnici, naći na samom frontu ili po gestapovskim tamnicama. General Gambari je 30. jula izdao posebno obaveštenje na slovenačkom jeziku u kom je stajalo da proglas nove Badoljove vlade o puštanju političkih zatvorenika u Italiji ne važi za stanovnike ljubljanske oblasti.

Na podstrek rukovodstva KP i Osvobodilne fronte, Ljubljanci su se digli da masovno demonstriraju. U Okupiranom i bodljikavom žicom opasanom gradu narod je bio jedinstven i odlučan u svom htenju. Oko 10.000 Ljubljana — žena, muškaraca, omladine — okupilo se 1. avgusta u 10 časova pre podne ispred zatvora u Miklošičevoj ulici. Mnoštvo demonstiralo se zbilo u neprobojan zid i energično izražavalo svoje zahteve. Narod je bio gospodarske situacije. Intervencija neprijateljske policije i vojske je bila ponegde gruba, ali ipak neodlučna i nejedinstvena. Uzvicima protiv fašističke Italije su demonstranti, sem ostalog, raspršivali okupatorovu nameru da primeni strože kazne. Suština demonstriranja je bila već izražena u mnogobrojnim demonstracijama, koje su se sa istim zahtevima ponavljale i proširivale počev od ranog proleća 1943. I u zatvorima se ustalasalo: zatvorenici su se uzvicima i pevanjem revolucionarnih pesama odazivali demonstrantima.

Pod pritiskom intervencionista praćenih tenkovima, demonstranti su rastureni, ali su se demonstracije nastavljale u susednim ulicama i u svim delovima grada. Iako se svet razilazio u grupama, ipak je bilo uhapšeno oko 30 demonstiralo. Osudili su ih na nekoliko godina tamnice, i već iste noći ih odveli u logor u Italiju.

Masovne demonstracije nisu više bile tako snažne kao 1. avgusta, ali su se ponavljale u nameri da se demoralizuje i poljulja okupatorska vlast i njegova vojna moć. Sedmog avgusta pre podne su bile demonstracije omladine na Kongresnom trgu, a posle podne omladine i odraslih na grobovima talaca. Na godišnjicu smrti Vide Pregorčeve, prve žene streljane u Ljubljani (29. avgusta), održane su demonstracije na njenom grobu.

Kapitulacija Italije

Raspad osovine Rim—Berlin je bio bliska neminovnost.

KP Slovenije i Osvobodilna fronta su se suočili s novim problemom: Ikako se pripremiti za trenutak kada usledi vojnički i politički slom fašističke Italije.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte — IOOF — i Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije — GS NOV i POS — na oslobođenoj teritoriji su se već početkom avgusta počeli pripremati za trenutak kada bude usledio slom Italije, koji

su sa sigurnošću predviđali. Zbog terora novog okupatora, Nemaca, valjalo je što više stanovništva obuhvatiti oružanim jedinicama i pribaviti od italijanske vojske što više oružja i opreme.

I u Ljubljani su se komiteti CK KP Slovenije i Izvršni odbor Osvobodilne fronte pripremali, zajedno sa svojim organizacijama, za nastupajuće, odlučujuće događaje. Najvažnije je bilo da se što većem broju Ljubljančana omogući odlazak u NOV.

U nacrtima planova se čak predviđalo da bi partizani, privremenim zauzimanjem Ljubljane ili bar razbijanjem nekih blokova i zauzimanjem predgrađa, mogli da omoguće odlazak iz grada što većem broju naoružanih ljudi sposobnih za borbu. I masovno razoružavanje italijanskih jedinica moglo je da se ostvari.

Osmog septembra uveče italijanska vojska je objavila bezuslovnu kapitulaciju. Sledećih dana je Narodnooslobodilačka vojska razoružala hiljade Italijana. Uništila je gnezdo plavogardista u Grčaricama. Više stotina zagriženih belogardista se, zajedno sa svojim vođama, bilo utvrdilo u gradu Turjaku, gde su našli utočište. Nameravali su da sačekaju novog okupatora, ali su ih snažne partizanske jedinice u žestokim okršajima najpre razbile, a potom zarobile. Nemačka vojska je razoružala italijanske jedinice samo u Ljubljani i u većim mestima duž pruge Ljubljana—Trst, i tako je te krajeve okupirala. Na području ljubljanske oblasti, Slovenačkog primorja i Istre nastala je prostrana oslobođena teritorija.

Za Ljubljanu i Osvobodilnu frontu, koja se bila dala u akciju, posebno je bilo značajno to što je na južnoj i zapadnoj strani oslobođena teritorija dopirala sve do ljubljanskih predgrađa. Blokada i žičane ograde oko grada su za nekoliko dana popustile, prolaz je bio slobodan. Partizani nisu zauzeli Ljubljanu, jer je osnovni cilj već bio postignut. Za nekoliko dana ona se oslobodila tako reći sama. U to vreme Osvobodilna fronta je iskoristila nemoć okupatora i poraze domaćih izdajnika i u Ljubljani je o svemu ona odlučivala i sve usmeravala. Užurbano i gotovo javno je počelo masovno odlazanje u partizane. Najpre su otišli oni koji su odavno čekali priliku, ali je odlazilo na stotine i hiljade drugih. Peške, na biciklima, vozom. Tih dana je stupilo u stroj boraca za slobodu, kako se smatra, od 5.000 do 7.000 ljudi. Oni su odneli sa sobom mnogo različitog materijala — hrane, dragocene tehničke opreme i dr. — za potrebe Narodnooslobodilačke vojske. I ceo septembar, pošto su straže na ivicama grada bile ponovo postavljene, prelazilo se s onu stranu žice na redovnim prelazima, u kamufliranim kolima i uz pomoć Narodne zaštite.

Za naređenje Glavnog štaba (od 11. septembra) o mobilizaciji u NOV i za objavu Glavnog štaba i Izvršnog odbora Osvobodilne fronte o mobilizaciji (13. septembra) aktiv Osvobodilne fronte u opštoj žurbi nije ni saznao. Priliv Ljubljančana u partizanske jedinice bio je tih dana masovan.

Na Golem je 11. septembra osnovana nova brigada, koja je nazvana Ljubljanska, a u Dolenjskoj i Kočevju su pridošlicama iz Ljubljane ojačane tamošnje partizanske jedinice.

Odlaskom italijanskih fašista i proširivanjem nemačke okupacije na Ljubljanu nastale su nove prilike. Partija i Osvobodilna fronta su morali da preduzmu mnogo šta kako bi se suprotstavile teroru »novog« okupatora. Nemci su, naime, bili okupirali grad sa oko 1.600 vojnika, uzeli su svu civilnu vlast u njemu i postavili novog gradonačelnika. Za to vreme su vođene žestoke borbe na gotovo svim prilazima Ljubljani.

Međutim, po ukazu je general Repke, zapovednik nemačkih vojnih odreda, izdao poseban poziv stanovništvu da poštuje red i mir i da ne napušta radna mesta, jer »nikome se neće dogoditi ništa ako se pokorava naredbama«. Razne zabrane su imale još 11. tačaka, među kojima su bile o policijskom času od 8 uveče do 6 izjutra, o zabrani vožnje biciklima, o zabrani slušanja drugih radio-stanica osim nemačkih i ustaških (za prestup se kažnjavalo smrću), o zabrani širenja neistinitih vesti i letaka svih vrsta, o zabrani pisanja po zidovima, hodnicima itd. Nekoliko dana nakon toga su zabranili ulazak u šumska područja. Prekršaj je povlačio za sobom smrtnu kaznu. Nemci su u isto vreme naimeovali za predsednika pokrajinske uprave ljubljanske pokrajine divizijskog generala i predsednika ljubljanske opštine Leona Rupnika i dodelili su mu nemačkog upravnog savetnika.

Još pred kapitulaciju, kada su se pripremali masovniji odlasci u Narodnooslobodilačku vojsku, važno je pravilo da svaki aktivist Osvobodilne fronte koji se pripremao u partizane mora da nađe sebi zamenu i uputi je u poslove pokreta. Počelo je poveravanje odgovornosti novim ljudima, mahom ženama, omladini i starijim osobama. Kada je posle kapitulacije Italije krenula bujica ljudi iz Ljubljane, gotovo niko više nije mislio na to da su većinom otišli oni koji su već bili određeni za zamenu. Dešavalo se da odu i čitavi odbori gradskih četvrti, terenski, omladinski* i dr. Na svojim mestima je ostalo samo nekoliko odgovornih aktivista komunista koji su bili toliko partijski disciplinovani da nisu otišli bez odobrenja. U prvi mah se nije moglo znati kakav je sastav odbora Osvobodilne fronte i aktivista na drugim radnim područjima. Još dok se nije bila osetila vlast novog okupatora i dok su belogardisti bili razbijeni, zbunjeni i preplašeni, bio je pogodan trenutak za obnavljanje celokupnog organizacionog sastava KP i Osvobodilne fronte. Ali premda je prilika bila sazrela, bilo je mnogo teškoća. Bilo je dovoljno poverljivih ljudi, ali uglavnom manje iskusnih i manje proverenih, pa je bilo rizično poveriti im teže zadatke i veće odgovornosti, osobito s obzirom na vreme i prilike što su predstojali.

Kada se tačno znalo da će novi okupator od 1. oktobra uvesti na prilazima nove propusnice, moralo se požuriti sa izlaskom drugova što su bili pozvani na oslobođenu teritoriju, da bi se iskoristili

još važeći falsifikovani dokumenti. Pretposlednjeg i poslednjeg dana septembra su, u razmacima od po nekoliko časova, jedan za drugim prešli preko prolaza prema Igu, gde ih je čekala veza: Vladimir Krivec, dotadašnji komesar CK KP Slovenije i Izvršnog odbora Osvobodilne fronte za Ljubljano, France Kimovec Žiga, Zima Vrščaj Holy — Nataša i Leopold Krese Jošt, sekretar i član partijskog komiteta za Ljubljano, Tone Čeznivec Tomič, komandant Narodne zaštite za Ljubljano, Ivo Levstik Goje, komesar Narodne zaštite za Ljubljano i drugi.

Neki od njih (Vladimir Krivec, Franc Kimovec, Zima Vrščaj Holy, Leopold Krese, Tone Čeznivec, Ivo Levstik, Andirina Zancer i Milka Peruzzi-Paternoster) učestvovali su na zboru poslanika slovenačkog naroda u Kočevju, koji je zasedao baš tih dana. Tako su se odmah na početku našli u ulozi poslanika Ljubljane, grada koji se na sebi svojstven način suprotstavio okupatoru i koji zbog posebnih okolnosti nije mogao da izabere svoje delegate na posebnim zborovima, kao što su to mogla druga mesta na oslobođenoj teritoriji Gorenjske, Notranjske i drugde. Ipak je te poslanike »ovlastio« višegodišnji odgovoran i rizičan politički rad sa slobodoljubivim Ljubljančanima koji su imali poverenje u njih, a to će se videti iz toga što su im priznavali njihovu vodeću ulogu i što su disciplinovano sledili njihove podsticaje u izvršavanju i ispunjavanju zadataka i akcija narodnooslobodilačkog rata.

Ofanziva na slobodarsku Ljubljanu

Predviđanja o skorašnjem pogoršanju situacije u Ljubljani i o svesti i pripremljenosti većine Ljubljančana počela su da se ostvaruju prvih dana oktobra.

Najpre se zatvorio gotovo neprobojan obruč oko Ljubljane. Time je bila ugrožena pre svega veza između ljubljanske organizacije KP i Osvobodilne fronte s jedne, i glavnog rukovodstva na slobodnoj teritoriji, s druge strane. Traženje i određivanje novih prelaza i veza je umnogom ometala i dugotrajna vojna ofanziva na oslobođenoj teritoriji. Belogardisti, koji su se, pod okriljem novog okupatora, neobično brzo bili pridigli posle udarca zadobijenog od Narodnooslobodilačke vojske i predstavili se kao domobrani, u toj su ofanzivi mnogo pomagali okupatoru. Početkom decembra je u blizini Ljubljane poginuo inž. Franc Čučđt, koji se požrtvovano trudio da uspostavi što više dobrih veza s Ljubljanom. Uspostavljene su već krajem decembra. Za to su bili zaslužni i drugi ljudi koji su dolazili iz okoline u Ljubljano na rad (pravci: Preserje, Logatec, Košana, Drenov Grič, Vrhnika, Zalog, Laze, Polje i Ig).

Posle više od dva meseca prekida veza, Osvobodilna fronta u Ljubljani je ponovo počela redovnije da prima izvornije i opširnije vesti o političkim i vojnim događajima, pogotovu na jugoslovenskoj i slovenačkoj teritoriji. U međuvremenu smo, u oktobru,

objavili neko gradivo iz »rezerve« — koje je u Ljubljani bilo pripelo još pre ofanzive — o poredama nad belo-plavima u Gržaricama i na Turjaku, i o sudskom procesu protiv njihovih vođa, naročito o Kočevskom zboru i njegovim odlukama. Za Ljubljani su tada bili osobito značajni kongres ljubljanskih aktivnih oficira bivše jugoslovenske vojske i dobrovoljaca iz I svetskog rata i njihov proglas, koji su potvrdili sa svoja 72 potpisa. Podsticajna je bila objava posebnog pozdrava, »Naši ljubljani«, koji je usvojio Kočevski zbor poslanika slovenačkog naroda. Tu je bilo sem ostalog rečeno da zbor »šalje svoj prvi najtopliji pozdrav srcu slovenačkog otpora — tebi, junačka d nepokolebljiva, draga Ljubljano ... dala si Slovencima i svetu nov primer junaštva i otadžbinske ljubavi, koji danas žele da slede svi slovenački krajevi«.

Uporedo sa ofanzivom na oslobođenu teritoriju u Ljubljani se sprovodila prava pravcata ofanziva posebne vrste, jedan od najtežih ispita celokupnog aktiva Osvobodilne fronte i sveg rodoljubivog stanovništva Ljubljane: iz idejno-političke zrelosti i istrajnosti u borbi.

U samoj Ljubljani okupator je, uživajući svu moguću pomoć domaćih izdajnika, svim silama nastojao da zadobije podršku stanovništva, pre svega omladine, u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske. Pod parolom »Ko nije s nama — taj je protiv nas«, građani su vrbovani za hrišćanske domobranske formacije. U školama su zavedene oštre mere protiv omladinaca koji su na bilo koji način izražavali svoje rodoljublje. Iz škola su isključivani čitavi razredi. Antikomunistička propaganda je dobila neviđene razmere. U njoj su učestvovali i sveštenici, preobučeni u obična građanska odela, i nije mimoišla ni radnike u fabrikama ni službenike u ustanovama.

Da bi obmanuli stanovništvo, domobranci s generalom L. Rupnikom na čelu su se obratili javnosti tzv. antikomunističkom (božićnom) poslanicom, potpisanom od strane 140 uglednih javnih radnika, od kojih su mnogi, pod pretnjom zatvorom i prinudnim radom, bili prisiljeni da daju svoje potpise. U tom »slovenačkom narodnom programu«, kako su inače taj dokument nazvali, ponovljen je poziv u borbu protiv komunizma, »najopasnijeg neprijatelja svih hrišćana i kulturnih naroda«. Po okupatorovoj zamisli, potpisivanje »poslanice« trebalo je da preraste u narodni plebiscit.

Aktivisti i članovi Osvobodilne fronte su bili u velikoj nepriključnosti zbog potpisivanja tog dokumenta. Pošto je Osvobodilna fronta bila široko prodrta u narod i u vrhove slovenačkog javnog života, aktivisti i članovi Osvobodilne fronte našli su se, razumljivo, na važnim položajima i tako su bili prvi na udaru. Mnogi su smatrali da je potpisivanje dokumenta s takvom sadržinom sraman; čin. Vodstva Komunističke partije i Osvobodilne fronte u Ljubljani su takođe vršila pritisak da se bojkotuje potpisivanje, ili, koliko god je to moguće, da se odugovlači i izbegava. Ipak, nije bilo tako jednostavno izbeći potpisivanje, jer se moglo desiti najgore. Zbog toga su mnogi potpisali, i domobranci su se time hvalili. Neke koji

nisu potpisali nisu zatvorili, a druge ipak jesu. Ponegde je kućevlasnik potpisivao u ime svih ukućana. Mišljenje glavnog rukovodstva Komunističke partije i Osvobodilne fronte je stiglo u Ljubljano s velikim zakašnjenjem. To je rukovodstvo smatralo da bi potpisivanje izgubilo sav značaj kada bi dokument potpisali svi odreda. Ali za to je već bilo kasno, iako je potpisivanje još trajalo i mada su neprijatelji često morali čas da prete, čas tako reći da mole za potpise. Pred Novu godinu su ljubazno objašnjavali da »treba svi da potpišu, naročito predstavnici javnog života, bivši profesori, a posebno predstavnici kulturnog života — književnici, slikari, vajari, kao i privredne i kulturne ustanove i slično«. Posle Nove godine se gotovo dva meseca »radilo« u fabrikama. Držana su antikomunistička predavanja. Krajem februara je usledila izjava da znaju da još mnogi žele da potpišu i da će u preduzećima i ustanovama, a isto tako i po kućama, jednostavno po spiskovima, sakupljati potpise. Uprkos svemu, smatrali smo da to moramo sprečiti, pa makar bili posredi samo pojedinačni potpisi.

Zbog bojkotovanja potpisivanja »poslanice« neprijatelj je najveći pritisak činio na rukovodioce radnih i drugih organizacija i ustanova, jer je smatrao da su isključivo oni odgovorni za saradnju građana Ljubljane sa Osvobodilnom frontom i Narodnooslobodilačkom vojskom.

Sve se to dešavalo u jeku hapšenja, neljudskog ponašanja sa zatvorenicima, prebijanja do besvesti i do smrti. Činjenica da su iz noći u noć uzimali po sto i više ljudi, izaziva u većine ljudi užas, jer svak sa sigurnošću zaključuje da će i sam doći na red. To utiče na ljude više od nekadašnje blokade i racija, jer niko ne zna koliko će sve to potrajati. Ljudi nestaju iz zatvora, domobrani ih noću odvoze s onu stranu žice, u šume, prema Urhu, na Ozlje, prema Savi ... Rade u najvećoj tajnosti. Hoće da se reše svih za koje smatraju da mogu biti opasni. U svemu tome ima i ličnih obračuna i kriminala. Većinom ubijaju mlade ljude ... Sve to rade u najvećoj tajnosti i zato je teško dobiti tačne podatke o nestalima. Do sada nema 200 i više ljudi. Sada u Begunjama ubijaju — streljaju taoce iz Ljubljane.

Vest o nedelima domobrana, uprkos prikrivanju, naglo se širila među Ljubljančanima. Čak i pobožno stanovništvo se bilo razočaralo i počelo je da okreće leđa crkvi i sveštenicima. Sada su domobrani pokušavali da, uz pomoć biskupa Rožmana, ponovo prevare ljude i vežu ih za sebe. Objavili su delovanje »biskupske dobrotvorne kancelarije«. Početkom novembra, za Zahvalnu nedelju, biskup je pozvao vernike da daju priloge svim crkvama za mnogobrojne porodice koje se obraćaju za pomoć biskupskoj dobrotvornoj kancelariji. Objavili su da se u svim crkvama obaviti sveta misa posvećena palima u časnoj borbi i onima što su na podmukao način bili ubijeni od neljudskih komunista.

Da bi prevarili lakoverne Slovence, nemački okupatori su ubrzo po zauzeću Ljubljane »dozvolili« organizaciji Crvenog krsta, koja

je postojala i za vreme italijanske okupacije, da počne da deluje pod nazivom Slovenački crveni krst. Osvobodilna fronta i »Slovenski poročevalec« su razobličili i oštro osudili tu organizaciju i njenu ulogu, jer je apsurdno i misliti da okupator osniva organizaciju u korist Slovenaca, a slovenački narod je već bio osnovao vlastitu organizaciju — Slovenačku narodnu pomoć.

Organizacija OF i KP od 1943. do 1944. godine

Uže rukovodstvo CK KP Slovenije i KP za Ljubljanu delovali su već od leta 1942. godine u nepromenjenom sastavu: Vladimir Krivec Matevž, Lidija Sentjunc Joža i Mira Svetina Vlasta. Tako je bilo sve do odlaska Lidije Sentjunc, u leto 1943, u uže rukovodstvo CK KP Slovenije i Izvršni odbor Osvobodilne fronte. U šestočlanom Komesarijatu IO Osvobodilne fronte učinjeno je tada nekoliko izmena, nakon kojih su u njemu bili: Viktor Repič, Zoran Polič, Milan Pustišeh, Tone Tomen, Stane Kovač, Franček Majcen, Vladimir Krivec i Mira Svetina. U leto i do kraja septembra 1943. godine uže rukovodstvo CK KP Slovenije sastojalo se od dva člana. Po odlasku njegovog sekretara Vladimira Kriveča i članova Predsedništva Izvršnog odbora Osvobodilne fronte, uzela sam na sebe poslove celog Komesarijata CK KP Slovenije i Izvršnog odbora Osvobodilne fronte.

Pred samu kapitulaciju Italije i posle nje, a i celu 1944. godinu, ljubljansko partijsko rukovodstvo je predstavljalo Oblasni komitet KP Slovenije za Ljubljanu, a rukovodstvo Osvobodilne fronte Oblasni odbor Osvobodilne fronte. Osim opštih zadataka Osvobodilne fronte, organizacije DE su obavljale masovne sitne sabotaže na radu i masovno su bojkotovale »protivkomunističke akcije«. Savez slovenačke omladine, ZMS, povezivao je delimično omladinu u školama, u fabrikama i na terenu. Slovenački antifašistički savez žena, SPZS, uvrstio se sa svojim aktivistkinjama i članicama u sve odbore i aktive (pogotovu u septembru 1943.), u kojima «u, zbog spomenutog pomanjkanja muškaraca, poslove obavljale uglavnom žene. Slovenačka narodna pomoć (SNP) prikupljala je u najširem krugu rodoljubivih Slovenaca pomoć za zatvorenike, izgnanike i njihove porodice i za porodice partizana i interniraca.

Iako su te organizacije imale svoje posebno oblasno rukovodstvo, one su činile jedinstvenu Osvobodilnu frontu i bile su vrelo kadra. Delovanje Osvobodilne fronte se u pojedinim organizacijama ili odborima ponekad prekidalo zbog masovnih hapšenja ili odlazaka u Narodnooslobodilačku vojsku, ali nikada nije moglo potpuno da se prekine. I zato je Osvobodilna fronta u Ljubljani bila neuništiva.

Organizacija KP kao pokretač i vodeća snaga narodnog otpora u Ljubljani razvijala se počev od Okružnog preko rejonskih komiteta do osnovnih organizacija u fabrikama, preduzećima, ustanovama, u pojedinim naseljima, u posebnim sektorima u tehnici i obave-

štajnoj službi sigurnosti — VOS. Na sličan način je i SKOJ bio organizovan. On je delovao u školama, preduzećima i na terenu, u tzv. aktivima.

Broj rejona je bio različit, jer smo ponekad manja područja spajali s većim, i obrnuto, prema prilikama koje je diktirao okupator i prema broju ljudi koje smo imali na raspolaganju. Krajem 1943. i početkom 1944. godine više puta je bilo 5 do 7 rejona: Siska, Bežigrad, Centar, Poljane, Moste, Vič, Trnovo.

Rukovodstvo Osvobodilne fronte je poklanjalo posebnu pažnju matičnim odborima Osvobodilne fronte u većim ustanovama, na železnici, u pošti, bivšoj banovini, tadašnjoj pokrajinskoj upravi, u bolnici, sudu, magistratu, bankama, kulturnim ustanovama itd.

I VOS je sa svojim mnogobrojnim obaveštajnim aparatom, posebnim sektorima, kao i s »tehnikom«, za vreme nemačke okupacije više nego bilo kada pre toga doprineo dobrom organizovanju KP i Osvobodilne fronte, a posebno njegov obaveštajni deo. Sakupljajući najraznovrsnije podatke on je uspešno sudeo u NO pokretu, uticao na rukovodstvo Osvobodilne fronte u donošenju političkih, organizacionih i kadrovskih odluka i posredno je štitio narod od neprijatelja. »Tehnika« je onima koji su »štampali« ilegalan materijal nepogrešivo obavljala organizacione, propagandne i slične zadatke.

Uprkos masovnom teroru od strane neprijatelja i odlasku mnogih članova KP i aktivista Osvobodilne fronte u Narodnooslobodilačku vojsku nakon kapitulacije Italije, u Ljubljani su organizacije KP i Osvobodilne fronte neprekidno delovale sve do kraja rata. O požrtvovanju i samopregoru boraca protiv okupatora u okupiranoj Ljubljani na svoj način svedoči i to što je u to vreme izgubilo život 19 članova KP, među kojima su bile i 3 žene, koje su kasnije proglašene za narodne heroje. Najviše je izginulo drugova koji su radili u obaveštajnoj službi i u političkoj izdavačkoj tehnici — 12.

Zbog teškoća u održavanju operativnih veza s centralnim organima, rukovodstvo KP i OF Ljubljane je u najvećem broju slučajeva samostalno donosilo odluke i pokretalo akcije u Ljubljani. Politički se delovalo oko Rupnika i biskupa Rožmana, koji su pokušali da odvoje Ljubljanu od oslobodilačkog pokreta. U tu svrhu su komunisti i aktivisti Osvobodilne fronte temeljili svoju političku akciju na upoznavanju stanovništva s razvojem borbe protiv fašizma kako na području Slovenije tako i šire — na teritoriji Jugoslavije i na ostalim evropskim bojištima. O tome M. Svetina kaže i ovo:

»Zaplašene Ljubljančane, nesigurne za svoju budućnost i budućnost slovenačkog naroda, bilo je moguće hrabriti jedino prikazivanjem vojničkih i političkih uspeha u NOR-u, i izvan Slovenije, na celoj jugoslovenskoj teritoriji, i objašnjavanjem značaja Zbora delegata slovenačkog naroda u Kočevju i Prvog zasedanja Slovenačkog narodnooslobodilačkog saveta (SNOS) u Črnomelju i odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a.

Propaganda Komunističke partije i Osvobodilne fronte ni tada nije bila niti je smela da bude puko objašnjavanje, jer bi to vodilo u defanzivu. Događaji se nisu objašnjavali samo da bi se ljudi tešili i oslobađali pesimizma i panike, da bi što mirnije preživeli najteže dane i sačekali kraj rata. Tadašnja propaganda je bila više upravljena aktiviranju novih ljudi i ostvarivanju politike NOR-a.

U vestima izdavanim u februaru 1944. godine, što su stizale iz Ljubljane, opširno se govorilo o reagovanju rukovodstva i odbora Osvobodilne fronte i stanovništva, komunista, skojevaca, aktivista Osvobodilne fronte, omladine, radnika, organizovanih u DE, na politički, masovan i fizički pritisak neprijatelja. Najneposredniji, dosledan i uspešan odgovor, naročito na prinudno potpisivanje Rupnikove »poslanice«, bila j2 tzv. kampanja za AVNOJ.

U to vreme su štampani posebni brojevi »Slovenskog poročevalca« i »Ljudske pravice« i Titov govor u Jajcu (u vidu brošure »Poročevalec«), a »Radio-vesti« i »Pregled dogotkov« dopunjavali su listići što su u hiljadama primeraka, iz dana u dan i iz noći u noć, razbacivani po pojedinim delovima grada. Na njima je pisalo: AVNOJ, NKOJ, NOVJ, TITO, da bi se upozorile neobaveštene osobe koje bi se počele interesovati za ulogu tih listića. Posebno su bili značajni mnogobrojni sastanci na terenu, gde se ljudima živom rečju objašnjavalo šta se događa na oslobođenoj teritoriji i u svetu.

Građani Ljubljane su plebiscitarno pozdravljali odluke AVNOJ-a. Sastanci su se održavali u naseljima, stanovima, fabrikama i ustanovama, po odeljenjima. Posle razgovora o događajima i o materijalu koji su imali na raspolaganju, pročitali su i prihvatili posebnu rezoluciju i potpisali je. Svoj potpis su stavili i oni koji nisu mogli da budu na sastanku. Rezolucije je svojeručno potpisivalo više od 5, pa i preko 20 i 30 osoba, a u fabrikama čak i po 50 i 80. Potpisivane su ili pravim ili ilegalnim imenima, ili, pak, samo imenom ili samo prezimenom. Po svojeručnim potpisima se saznavao i socijalni sastav potpisnika. Ponegde su rezolucije primane i bez potpisivanja i samo se označavao broj prisutnih na sastanku.

Kada se uporede sačuvani izveštaji u kojima je samo deo podataka i sećanja, kao i izjave pojedinaca, vidi se da je bilo sakupljeno više od 200 rezolucija sa ukupno 5.000 do 6.000 potpisa.

Rezolucije su bile najpouzdanija provera ne samo ljubljanskog stanovništva već i članova KP i aktivista Osvobodilne fronte u Ljubljani. Ogroman broj ljudi se bez kolebanja bio odlučio za Tita i federativnu Jugoslaviju i pozdravio je zaključke AVNOJ-a, koji su bili izraz narodnog mišljenja o budućem uređenju jugoslovenskog društva. Saveznici su pozvani da priznaju AVNOJ, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i da onemoguće izbegličku vladu da seje razdor među jugoslovenskim narodima. Kralju Petru je sprečen povratak u zemlju, izražavano je priznanje i zahvalnost NOVJ kao »našoj vojsci«, koja je omogućila stvaranje narodne vlasti. Možemo tvrditi da su Ljubljančani, zajedno sa aktivom KP i OF,

i u najtežim trenucima bili u prvim redovima borbe za novu Jugoslaviju.

I tako je u širokoj kampanji vođenoj u prilog AVNOJ-a i nove Jugoslavije u martu i aprilu 1944. popularisano Prvo zasjedanje Slovenačkog narodnooslobodilačkog saveta, SNOS, koje je održano februara u Črnomelju. Uporedo s rezolucijama, AVNOJ je primao i pozdravna pisma za SNOS. U njima je narod izražavao veru u Osvobodilnu frontu i Komunističku partiju, »koja je znala da okupi sve konstruktivne narodne snage i da ih vojnički i politički organizuje za rat protiv okupatora i domaćih izdajnika«.

U osnovnim tačkama programa Osvobodilne fronte iz 1941. godine, u mnogobrojnim zaključcima donetim na Kočevskom zasjedanju oktobra 1943. godine, a i činom prisajedinjenja Slovenačkog primorja Sloveniji u sklopu nove, federativne, demokratske Jugoslavije, i isto tako u mnogim zaključcima AVNOJ-a i SNOS-a, bilo je jasno izraženo i rešeno slovenačko pitanje. Većina Ljubljana je, naime, odbijala razne koncepcije i kombinacije o »samostalnoj i ujedinjenoj Sloveniji« pod zaštitom Zapada, koje su tada kovale pojedine ili udružene grupe domaće reakcije. Kao i za sav slovenački narod, i za Ljubljanu je bilo od životnog značaja to što se politički i vojnički bila usmerila prema novoj jugoslovenskoj zajednici i što se počela uključivati u nju. Zato je razumljivo što su se Ljubljančani već tada odlučno zauzeli za stavove čija će se ispravnost sledećih godina toliko puta potvrditi.

U Ljubljani je od 1943. do 1944. godine bilo još masovnih akcija. U njih ubrajamo mnogobrojne akcije u pisanju i rasturanju letaka i drugih napisa. To je mahom bilo delo omladinskih grupa. Te su se akcije preduzimale prilikom značajnih političkih događaja, velikih vojničkih pobeda, o proslavama 1. maja, na godišnjice oktobarske revolucije, itd.

Aparat OF je radio dan i noć

Organizacije Osvobodilne fronte su obavljale u 1944. godini i druge značajne zadatke. Redovni mesečni doprinosi stanovništva za Osvobodilnu frontu su od oktobra 1943. nadalje rasli i iznosili su od 179.000 do 273.000 lira, da bi se počev od januara 1944. više meseci održali na istoj visini. Ti su prilozima ranijih godina iznosili 150.000 do 350.000 lira mesečno, a to znači da su se, uzimajući u obzir odlazak velikog broja ljudi iz Ljubljane, povećavali.

Zajmom narodnog oslobođenja, od tri posto, koji se sakupljao i u Ljubljani, sredinom januara 1944. je, posle dva do tri meseca ubiranja, prikupljeno više od milion lira. Pozajmioci su bili uglavnom manje imućni ljudi, njih oko 1.300.

Vrednost sve hrane sakupljene u sklopu SNP nije bilo moguće utvrditi. Sakupljalo se od porodica na kašike i dekagrame, od onoga što su ljudi dobijali na prehrambene bonove. Uprkos požrtvovanosti i samoodricanju stanovništva (odvajalo se od usta), potrebe se ne bi

mogle zadovoljiti da prehrambeni bonovi nisu falsifikovani i na različite načine umnožavani. Premda je okupatorova kontrola bila stroga, na taj način su pribavljene velike količine osnovnih namirnica za potrebe Osvobodilne fronte. Pojedini trgovci — pripadnici Osvobodilne fronte isto su kao i pre davali priloge u hrani, soli i drugoj robi iz svojih neprijavljenih zaliha, ali za tri ratne godine su se rezerve iscrpile.

Iako su potrebe bile velike, u Ljubljani je Osvobodilna fronta imala dovoljno sredstava za svoje delovanje. Izdavana su za vrlo raznolike svrhe kao što su: izdržavanje ilegalaca i aktivista koji više nisu bili redovno zaposleni, kao i njihovih porodica, izdržavanje partizanskih porodica ako nisu imale drugih izvora za život, izdržavanje spomenute dece »ilegalčiča«, uređivanje prostorija i nabavku tehničkih sredstava za ilegalnu štampariju i falsifikovanje dokumenata da se pomogne zatvorenicima i izgnanicima — internircima (sredinom 1944. godine bilo ih je oko 18.000), osobito onima koji nisu imali rodbine koja bi se brinula o njima, itd. O opsegu tih svakodnevnih obaveza može se suditi i po tome što je 1944. godine još radilo, s prekidima, 8 ilegalnih ciklostilnih tehničara, pored toga što su braća Tuma u svojoj štampariji i radionici za preradu papira stalno radila za Osvobodilnu frontu. Postojao je i radio i aktiv u ilegalnoj štampariji Blasnik.

Iz rečenog se vidi da je i u to teško vreme, kakva je bila 1944. godina, bilo bitno i neophodno da odbori Osvobodilne fronte u Ljubljani i njihovi organi neprekidno budu aktivni. Nastojalo se da u svakodnevnom poslu na različite načine učestvuje što više ljudi i pripadnika Osvobodilne fronte, i u tome se uspevalo. Zahvaljujući čvrstoj povezanosti pokreta s narodom, ceo aparat Osvobodilne fronte je radio od jutra do mraka, tj. do policijskog časa, a najčešće i dugo posle njega, u bunkerima i stanovima pokretu najodanijih porodica. Javke, sastajališta kurira, skladišta, sastanci, štamparije, radionice i zanatske radnje, trgovine i mnogi drugi lokali, skriveni radio-aparati, podrumi i taveni, kapije i dvorišta, prometne i puste ulice, železnice, pošta, kao i ljudi koji su u mnogobrojnim okupatorskim ustanovama izvršavali zadatke Osvobodilne fronte, sve je služilo jednom cilju: uništenju okupatora i njegovih slugu.

U vreme svakodnevnih masovnih hapšenja i provala, kada je za neko vreme prestajala delatnost organizacije, sva radna područja Osvobodilne fronte su dobijala (pa i ona koja su bila manja po opsegu ili su imala pretežno organizacijsko-tehničke zadatke) sve veći značaj. Ako bi negde odbor Osvobodilne fronte bio onemogućen u radu, ostajao je aktiv SPZZ ili grupa SNP, koja se u stvari brinula o zatvorenicima i internircima, i tada bi on, osim izvršavanja dotadašnjih obaveza, uzimao na sebe i zadatke odbora Osvobodilne fronte. Ili obrnuto. U drugom slučaju bi proširio područje na kojem je delovao odbor DE iz obližnje fabrike ili matični odbor

obližnje ustanove, ako je bila prekinuta mreža rasturača ilegalne štampe, koju su preko svojih veza razdelili članovi odbora Osvobodilne fronte sami ili omladina tog terena. Ako literatura nije bila dostavljena u neki rejon ili četvrt, na svoju ruku su je donosili ljudi koji su bili zaposleni u drugim delovima grada gde su veze bile redovne. Kada je, na primer, u Mostama onemogućen rad gotovo cele organizacije, napise i letke su rasturali omladinci iz Bežigrada, a ako porodice nisu dobile mesečnu pomoć od SNP, jer je organizacija bila razbijena, davao se novac sakupljen u vidu priloga za Osvobodilnu frontu. Ukoliko je, pak, otkazalo redovno doturanje radio-novosti OF, bilo ko od ljudi koji su bili u mogućnosti da nešto čuju, tu bi vest napisao na mašini i razdelio u svom krugu. Omladina — daci, gotovo još deca, i sami su najprostijim sredstvima pripremali letke, zastavice i slično, i raznosili ih po ulicama.

Iako su stalno pridolazili novi ljudi, iskustva su se prenosila s čoveka na čoveka i posao je napredovao. Pre svega je iznenadivala neiscrpna dovitljivost. Ono što su ljudi radili liči na sitnice, ali one to ni u kom slučaju nisu bile, jer se svom tom aktivnošću podizao moral, podsticala se politička akcija, produbljivala svest i učvršćivala nepokolebljivost boraca. Stoga su okupatori i domaći izdajnici uvek iznova zaključivali da, uprkos svojim masovnim pritiscima, ne mogu da slome NO pokret u Ljubljani.

U delovanju ljubljanske organizacije OF bilo je i kriza. Javljale su se kao posledica ili terora okupatora i njegovih pomagača ili aktiviranja snaga koje su smatrale da je došlo »njihovo vreme« za političku akciju.

Okupator je masovnim hapšenjima i zlostavljanjem aktivista Osvobodilne fronte povremeno uspevao da, preko pojedinaca, provale u organizacije otpora. Među uhapšenima je bilo i kolebljivaca, pa i osoba koje su ubacivane u Osvobodilnu frontu kao agenti i neprijateljevi doušnici. Osim toga, prozapadni elementi su raznim političkim i drugim dezinformacijama nastojali da diskredituju političku platformu Osvobodilne fronte i narodnooslobodilačkog pokreta u celini, polazeći od uverenja da zapadni saveznici neće dozvoliti stvaranje nove Jugoslavije za koju se bore komunisti.

Sve te »krize« (provale, otpadanja ili pasivizacija oportunističkih pokušaja neprijateljskih agentura da izvrše udare i uticaji neprijateljske propagande) neprijatelju nisu donele uspeh. Ni u poslednjim mesecima okupacije. Rukovodstvo pokreta je pokušalo da održi dotadašnju delatnost primanjem novih ljudi u organizaciju, novim oblicima aktivnosti i novim vezama. Isto tako, ujedinilo je desetkovane aktiviste i pronašlo načine samostalnijeg i gipkijeg rada, da bi se što brže reagovalo na sve događaje i da bi se uspešnije delovalo u svojoj neposrednoj okolini. Umesto odbora Osvobodilne fronte, koji se u svim rejonima, četvrtima i na drugim terenima više nisu mogli održati, počeli su da se stvaraju novi

aktivni Osvobodilne fronte svuda gde je još bilo aktivista i članova Osvobodilne fronte spremnih za rad. U tome je dosta pripomoglo držanje mnogih članova i aktivista Osvobodilne fronte, koji su prekinute veze sami obnavljali i koji su se među sobom povezivali preko ličnih poznanstava ili na radnom mestu ne gledajući u kojem gradskom području ko stanuje i gde je ko ranije bio povezan.

Kada je Glavni štab objavio poseban poziv za mobilizaciju u NOV i apel da se radi razvoja organa mlade narodne vlasti javi što više raznih stručnjaka, organizacija Osvobodilne fronte u Ljubljani se trudila da taj zadatak, s obzirom na njegovu važnost, što bolje izvrši. Među izveštajima iz 1944. godine sačuvan je pregled organizovano otpremljenih Ljubljana u NOV, od kojih je bilo više od 100 odgovornijih aktivista i stručnjaka.

S obzirom na političke prilike u to vreme i na povećan pritisak neprijatelja, u javnom životu je bio značajan rad aktiva lekara, prosvetnog odbora, zajedničkog matičnog odbora ustanova i, razume se, aktiva železničara. Uz Okružni odbor Osvobodilne fronte su delovale ideološko-propagandna komisija i novoorganizovana komisija za utvrđivanje okupatorovih nedela i za popis zločinaca.

Iz redova mladih radnika u sklopu DE organizovale su se posebne borbene grupe. Organizovanje i usmeravanje radničke omladine je neko vreme bilo u zaostatku. To su u oblasnom komitetu KP i oblasnom odboru Osvobodilne fronte više puta samokritički priznavali i pokušavali da isprave. Taj novi organizacioni oblik rada je dao lepe rezultate. Grupe su sa izuzetnim samopregorom obavljale više ili manje opasne zadatke na području celog grada, osobito onde gde je redovan rad bio ometan ili tako reći onemogućen. Rasturani su leci po ulicama i lepljeni na oglasne table i zidove, »Poročevalec« i druge publikacije su stavljani u poštanske sandučice po kućama itd. Treća godišnjica Hitlerovog napada na SSSR proslavljala se rasturanjem letaka, »Poročevalca« i »Ljudske pravice« i pisanjem parola. Neprijatelj se zbog toga razbesneo, a ponajviše zato što je »Poročevalec« doneo nove podatke o okupatorskim i domobranskim zločinima i zločincima.

O razmerama te aktivnosti svedoči sačuvani izveštaj koji je rukovodstvo KP Slovenije za Ljubljano poslalo CK KP Slovenije i Izvršnom odboru Osvobodilne fronte 30. avgusta 1944. godine. U njemu se sem ostalog kaže:

»Sa sigurnošću možemo tvrditi da je naša propaganda, posebno pisana, sada preplavila Ljubljano i da nije teško onima što stoje po strani da dođu do te literature ... U početku su ljudi mislili da su štampani leci bacani iz savezničkih aviona, ali kada su ih više puta dobili i poturanjem u stanove, uvideli su da je to 'stvar' Ljubljanke. Kao primer pogledajmo pojedina izdanja i tiraž za avgust 1944. godine, koji je bio jedan od najplodnijih: 3 broja 'Poročevalca', 2 broja 'Pregleda dogotkov', 1 broj 'Mladine', 3 brošure, od njih jedna štampana, sve u tiražu od Oko 2.000 primeraka,

zatim 7 vrsta letaka, među njima 5 štampanih, tiraž 3.000—4.000, a štampanih 5.000. Letak DE su štampani u 10.000 primeraka. Svih letaka je tog meseca bilo oko 40.000.

U izveštaju se posebno spominje vladanje grupe solunskih boraca iz I svetskog rata i boraca za Korušku.

U suprotstavljanju neprijatelju posebno su bile poštovane služba bezbednosti i obaveštajna služba. Bezbrojne su bile njihove aktivnosti za sve vreme nemačke okupacije. Prikupljale su dragocene podatke o neprijatelju i time omogućavale da se pravilno procene političke prilike. Raspolagalo se tačnim podacima o okupatoru i o odnosima u njegovim redovima i među grupama ibele i plave garde i potpomagalo se u političkom radu s narodom i u izvođenju akcija. Zahvaljujući podacima dobijenim preko saradnika u policiji o predstojećim racijama, o širini pojedinih provala i o drugim policijskim merama, kao i o vladanju zatvorenika, saslušavanjima itd., omogućavalo se blagovremeno sklanjanje aktivista, ograničavanje provala i slično.

Pošto je pritisak ujedinjene, iako ne uvek jedinstvene, reakcije na pojedine grupe kulturnih radnika i stručnjaka bio jak, pokazalo se da je ispravno bilo to što je do proleća 1943. do kapitulacije Italije otišla na oslobođenu teritoriju većina članova Vrhovnog ple-numa Osvobodilne fronte i njegovih najbližih saradnika (Josip Jeres, Ignac Koprivec, dr Anton Kržišnik, dr Jože Pohorn, ing Dušan Sernec, France Svetek, dr Maks Snuderl, Jernej Stonte, dr Teodor Tominšek, dr Lado Vivpetič i drugi).

Posle oktobra 1944.

Već u septembru 1944. su se naglo počeli smenjivati događaji koji će nepovoljno uticati na vođenje organizacije. Zaplenjena je ciklostilna tehnika u Poštanskim radionicama, koja je tek bila postavljena. Ilegalca Jaku Polutnika, ranjenog partizana koji je radio u tehnici, posle nekoliko nedelja zverskog mučenja su ubili. Službenika Tineta Kovača, koji je tehniku organizovao, odveli su u logor i više se nije vratio. Nekoliko dana posle toga su na ulici uhvatili članicu Okružnog komiteta KP tekstilnu radnicu Mariju Jerin Vajšl Darju, koja je organizovala Radničko jedinstvo (DE) i borbene grupe te organizacije. Bila je žrtva izdajnika, svog bivšeg saradnika, koji joj je, služeći policiji, pripremio zasedu. Ubili su je zlostavljajući je 14 dana. Početkom oktobra je mučena i ubijena i profesorka Vida Jenežič, članica Okružnog odbora Osvobodilne fronte, koju su doveli iz nemačkog logora natrag u Ljubljano. Početkom oktobra bila je prekinuta naša radio-veza sa Glavnim štabom. Otkrili su je u toku emitovanja programa. Dugo su je sledili, pa je neprekidno trebalo menjati mesto rada.

U oktobru i novembru su izvedene i neke značajnije akcije. 0. godišnjici smrti 24. taoca, koji su poginuli 1942. godine na Poljanama, aktivistkinje su vencima i buketima okitile to mesto. Ali cveće je odmah razbacano. I prvog novembra, na Dan mrtvih, opet su okićeni grobovi talaca na Zalama i ceo dan je dolazio narod.

Početkom novembra, prilikom proslave oktobarske revolucije, 1. kada se saznalo da je Beograd oslobođen, organizovano je sakupljanje tzv. brojne lire. Svaki član i pripadnik Osvobodilne fronte ili neke od njenih organizacija (SPZZ, SNP, DE) plaćao je po jednu litru. Tako je utvrđen broj članova. Akcija je uspela. Po litru su dali i članovi porodica aktivista koji možda i nisu bili toliko aktivni, ali su bili svesni svoje pripadnosti Osvobodilnoj fronti i privrženosti njenom programu i ciljevima. Sakupljeno je gotovo 15.000 litara.

Ustanak je započela Ljubljana. Ljubljana ga je razvila do tako visokog stupnja da se već 1941. godine događalo ono u što ranije većina ljudi nije bila uverena. Ljubljanici se danas upućuje zahvalnost pre svega za nastanak i razvoj Osvobodilne fronte. I za nastanak i razvoj partizanstva na slovenačkom zemljištu i za to što se slovenački narod, zajedno s drugim jugoslovenskim narodima, uvrstio u našu ponosnu, najslavniju, nepobedivu, Jugoslovensku armiju. Sve slovenačke pokrajine, svi slojevi slovenačkog naroda su podneli žrtve. Svaki Slovenac je danas svestan toga da to ne bi dalo rezultate kakve je dalo da zastavu oslobodilačke borbe nije tako ponosno nosila, u času najtežeg terora, naša bela Ljubljana.

Komunisti, organizacije, aktivisti i članovi Osvobodilne fronte u Ljubljani time su izvršili svoj osnovni zadatak. Sačuvali su — širokom političkom organizacijom i propagandom — moral stanovništva i negovali njegovu odanost Osvobodilnoj fronti, gajili veru u moć Osvobodilne fronte, podstakli obračun sa svijom što je bilo okupatorsko i domobransko. Ljubljana nikada nije pokleknula pred okupatorom i nikada nije dozvolila da bude upregnuta u kola belogardejskih i plavogardejskih špekulacija i izdaje. Komunisti, njihove organizacije, aktivisti i članovi Osvobodilne fronte su se izborili za to da ona postane uporište partizanstva. Njeno bilo će sve do kraja kućati za čovekovo oslobođenje.

Na kraju treba spomenuti bezgraničnu spremnost i odanost hiljada radnih ljudi iz naroda koji su aktivistima, osobito ilegalnim radnicima, omogućili da obave svoje zadatke. "Većinom su ti ljudi bili, pogotovu u poslednje dve godine, najodaniji pomoćnici. Ne treba ni govoriti o tome šta je značilo iz noći u noć primati na spavanje ilegalca ili ilegalce, ili, pak, čuvati svežnjeve zabranjene literature, primi ilegalcu, u materijal »obučenu« kurirku

koja je održavala vezu u gradu, davati stan za sastanke ilegalnih rukovodstava, itd. Šta je vodilo i bodrilo te ljude da izdrže četiri duge godine u žici, neprestano osluškujući neprijateljeve automobile i bat okupatorskih čizama? A dobro se znalo za mučenja, smrt, logor i za divljačko pustošenje skromnog doma. Tvrdim da se to nije radilo samo svog toplog doma radi. Mislim da sve to što se događalo u našoj slavnoj prošlosti, treba, pre svega radi naše sigurne budućnosti, vrlo pažljivo da proučimo i da zapišemo kao iskustvo.

Mira SVETINA Vlasta

U LJUBLJANI GODINE 1943.

Godina 1943. mi je ostala u uspomeni po najvećoj aktivnosti i po tome što je bila puna događaja za sve vreme italijanske okupacije.

Dvodnevne »božićne racije«, koje je krajem 1942. sprovela potpomognuta od strane okupatora belogardejska policija i kojima su po ljubljanskim ulicama i stanovima lično rukovodili belogardejski vođi Franc Cesar i Ciril Zebot, izazvale su ogorčenje.

Osvobodilna fronta je u novoj godini ponovo postala vrlo aktivna i borbena organizacija, te smo jedva stizali da pratimo i izvršavamo sve njene planove i akcije.

Odmah posle Nove godine, 8. januara, na sastanku za Bežigradom je uhapšen pisac Prežihov Voranc. Sreća naša što na tom skupu nismo bili Lidija Sentjurc i ja. Neodložan posao u »tehnič« i zakasnelo obaveštenje o sastanku su nas spasili hapšenja. Prežihov je tada rukovodio prikupljanjem novca od bogatijih građana i bio je najjača ličnost u matičnom odboru Osvobodilne fronte za prosvetu.

Belogardejski »Slovenec« se razmetao time što je mogao da objavi vest kako je uhapšen predsednik KP Slovenije, dugogodišnji delegat Slovenije u Kominterni i si. Bilo nam[^]je žao što nismo bili uporniji u nagovaranju Prežihova da što pre ode na slobodnu teritoriju.

Partizanskim jedinicama na oslobođenoj teritoriji i u drugim krajevima Slovenije bili su hitno potrebni poverljivi ljudi, a u Ljubljani su osumnjičeni ilegalci bili u sve težem položaju. To nas je primoralo da ograničimo njihov broj koliko god je to bilo moguće. Za nekoliko meseci je otišlo iz Ljubljane prilično vodećih ličnosti: Boris Zihel Gorazd (propaganda), Milan Škerlevoj Petrač (tehnika), Zdenka Kidrič Marjeta i Edo Brajnik Stefan (VOS), Angela Acapek (DE), Mirjana Dragster (SPZZ), Franc Stabler Pepe (Narodna zaštita), Zoran Polič (komesarijat i OF) i drugi. Trebalo ih je zameniti drugima, u čemu je komesarijat morao više neposredno da pomogne. Neke zadatke, kao što je, na primer, uređivanje »Slovenskega poročevalca« i drugih izdanja, moralo je od tada da obavlja samo povereništvo. Osim neposredne pomoći i tesne

povezanosti s tehnikom, VOS i Narodnom zaštitom, povereništvo je usmeravalo rad preko Oblasnog komiteta KP Slovenije i Oblasnog odbora OF, čija su pokretačka snaga bili sekretari Franc Kimovec Ziga i Leopold Krese Jošt.

Krajem januara smo pretrpeli još jedan udarac. Reč je o mučeničkoj smrti Malče Belič, trgovačke pomoćnice sa Viča, koju su neprijatelji uhapsili i zatim je zverski mučili dok nije podlegla. Policija je odlučila da najgnusnijim nasiljem zaustavi ponovno revolucionisanje naroda, osobito žena, koje su postajale nosilac otpora u Ljubljani.

Poslednjeg dana januara je pred Staljingradom kapitulirala opkoljena nemačka armija maršala fon Paulusa, i o tome se u gradu brzo saznalo. Sa slomom lenjingradske blokade i s velikom pobedom kod Staljingrada ponovo je narastao borbeni polet Ljubljana. Probuđena je nada da će se stvoriti drugi front i da će okupatori biti brzo slomljeni.

Prešli smo da na smrt Beličeve odgovorimo masovnim demonstriranjem na njenom pogrebu, koji je bio 2. februara. Svoju ogorčenost i suprotstavljanje nasilju Ljubljanci su izrazili time što su se okupili (bilo ih je na hiljade) kraj groba svoga borca — mučenice.

Strah od fašističke puške bio je pobeđen. Potvrdila se ispravnost ocene ljubljanskog rukovodstva da treba početi oštrije i da masovni oblici otpora moraju biti otvoreniji. Neki su upozoravali da demonstracije nisu ni pogodan ni uspešan oblik negovodanja u ratnim prilikama, jer može da bude ozbiljnih gubitaka u ljudima, pa i pokolja.

Uprkos teškim prilikama i mučnim događajima u Ljubljani u čitavoj 1942. godini, kada je divljao policijski, a posebno Robotijev vojnički teror, tu odluku nije bilo lako doneti, jer niko nije mogao da predvidi da okupator neće pribeći krvavim represalijama da bi ugušio otpor. Ali to se nije dogodilo.

Demonstracije su posvedočile o stanju u okupatorovom taboru. Baš pred Novu godinu je vojnu komandu u Sloveniji uzeo u svoje ruke energični »general bez predrasuda« Gostane Gambari, čovek koji se iskušao još u Španiji i od kojeg je Musolini očekivao da će srediti granične i druge nesuglasice i s Nemcima i s civilnom vlašću.

Između Robotija i Graciolija, odnosno između vojnog i civilnog rukovodstva, bilo je velikih razlika u gledanju na načine i oblike borbe sa žilavim Slovencima.

Demonstracije su unele preokret, bile su uvod u sve očiglednija javna istupanja protiv okupatora. Ljubljansko rukovodstvo je odlučilo da majke i žene, postepeno ali odlučno i dobro organizovano, izvode akcije kojima će svrha biti poboljšavanje odnosa u zatvorima i logorima. Prema procenama, u Italiji i Nemačkoj je umrlo više od 100.000 Slovenaca, a od tog broja bilo je 20.000 Ljubljan-

čana. U zatvorima i koncentracionim logorima bilo ih je mnogo više. Tu ne spominjen oko 100.000 što raseljenih, što odbeglih Slovenaca u druge krajeve Jugoslavije i u druge države.

U to vreme je odlučeno da se osnaži i proširi organizacija »Slovenačka narodna pomoć«, koja se brinula o žrtvama nemačkog i italijanskog terora, to jest o ljudima koji su čamili u zatvorima i u internaciji širom Italije i Nemačke i o njihovim porodicama kod kuće.

Nekoliko dana pre početka masovnih demonstracija ljubljanske žene su predale generalu Gambari memorandum uperen protiv nasilja što se čini u zatvorima. Taj protest je bilo potpisalo nekoliko stotina žena i majki.

Deset dana kasnije su žene tražile na Kongresnom trgu, ispred sedišta italijanske vojne komande, odgovor na memorandum, masovno uzvikujući protiv okupatora i belogardejskog nasilja u zatvorima.

Mada su krajem 1942. i početkom 1943. godine neprijatelji pronašli nekoliko bunkera u kojima je bila biro-tehnika, a i najbolje organizovanu štampariju što je bila u blizini ureda italijanske policije, izdavačka delatnost nije prestajala.

Naša propagandna aktivnost je bila u 1943. godini izvanredna. Izlazilo je 8 periodičnih časopisa: »Slovenski poročevalec« (29 brojeva); »Delavska enotnost«, »Mladina«, koja je do juna 1943. imala u Ljubljani redakciju za celu Sloveniju; »Ljudska pravica«, »Narod i ječi«; »Naša žena«; »Radijski vesnik OF«; »Slovenski pionir« (1 broj). Na pisačkoj mašini su umnožena još dva časopisa: »Rdeči mladinec v Šiški« (tri broja) i »Setev«, koji su u julu izdali prosvetni radnici.

Osim velikog broja letaka na slovenačkom i italijanskom jeziku, izdate su još 24 brošure i knjižice: Kidričevi i Vidmarovi govori, Komunistički manifest, Lenjin — Staljin: »O agrarnom i seljačkom pitanju«, Lenjin: »Revolucionarna vojska i vlada«, Lenjin: »Radikalizam — dečja bolest komunizma« i dr. Posebno efikasna i delotvorna je bila zbirka karikatura pod nazivom »V Kristusavem imenu«.

Najveći uspeh u toj godini bio nam je organizovanje Radničkog jedinstva (DE). Ideja da se ta organizacija osnuje i da se time pojača OF, u praksi se ubrzo potvrdila kao ispravna. U Ljubljani je DE postala oslonac OF, ponegde je bila vlast u fabrikama, i kad je odlučivala čak i o smeru proizvodnje, o priložima fabrike za OF itd. Pošto je obrazovan odbor DE, nabavka oružja i drugog ratnog materijala, kao i soba za aktiviste, bila je umnogome olakšana.

Do kapitulacije Italije je broj odbora DE u Ljubljani porastao na više od stotine.

Jedanaestog aprila, o drugoj godišnjici okupacije Ljubljane, ljubljanska organizacija OF je prvi put posle 1941. godine, na plebiscitarnom zboru pokazala da je OF »država u državi«. Na ulicama

su bile bezbrojne slovenačke trobojnice, po zidovima kuća ispisane parole, na fratarskoj crkvi se vijorila velika slovenačka zastava s petokrakom zvezdom, tramvaj je stajao oko 3 časa ... Sve se to događalo uprkos tome što su toga dana bile na nogama jake vojne snage.

Okupatorskim vlastima i njihovim istomišljenicima Ljubljanci su se suprotstavljali masovnim demonstracijama, koje vlasti, premda su pretile odmazdom, nisu mogle da spreče. U nekima od njih su učestvovala isključivo žene. One su zahtevale da fašisti puste iz zatvora muškarce — očeve, muževe i sinove. Najveće, i po broju učesnika i po političkim rezultatima, bile su demonstracije što su priređene prvog avgusta. U njima se od Italijana tražilo da, nakon pada Musolinija, oslobode iz zatvora i internacije oko 30.000 Slovenaca. Iako su u to vreme okupatorske vojne vlasti pretile da će upotrebiti oružje protiv svake grupe u kojoj ima više od 3 osobe, Ljubljanci su masovno odazvali pozivu štaba demonstracija, to jest rukovodstva KP i OF. U tome nisu mogli da ih spreče ni tenkovi ni oklopni automobili, koje su Italijani bili rasporedili po ulicama da bi sprečili održavanje demonstracija.

Prvih nekoliko meseci godine 1943. u Ljubljani je bilo 6 demonstrativnih komemoracija, jedanaest demonstracija, 5 propagandnih manifestacija (11. aprila, 1. maja itd), znači, ukupno 22 javna i organizovana nastupa protiv okupatora.

Masovan javni otpor okupatoru i njegovim pomagačima bio je dokaz da je otpor u toj godini čak bio organizovaniji i odlučniji nego 1941. godine. Ljubljanska organizacija OF, koja je bila, pod pritiskom podivljalog okupatora i belogardista, u 1942. godini privremeno potisnuta u defanzivu, junački je odolela i položila taj ispit, da bi godine 1943. ponovo prešla u ofanzivu. Počeli su javni otpori naroda okupatoru i otvoreno pomaganje svojoj vlasti i OF.

Svim javnim istupanjima su rukovodili Okružni komitet KP i Okružni odbor OF, a znatno su im pomagale masovne organizacije. Sredinom godine pridružio se i VOS, pa su akcije sada bile ubojitije. Demonstracije u kojima su u početku učestvovala samo žene i rodbina zatvorenih i interniranih, razvijale su se u opšte demonstracije, u kojima je učestvovalo sve više muškaraca i omladine.

Život ilegalaca u Ljubljani nije bio 'normalan', jer u skrovištima — bunkerima u našem građevinskom sektoru, koja posle hapšenja još nisu bila otkrivena, nismo više bili bezbedni. Nova nismo gradili, čak ni za tehniku. Srećom, Italijani nisu preduzimali masovne racije kao što su to činili prethodne godine. Većinom smo stanovali kod simpatizera pokreta, gde smo bili prijavljeni pod lažnim imenima. Zbog kontrole prehrambenih karata, svaki mesec smo morali da se selimo.

Jul je bio posebno dinamičan mesec, osobito posle pada Musolinija i fašizma. Dva dana nakon tog događaja Ljubljanu su preplavili leci na italijanskom jeziku namenjeni vojnicima.

Većina članova Vrhovnog plenuma OF bila je za vreme Musolinijevog pada još u Ljubljani, jer se u izvršenju zaključka Izvršnog odbora OF da pređu na oslobođenu teritoriju nekako odugovlačilo. Tada su iz Ljubljane otišli članovi Vrhovnog plenuma OF: Franc Svetek, inž. Dušan Sernec, dr Maks Šnuderl, dr Darko Černej, dr Lado Vevpetič, prof. Josip Jeres i Božidar Jakec. Izvršni odbor OF je pozvao na oslobođenu teritoriju i generala Janeža, Otona Župančiča, Pavla Goliča i pisca Finžgara, ali oni zbog bolesti i iz drugih razloga niku mogli da idu. U Ljubljani je u septembru umro član belogardejskog Vrhovnog plenuma dr Antun Breclj. Belogardisti su mu priredili svečan ispraćaj, a i u »Slovenskom poročevalcu« je izašla posmrtnica za člana Vrhovnog plenuma OF dr Šturma, koji je bio njegov jedini preostali član u Ljubljani. Odvela ga je 'crna ruka' 1944. godine i ubila na nepoznatom mestu.

Od akcija protiv okupatora treba spomenuti i uklanjanje vodećih belogardista i drugih okupatorovih saradnika. U poređenju sa 1942. godinom, mora se zaključiti da je VOS svojom aktivnošću bio usmeren na značajna područja delovanja. To su: obaveštajna služba, pretresi, pripreme za oružani otpor, zaštita, čuvanje naših ljudi, itd.

Rukovodstvo otpora u Ljubljani je u drugoj polovini 1942. godine ozbiljno razmatralo planove da se za nekoliko dana oslobodi grad, razbije blokada i oslobode zatvorenici. Ta je ideja bila osobito aktuelna u leto 1943. godine, ali nije ostvarena — delom zbog zauzetosti partizanskih jedinica izvan Ljubljane na drugim zadacima, a najvećma stoga što su Nemci ušli u Ljubljano pre kapitulacije Italije kako bi tu važnu saobraćajnu raskršnicu sačuvali i obezbedili, jer im je bila potrebna za njihove važne operacije.

Naše vojne snage u Ljubljani (Narodna zaštita i VOS) još su bile znatne. Godine 1943. smo imali 5—8 bataljona Narodne zaštite, tj. 2.000 do 2.500 boraca, a od toga 300 do 400 žena. Komandant Narodne zaštite je po odlasku Franca Stablera u partizane bio Tone Černivec Tomič, a politički komesar Ivo Levstik Goje. Komandant jedinica bezbednosti je postala posle Brajnikovog odlaska, Majda Peruzzi Urška. Bataljoni su bili podeljeni u dva dela: za severni i za južni deo Ljubljane. Bar po jedan je bio u svakom od ljubljanskih rejona i na železnici, koja je od 1941. godine bila zasebno organizovana. U proleće 1943. je neko vreme postojao zaseban omladinski bataljon.

U junu smo reorganizovali Narodnu zaštitu, jer smo zaključili da se deo kadra počeo mnogo udaljavati od akcija i da se pretvara o »vojsku koja čeka«. Borbene odele smo stavili pod neposrednu komandu VOS, druge pripojili terenskim organizacijama OF. Tako je tada u gradu bilo nekoliko udarnih jedinica sa više od 110 odbačenih boraca. Tako bismo u ustanku morali mobilisati sav aktiv Partije, SKOJ i OF, posebno DE¹⁾, što znači nekih 15.000 do 20.000

1) Radničko jedinstvo.

ljudi. Oružja smo imali vrlo malo: desetak mitraljeza (lakih i teških), nekoliko desetina pušaka i revolvera s nešto municije, po nekoliko brzometnih bombi i mina, prilično eksploziva. Nešto smo nabavili na taj način što smo podmitili italijanske magacionere, pa su nam oni dali. Razoružavanje koje smo sprovodili u 1941. godini nije, po našoj oceni, sada moglo da se ostvari, osim kada bi bilo većih akcija.

Narodna odbrana je imala organizovanu sanitetsku, intendantsku i obaveštajnu službu. Više puta smo izvodili probnu mobilizaciju. Vojnički stručnog i za borbu izvežbanog kadra u gradu nismo imali, a u našim jedinicama je bilo nekoliko rezervnih poručnika, potporučnika, narednika i podnarednika. Već godine 1942. izdali smo Lenjinovu brošuru o iskustvima iz borbi u gradovima. U našem nacrtu vojnih akcija bio je tačan pregled svih okupatorovih bunkera i utvrđenja u gradu, popis »naših« motornih vozila i si.

Najviše kadra potrebnog za rukovođenje borbom Ljubljana je izgubila njegovim odlaskom u partizane i na politički rad po Sloveniji od 1941. do 1943. godine. Dosta ljudi je osuđeno na smrt, na ljubljanskom području je ubijeno mnogo najuglednijih prvoboraca. Najveće gubitke su pretrpele političke organizacije, jer su bile više na udaru okupatora nego VOS ili tehnika. Sem toga, nekoliko hiljada aktivista se tada nalazilo u zatvorima i u internaciji. Ponekad je izgledalo da je Ljubljana neiscrpan izvor kadra — tako se on brzo podizao i obnavljao. U tome su se isticali Siška i Moste, potom Polje, Ježica, Trnovo i Galjevica (rudnik).

Vojni sudovi u Ljubljani su izricali presudu za presudom. Prema podacima italijanskog tužioca Macisa, od 16. oktobra 1942. do 20. avgusta 1943. godine pred sud su izvedena 12.574 optužena lica (od toga 1.150 vojnih) i izrečene su 84 smrtne kazne i 434 presude na doživotnu robiju.

Poznat je bio stav generala Robotija, komandanta italijanskih vojnih snaga u Sloveniji od 1941. do 1943. godine, da je pravilo da se zarobljeni partizan strelja i da će tako i biti. Shodno tome, većina zarobljenih partizana nije ni izvođena pred sud.

Postupci Nemaca odmah po njihovom dolasku u Ljubljanu prilično su nas iznenadili, osobito zato što se tada moglo lako izlaziti iz žičane blokade. To je trajalo od 9. do 11. septembra, znači puna tri dana. Odlazak iz Ljubljane je postao neorganizovan. Neki su pohitali, naročito izbeglice iz Štajerske i Gorenjske, na oslobođenu teritoriju u Dolenjskoj, Notranjskoj i Primorskoj. O uzrocima privremenog otvaranja blokade, koje nas je veoma iznenadilo, možemo samo da nagađamo. Premalo vojnih snaga? Zelja da revolucionarni kadar ode iz Ljubljane? Greška? Ko zna.

Mislim da su najbliži istini oni što tvrde da su se Nemci isto toliko bojali Ljubljane koliko Ljubljančani njih. Nemci su vrlo dobro znali koliki je strateški značaj slovenačkog glavnog grada.

O tome svedoče i česte intervencije lično Hitlera u vezi s Ljubljanom i trščanskom prugom. Nema sumnje da je loša obezbeđenost utvrda oko Ljubljane bila posledica malobrojnosti vojnih snaga, pošto Nemci u početku nisu imali u Ljubljani dobro naoružane vojske koliko su imali Italijani samo na prilazima gradu (1.500 ljudi). Sećam se da su Nemci prigovarali Italijanima zbog njihove neborbenosti, što je svedočilo o tome da su bar neki od njih potcenjivali vrednost utvrda oko Ljubljane. Liberalan odnos neprijateljskih snaga na prilazima i delimično u zatvorima proizišao je pre svega iz rasporeda nemačke vojske i bio je posledica izvesne demoralizacije nekih nemačkih zapovedništava, koja se ispoljila odmah po kapitulaciji Italije. Kasnije, za vreme jesenje nemačke ofanzive, čula su se i ovakva objašnjenja: ljubljanski VOS je utvrdio da je u partizane otišao izvestan broj gestapovskih agenata, koji su razotkriveni na osnovi prispelih podataka.

Vladimir KRIVIC

KOMEMORACIJE I DEMONSTRACIJE U 1943. GODINI

Kada je italijanski okupator krajem aprila 1943. počeo da strelja taoce Ljubljana je odlučno odgovorila: »Na svaki okupatorov zločin odgovorićemo akcijom!«.

Te su reči bile Ljubljančanima vodilja do kraja rata. Akcije protiv okupatorovih zločinaca u 1942. godini bile su pretežno vojne: sabotaže, diverzije i slično. Masovne demonstracije i manifestacije što su priređivane u Ljubljani već 1941. godine tada se nisu mogle nastaviti. Godina 1942. je prošla u streljanju talaca i u ubijanju za svaki ilegalan list, čak i za ilegalan letak, u znaku masovnih racija i blokada i velike prolećne ofanzive i nestanka bele garde. Sve je to pritiskivalo ljude. Da izađu na ulice kako bi se oduprli nisu smeli, jer su se bojali da će ih okupator pobiti. Ali masovno su prisustvovali komemoracijama na grobovima streljanih talaca i onih koje su neprijatelji slali u smrt mučenjem ili na ulici. Na grobove se dolazilo u grupama i pojedinačno, pa i onda kada je situacija bila zategnuta i kada je okupator činio nove zločine.

Krajem 1942. i početkom 1943. godine Ljubljana je bila pod utiskom novog nasilja okupatora i belogardista. U tzv. božićnim racijama rodoljubi su zatvarani u belgijske kasarne, gde su živeli u najtežim uslovima. U martu 1943. je počelo masovno otpremanje zatvorenih Ljubljančana u logore širom Italije i na ostrvo Rab.

Posle tog novog nasilja (bilo je to u vreme kada se rušio i srušio nemački front kod Staljingrada), Osvobodilnoj fronti su prišli mnogi ljudi koji su do tada stajali po strani. Otpor je jačao i širio se. Počele su prve, istina skromne, demonstracije, i one su bivale sve masovnije i burnije, dok nisu prerasle u veličanstvenu demonstraciju priređenu 1. avgusta 1944. u kojoj je učestvovalo 10.000 Ljubljančana.

Značaj tih protesta nije bio samo u njihovoj masovnosti i u borbenosti demonstiranata, već i u čvrstoj međusobnoj povezanosti ljudi u dubokoj humanosti. Pesnik bi možda rekao da je to bila epopeja humanosti, jer su goloruki demonstranti u borbi s naoružanim okupatorom rizikovali svoju slobodu i svoj život da bi pomogli svojim saborcima.

Zbog toga što je Ljubljana ključala u demonstracijama, postala je pravi front za okupatora. Toga su bili svesni i posledice takvog stanja su osetili i demonstranti. I uprkos tome, ili baš zbog toga, demonstracije su 1943. godine bile vrlo česte, postale su tako reći redovan oblik borbe. Samo u 1943. godini bilo je u Ljubljani 16 velikih demonstracija i komemoracija i veći broj manjih, u nešto drugačijem obliku od uobičajenih.

S promenom prilika na slovenačkom, jugoslovenskom i svet-skim ratištima menjale su se okolnosti i u Ljubljani. Zato su se morali menjati i oblici ilegalnog rada. Kada je po padu Staljin-grada, nakon El Alameina i teških gubitaka fašističkog bloka na drugim ratištima, počela da opada njegova moć, Ljubljana je počela da mobilise borce za slovenačke frontove i, na drugoj strani, da organizuje sve antifašiste za nastavljanje i pojačavanje borbe u opkoljenom gradu.

Krajem godine 1942, a još više u proleće 1943, počelo je u Ljubljani mobilisanje muškaraca u partizane. Njihova radna mesta su zauzele žene. Hitno je trebalo pronaći nove oblike pridobijanja ljudi koji do tada iz bilo kojih razloga nisu bili stupili u borbu. Tih meseci su razvile svoju aktivnost masovne organizacije SNP, SPŽZ, ZSM i DE. I prve pionirske organizacije datiraju iz tog doba.

Sve to ljudstvo, taj kadar, a pre svega žene, trebalo je osposobiti za njegove teške zadatke i obaveze. Masovne akcije su bile najbolja škola za to. Drugarica Sentjunc je o tim akcijama rekla i ovo:

»Ujedno su te organizacije bile neverovatno uspešan način postizanja masovnosti i negovanja narodne inicijative u borbi. Bile su izvanredno dobra škola za podizanje ženskog kadra, koji je tada uzimao u svoje ruke sve konce u organizovanju borbe u Ljubljani. Tu se ručilo izvođenju akcija, odabiranju kadra, negovanju budnosti, a u neposrednom sukobljavanju s okupatorom saznavao se kako se uspostavlja red, osigurava bezbednost, kako »se povlači, kako akcija prenosi s jednog mesta na drugo, učilo se !držanju na saslušanjima, proceni političke snage i svoje i 'neprijateljeve i rezultata što ise postižu u borbi. Ujedno se razvijala svest o tome da od vladanja, sposobnosti, borbenosti i neustrašivosti svakog pojedinca zavisi ishod akcije. Ukratko, u najvećoj meri se tražila odgovornost.

Prelazak s komemoracija na demonstracije bio je vrlo težak i odgovoran posao. Stoga je valjalo temeljno se politički pripremati za to, a bilo je potrebno odabrati i pravi trenutak. Partijsko rukovodstvo je bilo potpuno svesno toga da su masovna istupanja jedini uspešan oblik borbe protiv progonitelja i proterivanja ljudi iz Ljubljane, protiv neljudskog postupanja sa zatvorenicima i internircima i borbe za njihovo puštanje. I uspesi na frontovima su išli u prilog priređivanju demonstracija. Bilo je ostalo na prvi pogled nerešivih

pitanja: kako da se narod oslobodi straha od javnog istupanja, kako će reagovati okupator? Dvadeset osmog januara su streljani posljednji ljubljanski taoci, a 31. januara je ubijena, mučenjem, Slava Malči Belič. Da li će okupator istupiti protiv demonstiranata krajnjom brutalnošću? Možda je i pucanje u ljude bilo uzrok tome što prve demonstracije nisu bile tako masovne i tako uspješne kao što se očekivalo da će biti. Neverovatno uspješna akcija kako po broju učesnika tako i po njihovoj borbenosti pouzdan je dokaz da je partijsko i frontovsko rukovodstvo sva ta pitanja bilo pravilno rešilo i da je umelo da vodi narod.«

Lidija SENTJURC

*

Nemoguće je potpuno opisati sve masovne akcije u kojima su građani Ljubljane ispoljili svoj borbeni moral i rešenost da, bez obzira na žrtve, onemoguće neprijatelja da ostvari svoje paklene namere. U analima borbe okupirane ali nepokorene Ljubljane zauvek će ostati zlatnim slovima kazivanje o demonstracijama kakve su bile one što su održane prilikom ispraćaja posmrtnih ostataka heroja Slave Malči Belič i komemoracija povodom godišnjice smrti narodnog heroja Vide Pregorc, članice KPJ, koju su Italijani streljali noću između 31. avgusta i 1. septembra. Istorija će zabeležiti i tzv. februarske demonstracije, kada su Ljubljančanke, iz dana u dan, uprkos pretnjama i nasilju, izlazile na ulice zahtevajući od okupatora i njegovih slugu sa biskupom Rožmanom na čelu ustupke za hiljade zatvorenih građana.

Drugog februara 1943. se okupio kod viške crkve velik broj ljudi iz svih krajeva Ljubljane. Loše obučeni i obučeni, mnogi i gladni, izdržali su na jakom pljusk i mrazu čekajući auto-furgon kojim je trebalo da iz Žale bude dovezeno mrtvo telo Slave Malči Belič.

Malči je bila tiha i skromna ali uvek vedra osoba. Zato su je zavoleli svi koji su kupovali u vičkom konzumu, gde je radila kao prodavačica. Još pre rata je pripadala naprednom pokretu, a po okupatorovom dolasku je u celom tadašnjem vičkom rejonu organizovala prikupljanje pomoći za zatvorenike. Bila je i sekretar rejonskog odbora OF, zamenik komandanta Narodne zaštite i održavala je intendantsku vezu sa Dolenjskim odredom. Radila je tiho, tako reći neprimetno, sve do 26. januara 1943, kada su je fašisti na najbrutalniji način odveli u zatvor.

Jedva da je Malči bila pet dana u karabinijerskoj stanici u Rimskoj ulici, a iskusila je sva fašistička zverstva. Trideset prvog januara su pomislili da su je mučenjem, a pogotovu glađu (za sve to vreme nije dobila ni mrvicu hrane), slomili i da će Malči potpisati zapisnik sa izjavama koje nikada nije dala. Ona se tome s ogorčenjem usprotivila. Mučenja su nastavljena, da bi izmrcvarena žena posle 6 časova podlegla.

Fašisti nisu hteli da priznaju svoj zločin. Razglasili su da je sama sebi oduzela život. Da bi se opravdali pred javnim mnijenjem, preneli su njene posmrtno ostatke na Žale. Uz njen kovčeg je strazario vojnik, koji nikome nije dozvolio da pride blizu. Ipak je Albina Gorkič uspela da je, po nalogu vičkog rejonskog odbora, detaljno pregleda. Rezultat je bio potresan: bio joj je polomljen grudni koš, smrskan potiljak, na vratu su se jasno videli tragovi divljanja.

Vest o novom okupatorovom zločinu se brzo širila od rejona do rejona, od četvrti do četvrti, do poslednjeg Ljubljanačina. Nepoznata i skromna Malči je namah postala, zbog svoje mučeničke i junačke smrti, junakinja Ljubljane.

Italijani su dozvolili da je porodica zakopa o svom trošku, ali su zahtevali da se sahrani na vičkom groblju i to tajno. Pretili su da će pozatvarati sve koji budu prisustvovali sahrani a nisu članovi najuže porodice.

Uprkos okupatorovoj pretnji, Ljubljana se poklonila svojoj paćenici i junakinji priredivši joj tihu komemoraciju, drugačiju od komemoracija u 1942. godini, kada su se Ljubljanačani tek nakon pokopavanja pobijenih okupljali. Ova komemoracija je održana na samoj sahrani.

Kada je auto-furgon prišao vičkoj crkvi, iza njega je stalo više od 1.000 osoba. Na raskrsnici su im se pridružili novi ljudi. Sa dubokim saosećanjem i protestom, Malči je ispraćena na njen poslednji put.

Nemo su ljudi koračali do otvorene rake i s mržnjom pogledali u roj karabinijera. Fašisti su popreko gledali ogorčenu masu ljudi. Pritiskivala ih je nemoć. Shvatili su da tu ne demonstira 1.000 do 1.500 ljudi, već jaka organizacija koja povezuje borbenu Ljubljanu.

Tu, na grobu Malči Belič, nikla je klica iz koje će se razviti bunt da bi se ispoljio i u demonstracijama i komemoracijama.

Sve za izgon okupatora

Proleće 1943. godine bilo je u znaku ogorčenih ofanziva slovenačkih i bosanskih brigada i krupnih poraza okupatorovih. Italijanski rukovodioci su činili sve da prikriju svoje neuspehe, a pogotovu su se trudili da za njih ne sazna slovenački narod, koji je sve više uveravao svet da je i da će uvek biti gospodar svoje zemlje.

Da bi podigli moral svojih vojnika i pokazali svoju slavu, rešili su da što svečanije proslave 11. april, drugu godišnjicu zauzeća Ljubljane. Dugo pre toga su se pripremali da proslave »Dan pobede«. U dugačkim člancima u slovenačkim i italijanskim časopisima hvaljeni su junaci koji su u teškim borbama osvojili Ljubljanu, posle juriša u kojem su zauzeli »čvrsto utvrđenu tvrđavu Vič«. I radio je trubio o uspesima, da bi se, makar i dve godine docnije, prikrili neuspesi pretrpljeni tog proleća, 1943. godine.

Jedanaestog aprila su već rano izjutra iz ljubljanskih kasarni izašle kolone vojnika i uputile se na dugo pripremanu svečanu paradu. Iz artiljerijske kasarne za Bežigradom je pošla muzika, od koje se, kao i uvek, domaće stanovništvo sklanjalo u kapije ili susedne ulice, da izbegne obavezan pozdrav zastavi.

Ipak je toga dana okupator dobio veličanstven »pozdrav«!

Za 11. april se pripremao i okupator, ali i rodoljubiva Ljubljana. Nije gotovo bilo porodice iz koje čeljad nije lepila slovenačke zastavice svuda gde je to bilo zgodno, a isto tako su pisani leci s parolama: Smrt fašizmu! Dole okupator! Smrt okupatoru! Sve za progon okupatora! Ziveli naši borci! Zivela NOV! Ziveo Tito! Zivela borbena Ljubljana!

Jedanaestog aprila pred veče je izašlo na stotine Ljubljančana na ulice, te ih ukrasilo za svečan dan. Nije bilo uličice koja nije bila iskićena trobojkama i borbenim parolama, nije bilo zida na kojem nije pisalo: Tito, OF, KP, NOV i kratke parole. Na telefonskim žicama i drveću, kao i na zgradi pošte i na tornju Trnovske crkve visile su zastave koje su bili obesili frontovci i omladina. Posebno su šarene bile ulice kojima je trebalo da se kreće parada. Bile su ukrašene zastavicama, lecima, ogromnim parolama istaknutim celom širinom ulica i trotoara: »Smrt fašizmu! Smrt okupatoru! Zivela borbena Ljubljana!

Već rano izjutra su karabinijeri počeli da teraju ljude da čiste ulice ispred svojih domova. Ali zalud! Leci i napisi su ostali i fašisti su morali da koračaju po tepihu koji im je bio opomena da im predstoji neslavan kraj.

Ulice kojima se kretala parada bile su zamrle. Ali zato se na hiljade ljudi bilo okupilo oko frančiškanske crkve. Dolazili su iz svih ulica i popunili prostor do Tranostavlja i dalje.

Na tornju frančiškanske crkve se vijorila zastava duga više metara s crvenom zvezdom. Ljudi su bili oduševljeni. Ozarenih lica su posmatrali simbol svoje borbe i pobede i hvalili onoga koji je obesio zastavu uprkos i okupatoru. Odlazili su i ponovo se vraćali i zagledali zastavu. Fašisti su na najgrublji način pokušali da rasteraju taj svet, ali nisu uspeli. Ljudi su ostali gde su i bili. Tek kasno po podne su Italijani uspeli da, uz pomoć vatrogasnih stepenica, skinu zastavu. Neki su nagađali ko ju je obesio. Ali to tada i nije bilo toliko važno. Najznačajnije je bilo to što je zastava visila a okupator bio nemoćan. Tek mnogo kasnije se saznalo da je to učinio skojevac Vilko Kopecki Ibro.

Deset hiljada Ljubljančana demonstrira

Demonstracije izvedene 1. avgusta 1943. bile su veličanstven protest cele Ljubljane. Deset hiljada ljudi je zahtevalo od okupatora da odmah i bez pogovora pusti zatočenike iz logora. To su bile najupečatljivije demonstracije od svih koje su za vreme rata izve-

dene u Ljubljani uokvirenoj bunkerima i žicom. Tako masovnih i borbenih demonstracija nije bilo ni u jednom okupiranom evropskom gradu.

Leopold Krese Jošt, tadašnji član OK KPS Ljubljane, mi je 0. prvoavgustovskim demonstracijama i pripremama za njih pričao:

»Kada je Musolini pao, Okružni komitet KPS Ljubljane je odmah počeo pripreme za spasavanje ljubljanskih zatvorenika i interniraca. Sudskom komitetu je bilo javljeno da spremi sve što je bilo potrebno za puštanje zatvorenika. I zatvorenici i internirci u Italiji dobili nalog da budu u pripravnosti. Ilegalni listovi su pozivali narod da učini sve, da se žrtvuje za spas 23.000 slovenačkih mučenika pre nego što Hitler pruži svoje duge ruke prema Sloveniji i Italiji. Bilo je jasno da kapitulacija Italije predstoji za nekoliko dana. Baš zbog toga nas nije zabrinjavala sudbina zatvorenika u Ljubljani, a isto tako i svih onih koji su bili po logorima, tamnicama i drugde. Bilo je napravljeno mnoštvo letaka kojima se 'tražilo da italijanska vlada pusti sve internirce koje su fašisti zatvorili. Aktivisti su po celom gradu rasturili letke namenjene italijanskim vojnicima: 'Italijani, Mussolini e caduto!' Pozvali smo vojnike da se obračunavaju s fašistima i polože oružje, a potom neka se vrate kućama, jer ih njihove porodice isto tako željno očekuju kao i naše svoje očeve, majke, sestre i braću, koje fašisti drže po zatvorima i logorima.

Badoljova vlada je 29. jula izdala proglas da se raspuštaju logori i puštaju politički zatvorenici iz tamnica. Ali već sutradan, 30. jula, komandant XI armijskog zbora Gostane Gombara izdao je obaveštenje (sada samo na slovenačkom) da ta odluka ne važi za ljubljansku oblast. To je naljutilo ne samo rodbinu zatvorenih već i sve rodoljubive Ljubljančane. Tog istog dana, u 5 časova po podne, sastao se za Bežigradom, u stanu porodice Dominca, Okružni komitet KPS Ljubljane. Pošto je temeljito proučio prilike, odlučio je da učini sve za spas naših drugova i drugarica iz logora i zatvora. Tu je zaključeno da, osim drugih akcija, narod izvrši pritisak i javne demonstracije. IRačunali smo da je s obzirom na odanost i raspoloženje Ljubljančana moguće izvesti na ulice nekoliko hiljada ljudi. Nismo se prevarili.

Za pripremanje i vođenje demonstracija bio je određen poseban štab, u kojem smo bili: Vladimir Krivic Matevž, Franc Kimovec Žiga, Mira Svetina Vlasta, Zima Vrščaj Nataša, Ada Krivic Hama, Majda Peruzzi Urška, Ivo Levstik Goje i ja.

Te iste večeri i sutradan su obavešteni svi rejoni, sve četvrti, veće fabrike i preduzeća i svi drugi o tome gde su štabovi za obaveštenja. Bila su određena mesta u blizini suda na kojima će se ljudi okupljati, po grupama, da bi odatle prvog avgusta tačno po podne, prodrle pred sudnicu. Jedna od glavnih direktiva je bila da se ustanove i fabrike udruže i da zbiju svoje redove, kako bi se lakše

odbranile od okupatorovog nasilja. I u sudskim zatvorima je bio postavljen akcijski štab. U nedelju, 1. avgusta, po celom gradu su bili izlepljeni plakati sa odredbom o ograničenju okupljanja ljudi, koja je bila izdata 27. jula. Ali te pretnje ni jedan frontovac nije uzimao ozbiljno. Ljudi su znali da je okupator već vrlo slab i da su vojnici siti rata.

Rano u nedelju smo svi bili na nogama. Žurili smo se na sastanke s rejonskim organizatorima pokreta. Bio je lep sunčan dan, a ulice preplavljene listićima s porukama i našim zastavicama. Policajci su terali prolaznike da skupljaju letke. Mnogi su, ako već nisu mogli to da izbegnu, letke krišom trpali u džepove i na drugim mestima ih opet razbacivali. U njima, kao i na zidovima, bile su ispisane poruke: 'Zahtevamo puštanje naših interniraca!' 'Zahtevamo izvršenje vladinog proglašenja!', 'Svi na demonstracije', 'Smrt fašizmu!' 'Vojnici, obračunajte se sa fašistima!' itd. Po gradu, naročito u blizi suda, krstarile su jake vojne patrole s mnoštvom oficira, jer se vojnicima nije više verovalo. Među njima je bilo nekoliko belogardista, ali su oni već pre deset časova pobjegli. Nastupila je motorizacija: blindirani automobili, motori, tenkovi. Zbog tolike neprijateljeve pripravnosti, mi smo bili pred gotovo nerešivim pitanjima. Da li ćemo uspeti? Hoće li ljudi uopšte doći? Da li će Italijani pucati u narod? Kako da se postupi ako budu pucali?

Štab je zasedao u stanu druga Kraupe, u Gradišću 4. Kratko razmatranje situacije, potom savetovanje, pa zaključak: demonstracije moraju uspeti. Zatim smo svi krenuli na posao, a na sastanku je ostalo samo troje. Oko 9 časova je sav prostor oko suda bio pun vojske i motorizacije. Opet smo se sastali. Dogovorili smo se: ako nikako ne budemo mogli da se probijemo do suda, izvešćemo demonstracije pred Corpo d'Armata na Kongresnom trgu, pred 'visokim komesarijatom u današnjoj Prešernovoj ulici, ili po ulicama grada.

Oko pola deset su svi prilazi sudu zatvoreni. Sve ugostiteljske radnje u blizini su bile pune ljudi. U frančiškanskoj crkvi se bila okupila masa ljudi, a kada se čuo pisak sirene, prodrla je na ulicu ispred suda i glasno potpomagala delegaciju žena koje će zahtevati oslobođenje zatvorenika.

Sirena je označila 10 časova. Znak je bio dat. Iz sudskih zatvora su snažno odjeknuli Internacionala i poklici: 'Pace e pane', 'Eviva liberta', 'Pustite nas na slobodu!' Tada je masa ljudi sa svih strana pritislula prema Miklošičevoj ulici, što bliže sudu, ne obraćajući pažnju na neme vojnike i preplašene oficire koji su sa uperenim pištoljima terali olovnu vojsku na goloruke žene, ljude i decu. Iz deset hiljada grla se čulo gromko: 'Pustite naše ljude'. Vojnici s puškama u rukama su se odjednom našli pred demonstrantima. Nisu imali ni snage ni hrabrosti da pucaju. Oficiri su se, osim zagriženih fašista, povukli u zgradu suda. Delegacija žena nije bila primljena. Zbog toga je ogorčenje bilo još veće. Iako smo se bili dogo-

vorili da ćemo upotrebljavati samo parole sa zahtevom za puštanje zatvorenika, da ne bismo dali povoda za represalije, ogorčenu masu ljudi nije više bilo moguće obuzdati. Čuli su se uzvici: 'Živeli partizani!', 'Živeo OF!', 'Smrt fašizmu!', 'Smrt okupatoru', i dr. Ako su na ranijim demonstracijama većinom bile žene, sada su se bili okupili svi — i žene, i muškarci, i staro i mlado. Niko nije želeo da ostane kod kuće, kao da su ljudi hteli poslednji put, pre nego što Italijane odnese đavo, da pokažu svoju snagu i rešenost da se bore protiv svakoga ko bi pomislio da je moguće pokoriti slovenački narod. Sećam se da sam u tom metežu čuo povike: 'Tatice! Tatice!' Instinktivno sam se okrenuo. Iznenadio sam se videvši svoje dve ćerčice, koje su se držale ženi za suknju da se ne bi izgubile. Razume se da nije bilo ni vremena ni prilike za razgovor s njima. Zato sam se što sam brže mogao izgubio u masi. Iz zatvora se čulo sve glasnije udaranje po prozorima i vika zatvorenika da ih puste. Demonstranti su navaljivali na vrata suda, odakle su ih odbijali fašistički oficiri sa uperenim pištoljima«.

Leopold KRESE JOST

I Tončka Durjava, tadašnji član OK KPS, koja je tada bila zatvorena u sudu, i koja je doživela te demonstracije u samici ispričala mi je:

»Kao i obično, te večeri, pred 1. avgust, u mraku sam čekala znak s višeg sprata, gde su bile zajedničke ćelije za drugove. Kašljanje je značilo da je za mene stigla pošta. Dobila sam poruku: Sutra ćemo tačno u 10 časova početi demonstracije pred sudom radi našeg puštanja. Čim čujete naše glasove, započnite i vi da uzvikujete parole i pevate pesme. Čuvajte sve u konspiraciji!

Te noći nisam oka sklopila. Sva Ljubljana se pripremala za borbu za oslobođenje svojih najdražih. U zajedničkim ćelijama su zatvorenici raspravljali o tome kako će organizovati demonstracije. Sutra će se sve ujediniti i sliti u jedan zahtev. Osnovno je ono što će biti 1. avgusta. Svuda se osećala mučna tišina. Minuti su bili dugi kao dani.

Čulo se neobično jako lupanje. Dolazilo je sa ulice. Popela sam se na prozor, čigaletova ulica je bila prazna, kao da je zamrla, samo su teška oklopna kola išla njome. Za njima druga, treća. Na njima su sedeli italijanski vojnici pod punom ratnom opremom. I patrole su dolazile pred sudnicu.

Oglasila se sirena. Deset je časova. Gledam, osluškujem. Živci su napeti kao strune. Možda su već počele demonstracije u Miklošičevoj ulici, ali na toj strani ništa ne čujemo. A šta ako je okupator uspeo da spreči akciju?!

Čuli su se poklici. Dolazili su s druge strane zgrade. Neverovatno je kako ožive naša strana!

Dole fašisti!

Hoćemo slobodu!

Otvorite zatvore!

Ziveli partizani!

Slične poruke su se čule i na mojoj strani zgrade, i orile su se po celoj našoj Ljubljani. Najednom se sudom gromko razlegla Inter nacionala.

Glasovi onih koji su demonstrirali s ove strane sudskih rešetaka stapali su se s glasovima hiljada demonstiranata koje sam u mislima videla u Miklošičevoju ulici, u snažne revolucionarne akorde.

Vrata na mojoj tamnici se otvoriše. Psovke odjeknuše tamnim prostorom. Šest grubih ruku me otrgoše od prozora. Padoh na pod. Tu sam ostala da ležim dok je Ljubljana kao jedan tražila svoje«.

Tončka DURJAVA

»U delegaciji sam 1. avgusta bila i ja«, rekla mi je Matilda Cankar, a zatim nastavila:

»Dok su demonstranti išli Miklošičevom ulicom, nas žene delegate su pustili u dvorište sudskih zatvora. Tamo nas je zaustavio italijanski oficir koji je vikao na vratara zato što nas je pustio unutra. Grubo nas je oterao. Pokušale smo i na glavnom ulazu, ali ni tu nismo uspeli da uđemo u sudnicu. Kada smo javile demonstrantima da nas nisu pustili, postali su još ogorčeniji.

Pred sudom je počela prava pravcata bitka. Među razjarene demonstrante su jurili vojnici, karabinijeri i oficiri, koji su se dotle krili u sudskom dvorištu, a u pomoć su im došli i odredi iz Cigaletove ulice. Pošto je trebalo očekivati da će demonstranti što su bili najbliži sudu biti izloženi najžešćem pritisku, tu su bile usmerene i ženske borbene grupe i mešovite borbene grupe Narodne zaštite. One su podnele glavni teret u borbi. Prihvatile su sukobe s naoružanim vojnicima i odbijale neprijateljsku silu da ne bi došla do zaleđa, fronta, gde su se nalazile starije i slabije osobe i majke sa decom. U prvim redovima ispred suda su bile gotovo sve članice ženskih borbenih grupa.

Borbene grupe su sprečavale opkoljavanje manjih grupa, mnoge su ljude istrgle iz neprijateljevih ruku kada su pokušali da ih odvedu u sud i štitili su ih.

Front se poljuljao tek kada su Italijani dobili pomoć. Novi vojnici, karabinijeri i oficiri su divljački jurili na taj svet. Namera udruženih okupatora je bila da opkole i pohapse sve što se nalazilo ispred suda i one najratobornije, a druge najpre da odvoje, a kas-

nije da pohvataju. Plan nije uspeo. Demonstranti su se razdvojili na više delova. Ipak, svak je znao da je ponovno zborna mesto na Kongresnom trgu.

Najmasovniji i najborbeniji su bili demonstranti koji su kao reka dolazili iz Trubarjeve ulice. U prvim redovima su koračale delegatkinje, a uz njih borbene grupe. Raspoloženje što je zavladao ispred suda nije bilo moguće ugušiti.

Uskim ulicama je odjekivalo, iz hiljada grla, 'Hej Slaveni!', 'Napred, zastave slave' i druge pesme. Otvarali su se prozori i s leve i s desne strane, ruke su mahale u znak pozdrava, a oči ljudi su blistale od sreće i divljenja.

Kongresni trg je bio pod jakom stražom, pa demonstranti nisu uspeli da se probiju do Carpo d Armata. Pred bioskopom 'Matica' (današnja Filharmonija) zadržali su ih vojnici, oficiri i karabinijeri. Ogromna masa ljudi zbijenih u jednu celinu, zauzela je sav trotoar od 'Matice' do Volfove ulice.

Stigla je nova četa karabinijera. Većinom su to bili u karabinijerske uniforme obučeni fašistički policajci. Došli su takođe Volfanovom ulicom. Oficiri i vojnici koji su ranije bili maltene ljubazni odjednom skinuše svoje ovčije kožuhe i postadoše vuci. Kao pobesneli su jurnuli među ljude, oficiri počеше da udaraju pištoljima, i vojnici kundacima.

Karabinijeri što su dolazili u pomoć zaustaviše demonstrante,, a potom divljački jurnuše među njih, s bajonetima na puškama.

Oficiri i vojnici su pritiskivali ljude uza zid bioskopa 'Matice', a s druge strane su to činili karabinijeri. Iz Vegove ulice je došao tenk. Izgledalo je da će neprijatelji uspeti da opkole masu i obračunaju se s njom.

Posle kratkotrajne ali očajničke borbe demonstranti su ipak uspeli da probiju obruč. Sjurili su se u Vegovu i Gospersku ulicu, pa preko Dvorskog trga u Židovsku ulicu. Neki su se preko Pozamičkih stepenica probijali prema Starom trgu.. Stanovnici su žurno otvarali kućna vrata, da bi ih brzo zatvarali pošto bi demonstranti ispunili hodnike i stepeništa.

Pritisak na demonstrante su činili karabinijeri i vojnici. Divljački SIL urlali i lovili žrtve. Ali demonstracije nisu ugušene. Opet su ljudi izlazili iz uličica i hodnika gde su se bili sklonili i ponovo su demonstrirali. Manje grupe su demonstrirale po gradu sve do posle podne.

U dva časa po podne su počela saslušavanja uhapšenih. U pet je izveden 31 zatvorenik (15 žena i 16 muškaraca) pred poseban vojni sud, koji im je sudio po kratkom postupku.

Vojni tužilac je u optužnici naveo i to da se pred sudom nalaze kolovođe demonstracija kojima su hteli da spreče Italiju u pobedonosnom ratu. Za optužene je zahtevao stroge kazne. To je bilo 6 dana po padu fašizma i dobar mesec pred kapitulaciju Italije.

Dvadeset četvoro optuženih je osuđeno na po 8 godina tamnice. Bogomil Čenčur, koji se najteže bio ogrešio o rimske zakone, dobio je 12 godina, petnaestogodišnja Zdenka Tevž i šesnaestogodišnja Ana Podbaršek su bile zbog maloletnosti osuđene 'samo' na po 5 godina i 4 meseca, a 4 demonstranta su oslobođena optužbe.

Osuđenike je najteže pogodilo to što su morali već iste noći, posebnim transportom, u italijanske zatvore. U njima su ostali do decembra 1943.

Prvog avgusta je ipak ostvarena velika pobeda. Pokazalo se da Ljubljana ima bar 10.000 neustrašivih i do kraja odanih boraca, i to u času kada je Ljubljančana bilo u partizanskim jedinicama širom Slovenije i kada su njima punjeni italijanski zatvori i logori. Znači, cela Ljubljana je bila na strani pokreta, u borbi protiv okupatora. Pokazalo se, takođe, da je ljubljansko partijsko i frontovsko rukovodstvo sposobno da organizuje i vodi veliku akciju, i to s najmanje žrtava.

Još nešto. Baš tih dana su u Rimu italijanski oficiri i vojnici, po naređenju generala Badolija i Roate, pucali u vlastiti narod. A prvog avgusta u Ljubljani nisu. Kako i zašto da ne pucaju u buntovne Ljubljančane? Opet se ispostavilo da su nesalomljiva volja, junaštvo i jedinstvenost ljudi najjače oružje.

Demonstracije od 1. avgusta su bile samo uvod u ono što će tek doći i podsticaj antifašističkim snagama u borbi za slobodu.

Omladinci i šticićenici su praznili okupatorove vojne magacine i razoružavali italijanske vojnike, italijanskim i domobranskim oficirima su iz stanova odnosili oružje, radio-aparate i pišalice mašine. Po ulicama je iz dana u dan bilo sve više letaka. U avgustu je Ljubljana masovno proslavila oslobođenje Orela i Harkova.

Osim mnoštva borbenih akcija, bilo je u avgustu i mnogo skupova na kojima se zahtevalo puštanje interniraca, a najviše je bilo komemoracija u počast žrtvama fašističkog terora i nasilja.

Iako su se bili preplašili zbog suočavanja s masovnim otporom, u kojem je na ovaj ili onaj način učestvovala ogromna većina građana Ljubljane, fašisti su ipak, uprkos svom očajanju, nastavili teror. S druge strane, čak ni dolazak Nemaca nije zadržao rodoljubive Ljubljančane da se bore za slobodu. To se najbolje pokazalo na manifestacijama povodom Dana mrtvih, 1. novembra, kada su Ljubljančani javno odali poštu žrtvama fašističkog terora.

Na Dan mrtvih, 1. novembra, AFZ je organizovala na grobovima žrtava fašističkog terora najveću svečanost od svih koje su bile u Ljubljani za vreme rata priređene. Nemci su odmah počeli najžešće nasilje, ubeđeni da će uspeti u onome u čemu Italijani nisu, da će slomiti otpor Ljubljane.

Ipak je komemoracija 1. novembra svojom dostojanstvenošću opomenula okupatora da je grad dobro organizovan i jedinstven u borbi protiv njega, iako je u času kapitulacije Italije više hiljada

ljudi bilo u partizanima. Tim činom su Ljubljanci pokazali da cene žrtve fašističkog divljanja.

Posle okupacije Italije gotovo sav teret u oslobodilačkom pokretu u Ljubljani pao je na žene, jer muškaraca tako reći više nije ni bilo. Zadatak AFZ je bio da za svoje redove pridobija što veći broj žena i da ih uvede u posao. Komemoracija na grobovima talaca je bila proba za mnoge Ljubljance. Posle nje je dosta njih dobilo odgovornije zadatke.

Cilj toga okupljanja je bio da se oda počast svima koji su pali za vreme italijanske okupacije i da se gaji uspomena na njih. Valjalo je sprovesti ozbiljne pripreme, jer su Italijani pokušali da prikriju broj ubijenih.

Članice oblasnog odbora AFZ inž. Vera Morentič, Heia Skulj i Marica Čepe, koje su bile članice štaba za komemoraciju, više od 14 dana su marljivo i vredno radile dok nisu pronašle grobove svih poubijanih osoba, jer su ih fašisti pokopavali ne samo na mestima određenim za taoce, već i drugde. Da bi koliko-toliko prikrili svoja nedela, leševe su pokopavali i u stare grobove i spretno ih prikrivali busenjem. Druge su, opet, polagali u rake u kojima su već više meseci ležali pobijeni taoци ili druge žrtve, ponekad su u jedan grob sahranjivali čak 7 leševa. Većina ubijenih je bila zavedena u knjigu pod znakom »NN« — nepoznat. Tek uz pomoć službenika groblja i sveštenika pronađeni su i sahranjeni. Bilo ih je 360, mnogo više nego što se do tada pretpostavljalo.

Kada su utvrđeni broj ubijenih i mesta na kojima su bili zakopani, počelo je uređivanje grobova. O nekim grobovima su se brinule žene iz jednog kraja grada, o drugima iz drugog i tako redom. Došle su s motikama i grabuljama i očistile grobove. To su s ljubavlju činile. Pošto bi uredile sam grob očistile bi i belim peskom posule staze, zasadile cveće i si.

Kada je primio odluku o tome da će se održati komemoracija, Okružni odbor AFZ je počeo da prikuplja novčane priloge za bukete cveća. Prikupljeno je 64.000 lira i naručeno 360 potpuno jednakih buketa crvenih karanfila, ružmarina i ruža. Aktivistkinje koje su nosile te bukete na groblje svaki od njih su prevezale trakom — zastavicom sa crvenom zvezdom.

Ali novac se nije sakupljao samo u okrugu već i izvan njega. Venci i cveće su bili jednaki za svaki grob.

Prvog novembra, na Dan mrtvih, u Ljubljani nije bilo rodoljuba koji se nije poklonio senima nesrećnih slovenačkih sinova i kćeri. Grobovi su prekriveni cvećem, a sveće su gorele od zore do mraka. Preko celog dana na groblju je bila nepregledna masa ljudi. Bilo ih je bar 10.000.

Uoči svečanosti mnogi su se pitali kako će se ponašati Nemci i domobrani. U tadašnjim prilikama, bili su blagi. Verovatno je da su uvideli da se Ljubljana ne može umiriti ni najgrubljim nasiljem. A možda su hteli da ostave povoljan utisak na javno mnjenje.

Nemci su na čelom prostoru na kom su bili grobovi talaca postavili jake straže i kordone od domobrana, a ovi su krajnje netrpeljivo gledali taj svet, koji se dostojanstveno i mirno kretao između grobova. Svoju mržnju su iskazali otrovnim uvredama. Ali niko nije reagovao, jer je bilo dogovoreno da se na domobranska i moguća nemačka izazivanja ne odgovara. Komemoracija ima da bude samo nemo odavanje pošte i vraćanje duga poginulima. Poneko iz mase zaustavio bi se na grobu svog najmilijeg, ali odmah bi dojurili domobrani i grubostima to sprečili. Najkritičnije je bilo kada bi se ljudi zaustavili kod grobova najpoznatijih Ljubljanačana: Toneta Tomšiča, Hinka Smrekarja, Vide Pregorc i drugih. Domobrani su tada upotrebljavali pesnice.

Kada je, uveče, komemoracija završena, domobrani su pokupili cveće i sveće po groblju i razbacali ih i zgazili. Sutradan, međutim, grobovi su bili ponovo uređeni kao pre. Kao da je kakva nevidljiva ruka bdela nad humkama mučenika.

Jedan od ozbiljnih problema s kojima se Ljubljana za sve vreme okupacije suočavala bio je razbijanje blokade koju su fašisti bili uspostavili ne samo sistemom utvrđenih bunkera već i žičanom ogradom i preprekama oko celog grada. Trebalo je imati stalnu vezu sa slobodnom teritorijom, kako bi se mogli prebacivati aktivisti i materijalna sredstva u oba pravca. Jedan od onih koji su bili određeni da obavljaju taj izuzetno složen zadatak bio je Janez Zaler«.

Marica ČEPE

NEŠTO O RADU KOMISIJE ZA MOBILIZACIJU

Verovatno je to bilo u drugoj polovini 1943. godine. Sastali smo se članovi Okružnog komiteta KPS za Ljubljanu Leopold Krese Jošt, komandant ljubljanskog štaba Narodne zaštite, potom Tone Červivec Tonč, Stane Dolanc Ciko, iz Kolezije, i ja. Jošt i Tomič su nam rekli da su počele pripreme za mobilizaciju i osnivanje ljubljanske brigade.

U prvoj grupi ljudi, koju smo bili doveli iz Ljubljane, bilo je 5 ili 6 grafičara i radio-tehničara poslatih na oslobođenu teritoriju. S njima nije bilo teškoća, jer su imali dobro falsifikovana dokumenta za prelazak »preko žice«.

Teže je bilo s materijalom za štampanje i radio-prijemnicima, koje smo morali da prebacujemo odmah po odlasku tih drugova. Na prilazima gradu je bila stroga kontrola, a materijala mnogo. Sem toga, nismo mogli da ga utovarimo u kola, već smo morali dobro da ga sakrijemo među druge stvari: u šljunak, ispod lišća i slame, ispod krompira i kolonijalne robe i si. Cela nedelja je prošla u prevoženju.

Za vreme najstrože kontrole, baš nekako pred kapitulaciju Italije, prevezli smo (ispod lišća) i nekoliko ljudi koji su hitno morali iz Ljubljane ili u Ljubljanu.

Za taj posao smo mobilisali starog kočijaša Grošlja iz Jurčkovog Strodoma. Nekoliko puta je uspeo izigravajući pijanca. Kada bi se približio žici »zaspao« bi na kolima, a Italijani, koji su inače bili vrlo strogi, smejali su mu se i puštali ga da ode.

Poslednji mesec pred kapitulaciju Italije sam uglavnom sam prevozio ljude i robu. Stane Dolanc je sa sekretarom komiteta za Vič Rakovnik Maricom Čepe pripremao ilegalne prelaze preko žice. U tome je učestvovalo više ilegalaca. Rezali su u žici prolaze (»vrata« i »prozore«), koje su, naravno, dobro skrili. Pošto je žičana ograda bila prilično široka i gusta i kako su na svim blokovima bili reflektori, koji su osvetljavali širok krug unaokolo, taj posao nije bio nimalo bezazlen ni lak. Ali drugovi su pronašli da je najbezbednije u blizini blokova, jer su ta mesta bila najslabije osvetljena. Na

Rudniku su imali čitav niz prelaza, »sistem«. Između ostalog su napravili i lestvice na sklapanje koje su mogle da se postavljaju preko žice.

Pre toga je ljubljanska brigada bila u potpunosti formirana. Ciko i ja smo bili dobili raspored odvođenja grupa. Ali posao još nismo bili pošteno ni počeli, a Italija je položila oružje. Tri dana su svi prelazi bili otvoreni, jer su ih i italijanske straže prilikom kapitulacije napustile, a Nemci se nisu odmah snašli i nisu postavili nove.

Novost da su blokovi »prazni« kao vihor se širila Ljubljanom. Mobilisanima se pridružilo nekoliko hiljada Ljubljančana. Dolenjskom i Ižanskom ulicom je išlo toliko ljudi koliko ih nikada ni ranije ni kasnije nije bilo. Slobodne prolaze je trebalo što pre iskoristiti i za prevoz robe, koje se bilo dosta nakupilo u svim ljubljanskim skladištima. Mnogo tog materijala je dugo čekalo u skladištima, jer nije bilo prilika za njegov prevoz. Dobijena je i roba koju su razni trgovci bili priložili za vreme kapitulacije Italije, a mnogo robe su ilegalni odredi izneli iz italijanskih skladišta pre dolaska Nemaca.

Posle tri dana su blokovi opet zauzeti. Ali u Ljubljani je bilo još mnogo robe. Još nekoliko grupa je moralo da ode iz grada. Zato smo radili ceo septembar i oktobar.

Sem ostalog, trebalo je izneti iz obruča dosta oružja — automata, pušaka i municije.

Sve to natovarili smo na kola, pa sam ih pokrio pocepanim čaršavom da bi izgledala što skromnija. Pre nego što smo stigli do bloka, Ciko i ja smo uskočili u kola. On je išao kao pret-hodnica, a ja uporedo s kolima. Kao uzgred sam pogledao u stražarsku kućicu i video da belogardist ima nekoliko kilograma krompira. Zaustavio sam se i pitao: »Kolega, hoćeš li da mi prodaš taj krompir«, 'Ali i tako ga je malo', zapevao je čistim domobranskim stilom. 'Meni i ne treba mnogo, samo toliko da ne prosjačim kod seljaka«. Za vreme tog razgovora Miha je, naravno, brzo poterao kola preko bloka. Belogardist se začudio i upitao: »Sta je onome pa toliko žuri preko žice?« Utešio sam ga: vidiš, valjda, da je puka sirotinja!

Ubrzo posle ponovnog zauzimanja blokova dobio sam zadatak da vodim grupu od 30 ljudi, u kojoj su bili omladinci, nekoliko žena i bivši jugoslovenski oficiri. Ujedno sam morao da prenesem dosta pošte i municije.

Naše sastajalište je bilo iza samostana na Cesti u Mesnom lugu, gde smo najčešće prolazili kroz žicu. Vodio sam ljude pod senike i tu smo obično čekali do 4 časa izjutra, kada je bilo najlakše preći. Ali ta je grupa bila vrlo nedisciplinovana. Neki su odmah počeli da beže i odlaze napred. Zato sam odlučio da se pro-

bijemo u 11 uveče. Puzeći smo išli do žice. U trenutku kada smo se bili sklonili ispod senika, u svim prostorijama u samostanu se odjednom ugasila svetlost. Posumnjao sam da smo izdani. Ali grupa se više nije mogla zadržati. Još smo se dosta dobro probili, ali kada je poslednji prošao kroz žičanu ogradu i došao do strmine jarka, pao je. Tada je, sa svih strana, počelo da puca. Obasuti smo vatrom, i grupa se za tren oka razbežala. Video sam kako jedan drug trči pravo prema bunkeru. Nisam mogao da ga dozovem. Poginuo je.

Sastali smo se tek u Lipama, gde nas je čekao čamac da nas preveze preko Ljubljane. Saznao sam da su poginula još dvojica iz grupe, znači ukupno trojica.

Janez ZALAR

LJUBLJANSKA BRIGADA

Ljubljanci su masovno odlazili u partizane. Stoga je morala biti obrazovana nova brigada. Nazvana je: Ljubljanska. Taj zadatak je bio dobio tadašnji politički komesar Druge udarne brigade »Ljubo Sercer« Janko Rudolf. Te septembarske dane 1943. godine, kada je brigada, u malom selu Golom, nedaleko od Ljubljane, obrazovana, Milan Merčun je doživio kao jedan od najuzbudljivih ratnih događaja.

Mrtvi umorni, posedali smo pod jablanove. Časkali smo i nagađali šta li ćemo još sve doživjeti. Naporan marš je već bio izbrisao pretpostavke o idiličnom partizanskom životu. Ipak, svi smo bili iz škole ljubljanskih skojevskih i partijskih aktivista, pa smo se dobro držali. Uostalom, dobro smo znali da još nije kraj rata i da dani slobodne Dolenjske i ugodnog života mogu lako da iščeznu.

U Golom nas je bilo svakog dana i časa više. Odmah po dolasku u nj neki borci su hteli da na svaki način upoznaju oružje, a drugi, odvažniji, pokušavali su da rastave italijansku bombu. Stoga nije čudno što je bilo nekoliko nezgoda, doduše manjih. Verovatno je da je to bio jedan od glavnih uzroka što su sve novajlije morale, ne znam tačno da li prvog ili drugog dana po dolasku, da predaju sve oružje.

Pojedini borci su doneli italijanske vojničke uniforme sa sobom, drugima su date u Golom, treći su želeli da što duže ostanu u svojoj sportskoj odeći. Ubrzo su se odnekuda pojavile titovke. Ali i taj jedini deo obavezne partizanske uniforme sporo se prihvatao.

Komesar Janko je (to sam kasnije saznao) došao u Golo nekoliko dana pre kapitulacije Italije, da bi sačekao Ljubljance. Tu se pre kapitulacije Italije sreo sa delegatom iz Ljubljane, koji je trebalo da proveri da li je za dolazak ljubljanske grupe sve spremno i u redu.

Drugo veče je došao u Golo, baš po vojnički, Drugi bataljon »Šercerove« brigade.

Sercerovci su zagledali šarenu družinu ljubljanskih pridošlica. Saznali smo da su bili krenuli u Golo, tačnije rečeno — u Mokre, po protivtenkovski top, koji im je potreban za napad na Grčarice.

Bili smo previše nervozni, a šercerovci mirni, hladnokrvni, otprilike kao starac koji je mnogo preživeo i mladić koji želi sve da zna.

Golo je u međuvremenu postalo jedna od najznačajnijih raskrsnica. Sa svih strana su u nj dolazile kolone ljudi raznih godišta, gomile odeće i oružja. Sa Iga, Zelimejla, odnekud od Zapotoka sakupljale su se grupe u tom selu. Oni koji su došli posle nas pričali su da je Ljubljana bezmalo prazna. Bilo je divno čuti da se u partizane odlazi čak i vozom, čija je prva stanica u Rakovniku ili u Škofljici, baš uz Ljubljano. Naša grupa je bila sve vreme na okupu. Pokušali smo da što više saznamo od šercerovaca i među sobom smo ocenjivali one što su došli posle nas. Među njima smo prepoznali poznanike iz ljubljanskih akcija. Bilo je i nekoliko turista, promenadnih lovaca i njihovih poznanica, italijanskih oficira, Alpinaca s rancima na leđima. Neki su imali čak i kišne mantile, jedno društvo je bilo »naoružano« i lepom klavirskom harmonikom. Sve vreme su ti momci gurali glavu uz glavu i pevali pesme što su tada bile moderne.

Kasnije se pokazalo da su naše ocene bile dosta netačne. Prema jednim smo bili vrlo nepravedni, jer smo ocenjivali samo spoljašnjost. Retko koga smo bili tačno ocenili. Ničeg čudnog tu nije bilo, jer je tih dana iz Ljubljane otišlo u partizane nekoliko hiljada ljudi. Većina — organizovano i s jasnom predstavom o tome kuda i zašto idu. Ta masa ljudi je povukla za sobom i nekoliko pojedinaca koji su očekivali da će već za nekoliko dana, bez posebnih teškoća i žrtava, umarširati u Ljubljano kao oslobodioci. Baš među njima su bile zbunjene glave. Ti su ljudi govorili kako će najkasnije za nekoliko nedelja Nemačka propasti, kako će se ubrzo iskrcati Amerikanci, pa ćemo onda skupa s njima otići u Nemačku i si.

Svečanost je kratko trajala. Formirali smo brigadu. Ako me sećanje ne vara, prilikom formiranja brigade bilo nas je možda 500 ili 600. Broj je verovatno tačan, jer je nekoliko meseci docnije kada je bila brojno najjača, Ljubljanska brigada imala oko 1.200 boraca. Ostale pridošlice iz Ljubljane su raspoređene u »Sercerovu« i druge brigade. Ljubljana, centar NO pokreta u Sloveniji, dobila je svoju brigadu i njeni borci su se zakleli da će opravdati poverenje. Ali njima je predstojao gotovo dvogodišnji, krvav i naporan, put.

Milan MERČUN

NEMACKI OKUPATOR U LJUBLJANI

Nemački okupator pred Ljubljanom

Ustanak slovenačkog naroda i njegova borba za nacionalno i socijalno oslobođenje naveli su Nemce da posebnu pažnju poklone Ljubljani, jer im je već od vrućih julskih dana 1941. bilo jasno da je u njoj žarište pokreta i da je njegovo rukovodstvo u Ljubljani. Nemci su to u svojim izveštajima neprekidno ponavljali, delimično stoga što je to bila istina, a delom da bi opravdali zaoštavanje prilika u slovenačkim pokrajinama koje su oni držali pod okupacijom.

Naciste nije iznenadio otpor slovenačkog naroda. Može se reći da su mu se oni nadali, ali ih je mnogo iznenadila širina i snaga ustanka, potom aktivnost partizanskih grupa, četa i bataljona i to što je slovenački narod sledio komuniste. Nacisti u Štajerskoj i Gorenjskoj, koji su tada pripremali svečano prisajedinjenje tih krajeva Nemačkoj, posebno su isticali da je Ljubljana jezgro i kolovođa pokreta protiv nacista, da ljubljanska pokrajina neprekidno daje naoružane partizane.

U jesen 1941. je zapovednik redarstvene policije za alpske pokrajine pisao iz Maribora u Berlin: »Dokazano je da banditski pokret, koji organizuju komunisti, vodi centralna ustanova iz Ljubljane. Dalje, imamo izjave svedoka da se mnogi partizani razbijenih jedinica ili iz drugih razloga povlače sa nemačkog na italijansko područje i tamo se ponovo organizuju i naoružavaju. Pošto je nemoguće nemačko-italijansku granicu hermetički zatvoriti, to iskorišćavaju članovi partizanskih grupa da često prelaze iz nemačkog područja u italijansko i obratno. Uprkos protivurečnim tvrdnjama, neodlučnost italijanskih vlasti, a pre svega to što u italijanskim policijskim ustanovama još ima nekadašnjih jugoslovenskih činovnika, mnogo pomaže partizanskim grupama da se koriste italijanskim zemljištem, kao nekom vrstom utočišta, čim im boravak na nemačkom zemljištu postane prevruć. I to što osobe koje smo' proterali iz novozauzetih teritorija dobijaju italijansko državljanstvo, pa se nastane u Ljubljani i tu huškaju protiv Nemačke, pot-

hranjuje pokret. Ljubljana je propagandni centar u neposrednoj blizini nemačke granice, i to otežava gušenje nemira«.

Ministarstvo spoljnih poslova Nemačke odmah je poslalo taj izveštaj (13. novembra 1941) svom poslanstvu u Rimu, a ovo je nakon nekoliko dana zamolilo nemački konzulat u Ljubljani za odgovorajući izveštaj. Nemački konzul Hans Broš je izvestio o odnosima između italijanskog okupatora, Slovenaca i Nemaca u ljubljanskom području, rekavši da čak 90 odsto slovenačkih studenata pripada komunistima, da su ostali nekažnjeni učesnici demonstracija u Ljubljani, tj. ljubljansko stanovništvo, što su negodovali prilikom deportovanja Slovenaca iz Gorenjske jula 1941. godine, itd. Zalio se, takođe, da je italijanska policija tada odbijala da sarađuje s nemačkim policijskim ustanovama, jer se bojala da bi one mogle da nastupe kao nadzornik, a to bi štetilo »talijanskom prestižu«. Broš je izveštavao da »je bio sa nemačkom policijom na Bledu postignut sporazum o redovnoj razmeni novosti i stavova između nemačke i italijanske policije«.

Čvršća saradnja između nemačke i italijanske policije ubrzo je dala rezultate. Gestapo je uspeo da tačno odredi sedište NO pokreta u Ljubljani, pa su italijanski policajci, zajedno s nemačkim, 10. decembra 1941. u noć uhvatili nekoliko članova CK KPS. Posle su Nemci nastojali da im Italijani počnu izručivati zatvorene komuniste i neke begunce koji su bili došli u Ljubljanu, ili da neke ljude uhapsu, na njihov zahtev.

U to vreme je nemačka policija uspela da postavi na odgovoran položaj u Ljubljani dva nemačka policajca oficira. Dvadeset šestog januara 1942. godine je Himlerov ured nemačke policije u Berlinu odredio da se major zaštitne policije Holst odmah postavi za veznog oficira pri italijanskoj kvesturi u Ljubljani. (Holst je do tada bio oficir za vezu u nemačkom punomoćstvu za iseljavanje Nemaca iz ljubljanske pokrajine i održavao je vezu sa italijanskim policijskim i karabinijerskim ustanovama, te su one primerno štatile transporte nemačkih iseljenika). Pošto je tada iseljavanje Nemaca već bilo završeno, trebalo je Holsta, koji se *vhć* bio dobro upoznao s prilikama u Ljubljani, staviti na neki drugi položaj, onde gde bi i dalje mogao da radi u korist nemačke policije u Ljubljani. Drugi oficir kog su poslali u Ljubljanu bio je SS major Kriger. Tada je nemačka policija imala svoje oficire za vezu u Ljubljani za obe svoje glavne grane: Holsta za redarstvenu i Krigera za bezbednosnu. Prvi je naročito sarađivao s kvesturom, karabinijerima i vojskom, da bi uskladio gonjenje partizanskih jedinica, a drugi je održavao vezu sa italijanskom kvesturom, koja mu je čak izručila uhapšene komuniste da ih sasluša u svojim prostorijama (npr. Lovra Kuhara — Prežihova Voranca i dr.). Obojica su, svaki za sebe, s nekoliko agenata špijunirali po Ljubljani i uspeali su da za špijunažu pridobiju i neke visoke italijanske oficire i činovnike.

Odbacujući kritiku pojedinih Nemaca koji su govorili da je čvrsta politika nemačke civilne uprave u Štajerskoj i Gorenjskoj

kriva za revoluciju inače mirnog slovenačkog stanovništva u tim pokrajinama, nacistički funkcioneri su pokazivali na Ljubljanu i ljubljansku pokrajinu odgovarajući da su tamo, uprkos blažoj okupatorskoj politici Italije, prilike još teže. Oba okupatora su pokušala da svoj neugodan položaj poboljšaju vojnom ofanzivom i strožim odnosom prema Slovencima, a to je u stvari bilo nečuveno nasilje. Nekakav vojni uspeh je postignut, ali oslobodilačke akcije nisu ugušene niti je poljuljan slobodarski duh slovenačkog čoveka.

Leto 1943.

Pad fašizma u Italiji je doveo Nemačku u Italiji i drugde, pa i u Sloveniji, u težak položaj. Interesovanje nemačkog okupatora za prilike u južnoj Sloveniji, koja je bila pod italijanskom okupacijom, tih dana se veoma povećalo. Iz zapisnika Hitlerovih konferencija o vojnom položaju Nemačke saznajemo da su u njegovom glavnom stanu 26. jula 1943. u podne Hitler, Gering, Himler, Kestel i Jodl raspravljali o prilikama u južnoj Evropi i o zauzimanju strateški vrlo važnih krajeva u Sloveniji. Naročito su spominjali Ljubljanu, Rijeku, Trst i Trbiž, u koje bi poslali odrede s tenkovima i oklopnim kolima. Gering je nekoliko puta izrazio strahovanje da bi partizani mogli da se dočepaju italijanskog oružja. Kada je Hitler, pokazujući na kartu, upitao: »Kakav policijski puk je tu?«, Himler je odgovorio da je tu 14. SS policijski puk, koji je tamo prebačen iz Marseja, i uzviknuo: »Moj fireru, s njim bi mogli da zauzmemo samo Ljubljanu i Trst!« Jodl je dopunio njegove reči rekavši da treba čuvati prelaze između Hrvatske i ljubljanske pokrajine, na šta je Himler ponovo naglasio: »Mnogo mi je stalo do toga da puk zadržimo u Ljubljani«. Dok su u daljem razgovoru raspravljali o tome kuda da pošalju tenkove, Hitler je napomenuo: »Dobro bi bilo kada bismo ih imali i ispred Ljubljane«.

Nemirno stanje u Ljubljani, u kojoj je OF više puta, već od proleća 1943, organizovala masovne demonstracije protiv italijanskog okupatora, Nemcima nije bilo nepoznato, jer su, sem ostalog, bili pojačali svoju špijunsku službu, pa je i zato Ljubljana bila, osobito u avgustu 1943, predmet o kojem se raspravljalo u Hitlerovom glavnom stanu. Tako se iz malobrojnih podataka nemačkog vrhovnog vojnog zapovedništva razabire da je 13. avgusta bilo javljeno Himleru da će se u ljubljanskoj pokrajini najverovatnije povećati delatnost partizana. U izveštaju su se nemački zapovednici žalili da za zauzimanje ljubljanske pokrajine nemaju dovoljno vojnih jedinica. Nemačko vrhovno zapovedništvo je naredilo generalfeldmaršalu Ervinu Romelu, kojeg je krajem juna naimenovalo za zapovednika svih nemačkih jedinica u srednjoj i severnoj Italiji, da odmah umaršira u Ljubljanu ako u njoj izbije ustanak.

Zabrinutost nemačkog vrhovnog zapovedništva za sudbinu ljubljanske pokrajine i Slovenačkog primorja pothranjivale su i akcije nacističkih velikodostojnika u susednim pokrajinama. Šef civilne uprave za Gorenjsku dr Fridrih Rajner je 26. jula upozorio Himlera na stanje u krajevima što su pod italijanskom upravom, predloživši da nemačka vojska zaposedne Komsku dolinu i Slovenačko primorje. U ljubljanskoj pokrajini je pod Himlerovom komandom počeo progon NO pokreta. Himler nije mogao da učini ništa drugo do da pošalje u Ljubljanu generala Rozefera da sazna kakvo je stanje u italijanskim ustanovama i među slovenačkim stanovništvom. Rozefer je 28. jula razgovarao sa zapovednikom XI armijskog zbora generalom Gastonijem Gambarom i s visokim komesarom Đuzepom Lambrasom, i o njima je stekao dobar utisak, osobito zato što je u njihovim kancelarijama video Musolinijeve slike i biste i što je Gambaro već sledećeg dana dozvolio da se svira fašistička himna, što je nosio znak fašističke stranke i što je izjavljivao da će ga nositi sve dok mu to ne bude izričito zabranjeno. Ali Rozefera je razočaralo raspoloženje slovenačkog stanovništva u Ljubljani. O tome je ovako pisao Himleru: »Vest o promeni vlade u Italiji je među stanovništvom Ljubljane probudila najveće nade u skorašnje oslobođenje. Svuda označavaju kao sigurnu činjenicu da je Duče uklonjen, odnosno da više ne živi, i javno izražavaju želju da se fireru ubrzo isto dogodi. Izreke kao: »Jedna svinja je već otišla, kada će otići druga?« vrlo često se čuju među Slovencima.

Tih dana se u Hitlerovom glavnom stanu pripremalo nekoliko novih planova za akcije u južnoj Evropi, a među njima i plan »Achse«, o razoružanju italijanske vojske.

Od sredine avgusta je počelo da biva sve jasnije da će nemačko vrhovno vojno zapovedništvo poslati 71. pešadijsku diviziju na strateški značajan jug Slovenije. To je bilo potrebno ne samo zbog odnosa tamošnjeg življa prema italijanskoj vojsci, koja bi mogla ubrzo da kapitulira, već, pre svega, zato što se strahovalo od aktivnosti jake NOV, koja bi mogla posle italijanskog sloma lako da uništi najznačajnije saobraćajne veze, pa i Ljubljanu zauzme, odnosno bio je posredi strah od stanovništva Ljubljane, koje bi moglo lako da se digne na masovan ustanak. Dvadeset prvog avgusta 1943. nemačko vrhovno zapovedništvo je izdalo Romelovoj armijskoj grupi »B« ovo naređenje: »Glavnina 71. divizije mora biti spremna da zauzme Ljubljanu, ako bi usled povlačenja italijanskih četa ili zbog njihovog raspadanja tamo zapretila opasnost od ustanka. Ako 71. divizija u okviru 'Achse' ne bi bila na raspolaganju za zauzimanje prostora oko Ljubljane, moraju izvršenje tog naređenja uzeti na sebe odeli graničara sa odseka Trbiž—Ljubljana. U tom slučaju će vrhovno vojno zapovedništvo armijskoj grupi »B« za to dati na raspolaganje 14. motorizovani SS policijski puk, koji je na području Zagreba«.

Nacistički generali u Hitlerovom glavnom stanu i oni u Istočnoj Pruskoj su, znači, predviđali masovnost opštenarodnog ustanka

u Ljubljani. Pošto tada nisu pretpostavljali da će se tako nešto dogoditi u bilo kom drugom mestu na području pod italijanskom vlašću, može se zaključiti da su bili svesni stanja u tom gradu. Svi su se saglašavali u tome da Ljubljanu treba zauzeti što pre, što se brže može, dok ne počne opštenarodni ustanak. Nemačkim planovima se već tada predviđalo zaposedanje svih značajnijih saobraćajnica u jugozapadnoj Sloveniji i Furlaniji, ali tako da nemačka vojska ostane izvan većih gradova kao što su Gorica, Trst i Videm. Jedinu izuzetak je bila Ljubljana. Nju je trebalo što pre zauzeti.

Dolazak nemačke vojske u Ljubljanu

Nemačku 71. pešadijsku diviziju su Nemci nameravali najpre da smeste na prostoru između Ljubljane, Trbiža i Rijeke, kako bi je mogli slati s drugim nemačkim jedinicama u severnu Italiju i zatim je vraćati prema istoku. Ubrzo je iskorišćen napad Tomšičeve brigade na voz kod Gorice između Preserja i Borovnica, 23. avgusta uveče da se namera ostvari. Dvadeset šestog avgusta u podne jedinice 71. divizije su počele da prodiru preko graničnih prelaza kod Šentvida i Grnuča, Podbrda i Trbiža. Italijanske vojne komande su zbog toga protestovale i počele su da pojačavaju svoju posadu na graničnim prelazima, ali su ipak popustile kada su duge kolone, koje su vodili nemački pukovnici, stale nezadrživo da napreduju ne obraćajući pažnju na začudene italijanske vojnike i oficire iz triju armijskih zborova na tom području (XI u Ljubljani, XXIII u Trstu i XXIV u Videmu).

Od Nemaca je u Ljubljanu, iz Šentvida i Črnuča, prvi došao 211. grenadirski puk s tri pešadijska bataljona i s 1. divizionom 171. artiljerijskog puka. U Ljubljani i uz prugu Ljubljana—Postojna se zaustavio i treći puk, koji su najpre činili II bataljon 128. puka planinskih lovaca iz Maribora i bataljon pitomaca podoficirske škole iz Admante. Po tom bataljonu se ceo puk zvao puk planinskih lovaca »Admant«.

Početkom septembra su u to područje Nemci doveli još 734. divizion lake protivavionske artiljerije, čije su dve baterije smestili jugozapadno od Ljubljane.

Italijanski okupator u našim krajevima se odupro nemačkoj agresivnosti samo rečima. Protestovao je, ali je ubrzo popustio. S druge strane, iako su Italijani imali planove o povlačenju svojih vojnih jedinica iz ljubljanske pokrajine, uporno su se borili protiv NO pokreta. Dvadeset trećeg avgusta 1943. je zapovednik 2. italijanske armije na Sušaku, zloglasni general Mario Roboti, poručivao: »Streljanje uhvaćenih partizana je i ostaje pravilo. Dozvola da se sačuvaju u životu je izuzetak«. Italijanska vojska je do poslednjeg svog dana boravka kod nas progonila pripadnike NOV i palila i bombardovala slovenačka sela, italijanska policija je do posled-

njeg časa zatvarala i zlostavljala članove i pristalice OF, a italijanski vojni sud u Ljubljani je sudio slovenačkim rodoljubima.

U novim ratnim prilikama, kada je bilo značajno pripremiti sve aktiviste u Sloveniji, tj. pripadnike NO pokreta, na slom Italije, general Gombara, koji je važio za »političkog generala«, počeo je da misli o tome kako će u ljubljanskoj pokrajini da primeni okupacijsku taktiku.

Gombarov je planirao da pokuša da zavede nešto liberalniji odnos prema Slovencima kako bi za sebe pridobio slovenačke političke stranke i celu OF, koju bi prvo odvojio od KPS, a potom će se stvoriti neko »slovenačko jedinstvo« i daće mu oko 200 mitraljeza i 10.000 pušaka da bi obezbeđivalo italijansku vojsku dok se bude povlačila iz Slovenije.

Iako se odnos italijanskog okupatora prema slovenačkom narodu i njegovom oslobodilačkom ratu uglavnom nije bio promenio, i mada je Gombara nastavljao borbu protiv NOV da bi, kako je govorio, zavarao Nemce i oslobodio se njihovog sumnjičenja, ipak je u svojoj spomenici naćeo nekoliko škakljivih pitanja, kao što su, na primer, o internircima, vojnom sudu i reviziji političkih presuda. Ali treba reći da su se zbog tih pitanja prilike u Ljubljani već bile počele da pogoršavaju i da su izvođenje demonstracije u znak protesta protiv okupatora. One su ujedno bile i zahtev da se ta pitanja reše. Gombara se bojao da bi Nemci, koji su već čekali pred vratima Ljubljane, mogli da iskoriste demonstracije kao povod za prodor u grad. Treba znati i to da se u to vreme i u Italiji vrlo odlučno zahtevalo da se pomenuta pitanja reše.

Još nije sasvim jasno zašto Gombara nije bio odlučniji u ostvarivanju svog stava. Iza zloglasne Rotove okružnice od 27. jula 1943. godine, kojom se naređivalo streljanje demonstiranih kao neprijatelja, nekoliko dana je u italijanskim gradovima bilo na desetine mrtvih i stotine ranjenih, pohvaljeni su bili oficiri i vojnici koji su se u tom zločinačkom poslu najbolje pokazali, smenjivani su oni oficiri, pa i generali, koji su naređivali ia se puca u vazduh a ne u narod. Prvog avgusta 1943, za vreme velikih demonstracija, u Ljubljani se nije pucalo u narod, a oni vojni sud nije nikada više nikoga osudio na smrt. Gombara je krajem avgusta 1943. govorio da su odugovlačili proces protiv književnika Lovra Kuhara — Prežihova Voranca itd.

U svom predlogu se Gombara zauzimao i za »slučaj Novak«. Treba reći da je Mihailovićev zastupnik za Sloveniju major Karei Novak u leto 1943. godine došao u sukob sa klerofašistima, koji su bili stavili pod svoje bezmalo svu belu gardu, i tako je ostao — komandant bez vojske. Poćeo je da stvara svoje lićne četnićke odrede, ali uspeh nije postigao. Već sredinom juna 1943. napravio je sa Gombarom sporazum, i Gombara je odredio četnicima čak posebnu operativnu zonu, oko Otoćca. Verovatno je da je Gombara u avgustu 1943. preko Novakovog radio-telegrafiste Antona Božnarija bio

u vezi sa savezničkim vrhovnim štabom za Sredozemlje u Kairu. Italijanski general Đakomo Zanusi je posle rata zapisao: »Gombara je već duže vremena u vezi s nekim Novakom, nekakvom proizvedenom rukom Draže Mihailovića, znači s četnikom u Sloveniji, te je, ujedno, kao što i spominjemo na drugim mestima, nadovezao kontakte s predstavnicima OF, tj. glavne komunističke obeležene organizacije, koja se suprotstavila našoj okupaciji. Isto tako je tvrdio da održava vezu sa nekim uglednim Englezom u Kairu«.

Izgledalo je da se italijansko vrhovno zapovedništvo saglasilo s tim da Gombara uspostavlja veze s važnim političkim grupama u Sloveniji, jer je 29. avgusta 1943. objavilo i razgovor s predstavnikom NO pokreta u Ljubljani. Gombara je neko vreme u avgustu tražio da se sastane s predstavnicima NO pokreta. Po dolasku nemačke vojske u ljubljansku pokrajinu gotovo je molio za sastanak, ali je rukovodstvo NO pokreta u Ljubljani za to vrlo kasno saznalo. No mora se reći da ono za takav susret nije bilo zainteresovano, jer je Gombara bio simpatizer nacističke Nemačke. Na dvočasovnom sastanku je Gombara pitao za mogućnost da se ostvari neko ujedinjenje svih slovenačkih stranaka, ali je, naravno, lukavo prećutao da želi rukovodstvo jedinstva bez komunista. Ispitivao je, takođe, da li rukovodstvo NO pokreta ne smatra da je mala Slovenija morala da, iz privrednih i političkih razloga, pride nekoj većoj sili, misleći, najverovatnije, na Italiju, itd. S obzirom na takve Gombarine nazore i pitanja, sastanak nije mogao biti uspešan.

Slom Italije i nemačka okupacija Ljubljane

U jugoslovenskim pokrajinama, osobito u Sloveniji, NO pokret, koji se već od prve polovine jula pa nadalje bio počeo temeljito da priprema za nastupajuće događaje, pobrao je sve plodove koje je donela italijanska kapitulacija. Za nekoliko dana je razoružana većina italijanskih vojnika u Sloveniji, proterane su ili uništene sve belogardejske i plavogardejske posade u Dolenjskoj i Notranjskoj, stvorena partizanska slobodna teritorija u južnoj Sloveniji kakvu i koliku NO pokret nije imao u Sloveniji ni pre ni ikada posle toga, izvedena je opšta mobilizacija za NOV i formirane su ne samo nove brigade već i divizije i dva korpusa, itd. Neke manifestacije pokreta, a posebno zbor delegata slovenačkog naroda što je održan u slobodnom Kočevju, bile su kako po obimu tako i po svom istorijskom značaju jedinstvene ne samo u to vreme već za sve vreme NOR-a. Uspehi koje je NO pokret postigao u leto i jesen 1943. bili su čvrst i pouzdan temelj za sav njegov dalji razvoj i više nisu mogli da ih ugroze ni nemački okupator ni domaća reakcija.

Nemci, koji su se, kao što smo videli, takođe spremali za italijansku kapitulaciju, u Sloveniji su razoružali mali deo italijanske

vojske, uglavnom samo posade većih gradova uz železničku prugu Ljubijana—Trst—Gorica.

Italijane u Ljubljani je 9. septembra pre podne razoružao nemački bataljon planinskih lovaca.

Taj nemački bataljon, koji se nalazio u Ljubljani, već krajem avgusta je bio, verovatno, preslab da bi razoružao i stavio pod stražu nekoliko hiljada italijanskih vojnika u Ljubljani. Izgleda da u Ljubljani nije bilo mnogo italijanskih vojnika spremnih da se bore zajedno s Nemcima, ali je Nemcima prišlo nekoliko fašista pod zapovedništvom dotadašnjeg zapovednika ratne grupe »21. april«. Nemački opupator je bio primoran da pošalje u Ljubljanu nove jedinice. Već 9. ili 10. septembra je poslao iz Gorenjske 2. bataljon 19. SS policijskog puka. Ali on je morao brzo da ode prema Pulju, a u Ljubljanu su poslate još 1. i 3. žandarmerijska četa »Alpenlend«, i one su u njoj ostale. Uskoro je u grad i njegovu bližu okolinu poslat i deo 3. bataljona 19. SS policijskog puka. Sredinom septembra 1943. su sve nemačke vojne i policijske jedinice imale oko 1.600 ljudi.

Kada su razoružali i zatvorili italijansku vojsku, Nemci su zauzeli nekadašnje njene blokove i bunkere uz žicu i položaje oko grada. Na tim mestima su se u drugoj polovini septembra počeli sukobljavati sa odredima NOV, koji su se po razoružanju italijanske vojske bili sasvim približili gradu. Nemački zapovednici su se zato zabrinuli, i Romulov štab je svaki dan izveštavao Hitlerov glavni štab o »opasnosti od partizana« što su pred Ljubljanom. Dvanaestog septembra je, na primer, depeširao da »opasna gomila južno i istočno od Ljubljane raste« i da je manja grupa pokušala da prode u Ljubljanu. Petnaestog septembra je poslat izveštaj o neprekidnim borbama što se vode šest kilometara južno od Ljubljane, gde partizani upotrebljavaju čak i tenkove, a drugi dan, opet, o povećanom pritisku na Ljubljanu, itd. Pošto je tada javljao i o partizanskom pritisku na goričkom frontu i o ometanju nemačke vojske pri njenom prodiranju u Istru, Hitler je sve više uveravao da su Slovenija i Istra najopasnija područja na južnom ratištu i da je Tito tamo pomerio težište svog ratovanja. Zato je izdao strogo naređenje da u ofanzivi koju je zakazao za 19. septembar nemačka vojska nastupa nemilosrdno i da se učini sve da posle napada »slovenačko stanovništvo ne sme predstavljati više nikakvu opasnost«. Hitler je, kao i druge nacističke vođe, bio svestan toga da u oslobodilačkom ratu učestvuje većina slovenačkog naroda.

U drugoj polovini septembra 1943. i pred Ljubljanom se bila stvorila nekakva borbena linija, samo što na njoj nije bilo tako žestokih i neprekidnih borbi kao recimo na goričkom frontu. Na spomenutoj borbenoj liniji su bili česti sukobi i manje borbe, ali je zbog neprijateljeve nemoći samo jednom došlo do jačeg — ali neuspelog — pritiska na oslobođenu teritoriju.

Ljubljana u operacionoj zoni »Jadransko primorje«

Jedna od prvih Hitlerovih odluka po prestanku italijanske okupacije i dolasku Nemaca u delpve Slovenije koje je bila okupirala Italija, bila je odluka o stvaranju operacione zone »Jadransko primorje«. U nju je ušla i Ljubljana sa Dolenjskom i Notranjskom.

Prvog dana po kapitulaciji Italije zamoljen je koruški gulajter i šef civilne uprave za Gorenjsku dr Fridrih Rajner, iz Hitlerovog glavnog stana, da ministru spoljnih poslova Ribentropu pošalje predlog o uređenju prostora južno od Koruške.

O tome kakvi da budu uprava i uređenje na novodobijenoj slovenačkoj teritoriji bilo je mnogo predloga, ali su svi njihovi autori ipak bili za nekakvu »autonomiju«.

Dan kasnije, 11. septembra, kada je Hitler izdao rešenje o stvaranju operacione zone »Jadransko primorje«, nemački generalni konzul dr Rudolf Miler je predočio Ribentropu tri mogućnosti za »političko rešenje takvog položaja«: prvo, da se zavede nemačka civilna uprava, druga, da ostane italijanska civilna uprava pod nemačkom vojnom upravom i treće, da se stvori nemački protektorat sa slovenačkom samoupravom«. Sam dr Miler je predlagao da se ostvari treća mogućnost.

Rajner je preuzimao vlast u operacionoj zoni »Jadransko primorje« u dve etape. Najpre je ta teritorija postala čisto operaciono područje nemačke vojske, na kojoj je vrhovnu vlast imao »zapovednik nemačke vojske u Sloveniji«, tj. komandant osvežene 71. pešadijske divizije general Vilhelm Rephe.

Iako je Hitler već 10. septembra bio naimenovao doktora Rajnera za vrhovnog komesara operativne zone »Jadransko primorje«, Rajner je počeo da preuzima vlast tek u drugoj polovini septembra, i to najpre u ljubljanskoj pokrajini. Ali zbog postojanja velike partizanske slobodne teritorije, njegova vlast je bila ograničena na grad Ljubljanu i na nekoliko većih mesta uz prugu Ljubljana—Postojna.

Tri dana posle konferencije u Hitlerovom glavnom stanu, gde je dobio uputstva za rad, dr Rajner je (15. septembra), u pratnji policijskog generala Ervina Resenera, sam stigao u Ljubljanu da bi izabrao osobu koju bi postavio za načelnika uprave u ljubljanskoj pokrajini.

Na predlog ljubljanskog biskupa ob. Rožmana, izabran je provereni izdajnik vlastitog naroda general L. Rupnik.

Dr Rajner je izdao »odredbu« o sprovođenju javne uprave u ljubljanskoj pokrajini. Njome je odredio da ljubljanskom pokrajinom upravlja šef pokrajinske uprave koji će se zvati predsednik, i koji će se oi svom poslu koristiti postojećim upravnim organima.

Kao što se može videti, za ljubljansku pokrajinu dr Rajner nije imenovao »prefekta« ili visokog komesara, već »šefa pokrajinske uprave«. Krajem septembra 1943. i Musolini je odredio čoveka

koji bi postao komesar za ljubljansku pokrajinu. To je bio Emilio Gracidi, čovek koji je na tom položaju bio od aprila 1941. do juna 1943. godine, kada ga je Musolini poslao za prefekta u Kataniju. Nemci i slovenačka buržoazija su se uznemirili. Rupnikov »nemački savetnik« dr Donjak je javljao Rajneru da je vest rimskog i tršćanskog radija o tome da je Gracioliya Musolini imenovao za visokog komesara pukla kao grom iz vedra neba i da je Rupnik izjavio kako se više ne oseća sigurnim i kako neće ostati na svom položaju u Ljubljani, već će prebeći i staviti se pod nemačku zaštitu. I njegova okolina je vrlo mnogo pogođena, a belogardejske vođe su navodno izjavile da neće više sarađivati ako se Gracioli vrati. Lajmer je prepis toga pisma poslao Himleru. Nemački generalni konzul u Ljubljani dr Rudolf Miler je 1. oktobra upozorio nemačko Ministarstvo spoljnih poslova da bi Gracioliev povratak lako mogao da prouzrokuje nepoželjne posledice i sukobe, a to treba izbeći. Nemačko Ministarstvo spoljnih poslova je mislilo da bi, uprkos javnom nemačkom priznavanju italijanske suverenosti u toj pokrajini, nekako ipak trebalo onemogućiti Graciolijevo postavljenje. To se i dogodilo. Gracioli se vratio, musolinijevska vlada je protestovala, ali su nemačko Ministarstvo spoljnih poslova i Hitler ostali pri svome. Tako Rupnik nije imao potrebe da ode iz Ljubljane i da traži »nemačku zaštitu«.

Svim prefektima u operacionoj zoni »Jadransko primorje« koji su bili italijanske narodnosti, i šefu pokrajinske uprave u Ljubljani, koji je bio Slovenac, nacisti su dale posebne »nemačke savetnike« da se brinu o tome da posao upravnih organa u pokrajinama bude u skladu s uputstvom vrhovnog komesara. Imali su pravo da i sami daju uputstva i savete. Jedan od njih je bio zloglasni esesovac Resener.

Tako je Resener, kao jedan od najkrvoločnijih zločinaca u našim krajevima, dobio nov položaj. Pred italijansku kapitulaciju, od sredine decembra 1941. pa nadalje, bio je viši vođa SS i policije u 18. vojnom okrugu u Salcburgu, a sedište mu je bilo na Bledu, jer je odatle mogao lakše da prati događaje i vodi borbu protiv NO pokreta u Gorenjskoj, Štajerskoj i Koruškoj. Gorenjsku i Štajersku je Himler morao uoči druge godišnjice rata sa SSSR-om da proglasi za područje »protivpartizanskog ratovanja« (»Banderkampfbgebiet«), kao što je uradio i s pojedinim krajevima SSSR-a, Poljske i Jugoslavije. Himler ga je postavio za svoga policijskog poverenika za ljubljansku pokrajinu 30. septembra 1943. Resener je u Ljubljani sastavio svoj »operativni štab za uništavanje trupa«, koji je vodio borbu protiv NO pokreta u Štajerskoj, Gorenjskoj, Koruškoj, Dolenjskoj i Notranjskoj.

Operativni štab je imao u pojedinim krajevima svoje poverenike, koji su trebali da usklađuju rad pojedinih policijskih i drugih jedinica na svom području.

U ljubljanskoj pokrajini, gde je bila brojna najmoćnija naoružana formacija slovenačkog domobranstva, o vezi sa »operativnim štabom za uništavanje trupa« i organizacionim štabovima slovenačkog domobranstva brinuo se poseban »Aufbaustab«, koji su činili nemački oficiri.

Osnovni zadatak »operativnog štaba za uništavanje trupa« u Ljubljani i njemu podređenih komandanata »zaštitnih područja«, a ovima opet podređenih vođa »zaštitnih odelaja«, bio je traganje za pripadnicima NOV i njihovo gonjenje i uništavanje.

»Operativni štab za uništavanje trupa« i njemu podređeni policijski zapovednik svakako su bili svesni toga da ne mogu uništiti NO pokret, pa su valjda zato njihovi planovi bili skromniji. Izgleda da su se nakon velike ofanzive u jesen 1943. na svaki način trudili da čvrsto održe u svojim rukama za njih vrlo važnu železničku prugu Ljubljana—Postojna i važnije položaje u Novom Mestu i Kočevju i da snage NOV odbiju što dalje od Ljubljane. U zimu 1943/44. godine su pokušali da obnove i zaštite železničku prugu Ljubljana—Grosuplje—Kočevje i da odbace našu vojsku, koja ih je ometala u nastupanju prema istoku. Domobranske jedinice su ojačale prvih meseci 1944. godine i jednim ofanzivnim naletom su potisnule naše jedinice od Grosuplja u pravcu Trebnjeg i Zuženberka i postavile svoja, čisto domobranska ili mešovita utvrđenja. Ona su bila cilj, pre svega, široko zasnovane i dosta uspešne protiv-ofanzive našeg 7. korpusa od kraja aprila do kraja maja 1944. godine. Druga polovina 1944. je inače bila puna sukoba, borbi, napada itd, ali ni jedna ni druga strana nije uspeła da jedna drugu odbije.

Ako je zadatak »operativnog štaba za uništenje trupa« bio pre svega u tome da slede, napadaju i uništavaju oružane snage NOV Slovenije, za traganje za drugim neprijateljima nacizma i nemačkog Rajha i za njihovo uništavanje osnovali su u Ljubljani posebnu ekspozituru bezbednosne policije i službe bezbednosti.

Prva akcija koju je izvela ljubljanska ekspozitura policije i bezbednosti u Ljubljani bilo je zatvaranje članova i pristalica OF po spiskovima koje su sastavili na Bledu i u Kranju prema podacima nemačkih špijuna u Ljubljani. Zanimljivo je da je za izradu spiskova Nemcima naklonjenog i nenaklonjenog stanovništva Ljubljane pred italijansku kapitulaciju saznao i general Gombara. On te spiskove spominje u svojim predlozima generalnom štabu kopnene vojske od 22. avgusta 1943. Na predlog SS kapetana Ervina Brenta da jednim potezom pohapsi sve osobe koje bi im se učinile imalo sumnjive, da ih pozatvara iznenada i da ih bez ikakvog saslušavanja odvede u koncentracioni logor, Resener je pristao. Predviđali su još i to da se u akciji uhvati oko 2.200 osoba. Ipak, nisu je izveli, pošto su rešili da pokušaju da plan ostvare uz pomoć sistematski izgrađivane špijunske mreže prodiranjem u njeno rukovodstvo.

U jesen 1944. godine je oblast »operativnog štaba za uništenje trupa« dobila još veći značaj. Najpre je Hitler, kada se Crvena armija bila počela približavati jugoslovenskoj granici i kada je, u iščekivanju mogućeg iskrcavanja trupa zapadnih sila u Istru, 27. jula i 12. septembra 1944. naredio da se u severnoj Italiji i u Sloveniji izgradi čitav niz utvrđenih linija. Jedna od njih će ići od Trsta preko Čičarije do Rijeke, a druga od Tolmina, severno od Ljubljane, uz Savu do severozapadno od Krškog, a odatle na sever uz Sutlu, Dravu i Muru do austrijske granice.

Za utvrđivanje tih linija Nemci su silom mobilisali i civilno stanovništvo, pa i građane Ljubljane.

Docnije, kada je Nemačka ostala bez Rumunije i Bugarske kao saveznika i kada se njena vojska počela povlačiti iz Grčke i Albanije i iz jugoistočnog dela Jugoslavije na severozapad, područje »operativnog štaba za uništavanje trupa« u Ljubljani je postalo neposredno zaleđe nemačkog fronta u Sremu, a vojni zapovednik pozadinskog područja armijske grupe »F« (kasnije »E«) postao je general Resener. Njemu je dato pravo da sredi neke vojne prilike na tom području, a osobito je lakše angažovao vojne jedinice za »čišćenju« tog područja od partizana.

U takvim prilikama se značaj Ljubljane i njene okoline, koja je bila važno prolazno područje, povećao, i grad je već u leto dobio svog »ratnog zapovednika« (Kampfkommandant), koji bi u slučaju neposredne opasnosti uzeo u svoje ruke odbranu tog područja. Jedan od prvih njegovih zadataka bio je da, zajedno sa drugim vojnim i civilnim ustanovama, napravi alarmi plan. Neke nemačke civilne ustanove, koje su s nepoverenjem gledale na slovenačko domobranstvo, nisu bile sasvim zadovoljne planom. Tako je, recimo, nemački generalni konzul u Ljubljani 24. avgusta 1944. poslao svoj predlog o odbrani grada u slučaju: 1. da se snage zapadnih sila iskrcaju u severnu Dalmaciju, kod Opatij[^] ili Trsta; 2. da partizani nameravaju da prodru u grad i 3. da domobrani pogaze svoju zakletvu i zađu Nemcima iza leđa. Tu je pisalo: »S obzirom na opisani razvoj, zadatak nemačke odbrane mora biti da se sve nemačke snage koje bi još ostale u gradu rasporede tako da mogu pružiti ozbiljan otpor i da budu sposobne da neko vreme brane grad na njegovim najznačajnijim mestima. Zato je potrebno da grad odmah uredimo u tvrđavu. Jasno je da je konzulat predlagao i odgovarajuće mere za to: domobrane u gradu zameniti nemačkom posadom, utvrditi grad i okolinu, uniformisati i pripremiti za borbu nemačko stanovništvo na večernjim tečajevima, na prilazima gradu pripremiti policijske tenkove: za obezbeđenje grada i patroliranje po mestu«, itd.

Od tri moguće opasnosti koje su nacisti predviđali u svojim odbrambenim planovima u Ljubljani, nakon nekoliko meseci je zapretila samo jedna: NOV. Ali usled brzog raspleta događaja, osobito zbog brzog marša JA, nemačko utvrđenje u gradu nije imalo

ulogu koju su joj nacisti i domobrani bili namenili nekoliko meseci ranije. Brz marš 4. jugoslovenske armije preko Like, Hrvatskog primorja i Istre prema Trstu je učinio da nemačko utvrđenje u Ljubljani ostane po strani.

I događaji u krajevima istočno od Ljubljane su se razvijali tako da je Ljubljana ostala donekle po strani. Proboj nemačkog fronta i brzo prodiranje 1. 2. i 3. jugoslovenske armije preko Hrvatske, a i безусловna predaja nemačke vojske, koja je usledila noću između 8. i 9. maja, usmerili su nemačku vojsku prema Austriji kraćim putem, tj. preko Celja i Dravograda.

Tako su se u Ljubljani sakupljale ili preko nje povlačile samo one jedinice koje su bile u ljubljanskoj pokrajini, tj. policijski pukovi i bataljoni, SS podoficirska škola i domobrani. Te su se snage prilikom približavanja 7. korpusa i 29. hercegovačke divizije povukle na spoljašnju odbrambenu liniju što je bila oko Ljubljane. Resener je 4. maja radiom javio: »Pooštreno opsadno stanje«, i naredio je »da svaki pokušaj sile ili otpora uguše najoštrijim merama«. Već nakon tri dana su tri jugoslovenske armije udarile na nemački i domobranski odbrambeni obruč oko Ljubljane, koji je bio ostao otvoren sa severne strane, tj. prema Kamniku i Kranju. Kada je Resener saznao za potpisivanje predaje svih nemačkih oružanih snaga iz Ljubljane su se u tom pravcu povukle i nemačke i domobranske posade posle dvodnevnog žestokog napada naših brigada na grad.

Tone FERENC

SLOVENAČKO DOMOBRANSTVO

Raspored Dobrovoljačke protivkomunističke milicije i četničkih odreda u vreme kapitulacije Italije

Iako je ogromna većina slovenačkog naroda već od prvog dana agresije fašista na Jugoslaviju znala gde joj je mesto u borbi za opstanak jugoslovenskih naroda i narodnosti, ni Slovenci nisu bili imuni od izdajnika, kolaboracionista i petokolonaša u svojim redovima. Na čelu izdaje, ili iza nje, kao uostalom u svim krajevima Jugoslavije, bila je buržoazija. Ona se plašila sopstvenog naroda i, zbog svojih klasnih interesa, nikada nije birala saveznike i sredstva da bi postigla svoje ciljeve. Sto je očiglednije bilo da fašističke sile neće uspeti da ostvare svoje paklene namere, jer je narod odlučno pružao otpor, to se buržoazija više trudila da joj novi saveznici spasu budućnost.

Slovenačka buržoazija, koja nikada nije bila jedinstvena i nikada sasvim samostalna, i uvek spremna da sklapa kompromise sa buržoazijom drugih naroda na štetu slovenačkog življa, osnove svoje politike je pokazala u vreme okupacije. Svojom kapitulacijom pred fašističkim napadačima je dokazala «da su njene težnje sasvim suprotne od težnja slovenačkih patriota.

Deo slovenačke reakcije se sasvim opredelio za fašistički tabor. Drugi deo je potajno simpatisao Engleze i nadao se da će oni doći u sukob sa Sovjetskim Savezom i obnoviti monarhiju u Jugoslaviji. I taj deo slovenačke buržoazije je podupro fašističke okupatore u borbi protiv NO pokreta, ujedno očekujući da će slovenački političari u emigraciji opravdati njihovu saradnju sa okupatorom, kao da je to bilo nužno u borbi protiv 'komunističke revolucije'.

Svoju protivnarodnu delatnost je slovenačka politička reakcija u ljubljanskoj pokrajini u doba italijanske okupacije sprovodila i na taj način što je sudelovala u savetovanju italijanskog visokog komesarijata i propagirala borbu protiv OF, pri čemu se koristila verskim osećanjima što je okupatoru izdavala Slovence koji su stupali u NOB, što je progonila i ubijala aktiviste OF i što je stvorila 'ilegalne' četničke odrede i legalne belogardejske jedinice Milizia volontaria anticomunista (MVAC) za borbu protiv NOV.

Za vreme ofanzive u leto 1942, a i posle nje, Italijani i organizatori bele garde su sakupili, do jula 1943, u 2 bataljona i 107 utvrđenja MVAC 6.134 belogardista. U februaru 1943. Mihailovićev zastupnik Karei Novak je osnovao u Sloveniji prvu četničku grupu. Posle pada fašizma u Italiji, jula 1943, vođi belogardista su uvideli da Italija neće moći dugo da se odupire anglo-američkoj vojsci, i zato su hteli da prikriju svoju saradnju sa okupatorom i da grupe MVAC prikažu Englezima kao policijske čete koje održavaju red, a u stvari su želeli tako da ih reorganizuju da s ilegalnim četničkim odredima nastupaju kao slovenačka narodna vojska. Karlu Novaku su obećali da će poslati u četničku ilegalu 2.500 članova MVAC, a ujedno su pripremali planove za koncentraciju jedinica MVAC na Turjaku. Pošto se četnicima pridružilo malo belogardista, u 4 četnička odreda je početkom septembra bilo tek nekoliko stotina ljudi.

Osmog septembra 1943, u vreme kapitulacije Italije, vođi belogardejaca su izdali naređenje da članovi MVAC koji imaju više od 26 godina života ostanu kod kuća kao mesna straža, a mlađi da idu naoružani u šume i tamo stvore 5 odreda lažnih partizana. Te bi jedinice posle mobilizacije muškaraca u ljubljanskoj pokrajini, imale 19 bataljona. Ti će „partizani“ sarađivati s četnicima i neće napadati prave partizane, a ako bi bili napadnuti neka se brane i povlače prema jadranskoj obali, gde bi trebalo da se, po njihovom obaveštenju, iskrca saveznička vojska.

O tome ko je prvi predložio saradnju među belogardistima i Nemcima podaci su sporni, ali je izvesno to da belogardejski i četnički vođi prvih dana posle kapitulacije Italije još nisu bili spremni da stave svoje jedinice u službu Nemaca, uglavnom zato što su očekivali iskrcavanje savezničke vojske u Dalmaciju ili Istru.

General Ervin Resener izjavio je u zatvoru 1946. godine da ga je odmah posle zauzimanja Ljubljane posetio u hotelu kapetan Andrej Krizman, koji se predstavio kao vod belogardejskih jedinica u Sloveniji, i da je izrazio želju da se njegove jedinice združe u „zbijen sastav“, koji bi Nemci materijalno potpomagali da bi se zajedno s nemačkim jedinicama borio protiv partizana. Nekoliko dana kasnije došao je Reseneru dr Albin Smajd i preneo mu apel belogardejskih vođa da ubrza organizovanje slovenačkog „sastava“ za borbu protiv partizana.

Nada slovenačke političke reakcije da će njene naoružane jedinice izdržati pritisak NOV splasnula je kada je, 15. septembra izjutra, dojurila iz Zapotoka u Ljubljanu brigada „Triglav“ i javila da je i brigada „Krin“ na Turjaku u kritičkoj situaciji. Tada je Slovenački savez „ovlastio“ Antona Kokalja da vojnički uredi sve što je potrebno. Toga dana je osnovan u Ljubljani bataljon Slovenačke domobranske legije. Sačinjavali su ga belogardisti koji su bili pobešli iz Zapotoka i posade MVAC iz Ljubljane i njene neposredne okoline.

Bataljoni slovenačke domobranske legije su bili podređeni nemačkim mesnim zapovednicima, te su morali odano da služe novom okupatoru. Tako je propao plan slovenačke reakcije da, uprkos otvorenoj kolaboraciji sa italijanskim fašistima, blagovremeno prigrabi vlast. On je propao ne samo zbog dolaska nemačkih jedinica u ljubljansku pokrajinu već i usled međusobnih nesuglasica političkih stranaka, kao i zbog snažnog otpora slovenačkog naroda i njegove vojske, koja je oslobodila gotovo svu Dolenjsku, Notranjsku i Primorje.

Tako je slovenačka politička reakcija dočekala zauzimanje ljubljanske pokrajine od strane Nemaca politički međusobno zavedena, ali čvrsto ubeđena da će Nemci imati u borbi protiv OF i NOV više uspeha nego što su imali Italijani i da će uspeti da uz njihovu pomoć uguše slovenački narodnooslobodilački pokret.

Zajedničko nastojanje nemačkog okupatora i slovenačke reakcije da uguše NOB ujedinilo ih je i zbližilo. Prvi su hteli da uguše ustanak pre svega iz nacionalnih, a drugi iz socijalnih pobuda. Pri tome je slovenačka politička reakcija, strahujući da će izgubiti vlast i svoje društvene privilegije, počela sve dublje da srlja u izdaju naroda.

Osim Nemaca, Rupnika i njegove pomagače je nagonio na odlučnu borbu protiv partizana i antikomunistički odbor, koji je 22. septembra ustanovila SLS (Slovenska ljudska stranka) od predstavnika svih klerikalnih struja. On je 23. septembra odlučio da osnuje obaveštajnu službu koja će za nove okupatore prikupljati podatke o partizanima i aktivistima OF i osnivati belogardejske čete. Sa sednice su tri člana odbora otišla Rupniku i predložila mu da odredi zapovedništvo slovenačkog domobranstva i da, iz propagandnih razloga, dozvoli upotrebu slovenačke zastave.

Rupnik je bio ubeđen da su mu Nemci njegovim naimenovanjem za šefa pokrajinske uprave dali široka ovlašćenja u upravljanju ljubljanskom pokrajinom. Zato je, u Resenerovoj odsutnosti, s vođom korušskog propagandnog ureda dr Laperom sastavio proglas o osnivanju slovenačkog domobranstva, koji je 24. septembra objavila sva slovenačka dnevna štampa. U njemu je kapitulacija Italije označena kao sramna izdaja, a Nemačka sa svojim vođama kao jedina evropska tvrđava u borbi protiv boljševizma i kapitalizma, zbog čega je svaki pošten i za borbu sposoban Slovenac od 18 do 35 godina života dužan da se, radi odbrane domovine i održavanja reda i discipline, dobrovoljno javi u Slovenačku domobransku legiju. Nemačka vojska i policija »će nas u odanom drugarstvu potpomoći«, pisalo je u proglasu. Sledećeg dana je Rupnik izdao povelju: da lično preuzima zapovedništvo nad slovenačkim domobrancima i da za glavnog inspektora imenuje pukovnika Antona Kokalja, kojeg je predložio klerikalni sabor. Kokalj je imao najviše ljudstva spremnog da stupi u slovenačko domobranstvo.

Kada se Resener vratio u Ljubljanu opozvao je Raipnikovo samoimenovanje za zapovednika slovenačkog domobranstva, jer je

hteo da sam raspolaže slovenačkim domobranskim jedinicama. Zato je ukinuo mesto zapovednika, ali je pukovnika Kokalja zadržao kao glavnog inspektora.

U Ljubljani i njenoj okolini je slovenačka politička reakcija počela odmah jaku agitaciju za stupanje u domobranstvo. Dobrovoljcima je obećala platu, besplatnu hranu i stan i pogodnosti za članove njihovih porodica. Da bi što više ljudi privukli u ljubljansku »zlatnu omladinu«, 10. septembra su domobranski vođi priredili u Ljubljani vojnu povorku u kojoj je učestvovalo 400 domobrana. Ljubljančane, međutim, ta kvislinška formacija nije oduševila, što su očekivali njeni organizatori.

Da bi mobilisala što više ljudi u domobranske formacije, slovenačka reakcija je, zajedno s Nemcima, uporno nastojala da objedini sve antinarodne snage radi borbe protiv NO pokreta. Bez obzira na to kako su zvanično nazivali te grupe izdajnika, bela ili plava garda, četnici ili domobrani, cilj svih njih bio je isti: ne dozvoliti pobedonosan završetak oslobodilačke borbe slovenačkog i svih drugih jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Radi čvršćeg operativnog i organizacionog međusobnog povezivanja kvislinških formacija i njihovog učešća u borbi protiv NOV, Nemci su svim silama težili da te jedinice zadrže pod svojim nadzorom. U tu svrhu su krajem 1943. godine učinili neke izmene u komandnom sastavu: ukinuli su glavni inspektorat i umesto njega ustanovili organizacioni štab slovenačkog domobranstva, na mnoge komandne dužnosti postavili su svoje oficire i podoficire i formirali poseban štab za vezu između nemačkih i domobranskih jedinica. Domobrani su čak položili zakletvu na vernost Hitleru, uz blagoslov generala L. Rupnika i biskupa Rožmana.

Domobranski organizacijski štab je sredinom decembra 1943. godine većinu domobranskih jedinica po nemačkom naređenju jednako uniformisao i naoružao, a odmah nakon toga je bataljone reorganizovao u borbene grupe. Od borbenih grupa su sastavljene čete, koje su, po uputstvu organizacijskog štaba, imale po 161 čoveka, naoružanih puškama, mitraljezima i minobacačima. Nemci su u međuvremenu uvideli da se mogu pouzdati u domobrane, jer su oni bili fanatični neprijatelji NO pokreta, i zato su dali borbenim grupama veću samostalnost od one koju su ranije imali bataljoni.

Nemci su te domobranske bataljone svrstali u 7 borbenih grupa, koje su, uz snage što su se nalazile u Ljubljani, bile razmeštene na širem području ljubljanske pokrajine. Te su se borbene grupe kasnije međusobno povezale i rasporedile u 4 operativne celine. Maja 1944. obrazovani su u svakoj operativnoj zoni posebni »udarni« bataljoni.

Organizacioni štab je 3. januara 1944. osnovao i domobransku železničku policiju koja je imala da prati rad članova OF u vozovima. Njeno sedište je bilo u Ljubljani, a podružnica u Postojni.

Do 1. januara 1944. slovenačko domobranstvo je finansirala Pokrajinska uprava u Ljubljani, a potom su domobrani bili plaćeni

kao dobrovoljci u nemačkoj policiji. Time što je finansiranje uzeo na sebe neposredno viši esesovski i policijski vod general Resener, slovenačko domobranstvo je postalo još izrazitija plaćenička vojska kojoj je bio zadatak da se bori protiv svog naroda.

Slovenačka politička policija, domobranstvo i »crna ruka« u borbi protiv aktivista OF

Već prilikom preuzimanja vodstva u pokrajinskoj upravi L. Rupnik je predložio nemačkom pokrajinskom savetniku dr Hermanu Donjaku da policijske poslove u Ljubljani uzme u svoje ruke pred-ratni šef ljubljanske policije dr Lovro Hačim. Nemci su znali da je Hačim »nemački orijentisan čovek«, odlučan antikomunist, znali su i to da je verski fanatik, ali im to nije smetalo. Zato su odobrili Rupnikov predlog. Rupnik je 22. decembra 1943. imenovao Hačima za šefa zapovedništva državne službe sigurnosti u Ljubljani, a 29. oktobra 1943. ga je ovlastio da u svoj policijski zbor pozove potreban broj slovenačkih policajaca i žandara.

U policijskom zboru je bilo više od 100 policijskih agenata i referenata. Svi njegovi organi su ujedno bili i članovi slovenačkog domobranstva.

U saglasnosti sa gestapovskim oficirom za vezu dr Paulom Dušekom, kojega je Hačimu poslao u pomoć šef ispostave Gestapoa u Ljubljani Rudolf Sluifer, u sklopu slovenačkog policijskog zbora u Ljubljani osnovan je poseban odsek političke policije koji je vodio komesar Maks Lah. On je okupio oko sebe agente političke policije i članove akademskog društva »Straža«. Da bi lakše ušli u trag organizaciji OF, Maks Lah je sredinom 1944. godine podelio Ljubljanu na 20 sektora. U svakom od njih je po nekoliko policijskih agenata uz pomoć poverljivih osoba špijuniralo stanovništvo da bi doznali ko su pristalice OF. *

Politička policija je uz pomoć svojih agenata prikupljala podatke o pristalicama OF i određivala je ko da se uhapsi i saslušava. Pre hapšenja su joj često pomagali domobrani. Prva masovna hapšenja posle okupacije Ljubljane od strane Nemaca bila su 14. oktobra 1943, jer su ljubljanski aktivisti dan ranije lecima odali počast dvedeset četvorici talaca streljanih za Marka Natlačena. Uhapšeno je oko 100 osoba.

Kada su se Nemci saživali s prilikama u Ljubljani, Gestapo je počeo, uz pomoć političke policije, sistematski da progoni organizaciju OF. Nasuprot Italijanima, koji su više puta hapsili ljude već po dobijanju prvih, često šturih podataka, nemačka obaveštajna služba je odugovlačila sa hapšenjem, jer je htela da pohvata sve konce organizacije OF i da dopre do njenog rukovodstva. Prema izveštajima obaveštajne službe sigurnosti u Ljubljani, masovna hapšenja aktivista su ovako tekla: januara 1944. Nemci su uz pomoć

političke policije ušli u trag delovanju organizacija OF za Bežigradom i do aprila su uhapsili 43 čoveka. Pošto je otkrivena organizacija OF u Šiški, politička policija je, u maju i junu 1944, uhapsila velik broj tamošnjih aktivista OF, a u sledećem mesecu i mnogo članova omladinske organizacije. Ljubljanska policija je 11. septembra pohapsila sve Jevreje i članove odbora Crvenog krsta. U oktobru 1944. su, posle otkrivanja ilegalne radio-stanice OF i blagajnika OF za Ljubljanu Antona Kneza, usledila nova hapšenja, a u decembru je zatvoreno više od 10 železničara. To se nastavilo i u 1945. godini, a pogotovo pošto je neko kad su ga na saslušanju mučili pokleknuo i poimenično naznačio mnoge funkcionere OF u Ljubljani. Dvadeset sedmog januara su neprijatelji pronašli bunker s obaveštajnom arhivom i jedan deo zaplenili. Uhapsili su više od 300 ljubljanskih aktivista. Izdat je bio i glavni poverenik OF u policiji dr Vladimir Kante, koga su 9. februara 1945. zatvorili i 24. februara u dvorištu Prisilne radionice kod Ljubljanice obesili.

Uhapšene aktiviste OF policija je mučila na najsvirepije načine da bi ih fizički i duhovno slomila. Nije se prezalo od fizičkog uništavanja ljudi. Zlostavljanju su bili podjednako izloženi žene i muškarci. Samo u januaru 1944. je streljano 30 talaca Ljubljančana.

Vodstvo slovenačke reakcije je strahovalo da u Ljubljani ne izbiju nemiri. Zato je Lovro Haćim osnovao poseban policijski vod koji je preuzeo stražarsku službu i bio u stalnoj pripravnosti da bi se u Ljubljani ugušili mogući nemiri.

Čak i kada je bilo jasno da će Nemci rat izgubiti, ljubljanska policija nije popustila. Sredinom aprila 1945. je sastavila spisak četrnaestorice zatvorenika za koje je smatrala da ih treba pobiti čak i ako Nemačka pretrpi slom. Ti su zatvorenici, sa nekoliko drugih, noću između 3. i 4. maja odvedeni iz ljubljanskih zatvora na Turjak i tu pobijeni.

Politička policija je bila prava inkvizitorska ustanova slovenačke izdajničke reakcije koja je služila okupatoru. Šef Gestapoa u Ljubljani je hvalio njen rad. Slovenačkoj reakciji, željenoj vlasti, činilo se da joj dela još nisu dovoljno okrutna i uspešna. Antikomunistička liga je zato poslala Rupniku ovaj dopis: »Već duže vremena primećujemo da policija . . . kojoj je poveren jedan od najvažnijih zadataka u protivkomunističkoj borbi (čišćenje pozadine), nije dorasla svom zadatku . . . Stanje u odseku političke policije možemo smatrati kao nered . . . Hapšenja su premasovna, što podseća na Italijane, koji su masovnim hapšenjem hteli stvoriti utisak da progone komunizam. Hapšenja se vrše previše nesistematski. Saslušavanje je u većini slučajeva samo formalno i površno. Komunistička mreža još ni danas nije otkrivena . . . Zato predlažemo: 1. da se hapšenja vrše sistematski . . .; 2. članovi SKOJ-a se nikako ne smeju puštati . . .; 3. saslušavanje ne sme biti samo formalno, već sistematsko i uporno; 4. da se zabrani svaka intervencija; 5. treba ispitati agente i odstraniti nepoverljive. Policija, takođe, ima premalu platu«.

Kada su domobranske jedinice uz nemačku pomoć potisnule partizanske jedinice iz ljubljanske doline, i u tim krajevima su počeli progoni aktivista OF. Uhapšeno je mnogo pristalica OF.

Osobito su oštre mere preduzete u predgrađima Ljubljane — Polju, Ježiči, Sv. Urhu i drugima, u kojima je inače OF imala jaka uporišta. Dovoljno je reći samo to da je iz Ljubljane Polja u to vreme u partizanskim jedinicama bilo više od 460 ljudi, što je u opredeljivanju 8.000 stanovnika tog predgrađa, koliko ih je ono imalo, bilo posebno značajno. Fašisti su mnoge uhapšeničke pobili na licu mesta, neretko javno, u prisustvu građana. Tako su samo u Sv. Urhu do aprila 1944. domobranci pobili 85 ljudi, u Crnoj 10, itd. Većinu tih zločina izvele su naoružane terorističke grupe »crna ruka« i »bela ruka«, koje su upadale u naselja i stanove građana i činile zverstva.

Pod maskom »crna ruka«, najzagriženiji slovenački kontra-revolucionari su pokušali da se otarase svojih političkih neprijatelja.

Sva zločinstva Haćimove političke policije, domobranstva i »crne ruke« nad slovenačkim narodom bila su posledica namere slovenačke reakcije da svim sredstvima slama čoveka i njegovo dostojanstvo samo da bi saznala ono što ju je zanimalo o organizaciji slovenačkog NO pokreta i da bi ga uništila, a i da bi uz pomoć okupatora opstala na vlasti.

Sto je bilo očiglednije da se bliži kraj rata, slovenačku reakciju je više hvatala panika. Pošto plan antikomunističkog fronta, koji se potpuno zasnivao na oslanjanju na Nemce, nije dao željene rezultate, te protivnarodne snage su krajem 1944. i početkom 1945. godine pokušale da ostvare novi manevar sa osnovnim ciljem da se bezbolno odvoje od tadašnjih saveznika Nemaca i da što pre uspostave vezu s reakcionarnim snagama na Zapadu. Tome je trebalo da posluže postepeno udaljavanje od previše kompromitovanih okupatorovih saradnika sa generalom Rupnikom na čelu, reorganizovanje domobranstva u »Slovenačku narodnu vojsku« i čvršće povezivanje s četničkim vojnim formacijama i njihovim rukovodstvom u zemlji.

Bilo je i pokušaja da se reakcija transformira i bolje prilagodi. Pošto je NO (Narodni odbor), februara 1945. godine, konstituisao i odredio svoje organe, njihovo predsedništvo je na sednici 21. februara 1945. prihvatilo odredbu o osnivanju slovenačke narodne vojske. Zapovednik organizacionog štaba slovenačkog domobranstva pukovnik Franc Kremer je obećao da će slovenačko domobranstvo, osim nekih pronemačkih oficira, uvrstiti u slovenačku narodnu vojsku, kao ljubljanska divizija. U skladu s tim dogovorom je Narodni odbor naimenovao, 6. aprila, u štab Ljubljanske divizije iste ljude, koji su bili i u užem štabu domobranskog organizacionog štaba.

Sa priznavanjem Narodnog odbora je Ivan Prezelj, »general Andrej«, predstavnik Draže Mihailovića, i dalje odugovlačio, jer

je hteo od Narodnog odbora da iznudi što više prava, smatrao je da ga taj (Narodni odbor) treba, da bi mu njegove kvislinške jedinice ogmuo „plaštom ilegalnosti“. Nakon brojnih razgovora i prepiske, u čemu nije izostalo ni međusobno optuživanje zbog saradnje sa Nemcima, nekoliko dana iza toga, tj. 5. aprila, pošto je Narodni odbor izdao naređenje o osnivanju slovenačke vojske kao sastavnog dela kraljevske Jugoslovenske vojske u domovini, Narodnom odboru se potčinio i Ivan Prezelj. Narodnom odboru dogovor sa Mihailovičevim predstavnikom Ivanom Prezeljom nije koristio, jer nikada nije mogao raspolagati četničkim odredima. Sredinom aprila je Prezelj otišao sa notranjskim i dolenjskim četničkim odredom u Primorje, ispred 4. armije JA i pobegao u Furlaniju.

I tajni dogovor između Narodnog odbora i pukovnika Kremera o uključivanju slovenačkog domobranstva u slovenačku narodnu vojsku, nije bilo moguće sprovesti. Kremer je i dalje verno ispunjavao naređenja Nemaca«.

Ivan KRIZNAR

AGONIJA I KRAH IZDAJNIKA

Prvih meseci 1945. godine, potpomognuti kvislinškim jedinicama, Nemci su činili poslednje pokušaje da razbiju jedinice NOV. U tu svrhu su izveli opsežna ofanzivna dejstva, najpre u martu protiv jedinica 9. korpusa, a zatim protiv 7. korpusa NOV. Ni jedna od tih ofanziva, u kojima su inače učestvovala jake snage, nije dala željene rezultate.

Za vreme ofanzive protiv 7. korpusa, slovenački antikomunistički vođi su se još nadali da će se, uz pomoć domobranstva i drugih kvislinških jedinica u Sloveniji, dočepati vlasti. Narodni odbor je na svojim sednicama često raspravljao o vojnim pitanjima i pripremao razne planove za svoju slovenačku narodnu vojsku. Njegovo rukovodstvo je tada izjavljivalo: »Najosnovniji cilj je odbrana Ljubljane. Ako glavni grad zadržimo, borbu smo više ili manje dobili, a ako ga izgubimo, svaki trud je suvišan, jer je krajnji cilj neostvarljiv«. Plenum Narodnog odbora je već 2. aprila raspravljao o tome da će se njegova vojska morati da povuče ako se bude počela da približava sovjetska vojska, inače treba u vojsci izdržati bar do dolaska saveznika.

Narodni odbor je 17. aprila zaključio da treba sprečiti mogućnost da se slovenačke jedinice bore zajedno s Nemcima protiv anglo-američke vojske i da se zajedno s Nemcima povuku. Svoje sekretare dr Albina Smajda i dr Marjana Zajca je poslao u Primorje, da bi s predstavnicima srpskih četničkih i drugih kvislinških jedinica, koje su Nemci bili tu smestili kada su izgubili Srbiju, obrazovali regentsko veće i jugoslovensku vladu, koja bi organizovala zajedničku borbu jugoslovenske reakcije protiv nove Jugoslavije. Sekretari su se 21. aprila vratili s utiskom da će 4. armija JNA brzo prodreti prema Rijeci. Dr Albin Smajd je obavestio biskupa Rozmana: »Sa napredovanjem partizanskih jedinica prema Istri naš položaj je u ljubljanskoj pokrajini katastrofalan . . . Preti opasnost da će domobrani morati da ostanu tu i da se uz Nemce bore i povlače prema Karavankama i Gorenjskoj ...«

Sutradan su vodeći ljudi katoličkog tabora odlučili: »Ne smemo dozvoliti povlačenje prema Koruškoj«. Monsinjur Matija Skerbec je 23. aprila 1945. predlagao: »1. povlačenje u Gorenjsku i Korušku;

:2. pre nego što se povuku, Nemci da priznaju Narodni odbor; 3. uspostaviti vezu s Antom Pavelićem, dr Milanom Mandićem i dr Vlatkom Mačekom; 4. Rupnik neka prepusti vlast Narodnom odboru i 5. policiju neka preuzme čovek koji nije izgubio živce». Prema tim predlozima se Narodni odbor sledećih dana uglavnom i ravnao.

Leon Rupnik se 30. aprila, pošto se Resener saglasio, proglasio za zapovednika slovenačkog domobranstva. Pripremao je plan da posle evakuacije Ljubljane sa domobranima zauzme najzapadniji deo Gorenja i zaustavi prodiranje JNA bar za jedan mesec, a u međuvremenu bi se povezao sa Englezima.

Drugog maja uveče Rupnik je poslednji put govorio preko ljubljanskog radija. Naglasio je da su domobrani uz njega, i zato uzima na sebe odgovornost za slovenački narod, čak i ako bude trebalo da se ide u brda. Toga dana, ili možda koji dan ranije, zastupnici Narodnog odbora su zahtevali od Resenera da odobri povlačenje Leona Rupnika i opozove nemačke činovnike, a nemačke jedinice da predaju domobranima sve teško i automatsko oružje. Predstavnik Narodnog odbora dr Jože Bazaj je Reseneru obećao da će slovenačka narodna vojska osigurati nemačkim jedinicama odstupnicu do Karavanki, gde će Nemci morati da im predaju i drugo oružje i vojničku opremu. Resener je zastupnicima Narodnog odbora obrazložio neizvodljivost njihovih zahteva, jer ko će rukovati teškim oružjem kad Narodni odbor nema za to uvežbanih ljudi, i upitao ih je: »Kako zamišljate dalju borbu protiv partizana ako se naše čete povuku?«.

Posle neuspešnih pokušaja da mu Rupnik i Nemci predaju vlast, Narodni odbor je 3. maja naveče sazvao predstavnike gradskih stranaka u Domobranski dom na Taboru, gde su se, pod predsedništvom Franca Kremžaja, proglasili za slovenačko narodno predstavništvo. To je telo poslalo telegrame kralju Petru II, Vinstonu Čerčilu, Hariju Trumanu i dr Mihi Kreki s molbom da saveznici zaposednu Sloveniju i spreče dalje prolivanje krvi. Na taborskoj skupštini je prihvaćena odluka o slovenačkoj vladi i slovenačkoj narodnoj vojsci.

Ervin Resener je molio visokog komesara Jadranskog primorja i koruškog gaulajtera Fridriha Rajnera za dalja uputstva. On mu je odgovorio da zahtev Narodnog odbora o predaji političke vlasti treba prihvatiti, a o vojnom pitanju neka Resener sam odluči.

Sutradan je Resener najpre prepustio Gorenjsku Rupnikovoj upravi. (Rupnik se odrekao svojih funkcija i prepustio vlast Narodnom odboru.)

Narodni odbor je uzeo vlast i nad slovenačkim domobranstvom, koje je promenilo ime u Ljubljansku diviziju narodne vojske.

Trećeg maja su u Ljubljanu ušle partizanske jedinice. Nemci, domobrani i drugi kvislinzi su u dugim kolonama bežali ka Kranju i dalje.

Sa domobranima su bežale i njihove porodice i ljudi koji su naseli domobranskoj propagandi da će partizani pobiti stanovništvo. Desetog maja se vukla od Kranja k Ljubljani nepregledna kolona begunaca. U domobranskim kolonama je bilo i civilno stanovništvo s volovskim zapregama, a pored njih je jurila nemačka vojska što se povlačila.

Zajedničko povlačenje domobrana s poraženom nemačkom vojskom i njihova bezuslovna predaja engleskoj vojsci značili su i za slovenačku izdajničku kliku i reakciju potpun poraz. Pošto se suprotstavljala osnovnim težnjama slovenačkih radnih ljudi, koji su, združeni u OF, pod rukovodstvom KPS, odlučno odabrali put — borbu za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje, slovenačka reakcija se dodvorivala okupatoru i pokušala je da uz njegovu pomoć uguši NOR. Taktiziranje između fašističkih tabora i buržoaskih država na Zapadu nije joj koristilo. U fašističkom taboru je morala da ostane sve do njegove propasti i da s Nemcima deli sudbinu pobeđenog. Zato je i za njenu kvislinšku organizaciju — slovenačko domobranstvo — propast nacističke Nemačke značio totalan poraz i raspad.

NEPRIJATELJSKE PROPAGANDNE AKCIJE

Uporedo s pokušajima da se oružjem i fizičkim terorom suprotstave narodnooslobodilačkom pokretu, izdajnici su nastojali da masovnom i do kulta razvijenom političkom propagandom steknu podršku stanovništva u ostvarivanju svojih reakcionih ciljeva. Da bi se shvatilo s kakvim su se neprijateljem organizacije OF i KPS morale u borbi suočiti, dovoljno je reći da je bila u pitanju propagandno-destruktivna aktivnost kakve u drugim krajevima okupirane Jugoslavije, izuzev možda u NDH, nije bilo. Uz punu podršku klera sa biskupom Rožmanom na čelu, slovenačka buržoazija je, osobito posle kapitulacije Italije, stvorila političko-propagandni mehanizam s kojim se mogao upoređivati samo onaj koji je u Nemačkoj uspostavio Gebels.

Pored informativnog biroa i propagandnog odseka, koji su vodili službenu propagandu po nemačkim direktivama, postojao je i informativni odbor, propagandni organ slovenačke klerikalne organizacije. Njegov zadatak je bio — »odbrana vere i crkve od bezbožničkog komunizma«. Taj odbor je trebalo da privuče za antikomunističku borbu i propagandu pre svega sveštenike, verske organizacije, žene i prosvetni kadar u školama. Težište u toj propagandi bi bilo na propovedima sveštenika u crkvama, po već odbradenoj propagandnoj građi.

Propaganda koju je vodio odsek za propagandu pri pokrajinskoj upravi bila je vrlo temeljito pripremana. Istina, najpre je bila vrlo konfuzna pošto domobranci nisu imali program za budućnost. Borili su se uz Nemce protiv komunizma, za »slobodnu i ujedinjenu Evropu«, a nisu imali koncepciju o slobodnoj Sloveniji, koja je bila deo »ujedinjene Evrope«. Na svaki način su dokazivali da se bore za slobodu. Propagirali su domobransku mobilizaciju i nemačku političku liniju, a posebno nemački proizvodni sistem i njegovu »uzvišenost« i premoć nad socijalističkim i kapitalističkim sistemom. Radnicima su obećali spajanje rada i kapitala i, s tim u vezi, učestvovanje u kapitalu, da bi ih što više privukli na svoju stranu i odvratili od komunizma. Posebno su pod udarom domobransko-nemačke propagande bili Jevreji, kao da su oni bili krivi za rat.

U arhivi informativnog biroa je sačuvano više planova antikomunističke propagandne delatnosti u ljubljanskoj pokrajini. Njima

su bila obuhvaćena sva sredstva javnog informisanja: časopisi, radio, leci, plakati, brošure, zvučnici po ulicama, pojedinačna usmena i pismena propaganda, usmereno delovanje na omladinu i žene, itd.

U praksi su najznačajniji oblici antikomunističke propagande bili štampa, antikomunistička predavanja preko radija, predavanja u radnim kolektivima i školama i antikomunistički zborovi. Osim tih najkarakterističnijih i stalnih oblika, bilo je i privremenih kao što su: leci, plakati, razne parade jedinica slovenačkog domobranstva, kojima su domobranci hteli da pokažu sjaj svoje vojske i da time privuku ljude.

U to vreme su još izlazila oba predratna dnevna lista »Slovenec« i »Jutro«. »Jutro« je, prema domobranskim dokumentima, u početku prilično ispoljavalo »neposlušnost« prema nemačkoj vlasti, ali je polako, ipak, usled pritiska, klonulo. Nedeljni listovi su bili »Slovenski dom«, »Domoljub«, »Slovenski narod«, »Družinski tednik«, »Domovina«, »Kmetški list« i »Trgovinski list«. U Goriškoj je izlazio »Goriški list«, a u Gorenjskoj »Kerawankenbote«, na slovenačkom. Službeni listovi su bili »Službeni list« i »Škofijski list«. Izlazilo je mnoštvo pobožnih časopisa: mesečnik »Bogoljub«, jezuitsko »Glasilo presvetega srca Jezusovega«, »Salizajanski vesnik«, lazaritski »Katoliški mirijon« i parohijski »Veza in življenje«, a đačka kongregacija je izdavala »Našu zvezdu«. Većina verskih listova se krajem 1944. godine bila udružila u verski list »Rast«. Katolička akcija je izdavala reviju »Katoliška akcija«.

Ubrzo po svom nastanku i slovenačko domobranstvo je počelo da osniva svoje listove. Prvi je bio »Naprej, zastave slave«, u Novom Mestu, koji su prekrstili u »Za blagor očetnjave«. Glavne domobranske novine su bile »Slovenačko domobranstvo«. Izlazile su svakih 14 dana, u ofset-tisku, i veoma su raskošno opremane. Izdavao ih je štab slovenačkog domobranstva, i ostale su glavno domobransko glasilo do kraja rata. Početkom 1944. godine počeo je da izlazi čitav niz domobranskih novina: »Dorftovi vstajajo«, »Na mrtvi straži«, »Slovenski borec«, »Jugoslovenski četnik«, »Gorenjski domobranec« i »Zlatorog«.

Celokupna štampa je bila odraz nemačke i antikomunističke propagandne delatnosti. Pre svega, »Slovenec« i »Slovenski dom« su odmah po dolasku Nemaca prema dobijenim direktivama započeli nemilosrdnu poturu za partizanima, članovima OF, komunistima, Jevrejima, prijateljima Sovjetskog Saveza... Ali najodanije je štampa pisala o nemačkim i domobranskim oružanim i propagandnim akcijama. Naduvavali su se podaci, uveličavale domobranske pobeđe, budno pratili antikomunistički zborovi, predavanja u radnim kolektivima i školama.

Za zimu 1943/44. godine bili su karakteristični grubi i neprestani napadi štampe na KP. Svako sredstvo je bilo dobrodošlo, a svaki podatak je uveličan. Tako su novine širile falsifikovanu »okružnicu CK KPJ i CK KPS«, u kojoj su bila data uputstva za uklanjanje svih onih vođa OF koji nisu »pravi komunisti«.

U proleće 1944. godine štampa je krenula drugim putevima. Verovatno zato što je propagandni odsek, koji je bio pobornik pisanja članaka protiv OF i NOP-a, bio uvideo da na takav način neće postići svoj cilj. Uspeh nije ostvaren. Ljudi su bili previše oprezni i svesni da bi naseli lažima. Zato su domobranski propagatori prestali da ogovaraju Partiju i OF i pokušali su da neakvim oportunističkim stavovima i mišljenjem zatruju narod. U tu svrhu su štampali mnogobrojne letke i članke pune »obavesti« o »otkrivenim i prokazanim partijcima i ćelijama OF«, o pretnji kaor »... to još nije sve, sačekajte, svi će doći na red, neki su sve izdali«. Tim »otkrićem o izdaji« pokušali su da seju nepoverenje među aktivistima OF i KP, da plaše ljude i da ih odvraćaju od OF. Najavili su i oštru borbu onima koji su se držali po strani, odnosno koji se još nisu bili odlučili ni za jednu stranu. Osuđivali su inteligenciju, koja je, umesto da pomogne narodu, stala uz komuniste i tako »gurnula narod u nesreću kakvu slovenačka istorija ne pamti«.

Pre svega su se trudili da privuku radništvo na svoju stranu. Zato je štampa pisala o antikomunističkim akcijama. Ona je tada bila najorganizovaniji oblik antikomunističke propagande. Ta vrsta širenja propagande među radništvom bila je veoma rafinovana. To je bila proba da se na lep, miran, »pedagoški« način postignu ciljevi: da se radništvo odvrti od saradnje s komunizmom i da se privuče na svoju stranu.

Drugi po značaju medijum kojim su se neprijatelji služili u propagiranju svojih ciljeva bio je radio. Osim stalnih i »informativnih« emisija, u sklopu kojih su proturane dezinformacije i vršen psihološki pritisak na slušaoce, izuzetno mnogo se insistiralo na posebnim predavanjima, koja su od 10. oktobra 1943. redovno održavana dvatrida puta nedeljno. Neretko su izmišljeni dijalozi sa »odbeglim partizanima«, ispovesti pojedinaca sa »susreta s komunistima na delu« i slično. Razume se, sve u težnji da se ljudima ulije strah od navodne »boljševičke opasnosti«.

Propaganda kolaboracionista je osobito bila uperena prema radnicima. Polazilo se od toga da je ona među radništvom posebno značajna, jer je najviše »njega osvojila komunistička propaganda...« Bio je osnovan odbor »Radničke antikomunističke akcije«, koji je imao da sprovodi propagandu u radnim kolektivima. »Radnička antikomunistička akcija« je bila najorganizovaniji i najvažniji oblik domobranskih antikomunističkih akcija. To je i razumljivo, jer je radnička klasa dala najviše partizanskih boraca, a oni koji su još bili ostali u Ljubljani radili su u odborima DE i bilo ih je oko 1.000. Iako su radnici živeli u oskudici, materijalno su pomagali OF. Izveli su i mnoštvo sabotaža i borbenih akcija. U »Radničkoj antikomunističkoj akciji« su bili svesni toga da se propaganda među radništvom mora dobro organizovati ako se želi da se pridobiju njegove simpatije za pokrajinsku upravu, domobrane i okupatore.

Predavanja su bila jedanput nedeljno, odvojeno za svaku fabriku i za radnike pojedinih struka. »Radnička antikomunistička akcija«

je posvećivala posebnu pažnju radnim kolektivima i strukama za koje je znala da u njima ima najviše pristalica OF i da je njena organizacija tu najbolja. To je posebno važno za radnike na železnici i na tramvaju.

Trinaestog januara 1944. »Slovenec« je javljao:

»... možda ni u jednom radništvu komunizam nije imao toliko uspeha kao među službenicima na železnici i tramvajima ljubljanske opštine. Svi koji smo se suprotstavljali komunizmu želeli smo predavanja zaposlenima na tom području, da bi radnici saznali istinu. Predavanja su svakog utorka, jedanput pre i jedanput posle podne. Prisustvuje im oko 150 ljudi. Prošle nedelje nam je održao predavanje gospodin Žižek o tome ko je pravi Slovenac, a ko izdajnik. Nepobitno je dokazao da su jedine štetočine i izdajnici slovenačkog naroda bili komunisti«. Posle toga pisac članka zaključuje da OF među radnicima železnice i tramvaja u ljubljanskoj opštini gubi pristalice samo radi efikasnog uticaja protivkomunističkih predavanja. »... I zadnjima će se otvoriti oči pri recima predavača, a ako reči ne bi bile dovoljne, treba posegnuti za delotvornijim sredstvima.«

Iako su ispoljili neviđenu upornost u akcijama te vrste, neprijatelj i njegova propaganda među radnicima nisu postigli uspeh. To i stoga što je uticaj KP i OF na radništvo bio vrlo jak. Radnici su na predavanja išli prisilno, s kontrolnim listićima, i nisu pokazivali nikakvo interesovanje za njih. Nisu ih slušali i glasno su razgovarali da bi omeli predavača. Dešavalo se i to da na predavanja pošalju s listićima svoje rođake, tetke i očeve, koji su sedali u zadnje redove, tamo se iskašljavali i spavali.

Veći rezultati nisu postignuti ni predavanjima posebno držanim za učenike zanatskih i produžnih škola, za zanatlije, trgovce, ugostiteljske radnike i za službenike ustanova.

»Slovenec« je 27. aprila 1944, u članku »Pola godine radničke antikomunističke akcije«, pisao da svake nedelje predavanja sluša 18.000 ljudi. Kazivao je da je štampa još pre rata zauzela ispravan stav prema komunizmu, da je još tada otvorila put antikomunističkoj propagandi.

Prema vestima »Radničke antikomunističke akcije«, predavači, koji navodno »rade iz čistog idealizma, iz nesebične ljubavi prema narodu i hrišćanskoj kulturi«, uspeali su da slome komunističko strahovanje po fabrikama. »... Radnici su uvideli i shvatili da su bili prevareni i sami su izbacivali podstrekače iz svoje sredine... Željno očekuju svake nedelje predavanja i predavači doživljavaju iz nedelje u nedelju sve veće odobravanje i priznavanje. Vrlo rado slušaju žene govornike, koje su svojim govorima i u velikim radionicama inače čvrste muškarce dirnule do suza... Svojim polugodišnjim radom se antikomunistička propaganda može ponositi, treba biti istrajan i nepopustljiv prema svim radnicima i uspeh će biti potpun«.

Neprijateljska propaganda je pretrpela potpun neuspeh i u nastojanju da sistematskim delovanjem u školama, među omladinom, mobiliše mladež i zagreje za antikomunističke ideje. Mada su antikomunističku propagandu u školama, i u osnovnim, uveli kao deo nastavnog programa, kao poseban, i to jedan od najvažnijih predmeta, uz primenu mnogobrojnih mera protiv svih đaka, profesora i nastavnika, pa i roditelja, koji se ne bi ozbiljno odnosili prema toj obavezi, rezultati su bili kao i s propagandom među radnicima.

Po uzoru na poznate nacističke masovne smotre, političke zborove i slične manifestacije, kvislinzi su zajedno s Nemcima i u Ljubljani veoma često organizovali javne priredbe kako bi na njima pokazali svoju snagu i širinu »narodnog« pokreta. Da bi proizveli što jači utisak na građane Ljubljane, te priredbe su organizovali sa svim propagandnim efektima i prisustvovali su im najviši predstavnici okupacionih vojnih vlasti, klera i domobranstva. Pretnjama i vanrednim mobilizacijskim merama su građani prisiljavani da prisustvuju tim večerima. O odnosu Ljubljane prema tom obliku neprijateljskog delovanja svedoči zbor koji su fašisti organizovali jula 1944. U svom izveštaju upućenom CK KPS o tom zboru M. Svetina Vlasta piše:

»... Još o zboru, zbog kojeg je bila besna čitava Ljubljana. Sada se smeje i trijumfuje nad očiglednim porazom. Ljudi su, znači, nerado išli na zborove, ali su ipak išli... Mnogo ih je bilo, kako govore — nekoliko stotina, koji su predali pri ulasku kontrolne listiće, a na drugom kraju su izišli i pobjegli sa Kongresnog trga kućama... Ispred svečane tribne su se okupili svi najavljeni vikači, Dolenjke u narodnim nošnjama, nešto nagovorene školske omladine, plaćenici. Samo ovi poslednji su po narudžbi uzvikivali između i na kraju govora što se moglo čuti i preko radija... Nije bilo nikakvog interesovanja, još manje oduševljenja, uzvikivanja ili aplaudiranja... I najnevernije Tome su uvidele kuda vodi taj jedino „ispravan put“ generala Rupnika...« Ogorčeni su što ih Rupnik smatra tako glupima računajući da će se opredeljavati za Nemce. Zborovi su izazvali živu diskusiju i u najpasivnijim masama o svim problemima, na štetu Rupnika... Nadamo se da su se na takvim paradama i Nemci nečemu naučili, mogli su uvideti kako su „jake“ njihove sluge... U celini se smatra da je proslava pokazala da Rupnik na svojoj strani ima jedva 10% ljudi, zbog čega su mase oduševljene. U tome vide vlastitu snagu, pa im je i moral jako porastao.

Neprijateljska propaganda, koja je bila odlično zamišljena i organizovana, postizala je neznatne uspehe. Odbijala se od zida narodne volje za pravom slobodom. Pri povlačenju Nemaca i bekstvu slovenačkih kolaboracionista sva se ogromna i brižljivo građena propagandna tvrđava za tren oka pretvorila u prah i pepeo.«

Mitja ČEPE

OBAVEŠTAJNA SLUŽBA I SLUŽBA BEZBEDNOSTI U LJUBLJANI

Septembra 1941. je Vrhovni plenum OF potvrdio zaključak o formiranju Obaveštajne službe i službe bezbednosti (VOS), koja se od tada zvala VOS OF. Osnovao ju je CK KPS u avgustu, kao posebnu organizaciju za borbu protiv pete kolone i narodnih izdajnika. VOS je vodila i kadar je za nju birala Partija, vodeća snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Rukovođenje VOS-om CK je poverio kolegijumu, ikoji je kasnije dobio ime Centralna komisija VOS-a. Do maja 1944. ona je bila u Ljubljani. Treba naglasiti da se ljubljanski VOS i posle zasedanja SNOS-a, nakon 19. februara 1944. (tada je VOS odlukom SNOS-a ukinut i pripojen Odseku za unutrašnje poslove pri Predsedništvu SNOS-a, da bi se kasnije formirao kao poseban Odsek za zaštitu naroda — OZNA), održao uprkos posebno teškim ilegalnim uslovima u kojima su radile KP i OF, skoro do kraja rata.

Rad VOS-a i njegovu organizaciju su nosili na svojim plećima isključivo komunisti i skojevci koji su bili najmanje poznati neprijateljima. VOS je izgradio svoj aparat na predratnim iskustvima iz ilegalnog rada Partije i na iskustvima koja je ona stekla od sloma stare Jugoslavije nadalje.

Još od samog početka NO pokreta, od leta 1941, VOS je počeo svestrano da se razvija. On je onemogućio pokušaje izdajničke reakcije da spreči narodnooslobodilački rat, razjedinio narod i rasplamsa građanski rat. U to vreme je VOS uspeo da, uprkos tome što je neprijateljska obaveštajna služba bila vrlo razgranata, proдре u sva okupatorska vojnička i civilna utvrđenja, a pre svega u izdajničke belogardejske i plavogardejske političke, vojne i obaveštajne formacije. Pod stalnim nadzorom su bile sve značajnije ličnosti iz reda izdajnika. Sem ostalog, VOS je izgradio čvrst oslonac u policiji, tamnici i sudu, u bivšoj banskoj upravi — tada visokom komesarijatu, među bivšim jugoslovenskim žandarima i aktivnim oficirima i podoficirima. Isto tako je bio više ili manje prodro u sve odseke i u aparat magistrata gradske zdravstvene službe, u bolnice i druge humanitarne ustanove. Bio se učvrstio i na železnici i u pošti, službama značajnim za vojsku.

Da bi rad obaveštajne službe bio što uspješniji, podeljena je na sektore. Drugi deo VOS-a, sektor bezbednosti, zajedno je sa obaveštajnim osiguravao uspeh NO pokreta. Svakom pojedinom aktivisti i narodu u celini ulivao je samopouzdanje i sigurnost, bez obzira na okupatora, njegove »bele« i »plave« saradnike i doušnike i na njihove odluke. Uništavano je sve što je materijalno a što je služilo neprijatelju i sprečavane su izdajničke vojničke, političke, obaveštajne i druge organizacije u njihovom radu, a isto tako i pojedinci. Uklanjani su organizatori i izvršioci protivnarodnih i izdajničkih dela. Otkrivanjem i justifikacijom značajnih neprijateljskih ličnosti unošen je nemir i strah među izdajnike i okupatore.

VOS je cele 1942. godine širio u Ljubljani svoju organizaciju i žnjeo je, uprkos teškim okupacionim uslovima i nedovoljnom iskustvu svog ljudstva, uspehe. Obaveštajni podaci su bili precizni i tačni. Recimo, o roškoj italijanskoj ofanzivi u julu 1942. na vreme se saznalo. Te je godine, u novembru (6. XI), naoružano ljudstvo obezbeđivalo sednicu Vrhovnog plenuma OF u Ljubljani. Nekoliko dana pre, a pogotovu na sam dan njegova rada, VOS se potrudio da se taj istorijski skup, na kom su bile najuglednije ličnosti iz rukovodstva OF Kardelj, Kidrič i druge, u najdubljoj ilegalnosti nesmetano održi. Mnogo pre zasedanja plenuma lecima i pozivnicama je bila raspisana poternica za Kardeljom i Kidričom i visoka novčana nagrada onome ko bi ih žive ili mrtve predao vlastima. Bili su ucenjeni još neki učesnici plenuma. Hrabrost je bila prisustvovati toj sednici kada se zna šta su neprijatelji bili preduzeli protiv rukovodilaca NOP-a. Ali i ovaj put su okupatori i njegovi saradnici bili nemoćni.

Centralna komisija VOS OF je za određeno područje, s obzirom na načine svog delovanja, u aprilu 1943. osposobila deo svog kadra za samostalan rad. Kasnije (19. maja 1943) otišla je na oslobođenu teritoriju s novim zadacima. Ipak, i dalje je bdela i nad organizacijom VOS-a u Ljubljani.

U to doba je narodnooslobodilački pokret u Ljubljani bio u osobitom usponu, i doprineo je bržem slomu italijanskih fašista. I VOS je postigao nove uspehe u svom radu. U tom najburnijem razdoblju od 1941. godine pa nadalje VOS je morao da obavi sve vojne, a pre svega obaveštajne, pripreme za upad snaga NOV i POS u Ljubljanu bar na nekoliko časova, da bi se izvela masovna mobilizacija. U toku tih priprema se pokazalo da je VOS ispunio sve zadatke koje su mu bili postavili CK KPS i rukovodstvo NO pokreta.

Za sve to vreme VOS u Ljubljani je nastavio da marljivo radi sa aktivistima i saradnicima NOP-a u svim vojnim i civilnim ustanovama, kao i među domaćim izdajnicima. Kada je (8. septembra) Italija potpisala безусловnu kapitulaciju, u razvoju NO pokreta nastao je preokret. VOS je neprekidno radio: obezbedio je odlaske iz grada, pobrinuo se za prenošenje vrlo važnog obaveštajnog mate-

rijala i za vraćanje ljudi u grad da bi obavili određene zadatke, po uputstvima Centralne komisije pripremio je optužujuću građu protiv izdajnika i o značajnim događajima koji su se očekivali sačinio vojni i obaveštajni elaborat.

Posle kapitulacije Italije nemački nacisti su zauzeli Ljubljanu i one delove Dolenjske, Primorja i Notranjske koji nisu bili u rukama partizana.

Prilike u Ljubljani su se tada mnogo bile izmenile. Nekoliko hiljada aktivista je otišlo u partizane, a na njihova mesta su došli novi, osobito žene i omladina. Mrežu organizacije OF, koja je bila brojčano oslabljena, trebalo je ponovo uspostaviti. Tada je novi okupator, uz pomoć izdajnika, počeo da sprovodi u Ljubljani svoj teror. VOS se prilagodio teškoj situaciji. Pošto je, uglavnom, sav njegov provereni kadar bio otišao u NOV, morao je biti zamenjen drugim. Samo nekoliko manje poznatih a prekaljenih aktivista je ostalo u Ljubljani. Mnogi aktivisti VOS-a koji su do tada bili dobro pritajeni ostali su i u novim prilikama, kada je okupacioni režim bio još nesnošljiviji, nevidljiviji, ali su oni svoje pipke bili svuda pustili. Prodrli su u neprijateljske organizacije i stigli nadomak ključnih pozicija u novoj okupacionoj vlasti. Svoj odgovoran zadatak su obavljali i dalje u svim aparatima »pokrajinske uprave«, u političkoj policiji, u Gestapou, u »Narodnoj« i »Sokolskoj legiji«, »Slovenačkom domobranstvu« i svim novim obaveštajnim organizacijama. VOS je radio i u pošti, i na železnici, u bankama, u magistratu sa svim njegovim institucijama (Anografski ured, gradski fizikat, »Prevod« itd.), u sudu, tamnici, u svim bolnicama, i u mnogim drugim ustanovama i organizacijama. Posebno se pokazao u otkrivanju delovanja raznih obaveštajnih službi kao što su bile »Državna obaveštajna služba« (DOS) i »Tajna obaveštajna služba« (TOS).

Prikrivena žarišta protivnarodnog delovanja bila su biskupije, zatim, više ili manje, sveštenstvo, a isto tako su to bile i sve parohije, samostani i bogoslovije u Ljubljani. Sve te stanice od Rakovnika do Most-Bežigrada i Šiške, Šentpetera i Viča, lazarišta na Taboru, jezuita franciskanaca i posebno lihtenturna, gde su imali »Stražari« svoje mučilište, bile su pod budnim okom VOS-a. Posebno je bila razvijena izdajnička delatnost u svim parohijama oko Ljubljane. Izvan žičane ograde bilo je poznato mučilište u Uzbu. VOS je imao u nekim gnezdima izdajničkog rada u samoj Ljubljani (franciskanci, Bežigrad i dr.) narodu odane sveštenike koji su ga obavestavali o predstojećim zločinima.

Radi uspeha NOV i savezničkih armija na svim frontovima, a i iz straha od invazije saveznika na Balkan, Slovenija je postala, a s njom, razume se, i Ljubljana, kao njeno središte otpora i važna saobraćajna raskrsnica, neposredno zaleđe fronta. Zato je nemačka obaveštajna služba, a pre svega vojna služba ABWEHR, povećala broj svojih sedišta u Ljubljani, prikrivajući ih pod firmom raz-

nih saobraćajnih, stambenih i drugih komisija, trgovačkih predstavništava i si. VOS je otkrivao ta žarišta i kontrolisao ih uz pomoć svojih novih aktivista. Razume se da su nacisti uspjeli da pojačanim radom aktiviraju i svoje stare, manje značajne saradnike i da su pokušali da ih zajedno s novima ubace u pokret. VOS i rukovodstvo NO pokreta su većinu od njih osumnjičili na osnovi njihova ponašanja i odlučno su ih, iz dana u dan, odstranjivali iz OF. Ipak su neki uspjeli da sve do kraja rata obavljaju taj posao. Isto tako je za sve vreme rata bilo pokušaja da se u NOP ubace agenti iz Gorenjske, pa i iz Štajerske. Svi su oni tražili u Ljubljani veze sa OF, čak i sa rukovodstvom NO pokreta u Sloveniji, i si. VOS je u svemu tome otkrivao ruku Gestapoa i sličnih službi, kojima je zajednički cilj bio da nanose štetu NO pokretu i da ga unište.

Kada su se zatvorenici i internirci vraćali iz italijanskih zatvora i koncentracionih logora, postojala je u Ljubljani komisija za internirce. I nad njom je VOS budno bdeo. Po povratku interniraca, okupatori su ih zadržali u ljubljanskim školama i čuvali ih pod stražom, prisiljavajući ih da stupe u »Slovenačko domobranstvo«. VOS je tim bivšim logorašima i zatvorenicima pomagao da pobjegnu s tih mesta što su bila pod stražom, a sposobnima i svesnima je omogućio da odu u partizane, prebace se u bolnice, da prime pomoć od SNP (Slovenačka narodna pomoć) oni kojima je ona bila potrebna.

VOS je prikupio u Ljubljani dragocene podatke o organizaciji i vodstvu domobranskih jedinica u Gorenjskoj i Primorju. Utvrdio je da su se sve te jedinice počele stvarati u Ljubljani, gde su Nemci regrutovali organizatore, komandante i najgore krvnike. VOS je počeo da prikuplja podatke o zločinima domobranskih jedinica i ujedno je planski unosio u njihove redove nemir, demoralizaciju, sejavao razdor i organizovao bekstvo prisilno mobilisanih ljudi i njihov odlazak u partizane.

Vrlo značajan je bio udeo VOS-a u prikupljanju podataka o vojnim zločincima. (Vojni zločini su tada više puta izvršeni tako prikriveno i u takvim okolnostima, da ih je mogla otkriti samo dobro organizovana obaveštajna služba.)

Godina 1944. je bila za Ljubljanu vrlo teška. Život pod okupacijom i, pogotovu, metod vladavine okupatora i njihovih domaćih pomagača bili su krajnje nepodnošljivi, pa je valjalo pronaći nove oblike i metode političkog rada. VOS je, kao i uvek, uspeo da se prilagodi. I u tom razdoblju je rad obaveštajne službe u Ljubljani bio isto tako uspešan kao i ranijih godina. Pre svega, rukovodstvo NOR-a je cele te godine dobijalo verodostojne podatke o snazi okupatorskih i kvislinških jedinica i o njihovom kretanju železnicom. I docnije, za sve vreme okupacije, aktivisti VOS-a na železnici su radili tačno i na vreme. I u najtežoj, 1943. godini, Ljubljana je slala vrlo iscrpne vojne podatke rukovodstvu NOR-a, koji su bili od velike koristi i nama i saveznicima. Nepotpuni bi bili kazivanje i

predstava o obaveštajnoj službi u Ljubljani za vreme rata kada ne bismo naglasili i to da ni sada ona nije ostala na opštim, masovnim osnovama, već je neprekidno napredovala izvodeći akcije posebno značajne za celokupan NO pokret u Sloveniji. Prikupljane su političke vesti iz redova domobrana, neposredno iz njihovog štaba (i tu je VOS imao, skoro i u vrhovima, svog obaveštajca), isto tako i vesti iz redova klerikalnih i Mihailovičevih predstavnika, od raznih osoba što su bile po strani, iz policije, »Pokrajinske uprave«, magistrata i svih njegovih službi i ustanova, o Nemcima, Gestapou i raznim drugim neprijateljskim kulturnim i političkim funkcionerima, o delovanju redakcija tadašnjih novina, revija i slično, ukratko — sve što je bilo u vezi s propagandom.

U bivšoj banskoj upravi, koja je imala glomazne odeljke i aparate i koja se za vreme italijanske okupacije preimenovala u visoki komesarijat, a za vreme nemačke vlasti u pokrajinsku upravu, za VOS je bilo mnogo posla. Odatle su mnogo puta vodile niti i ka okupatorskim funkcionerima i na »teren«, u neprijateljske formacije, u vrhove bivših građanskih stranaka i u njihove »ilegalne« organizacije. Za sve vreme oslobodilačkog rata u Ljubljani, VOS je pribavljao, i to veoma brzo, izvanredno taone izveštaje o raznim planovima okupatora i domaćih izdajnika. Naglašavamo da se takav rad razvijao ne samo u vreme poleta NOB-a već i u razdoblju užasnog terora u 1944. godini.

Iako je VOS svaki dan obavljao rizične poslove, smeje, čak i drske akcije, a tu ulazi i prenošenje najpoverljivijih podataka, vojnih planova i oružja, neprijatelj nikada nije uspeo da ga otkrije, da pronikne u njegovu organizaciju, niti da ga razbije, mada je to mnogo puta pokušavao. Nije uspeo da ubaci u nj svoje agente, jer je VOS uvek uspevao da otkrije njegove pokušaje i da ih u najkraćem vremenu osujeti. Time nije rečeno da nije bilo gubitaka. Naprotiv: samo u Ljubljani je mnogo dragocenih mladih ljudi stradalo. Osmoro od njih proglašeno je za narodne heroje.

I u najtežim trenucima je VOS uspevao da, svojim udarima u skrivene i osetljive tačke i okupatora i, pogotovo, izdajnika, objavljivanjem imena zločinaca i njihovih gnusnih dela, razobliči lažnu ilegalu. Zato se sačuvao visok politički moral žitelja Ljubljane.

VOS je, ujedno, zajedno s političkim organima, podsticao borbenu snagu ljudi. Takvim radom je i u političko-vaspitnom smislu uticao da se održi neprekidna budnost, a i kadar je štitio. Bio je pustio duboko koren kao i narodnooslobodilački pokret, i pomogao je da u Ljubljani za sve vreme rata ne budu slomljeni revolucionarni polet i otpor naroda.

Ivo SVETINA

SREDNJOŠKOLCI LJUBLJANE U BORBI PROTIV OKUPATORA

Poznato je da omladina uvek otvorena srca prima nove i velike ideje. Za vreme drugog svetskog rata i slovenačka omladina je to dokazala. Posebno mladež u ljubljanskim srednjim školama, koja je bila obuzeta idejom o oslobodilačkoj borbi protiv okupatora i o ostvarenju boljeg života od onog za koji se znalo od pre rata. Zato nije bilo ništa čudno što su u prvim redovima oslobodilačkog rata bili pre svega ti omladinci. Među njima su skojevci odigrali osobito značajnu ulogu. Njima se pridružila hrišćanska radnička omladina, a isto tako i demokratska i napredna omladina sportske i školske organizacije. Krug borbene omladine, koja je prenosila ideju o oslobodilačkoj borbi, vrlo brzo se širio i nakon nekoliko meseci bio je obuhvatio omladince i omladinke rodoljube koji su želeli da pomognu svom narodu u izvojevanju slobode i ravnopravnog mesta među narodima u svetu.

Među srednjoškolskom omladinom su bila i deca proleterata (istina u manjini) i, pre svega, varoških porodica činovničkih i gradskih zanimanja. Ta je činjenica bila vrlo značajna. Revolucionarna delatnost tih omladinaca privukla je i njihove roditelje, odnosno stariju braću i sestre, oslobodilačkoj borbi i revoluciji. Tako je revolucija izašla iz svog tradicionalnog okvira i izmenila se predstava o socijalističkoj revoluciji. Mnogi društveni slojevi su bili proleterima vrlo bliski, jer su ljudi uvideli da je borba proletarijata za njegovo društveno oslobođenje — borba i za narodno oslobođenje. To je pomoglo da i srednjoškolci masovno učestvuju u narodno-oslobodilačkom ratu. A to je bilo veoma značajno, jer su se socijalni i narodni ciljevi baš u školama slivali u jedan životni tok. One su za sve vreme narodnooslobodilačkog rata imale ogromnu ulogu.

Pokretačka snaga omladine na svim područjima delovanja bila je u njihovom rodoljublju, visokoj moralnoj svesti i u mržnji prema okupatoru. Omladina nije znala za klasne predrasude vođa raznih političkih stranaka, već se povezala sa onima koji su se borili protiv okupatora. Pošto su u borbi protiv osvajača prvoborci bili proleterati,

svojim učešćem u borbi radnička klasa je primila na sebe odgovornost za dalji društveni razvoj Slovenije i Jugoslavije.

Na aktivnost učenika ljubljanskih srednjih škola je, osim njihove visoke svesti o pripadanju narodu, uticala pre svega okupatorska vlast, njene odluke, koje su slovenačku omladinu vređale i ponižavale. Borba protiv okupatora se u školama u potpunosti razvijala u znaku borbe protiv okupatorovih propisa, organizacija i priredaba. U školama je uvek bilo važno pitanje discipline, odnosa prema onima koji su ih vodili i koji su pravila njihova rada propisivali. Za vreme okupacije to je pitanje bilo složenije, jer su starim, predratnim propisima, od kojih su neki izlazili iz čisto disciplinskog područja i uvodili u škole i protivnarodne tendencije, okupatori dodali nove, koji su odražavali samo njihove interese.

Omladinska OF

Temelj oslobodilačkom pokretu u srednjim školama postavila je Omladinska OF (OOF). Osnovana je u oktobru 1941. Kao što se iz naziva vidi, bila je namenjena mladima. Po ustrojstvu je odgovarala OF. Omladinska OF je osnovala svoj izvršni odbor. On u početku nije bio sastavljen od omladinaca, već od delegata 10 organizacija što su ulazile u OF. KP je zastupala Lidija Sentjunc, sokolsku grupu France Lubej, a grupu hrišćanskih socijalista Jože Zemljak.

U prelaznom razdoblju, od početka okupacije pa do oktobra 1941, omladinsku aktivnost je vodio pre svega SKOJ, a u srednjim školama takozvani srednjoškolski odbori, koji su imali omladinske aktive. Ti su aktivni radili, ali su bili malobrojni. Ako je izvršni odbor hteo da proširi i učvrsti OF i među omladinom, a pogotovu među srednjoškolskom, morao se pobrinuti da OF bude baš omladinska. Da obuhvati najviše omladine i lia je prožima njen sopstveni polet i entuzijazam.

Organizacija OOF je okupljala i povezivala omladinu na terenu na način sličan frontovskom. Poseban zadatak je imala u srednjim školama, gde je isto tako široko povezala srednjoškolsku omladinu. U školama je obuhvatila pre svega učenike od IV do VIII razreda. U niže razrede je zalazila samo pojedinačno. Za sve srednje škole je imala poseban srednjoškolski IO, a svaka škola je imala svoj odbor. U srednjim školama su viši razredi imali razredne odbore, a u nižim su bili samo predstavnici. U novom, samostalnom OOF skojevci su bili jezgro organizacije i bili su najaktivniji. Omladinska oslobodilačka grupa je nekoliko nedelja posle svog osnivanja dobila i svoje novine, »Mladu Sloveniju«, koje su mladima značile isto što i odraslima »Slovenski poročevalec«. »Mlada Slovenija« je propagirala ideje NO pokreta, podsticala omladinu i mobilisala je, a ujedno i obaveštavala o opštoj i njenoj delatnosti u oslobodilačkom pokretu.

Srednjoškolci su u pružanju otpora okupatoru upražnjavali različite oblike delatnosti, osobito na terenu. U školama je u prvoj godini borbe protiv Italijana bilo najznačajnije to što se omladina bila upustila u frontalan otpor i što je ispoljila izvanredno oduševljenje. Jasno je da je ta borba tražila žrtve, jer su okupacione vlasti preduzimale represalije. Spomenimo samo nekoliko vidova dačke borbe protiv okupacionih vlasti u školskoj 1941/42. godini. Težište izlaganja pomerićemo u vreme kada je okupator bio poostrio svoj režim u školama i kada je nemilosrdno postupao sa srednjoškolskom omladinom.

Demonstracije u školama u jesen 1941.

Oslobodilački pokret u srednjim školama osobito se bio razmahnuo u školskoj 1941/42. godini. Prve akcije je još vodila skojevska organizacija, a od decembra 1941. uzela ih je na sebe OOF, u kojoj je sazrelo za borbu sve što se u njoj bilo sjedinilo.

Prva organizovana akcija srednjoškolskog skojevskog odbora bilo je pisanje letaka i njihovo isticanje po školama početkom školske 1941/42. godine: Pošto su politički organi oslobodilačkog pokreta smatrali da bi okupator previše kontrolisao srednjoškolsku omladinu ako bi ona pohađala školu, skojevske organizacije su dobile uputstva da spreče održavanje nastave, ili bar da se početak redovne nastave odgodi. U ljubljanskim gimnazijama je sprovedeno pisanje i isticanje letaka i natpisa kako bi se u školama stvorilo raspoloženje da ih odgovorni zatvore. Posebne posledice učenici nisu snosili. Samo je u visokom komesarijatu nastao nemir, ali škole ipak nisu zatvorene.

Mnogo širih razmera je bila akcija u vreme proslave 29. oktobra, Dana oslobođenja Slovenaca od Austro-Ugarske. Srednjoškolski odbor skojevske organizacije bio je odlučio da u proslavi 29. oktobra učestvuju i škole. Planirano je da u određeno vreme učenici demonstrativno napuste svoja odeljenja i da, ako to bude moguće, izvedu tzv. akciju letaka i natpisa. Iako agitacija za proslavu nije bila najbolja, ipak su učenici u svim srednjim školama to učinili, istina ne svuda u istom broju.

Sve manifestacije srednjoškolske omladine je nadmašila proslava 1. decembra 1941, koju je za celu Sloveniju organizovao IO OF u spomen na ujedinjenje jugoslovenskih naroda. U njoj je učestvovala, uz skojevsku, i organizacija OOF. Izdala je direktivu da u proslavi sudeluju i škole. Daći su taj dan proslavili na poseban način. Većina ih je došla u školu svečano obučena. U 10 časova su u odeljenjima demonstrativno ustali i ćutali jedan minut, potom opet seli, da bi se nastava mirno nastavila. Manifestacije su prvog decembra održane u svim ljubljanskim školama, i svuda uspešno. Tako masovno istupanje slovenački đaci nisu do tada nikada ni videli niti organizovali.

Proslava 1. decembra je uznemirila duhove u srednjim školama. Za 1. decembar je OF bila predvidela demonstracije, a manifestacije u školama su pomogle da se neprijatelji pokolebaju i zastraše. Đaci su svojim manifestacijama potvrdili pre svega to da su čvrsto i odlučno uz OF i svojim nastupom su podsticali borbenost mladih ljudi. Ujedno je to bila odlična propaganda pokreta, te je u partizane počelo da pritiče mnogo više ljudi.

Akcijom izvedenom u školama 1. decembra postignut je izvanredan uspeh. On je bio tim veći što su propali pokušaji školskih rukovodstava da je spreče.

Pozitivnu ulogu su u tim manifestacijama imali mnogi profesori, jer direktorima nisu prijavili šta se događa po razredima. Izuzeci su bili pojedinci i italijanski nastavnici, ukoliko su se manifestacije održavale za vreme njihovih časova. Prijave o »neprijateljskom radu« učenika su okupacione vlasti iskoristile za to da prema školskoj omladini preduzmu oštre mere. Skoro iz svake gimnazije isključeno je po neko odeljenje, a dvogodišnja trgovačka škola je zatvorena. Ponegde su učenici strogo saslušavani da bi se saznalo da li znaju zašto su demonstrirali. Bezmalob svi đaci su ispoljili visoku svest i za svoju delatnost su uzeli na sebe svu odgovornost.

Iako su preduzimale stroge mere, okupacione vlasti nisu uspele da umire omladinu. Mržnja prema okupatoru je bila jača od svega, a prilika da se to iskaže bilo je uvek dovoljno.

U II ženskoj gimnaziji su na godišnjicu Prešernova rođenja zatvorena dva odeljenja: 7c i 6a. Učenice su priredile proslavu za vreme odmora. Profesorka italijanskog jezika je ušla u razred. Nije joj se moglo dokazati da proslavlja godišnjicu pesnikova rođenja, već je taj skup proglasila demonstracijom. Zaboravila se i otišla tako daleko da je skinula sa zida Prešernovu sliku i bacila je na pod, nazvavši učenice izdajicama. «Ogovarala je Slovence uopšte. Rekla je i to da jedu italijanski hleb. O proslavi je, naravno, javila visokom komesarijatu, a ovaj je odmah naredio da se oba odeljenja zatvore.

Posle manifestacija slovenačke svesti 29. oktobra i 1. decembra školska omladina se usprotivila tzv. zimskom pozdravu u školama. Italijani su još maja 1941. bili naredili da se uvede zimski pozdrav, ali se u školama to nije poštovalo. Ipak, sankcija nije bilo. U školskoj 1941/1942. godini počeli su da zahtevaju upražnjavanje zimskog pozdrava. Pretnja da će iz škole biti isključeni učenici koji ne budu pozdravljali kako je bilo propisano, bila je i za najsvesnije čak ozbiljna proba. Mnogi đaci su rizikovali. Zato su iz škole isključena čitava odeljenja i više pojedinaca.

Oruđe odnarođnjavanja slovenačke omladine je postala i organizacija »Italijanske liktorske omladine ljubljanske pokrajine«, skraćeno: GILL (prema početnim slovima italijanskog naziva te organizacije). U školama je uzela u svoje ruke fizičko vaspitanje, a omla-

dini je htela da pride kulturnim delovanjem, priređivanjem izleta, organizovanjem kolonija, davanjem besplatne hrane, itd. Glavni cilj joj je bio da podstakne odnarodnjavanje. Ali protiv toga je odlučno ustala OF, razotkrila (posebnim lecima) njene ciljeve i pozvala slovenačke đake da se ne upisuju u fašističku organizaciju GILL, a isto tako i starije da u tome pomognu.

Sve te manifestacije, koje su u punom smislu te reči bile masovne, veoma mnogo su značile u razvijanju otpora srednjoškolske omladine okupatoru.

Vrhovno rukovodstvo oslobodilačkog pokreta je znalo da uspon oslobodilačkog pokreta u srednjim školama neće moći da bude trajan, jer je okupator imao i sredstava i načina da omladinu primiri pošto nije mogla u svakoj prilici da mu bude ravnopravna. Zato se još ranije mislilo na to da se rad aktivista usmeri na područje izvan škole, na teren. Baš neugodne posledice velikih akcija u školama su ubrzale donošenje odluke da se omladinska aktivnost prenese na teren.

Akcije u školama su prouzrokovale mnoge opasnosti za omladinski pokret u njima. Na prelazu iz 1941. godine u 1942. u školama su bili veoma ojačali kontrarevolucionari, koji su bili oruđe kontrarevolucionarnih direktora i profesora. Kontrarevolucionarni đaci su postali sredstvo za prikupljanje informacija o revolucionarnim đacima, ukratko, postali su špijuni svojih školskih drugova. Posledica potkazivanja je bila uplitanje policije u omladinsku organizaciju. U godini 1942. su pali neprijatelju u ruke odbori u više gimnazija. Da toga ne bi bilo više, ubrzano je prenošenje delatnosti omladinske organizacije na teren, a dosta su uticale i racije, u kojima je uhvaćeno mnogo srednjoškolaca. Na kraju, da se tako što odluči uticalo je i to što je mnogo aktivnih srednjoškolaca bilo otišlo u partizane, ili su se bili povukli u strogu ilegalnost, ali su ipak obavljali razne dužnosti.

Poslednji krupan poduhvat srednjoškolskog odbora je bila proslava godišnjice Prešernova rođenja u februaru 1942. godine. Držani su govori, pevale se narodne pesme i isticale Prešernove slike. Takve svečanosti su bile u svim srednjim školama osim u Učiteljskoj, koju je toga dana pretresala italijanska vojska.

Poseban doživljaj je bila nedelja posle Prešernovog rođendana, kada su se u frančiškanskoj crkvi oko 11 časova okupile deputacije srednjih škola i fakulteta i radnici i zanatska omladina, s vencima i buketima karanfila. Posle mise su došli pred Prešernov spomenik i tu se poklonili svom pesniku i vodi i obasuli ga cvećem. Među đake su upali fašisti i počeli da ih tuku i rasteruju. Nekolicinu su vezali i odveli u zatvor, druge su kundacima rasterali, a bukete i vence su bajonetima razneli i pobacali u Ljubljanicu.

Velika opasnost za ljubljanske srednjoškolce je bila žica koju su Italijani postavili oko Ljubljane u februaru 1942. godine, a zatim i racije koje su okupatori priređivali u vezi sa svojim planom

»razoružati ljubljansko stanovništvo vojničkom akcijom«. Neprijatelj je ometao nastavu i zauzimao školske zgrade. U februaru i martu je pokupio mnogo đaka i studenata i osudio ih na internaciju.

Najveće racije đaka i studenata su obavljene za vreme blokade Ljubljane od 27. juna do 1. jula 1942. One su bile deo opsežnih priprema za ofanzivu protiv partizana koja će uslediti od 15. jula nadalje. Internirani su svi koji su bili sposobni da nose oružje. To su bile akcije »radi razoružavanja«, kako bi se muškarci u najboljim godinama odvojili od domovine i da ne bi otišli u partizane, tj. da se ne bi povećao broj boraca protiv okupatora. U racijama su nazviše stradali studenti i đaci viših razreda srednjih škola.

Druge školske godine su okupatori pooštrili mere da bi pokorili slovenačku omladinu. Sem ostalog, povećali su broj časova italijanskog jezika u svim srednjim školama.

Okupator je uspeo da proredi slobodarsku omladinu. U izgnanstvo su poslali najbolji omladinci, i tako je organizacija OOF oslabila. Zato se bar za neko vreme nisu mogle očekivati značajnije omladinske akcije otpora, a najmanje onakve kakve su bile prethodne. Omladinski pokret je bio uzdrman i time što je Ljubljana sva bila u žici, što se pojačala akcija belogardista, što je špijunska mreža protivnika OF bila vrlo aktivna i si.

Rukovodstvo oslobodilačkog pokreta u Ljubljani i u Sloveniji je poznavalo situaciju kod ljubljanske omladine. Nakon dužeg vremena je usledila reorganizacija omladine, i to najpre njenih centralnih organa. Počelo je u decembru 1942. Najpre je naimenovano novo okružno rukovodstvo SKOJ-a, koje je okupilo skojevske aktive, a kasnije se prešlo na stvaranje organizacija Saveza slovenačke omladine. Posle okružnih, došla su na red rukovodstva po rejonima. U novim uslovima, 1943, srednjoškolci su počeli da primenjuju nove oblike rada. Pomagali su, na primer, u sakupljanju materijala za partizane. (Taj posao je od početka oslobodilačkog rata bio terenski, a sada ga je i srednjoškolska omladina obavljala.) »Mladina« je marljivo obavestavala o aktivnosti mladih Ljubljančana. (Da bi pomoglo omladini, okružno rukovodstvo SKOJ-a je ponovo počelo da izdaje poseban list za omladinu. Ali nije obnovilo »Mladu Sloveniju«, već je listu dalo ime »Mladina«),

Jedan od novih oblika aktivnosti bio je »praznik slovenačke majke« (25. marta), koji je Savez slovenačke omladine ustanovio. Namera omladinskog rukovodstva je bila da privuče u svoje redove onaj deo omladine koji je rad Saveza slovenačke omladine odobravao, ali još nije bio našao put u savez. Taj dan se proslavljao po razredima u školama, za vreme odmora. Na proslavama su aktivisti govorili o junaštvu slovenačke majke, i ta se prilika iskorišćavala za prikupljanje odevnih i drugih predmeta, za sakupljanje paketa i pisanje pisama majkama u internaciji i si.

Pitomci Učiteljskog doma u Siški koji nisu bili internirani vrlo predano su radili u sklopu akcije »praznik slovenačke majke«. Pri-

redili su intimnu svečanost s partizanskim programom u učionici u kojoj su se bili okupili pitomci, vaspitači, roditelji nekih pitomaca i žene iz okoline Ljubljane. Prisutni su otvoreno pozivani da svestrano pomažu partizane.

Uspeh što je postignut u osveženoj omladinskoj akciji bio je krupan, ali je dobitak u psihološkom pogledu bio kudikamo značajniji od svega drugog. Zato je Savez slovenačke omladine u proleće 1943. i uspeo da osnuje omladinski bataljon narodne zaštite sa oko 300 omladinaca.

Čuvena je akcija što je izvedena 12. aprila 1943. godine, na drugu godišnjicu dolaska Italijana u Ljubljano, kada su omladinci ispisali parole po zidovima i iskitili ulice jugoslovenskim i slovenačkim zastavicama, u znak bunta protiv italijanskog okupatora.

Omladinci su bili aktivni sudionici i u svim akcijama koje je u to vreme organizovala OF, odnosno Narodna zaštita i VOS. Mnogo su uradili u jedinicama VOS, centralnoj tehnici, u uspostavljanju kurirskih veza, a naročito u slanju dobrovoljaca u partizane.

Slom italijanskog fašizma, nemačka okupacija Ljubljane i odnos domobrana prema školama

Kapitulacija Italije i dolazak Nemaca u Ljubljano su značili nastanak kvalitativno nove situacije i novih iskušenja za ljubljanske aktiviste, a isto tako i za omladinu. Ti su događaji imali dalekosežne posledice.

Vreme od kapitulacije Italije do dolaska Nemaca u Ljubljano iskoristile su mnoge pristalice oslobodilačkog pokreta da odu u partizane. Među njima je bilo dosta đaka. Iz Učiteljskog doma u Siški su otišli gotovo svi. Može se reći da se s kapitulacijom Italije velik broj ljubljanskih aktivista preselio u partizane. Ali zato je rad za oslobodilački pokret bio prilično splasnuo. Još više nego ranije su radile žene i devojke. Postale su uzorni aktivisti.

Kada su u jesen 1943. đaci došli u školu, ubrzo su se uverili da nova školska godina počinje u potpuno novim uslovima. Italijani nisu zalazili u škole niti su domaći kolaboracionisti imali vlast u svojim rukama, a pod Nemcima je to bilo sasvim drugačije. Oni su dali domaćim kolaboracionistima slobodne ruke u mnogo čemu. Zato su se uslovi za đacko odupiranje okupatoru umnogome izmenili. Iako više nije bilo moguće pružiti masovan otpor, naklonjenost učenika Osvobodilnoj fronti i njihova mržnja prema okupatoru nisu splasnuli. Sada su mladi ljudi pribegli pasivnosti prema okupatorskim merama i pojedinačnom sabotiranju okupacionih propisa.

Za borbu protiv studenata su protivnici OF osnovali posebne legije: za mladiće studentsku, za devojke devojačku. Obe su imale zadatak da pridobiju đake viših razreda gimnazije za ulazak u legiju i da šire među njima domobranksu propagandu protiv OF. A oba-

veštajna uloga studentskih legija bila je jedna od najvažnijih u borbi protiv OF, jer su prikupljeni podaci služili za istupanje protiv pristalica OF.

Nemci su neuporedivo čvršće kontrolisali i držali pod prismotrom škole nego što su to pre njih uspevali Italijani. Isto tako, kontrarevolucionari su više zalazili u škole. Zato su revolucionarni đaci bili pod Nemcima u mnogo težem položaju nego pod Italijanima. Težište u omladinskom radu nije više bilo u školama, ali se ipak i u njima radilo. U stvari je kontrarevolucionarni teror u dane nemačke okupacije bio najvidnije obeležje života omladine u školama. Održavana su predavanja protiv komunista, mladež je isključivana iz škola ili je mobilisana u domobrane, itd.

Ubrzo po dolasku Nemaca i obrazovanju pokrajinske kvislinške uprave, neprijatelji preduzimaju široku akciju »čišćenja« srednjih škola od omladinaca rodoljuba i sprovode je pod parolom: »Manje đaka da bi bilo manje divljaka«.

Isključivanje đaka je bilo povereno kontrarevolucionarnim vođama, pre svih klerikalcima, a izvršioci su bili službenici propagandnog odseka pri pokrajinskoj upravi sa svojim marionetama — nekim direktorima i profesorima. Poslednji, ali vrlo važni saradnici su bili pojedini đaci što su služili kao oruđe u ostvarivanju planova. Celokupnu rabotu je podupro kolaboracionistički list »Slovenec«, koji je huškao na akciju, a pošto bi se ovo ili ono uradilo, obavestavao je o rezultatima. U nekoliko slučajeva je vrlo otvoreno panjkao i potkazivao srednjoškolce, jer je njegovo uredništvo smatralo da je sramno za sve đake što trpe među sobom dobro poznate komuniste i što nisu protiv njih ništa preduzeli.

»Slovenec« je 28. novembra 1943. pozvao učenike na akciju: »Pozivamo sve slovenačke učenike i učenice da još ove sedmice očiste svoje razrede od zločinačkih komunističkih protuva. To je čisto njihova stvar, i neka je sami obave. Neka ih izbace iz svog poštenog društva, upravi neka jave da čoga i toga komunistu ne žele više u razredu, jer im to zabranjuju njihova narodna čast i ponos«.

Učenici su isključivani na više načina. Prvo, »samovoljno« su ih izbacivali njihovi školski drugovi iz razreda, drugo, isključivani su primenom kojekakvih školskih propisa, koje je, razume se, nametala okupaciona vlast, i treće, to se radilo intervencijom policije.

Hajka na srednje škole je dobila široke, ranije neviđene razmere. Nije bilo školske ustanove u gradu koju talas nasilja nije bio zapljusnuo. Optuživani su i zlostavljani ne samo pojedinci već i čitavi razredi. Pod uticajem i pritiskom pokrajinske uprave i klerofašista, u školama je nastalo stanje strahovlade, intrigiranja i potkazivanja. Đaci su bili bez podrške i zaštite svojih nastavnika. Uvedene su policijske mere. Danima su saslušavani pojedinci, grupe, pa i razredi, kako bi bili optuženi kao simpatizeri OF i napredni omladinci i da bi, po kratkom postupku, bili izbačeni iz škola, bez

prava na školovanje. Optužni materijal se najčešće dostavljao policiji, posle čega su sledila hapšenja, prisilan rad i odvođenje u koncentracione logore.

Sve to što se dešavalo u srednjim školama bilo je delo kontra-revolucionarnih političara. Oni su znali da iskoriste prilike posle kapitulacije Italije, kada je u redovima aktivnih članova NO pokreta nastala praznina zbog njihovog masovnog odlaska u partizane. Trebalo je odbore obnoviti ili ponovo osnovati kako bi se stanje sredilo. U tim mučnim trenucima počela je snažna aktivnost kontra-revolucionarnih političara. Oni su silovito pritisnuli na srednje škole i prouzrokovali su tako teško stanje u njima, tj. među srednjoškolcima.

Policija i provokatori su uspeali da prodru ponegde u omladinsku organizaciju. Tom udarcu je sledio drugi: mada se većina omladinaca u zatvoru junački držala, bilo je i onih koji su klonuli i na ovaj ili onaj način priznali svoje delo. Nisu, dakle, izdržali.

Teroristi su desetkovali celu omladinsku oslobodilačku organizaciju, ali je ipak najsnažnija bila školska omladina, samo što nije znala da uspostavi čvršće veze sa drugom, osobito radničkom omladinom.

Komiteti KPS i odbori OF su se prihvatili posla da obnove organizaciju. Taj zadatak nije bio lak, jer je sve veze trebalo ponovo ustanoviti, i zato se nije moglo očekivati da će se brzo završiti i da će se odmah postići krupniji rezultati. Tek u prvoj polovini septembra 1944. Okružni komitet je mogao da napiše Centralnom komitetu KPS da se omladina u Ljubljani lepo organizuje i da se u njenim redovima osećaju nestrpljivost i želja da se ispolji. Pa ipak, zbog žestokog nasilja okupatora i domaćih kontrarevolucionara, masovne akcije nije bilo moguće izvoditi. Omladina je radila više pojedinačno ili u manjim grupama.

Domobranski političari su uvlačili učenike u svoje manifestacije da bi im uveličali proslave. Tako je bilo i pri kraju 1943, prilikom potpisivanja »Božićne poslanice« Rupniku, zatim u aprilu 1944. kada je omladina upotrebljena u održavanju svečanosti prilikom polaganja domobranske zakletve Hitleru, a i kasnije, na antikomunističkim zborovima. Srednjoškolce su neprijatelji prisiljavali i da stupaju u domobransku vojsku. Baš krajem okupacije su ih upotreбили i za »rednu službu« u gradnji fortifikacijskih objekata, za odbranu Ljubljane od partizana, od oslobodilaca okupiranog grada.

Devetog maja je Ljubljana zasijala u slobodi. Raširenih ruku je primila dugo očekivane oslobodioce, među kojima su bili i nekadašnji učenici srednjih škola, koji su se još u njoj borili na frontu ilegalnog rada protiv okupatora, da bi borbu nastavili u redovima slovenačkih partizana. Oslobođenje Ljubljane je bio rezultat i jedne i druge njihove borbe.

Franc ŠKERL

RADNIČKO JEDINSTVO (DE)

Jedino je radnička klasa dočekala okupaciju Slovenije jedinstvena. Možemo reći da je na nju bila i pripremljena. Prve zadatke Partije po okupaciji počela je da izvršava upravo ona, koja se bila organizovala već u staroj Jugoslaviji i imala je odbore radničkog jedinstva. Iako su oni bili osnovani 1940. godine u jesen, a masovno tek pred aprilski slom, imali su nekih iskustava iz akcija, a pogotovu odbor za borbu protiv skupoće. Za vreme okupacije odbori radničkog jedinstva nisu prestali da postoje i rade, već je Partija stare odbore obnavljala i osnivala nove. Posebnu ulogu su odigrali odbori u Gorenjskoj, Štajerskoj i u oblastima gde je okupator pokušavao da neoštećena industrijska postrojenja sredi i preuredi i da ih usmeri da proizvode za vojne potrebe. Odborima radničkog jedinstva je bilo ostalo da se protiv tih okupatorovih planova bore sabotажama. To im je bio jedan od prvih i glavnih zadataka. U odbore su primani novi članovi, nacionalno svesni radnici koji su bili prema okupatoru neprijateljski raspoloženi. U okruzima je bila, baš uz pomoć odbora radničkog jedinstva, prvi put ostvarena takva jednakost da niko nije pitao kakvog si ubedsnja, već samo da li si za ili protiv okupatora. Odbori radničkog jedinstva su posle osnivanja OF postali prvi njeni odbori i imali su dvojaku ulogu i značaj: ostali su odbori radničkog jedinstva i ujedno su bili odbori OF. Pored toga, radnici su preneli ideje OF na teren i u sela u kojima su stanovali, i u njima su postali jezgro prvih odbora OF.

Time što je Radničko jedinstvo kao celina stupilo u OF, njegovi odbori u fabrikama i preduzećima su postali, ako nije bilo moguće osnovati odbore OF, i terenski odbori OF. Osim drugih zadataka, odbori OF su se u fabrikama borili protiv nasilnog uvođenja radništva u fašističke sindikate i tako su vodili neku vrstu pokreta za nadnice, jer su fašističke vlasti obećavale onima koji su prišli njihovom sindikatu veće nadnice i razne povlastice. Edvard Kardelj piše 29. marta 1942. godine o značaju radničkih odbora OF Josipu Brozu Titu: »Odbori radničkog jedinstva (tj. radnički odbori

OF) u fabrikama istupaju ponegde upravo kao vlast. U ljubljanskim fabrikama su prisilili fabrikante da povećaju nadnice i pored fašističke zabrane. Fabrikanti se više boje OF nego italijanske vlasti».

Tomo BREJC

Radnička klasa je postala borbeno jezgro narodnooslobodilačkog pokreta. Izvršila je najviše sabotaža, usmeravala je masovne akcije, iz njenih redova su se stvarale prve partizanske jedinice, podnela je i najveće žrtve.

U vreme kada su odbori Radničkog jedinstva kao avangardne masovne organizacije OF prodirali u ljubljanska preduzeća, u radničkim odborima OF gotovo nije bilo više radnika koji su pre rata kovali jedinstvo radničke klase i organizovali prve radničke odbore OF. Malo je bilo i onih koji su već u početku stupili u oslobodilački pokret. Otišli su u partizane ili su dopali zatvora i logora, a neki pak, bili ilegalci i radili su na odgovornim mestima. Mnogi su nastradali u partizanima, na ljubljanskim streljštima i na ulicama. U nekim preduzećima, čak, posle masovnih hapšenja 1942. nije ostao ni jedan komunist i ni jedan član odbora OF. U većini preduzeća su bili i radnici koji, iz političkih ili drugih razloga, još nisu bili aktivni pripadnici oslobodilačkog pokreta. Najveći uspeh Radničkog jedinstva je bio baš u tome što je, u tako teškim prilikama, ostvarilo slogu i borbeni polet ljubljanskog radništva, a to je mnogo pomoglo da se učvrsti političko jedinstvo OF i svih njenih masovnih organizacija i da se podstakne borba protiv neprijatelja.

Organizatori odbora Radničkog jedinstva u preduzećima bili su komunisti. Gde je u preduzeću bio samo jedan komunist, bio je imenovan za poverenika, i imao je zadatak da za najkraće vreme izabere najbolje radnike, ne gledajući na njihove poglede na svet, i da od njih sastavi odbor Radničkog jedinstva. Bilo je čak slučajeva da je jedan komunist iz nekog preduzeća bio poverenik za svoje preduzeće i za još jedno ili dva druga.

Radničko jedinstvo se brzo širilo, te je pred kraj proleća 1943. odbora DE bilo gotovo u svim ljubljanskim preduzećima, a u većima su osnivani odbori i u svim odeljenjima. Kada je Italija kapitulirala u Ljubljani je bilo više od sto odbora Radničkog jedinstva.

Partija je svojim političkim i organizacionim radom postigla znatan uspeh ne samo u jačanju jedinstva radničke klase i u podizanju njenog borbenog elana već i u vaspitavanju radnika da svesno idu i u najteže političke i borbene akcije. Gajila je nov partijski kadar.

Veoma važan zadatak Radničkog jedinstva bio je mobilisanje ljudi za partizane i uspostavljanje i održavanje kurirskih veza. Do početka 1943. otišlo je u partizanske brigade oko stotinu ljubljanskih radnika, koji su se najčešće morali probijati kroz žičanu ogradu

oko Ljubljane. Radnici ljubljanskih fabrika i preduzeća koji su stanovali s one strane žice prenosili su, u manjim količinama, intendantsku robu i poštu do partizanskih četa ili do javki izvan obruča. Tako se nadoknađivalo dragoceno vreme kad su sve druge veze bivale prekinute.

Odbori DE su vlasnicima i direktorima fabrika određivali porez za OF i davanja u robi. Primali su narudžbine za vojnu intendaturu i davali iz skladišta raznu robu koju su u ovoj ili onoj prilici bili sklonili namenivši je partizanima. Radnice iz Hribareve fabrike pletenine nekoliko puta su ispraznile zalihe čarapa dajući ih za partizane.

Odbori DE su stekli ugled u svojim preduzećima. Bez preterivanja se može reći da su u fabrikama i radionicama odlučivali o proizvodnji.

Iz tog razdoblja su poznate i sabotaže železničara. Oni su neprekidno uništavali vojni park i teret namenjen neprijateljskoj vojsci, mada su njihovi aktivisti stalno hapšeni i streljani. U „Automontaži“, opet, potpuno je onespособljen priličan broj vojnih kamiona i automobila koji su tu bili radi popravke. U fabrici „Lejovic“, koja je izrađivala kutije za petarde, radnici su, uprkos tome što su hapšeni, odugovlačili posao. Svaki član OF je imao i zadatak da dnevno sakrije nekoliko kutija za petarde, i oni su ih sklanjali u posebne bunkere, a odatle ih, s vremena na vreme, noću otpremali ljubljanskim borbama i partizanima. Robu su kvarili i uništavali na taj način što su puštali mašine da se pregreju. Takve akcije su bile svakidašnjica.

Dok su sabotirali isporuku okupatorovih porudžbina, radnici su tajno radili za partizansku vojsku, tehniku i druge sektore oslobodilačkog pokreta. U fabrici Ajfler su u proleće 1943. izatkali više hiljada metara platna za partizane, iako se ta roba tu nije izrađivala. U fabrici „Saturnus“ napravili su stotine kutija sa duplim dnom, u kojima je narodna pomoć slala u zatvore i logore tajne izveštaje i zabranjenu literaturu. Izrađivali su velik broj i drugih predmeta za tajno prenošenje materijala i kutija za bombe. I oružje su prepravljali. U Lenarčićevoj, Ravnikarjevoj i Zakotnikovoj pilani i u Naglasovoj fabrici nameštaja radnici su bez znanja vlasnika napravili više sanduka u kojima će ljubljanska intendatura otpremati robu partizanima. U štamparijama su štampali prehrambene bonove i obrasce za domobrane i odnosili ih iako je kraj svake mašine stajao karabinijer ili vojnik. Za ilegalne štamparije su izrađivali i klišee i tipografske slogove, za vreme najvećih provala u tehniku štampali su i zabranjenu literaturu. U mehaničarskim i drugim radionicama su radili za tehniku i za partizanske oružarnice, mnogi krojački i obučarski pomoćnici su krijući izrađivali odeću i obuću, itd. U Ljubljani nije bilo preduzeća niti radionice u kojima radnici nisu radili za partizansku vojsku, ljubljansku tehniku, Narodnu zaštitu, VOS ili Narodnu pomoć. Čak su u poje-

dinim odeljenjima nekih fabrika i radionica imali bar toliko sakrivenih proizvoda koliko i za javnost.

U električnom tramvajskom preduzeću je i pre rata bila dosta jaka partijska organizacija. Uspešno je radila, pa su službenici tog preduzeća u velikom broju učestvovali u raznim akcijama kojima se manifestovalo radničko jedinstvo. Oslobođilačkom pokretu je to preduzeće pristupilo jedinstveno i masovno.

Osim opštih vojnih i drugih akcija, članovi DE Električnog tramvajskog preduzeća (ECŽ) imali su i posebne zadatke, jer je tramvaj vozio u sve delove grada, čak i preko italijansko-nemačke granice.

Na značajnije praznike i prilikom streljanja talaca, kao i o godišnjicama smrti rodoljuba i komunista (na primer, na godišnjicu pogibije Toneta Tomšiča, 11. aprila 1943), svi su se tramvaji u ugovoreno vreme zaustavljali. Kada su Italijani hteli da proslave svoj „pobedonosni“ pohod na Ljubljano, tramvaji su stali i stajali više od tri časa. To je bila jedna od najvećih akcija ECŽ. Sekretar partijske organizacije ECŽ Janez Matulj, koji je radio u transformatorskoj stanici u današnjoj Prešernovoj ulici, pod otežanim uslovima je isključio strujni tok, što je, zbog visokog naponu, bilo vrlo opasno. Pregoreo je agregat u Velenju, odakle je Električno tramvajsko preduzeće dobijalo struju. Time je električni tramvaj učestvovao u akciji koju je tog dana osetila gotovo cela Ljubljana. Radnici su zaustavili tramvaje čim su saznali za streljanje talaca zbog odmazde za doktora Natlačena, među kojima je bio inž. Peter Kresniik. Početkom 1943, fašisti su na Vrhovcu streljali i njihovog druga Jurija Jagra.

Kada je raznošenje zabranjenog pisanog materijala bilo posebno težak i opasan posao, ili kada je okupator hapšenjima pokidao mrežu raznosača, tramvajdžije su prenosile ilegalnu štampu tako reći u sve delove grada. U tramvajima su imali ormariće sa dvostrukim dnom u koje su skrivali novine i letke, da bi ih prevozili kud je trebalo. Kontrolori nisu uspeli nikad ništa da pronađu iako su katkad podizali čak i ceo pod u vagonu. Časopise i letke su radnici na tramvaju skrivali i u žlebove na krovu, jer se okupatorski vojnici, zbog električnog toka, nisu usuđivali da tamo zaviruju.

Tramvaji su prelazili italijansko-nemačku granicu kod Šentvida. Kad bi došli na nemačku stranu, kondukteri i vozači su rasturali i podmetali zabranjenu štampu. Nemci su na granici svako jutro pregledali vozila koja su tamo stajala svu noć. Kada je trebalo preneti zabranjenu štampu, neko vozilo bi se „pokvarilo“, radnici bi ga vratili u depo i uzeli drugo, u kojem je već bio skriven materijal.

Pošto su tramvaji vozili iz rejonu u rejon, kondukteri i vozači su imali zadatak da obaveštavaju kada bi Italijani opkolili koju od ulica ili neki deo grada. Isto tako im je dužnost bila da pomažu uhapšenima i prilikom blokade. I kada je OF pripremala kakvu

veću akciju, kao i za vreme ženskih demonstracija i prvoavgustovskih akcija, službenici ECZ su odmah o tome obaveštavani, pa su mogli odmah da o svemu obaveste ljude u tramvajima i javke koje su bile najbliže krajnjim stanicama.

U radionicama ECZ radnici su izrađivali predmete za centralnu tehniku, a pre svega delove za bunkere. Odnosili su i mnogo građevinskog materijala i kabla.

Na sličan način su u opštem otporu učestvovali i radnici fabrike duvana.

Osim opštih borbenih i političkih zadataka, stalna dužnost radnika i službenika Fabrike duvana bila je da nabavljaju so i duvanske proizvode za partizansku vojsku, ilegalce, zatvorenike i internirce.

Radnici i radnice svih odeljenja su za vreme rada uzimali manje količine cigareta, listova duvana, duvana za lulu i duvana tu štapićima da bi ih poslali partizanima. Davali su i velik deo duvanskih proizvoda što su ih dobijali za sebe. U svakom odeljenju ih je neko sakupljao i odnosio u skloništa, ponajviše u kovačnicu, gde se roba sakupljala na vagone. Ponekad je nadzor bio krajnje strog, pa se roba nije mogla preneti iz odeljenja u odeljenje, ali su je radnici konopcima spuštali sa strata na sprat, ili čak posebnim cevima, postavljenim uz klotzetske.

Iako su, već od samog početka, radnici pri izlasku pretresani, odnošenje proizvoda iz fabrike u prvo vreme nije bilo previše rizično. Žene su nosile pomalo, i dobro su ih skrivale u odeću, a muškarci su odnosili po pune torbe, u koje su stavljali i dvoglede, specijalne revolvare i municiju. U oslobodilačkom pokretu su, naime, učestvovala i dva kontrolora, koji su stalne prenosioce „ilegalnih aktovki“ bez pregleda puštali iz fabrike.

Ali Italijani su ušli u trag svemu tome, pa su na izlazu postavili poseban automat. Svako ko je napuštao fabriku morao je da povuče ručicu automata. Ako bi se upalila crvena lampa, radnik je morao da uđe u stražarnicu, da ga italijanski stražari pretresu, ponekad do gole kože. Ali radnici su se brzo snašli: po dvojica su napuštali fabriku. Ako bi se upalila crvena sijalica, jedan bi išao na pretres, a drugi bi izašao i izneo torbu. Kada je iznošenje u torbama bilo krajnje opasan posao, radnici su počeli da odvoze robu ispod smeća. Uvek kada su izvozili smeće stavljali su na dno kolica cigarete i druge proizvode za po nekoliko kutija, a preko toga brlog. Iako je nadzor bio najstroži, žene su iznosile ponešto cigareta i duvana, jer su umele vešto da to sakriju.

Iz ostava za so otpremene su čitave vreće soli što partizanima, što selima na oslobođenoj teritoriji. Tovarene su u kamione, među drugu robu. U svaki red robe se stavljalo 5 vreća. Magacioner je to tako vešto radio da je u gornje redove slagao po 6 vreća, a ipak nikada niko nije to opazio. Vozač je raznosio vreće javkama, odakle su otpremene partizanima. U skladištu za so radnici su oštećivali

i vagone kojima je ova so dovožena. To su činili na taj način što su u ležajeve osovina sipali pesak ili železnu strugotinu.

U vreme kapitulacije Italije bilo je u Ljubljani više od 100 odbora DE. Novo rukovodstvo DE je uspelo da većinu njih održi, pa i da poveća njihov broj. Možemo reći da je DE 1944. godine bila jedna od najjačih organizacija u Ljubljani. Za njen razvoj i rad veoma se interesovao CK KPS. Sekretar CK KPS Franc Leskošek Luka je u pismu od 11. februara 1944. upozorio ljubljansko partijsko rukovodstvo na značaj DE i važnost njenog zadatka u poseldnjoj etapi okupacije. Okružni komitet KPS za Ljubljanu se s potpunom odgovornošću latio ostvarivanja zadatka.

Grupe DE su se u 1944. godini istakle u raznim akcijama. Razume se, te su akcije bile samo deo svekolike aktivnosti odbora DE. Mnogo krupniji zadaci, za koje je bila potrebna politička zrelost članova odbora, aktiva i grupa DE, bili su upereni protiv domobranske organizacije, koja je pripremala antikomunistička predavanja i skupove. Pri kraju rata su DE imali još jedan zamašan zadatak: da zaštite fabrike od uništenja.

Miroslav LUŠTEK

NAKON ISKUŠENJA NOVI ZADACI

U proleće 1943. Centralna tehnika (CT) je bila u vrlo teškom položaju, jer su okupatori bili pronašli naše grafičke stamparije i sve ciklostilske tehnike osim jedne, tako da je od velikog broja bunkera CT bio ostao još samo bunker s dokumentarnom tehnikom. Uništeno je sve što je, sa mnogo požrtvovanja, bio izgradio aktiv CT. Tog proleća, 1943, nismo imali nikakvih mogućnosti da štam-pamo ili bar da ciklostiliramo naše publikacije. Pronašli su i glavno skladište CT, podosta javki, nekoliko kurirskih i drugih aktivista CT.

Kada smo na ruševinama starih tehnika počeli da tražimo nove mogućnosti za štampanje, najvažnije pravilo nam je bilo: ni okupator ni narod ne smeju da primete da je naša tehnika zapala u kritičan položaj. Moralo se raditi dalje, kao da se, bar naizgled, ništa nije desilo. Zato je prvi naš zadatak bio da udovoljimo tekućim zadacima u vezi sa štampanjem, jer se po tome najbolje videlo da li tehnika radi ili ne. Drugo što smo uradili bilo je to srao smo rad svih sektora CT normalizovali, pa se radilo kao i pre provale.

Prvo smo, bez odlaganja, počeli da obnavljamo ciklostilske tehnike, jer su listovi morali da izlaze u predviđenim razmacima.

Počeli smo iznova, kao godine 1941, s tim što su sada uslovi bili neuporedivo teži. Teror je bio mnogo žešći nego pre, i zato je bilo neuporedivo teže naći prostorije. Nezgodna je bilo i za ljude: mnogo ih je već bilo u zatvorima ili su bili internirani. Drugi su, opet, a pre svega stručnjaci, bili otišli u partizane i tamo su osnivali nove tehnike.

Dok nismo imali novih bunkera za ciklostilske tehnike morali smo da umnožavamo glasila na ciklostilu u nezaštićenim privatnim stanovima. Opasno je bilo i to što smo bili prinuđeni da ciklostile i materijal prenosimo, jer su bile retke porodice koje bi se usuđivale da u stanu duže vreme čuvaju sve što je bilo potrebno za rad. Zato je trebalo što pre pronaći mogućnosti za izgradnju novih bunkera.

U tome je bilo mnogo teškoća. Posle otkrivanja stamparije ljudi se više nisu usuđivali da daju svoje stanove. A ni svako mesto

nije bilo pogodno, jer smo sada morali da budemo mnogo oprezniji nego ikada pre.

Zahvaljujući požrtvovanju pojedinih aktivista, ubrzo su izgrađena tri bunkera, i u njih je smeštena ciklostilska tehnika. Tajnosti radi, gradili su ih vlasnici zgrada i stanova. U mnogo slučajeva su se o štampanju i umnožavanju materijala na pojedinim mestima, a pogotovu onda kada su tehnike bile u privatnim stanovima, starale pojedine porodice — odrasli ukućani. Jedan od najizrazitijih primera su bila četvorica braće Time, po kojima je štamparija i dobila naziv. Oni su zajedno radili u sopstvenom stanu, u vreme kada je to bilo najpotrebnije, cele 1944. godine. (Dvojica od njih, inž. Zoran i dr Boris, nisu dočekali kraj rata. Fašisti su ih pobili na Turjaku.)

Prema podacima, računa se da je oko štampanja, umnožavanja i rasturanja publikacija OF i KPS u Ljubljani u 1943. i 1944. godini radilo osamdesetak aktivista.

Razume se da tri navedene ciklostilske tehnike nisu ni izdaleka mogle da podmire potrebe. Kada je trebalo da izađe »Poročevalec«, »Ljudska pravica« ili nešto drugo u velikom tiražu, požrtvovani ljudi su vrteli po stanovima ciklostile, iako je to iz dana u dan bivalo sve opasnije.

Italijani su videli da se radi neprekidno iako su bili srušili toliko bunkera i potkopali temelje toga rada, pa su počeli da besne. Nisu bili u stanju da proniknu u tajnu našeg delovanja, jer nišu poznavali dokraja naše odane ljude.

Na sve načine smo pokušavali da obnovimo poneku štampariju, imali smo mašine i ljudstvo, ali pošto nigde nismo mogli da dobijemo prostorije, nismo dobili svoju vlastitu štampariju.

Razdoblje od jeseni 1943. do oslobođenja bilo je za ljubljansku tehniku najteže, jer je okupator, uz pomoć domaćih izdajnika, bio uložio sve svoje snage da bi sprečio izlaženje oslobodilačke štampe.

Do jeseni 1944. radilo je u Ljubljani još nekoliko ciklostilskih tehnika. Kolektivi u njima bili su malobrojni, ali zato krajnje odani i marljivi. To su bile gotovo sve same žene.

U tom razdoblju je najviše ljudi izgubilo život. Pa ipak, godine 1944. je na ciklostilu izrađeno 16 brojeva »Slovenskega poročevalca« i po jedan broj »Ljudske pravice«, »Mladinca«, »Delavske enotnosti«, 16 brošura i mnoštvo letaka i plakata.

S radionicama je bilo mnogo lakše nego sa štamparijama i štampanjem. Njih se provala u proleće 1943. nije ni dotakla.

Posle provale smo imali u radionicama dosta posla. Opremali smo bunkere, a to smo činili pre svega zato što je teror bivao sve nesnošljiviji, pa nam je bilo potrebno više predmeta za kamuflažu.

Radionica je bilo podosta, i to svih struka. Uglavnom bismo mogli da ih razvrstamo na ilegalne, poluilegalne i legalne.

U strogoj tajnosti su bile pirotehničke radionice, to jest radionice u kojima su se izrađivale i punile bombe, odnosno mešali

eksplozivi. Bile su javne, a ipak niko nije ni slutio da se u njima radi za partizane, jer je rad bio u potpunoj tajnosti.

Godine 1942. su izrađena dva naročita bunkera za izradu ručnih bombi. Delovi za bombe su pravljeni na raznim mestima, u različitim radionicama. U bunkerima u kojima se pripremao eksploziv pod nadzorom stručnjaka, hemičara, bombe su sklapane i pakovane.

Bombe su bile obične limene kutije za lekove i vodovodne cevi određene veličine. Imale su fitilj, i u potpunosti su odgovarale svojoj nameni.

U pirotehnikama se radilo ne samo za partizane već i za VOS, a i sam VOS je imao svoje pirotehničke radionice.

U tajnim radionicama, kojih je bilo gotovo u svim delovima Ljubljane, izrađivala su se i mnoga druga sredstva: i ona što su bila potrebna za otpor u gradu i za partizanske jedinice na slobodnoj teritoriji. Izrađivani su, sem ostalog, radio-prijemnici i radio-odašiljači, električne instalacije za tajne bunkere, razna cinkografska sredstva kao što su makazice za obrezivanje papira, sprave za utiskivanje suvih žigova, pa i kompletne štamparske mašine, od drveta i pruća, sanduci, kutije i korpe (sa dvostrukim dnom) za prenošenje oružja, municije i si., zatim na hiljade tzv. španskih jahača za razbacivanje po ulicama i bušenje automobilskih guma, električni generatori na nožni pogon za radio-stanice itd. Čak se pokušavalo da se izradi i prikladan plamenobacač za partizanski način ratovanja.

Među problemima s kojima su se aktivisti OF i komunisti u Ljubljani suočavali bilo je održavanje veze sa slobodnom teritorijom. Jedan od organizatora otpora u Ljubljani, Marica Čepe, u svojim sećanjima na to kako je taj zadatak rešavan kazuje:

»Do kapitulacije Italije Ljubljana je imala redovne veze sa CK KPS i IO OF na oslobođenoj teritoriji. Preko tih veza su išle poštanske pošiljke, pomoću njih su i ljubljanski aktivisti stizali do rukovodstava oslobodilačkog pokreta i natrag. U vreme kada je bilo srazmerno lako održavati ih, ljubljanski štab CK KPS se uvek koristio sa više njih, tako da nijedna nije bila preopterećena.

Glavna veza s oslobođenom teritorijom išla je tada železnicom kroz Grosuplje i Novo Mesto. Njome su železničari prenosili poštu i ilegalnu štampu. Do Škofljice, Grosuplja, Trebnjega, ili čak do Novog Mesta, putovali su ljudi koji su odlazili u partizane ili na savetovanje na oslobođenu teritoriju. Aktivisti za koje je vožnja železnicom bila opasna zato što su bili poznati, išli su preko bloka na Ižanskoj cesti i odatle do Škofljice, a dalje s partizanskim kuririma.

Druga veza, pre svega veza za prenošenje pošte, išla je železnicom do Zaloga ili Kresnice, do TV2, a odatle uz pomoć relejnih stanica.

Treću tajnu saobraćajnu i poštansku vezu, koja, međutim, do kapitulacije Italije nije bila potpuno iskorišćena, održavali su železničari između Ljubljane i Postojne.

U stvari, Ljubljana je za sve vreme četvorogodišnjeg oslobodilačkog rata bila uključena u sistem ilegalnih veza i javki koje su vodile prema njoj i od nje ka drugim predelima Slovenije. Gotovo nije bilo pravca kojim se nisu kretali aktivisti i borci OF i NOV, bez obzira na to u kojoj je meri i kakvim sredstvima okupator sa svojim slugama kontrolisao pojedine rejone.

Međutim, veza unutrašnjosti s Ljubljanom i Ljubljane s drugim krajevima Slovenije bila je izuzetno značajna za razvoj oslobodilačkog pokreta i borbe. To je i neprijatelj uvideo, pa je od prvog dana okupacije nastojao da Ljubljanu odseče od jedinstvenog fronta otpora i borbe slovenačkog naroda. Računao je da će to postići postavljanjem žičane ograde oko grada i uvođenjem sistema utvrđenih uporišta, sa bunkerima na svim prirodnim prilazima gradu. Iako je činio sve što je mogao, taj cilj nikada nije ostvario: prema Ljubljani i iz nje ka slobodnoj teritoriji su se, uprkos gubicima u ljudstvu, kretali pripadnici NOP-a i prenošena su materijalna sredstva za partizanske jedinice. To se, dakako, ne bi moglo ostvariti da građani Ljubljane i njene okoline nisu bili spremni da se, i po cenu sopstvenog života, bore za svoju slobodu. Žičana ograda oko Ljubljane bila je nepokretna linija fronta na kojoj se bez predaha vodila borba, ali neustrašivi i dovitljivi borci i aktivisti su bez prekida radili. Veze i javke su ibesprekomo funkcionisale, te je Ljubljana bila važan beočug u lancu otpora slovenačkog naroda agresoru.

Javki i partizanskih veza bilo je u svim pravcima. Najčešće su radile na principu relejnih stanica. Releji i punktovi za veze bili su organizovani u zahvatu važnijih saobraćajnica i izvan njih, u gostionicama, zanatskim radnjama, u domaćinstvima, na železničkim stanicama, na slobodnom prostoru, u partizanskim bazama i si. Najčešće su to bile udvojene veze, tako da prekid jedne, a to se dešavalo, nije izazivao zastoj jer je radila druga. Zbog značaja Ljubljane u narodnooslobodilačkoj borbi u Sloveniji, stalnost veza s njom bila je jedna od stalnih briga rukovodstva NOP-a.

CK KPS i IO OF poklanjali su tome posebnu pažnju, pa su određivali istaknute rukovodioce da se staraju o organizaciji i funkcionisanju tih veza. I zato Ljubljana ni jednog trenutka nije bila odsečena od slobodne teritorije, što je fašistima bio jedan od ciljeva.

Ciril LUKMAN Anjo

CELA ITALIJA I NEMAČKA SU BILE TAMNICE SLOVENAČKOG NARODA

Predstavu o veličini oslobodilačke borbe i njenom značaju za sudbinu slovenačkog i svih jugoslovenskih naroda i narodnosti ne bi bilo moguće steći ako ne bismo makar letimično progovorili o stradanjima naših ljudi u fašističkim logorima smrti. To je vreme bilo vreme najveće opasnosti za slovenački narod u njegovoj istoriji, jer mu je pretilo istrebljenje.

Podaci kojima danas možemo da dokažemo koliko je Slovenaca, a posebno Ljubljana, zatvoreno i internirano od 1941. do 1945. godine, na žalost su vrlo oskudni. Ljudi su se posle rata rase-lili, mnogi su odmah po povratku u domovinu umrli od posledica mučenja, u pojedine porodice se niko iz logora nije vratio, pošto su njihovi članovi završili u krematorijumima ili su poumrirali od bolesti. Zato je vrlo teško pribaviti podatke.

Pokušaćemo da navedemo broj zatvora i logora u Italiji i Nemačkoj i bar neke od poznatih podataka.

Do kapitulacije Italije Slovenci su zatvarani, a među njima je bilo mnogo Ljubljana, u 96 italijanskih, zatvora, internirani u 21 logor i proterani u 118 krajeva Italije, od Čiginja do najjužnije tačke na Siciliji i od Đenove do ostrva Raba.

O italijanskim logorima evo nekoliko podataka iz knjige »Internacija«, napisane prema publikaciji koju je 1946. godine izdala Komisija za utvrđivanje okupatorskih zločina i njihovih pomagača u Sloveniji.

Krajem oktobra 1942. bilo je samo u četiri italijanska logora 26.000 Slovenaca: u Gonarsu 4.000, u Monigu — 3.500, u Chiesa-nuova — 3.500 i na Rabu 15.000.

U logoru Reniči bio je 6. februara 1943. godine 2.261 muškarac, u Visku kod Palmanove prilikom kapitulacije Italije najmanje 4.200 ljudi.

U Gonarsu su se samo između 25. decembra 1942. i 25. marta 1943. godine rodila 63 deteta, a umrlo je 446 Slovenaca. U Monigu — Treviso bilo je oktobra 1942. oko 700 dece, a već 15. marta 1943. njih 979. Dvanaest ljudi je bilo starijih od 80 godina. U najozlo-

glašenijem italijanskom logoru, na Rabu, bilo je oko 1.000 dece ispod 10 godina, a dosta osoba je bilo sa više od 80 godina. Na Rabu je umrlo preko 4.400 ljudi.

Nemci su, osobito 1941. godine, deportovali dko 63.000 Slovenaca u razne krajeve Srbije, Bosne, Hrvatske, Slezije i Nemačke i nekoliko stotina Slovenaca su prognali u razne krajeve Nemačke i Austrije.

Od nemačkih zatvora je najpoznatija bila kaznionica u Begunjama. Tu su Nemci zatvarali pre svega Gorenjce, a od jeseni 1943. i ljude iz ljubljanske pokrajine. U Begunjama je bilo zatvoreno 12.098 osoba, od toga iz ljubljanske pokrajine 3.025, a iz Ljubljane 1.766. Do kraja 1944. streljana su 973 taoca, od toga 55 iz Ljubljane.

Slovinci su zatvarani u nemačke logore i njihove odeljke po celoj Nemačkoj, a bilo ih je i u Austriji, Poljskoj, Francuskoj i Norveškoj. Broj preživelih i umrlih logoraša koji navodimo je manji od stvarnog, jer su popisani samo članovi Saveza boraca.

Jedan od najzloglasnijih nemačkih logora, mešoviti logor Aušvic, u kom je 1943. godine bilo oko 140.000 ljudi svih narodnosti, imao je 8 tzv. podružnica, radnih komandi. U njemu je bilo 2.160 Slovenaca, među njima 44 Ljubljankinje. Od 1.500 do 1.600 Slovenaca je završilo u krematorijumu ili je umrlo od bolesti. Logor Bergen — Belzen bio je poznat kao logor za uništavanje Jevreja. U njemu je bilo i 550 Slovenaca, a 300 ih je preživelo internaciju. Logor Buchenwald (Buchenwald) bio je čisto muški, a samo u jednoj od 41 radne komande bile su žene. Slovenaca je tu bilo oko 1.500, među njima 200 Ljubljankinja. Preživelo je približno polovinu njih. Dachau (Dachau) je bio izrazito muški logor, sa 36 radnih komandi. U njemu je bilo 4.000 Slovenaca, a od tog broja više od 400 Ljubljankinja. Oko 1.300 Slovenaca je spajljeno u krematorijum, streljano ili obešeno. U prolaznom logoru Flossenburgu, sa 14 radnih komandi, bilo je 1.300 Slovenaca, od tog broja 330 Ljubljankinja. Sedam stotina je preživelo. Najviše života je progutao logor Mauthausen (Mauthausen), sa 33 radne komande, u kom je od 6.700 Slovenaca bilo oko 400 Ljubljankinja. Usmrćeno je blizu 5.000. Logor Matzweiler — Struthof (Matzweiler — Struthof) imao je 19 radnih komandi. U njemu je bilo oko 100 Ljubljankinja, među 400 Slovenaca. Stotinu i pedeset je preživelo internaciju. U mešovitom logoru Najsgam (Neuegamme), sa 16 radnih komandi, bilo je 250 Slovenaca, a među njima približno 80 Ljubljankinja. Preživelo je 180. Ravensbrück (Ravensbrück), sa 10 radnih komandi, bio je isključivo ženski logor. U njemu je bilo oko 2.000 Slovenki, od toga 500 Ljubljankinja. Preživelo je 912. U mešovitom logoru Zekshausenu (Sachsenhausen), sa 7 radnih komandi, bilo je 220 Slovenaca, od toga oko 50 Ljubljankinja. Preživelo je 170.

Jula 1943. Nemci su osnovali koncentracioni logor na Ljubelju, u kom je krajem rata bilo 54 Slovenca.

Evo kratkog pregleda mučilišta u Ljubljani i njenoj okolini.

U sudskim zatvorima je za vreme rata bilo 19.000 osoba iz ljubljanske pokrajine, a po dolasku Nemaca — i iz Gorenške. U zatvorima, koji su bili sagrađeni za 300 zatvorenika, bilo je za vreme rata stalno 900—1.000 ljudi, a za kratko vreme italijanske okupacije — čak 1.800. Iz vrlo oskudnih podataka se vidi da su sudski bila zatvorena 2.093 Ljubljančanina, od toga trojica do tri godine.

U prolaznim policijskim zatvorima u današnjoj Prešernovoj ulici bilo je zatočeno 750 Ljubljančana. Tu su dovodeni na saslušanje i mučenje ljudi iz svih ljubljanskih zatvora. Najsurovije se postupalo u podrumskim prostorijama, koje su nazivali »podmornice«.

Italijani su bili pretvorili u zatvor i belgijsku kasarnu. Ona je osobito posle »božićnih racija« 1942. godine bila pretrpana, i u njoj su belogardisti napravili mučilište koje su zatvorenici zvali »parohijski dom«.

U zatvor je bilo pretvoreno i odeljenje Bolnice za duševne bolesti na Poljanskom nasipu 52. To je bila tzv. prisilna radionica. Za vreme nemačke okupacije tu su gospodarili domobrani, pre svega Hlepčev »specijalni vod«, koji je u toj zgradi imao svoju mučionicu. Posle jeseni 1943. tu je stalno bilo oko 500 zatvorenika, a nakon masovnih hapšenja u januaru 1945. mnogo više. Iz podzemnih »specijalnih političkih zatvora« je Hlepčev vod odveo 20 turjaških žrtava, a 6 je uzeo iz sudskih zatvora.

Okupatori i njihove sluge su i škole upotrebljavali za zatvore i mučilišta. Najpoznatija giljotina je bila u Srednjoj tehničkoj školi u Aškerčevoj ulici. Nju je već jula 1942. zauzela italijanska vojska, a novembra 1943. domobrani, koji su podrum pretvorili u mučilište. Odatle su više osoba odveli na Urh ili su ubijali na drugim mestima. Zatvori su bili i u bivšoj realci **m** Vegovoj ulici, u osnovnoj školi na Šentjakobskom trgu i u osnovnim školama u Zaloškoj ulici u Mostama i Ižanskoj ulici, gde su domobrani sakupljali ljude za otpremanje u nemačke zatvore.

Ozloglašen i dosta velik zatvor Nemci su bili napravili i u »Biskupskim zavodima« u Šentvidu.

Među najozloglašenijim domobranskim mučilištima u ljubljanskoj pokrajini bilo je, bez sumnje, mučilište Sveti Urh. Bilo ih je još u Polju, Zaznoj Vasi, na Ježici, na Rakovniku i na gradu Lisičje.

Veoma velik zatvor, zapravo logor, bio je u Ribnici na Dolenjskoj, u koji su iz pretrpanih ljubljanskih zatvora osuđenici dovodeni 1944. i 1945. godine.

LJUBLJANA POSLEDNJIH MESECI RATA

U 1945. godini nije bilo više organizacionih oblika borbe kakvi su se upražnjavali do sredine 1944. Radi tajnosti i veće pokretljivosti, na terenu su bili samo oni aktivni i podaktivni koje su vodili »viši aktivni«. Iz raznih računa, priča i zapisa vidi se da je u januaru 1945. godine u Ljubljani bilo osim višeg aktiva OF, još 24 aktiva sa 482 člana. Postojali su i mnogobrojni podaktivni i matični odbori OF. U januaru 1945. oni su se nalazili u magistratu, Prevodu, OUZD, u Direkciji finansija i pošta, kod Seljačkog društva, u bivšim banskim ustanovama i delimično u bivšoj banskoj upravi, gde je bilo približno još 200 članova. Poseban kulturni matični odbor je međusobno povezivao lekare, pravnike, glumce, prosvetne radnike, književnike i novinare. I železničari su još imali dosta jaku organizaciju. Samo u ložionici u Šiški je bilo 34 aktivna člana.

Po hapšenju sekretara OO Radničkog jedinstva (DE) Marije Vajšel Darje, u septembru 1944. godine, bilo je ostalo mnogo preduzeća i fabrika bez veza, iako je novi OO DE bio ponovo uspostavio vezu sa dva aktivna zidara, radionicom Rojina, stolarskom zadrugom na Viču, Hemijskom fabrikom u Mostama, gradskim zele-nilom, plinarom, gradskim vodovodom i upravom za puteve.

AFŽ je imao u januaru 1945. sem višeg aktiva još 8 aktiva sa 88 aktivitskinja i nepoznat broj žena povezanih u podaktive. Mnogo posla i mnogo izdataka je imala SNP, jer je tada bilo dosta porodica bez hranioca pošto su oni bili u partizanima, zatvoru, izgnanstvu, ili su već bili poginuli. Decembra 1944. SNP je dodelila 269 izdržavanja u visini od 238.000 lira, a za 162 potpore je izdala 83.935 lira.

Navedeni podaci se tiču samo aktiva i podaktiva koji su tada bili u redovnoj vezi s ljubljanskim rukovodstvom. Na terenu je bilo još mnogo grupa i aktiva u preduzećima, koja su bila za duže vreme odsečena od organizacijske mreže. Ipak su svi ti ljudi i dalje prikupljali intendantsku robu i samoinicijativno su zbrinjavali porodice bez hranilaca, bolesne aktiviste i zatvorenike. Počeli su da se pripremaju i za doček boraca. Poslednjih meseci je pobeda bila, uprkos najžešćem nasilju, opipljiva, blizu, i svi oni koji su imali

»vezu sa vrhom« i koji su bili neko vreme bez nje, pripremali su se za velik trenutak.

Takve su bile prilike u Ljubljani kada ju je 27. januara 1945. zadesio težak udarac. Nemci i domobranci su uspeli da, posle priznanja nekih zatvorenih aktivista, uhvate sekretara Okružnog komiteta KPS i okružnog aktiva OF Leopoldinu Mehina Mimi i vođu obaveštajne službe Nedu Gerzinič. U istom bunkeru gde su one bile našli su i deo obaveštajnih spisa.

Po pričanju tadašnjih aktivista, nakon toga je neko vreme »grmelno«. Svakodnevno je hapšeno po nekoliko desetina ljudi. Od 27. januara do kraja marta pohapšeni su gotovo svi ugledniji aktivisti, a među njima i član OK KPS dr Huga Skala, i bezmalo svi saradnici obaveštajne službe i tehnike, kao i mnogo ljudi u čijim su kućama bile javke i bunker. Podatke koje su neprijatelji bili prikupili saslušavajući ljude još 1944. godine, sistematski su dopunjavali podacima nađenim u arhivi i izjavama pojedinaca što su poklekli, a od nekih su iznudili priznanja surovostima za kakve Ljubljana nije znala. Možda nikada za 4 ratne godine mučitelji nisu uspeli da počine toliko zala koliko u tom poslednjem pogromu. Način zlostavljanja i režim života u zatvorima bili su upravljani ka tome da se u manje otpornih ljudi ubije volja i od njih iznude priznanja.

Hapšenje su tada izbegli samo aktivisti koji su se bili skrili kod neosumnjčenih porodica. I tada je bilo u Ljubljani dosta ljudi koji ranije kao da su bili neodlučni, ali su u tim najtežim trenucima znali gde im je mesto.

Od članova okružnog partijskog i frontovskog rukovodstva OF bilo je ostala na slobodi još samo Heia Skulj Brest, aktivistkinja koja je od tada sama odgovarala za celokupan rad i koja je pokušavala da poveže pokidane organizacijske niti, odnosno prouči puteve do pojedinih osoba.

Krajem marta smo počeli da uspostavljamo novu organizacijsku mrežu OF. Osnovali smo grupe OF. Radilo se dosta brzo, iako je velik broj ljudi bio poznat okupatorima po aktivnostima za OF te nisu mogli vidnije da učestvuju u poslovima. Vođe grupa su bili ljudi koji do tada još nisu aktivno učestvovali u pokretu. U mnogim mestima su grupe osnovane potpuno samoinicijativno. Njihov rad se sastojao u tome što su obavestavali o najnovijim događajima i pripremale se za prve dane rada nakon oslobođenja.

Okupljanje ljudi je delimično ometao pomenuti proglas generala Reznara od 17. marta 1945. kojim je pozvao sve muškarce iz Ljubljane od 16 do 60 godina i sve žene od 16 do 45 godina da se jave na radnu akciju za utvrđivanje grada.

Osim novih odbora OF, osnovane su i grupe Narodne zaštite kojima je posao bio da prikupljaju oružje, nadgledaju kretanje narodnih izdajnika, određuju koje objekte treba prilikom konačnog obračuna s neprijateljem što bolje raščistiti ili sačuvati.

Koliko je ljudi uhapšeno od kraja januara do kraja marta 1945. teško je reći. Sve osobe koje su tada bile u nekadašnjoj »prisilnoj radionici« kod Ljublanice, a u njoj ih je bilo najviše, jednodušno govore da je bila tako prenatrpana da su u samicama bila bar po dvojica. Hapšenici su zatvarani i u sudsku zgradu i u zgradu Tehničke srednje škole u Aškerčevoj ulici. Saslušavalo se najpre u zgradi policije u današnjoj Prešernovoj ulici, gde su policijski službenici podvrgavali zatvorenike užasnom mučenju. Saslušavali su ih i zlostavljali i u podrumskim prostorijama prisilne radionice. Iz sećanja tadašnjih zatvorenika i iz dokumenata »Slovenačke političke policije« da se zaključiti da su od 27. januara do kraja marta neprijatelji zatvorili oko 300, a možda i više osoba.

Zatvorenici iz prisilne radionice su neprekidno preseljavani. U Nemačku se tada više nisu mogli slati. Iz prisilne radionice je poslednji transport otišao u Nemačku 17. januara. Posle toga su zatvorenici vučeni s kraja na kraj Slovenije u Zlebič, u Kranj, u logor na Ljubelju, u Tržič i Ribnicu.

I u svojim poslednjim danima fašisti su uzimali danak u krvi od slovenačkog naroda. Nastavili su zverstva nad zatvorenicima, među kojima su bili dr Vito Krajger, javni tužilac Slovenije, tada major NOV, članovi rukovodstva OF i KP ljubljanske organizacije Neda Gerzinič, Marica Malahovski, Angela Dolhar i mnogi drugi. U predvečerje slobode, 4. maja 1945, izmrcvarene i unakažene, pale su poslednje žrtve fašističkog terora. To je bilo na Turjaku, gde su ih iz Ljubljane zlotvori prebacili.

Dok su ljudi u zatvorima preživljavali svoje najteže časove, u Ljubljani je bilo živo možda kao nikada ranije i nikada kasnije. Ljubljana se pripremala za doček oslobodilaca.

»Četrnaest dana pred oslobođenje u svakoj su se kući pripremali za oslobođenje«, zapisala je Hela Skulj. »Žene su šile zastave. U radnjama su se prodavale slovenačke zastavice, u početku bez zvezda, kasnije sa zvezdama. Ljudi su ih kupovali na gomile, iako je policija zatvarala i kupce i prodavce, a ponekoga i ubila.

Osnovane su i grupe Narodne zaštite, koje su pripremale oružje i motrile na kretanje narodnih izdajnika.

Posle streljanja aktivista na Turjaku policija je ostale aktiviste pustila, i oni su se odmah javili na posao. Od njih smo sastavili privremene rejonske odbore OF. Sedam dana pred oslobođenje okupator je pretio da će zatvoriti, ili čak streljati, porodice uglednijih aktivista i boraca. Zato su se mnoge porodice sklonile, ali su revnosno sarađivale u svim pripremama za oslobođenje.

Rad OF je u dane pred oslobođenje bio tako reći javan.

Na dan oslobođenja je Narodna zaštita, opremljena oružjem, bila na pomoći oslobodilačkoj vojsci: razoružavala domobrane i okupatore, hapsila izdajnike, čuvala važnije objekte i materijal. U usta-

novama su matični odbori OF uzeli rukovođenje poslovima u svoje ruke, a na terenu su to učinili rejonski odbori. Po svim ulicama su se pojavili leci i proglasi — pozdrav oslobodilačkoj vojsci i narodnoj vlasti. Izašao je »Pozdravni poročevalec« s pesmom Otona Župančiča.

Prvog dana slobode došla je u Ljubljano Vida Tomšič, drugarica koja nam je izdala uputstva za doček i prijem nove slovenačke vlade. Ubrzo zatim je stigao i drug Ivan Maček.

Četrnaest dana pre oslobođenja bio je organizovan štab za prijem partizana. Sastavljeni su bili operativni NZ, koji bi se u slučaju da bude uličnih borbi borili zajedno s partizanima. Posebna odeljenja NZ su bila određena da štite ustanove, skladišta, trgovine i stanove, a u svim većim preduzećima su službenici — članovi NZ dobili zadatak da obezbede svoje preduzeće. Svuda su bila osnovana posebna odeljenja za održavanje reda, koja su se zvala Sigurnosna straža. Svaki njihov član je imao legitimaciju koju je bio overio gradski odbor OF, a na rukavu traku s natpisom: OF, i svaki je tačno znao gde mu je mesto i koje dužnosti ima. Užurbano su proveravani podaci o okupatorovim saradnicima. Evidentirano je i oružje, koje je ponegde bilo skriveno. Sanitetski centar je bio u Ravnikarevoj ulici, i u njega je prenet već prikupljeni sanitetski materijal.

Poslednjih dana pred oslobođenje Ljubljane je ličila na mravinjak: žurilo se i radilo, grozničavo se pripremalo — okupatori i njegove sluge za bekstvo, a svi ostali za doček partizana i uspostavljanje narodne vlasti.

Najvernije okupatorove sluge su do kraja divljale po Ljubljani, provaljivale u kuće i tražile žrtve.

Kriminalisti u policiji su pred svoje bekstvo uništavali arhive, mašine i druge predmete. Domobranski plaćenici su u poslednjim trenucima oštetili klanicu i hladnjaču, palili su i na druge načine dokrajčivali sve što su stigli. Sve do potpirivanja primirja su razarali utvrđenja na Gradu. Kamenje je padalo na obližnje kuće, a blizu Cekinovog grada razorena su dva rova s municijom. Eksplozija je oštetila više zgrada u blizini. Vlasovi vojnici su noću između 7. i 8. maja upali na Tehnički fakultet i opustošili ga odnevši mnogo dragocenih instrumenata, knjiga i drugih predmeta, koje su pokušali da pre bekstva prodaju. Dan pred oslobođenje domobranci su pretili da će dići u vazduh javne zgrade i postrojenja i zatvoriti vodovod. Blagovremenom i odlučnom intervencijom dobro organizovane jedinice NZ su uspele da to spreče.

Ljubljana slavi svoj najveći dan

Časovnici su pokazivali ponoć. Počinjalo je primirje u celoj Evropi. Nacisti i njihove sluge su bili primorani da polože oružje. Te noći je u Ljubljani retko ko spavao.

Na sve strane zaštitnice su bile u akciji. Ljudi koji su bili ostali kod svojih kuća ubrzano su se pripremali za veliki dan. Žene su pekly peciva, u svim domovima su vađene iz skrovišta zastave sašijene od obojenih čaršava, lepljeni su ukrasni papiri, kuće ulepšavane spolja i iznutra, uređivane ulice.

U pet sati ujutru su se sa glavne železničke stanice oglasile sirene. U čast slobode. Sva je Ljubljana bila na nogama. Na sve strane se klicalo: »Sloboda! Sloboda!« Već u 7 časova su ulice bile pune presrečnih ljudi. Ruke su im bile pune darova, zastavica i cveća. Većina je mislila da okiti borce, ali sveta je bilo toliko da im je preostalo jedino to da ih izdaleka obasipaju cvećem.

Svedoci tih prizora i danas vele: »Kako je bilo tada, danas je teško opisati. To je trebalo doživeti!«

Na ulicama se najviše razgovaralo o prvim partizanskim odredima koji su noću došli u Ljubljanu, razoružali neprijatelja i zauzeli državne ustanove. Sledeći, manji odredi stigli su rano izjutra, sa svih strana. Tada su ulice već bile pune ljudi, koji su oduševljeno pozdravljali pešadiju, biciklističke patrole, konjanike, motoriste i automobiliste. Prema Siški je, srdačno pozdravljena, nastupala Hercegovačka divizija. Na Šentvidskoj cesti su joj se pridružili Ljubljančani koji su se vraćali iz logora u Gorenjskoj.

Neprekidno su dolazile nove patrole i nove jedinice naših boraca. Pored pošte je koračala grupa od 16 mladih boraca, za njom povorka ljubljanske omladine s velikom zastavom i slikom maršala Tita. Odjekivalo je od poklika »Ziveo Tito!« Povorke su se slivale jedna u drugu. Fotografi i foto-reporteri su pokušavali da što više prizora ovekoveče.

Iz zvučnika na današnjem Prešernovom trgu, pred poštom i grugde po gradu oglasio se Radio-slobodna Ljubljana podražujući oslobodiocce. Prvi put se javio već u šest i trideset. Stanica je inače bila oštećena i opljačkana, ali su je spretne ruke brzo popravile. Tačno u 9 časova je najavljeno: »Govori Radio-slobodna Ljubljana!« Ljudi su se za trenutak zbunili. A još više su se uzbudili čuvši himnu »Hej, Sloveni!« Poskidali su kape i zapevali. U 9 i 14 radio je javio: »Vratite časovnike za 1 sat unazad!« Pomeranjem kazaljki je otklonjen i taj ostatak okupatorove samovolje.

Oko 11 časova je izgledalo da je glavnina vojske završila svoj pohod kroz grad. Prošao bi još po neki automobil, bicikl, motor i manje grupe pešadije. Narod je pozdravljao., Sitna ženica u crnini je stajala sa zamotuljkom u jednoj i grančicom u drugoj ruci. Izbila je napred i zagrlila partizana što je tuda prolazio: »Da te zagrlim, momče, umesto mog sina!«

Drhtavom rukom je zadenuła lipovu grančicu u borčevu titovku i tutnula mu zamotuljak u šake.

»Ne zameri, imala sam sina, ali su ga ubili. Takav hleb sam pekla za njega, s malo javeža!«

Bližilo se podne, a špaliri su još bili gusti. Ljudi su se sakupljali u veće gomile, da se sretnu, čestitaju, porađuju. Ljubazni redari su ipak lako uspostavljali red.

Preko zvučnika je najavljen dolazak nestrpljivo očekivane Osamnaeste divizije. Ona je Ljubljančanima bila posebno draga, jer u njenom sklopu bila i Deseta ljubljanska brigada. Majke, očevi, sestre, braća i poznanici su čekali svoje drage, od kojih dugo nisu dobili nikakvih vesti ...

Marica CEPE

KAKO SMO OSLOBODILI LJUBLJANU

Krajem aprila 1945. 4. armija Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije uputila je 7. korpusu i 29. hercegovačkoj diviziji naređenje o završnim operacijama protiv neprijatelja u Dolenjskoj i Notranjskoj. Zahtevalo se da 7. korpus operiše pravcem Kočevje—Ljubljana, a 29. divizija od Postojne ka Ljubljani. Tako bi te vojne formacije zaštitile istureni desni bok operativne grupe 4. armije, koja je imala zadatak da oslobodi Trst. U isto vreme su obe formacije trebalo da oslobode glavni grad Slovenije Ljubljano.

Borci 7. korpusa za sve vreme narodnooslobodilačke borbe nisu dobili naređenje koje bi ih više obradovalo od oslobođenja Ljubljane. U 15. i 18. diviziji, artiljerijskoj brigadi i tenkovskom odredu, a posebno u Ljubljanskoj brigadi, bilo je mnogo Ljubljanačana i Ljubljanačanki, pa su oni tim naređenjem bili posebno počastvovani. Praznična groznica je obuhvatila i borce i članove štabova.

Kada je stiglo naređenje od komandanta 4. armije Petra Drapšina, zatekli smo se u Poljanama kod Dolenjskih Toplica. Tamo je bio štab 7. korpusa. Odmah smo sa operativnim oficirima seli za sto i latili se priprema za izvršenje zadatka. Morali smo da pripremimo naređenja za jedinice 7. korpusa, a sem toga trebalo je bar za sledećih 14 dana (smatrali smo da će najmanje još toliko trajati operacije) stalno slati izveštaje obaveštajne službe o neprijatelju, osigurati da za sve vreme operacije dovoz municije bude besprekoran, organizovati snabdevanje hranom, pripremiti plan bolničarske službe s privremenim prihvatnim centrima neposredno iza borbene linije, osigurati prevoz ranjenika u bolnice, završiti političke pripreme za poslednju bitku i si. Posebno se razmatralo učešće 29. hercegovačke divizije, jer je 7. korpus prvi put neposredno učestvovao u borbi s tako velikom jedinicom, koja je bila po brojnosti ljudstva i vatrenoj moći oružja veća od našeg korpusa. Iako su slovenačke partizanske jedinice gotovo sve vreme NOR-a bile povezane sa drugim partizanskim jedinicama, pogotovu s hrvatskim i sa Vrhovnim štabom, akcije slovenačkih partizana su se s bliženjem kraj rata sve više usklađivale s planiranim operacijama i naređe-

njima Vrhovnog štaba i, kasnije, štaba 4. armije, u čijem smo sastavu bili, a slovenački Glavni štab je bio uvek naš neposredni zapovednik i njemu smo odgovorni za svoj rad. Saradnja sa 29. divizijom je i s te strane nalagala posebnu pripremu.

Skori kraj rata je u pojedinim područjima prouzrokovao nov odnos partizanskih i neprijateljskih snaga, i na to je trebalo računati.

Nemci su se polako, ali sve masovnije, povlačili prema Sloveniji i preko Slavonije na sever. Odstupali su zbog svoje neizbežne propasti, zbog skorog kraja, ali pre svega zbog snažnog pritiska partizanskih jedinica u Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj, kao i u Sloveniji. Četvrta armija je vrlo brzi napredovala uz dalmatinsku obalu i kroz Istru prema Trstu. Izgledalo je da će svojim nadiranjem uništiti zapadnim saveznicima planove, kojima su oni predviđali da zauzmu i Trst i veći deo slovenačke teritorije. Svojim nadiranjem je 4. armija ozbiljno pretila Nemcima što su se povlačili da im preseče odstupnicu ka severu. Pošto su Nemci želeli da sačuvaju takozvana ljubljanska vrata i da ih drže otvorena radi svog povlačenja na sever, prvih meseci 1945. godine su doveli jako pojačanje sastavljeno od najrazličitijih jedinica, među kojima su bile i četničke, nedićevske, kao i vlasovci. Zajedno s njima su izveli ofanzivne napade u Štajerskoj, Dolenjskoj i Primorju, sa prevashodnom namerom da odvoje partizanske jedinice od svojih žila kucavica, od saobraćajnica. Napredovanje 4. armije primoralo je neprijatelja da preduzme vojne mere. Krajem aprila su preko Kočevja, Notranjske, Gorskog kotara i drugih krajeva nastupile nove neprijateljske snage da bi ugrozile bok 4. armije, koja je bila u nastupanju, i da bi sebi otvorile put prema Austriji. Usled tih promena i opštih planova o što bržem oslobođenju cele slovenačke teritorije, drugačije su bile završne vojne operacije i na drugom području nego što se to na početku mislilo. Iz toga je usledio novi raspored snaga 7. korpusa, koji je do tada štitio od neprijatelja Dolenjsku, Belu krajinu i delimično Notranjsku, mada mu je prevashodno bilo: napad na neprijatelja. Pomeranje 7. korpusa na zapad, u kočevsko i notranjsko područje, nije značilo to da slovenačka Narodnooslobodilačka vojska prepušta Dolenjsku i Belu krajinu njenoj sudbini, već je to povezivanje bilo moguće izvesti zbog pritiska 2. armije Narodnooslobodilačke vojske na saobraćajnice Zagreb—Karlovac, Zagreb—Novo Mesto i Zagreb—Zidani Most, čime su bile zaštićene jedinice 7. korpusa u dolenjskom i belokrajinskom području i omogućena koncentracija na sektoru Kočevja, Kočevske reke i Broda na Kupi. Brzim i odlučnim prodorom 7. armije prema Trstu operativno područje 7. korpusa je postalo neposredno neprijateljevo zaleđe. Partizanske jedinice su morale pre završnih operacija, koje su počele napadom na Kočevje, da očiste kočevsko područje od mnoštva neprijateljskih vojnika koji su s te strane pokušavali da zaustave 4. armiju u njenom pohodu na Trst.

Prema izveštajima i procenama, krajem aprila je u trouglu Kočevje—Ljubljana—Postojna bilo oko 17.000 neprijateljskih voj-

nika sa artiljerijom, tenkovima srednje težine i blindiranim kolima. Na pravcu glavnog napada 7. korpusa bila su ova utvrđenja: Kočevje, Ribnica, Zlebič, Graben, Sv. Gregor, Ortnek, Velike Lašče, Grosuplje, Pijava Gorica i Ig. Sva ona su bila opasana žicom, rovovima i bunkerima. U nekima od njih neprijatelji su imali topove, minobacače i tenkove. Ali na neprijatelja se moglo naleteti i na drugim pravcima prema Ljubljani: u grebenima iznad Krke, oko Tople Rebzi, uz puteve Stari Log—Dvor, Sadinja Vas—Zuženberk, Podkasta—Soteska, Straža—Novo Mesto i Loški potok—Travna gora. Pored toga, neprijatelj se još utvrđivao uz pomoć organizacije Todt, u koju je mobilisao tehničke stručnjake i radnu snagu.

Jedinice 7. korpusa su u to vreme trpele znatne gubitke. U borbama koje su brigade dugo i neprekidno vodile osetno se proredilo ljudstvo u brigadama. Petnaesta divizija je imala tada, zajedno sa svojim štabom — u 4 brigade, jurišnom bataljonu i inžinjerijskom bataljonu — 2.214 boraca. Njene brigade su imale po 350—550, a 18. divizija 2.396 boraca, od 400 do 530 u svakoj brigadi. Kada je rasformirana prekomorska brigada, koja je neposredno pre toga pripojena 7. korpusu i koja je imala mnogo ljudstva, brojno stanje brigada se donekle popravilo. Zbog dolaska novih boraca morao se pojačati politički rad. U 5. prekomorskoj su bili partizani koji su došli iz zarobljeništva, iz zatvora u Italiji, a i bivši ranjenici što su se lečili u Bariju i drugde u Italiji. Svima njima je bilo potrebno da se priviknu na novu okolinu, na nove drugove, a morali su da se osposobe za borbe na novom terenu i da se stope u celinu (u političkom pogledu) sa starim borcima. Za njih smo održavali posebne političke časove o AVNOJ-u, o uređenju nove Jugoslavije, o verskim, agrarnim i nacionalnim pitanjima, o stavu partizana prema Kraljevini Jugoslaviji, o ulozi i programu OF i si. Bilo je jasno da isu mnogi od njih bili pod uticajem tuđe propagande, pa je trebalo potanko objasniti ciljeve partizanske borbe. Posebno smo upozorili divizijske, brigadne i bataljonska partijske biroa da budu oprezni prilikom prijema u Partiju, da se ne bi desilo nešto što niko ne želi. Iskustva u učlanjivanju u Partiju su nas bila naučila da je opreznost veoma potrebna.

Pripreme za konačan obračun morale su biti temeljite. U stvari je to bio poslednji odmor pred oslobođenje Ljubljane. Imali smo pune ruke posla. Posebnu pažnju smo morali da posvetimo izvršenju poslednjeg Titovog naređenja. Uprkos uputstvima i upozorenjima, ovde-onda su se prilikom dolaska jedinica u oslobođene krajeve dešavale neprijatnosti s civilnim stanovništvom. Iako se tome posvećivalo mnogo pažnje i vremena, događale su se greške, osobito kada su u jedinice došli novi ljudi. Poneko bi nasilno upao u stan, ponešto uzeo i tako osramotio partizane. To nam je, razume se, štetilo, pa je u poslednjim borbama trebalo ponašanju partizana posvetiti osobitu pažnju. Jer u narodnooslobodilačkoj borbi se dokazalo da su partizani narodna vojska, narod ju je zato i prihvatio i pružio joj sve što je imao i mogao, pa se moralo odlučno iskorenjivati sve što

je moglo da šteti čvrstoj povezanosti između naroda i njegove narodne vojske.

Kako se približavao kraj rata tako je belogardejčka propaganda sve glasnije tvrdila da su partizani pred uništenjem, da će se oni, belogardisti, privremeno skloniti sa slovenačke teritorije i da će se zajedno sa Englezima vrlo brzo vratiti, uzeti vlast, pozvati kralja Petra Karađorđevića da dođe u zemlju, a partizane proterati u Rog i tamo ih uništiti. Ta je propaganda u područjima koja su kontrolisali belogardisti bila dosta jaka. Igralo se na jednu kartu, na savez sa Englezima i Amerikancima, pa su morale biti preduzete političke protivmere. Razume se, situacija nije bila zabrinjavajuća, ali se moralo odmah preduzeti sve što je bilo potrebno. Pošto oko Ljubljane, zbog guste mreže domobranskih utvrđenja, nije bilo dovoljno terenskih političkih radnika, bili smo odlučili da politički radnici na tim terenima budu partizani, a prvenstveno politički komesari. Oni će time ujedno politički pripremiti za mobilizaciju mladiće i ljude koji su još bili kod kuće. Istina, oslobođenje Ljubljane je bilo pitanje časa, ali je ipak trebalo neprestano povećavati broj boraca u brigadama, da bi one bile u mogućnosti da, s jedne strane, oslobode sve slovenačku etničku teritoriju, a s druge, da na tom području unište neprijateljske snage i ne dozvole neprijatnosti koje bi tu mogle nastati u odnosima između velikih sila tadašnjih saveznika.

Posebno je valjalo pripremiti propagandiste, izveštače i fotografe za njihove dužnosti u poslednjim borbama. Potanko se planiralo kako da se odmah po oslobođenju Ljubljane zaposedne zgrada Radio-Ljubijane i da se počne davati program OF, kako da se uzme u svoje ruke štamparija, da se osposobe štamparske ekipe za štampanje »Slovenskog poročevalca«, plakata, odluka i si. Intendantska služba je planirala zadatke u vezi sa uskladištenjem zaplenjenog oružja, municije, vojne opreme i namirni¹, razmišljalo se i o tome kako da se osigura ishrana stanovništva dok se za to ne pobrine civilna vlast. Bilo je potrebno uspostaviti veze sa aktivistima u Ljubljani, jer su oni bili u mogućnosti da pruže najnovije podatke o neprijatelju. Valjalo se pobrinuti da javne službe nastave rad, da funkcionišu gradski saobraćaj, pošta i železnica, da se zaštite banka i druge javne zgrade. O svemu tome se starala brigada narodne odbrane, ali smo smatrali da će joj, verovatno, biti potrebna pomoć našeg korpusa. Mislili smo, takođe, da će biti potrebno pomoći u čišćenju grada od zaostalih neprijateljskih vojnika, traženju izdajnika i si. Posebno se moralo voditi računa o jačanju discipline u partizanskim jedinicama, da oslobođenje Ljubljane ne bi uticalo na čvrstinu, da se jedinice ne bi opustile, već, naprotiv, da svakog trenutka budu spremne za dalji rad, za sudare s neprijateljem, za čišćenje i oslobađanje Gorenjske i Koruške i za saradnju sa 4. operativnom zonom, čije su jedinice u to vreme već izvodile operacije u Koruškoj. Bilo je potrebno dogovoriti se o tome gde će biti

sedišta štabova, koja će brigada ostati u Ljubljani (predloženo je da ostane Ljubljanska), itd.

Trebalo je misliti i na proslavu 1. maja. Naš raniji dogovor 0 proslavi praznika rada u jedinicama 7. korpusa, prilagođen je novoj situaciji i još više konkretizovan. Trebalo je proslaviti pripremajući se za konačnu pobjedu nad neprijateljem i u skladu sa zadacima koji su nas očekivali sledećih dana, s tim da u slavlju učestvuje što veći broj stanovnika sela i krajeva u kojima su se nalazile jedinice, da bi se manifestovalo jedinstvo narodne vojske 1 naroda.

Pripreme za izvršenje zadatka su prekinute pomeranjem jedinica na novi položaj s ciljem da čišćenje počne u kočevskom kraju i Notranjskoj.

Noću uoči 29. aprila su se obe divizije preselile na sektor Kočevska reka — Brod na Kupi — Brod Moravice. Štab korpusa se smestio u Predgradu, na levoj obali Kupe. Između Oselnice i Broda na Kupi se bila okupila i glavnina 29. divizije. S njenim štabom (diviziju je vodio narodni heroj Vlado šegrt) postignut je dogovor 0 tome kako da se najuspešnije izvrši naređenje. Međutim, dok su se obavljale pripreme u jedinicama, 18. divizija je čistila teren 1 zaleđe od četničko-nedićevskih i domobranskih jedinica rasutih pored Kupe.

Napad na Kočevje imala je da izvede 15. divizija uz pomoć artiljerijske brigade, koja je za tu priliku bila pripremila dvadeset topova od 75 mm i vođ tenkova, a 18. divizija bi liniju Brod na Kupi — Velike Bloke očistila od neprijatelja, a zatim bi sarađivala sa 15. divizijom u borbama na pravcu glavnog udara korpusa. Italijanska partizanska divizija Garibaldi bila je predviđena za rezervu na području Velike Bloke, a italijanska brigada Fontanot na području Cvišlarja.

Usled priprema, iznenadila nas je i obradovala vest da je operativna grupa 4. armije posle upornih i žestokih borbi oslobodila Trst. Vest se za tren oka pročula u svim jedinicama. To je bilo vrlo značajno za celu NOVJ, jer se potvrdila njena ogromna snaga, a ljudstvo je dobilo još više poleta. Planovi su nam se ostvarivali, i to nas je radovalo. Oružjem ćemo izboriti pravdu, i svi Slovenci će biti združeni u jedan dom! Odavno nije bilo toliko zdravica kao 1. maja naveče. Zajednički cilj nam je izgledao lako ostvarljiv i jednostavan.

Napad na Kočevje počeo je 3. maja ujutro. Nije se još bilo ni razdanilo, a topovi su već tukli utvrđenu liniju oko grada. Rađao se lep i sunčan dan, pa su i žičane ograde svetlele kroz zoru. Laku jutarnju izmaglicu koja se poput perja dizala iznad bunkera razvejavale su eksplozije granata. Čankareva brigada je pozadi artiljerijske vatre napala Šalko Vas, a Gupčeva Kočevje. Štektanje mitraljeza je povezivalo prigušenu tutnjavu tenkova i blindiranih kola, koji su čuvali prilaze gradu i izlaze iz njega. Pred zajednički napad

na utvrđenog neprijatelja trebalo je rasklopiti odskočne mine što su bile posadene ispred bunkera i preseći žičane prepreke. Mineri su kao mravi puzili prema opasnosti, iskorišćavajući svaki zaklon da bi prišli cilju. Putevi su se prašili od metaka i mina koje su sipali nemački minobacači da bi zaustavili partizanske tenkove. Prvi uspeh je postigao bataljon Cankarjeve brigade: zauzeo je Salko Vas. Ali tu nije mogao da ostane, jer su neprijatelji usredsredili na njega artiljerijsku vatru. Osam nemačkih tenkova je izašlo iz zaklona uporno braneći prilaze gradu. Topovi iz njih su grmeli. Odzvanjalo je kao da je tutnjava dolazila iz praznog prostora.

U osam uveče opšti napad. Partizani su najpre osvojili pilanu na Riuži, ponovo Salko Vas i ugljenokop. To je bio početak neprijateljeve propasti. Nezadrživ talas se naglo širio gurajući neprijatelja sve dublje u grad. Krenuo je u odstupanje prema Ribnici, ali ga je ozbiljno počela da ugrožava i 18. divizija približavajući se cesti Kočevje—Ljubljana.

Četvrtog maja u zonu Kočevje je oslobođeno. Njegovi stanovnici i partizani su gasili požare izazvane artiljerijskom vatrom. Zaplenjeno oružje su preuzeli oružari. Odeća i hrana su očišćenim putevima odvožene kamionima u bezbedna skladišta. Borci su pretraživali bunkere i zakopavali mrtve, bolničari previjali ranjenike. Po putevima su bili razasuti malter i cigle, krovovi mahom porušeni. Riuža se svetlucala u svom starom koritu i unepovrat odnosila sa obala ostatke neprijateljske okupacije.

Ljudi su skidali dađke sa zabarikadiranih prozora. Istresali su pesak iz vreća kojima su bila zakrčena vrata. Kroz otvorene prozore je opet zavirilo toplo sunce u zagušljive sobe. Na ulicama su se sretali znanci uz stisak ruku. Iz očiju im je sijala sreća, iako su im lica imala zemljanu boju. Od neprospavane noći.

U Kočevju smo uhvatili stotinu prestrašenih pripadnika organizacije Todt. Komanda grada, koja je do tada bila u kočevskim šumama, tražila je sebi mesto.

Neprijateljske kolone nisu stigle u Ribnicu. Na putu ih je napala 9. brigada i uništila im dva tenka. Ništa bolje nisu prošli ni oni što su pokušali da se prema Ribnici izvuku iz Rakitnice, Grčarica i Jelendola.

Posle kratkotrajnog odmora, obe divizije su se približile Ribnici, u kojoj je tada bilo oko 900 neprijateljskih vojnika. Po planu je napad trebalo da počne 5. maja ujutru. Tobdžije su tražile pogodna mesta s kojih bi gađali. Jake snage na bokovima kretale su se grebenima Male gore, a one što su bile najistočnije, došle su do Zvirča i Tisovca u Suhoj krajini. Na drugoj strani su se partizani kretali iz Rakitnice štiteći levi bok onima što su napadali pred Ribnicom.

Izgledalo je da će se zadržati lepo vreme. I štab korpusa se približavao. Ddk smo se žurili prema Ribnici, razdragani, posedali smo na tenk i tenkist je pažljivo krenuo putem. Spretno je zaobilazio

sve što je bilo sumnjivo, pa i balegu, zgužvani papir, gomilu đubreta, da ne bi nagazio na skrivenu minu. (Mineri su na brzinu pregledali put, pa se moglo desiti da je nešto ostalo na njemu). Videsmo kako nam se zdesna približava grupa ljudi koji su pratili naoružani partizani. Tenkist zaustavi vozilo. Bili su to pripadnici Todta. Još po noći su uspjeli da pobjegnu iz Kočevja. Krili su se po šumama Male gore, i tu su ih partizani pronašli. Među njima sam poznao inženjera Bloudeka. Njega su kao tehničkog stručnjaka prisilno mobilisali, da izradi planove utvrđenih delova u Kočevju. Preporučili smo partizanima da momke odvedu u Kočevje u komandu grada, gde će biti odlučeno šta će se s njima činiti. Bloudek je bio u godinama. Dali smo mu propusnicu i posavetovali ga da krene s partizanima prema Ljubljani.

U obaveštenjima što su neprekidno stizala s terena poručivalo se da se sve neprijateljske jedinice između Krke i železničke pruge Kočevje—Ljubljana, koja, začudo, nije bila porušena, naglo povlače prema Ljubljani i da na pojedinim važnim tačkama privremeno ostavljaju jake zaštitnice koje bi trebalo da zaustave partizane što su prodirali i da tako ostvare što bolje uslove za povlačenje glavnine na novu odbrambenu liniju kod Ljubljane. Dvadeset deveta divizija nam je radiom javljala da je oslobodila Postojnu i da napreduje prema Ljubljani.

Artiljerijsko bombardovanje Ribnice je počelo 5. maja rano izjutra. Nemci i domobrani nisu sačekali da partizani stegnu obruč oko grada. U 8 časova pre podne više nikog nije bilo u njemu. Pre nego što se završila kanonada naših topova, pobjegli su prema Velikim Laščama i Ljubljani.

Posle kraćeg odmora, 15. divizija je nastavila čišćenje. Nadirala je putem Zdenska Vas—Grosuplje, a 18. na liniji Velike Lašče—Pijava Gorica—Kofljica. Neprijateljeva utvrđenja na tom području smo zauzeli bez mnogo napora. Nemci i domobrani su se pripremali da brane Ljubljanu. Dolaskom 15. divizije u Grosuplje onemogućeno je povlačenje zadnjim nemačkim kolonama koje su se žurile od Novog Mosta k Ljubljani, jer im je presečen put. Neprijatelj se, sa svojom motorizacijom, povlačio preko Podlipoglava na Savu.

U oslobođenoj Ribnici smo našli stari automobil marke »ford«.. Dobro nam je došao, jer je štab našeg korpusa bio bez automobila. Istina, imali smo mnogo motora. Mada je situacija bila napeta, strpali smo se u automobil, i komandant Poglajen je seo za upravljač iako nije imao pojma o upravljanju. Vožnju šino ubrzo završili, i to vrlo srećno. Na zavoju u Zdenskoj Vasi sreli smo zaprežna kola. Konj se preplašio, skočio u stranu, ruda je probila zaštitno stalno na prednjoj strani automobila i zarila se u limeni krov iznad zadnjeg sedišta. Konj se otrgao, kočijaš je pao s kola, a mi smo krenuli pešice onde odakle smo se dovezli.

Šestog maja su sve neprijateljske snage iz Dolenjske, Notranjske i s drugih strana bile u Ljubljani. I 29. divizija se približavala

zadnjoj odbrambenoj liniji u gradu. Logatec je oslobodila 4. maja, petog Borovnicu i Vrhniku, i šestog se zaustavila zajedno sa 7. korpusom na liniji Log—Vuanje—Gorice—Babna, Gorice—Lavrica—Grosuplje.

Poslednji napad u oslobađanju Ljubljane je počeo 7. maja. Stab korpusa se bio smestio u osamljenim kućama na sredini puta između Turjaka i Pijave gorice. Nekoliko niskih koliba se skrivalo pod gustim hrastovima, kao pečurke među vresom. Počele su grozničave pripreme za završni juriš. Obe divizije su dobile još topova.

U štab korpusa je dolazio sve veći broj partizanskih obaveštajaca i terenskih radnika i aktivista iz Ljubljane da bi svojoj vojsci pomogli donošenjem najnovijih vesti. Cela Ljubljana je već znala da smo u njenoj neposrednoj blizini i nestrpljivo je brojala sate i minute koji su je odvajali od slobode i olobodilaca. Izveštači su pričali o ubrzanim pripremama Ljubljančana za doček partizana i o merama ulične zaštite da u gradu uskladi napore olobodilaca u poslednjem jurišu. Aktivisti iz Ljubljane su nas preklinjali da ne odgađamo napad, da požurimo, da udarimo odmah, pa smo iz upozoravali na stvarnost. Rđavo isplaniran napad bi nam doneo samo gubitke, jer se neprijatelj bio dobro utvrdio u Ljubljani i zauzeo sve najvažnije tačke oko nje. Valjalo ga je najpre odatle proterati, pa tek tada poći u pohod na grad. Stoga su sve pripreme temeljito obavljene. A potom ...

Napad je počeo. Najžešće borbe je 7. korpus vodio na Orljama, kod Lovrice i Babne gorice, a 29. divizija kod Vrzalenca, Horjula i Brezja. Samo na Ozljama je iz Gupčeve brigade na dva dana pred oslobođenje 50 boraca poginulo i oko 100 ranjeno.

Situacija u Ljubljani se brzo menjala. Slovenačka reakcija je na sve načine tražila izlaz iz ćorsokaka. Ona je za sve vreme rata držala dva gvožđa u vatri, oba protiv sl«venačkog naroda: jedan deo reakcije je služio Nemcima, a drugi se bio opredelio za Anglo-amerikance. Ovi drugi su se oportunistički ponašali i deklarirali se za politiku čekanja računajući da će uz pomoć zapadnih saveznika doći na vlast. Uzdali su se i u sve jači pritisak na partizane da napuste Trst, iako smo i taj deo naše zemlje oslobodili mi partizani. Potpuna i vojnička i politička pobeda slovenačkog naroda terala je izdajnike da grčevito traže izlaz iz svoje neugodne situacije.

U Ljubljani se sastalo narodno veće, osnovalo svoju vladu, pozvalo kralja da se vrati u Jugoslaviju, poslalo pozdravne telegramе ministarskim predstavnicima Engleske i SAD, u kojima je molilo oba saveznika da interвениšu i izdalo proglas »Ujedinjena Slovenija se budi!«

Kada smo u štabu korpusa pročitali u »Slovincu« taj proglas, morali smo se nasmejati. Šta su sve bili isplanirali vojskovođe i političari bez vojske i naroda! I čim je osnovana, nova slovenačka vlada je sela u automobil i pobjegla.

Iz Trsta je počeo da prodire prema Gorici i dolinom Soče deo motorizovanih jedinica 4. armije. Taj odred je preko Vršiča stigao u Kranjsku Goru i preko Potkorena u Beljak i Celovac. Opasnost po prvu slovenačku, jednodnevnu vladu da je uhvate partizani bila je velika.

U štabu korpusa smo odbacili tu vladu i uputili smo upozorenje svim jedinicama o tome kako da njihovi pripadnici tumače poslednje trzaje slovenačke reakcije, ako ko o tome bude šta pitao. Rekli smo i to da se popularizuje slovenačka narodna partizanska vlada koja je formirana 5. maja u Ajdovščini.

Petnaesta divizija nam je poslala iz Grosuplja jedan zaplenjeni automobil. Opet smo imali vozilo. Bilo je dogovoreno da u prvoj vožnji odemo do štaba 4. armije, s kojim još nismo imali neposrednih dodira, već samo radio-vezu. Osmog maja smo zamenik komandanta Dušan Majcen i ja otputovali prema moru. Vozio nas je vozač partizan. Mesta kroz koja smo se probijali pre nekoliko dana već su bila prilično uređena i pristojno su izgledala. Posledice ratnog vihora su brzo otklonjene, i praznično raspoloženje još nije prestajalo. Ljudi koje smo sretali mahali su nam pozdravljajući nas. U svim mestima kroz koja smo prošli i gde smo se zaustavljali okupljala su se deca oko automobila i uz veseo vrisak ispraćala nas do prvog zavoja. Partizanske patrole su nas zaustavljale i legitimisale, jer su to bili partizani s kojima se u toku borbi i stalnih pokreta gotovo nismo ni susretali. Iz Kočevja smo hrabro vozili prema Brodu na Kupi, iako je put bio veoma loš. Cesto smo morali da izađemo iz automobila kako bismo pripomogli vozaču da savlada prepreku na putu. U Gorskom kotaru su nas ljudi, kad su videli slovenačku zastavu, zaustavljali da se raspitaju o borbama oko Ljubljane. Saopštavali smo im dobre vesti i žurili dalje. Tragovi borbi su bili vidljivi na svakom koraku. Automobil je skakutao i kašljucao, a mi smo se tresli kao da smo pod sobom imali podivljalog vranca. Ali bili smo u snazi, a i radoznalost i dužnost su nas terali napred, i mi smo, kasno u noć, stigli u Opatiju.

Vrisak, smeh i pesme su odjekivali iz osvetljenih hotela, koji su mi se činili kao da su sagrađeni na ogromnim stepenicama. To je bio moj prvi susret s obalom i morem, koje se tajanstveno gubilo u tami i na čijoj su se površini lelujali odsjaji plašljivih svetiljki. Miris slane vode je štipao za nenaviknute nozdrve.

Stab 4. armije je bio u velikom hotelu uz more. Bilo je 10 časova uveče kada smo u nj stigli. Nije bilo nikog od rukovodilaca. Komandant Petar Drapšin će se, rekli su nam, vratiti iz Trsta u ponoć. Sačekaćemo ga. Dobili smo kafu, cigareta i nameštene sobe, a ispeglani ađutanti su izazivali u nama zavist. Zavaljeni u duboke fotelje, čekali smo. Oslobođenje Ljubljane nam se opet činilo tako daleko.

Možda smo i zadremali. Drapšina u ponoć nije bilo. Sve revije i časopise smo po nekoliko puta prelistali, ali on nije dolazio. Razmišljali smo da legnemo pa da se izjutra javimo. Konačno — dođe. Bilo je dva po ponoći. Odmah nas je saslušao. Opet popismo po kafu, i pospasnost poče da nas napušta. Ispričismo kako stoje stvari u Ljubljani: kakav je raspored snaga, kako teku borbe, šta smo postigli. I da stojimo pred Ljubljanom. Neprijatelj se tvrdoglavo brani, i imamo prilično velike gubitke. Na to komandant upita da li smo u neposrednoj vezi sa 29. divizijom. Radio nam je bio jedina veza, neposrednih dodira nije bilo. Patrole što su bile poslate preko Barja, do našeg odlaska se još nisu bile javile. Komandant se opet interesovao da li je sve spremno za operaciju radi oslobođenja Ljubljane, da nam neprijatelj ne bi umakao. Treba što pre uspostaviti vezu sa 4. operativnom zonom i motorizovanim odredom 4. armije, koja je već u Koruškoj. Našim odgovorima je bio zadovoljan. Obavestili smo ga u jednodnevnoj vladi u Ljubljani. Rekao je da su to akcije kvislinga u agoniji i da, po njegovom mišljenju, to nisu i ne mogu biti za nas nikakvi problemi. Dalje nam je pričao o sve delikatnijoj situaciji u Trstu, jer Anglo-Amerikanci zahtevaju da se jedinice NOV povuku iz grada. Upravo dolazi otuda. Ozbiljno prete ako se ne povučemo iz Trsta. U naše raspoloženje kanula je gorka kap. Bilo je tri i po. Vreme za malo odmora. Zamolili smo još da nam štab armije, ako može, dati automobil, jer ga u štabu korpusa nemamo. Odgovorio je da su sva zaplenjena vozila poslata u Beograd, osim onih za njihove najpreče potrebe. Savetovao nam je da što pre oslobodimo Ljubljanu pa ćemo imati dosta automobila. Dobro reče. Pozdravili smo se. Pokazaše nam sobu. Brzo smo zaspali.

Kada smo se probudili sijalo je sunce. Skočio sam k prozoru. Po blistavoj zlatnoj površini što je mirno ležala prema mnom kupalo se sunce. Daleko na istoku izrastale su i4 mora bele stene. Cres je bio blago zaodeven u jutarnju izmaglicu. Nigde lađe. Ni čamca. Za trenutak zaboravih na rat. Galeb se uz krik spusti na vodu, potom polete, zastade za tren da proguta ribu, pa se opet spusti na morsku površinu. Voda je bila mirna, tiha, a ipak je sva treptala. More se gibalo u svojoj kolevci, a sunčani zraci su se lomili po njegovoj površini.

Vratili smo se drugim putem. Preko Ilirske Bistrice, Postojne i Logateca, gde smo hteli da potražimo štab 29. divizije. Vozili smo se u istom automobilu, ništa brže nego kad smo išli tamo. Desno i levo tragovi borbe. Olupine od tenkova i kamiona, iskrivljene puške, zaboravljeni sanduci s municijom, šlemovi, rastureni topovi s točkovima okrenutim naviše, ugljenisana ljudska tela. Kao na straži su stajale izgorele kuće i potkresano drveće. Šta smo se više približavali Ilirskoj Bistrici, to je bila veća pustoš. Sreli nismo nikoga, izumrla zemlja je optuživala. Razoreni put nas je opet sec-

kao. I ovom prilikom smo pomagali vozaču. U Ilirskoj Bistrici nas zaustaviše. Neko donese u boci sa širokim grlicem vina, crnog, gustog i jakog, i na tanjiru debele parčadi kačamaka. Moradosmo da objasnimo odakle smo i gde smo bili. Najviše ih je zanimalo stanje pred Ljubljanom. Pričali smo i vinom zalivali slatku palentu. Zvali su nas da ostanemo i popričamo. Sto je vreme više odmicalo, to se više ljudi okupljalo oko automobila. Ali morali smo dalje.

U Postojni je bio na ulicama veliki žagor. Mnogobrojni partizani su trčali tamo-amo, pravili su se važni. U blizini je morao biti veliki štab. U jednom trenutku osetih želju da odem i pogledam ulaz u Postojnsku pećinu, gde su partizani uspeli da spale okupatorov benzin. Ipak, to može i kasnije. Pitali smo za štab 29. divizije. Pokazalo se da je već u Logatecu. Partizanski poručnik kojeg smo o svemu tome zapitkivali čudio se kako smo smeli sami na put od Rijeke, jer sve vri od izgubljenih neprijateljskih jedinica, koje se nemilosrdno obračunavaju sa svakim koji je slabiji od njih. Imali smo sreće. U Logatecu su nam rekli da je, štab divizije u Vrhniki. U Vrhniki su nam tvrdili da je već od jutra u Ljubljani i da je Ljubljana oslobođena. Najpre ne poverovasmo. Bilo kako bilo, tek nama se učini da stari automobil sve sporije ide. Putem smo mahali ljudima koji su nas pozdravljali. Kadšto je pored nas projurio na motoru partizanski kurir. Ako je Ljubljana stvarno oslobođena, onda smo propustili nadasve dragocen trenutak!

Nasuprot našim očekivanjima, partizanske jedinice su u ponoć između 8. i 9. maja izgubile, kako se to vojnički kaže, kontakt s neprijateljem. Kratak predah koji su sebi priuštili umorni partizani omogućio je neprijatelju da umakne iz Ljubljane i da se raštrka po putevima prema Karavankama i Austriji. Tragično smešnih situacija je tu bilo. To Ljubljančani neće zaboraviti. Ne mogu. Nemački oficiri su na železničkoj stanici poslednjim snagama sastavili kompoziciju, i njome se odvezao deo rasute vojske, a još više je ostalo pred stanicom. Tu je nemački vojnik jednom rukom gurao bicikl prenatrpan smotuljcima, a drugom vukao uplakao dete. Tamo je, opet, drugi gurao dečja kolica puna paketa dok ga je puška udarala po kolenima. Putnički automobili su vozili oficire, a prepuni kamioni su brektali. Sve što je imalo nečistu savest i što nije pripadalo tom tlu žurilo se na sever. Niko ko je bio u vojničkoj uniformi nije želeo da ostane u gradu.

Rano izjutra su se u Ljubljani pojavili prvi partizani. Posle su, sve do podne, jedna za drugom ulazile jedinice. Borci 29. divizije su se na Tromostovju sreli s borcima 7. korpusa. Ljubljana je već kroz zoru počela da daje oduška svojim osećanjima. Zavijorile su se na kućama zastave, ljudi su ukrašavali prozore, svirala je muzika, oglašavale se harmonike, ljudi su iz sve snage vikali, radio-aparati su bili odvijeni do kraja i iz njih su neprekidno odjekivale partizanske koračnice. Sve je to bilo jedan srdačan pozdrav

izmučene Ljubljane dragim junacima, na koje se mislilo i čekalo pune četiri godine. Neopisiva je sreća zračila iz tih ljudi. Grlili su se i plakali kao deca. Radost. Od nje može da se jeca.

Partizani su koračali gradom pod baldahinom ruža i zelenila. Ulice su postale tepisi od cveća za čvrstu nogu mladog borca. To je bio trijumf pobedilaca. Upotpunjen titrajima duša majki, očeva, braće, sestara, poznanika i poznanica. Toga dana su se svi među sobom poznavali, bili su bliski, najbliži. To se ne zaboravlja. Sloboda je uzela Ljubljanu pod svoje krilo. I Ljubljančani svoje oslobodioce.

Zadaha od okupatora je za tren oka, čini se, nestalo. Razagnalo ga je sunce slobode. I nailazak novog doba. Za Majcena, mene i naše drugove to je bio kraj rata.

Janez VIPOTNIK

POZDRAV SLOBODI

Veliki slovenački pesnik Oton Zupančič je, u svom pozdravnom govoru prvoj slovenačkoj vladi, prilikom njenog dolaska u Ljubljano, na simboličan način, u ime svih Slovenaca, označio početak nove istorije slovenačkog naroda sledećim rečima:

DRUGOVI, KORMILARI NAŠE LAĐE PO UZBURKANIM VALOVIMA, SUDBINA MI JE DODELILA IZUZETNU CAST DA SE U OVOM, ZA MENE UZVIŠENOM TRENUTKU MOG ŽIVOTA, MOGU U IME ČITAVE OSLOBOĐENE SLOVENIJE POKLONITI ODVAZNIM LJUDIMA, U KOJIMA SMO SVE VREME TEŠKOG ROBOVANJA GLEDALI SVOJE JEDINE PRAVE PREDSTAVNIKE.

RADOST MI ISPUNJAVA SRCE PONOSOM. POSLE TEŠKOG I DUGOG VREMENA VLAST JE DOŠLA U NEUKALJANE, ČVRSTE RUKE, RADOSNE ŠTO CE MOĆI DA RADE ZA NAŠU BUDUĆNOST, ZA NOVI POREDAK I PRAVDU U NAŠOJ DOMOVINI I U ČITAVOM SVETU.

DA LI DA VAM GARANTUJEM ODANOST SVIH SLOVENACA I OBEĆAM NJIHOVU VERNOST? KO JE MORAO ČETIRI GODINE ZIVETI OKOVAN, U LANCIMA, KOJE NAM JE ISKOVAO TUBINAC UZ POMOĆ ZLOČINAČKOG IZDAJSTVA DOMAĆEG OLOŠA, PROPALICA, PREVARANATA I LOPOVA, KO JE SVE TO VREME MORAO GUŠITI SLOBODUMLJE, MISAO I OSECAJE, REC, SVAKI POGLAD I SVAKI POKRET, ODREĆI SE USPRAVNOG HODA I CUTATI O SRAMNOM PONAŠANJU BEDNIH PODLACA, TAJ ZNA, IZ SUROVOG ISKUSTVA, DA SE BEZ SLOBODE, TRAJNO, NE MOZE ZIVETI, JER JE TAKAV ŽIVOT TEZI OD SMRTI. PREŽIVETI SE MOGLO SAMO SA ČVRSTOM VEROM I SA MISLI-MA NA TRENUTAK, KOJI JE, ETO, SADA I DOŠAO.

NA OVAJ DAN UZVIŠENOSTI SLOVENAČKE MISLI I SLOVENAČKOG DUHA, PREUZMITE VLAST U NAŠEM OSLOBOĐENOM NARODU I BUDITE NAM TAKO SRETNI VODITELJI KAO ŠTO JE POŠTENA I CISTA NAŠA I VAŠA VOLJA!

S A D R Ź A J

Predgovor — — — — —	Strana 7
ODLUČUJUĆI DANI	
Odlučujući dani — — — — —	15
<i>Boris Krajer</i> : Rad KPJ u Ljubljani od proleća ~~1941.~~ do proleća 1942. godine — — — — —	17
Prvi zadaci komunista po okupaciji Ljubljane — — — — —	22
Stvaranje Osvobodilne fronte — — — — —	24
Vojni komiteti — — — — —	25
Odluka o otpočinjanju oružane borbe — — — — —	26
Prvi začeci nove, narodne vlasti — — — — —	29
Učvršćivanje Osvobodilne fronte — — — — —	30
»Država u državi« — pripreme za prolećnu ofanzivu partizanskih četa	32
<i>Boris Kidrič</i> : Kratka skica razvoja OF i sadašnje političke prilike u Sloveniji — — — — —	34
Između Ljubljane i drugih jugoslovenskih revolucionarnih žarišta —	39
<i>Lojze Ocepek</i> : Iz zapisa predratnog partijskog radnika — — — — —	46
U jednoj ljubljanskoj fabrici pred rat — — — — —	50
<i>Rudi Ganziti</i> : Revolucionarni sindikati građevinarstva — — — — —	53
<i>Alenka Nedog, Ida Kovačeva, Ervin Dolgan</i> : Iz života učenika u privredi i mladih radnika — — — — —	58
<i>Miroslav Luštek</i> : Napredna studentska omladina uoči rata — — — — —	62
<i>Tone Sušteršič</i> : Na ljubljanskoj železnici — — — — —	68
<i>Franc Vračar, Milan Skerlavaj</i> : Botič — — — — —	71
<i>Marica Cepe</i> : Centralna tehnika se razvila iz predratne partijske tehnike	74
Predratna partijska tehnika — — — — —	74
Predratna partijska štampa — — — — —	75
Ciklostilske tehnike — — — — —	77
Pomoć ilegalnih štamparija — — — — —	77
Partijska tehnika dobija sopstvenu štampariju — — — — —	78
Dobre veze i pouzdane javke — — — — —	79
Dokumentarna tehnika — — — — —	80
Začeci Centralne tehnike — — — — —	82
»Podmornica« — prva ilegalna štamparija u okupiranoj Ljubljani	85
Veze i ekspedicija — — — — —	86
Izrada predmeta za maskiranje — — — — *	87
<i>Adolf Arigler</i> : Prve ciklostilske tehnike — — — — —	88
<i>Rudi Ganziti</i> : Iz okupirane Ljubljane — — — — —	91
<i>Miroslav Luštek</i> : Od dvadesetpetog marta do dolaska okupatora — —	93
<i>Janez Vipotnik</i> : Dobrovoljci — — — — —	98
<i>Viktor Stopar</i> : Članovi CK među dobrovoljcima — — — — —	100
— Prikupljanje oružja — — — — —	102

<i>Dr Božana Ravnihar:</i> Organizacija saniteta u Ljubljani u prvoj godini oslobodilačke borbe — — — — —	254
<i>Dr Mirko Derganc:</i> »Emona« — sanatorijum za ranjene partizane — —	260
<i>Dr Ruža Šegedin:</i> Među ranjenim partizanima — — — — —	265
<i>Milko Goršič:</i> Radio-sektor i radio-stanica »Kričač« — — — — —	268
<i>Dr Milan Osredkar, Vida Lašič Jelka:</i> »Kričač« — — — — —	271
<i>Fran Albreht:</i> Iz sećanja na redakciju radija Osvobodilne fronte — —	275
<i>Dušan Moravec, Dr Kristina Brenkova:</i> Prežihov Voranc — — — —	278
<i>Dr Maks Šnuderl:</i> Značaj plenuma OF od 16. septembra 1941. godine za razvoj pokreta — — — — —	280
<i>Dr Marjan Mehle:</i> Na plenumu delegata okružnih odbora Osvobodilne fronte — — — — —	284
<i>Ivan Bratko:</i> Oduševljenje naroda 1941. godine u Mostama — — — —	286
<i>Jaka Avšič:</i> Iz sećanja na 1941. godinu — — — — —	288
Organizacija OF među oficirima — — — — —	289
Put na Ravnu goru, k Draži Mihailoviću — — — — —	289
<i>Zima Vrščaj:</i> Tihe akcije — — — — —	292
<i>Marica Čepe:</i> Crvena pomoć — narodna pomoć — — — — —	294
<i>Ančka Vouk-Stritar:</i> SKOJ u Poljanskoj gimnaziji — — — — —	298
<i>Adolf Arigler Bodin:</i> Kako smo štampali slovenski zbornik — — — —	300
<i>Rapa Šuklje:</i> U jednoj od ljubljanskih kuća — — — — —	302

GRAD U ŽICI

<i>Lidija Sentjunc:</i> Partija u borbi za jedinstvo oslobodilačkog pokreta —	307
Iz dokumenata — — — — —	320
<i>Dr Ivo Juvančič:</i> Izvodi iz okupatorovih dokumenata — — — — —	326
<i>Dr Ivo Juvančič:</i> Ograđivanje Ljubljane žicom — — — — —	332
Iz izveštaja Borisa Krajgera Francu Leskošku — — — — —	335
<i>Lojze Bukovac:</i> Uspomene na koncentracione logore Gonars i Reniči —	337
<i>Miroslav Luštek:</i> Žrtve italijanskog okupatora — — — — —	340
<i>Marica Čepe:</i> Postao je simbol borbe i junaštva — — — — —	346
<i>Miroslav Luštek:</i> Ernest Ejper — prvi ljubljanski talac — — — — —	351
<i>Dušan Moravec:</i> Miran Jare — — — — —	354
<i>Franc Šaleški Finžgar:</i> Određen za taoca — — — — —	356
<i>Marica Čepe:</i> Probijanje okupatorove blokade — — — — —	358
Centralna tehnika — — — — —	361
Radio-veze — — — — —	362
Vagoni — — — — —	364
Papir — — — — —	365
Vojna intendatura — — — — —	366
Prenošenje materijala — — — — —	368
Prolazi za borbe — — — — —	369
Kurirske veze — — — — —	370
<i>Milan Gombač:</i> Masovna obaveštajna služba — — — — —	373
<i>Edo Brajnik Stefan:</i> Akcija VOS u bolnici — — — — —	378
<i>Edo Brajnik Stefan:</i> Smrt izdajnicima! — — — — —	384
Narod je presudio — — — — —	387
<i>Vladimir Krivic:</i> Neka sećanja na 1942. godinu — — — — —	392
<i>Marica Čepe:</i> Matični odbori Osvobodilne fronte — — — — —	400
<i>Mitja Vošnjak:</i> Od omladinske OF do Saveza slovenačke omladine —	408

<i>Ivo Križnar</i> : Bežigradska gimnazija u borbi za slobodu	—	—	—	—	414
<i>Milan Skerlavaj Petrač</i> : Centralna tehnika u vreme najvećeg poleta	—	—	—	—	420
Nabavni i otpremni sektor CT	—	—	—	—	422
Ciklostilske tehnike	—	—	—	—	423
Grafičke štamparije	—	—	—	—	424
Tehnika za dokumentaciju	—	—	—	—	427
Zanatska aktivnost	—	—	—	—	428
Građevinska delatnost	—	—	—	—	428
Kurirske veze i javke	—	—	—	—	429
<i>Mara Romih, Mica Skerlavaj</i> : Drug Kardelj u Ljubljani 1942. godine	—	—	—	—	431
Proleće 1942.	—	—	—	—	431
Jesen 1942.	—	—	—	—	435

DO SLOMA OKUPATORA

<i>Mira Svetina Vlasta</i> : Partija i OF od 1943. do 1945.	—	—	—	—	443
Kapitulacija Italije	—	—	—	—	444
Ofanziva na slobodarsku Ljubljanu	—	—	—	—	447
Organizacija OF i KP od 1943. do 1944.	—	—	—	—	450
Aparat OF je radio dan i noć	—	—	—	—	453
Posle oktobra 1944.	—	—	—	—	457
<i>Vladimir Krivic</i> : U Ljubljani godine 1943.	—	—	—	—	460
<i>Marica Čepe, Lidija Sentjunc, Leopold Krese Jošt, Tončka Durjava</i> : Kome-	—	—	—	—	467
moracije i demonstracije u 1943. godini	—	—	—	—	470
Sve za izgon okupatora	—	—	—	—	471
Deset hiljada Ljubljančana demonstrira	—	—	—	—	480
<i>Janez Zalar</i> : Nešto o radu komisije za mobilizaciju	—	—	—	—	483
<i>Milan Merčun</i> : Ljubljanska brigada	—	—	—	—	485
<i>Tone Ferenc</i> : Nemački okupator u Ljubljani	—	—	—	—	485
Nemački okupator pred Ljubljanom	—	—	—	—	487
Leto 1943.	—	—	—	—	489
Dolazak nemačke vojske u Ljubljanu	—	—	—	—	491
Slom Italije i nemačka okupacija Ljubljane#	—	—	—	—	493
Ljubljana u operacionoj zoni »Jadransko primorje«	—	—	—	—	498
<i>Ivan Križnar</i> : Slovenačko domobranstvo	—	—	—	—	502
Slovenačka politička policija, domobranstvo i »crna ruka« u borbi	—	—	—	—	506
protiv aktivista OF	—	—	—	—	509
Agonija i krah izdajnika	—	—	—	—	514
<i>Mitja Čepe</i> : Neprijateljske propagandne akcije	—	—	—	—	519
<i>Ivo Svetina</i> : Obaveštajna služba i služba bezbednosti u Ljubljani	—	—	—	—	520
<i>France Skerl</i> : Srednjoškolci Ljubljane u borbi protiv okupatora	—	—	—	—	521
Omladinska OF	—	—	—	—	525
Demonstracije u školama u jesen 1941.	—	—	—	—	528
Slom italijanskog fašizma, nemačka okupacija Ljubljane i odnos do-	—	—	—	—	534
mobrana prema školama	—	—	—	—	538
<i>Tomo Brejc, Miroslav Luštek</i> : Radničko jedinstvo (DE)	—	—	—	—	541
<i>Ciril Lukman Anjo</i> : Nakon iskušenja novi zadaci	—	—	—	—	544
Cela Italija i Nemačka su bile tamnice slovenačkog naroda	—	—	—	—	547
<i>Marica Čepe</i> : Ljubljana poslednjih dana rata	—	—	—	—	559
Ljubljana slavi svoj najveći dan	—	—	—	—	
<i>Janez Vipotnik</i> : Kako smo oslobodili Ljubljanu	—	—	—	—	
Pozdravni govor Otona Zupančiča prvoj slovenačkoj vladi u Ljubljani	—	—	—	—	
10. maja 1945.	—	—	—	—	

LJUBLJANA U BORBI
1941—1945

Tehnički urednik

Nikola Savić

Jezički redaktor

Milinko Luković, profesor

Korektor

Biljana Uskoković

Omot

Miroslav Vajić, akademski slikar